מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · עץ יוסף

עץ יוסף על ויקרא רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עץ יוסף על ויקרא רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עץ-יוסף-על-ויקרא-רבה/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 19
פרק ג 32
פרק ד 44
פרק ה 55
פרק ו 68
פרק ז 78
פרק ח 86
פרק ט 89
פרק י 101
פרק יא 112
פרק יב 121
פרק יג 128
פרק יד 137
פרק טו 146
פרק טז 155
פרק יז 166
פרק יח 173
פרק יט 184
פרק כ 197
פרק כא 212
פרק כב 222
פרק כג 237
פרק כד 248
פרק כה 254
פרק כו 263
פרק כז 277
פרק כח 289
פרק כט 297
פרק ל 306
פרק לא 319
פרק לב 330
פרק לג 340
פרק לד 346
פרק לה 364
פרק לו 372
פרק לז 379

פרק א

פסקה א

פתח ברכו ה' מלאכיו כו' משום דבעי לפרש גבורי כח על משרע"ה ששמע קול דבר ה' לבדו והיינו ויקרא אל משה כדלקמן. פתח בהאי קרא ומפרש ואזיל דקרא בנביאים קמיירי. ואגב אורחיה מפרש ברישא גבורי כח בדרשות אחרות והדר מפרש ליה בנביאים לענינו כדרך המדרש:

והלא כבר נאמר ברכו ה' כו' פי' והלא כבר נאמר בצבא המרום מלת כל ר"ל שכולם יברכו אותו. וא"כ אם ברכו ה' מלאכיו מדבר בעליונים ה"ל לכתוב ברכו ה' כל מלאכיו:

אלא בתחתונים שנקראו מלאכים ושלוחים של הקב"ה ששלחם לעולם הזה לעשות רצונו:

ע"י שאינן יכולין לעמוד כו' שקשה להם לעמוד בתפקידיו מפני שאור שבעיסה וכאילו אינם יכולים. ולכן החטא מצוי בהם. לכך לא נאמר כל מלאכיו משום דאין ה' חפץ בקילוסו של רשע כדלקמן פ' י"ו:

ד"א נקראו הנביאים מלאכים כי המה לובשים מלאכות בעת התנבאם. כי בעת ההיא המה מתבודדים מחומרם כאילו הם בדמות מלאכים. שהם בעלי נפש לבד. וגם לדרש זה ניחא דלא כתיב כל מלאכיו. דגם בנביאים יש שחוטאים כנביא דבית אל שעבר על נבואתו. וחנניא בן עזור שהיה מתחילה נביא אמת כמו שאחז"ל [יפ"ת]:

וכי מלאך היה דבשלמא אי הוה נביא היינו ויעל מן הגלגל אל הבוכים שנאמרת לו הנבואה בגלגל ובא אל הבוכים להגידה לעם שהיה שם כמו שאמרו המפרשים. אבל אי הוה מלאך מ"ט בואו מן הגלגל. ועוד שהמלאך לא ידבר עם עם רב. אלא פנחס היה כדאי' בס"ע שהוא היה המדבר ברה"ק בימים ההם:

כסבורה בו שהוא נביא אחר שעשתה לו גדי עזים והכינה מאכל לפניו. ועכ"ז אמרה ומראהו כמראה מלאך אלהים מכלל שכל הנביאים היו אז כדמות מלאכים במראיהם. ולכן חשבה שהוא נביא ולא מלאך:

מבית אב שלהן וכו' ר"ל בנין אב של כל הדרשות האלו שהביאו כאן שנקראו הנביאים מלאכים הוא נלמד מדכתיב ויאמר חגי מלאך ה' וגו'. וזה הקרא הוא אבהון דכולא שממנו נלמד שכל הנביאים נקראים מלאכים. ולא הוצרך לומר טעם בפנחס למה הוא נקרא מלאך. ואף משה רבינו לא נקרא מלאך על שהיה גדול בנביאים שאין כמוהו. אלא נקרא מלאך ע"ש שכל נביא נקרא מלאך כדכתיב ויאמר חגי מלאך ה'. וזה לשון המדרש

בב"ר ס"ח והנה מלאכי אלהים אלו משה ואהרן ומנין שהנביאים נקראו מלאכים שנאמר ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה' ע"כ:

במה הכתוב מדבר דבשלמא אי במלאכים ממש מיירי ניחא דהוו גבורי כח ודאי אבל למאי דפירש קרא בתחתונים מאי גבורי כח דמאי גבורה איכא בעשיית המצות, ומשני ר' יצחק דבשומרי שביעית יצדק גבורי כח שכובש יצרו ושותק וכדתנן איזהו גבור הכובש את יצרו:

אדם עושה מצוה כו'. פי' מצות צדקה:

לשאר ימות השנה ר"ל אבל שנה תמימה שיהיה נותן צדקה ודאי יקשה בעיניו. וזה רואה לשדהו חרב כל השנה ופירותיו מופקרים לעניים. ונותן ארנונא היינו מס השדה ושותק. ור"ל שלא זה ששדהו בלי זריעה שנה תמימה מוכרח לפרוע מס למלכות אע"פ שאינו נהנה ממנה ושותק ואינו מהרהר אחר ה' אין לך גבורה גדולה מזה:

וזה דבר השמטה ואע"ג דהיא שמיטת כספים. הא מרבינן בפ"ק דמ"ק מדכתיב השמיטה שמוט דבשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים:

עשייה לשמיעה וטעם גבורי כח י"ל שהם כובשים יצרם בקבלם כל אשר דבר ה' קודם שישמעו:

א"ר תנחום כו' ר' תנחום מפרש קרא במשה. וא"ת מאי גבורי כח לשון רבים. כבר אמרו בתנחומא וכן בשמואל כתיב ויבא ה' ויתיצב ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל ויאמר דבר וגו'. ולפ"ז יאמר גבורי כח על משה ושמואל שכחם גדול ג"כ שקראם ה' והיה יכול לשמוע הדבור:

כל ישראל עומדים כו' הכוונה שלהיות קבוץ השלמים מועיל להוסיף כח בשלימותם מאשר היה בהם מתחלה. על כן בהיותם ששים רבוא יחד במעמד הר סיני גדול שלימות הכנתם לקבלת השפע האלהי שם. ע"כ היה אפשר שבסיוע זה אל זה להכניס אל השלימות יותר יוכלו לשמוע קול ה'. ומאחר שעכ"ז אמרו אם יוספים אנחנו וגו'. נראה שלא הספיק כח כלם יחד לשמוע קול ה' ומרע"ה לבדו היה כחו מספיק יותר מכולם:

לא קרא אלא למשה שאילו קרא אחרים עמו לא היה נודע כחו של משה לגמרי שהיה אפשר שע"י זכות הנלוים אליו היה זוכה משה לזה אבל לבדו לא. אלא שלא קרא אלא למשה. ומ"מ הי' בו כח לשמוע קול הדבור. וע' ביפ"ת:

פסקה ב

רבי אבהו פתח ישובו כו' רצה לומר דויקרא אל משה אתא למימר דשם שקראו בת פרעה עדיף מכולהו כדלקמן בפירקין ולהכי מייתי האי קרא דדריש ליה בגרים וקאמר

ששמות הגרים חביבים לפני ה'. וה"ה נמי שהשם שקראו בת פרעה שנתגיירה היה חביב לפני ה':

אלו הגרים דמדכתיב ישובו משמע דעד השתא לא היו יושבים בצלו ועתה שבו לשבת בה. ע"כ דאיירי מגרים דבמתן תורה ברחו האומות משבת בצלו של הקב"ה כדאי' בחזית גבי בצלו חמדתי וישבתי. להכי קאמר שעתה ישובו וירצו לשבת בצלו כמו שהיתה הכוונה האלהית במ"ת שקרא לכל האומות אליו ולא רצו [יפ"ת וע"ש]:

עיקר כישראל שהקישן הכתוב לישראל כדאי' בבמ"ר פ"ח. והתם דגרסינן בישראל בבי"ת טעות סופר הוא [יפ"ת]:

המד"א דגן בחורים כלומר כיון דישראל איקרו דגן מקיש להו לישראל. וכן יפרחו כגפן דישראל איקרו גפן. ועיין ביפ"ת:

יחיו דגן בתלמוד כו' כטעם שאמרו בספרי הדגן זה התלמוד תירוש זו אגדה. ומשום דבעודם בגיותן לא יוכלו להבין בתורה כדאיתא בשמ"ר פ"ל. לה"ק דהשתא יזכו לתלמוד ואגדה:

שמותן של גרים שלהיות שם הגר נזכר בלי יחוס בית אב. אמר שעכ"ז הוא חביב. שיסתכל ה' בו. ולא בשרשו. כענין היין שהעץ שהוא יוצא ממנו גרוע מכל העצים בקומתו ואיכותו כי לא יצלח לכל מלאכה וכמשה"כ מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה. ועכ"ז היין חביב מצד עצמו ומתנסך על גבי המזבח [יפ"ת]:

ולמה נקרא שמו לבנון ע"ש ההר הטוב זה הלשון אינו מכוון כי לא נתן טעם למה נקרא לבנון משום דכתיב ההר הטוב וגו' דאכתי צריך לתת טעם למה נקרא לבנון ולומר כהני טעמים דבסמוך. ואם לא בא לומר אלא שפי' לבנון היינו בהמ"ק דומיא דההר הטוב הזה והלבנון. ה"ל למימר ואין לבנון אלא בהמ"ק כמד"א ההר הטוב כמ"ש בב"ר פ' ט"ו ולקמן בבמדבר רבה לא מייתי האי לישנא [יפ"ת]:

שמלבין עונותיהם ע"י הקרבנות שקרבין בו:

אם יהיו חטאיכם כו' כלו' ראיה שכפרת החטא מכונה בהלבנה:

שכל לבבות כו' דרש לבנון מלשון לב ובאה הנו"ן להגדיל ולאהוב הענין. ולכלול את כל הלבבות כמו אותיות האמנתי"ו הבאה לתפארת הענין [עיין יריעות שלמה] וכאילו אומר הוא לב שלנו. כלומר מקור החיות והשמחה כמו שהלב הוא מקור החיים באדם. כי הוא יפה נוף משוש כל הארץ כי טבע ארצה טוב מאד, ודעת רבנן מפני ששם עיקר ההשגחה האלקית שורה. שזהו מכונה בשם לב. כלב הנותן חיות לכל הגוף. ויען כי הוא מקור הלב לכן אמר לבנון במנין הרבוי:

פסקה ג

ע"ש והיו עיני ולבי דרש לבנון נוטריקון לב עינים:

רבי סימון כו' משום דבעי לפרש דויקרא אל משה אתא לומר שנקרא בשם משה ולא בשאר שמות שהיו לו כדלקמן. דרש ואזיל האי קרא למילף מיניה כמה שמות היו למשה:

לא ניתן ד"ה אלא לידרש משום דאשכחן כמה שמות ואינן אלא אחד כענין ירד ואביגדור וכל הני דמזכיר הכא. וכן ישר ושובב וארדון וזולתם. דמייתי בש"ר פ"א ובצלאל וראיה ושובל וזולתם דמייתי שם פ"מ. ועוד דרוב ענינים הנזכרים בד"ה נזכרו בספר מלכים ושאר דוכתי. להכי קאמר שלא ניתן ד"ה אלא לידרש ששמות רבים נאמרו על אחד לרמוז הדרשות שנדרשו בהם ואינם שמות אנשים מחולפים:

שהעמידה יהודים שהיתה שפרה שפרו ורבו ישראל על ידה וגם ותחיינה את הילדים כדלעיל ש"ר פ"א:

שהוריד התורה כי התורה העליונה במציאותה היא למעלה. כנודע. אך נלבשה במאמרים שיכולים התחתונים לקבלה:

שהוריד את השכינה מרקיע השביעי לארץ. וכדאי' בב"ר פ' י"ט:

לשון מלוכה ומשה איקרי מלך כדכתיב ויהי בישורון מלך:

וירד פי' מלך ומושל:

גודרין פרצתן של ישראל ועושין גדר לתורה ומצות:

שחיבר את הבנים כו' ע"י הקמת המשכן כמ"ש ושכנתי בתוכם [הגר"א]:

את הפורעניות וחובר לשון חובר חבר שמעכב פורענות הנחשים ע"י לחישתו. ור"ל שאם לא קבלו ישראל את התורה היה נחרב כל העולם. וע"י קבלת התורה נתבסם העולם. והיינו דקאמר שהעביר הפורעניות מלבא בעולם:

שסוכים ברה"ק הבטה שאינה בהירה כל כך נקראת בלשון ארמית סכיא. וכל הנביאי' היה בלא אספקלריא המאירה. אך משה היה אבי כל הנביאים באספקלריא המאירה:

מקוים לאביהם דרש יקותיאל קויתי אל בסירוס אותיות:

שהיה אב למזניחים כי רבים אחרים עשו כך כגון אסא יאשיה וחזקיהו שהעבירו עבודות זרות ומש"ר הגדיל לעשות מכולם:

וקראתו בנך כמה שנאמר ויהי לה לבן:

בתיה בת יה אע"פ שלא מצאנו לה שם אחר. ודרשו טעם לשמה כדרכם ז"ל למידרש שמות:

בעצת אביה שצוה לאבד ילדי העברים והיא הצילה את משה:

זה הציל את הצאן ע"י שסכל עצת מרגלים כדכתיב ויהס כלב את העם. ואע"פ שגם יהושע היה עמו. לא היו חוששים לו. ששתקוהו כדאי' בסוטה. ועוד שכלב רימה אותם שאמר להם אני עמכם בעצה. ולכן אמרו נאמן עלינו כלב. וע"י זה היה יכול להשתיקם כדלקמן בבמ"ר פ' י"ו. שע"י דבורו של כלב נתרפו ידיהם קצת מתלונותם. ואלולי זה היו נאבדים מיד:

את הרועה זה משה:

בן שנתנה לו תורה מיד ליד דרש בן נתנאל בן שנתן אל לו התורה מיד ליד. וכתב היפ"ת לא ידעתי מי הזקיקם לפרש מקרא זה על משה שלא כפשוטו [שפשוטו מדבר מה שהיה בימי דוד שתיקן כל המשמרות הכתובים בד"ה שם וכתבם הסופר שמעיה והפיל גורלות] דלא דמי לדלעיל מדכתיב אלה בני בתיה איכא הוכחה אל הדרשא:

סופרן של ישראל שנא' כי שם חלקת מחוקק ספון ומדבר במשה [מת"כ]:

שויתר הקב"ה ע"י כו' ע"ד דאי' לקמן פ' יו"ד שאמר אהרן מוטב שיתלה הסרחון בי ולא בישראל. ואמר הקב"ה לאהרן אהבת לצדק את בני ושנאת מלחייבם חייך שמכל שבטו של לוי לא נבחר לכ"ג אלא אתה ע"ש המשל לזה. הרי שאם עשו ישראל בעצמם לא היה להם תקנה ח"ו. אך ע"י שעשה אהרן והקב"ה ידע טוב כוונתו שבנאו לשם הקב"ה כדאי' התם חשב זה לו לזכות וישראל ניצולו ג"כ:

שויתר דרש אביתר נוטריקון אב יתר כלומר הקב"ה ויתר על ידו מעשה העגל [מת"כ]:

הלא אהרן אחיך הלוי ר"ל דכי היכי דאהרן איקרי לוי ע"ש משפחתו אע"פ שהיה כהן כן יצדק לומר במשה אף למ"ד שהיה כהן:

פסקה ד

פתח אז דברת כו' ס"ל שויקרא אל משה אתא לומר שהוא לבדו יבא באהל מועד. ומשם למדנו כחו של משה שהוא לבדו מקבל הדבור וכשיטת האגדה דריש פרקין. ומייתי סמך מהאי קרא דכתיב שויתי עזר על גבור דמפרש ליה במשה. והגבורה הוא סבלו הדבור שקשה לששים רבוא כדלקמן. ומכיון דמייתי האי קרא מפרש ליה ברישא בשאר אנפי:

בדיבור ובחזון שהם שני לשונות קשות במדרגת הנבואה (כדלעיל בב"ר פ' מ"ג סי' ז') שהוא מצד תוקף הדין הקשה. ופירש טעמו בצדו באומרו לחסידך שנקרא חסיד המתחסד עם קונו בהיותו מצד החסד כמו שנא' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם. ובמדת חסדו היה לו כח להמתיק בטוב אל השני מדות של תוקף הדין ונהפכו לטובה. אך שמא תאמר אם היה מצד החסד איך נעשה דין על ידו בהריגת הד' מלכים וחיילותיהם. ע"ז אמר ותאמר שויתי עזר על גבור דכתיב ויכם וירדפם שרדף הרוגים שנהרגו כבר

מן השמים. כלו' שלא נעשה הדין על ידו אלא הדבר היה בעזרת האל כי מן השמים נלחמו עמם. ואברהם לא עשה להם מאומה. וממילא נשאר אברהם במדתו מדת החסד כראוי [נזה"ק]:

חסד לאברהם ומדתלי חסד ביה משמע שהי' עושה חסד והוא מדת החסד:

שהרג ד' מלכים ולכן נקרא גבור שהרג כ"כ בזמן מעט עם היותו במתי מעט דהיינו ילידי בית שי"ח וכ"ש למ"ד זה אליעזר. ומהו שהודיעו ה'. הוא שמאתו היה הדבר שעזרו. וכדר' יצחק שה' הורג ואברהם רודף. ולולי זה לא תועילנו גבורתו הטבעית:

רודף הרוגים דכתיב ברישא ויכם והדר וירדפם:

בדוד שנדבר עמו ע"י נתן הנביא. וא"ת כיון דלאו ממש עמו דבר מה בצע בהיות הדבור בדבור ובחזון. וי"ל כיון דלצורך דוד באה הנבואה לנתן בשני אלה היתה גדולה לדוד שבעבורו זכה הנביא שגדל כחו לקבל הנבואה בשני המדרגות הקשות:

י"ג מלמות וגבור בטבע לא יוכל להיות עושה מלחמות רבות ולהצליח בכולם. רק אנכי שויתי עזר על גבור:

לצרכיהן של ישראל להצילן מהאויבים ולהרחיב גבולם:

חמש לצורך עצמו היינו א' מה שהכה לפלשתים מאתים איש והביא ערלותיהם להתחתן במלך שאול. והב' מה שהכה להעמלקים שלכדו את צקלג ולקחו נשיו ובניו. הג' מה שלכד את מצודת ציון היא עיר דוד. שאמרו לא יבא דוד הנה. והד' מה שהכה בפלשתים בבעל פרצים שנתקבצו לבקש את דוד. וה' מלחמת אבשלום [יפ"ת]:

מה אל פה וגו' במראה. ומראה וחזיון היינו אחד. שחזון נגזר מן חזה ומראה נגזר מן ראה. וחזה וראה ענין אחד הוא. וע' יפ"ת:

בנוהג שבעולם כו' פרשתי לעיל סי' א':

פסקה ה

רבי יהושע כו' פתר קרא כלו' פתר קרא דויקרא אל משה בהאי קרא כי טוב אמר לך עלה הנה. ודעתו שנזכר ויקרא אל משה למעוטי אתא שלו לבדו קרא וכדעת האגדה הקודמת. אלא דס"ל שהטעם לפי שמשה היה מקיים בעצמו כי טוב אמר לך עלה הנה. ולכן אמר לו שאין השעה מצפה אלא לו:

רחק ממקומך ממקום שהיה ראוי לך לפי מעלתך: **ואל תעלה** מתחילה אל תעלה לישב למעלה. מוטב שתרחק למטה ממקום שראוי לך כדי שיאמר לך עלה עלה:

השפלתי היא הגבהתי הלל כיון בזה מוסר כללי בענין ענוה. שאין הכוונה שמתוך השפלה יבא לידי הגבהה וכבוד. כי גם זה אינו מאומה. כי שוא כבוד המדומה. רק

הכוונה כי השפלה היא הגבהת הנפש. שהנפש מתרוממת במעלתה אם היא משפלת עצמה לבקש חכמה. כי מדת השפלות נעלה מאד עד שזה ממדותיו יתברך ומכנוייו הגדולים אף שהוא מגביה לשבת עכ"ז משפיל עצמו לראות ולהשגיח בשמים ובארץ:

מה טעם המגביהי כו' מהאי לישנא משמע דדריש מרישי' לסיפי' ומסיפי' לרישיה. דה"ק המגביהי שבת המשפילי. והמשפילי שבת המגביהי. ועיין בש"ר פ' מ"ה:

א"ל הקב"ה לכה כו' הרי שהוגבה שא"ל שאין כמותו לגאלם:

ה"א בסוף תיבותא כו' פי' כיון דכתיב ה"א בסוף תיבותא על כרחינו נקרא אותו לְכָה בקמ"ץ תחת הכ"ף. כלומר עליך הדבר מוטל דווקא ולא לאחר. משא"כ אילו היה כתוב לך בלא ה"א בסוף. אז אפשר לקרותו לך ג"כ [שהוא ההליכה בציוי] אבל לכה אי אפשר לקרות בציר"י הלמ"ד:

בים עמד לו מן הצד דמדא"ל אם אין אתה בוקעו כו' כדמפרש ואזיל שמעינן שמשה היה פורש עצמו מן הדבר. שמשה היה סבור לפי שהים נברא בב' אינו ראוי להיות נעשה הנס זה ע"י אדם שנברא בששי. ולא חשב שזכותו חשוב מכל העולם. והיה משה סובר שיהיה הנס נעשה ע"י מלאך:

שאם אין אתה בוקעו כו' דאל"כ ואתה למה לי:

שאם אין אתה עולה כו' דייק מדכתיב אתה דה"ל למימר עלה אל ה' ואהרן וכו' ומשה היה סבר שאין מעלתו כל כך גדולה ושלימה שיעלה להר סיני. רק שיעמוד בתחתית ההר:

באה"מ עמד לו מן הצד שסבר שיעמוד בחוץ וידבר עמו ה':

פסקה 1

פתח יש זהב כו' טעמו לפרש דויקרא אל משה למיעוטא אתא שהוא לבדו יבוא באהל מועד כטעם האגדות הקודמות. אלא דס"ל דמאי דמעטינהו מאהל להורות שמשה חביב לפני ה' אע"פ שלא הביא דבר במלאכת המשכן טפי מכל אותם שהתנדבו במשכן. ולהכי דריש האי קרא בענין זה. וברישא דריש ליה דאשמועינן דדעה עדיפא מכל כסף וזהב. והדר מפרש ליה לענין משה שדבורו היה חביב לפני ד' מכל נדבת הכסף והזהב. ומה שאמר יש זהב הכל הביאו כו' פירושא אחרינא הוא אע"ג דלא קאמר ד"א. כי מצינו כיוצא בו רבים במדרש:

מתלא פי' משל אומרים:

דעה קנית מה חסרת ר"ל דקונה דעת לא יחסר כל טוב. וזהו דקאמר קרא וכלי יקר שפתי דעת פי' וכלי יקר דאית ביה כלהו. היינו שפתי דעת. וא"ת לפירוש זה מ"ט להזכרת השפתים. וי"ל משום דמינכרא חכמה בהו כאומר לב חכם ישכיל פיהו:

יש זהב הכל הביאו כו' כבר כתבתי שזה פירושא אחרינא. דלפירוש קמא אתא קרא לאשמועינן כי טוב לאדם מכסף וזהב קנין הדעת. אבל לפירוש זה אתא קרא לאשמועינן שדבורו של משה היה חביב לפני ה' מנדבת כל ישראל. וא"ת מאי נפקא מינה מאי דהוה הוה. וי"ל דילפינן מזה דה"ה דכל דבור טוב חביב מהקרבנות לפני ה'. ונ"מ לתפלה דעדיפא מהקרבנות וכמ"ש חז"ל גדולה תפלה מהקרבנות שנא' גם כי תרבו תפלה וגו':

וזאת התרומה לא גרסינן ליה דלית מינה ראיה שהביאו. אלא גרסינן הביאו את תרומת ה':

אלא למשה לדבר עמו והוא ג"כ מדבר עם ה' שהיה שואל לו כל ספקותיו בשמועותיו:

פסקה ז

מה כתיב כו' דעת אגדה זו דויקרא אל משה אצטריך כדי שיכנוס לאהל מועד שבזולת הקריאה לא היה יכול ליכנס. וגם לא היה ראוי שיקראנו ה' שיכנס למקום אשר שם השכינה בקבע לולי כל הכבוד שעשה משה שעל כל דבר היה כותב כאשר צוה ה'. ומפני שאין זה מספיק לזכות ליכנס במקום הזה כי מאויים הוא בכבוד המקום מצד עצמו בכל מה שאפשר. לכן הביא משל למלך כו' לומר שאחר שכיוצא בזה יכניסו המלך בהיכלו לכבדו מדרך המוסר. לכן עשה כמו כן הקב"ה משום האנוש מאלוה יצדק:

לפני ולפנים דמדכתיב ויקרא ה' וידבר משמע שקראו למקום שהיה מדבר עמו משם דהיינו מעל הכפורת וכו':

פסקה ח

י"ח צווין כו' דעת ר' נתן למפלג אאגדתא הקודמת בתרתי. חדא במה שאמר דכאשר צוה ה' את משה אתא למימר שהיה כותב משה כן על כל דבר ודבר. וקאמר איהו דאינו אלא ספור התורה ונכתבו הי"ח צווין כנגד י"ח חוליות כו'. שנית במה שאמר דויקרא אל משה אתא למימר שיכנס לפני ולפנים וקאמר דלא אתא אלא למימר שהוא חביב מכולם משל למלך כו':

כנגד י"ח חוליות שבשדרה ורמז שראוי להשתדל בכל עוז במצות ה' ובכל חלקי אבריו ע"ד כל עצמותי תאמרנה. ולכן היו הצווים כמנין חוליות שבשדרה שהן הרכבת גוף האדם שעל ידן יתנועע:

י"ח ברכות אפשר דקבעו י"ח ברכות כנגד הי"ח צווין וכנגד י"ח חוליות. וטעם קביעת י"ח ברכות כנגד י"ח חוליות אי' בירושלמי שישוח בהם בתפלה. ומה שקבעו י"ח ברכות כנגד י"ח צווין לפי שראוי להתפלל תמיד על בנין בהמ"ק. א"נ משום דהשתא דבהמ"ק חרב התפלה במקום הקרבנות קבעו מנין הברכות כנגד המשכן:

י"ח אזכרות כו' אי"ח ברכות קאי. שי"ח ברכות הוקבעו כנגד י"ח צווין וי"ח חוליות כנ"ל וגם כנגד י"ח אזכרות כו' דלכולהו איכוון מסדרי הברכות. וע' בפ' תפלת השחר:

לבד מואתו אהליאב אתא לאפוקי הצווי הנזכר תחלה בבצלאל דא"כ ה"ל י"ט. אלא משם והלאה הם הי"ח צווים. והא דלא מני באמת ההוא ציווי הנזכר תחלה בבצלאל. הוא מפני שהוא כולל כל המלאכות. והציווים שמזכיר אח"כ מואתו אהליאב ולהלן בפרט כל מעשה ומעשה שעשו האומנין הם פירושי הצווי הכולל. ואין למנות הכלל עם הפרטים:

דוכסין ואפרכין ואסטרטליטין בפסיקתא דוזאת הברכה ויאמר המלך סוב התיצב כה ויסוב ויעמוד א"ר אבא בר כהנא אי הוה דוכוס אתעביד איפרכוס ואי הוה איפרכוס אתעביד איסטרטליטיס. וכתב המוסף הערוך דוכוס בלשון רומי שר צבא. ואיפרכוס בלשון יוני שר הפרשים. ואיסטרטליטיס בלשון יוני נגיד מלחמה ע"כ ובערוך ערך אפרכוס כתב שם המוסף הערוך אפרכוס בלשון יוני שר העיר ע"כ. וכן משמע בילמדנו בסוף אם בחקתי מלך ששלח אפרכוס שלו מי מספיק לאפרכוס צרכיו בני המדינה. אמר הקב"ה אפרכוס שלחתי והן מספיקין להם מן ובאר וענן. הרי ששמע מזה שאפרכוס הוא שר העיר:

עם מה מדבר תחלה כו' גם בזה בא לתרץ אמאי אצטריך לאשמועינן ויקרא אל משה. ולא ס"ל כתרוצי האגדות דלעיל. לכן מתרץ דאשמועינן שקרא למשה תחלה שמדבר עם מנהיג המדינה תחלה. ועיין ביפ"ת:

אגרונימון פי' בלשון יוני פקיד ממונה על דברי מאכל ועל שער השוק [מוסף הערוך] וכן כתב בעל כתר כהונה אגרונימון פי' בעל השוק והוא הממונה על המדות והשערים ולפסוק שער שבשוק ולגזור שתמכר האיפה בכך וכך ויש רשות בידו לענוש העובר על גזירתו הן בממון הן במכות כפי מה שיראה:

זו חיה תאכלו כו' ומכיון דהוה צריך לדעת מיני מאכלים ה"ל כממונה בחיי המדינה שמתעסק במזונותיהם:

ואלה לא תשקצו שאע"פ שלא נזכרו בעופות ובשרצים אלא הטמאים. דייק מדכתיב אלה שהראה ה' למשה גם הטהורים וא"כ היתה טרחתו מרובה:

פסקה ט

ולאדם לא קרא דס"ל דויקרא אל משה אתא לאשמועינן דהקב"ה קראו מעצמו לדבר עמו אף שלא בא מרע"ה אל האהל ולא הכין עצמו לקבל הדבור כמו שקורא לאדם ההולך לדרכו. וזו מעלה גדולה שלא היתה לו עד עכשיו. שכל הקריאות שעד עכשיו היתה כשהיה מרע"ה מתעסק להקביל פני השכינה. והוקשה לו לפי שיטתו מאדם שקראו ה' עם היותו בלתי משחר פני ה'. אדרבא היה מתחבא מפני ה'. ולכן היה לו להמתין עד שהוא יבקש פניו. או שהוא לא ידבר עמו כלל אלא יודיענו ענשו ע"י שליח. ומשני אין גנאי למלך לדבר עם אריסו שדרכו לדבר עמו תמיד ואין גנאי שיקראנו המלך מעצמו לדבר עמו. ואדם היה אריס דכתיב ויניחהו בגן עד לעבדה ולשמרה. ואע"ג דהשתא לאו בענין אריסותיה דבר עמו. כיון דהיה רגיל לדבר עמו קראו עכשיו ועיין בענף:

ועם נח לא דבר דוידבר ה' אליו ויקרא אל משה כוליה חד ענינא הוא. דאתא למימר שה' קראו ודבר עמו מבלי שקדם משה לבקש הדבור וא"כ קשה דמאי רבותיה הלא גם בנח דבר לומר לו צא מן התבה מבלי שקדם נח לבקש מלפניו:

עם נקדודו פי' רועהו מלשון אשר היה בנוקדים ונח היה רועה שמסר בידו כל הבע"ח בתיבה לפרנסם:

עם פונדקי וקרי לאברהם פונדק משום שה' היה רגיל להשרות שכינתו באהל אברהם כאומר וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האהל. ועוד כתיב ויעל מעליו אלהים ואמר לעיל בב"ר פ' מ"ז מכאן שהאבות הן המרכבה. ולכן דומה לפונדקי שרגיל המלך לשהות אצלו ולבו גס בו לדבר עמו. אבל משה עד עכשיו לא שרתה שכינה באהלו אלא בסנה וסיני שהוא מקום השכינה היה מדבר עמו:

ולא כאברהם כו' אגדה זו אתיא לאשמועינן דלא נטעה מדלא קאמר וירא ה' אל מששה שהקריאה לא היה אלא ע"י מלאך אע"פ שהמדבר היה הקב"ה וכדאשכחן באברהם דאע"ג דהכי הוא באברהם הכא במשה לא היה הכי. דא"כ ה"ל למימר ויקרא מלאך ה' אל משה. ועוד דמאני אני דברתי אף קראתיו שמעינן לה כדר' אבין:

אני אני דברתי כו' ואע"פ שנבואה זו היא בישעיה. אך מפני שישעיה קבל נבואתו כמשה מפי הקב"ה כדאי' לקמן פ"י לכן למדין ממנו למשה. וע' מה שפי' היפ"ת בזה:

פסקה י

א"ר אלעזר כו' משום דק"ל דה"ל לומר ויקרא אל משה מאהל מועד וידבר ה' אליו לאמר דבר אל בני ישראל וגו' שלא להפסיק בין וידבר אל לאמר כדרך הכתובים תמיד. גם קשה ליה קושית הספרי דכאן משמע שדיבר אתו מאהל מועד וכתוב אחר אומר ודברתי אתך

מעל הכפורת וכן הקשה לקמן בבמ"ר סוף פ' י"ד. לכן מתרץ ר' אלעזר דמאהל מועד אינו דבק עם וידבר. אלא עם לאמר. שר"ל שמאהל מועד ואילך ניתנה תורה לאמר אמירה גמורה דהיינו הוראה. משא"כ עד השתא:

סייג לישראל לפי שאע"פ שלא היו יכולים לקיים המצות כתיקונן מפני שלא נתפרשו עדיין. מ"מ היו מיוחדים להיות לעם ה' ושומרי בריתו במה שקבלו כללות התורה ונבדלו מאוה"ע להכי קאמר סייג ניתנה כגדר שמקיפן ומבדילם. ועיין בענף:

משל לדיוטגמא כתב כתוב בו גזירת המלך על בני מדינתו. וצורך המשל הוא לומר שאע"פ שהיו קצת המצות נודעות לישראל תחלה כדכתיב והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו עכ"ז מאחר שלא נצטוו בהוראה עד אהל מועד לא היו נענשים דמצי משתמטי לומר לאו אדעתין. כגזירת המלך על בני מדינתו שאע"פ שהיא כתובה וחתומה ומסתמא ענינה מפורסם לבני המדינה עכ"ז אין מענישין על העובר עד שתתפרש להן בפרהסיא דאל"כ יאמרו לאו אדעתין:

בדימוסי' של מדינה פי' רחוב העיר. א"נ מקום המשפט [מעריך]:

זה סיני שהתורה נקראת אֵם כאומר כי אם לבינה תקרא ואז"ל אֵם:

הורתי כו' ישראל בהוראה דרש הורתי לשון הוראה:

פסקה יא

אוה"ע יודעים כו' משום דבעי למימר מאי דתני ר' חייא שהקול היה נפסק וכו' מייתי נמי הא דריב"ל דהוא מהאי טעמא שע"י שלא היה הקול יוצא מאהל מועד לא היה נשמע לאה"ע וניצולו מבהלתם שהיו נבהלים תחלה כשהדבור היה בא לנביא והיותם שומעים. ולכן אילו ידעו שסבת זה היו בנין אוהל מועד היו מקיפין אותו אהליות וכו':

אהליות אהלים כמשמעו כדי שיעמוד בחוזק ויהיה לו סמוכים מפה ומפה:

וקסטריות פי' גזוזטראות:

קול הדבור כשהיה מדבר עם ישראל וכשהיה מדבר עם משה שהיה בקול גדול:

ונתרזים פי' הטילו רעי [ערוך] ואין הכוונה שהיו כולם שומעים הקול. כי זה אי אפשר. כי אם המתבודדים החפצים ומייגעים שיבוא עליהם ההתגלות. ולכן מסיים שהיתה הנבואה מצויה באוה"ע והם כשהיו שומעים היו נתרזים. והכוונה בכללה שהנבואה באה בביטול החוש עד שנופל תרדימה על הגוף ונשאר בשכלו לבד כידוע. וידוע עוד שמטבע השפע כשבאה בעולם לפעמים היא מאצלת אף לבלתי ראוים באמצעות איש הראוי כמ"ש ואצלתי מן הרוח. ויהיה זה אם רק מכינים ומתבודדים עצמן לזה. וא"כ אין זה מן הפלא שבעת שהיתה ההתגלות בישראל נאצל מהרוח ג"כ לאוה"ע אך לא היה

בהם כח. כי נחלש גופם עד שאחזם רעדה ונתרזו ע"י זה כי כן טבע הרעדה שמביא לידי זה. והוא ג"כ היפך הטהרה כמ"ש ויתד תהיה וגו' ויצאת חוץ כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך. אך אחר שהוקם המשכן נפסק עוד הקול. כי נתייחד רק מקום מוכן לזה:

מתוך פניקטיהם פי' היכליהם. שהדבור נכנס בבתיהם כדאמר בתנחומא:

אשר שמע כו' כמונו ויחי. ומפרש שכך אמרו מי הוא ששמע כמונו ועמד בבוריו. דודאי נתחלשו. ולכן אנו יראים שאם עוד נשמע הקול נמות מאחר שאין בריה יכולה לסובלו. ופירש ויחי לשון בריאות כמו ויחי מחליו:

דו פרצופים פי' בשני פנים. ור"ל שהקול היה נחלק לישראל ולאוה"ע לכל אחד לפי ענינו:

שומעים ומתים כלו' רבים ההם. או היו קרובים למיתה. ודייק מיתורא דאתה משמע אתה היתה שמיעתך משונה. ולהכי ה"פ מי כמוך ששמע ויחי כמוך. שאתה חיית ולא זולתך. ופי' ויחי כפשוטו. וגבי כי מי כל בשר מצי לתרץ דה"ק מכיון דאין מי ששמע וחי זולתינו שנעשה לנו נס א"כ אנו יראים פן נמות בפעם אחרת כשידבר עמנו דלאו בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא:

פסקה יב

נבואה מצויה באה"ע אין הכוונה בדבור מיוחד בהגלות שכינה. אלא הכוונה על הנבואה הטבעית והוא השגתם מהשפע השופע על השכל כפי הבנתם שמתחלה היתה נבואה זו מצויה באו"ה כי הראוי ומכוין עצמו אליה היה משיג מה שבחקו להשיג. אמנם משהוקם המשכן גם מין השפע הטבעי מהנבואה ג"כ נסתלקה מהם. [ולכן היו מרגישין בקול הדבור ומתחלחלין ממנו (כמבואר בסי' י"א) ומשהוקם המשכן לא הרגישו עוד. רד"ל]:

הרי בלעם מתנבא כו' לא הוקשה מנבואותיו של בלעם המפורשות שדבר ה' בו בהגלות שכינה. כי ידוע שזה לטובת ישראל להשיבו אחור ממחשבתו הרעה. רק מקשי ממה שהיה מתנבא מתחלה שהיה מפורסם באומות למגיד עתידות וכיוצא ולכן אמר לו בלק כי ידעתי את אשר תברך מבורך. וזה מצד הכנתו בשכלו היה. מכאן הוקשה להם למה לא נסתלקה ממנו השגה זו אחר שהוקם המשכן אם ה' הסיר ההשגה מכל המוכנים לה משהוקם המשכן. והשיב שנבואת בלעם הוצרכו להגיד טובתן של ישראל שאילו אחד מישראל ברכם יאמרו אה"ע שקר דבר. אבל בהיות בלעם השונא המברך את ישראל ישימו אה"ע יד לפה כדאי' בדברים רבה פ"א. ולכן לא הסיר ה' מבלעם כח נבואתו מתחלה כדי שיהיה מוכן באחרונה וגם כדי שיתפרסם באה"ע אמתת דבריו [יפ"ת]:

פסקה יג

אלא בחצי דבור שקשה עליו להאריך עמהם בדברים:

אלא בחצי דבור עד שאינו יודע האמת על בורי' מזה. כמו מי שמדבר חצי הדברים שאין השומע מבין ממנו עיקר הענין המדובר בו. כן הם לא הבינו על אמיתתו אבל בישראל הוא בלשון ברור שהוא מבין הענין על אמיתתו:

כך יהא שכרן פי' בתמיה וכי כך יהא שכרן של נביאי אוה"ע:

אלא לשון טומאה טומאת קרי שנתלבש את נבואתו במדרגת הטומאה טומאת קרי [נזה"ק]:

בלשון שמה"ש מקלסין בו הענין כי הקריאה הנאמר במלאכים הוא הכוונה על ההתקשרות העילה בעלול לקבל ממנו ההשגה הרוממה. וכן הוא הקריאה הנאמר אצל הנביאים. אין הכוונה קריאה פשוטה. כי אם קריאת ההשגה:

רחוק ה' מרשעים כו' דאם כפשוטו אין זה חידוש שרחוק ה' מרשעים אם לא שמדבר על נביאיהם שהם עכ"פ עוסקים בהתבודדות השכל. אך מעשיהם רע ולכן ה' רחוק מהם דאע"פ שהוא מתגלה להם בנבואה מ"מ נקרא רחוק לפי שהוא דרך מסך מבדיל של מדרגת הטומאה. ולפיכך גם תפלתם אינה נשמעת [נזה"ק]:

כאדם שבא מארץ רחוקה ר"ל שלכן כתיב בהם בלבן ואבימלך ובלעם לשון ויבא אל כו'. שאין זה מקומו הראוי לו ובא ממרחק עליהם ע"י אמצעים רבים והסתרות רבות. והמחזה ביניהם הוא בלתי ברור ואינם מכירים אותו כי אם כמו שמכירים אדם שבא מארץ רחוקה שאינו ניכר בעיניו:

מארץ רחוקה באו אלי ובהם כתיב ג"כ לשון ויבא:

אבל נ"י מיד וירא ויקרא ר"ל שנא' וירא ה' אל אברהם אע"פ שהיה חולה וטרוד במילתו נגלה עליו הקב"ה כאילו כביכול האהבה דחק השורה. וכן ויקרא אל משה [מת"כ]:

אלא בלילה אשר אז הוא זמן ממשלת החיצונים. וה"ה במקומות חרבים אשר שם משכנם גם ביום נהפך לו גם מדת היום ללילה. ולפיכך בלעם שהלך שפי ביחידי ביום במקומות חרבים נתדבק בו רוח הטומאה כמו לשאר נביאי אוה"ע בלילה שאינם זוכים לאור הנבואה מאת ה' לגמרי אלא בהתלבשות מדריגת החיצונים שזמנן בלילה או ביום במקומות חרבים כמו בלעם דמה"ט כתיב ביה לשון ויקר. ומאת ה' היתה זאת לגלגל נבואתו גם ביום על דרך זה לכבודן של ישראל [נזה"ק]:

בנפול וגו' שאז דרך בני אדם לפרוש זה מזה:

שהיה הוא ואוהבו כו' ר"ל כמו המלך שאינו מדבר עם מי שאינו אוהבו אלא ע"י הפסק הוילון. כך גם נ"א המתנבאים בלילה בזמן ממשלת החיצונים אינם מתנבאים אלא

בהתלבשות מדרגות החיצונים אשר הם כוילון ומסך מבדיל בינם לבין קונם יתברך. אבל בנ"י מקפל הוילון הוא מסך המבדיל של החיצונים ומדבר עמם פנים אל פנים:
הולך במטמוניות וכן על נביאי אוה"ע אינו מתגלה אלא בלילה בזמן ממשלת החיצונים בהתלבשות מדרגות החיצונים אשר השפע הקדוש בא אליהם במטמוניות בהסתר דרך גניבה:

פסקה יד

מה בין משה כו' משום דקאמר לעיל מה בין נביאי ישראל לנביאי אוה"ע והרבה במעלתם שהם מתנבאים בדבור שלם ובלשון ברור ופנים אל פנים כו' ויקשה א"כ מה יתרון למשה רבינו עליהם שאי אפשר שאין למרע"ה מעלה עליהם דבהדיא כתיב אם יהיה נביאכם וגו' לא כן עבדי משה וגו'. ומשני יתרון למרע"ה עליהם שהם היו רואים מתוך ט' אספקלריות ומשה מתוך אחד. או שהם מתוך אספקלריא מלוכלכת כו':
איספקלריות פי' מחיצות. והכוונה שעם היותם שומעים הקול מאת ה' פעמים ולא ע"י מלאך. מ"מ לא היה מגיעים הקול רק מאת ה' מן השמים והרי הם משיגים שה' מדבר עמהם משם. וזה כרואה הדבר מתוך ט' אספקלריות שהתשעה אספקלריות מפסיקין בינו ובין הדבר שמשיג. אמנם משה רבינו היה הדבור מגיע אליו מעל הכפורת מבין שני הכרובים ורואה שה' מדבר עמו משם ואין מפריד ביניהם אלא מקום שמבין שני הכרובים עדיו. ולזה אמר שהוא רואה מתוך אספקלריא אחד:
הה"ד וכמראה גו' פי' שמונה פעמים כתיב לשון ראיה בהאי קרא. ומראות תרתי משמע הרי תשעה:
איספקלריא מלוכלכת כו' ר"ל שאף שנמצא בשאר הנביאים ששמעו הקול מה'. מ"מ היה ע"י אמצעי והוא הכח המדמה שבו יחזה הנביא ששומע הקול. משא"כ מרע"ה שהיה שומע הקול מבין שני הכרובים שלא היה בהשתמשות המדמה. וההשתמשות ע"י כח המדמה נקרא מראה מלוכלכת לפי שהוא כח גשמי. והשגת משרע"ה שהיתה שכלית לגמרי נקרא אספקלריא מצוחצחת [יפ"ת]. וע' בפ' החולץ דף מ"ט בעין יעקב:
וביד הנביאים אדמה שהנביאים נבואתם באמצעות הכח המדמה. אבל משה ראה השגה גמורה קאמר ותמונת ה' יביט דמשמע השגה שלימה:
משל למלך כו' משום שאמרו לעיל שמשה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת וכדכתיב ותמונת ה' יביט וע"ז קשה דהא כתיב כי לא ראיתם כל תמונה א"כ אי אפשר לומר בו יתברך תמונה ותבנית. לכן א"ר הושעיא שזה דכתיב ותמונת ה' יביט אינו כפשוטו אלא דרך משל ע"ד דברה תורה כלשון בני אדם. כמו שהמלך נגלה על בן ביתו בתמונתו

ממש. שאינו מדבר עמו מתוך הוילון כדרכו עם שאר העם. אבל לבן ביתו ע"י שלבו גס בו נגלה לו בתמונתו וצורתו בלי הפסק וילון. כן ה' גילה כבודו למשה בלי הפסק דברים אחרים. והיינו המראה המצוחצחת שהשיג מה שאפשר להשיג באמתת מציאותו כל מה שאפשר בחק הנביא ושמע קולו שלא ע"י אמצעי שלא כדרך שאר הנביאים שלא השיגו אמיתתו ולא שמעו קולו אלא ע"י אמצעי כדפירשתי לעיל:

לפי שבעוה"ז כו' דרך המדרש כמה זימני לסיים במילתא דנחמתא:

פסקה טו

נבילה טובה הימנו פי' לפי שהנבלה נתנבלה באונסה. וזה הת"ח מתנבל בידיו [מעריך המערכות]. או יבואר ע"ד שאמרו בפסחים קי"ז הפוך בנבילתא ולא תיפוך במילי. וזה שאמרו כל ת"ח שאין בו דעה ר"ל שאין לו דעה קיימת ומיושבת עליו שאין בו מוסר ודרך ארץ. אבל הוא הפכפך בדבוריו. נבלה טובה הימנו ר"ל טוב לו יותר להפוך בנבלה [מהגאון מו"ה שאול מווילנא]. והרד"ל כתב שלא יתגאה בחכמתו וכדרשת האדר"נ מאם נבלת בהתנשא:

תדע לך שכן הוא פי' תדע לך שראוי להיות דרך ארץ ומוסר בת"ח ולא סגי ליה בת"ת. דהא מרע"ה שהיה גדול החכמים והנביאים הוצרך ליזהר גם בדרך ארץ:

להלן הוא אומר כו' הוא דרוש אחר להבדיל בין מלות הקריאה שהיתה למשה בתחילת נבואתו [שגם שמה היתה בלשון קריאה שהיא נבואה גדולה] לבין קריאה הנאמר כאן שהיא מדריגה היותר רמה. כי בסנה כתיב ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה. הרי דמתוך הסנה מפסיק בין קריאה לדבור דמשמע דאתא לומר שמשם קראו והסנה מפסיק ביניהם. והיינו דקאמר ליה אל תקרב הלום. אבל באהל מועד אין כאן הפסקה שקוראו שיבא בא"מ אשר שם האלהים. ולכן אמר מא"מ בתר וידבר לאשמועינן דלא אתא למימר דא"מ מפסיק ביניהם. אלא אתא למימר שהדבור לא היה יוצא לחוץ לא"מ כדלעיל סי' י"א. דלא היה צריך הכנת משה לזה כי היה מוכן תיכף לזה. ודעתם שהיה מדרגת משה אף בתחילת נבואתו ג"כ גדולה. והראיה שנאמ' בל' קריאה. ורק שמה מפני שהיה עת הכעס על ישראל. ולכן היתה זאת סיבה ומניעה לנבואת משה:

כשהוא מצוה את השליח להוציאו אינו מכניסו אצלו אלא מצוהו מבחוץ. שאין עבדו כל כך חביב בעיניו. וכן ישראל קודם מ"ת היו במצרים כעבד שחבשו רבו בבית האסורים. ולכן כששלח את משה לא דבר עמו אלא מבחוץ. אבל משקבלו התורה היתה השכינה שמחה עמהם כאב עם בניו. וכשצוה משה עליהם היה מקרבו אצלו:

אבל באהל מועד דומה למלך כשהוא שמח עם בניו. כצ"ל [ידי משה]:

בין ברכיו וכדרך אדם על בנו כצ"ל [יפ"ת]:

פרק ב

פסקה א

עשרה נקראו יקרים לא קאמר י' הם יקרים שלפי האמת אין כולם יקרים. שהעושר אינו יקר מצד עצמו. אבל נקרא יקר מאחר שהאנשים ייקרוהו. והצדיקים אע"ג דמבני ישראל הם ומני ישראל. מ"מ חשיב נמי צדיקים. משום דאין חשיבות הצדיקים כחשיבות ישראל מצד כללותם שצדיקים דחשיבי מצד עצמם עדיפי טפי. והרב מוהר"א שי"ק כתב וז"ל מלת יקר הוראתו כפולה. וכוונתו אחד. אחד על דבר יקר ונכבד מאוד. והשני על שהוא יקר המציאות וכבד להשיגה בטבע. ומובנו אחד. לפי שטבע הדבר הנכבד להיות ביוקר המציאות וכל דבר השפל הוא קל המציאות. והנה חשב כאן כמה דברים. מהם נפשיים ומהם עניינים גופנים כעושר. ואבאר אותן בדרך קצרה מאוד. התורה שהיא החכמה העליונה. היא יקרה מאוד ויוקר המציאות. כי נתנה מלמעלה לא בדרך הטבע. והנבואה. שהיא רק מלמעלה. והתבונה להבין דבר מתוך דבר להוציא האמת הברור הנכסה בטבע מעין הנפש. והדעת היא הרגשה הזכה. הנוצץ מהמושכלות הראשונות המודיעים לאדם האמת הברור. והסכלות כנוי לתמימות בטבע שאינו מרגיש מעלתו ולכן איננו מתכבד בו [ולכן על הרוב התמימים נקראים בעולם בשם אטומי שכל. כנאמר ודובר תמים יתעבו. ונאמר וסר מרע משתולל. כי מתראים כאילו אין להם לב להבין]. ולכן אמר הכתוב יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט. לפי שמטבע החכמה למצוא הגבהה בנפשו וא"כ מצורף תיכף הכבוד המדומה לחכמה. אך יקר משניהם הוא הסכלות מעט שאם הוא סכל מעט מבלי שירגיש בכבוד חכמתו זהו דבר יקר ונעלה מאוד. והעושר אם היא מפיקה לתועלת האדם לחיות חיי מנוחה ועי"ז יוכל לפנות מחשבתו לתורה וחכמה. והצדיקים במדות ובמחשבות טהורות. ומיתתן של חסידים הוא דבר יקר ונכבד עד שיקר וכבד אצל ה' כביכול לסלקם מן העולם. או באורו להיפך שיקר ונכבד המיתה להם כי שמה יגיעו למנוחתם ולתענוגם האמיתי ושמה יתענגו עדי עד. והחסד הוא מדת החסד שהקב"ה מנהיג עולמו בחסד אף שאינם כדאים ואלולי החסד כבר הי' העולם נכלה בחטאיה ולכן הוא דבר יקר ונכבד. ודע דלא חשב כאן חכמה לפי שנכלל בכלל התורה שהיא החכמה העליונה עכ"ל:

ולי מה יקרו רעיך אל קמפרש על הצדיקים שהם כשותפים להקב"ה במעשה בראשית כמ"ש ז"ל בכמה דוכתי:

הבן יקיר לי אפרים וכל ישראל אקרו בשם אפרים: **בנוהג שבעולם כו'** צריך לומר ביוקר ישראל עומדים לי הה"ד אדם אחד מאלף מצאתי בנוהג שבעולם כו' לתלמוד יוצא מהן אחד. דבר אחר אדם אחד מאלף מצאתי זה אברהם כו'. וכוונת בעל המאמר למימר שישראל עומדים ביוקר ומייתי סמך מאדם אחד מאלף מצאתי שפירושו זה אברהם כדבסמוך וא"כ ישראל עומדים ביוקר כי כמה דורות נאבדו עד שנמצא אברהם שורש יחוסינו. ואיידי דמייתי קרא מפרש ליה ברישא על מה שאלף נכנסים למקרא כו' כדרך המדרש דמפרש ברישא קרא דמייתי בדרשות אחרות. ושוב דריש ליה בענינא דשייך להכא:

יוצא מהן ק' פירוש שיודעים מקרא. ואותן ק' כשנכנסין למשנה שהיא יותר עמוקה אינם מצליחים בה אלא עשרה. ומאותן העשרה כשנכנסין לתלמוד שהוא יותר עמוק אינו מצליח אלא אחד להוראה. וזה לבדו החשוב שיוכל לדון ולהורות. אבל בעלי המשנה אינן יכולים להורות שאין פוסקין הלכה מתוך המשניות. לפי שיש משניות שסותרות זו את זו וצריכין לתרצן וזה התלמוד:

יוצא מהם אחד ואמרו ואשה בכל אלה לא מצאתי לפ"ז פירושו שלא תצליח אחת מהן לתלמוד שדעתן קלה:

זה אברהם שבאלף הדורות לא נמצא הגון לקבל המילה אלא אברהם שהיה הגון מכל קדומיו ועיין בענף:

זו שרה שעם היותה צדיקת לא היתה בשלימות. שהרי צחקה על בשורת הזרע ואמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה כמסופקת בדבר ולא האמינה בנפלאות ה' ונמצא אם כן שבכל אלף הדורות לא נמצאת אפילו אשה אחת צדיקת בשלימות:

זה עמרם שהיו בו ב' מעלות שלא נמצאו בזולתו שתיהם יחדיו. האחד שהיה גדול הדור וכדאי' בפ"ק דסוטה. והשני שלא חטא כלל שבעטיו של נחש מת כדאי' בפ' במה בהמה. ולכן יצדק יפה לומר בו אחד מאלף מצאתי להיותו שלם בחכמה וביראת חטא:

זו יוכבד שאע"פ שהיתה צדיקת כדאי' בפ"ק דסוטה. לא היה נקיה מהחטא לגמרי מכיון דלא נמנית עם המתים בעטיו של נחש:

זה משה שהוא לבדו נמצא עד היום ההוא שלם בקדושה וענוה כמו שהעידה התורה עליו:

נשי דור המדבר שאע"פ שהיו כשרות כדאמר רבי בסמוך. מ"מ לא נמצא באחת מהן מעלה זו שנמצאת במשה:

אסורות לבעליהן פי' שעבדו את העגל והשתחוו לו. והנשים לא עבדוהו [מת"כ]. או פי' שהן אסורות כשהיו נשואות לאסורות להן כשנצטוו על העריות כמ"ש ז"ל גבי בוכה למשפחותיו על עסקי משפחותיו [יפ"ת]:

לא הייתי נותן לו בתמיה. והכוונה משום שאין ה' חפץ אפילו במיתתן של רשעים. ולכן היה הקב"ה נותן לו כמה אבנים טובות כדי שישלח את ישראל כדי שלא יצטרך לבוא עליו בפורענות ומיתה. אלא שראה חכמתו יתברך שלא היה רוצה לשלחם בשום צד. ולכן הוצרך להכריחו ע"י המיתה ומכות. וא"כ שפיר קאמר ביוקר עומדים כיון שהוצרך להשחית המצרים שזה קשה בעיני ה' מנתינת כמה ממון:

הלא בדמים נטלן כו' ר"ל שאע"פ שלא נתן לו מעות. המכות ששלח עליו הוא נחשב לקושי יותר ממעות ואבנים טובות. כי ידוע שה' אוהב משפט הטבע ולא ישנהו כל שאפשר. וא"כ משפחות הכנים והערוב שהן נס כנגד הטבע קשה בעיני ה'. אלא שעשה כן להכרח הצלת ישראל וזה כמוציא ממון:

פסקה ב

בכל מקום שנא' לי כו' הטעם שבאומר לי הוא תולה אותו בהקב"ה וכשם שהוא קיים כך זה שנאמר בו לי קיים:

אינו זז כו' שמעלתם וקדושתם אינה יורדת לעולם. שהשגחתו יתברך מדובק בו הן בעניני עולם הזה להחיותו. והן בעניני עוה"ב להשלים נפשו ולזכותו בנצחיות הנפש ובדבקות ה' עד שיהיה מדובק בו יתברך. וזהו מלת לי המורה על זה. וחשב הכהנים והלוים וישראל והבכורים והסנהדרין. שלכל אחד סגולה מיוחדת למעלה הזה להדבק בהם הקב"ה. ולהיותם מושגחים מאתו יתברך. והתרומה והקרבנות הן המה האמצעיים שעל ידם יתקרב האדם להקב"ה ולכן כתיב לי בהם. והמקום המקודש שע"י יהיה ההשראה ודיבוק ההשגחה כמקדש והמזבח. והביא כל זה על הכתוב הבן יקיר לי אפרים להורות על יקרתו עד שנכתב בו מלת לי כי מורה על התמידות:

והיו לי הלוים שמעולם לא תסוב הלויה לשבט אחר:

כי לי בני ישראל שנשבע ה' שלא להחליפם באומה אחרת כדאי' באיכה רבתי על פסוק על אלה אני בוכיה:

בתרומה ויקחו לי שמפני שג' תרומות נאמרו שם ואחד מהם בקע לגלגלת לקנות מהם קרבנות צבור כמ"ש ז"ל. לכן קאמר לי דאין תרומה זו לצורך האדנים והמשכן הצריכים לאותה שעה לבד. כי יש כאן תרומה שהיא מצוה לדורות תמיד:

כי לי כל בכור ואע"ג דהבכורים נדחו משהוקם המשכן וניתנו הכהנים במקומם. מ"מ לא פקעה קדושתם. דהא צריכי פדיון וכדאמר בבמדבר רבה פ"ג:
אספה לי שהסנהדרין אחר שנתמנו אין מורידין אותם מגדולתן. דמעלין בקודש ולא מורידין:
כי לי כל הארץ תיבת כל מיותר וצריכין למחקו. והכוונה על קרא דויקרא כ"ה כ"ג. וכן הוא בתנחומא פ' תרומה שמביא פסוק זה. ור"ל שקאמר כי לי הארץ שאין קדושה ניטלת ממנה. וכן השגחת ה' כאומר תמיד עיני י"י אלהיך בה:
העיר אשר בחרת לי שאחר שנבחרה שוב אין ארץ אחרת נבחרת במקומה. כנוב וגבעון ושילה שהיה המשכן בהם תחלה ושוב הובא לירושלים שנקראת נחלה כדאי' בזבחים:
לי מלך שאין המלכות פוסקת מזרעו של דוד כמו שנפסק משאול:
במזבח מזבח אדמה כו' שאע"פ שבבנין שלמה נסתלקו. מ"מ הם קיימים לעולם במקום שנגנזו ולא יהיה בהם הפסד. עוד י"ל אע"פ שנחרב מ"מ קדושת המקום לא בטלה. וכדעת הרמב"ם בפ"י מהלכות בית הבחירה הלכה י"ד ע"ש:
בקרבנות תשמרו להקריב לי שלעולם הם קיימים אפילו כשאינם נעשים בפועל אחר החורבן ע"י שמתעסקים בדיניהם כדאיתא בספרי א"ל הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים בהם כאילו אתם מקריבים אותם:
שמן משחת קודש יהיה זה לי וכדאי' לקמן פ"י שכולו קיים לעתיד לבא:

פסקה ג

ריב"ל אמר כו' מלת אפרים קדריש לשון חשיבות כמו איש אפרתי וכדמפרש ואזיל. ועיין בענף:
פלטיאני לשון פלטין כלו' מגדל בפלטין שהוא איש כבוד וחשיבות:
אבגינס פי' מיוחס הרבה. והערוך גרס אוגעסטטו [מוסף הערוך]:
א"ל אפרים ראש כו' פי' אמר לו. אפרים בני כל מי שיהיה חשוב ראש השבט וכן ראש הישיבה וכן היפה ומעולה דהיינו שופט ושר. כל אחד מהם יקרא על שמך. ומייתי ראש ישיבה משמואל שנא' בו בן תוחו בן צוף אפרתי. וראי' לראש השבט מדוד בן איש אפרתי. דישי אבי דוד היה ראש שבטו כדכתיב התם ודוד זקן בא באנשים ואז"ל נכנס ויוצא באוכלוסא. וראי' לשר ושופט אפרתים מבית לחם יהודה:
בן שתים בן שלש פי' כשנכנס לשנה שניה או שלישית. שיש שמתחיל להשיח קצת כשנכנסים לשנה שניה ויש כשנכנסים לשנה שלישית. שאע"פ שאלו עדיין אינם יודעים להשיח שיחה שלימה רק בלעגי שפה. מ"מ האב משתעשע בו בשומעו הדבור והרמזים

בהם. ולענין הנמשל אף שישראל אינן מבקשים מאת ה' כי לא ידעו לבקש צרכם מאתו. ה' ירחמם כאב את בן ירצה שמשתעשע בו אף שאינו יודע לשאול:

בן ד' בן ה' פי' כשנכנס לשנה ד' או ה' שאז יש ילדים שיכולים לדבר שיחה נאה יש כשהוא נכנס לשנה ד' ויש כשהוא נכנס לשנה ה'. ואז בשיחתו מתגעגע על אביו ומבקש ממנו דבר פלוני. ולענין הנמשל עיקר חיבתם של ישראל כשהם מתפללים שה' מתאוה לתפלתם ואז מפיק רצונם כבן שיש לו געגועין על אביו. ועיין בענף:

די דבורי שנתתי בו היינו התורה. וה"ק מפני שדבורי דהיינו מתן תורה היה בו מפני זכות זה אזכרנו עוד:

אפילו בשעה שאני כו' בא לדבר עמו קשות איני יכול להתאפק ולהראות אהבתו הקדומה וזכור אזכרנו עוד זכיותיו הקדומים ועל כן המו מעי לו:

כי בודאי דבורי בו זה פי' אחר בכתוב. וה"ק קרא משום כי מדי דברי דברי אינו אלא בו ולא לאחר שכל המצות שצוה למשה לא היו אלא לישראל. ששום אומה לא רצה לקבל דברי. לכן זכור אזכרנו עוד זאת לו אפי' בעת שיחטא וכדאי' בריש רות רבה:

פסקה ד

פרקסין לבוש התחתון שעל הבשר:

אוותנטיאות מלכות ושררה. כענין אוותינטין של נהרות דב"ר פרשה י"ו:

פירפורין יש מפרשים בגד חשוב. וכן נראה מכמה דוכתי שהוזכר בלשון חז"ל. אע"פ דבב"ר פ' ע"ה משמע אדרת:

לזקן ת"ח ראש ישיבה נקרא זקן:

פסקה ה

מעפורת פי' הערוך בגד צמר שמתעטפים בו בארץ פלשתים. וי"א סודר שמעטף ראשו וכשמגלח מניחו על ברכיו שיפול שם שערו. ובעלי מקרא מפרשין אותו אחד ממיני מסוות. והוא מה שמכסים הראש עם הפנים והכל מכוסה זולת העינים לבדהן:

ה' פעמים והיה מספיק בפעם הראשון ואח"כ בכנוי דהמ"ל לעבוד עבודתם ולכפר עליהם ולא יהיה בהם נגף בגשתם. אלא שמחבתם מעלה שמם על פיו כל זימני:

משל למלך כו' רשב"י בא לתת טעם לרבוי המצות לישראל שהוא לאהבתו אותם ולזה ישגיח בכל צרכי שלמותם כמלך המצוה על כל צרכי בנו יחידו:

משל לאחד כו'. הכוונה שמפני שמשה היה מרבה לספר בשבח ישראל לפני הקב"ה להליץ בעדם. וכמו שאמרו בש"ר פ"ל שנתן נפשו על ישראל. לכן המשילו למי שהיה

עושה העטרה מעצמו. אלא שה' הוסיף להזהירו לתוספת בעלמא כעובר באקראי ומזהיר לעשות העטרה. שהוא היה עיקר מתחלה:

זמרגדין פי' בלשון יוני ורומי מין אבן יקרה והיא ירוקה [מוסף הערוך]:

ויאמר לי עבדי אתה אע"ג דקרא בנביא משתעי. מ"מ מכיון דקאמר ליה ישראל אשר בך אתפאר משמע שמתפאר בישראל וקאמר ליה לנביא שיתפאר בו כבכל המון ישראל שהוא שקול ככולם. או ששבחו להיות מזרע ישראל:

פסקה ו

אף הכתובים חלקו כו' קשה דמשמע דאיכא רבותא בכתובים מהקב"ה גופיה. והא מכיון דהקב"ה בעצמו חולק להם כבוד כדלעיל לא יהא כח הכתובים יפה מכח ה' שלא יחלק להם כבוד. ועוד דלעיל נמי כתובים היו כי מה שנזכרו ה' פעמים בפרשה אחד המה בכתובים. וי"ל שהחדוש שאצ"ל מה שיחלוק הקב"ה כבוד במאמרו לשבחם. אלא אפילו מתוך שינוי הכתובים נראה כבודם. דאית הכא רבותא משני פנים. הא' שיהיו הכתובים בלתי מדויקים בלשונם שהראוי להשוות מדת הלשון בכולם כאחד. ועכ"ז מפני כבודם אינו חושש. ועוד שבענין המצות ראוי שיכתבו הדברים כראוי למצוה ולא בשום שינוי שיבא לטעות. ומכיון דבאמרו אדם כי יהיה סתם אפשר יובן כל אדם אפילו נכרי והוא שקר כי אין הדין רק בישראל. לכ ה"ל למימר מכם. ועכ"ז משום כבוד ישראל לא קאמר הכי [יפ"ת]:

תרתין שטין פי' שיטות. כלומר שמועות מזה הענין:

אלה יעמדו על הקללה ר"ל שר' ברכיה הוסיף לומר דאף מקרא דקללה ילפינן דחלק להם כבוד. דנהי דלא מצי למימר לקלל את העם מיהו המ"ל אלה יעמדו לקלל סתמא. אלא דאתא למימר דצדיקים יעמדו על הקללה לכבשה. וזה כבוד ואהבה לישראל שישנה ה' גזרתו מפניהם. ע"ד צדיק מושל יראת אלקים שאחז"ל הקב"ה גוזר גזירה והצדיק מבטלה [יפ"ת]:

פסקה ז

א"ר ברכיה אדם זה אדה"ר א"ל הקב"ה לישראל יהא קרבנך דומה. כצ"ל [יפ"ת] ודייק דאדם דכתיב הכא הוא אדה"ר מדלא קאמר איש כי יקריב כמו ויקחו להם איש שה. וכן בכמה דוכתין ש"מ דרמיז אאדה"ר:

לקרבנו של אדה"ר דמותיטב לה' משור פר ילפינן שהקריב אדה"ר ששור כדאמרינן פ"ק דע"ז יום שנברא בו אדה"ר כיון ששקעה עליו החמה אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשך בעדי וחוזר לתהו ובוהו וזו היא מיתה שנקנסה עלי היה יושב ובוכה כל

הלילה. כיון שעלה עמוד השחר אמר מנהגו של עולם הוא. עמד והקריב שור שקרניו קודמות לפרסותיו שנא' ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס ברישא מקרין והדר מפריס. דאמר מר כל מעשה בראשית בקומתן נבראו שור עם קרנותיו מגודלים. וכיון שיצא ראשו תחלה נמצאו קרנותיו קודמות לפרסותיו. ואמר דוד ותיטב לה' תפלתי משור שביום שהיה שור דהיינו אותו יום שנולד כדכתיב שור או כשב או עז כי יולד. והיה עשוי ונגמר כפר שהוא בן שלש שאפילו מקרניו לא חסר כדמפרש מקרין והדר מפריס. כן פרש"י שם. והיינו דקאמר הכא ואם עשית כן ותיטב לה' משור פר לומר דעדיף מקרבן אדה"ר כמו שמפרש לקמן בסמוך:

ומן החמסים חמס היינו דיהיב דמי ושקיל בע"כ כדאי' בפרק הכונס. ואע"פ שנתן דמיו לכתחילה לא יקריב. ובדיעבד כשר:

ואם עשית כן ותיטב לה'. שהיה קרבנו של אדה"ר כדלעיל. וזה שלך עדיף אחר שאין הכל שלך והיה אפשר לך להביא מן הגזל ולא הבאת אלא משלך. אבל אדה"ר שהיה הכל שלו אין להחזיק לו טובה כל כך. ואע"ג דהאי קרא ותיטב לה' וגו' תפלת דוד הוא כמו שזכרתי לעיל בשם רש"י וא"כ היכי רמיזא הא דקאמר ואם עשית כן כו'. י"ל דיליף בג"ש נאמר כאן לה' ונאמר להלן ותיטב לה'. והא דדברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן. היינו לענין דינא [יפ"ת]:

פסקה ח

אדם זה לשון חבה. דמ"ש אדם כי יקריב ולא קאמר איש הוא משום דאדם הוי לשון חבה שמלת אדם הונח על מדרגה רמה. ומורה על מעלת הנפש שהיא חביבה בעיניו:

ולשון אחוה כי המרכבה העליונה מכונה בשם אדם. כי היא כדמות אדם מלמעלה. והאדם במעשיו הטובים מתחבר למעלה. ולכן אמרו האבות הן הן המרכבה. וזהו לשון אחוה ולשון ריעות שהם מתחברים יחד ופועלים זה בזה. ואע"ג דאיקרי נמי איש ה' איש מלחמה. היינו על שם המלחמה. אבל איש סתמא לא איקרי. וכן מצינו שקרא הכתוב תמיד ליחזקאל בן אדם. לא לגנותו אלא לשבחו. ופי' בן אנשים כשרים היינו במה שבינם לחבריהם. ובן צדיקים היינו בינם למקום. ובן גומלי חסדים היינו דמלבד מה שלא חטאו לחבריהם. גלו להם חסדים:

בן שמבזים עצמם כו' אע"ג דאין זה במשמע בן אדם. כיון דמבן בוזי שמעינן לה. כדאי' בתד"א ח"א פ"ז. איידי דקאמר הכא שהיו כשרים הזכיר מכשרותם היותם מבזים עצמם:

ועל כבודן של ישראל כל ימיהם כצ"ל:

בן אדם למה"ד כו' ופי' בן אדם בן ישראל שנקראו אדם. ולהכי מייתי לה הכא דגם לפ"ז שמעינן דאדם לשון חבה דקרי לישראל סתם הכי:

שמרדה עליו אשתו קשה דבנמשל אינו כן. דיחזקאל שהוא משל הבן שקרא המלך. לא מרד ולא נדחף. ובתד"א גרסי' למלך שכעס על אשתו והיה לו בנים ממנה עמד ודחפה והוציאה מביתו לימים שלח והביא בן מאצלה [יפ"ת] אבל בתד"א שלפנינו הגירסא כמו כאן:

זו שיטה ראשונה כלו' דרך שהראהו ראשונה במראה ראשונה:

שהגבהתי אתכם כו' פי' קודם שחטאו ישראל וקודם שגלו לבין האומות:

פיחת כבודי פי' אפילו לאחר שגלו. ואע"ג דכל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם כדאי' בש"ר פ' ט"ו. אין זה פחיתת כבודו כי הוא יתברך ברצונו מגלה שכינתו עם ישראל באהבתו אותם. ואע"ג דאמרו בפ"ב דחגיגה שאחר החורבן נתמעט פמליא של מעלה. אין זה פחיתות בכבודו כיון דה' הוא שרוצה לעשות כן לחיבת בהמ"ק כדאי' התם:

וששה אלפים של מה"ש. ובתד"א אי' וששה אלפים רבבות. ובילקוט יש גרסא אחרת:

ואצ"ל ע' לשון שבאדם. כמ"ש ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי. דאע"ג דטעו בע"ז. כולם מודים בסבה ראשונה יתברך:

דברים המכוערים פי' דברים האסורים מן התורה. ודברים שאינם ראוים. פי' שאינם ראוים משום דרך ארץ אע"ג דאין בהם איסור תורה כגון דת יהודית:

מכעיסים אתכם ביסורים בתד"א אי' ומבעטים אתם ביסורים כו'. וכן נכון:

פסקה ט

למה לא נאמר איש כמ"ש להלן דברו אל כל עדת בני ישראל לאמר בעשור לחדש הזה ויקחו להם איש שה לבית אבות אף כאן יאמר הכתוב איש כי יקריב מכם קרבן כו' למה נאמר אדם כצ"ל. [יפ"ת] וכן הוא בתד"א:

להביא את הגר לאו משום דאדם משמע רבויא אלא מדשני למכתב אדם לרבוי אתא גרים:

מכם פרט למומר לע"ז שאינו מביא עולה כצ"ל. וכן הוא בתורת כהנים והובא בילקוט סי' תל"ד [זקוקין דנור] אבל נכרי מביא עולה. ועיין פרק קמא דחולין. וכן כתב היפה תואר:

ארשב"ג ז' דברים הני תיבות בן גמליאל הוא מיותר. וצ"ל רבי שמעון סתם והוא רשב"י:

ז' **דברים התקינו כו'** משנה היא במס' שקלים פ"י וע"ש שלא הביא המשנה כאן כצורתה. גם לא גרסינן במתניתין גוי שהביא עולתו. אלא ששלח עולתו. ונראה דאילו הוא בעצמו

הביאה לא היו צריכים להביא נסכים משל צבור שהיו מלמדים אותו שיביא נסכים. אם לא רצה ממשכנים אותו. ומה שהוצרכו לתקן כך משום דכל עולה לא סגי בלא נסכים כדילפינן במנחות מככה תעשו אותו:

משל צבור מתרומת הלשכה:

ושלימה היתה קריבה ולא כמו בחייו שמחציתה בבקר ומחציתה בערב כך היה נראה לפרש. אבל בירושלמי גרסינן ר' יוחנן בעי מאי שלימה. שלימה בשחרית ושלימה בין הערבים. או מחצה שחרית ומחצה בין הערבים. או שלימה שחרית ומחצה בין הערבים: **ארשב"ג פעם אחת כו'**. ובתד"א שם ליתא לתיבת ארשב"ג. והוא לשון אליהו זכור לטוב. והמעתיק טעה וסבר שהמדבר הוא ר"ש דלעיל להכי מוסיף. וגרע:

פעם אחת כו'. איידי דדריש הכא אדם להביא את הגר. מייתי הכא הך מילתא דתני דגרי הדור מחייבים האומות:

בזרוע שבא בכעס ובטרוניא בכח טענתו:

ז' **נביאים** בלעם ואביו איוב אליפז התמני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהו בן ברכאל הבוזי כדתני בפ"ק דב"ב וע"ש:

מעידין בהם שנתנבאו להם ולא קבלו מהם וזה מספיק לחייבם [מעריך]:

ואמרתי לו בני כך הוא. **אמר לי מז' דורות כו'** כצ"ל:

מז' דורות ואילך פי' האומות שנולדו אחר ז' דורות שהיו בהם ז' הנביאים יכולין לטעון כי לא ניתנה להם התורה שניתנה לישראל שיהיו חייבים בשמירתה. ועל הנביאים הנזכרים יכולים לטעון כי הם לא ראו אותם ולא העידו בהם:

אמרתי לו בני כו' ר"ל שהשיב לו שאחר שפושטים יד לגרים ליכנס תחת כנפי השכינה הרי אנו מודיעים להם שגם להם ניתנה התורה אם יבואו להתגייר וע"כ גרי הדור מעידים בהם ולא מצי טעון שלא ניתנה להם התורה:

מקבלין מיני זבחים ר"ל דה"ק אם נאמר מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן למה לי אלא להכי אתא מן הבקר ומן הצאן כי היכי דנייתר לן מן הבהמה למדרש בני אדם הדומים לבהמה. וע' בפ"ק דחולין:

חוץ מן העע"ז דההוא אימעוט ממכם כדלעיל. והמנסך יין ומחלל שבתות בפרהסיא. משום דעובד ע"ז ככופר בכל התורה כדמפרש בפ"ק דחולין. והאי תנא חמירה ליה שבת כעע"ז דעע"ז כופר בהקב"ה והמחלל שבת כופר במעשה בראשית שהוא מעשיו של הקב"ה ומעיד שקר שלא שבת הקב"ה במעשה בראשית:

פסקה י

שספר עצמו עם הצדיקים. פי' הדמה עצמו אליהם בספורי כדלקמן אשרי תמימי דרך וכתיב הצור תמים פעלו לג"ש. וזה שאמר המדרש והשוה את שמם כו' [מת"כ] והיפ"ת כתב שצ"ל שספת. והוא לשון חבור כמו מילתא ספת על נבוכדנצר. וענינו שחבר ושתף הקב"ה כבודו עם הצדיקים שקרבן אליו והשוה שמם לשמו כדלקמן:

משור פר ע' מ"ש לעיל סי' ו':

ויבן נח מזבח וכתיב ויקח מכל הבהמה הטהורה ומנא ידע טהורה וטמאה. אע"כ שעסק בתורה. ולא ס"ל כמ"ד בפ' פרת חטאת כל שהתיבה קולטתו טהור כו':

שנא' עקב אשר שמע אברהם וגו'. וישמור משמרתי מצותי חוקותי ותורותי. ועיין בב"ר פ' צ"ה ובתנחומא ריש סדר לך לך:

שהוא עושה קרבן נראה דגרסינן ועוד שהוא עשה כו' [יפ"ת]:

והקריב איל פי' שעשה בנו קרבן והקריב את האיל תחתיו ונחשב לו כאילו הקריב בנו:

יצחק קיים מה שכתוב בתורה. בפ' הממונה דריש ויהי כי זקן יצחק שזקן ויושב בישיבה היה:

והשליך עצמו לפני אביו כו'. פי' וכמו שמסר עצמו למיתה בעבור אהבת השי"ת. ממילא ידעינן שקיים כל המצות שבתורה אם באו לידו ויכולת בידו לקיים בעבור אהבת השי"ת:

שנא' ויתנו אל יעקב ומהכא יליף לעיל בב"ר שהיה בקי בדקדוקי ע"ז טפי מינן. וגם אמרו חז"ל כל הכופר בע"ז מודה בכל התורה כולה. ואין להקשות דהא ע"ז הוא מז' מצות המוזהרות עליהם. די"ל דעיקר האיסור הוא העבודה להם. אבל איסור הנאה נאסר אח"כ ממצות התורה. והוא קיים תחלה לאסור אף בהנאה:

שנא' כבד את אביך. שאע"פ שנסתכן מפני מצות אביו לא נמנע. וכדאמר לעיל בב"ר פ' פ"ד:

לא תרצח שאשת פוטיפר בקשה להרוג לפוטיפר ולא רצה יוסף כדאי' בב"ר פ' פ"ז. ועוד לאחר שמלך במצרים ואחיו נפלו ביד והיה בידו יכולת לנקום מהם ולהרוג אותם כמו שבקשו לו לאשות. אפ"ה לא נקם מהם אלא אדרבה גמל להם טובה תחת רעה. עוד יש לפרש ע"ד מה שאמרו בתד"א הובא בילוט ואתחנן וז"ל כבד את אביך ולא תרצח מה ענין זה לזה. אלא ללמדך אם יש לו לאדם ואינו זן ומפרנס אביו ואמו כאילו הוא רוצח לפני המקום עכ"ל וכבר ידוע שיוסף זן ופרנס את אביו עם כל בני ביתו. לכן אמר שפיר שיוסף קיים לא תרצח:

לא תנאף מבואר שלא ניאף באשת פוטיפר. ועוד מבואר ע"ד מ"ש שם בילקוט כבד את אביך ולא תנאף ללמדך אם יש לו לאדם ואינו מכבד אביו ואמו כאילו הוא נואף לפני

המקום. וכבר ידוע שיוסף כיבד את אביו וכיבד אמו ג"כ כדכתיב בן פורת יוסף ודרשו חז"ל שהגביה קומתו לפני אמו שלא יתן עשו עינו בה כדאי' בב"ר פ' ע"ה:

לא תגנוב כמאחז"ל כל הנואף עם אשת חבירו נקרא גנב שגונב מקור חבירו. וגם שלא גנב ממון פרעה כדכתיב (בראשית מ"ז) וילקט יוסף את כל הכסף כו' ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה. גם יש לפרש ע"ד דאי' בילקוט הנ"ל למדך אם יש לו לאדם ואינו מכבד אביו ואמו ואינו עושה רצון אביו ואמו נקרא גונב נפשות לפני המקום:

לא תענה כדאי' ברבה ובתנחומא סדר נשא שהנואפת מעידה עדות שקר ואומרת לבעלה ממך אני מעוברת וגם הנואף מעיד עדות שקר ואומר שלא בא עליה. גם יבואר ע"ד דאי' במכילתא ובילקוט כיצד ניתנו עשרת הדברות חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה. זה כנגד זה כו' זכור את יום השבת לקדשו כנגד לא תענה מגיד הכתוב שכל מי שהוא מחלל שבת מעיד לפני הקב"ה שלא ברא עולמו לששה ימים ולא נח ביום השביעי וכל מי שהוא משמר את השבת מעיד לפני הקב"ה שברא עולמו לששה ימים ונח בשביעי עכ"ל. ויוסף שמר את השבת כדאי' בב"ר פ' צ"ג וע"ש מ"ש. עוד יש לפרש ע"פ דאי' בתד"א ובילקוט כבד את אביך ולא תענה ללמדך כל שאינו זן ומפרנס אביו ואמו ויש לו יכולת. כאילו הוא מעיד עדות שקר לפני המקום. וממילא הוא מבואר:

לא תחמוד לא תחמוד אשת רעך מבואר. גם לא תחמוד בית רעך יבואר ע"פ מאי דאי' ברבה ובתנחומא סדר נשא שהנואף אשת חבירו חומד כל אשר לבעל:

עד שלא נתנה תורה להם ואע"ג דרציחה וניאוף וגניבה מז' מצות הן. קאמר הכי משום שארי דבורים של עשרת הדברות:

והשוה את שמם כו' עיין בזקוקין בתד"א ח"א פ"ז:

אשרי תמימי דרך הרי שהשוה שמם לשמו שקראם תמימים כמו ששמו תמים:

הצור תמים פעלו וכיון דפעלו תמים מכ"ש הוא דהוי תמים כדקאמר לעיל בב"ר פ' מ"ד. והא דנסיב ב' קראי. חד לתמימותו ושלמותו במעשיו ביצירותיו. והיינו הצור תמים פעלו. וחד לשלמותו בהנהגתו עם ברואיו והיינו האל תמים דרכו:

פסקה יא

ובאיל הוא אומר פי' מכיון דבבן בקר כתיב ושחט לפני ה' ובאיל שהוא בן הצאן אומר צפונה לפני ה' שמעינן דלפני ה' דקאמר נמי בבן בקר היינו ירך המזבח בצפון וכמ"ש הרמב"ן. וא"כ קשה אמאי כתבי' רחמנא התם לכתבי' בבן בקר דכתיב ברישא והדר ליליף בן צאן מיניה. ומשני משום דכבשים התקין ה' זכר לעקדת יצחק שנזכר כשאומר צפונה לפני ה' להכי כתב ליה בעולת הצאן שהוא מין כבשים:

בשעה שעקד כו' וא"ת והרי קדמה תורה אלפים שנה לעולם ומאז כתיב בה קרבן תמידים. וי"ל שנכתב על התנאי שיעקוד אברהם את יצחק. וכה"ג מתרץ הגמרא בפ"ק דע"ז:

שני כבשים זכר ליצחק וזכר לאיל שהקריב תחתיו:

וקורין לאו דוקא. שלא היו צריכין לקרות המקראות על הקרבן אלא כלו' שמקיימים המקרא שעושים הקרבן כמצותו. אי נמי או קורין קאמר והיינו בזמן החורבן שאין קרבן קורין מקרא זה במקום קרבן ומהני כדקאמר בסמוך מעידני עלי כו':

שנא' צפונה לפני ה' דצפונה רמז ליצחק שהוא צפון לפני ה'. ואע"ג דבג' אבות קאמר בסמוך שהם צפונים לפני ה'. יצחק עדיף טפי להקרא צפון לפני ה' שרואה כאילו אפרו צבור ע"ג המזבח כדלעיל בב"ר פ' צ"ד:

כנגד מעשיהם של אברהם כו'. כי מעשיהם הטובים ושכרן הוא צפון לפני ה':

ומנין שהלשון הזה. כלו' מנין דלשון צפונה נאמר על האבות. ומשני מדקאמר ישנים הם האבות הראשונים וצפנתי אישנים בלחוד קאי. דה"ק הנה לי צדיקים חדשים בעין מלבד הישנים שהם צפונים אע"ג שאינם עכשיו בעולם:

אברהם יצחק ויעקב ישנים. דריש קרא דעל פתחינו כל מגדים על פתוח חרצובות הגלות לגאול אותם בגאולת מצרים. וקאמר דזכות הישנים דהיינו ג' אבות. וזכות החדשים דהיינו עמרם וכל הכשרים שבמצרים עמדה להם. ואח"ז דריש בגלות בבל וקאמר בזכות הישנים דהיינו חבורת משה כו'. וזכות החדשים דהיינו חבורתו של עזרא והבאים אחריו בבית שני דהיינו חבורת הלל וריב"ז ור"ג וחביריו עמדה להם:

בשור הוא אומר כו' כדכתיב בריש סדר ויקרא אם עולה קרבנו מן הבקר וגו' וקרבו וכרעיו ירחץ במים והקטיר הכהן וגו' ואח"ז כתיב ואם מן הצאן קרבנו מן הכשבים או מן העזים לעולה זכר תמים יקריבנו וגו' והקרב והכרעים ירחץ במים והקריב הכהן את הכל והקטיר המזבחה וגו' וקשה לבעל המאמר למה באיל כתיב והקריב ובשור לא כתיב והקריב. ומתרץ אמרו חכמים הא דלא כתיב והקריב בשור משום דילפינן לה בשור מאיל כי היכי דילפינן להפשטה ושאר מילי לאיל מן השור. וכצ"ל אמרו חכמים למדנו הקרבה לשור מן האיל והפשטה לאיל מן השור. ור"ל דלהכי כתיב ואם מן הצאן וי"ו מוסיף על ענין ראשו שילמוד תחתון מעליון ועליון מתחתון כדאמר בפ' איזהו מקומן לענין צפון. ובידי משה כתב שצ"ל והקטרה לאיל מן השור. וטעה בזה שהרי גם באיל כתיב הקטרה מפורש:

פסקה יב

אמר להם רבותי בתד"א אי' אמרתי להם. והוא אליהו:

לזה עולה לזה עולה. פי' פר ואיל וכבש שנא' בפרשה נשיא פר אחד בן בקר איל אחד כבש אחד בן שנתו לעולה:

לזה חטאת פי' שעיר שנא' שעיר עיזים אחד לחטאת:

לזה אשם כו' זה לא גרסינן כי בקרבנן לא היה אשם. ובתד"א ג"כ ליתא זה:

לזה שלמים כו' כמו שנא' ולזבח השלמים בקר שנים וגו' וכן כתיב בכל הנשיאים:

ונאמר להלן הקרבה כו' פי' ונאמר שם בכל הנשיאים הקרבה בשור ואיל שכתיב שם ויהי המקריב וגו'. וכוונת אליהו לומר דלא מצינו למימר דלמדנו הקרבה בשור מאיל דהא הקרבה לשור ילפינן מהנשיאים דכתיב שם הקרבה בשור ואיל. ואע"ג דבנשיאים לאו הקרבה ממש במזבח. אלא נדבתם והבאתם. שהרי הקרב על המזבח אינה אלא לכהן. והכא הקרבה ממש על המזבח. וא"כ איך מצינו למילף הקרבה בשור כאן מן הנשיאים. י"ל דה"ק מכיון דלזה עולה כו' אמאי אכפל קרא למימר בכל אחד פרטי קרבנו. לא הו"ל לפרט רק של נשיא ראשון ולימא וכן הקריב נשיא פלוני ונשיא פלוני כיון דכי הדדי נינהו. אלא להכי אכפל לאשמועינן דאיכא הקרבה נמי בשור כבאיל דאם אינו ענין להקרבה בנשיא תנהו ענין להקרבה דכהן. ואע"ג דבאכפל דחד הוה סגי. איידי דאכפל בחד אכפל בכולהו. וא"כ כיון דילפינן מהתם הקרבה לשור ואיל למה שינה כאן וכתב הקרבה לאיל ולא לשור. אלא כדי שלא יאמר אדם בעצמו ר"ל בקרב לבו אלך כו':

והריני עמו ברחמים כלו' ארבה ברחמים ובתפלה לפניו עד שיקבלני בתשובה. ואע"פ שדעתו לשוב כיון דעל סמך זה חוטא אינו הגון. דהאומר אחטא ואשוב אין מספיקים בידו לעשות תשובה כדתנן בפרק יוה"כ. ובילקוט גרס ואביא שור שיש בו בשר הרבה ואעלה אותו ע"ג המזבח. מה אם ישא לו הקב"ה פנים אלא יעשה אדם מעש"ט וילמוד תורה ויביא איל שהוא כחוש בבשר וכולו לאשים ויעלהו עולה ע"ג המזבח והריני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה. לכך נאמר הקרבה באיל ולא נאמר הקרבה בשור. פי' שע"י האיל עם התורה והתשובה ומעשים טובים הוא נעשה קרוב להקב"ה. ולא ע"י השור כשעושה דברים מכוערים:

פרק ג

פסקה א

ר' יצחק פתח כו' דק"ל מ"ש דכתיב הכא נפש ולא קאמר אדם כי יקריב כדקאמר לעיל. להכי בעי לתרוצי דמשום דאינה באה לכפרה. כתיב בה נפש. לומר שזו יקבל הקב"ה ברצון ונפש חפצה. שנפש לשון רצון וחפץ כמו אם יש את נפשכם וירמוז שה' יקבל מנחתו ברצון גמור אפילו טפי מקטרת יוה"כ מפני שאינה באה לכפרה. ומשום דסמיך הא מילתא דחביבה מנחה אטוב מלא כף נחת מייתי קרא הכא. ומכיון דמייתי ליה מפרש ליה ברישא בכמה אנפי אחריני כדרך המדרש:

טוב מי ששונה שני סדרים כו' סדר הלימוד בתחלה סדרי משנה שהם העניינים הכללים מתורה שבע"פ. ואח"כ הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם. והיא הידיעה הדקה ההגיונית לדעת מקור ההקדמות מאין יומשכו ע"י הקישים אמיתים. ואח"כ התלמוד הוא הלמוד בסברותיהם להבדיל דבר מדבר בטעמיה ולהדמות דבר לדבר. שזהו עיקר הלימוד והידיעה האמיתית. והנה אמר שיותר טוב ללמוד כסדר עד שיהיה רגל ובקי בהם מלילך להלאה ולא יהיה בקי בראשונות:

שני סדרים כו' קרי לב' סדרים שרגיל כף נחת שע"י רגילתו בהם יש לו נחת רוח. וקרי לרבוי ההלכות הבלתי רגילות חפנים עמל שע"י שאינו רגיל בהם הו"ל עמל מכאוב כשחוזר עליהם. וקאמר ורעות רוח לומר שאין לו הנאה מזה אלא דמיון רוח שחפץ שיקרא בעל משניות. ועל דרך זה שאר הפירושים:

ממי ששונה ההלכות משניות ובריייתות. וב' סדרים דקאמר נמי סדרי משנה. אלא דשונה הלכות היינו כל שתא סדרי:

מתקריא בר הילכן פי' בעל הלכות. שאע"פ שאינו רגיל בהם מפני ששונה בהם יקראוהו בעל משניות כשיראוהו עוסק בכולם:

ומדות ר"ל היינו הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם. והם ספרא וספרי הנדרשים בי"ג מדות:

בר מיכלאן פי' שבקי בספרא וספרי שנדרשת בי"ג מדות:

ותלמוד היינו תירוץ המשנה שע"י כן פוסקים הלכה למעשה:

בר אולפן כלומר מורה הוראות:

ולוה בריבית כדי להרבות בסחורה. וקרי ליה עמל מפני שהוא קרוב להפסד כי כן דרך מלוים בריבית:

במתלא אמרין כו' במשל אומרים מי שלוה בריבית הרבה מעות כדי שישא ויתן בעסק רב. מאבד את שלו ושאינו שלו. פי' של הלוה ושל המלוה:

פרגמטיוטא סוחר עוסק בפרקמטיא:

טוב מי שהולך כו' קשה פשיטא דהצדקה מן הגזל שלא תועיל לו כלל. ואדרבא היא לו לקטרוג. ויש לומר דהכא עסקינן דקיימי עניים הצריכים צדקה מרובה. וזה אין לו כדי שיתן די מחסורם. ויש עשיר שיכול ליתן ואינו רוצה. ומאחר שהדין לכופו שיתן הולך זה וגוזל ממנו ממון לתת לצדקה. ואפ"ה קאמר שטוב לתת מעט משלו משיקח מאחרים בדרך גזל וחמס. דנהי דמותר לכופו שיתן לצדקה אבל זה שבא לידך בדרך גזל כלוקח לעצמו גזל הוי. וזה דומה לנואפת בחוזרין [פי' בתפוחים שלוקחת בשכרה] שאף שכוונתה להחנות לחולה [בהתפוחים] אסור לעשות ע"י ניאוף:

בר מצוותא בן עושה מצוות. וסתם מצוה בספר הוא צדקה [מת"כ]:

דאגר גינא השוכר גינה אחת אם אין לו משלו ומסתפק מאותו אחת:

אכל ציפורין דרך משל הוא שיהנה מיגיעו בחיים טובים ונעימים:

דאגר גינין מי ששוכר גנות הרבה ולא יכול לעבדם הטיב צפרין אכלין ליה. כלומר יאבד את כל אשר לו וטובה לא יראה. או פי' שיחנק מרוב צרה ויאכלו אותו הציפורין:

מרי אסיאן אדון בעל קרקעות הרבה:

טובה דריסה דרוש כף דריסת כף רגלו [של הקב"ה] ונחת לשון ירידה וחניה [יפ"ת]:

ממלא חפנים פיח הכבשן מה שאחז דווקא במכת השחין. מפני שכל המכות לא שלטו בגופן. כי אם מכת השחין ששלטו בגופן ממש. ועכ"ז נשארו בחיים. ורק תיכף כשנזדקק להם הקב"ה לבד אז מתו תיכף ואז היתה גאולה שלימה. וקרי ליה למכת השחין עמל. משום שזרקו משה בכל כחו. ואומר ורעות רוח ירצה שזרקו באויר להתפשט לכל רוח בגבול:

זה יום השבת הכוונה שבשבת אע"פ ששובת ממלאכתו מרויח יותר ממה שמרויח במלאכתו בימי המעשה שבזכות שבת מתעשר כדלעיל בב"ר פ' י"א. וכדי שלא יקשה מה שיועיל זכות המצוה אפי' לעוה"ז נוסף על עיקר השכר לעוה"ב. מייתי מה שנגאלין בזכות השבת:

למעבד עבידתיה בהון לעשות מלאכתו בהון:

אלא בזכות שבת ר"ל שאע"פ שנגאלין בזכות אחרת לא יועילו אלא ג"כ זכות שבת נמי בהדייהו:

בשובה ונחת תושעון לשון שבת ומנוחה:

זה העוה"ב ממלא כו' **זה העוה"ז** הענין כי הרשעים הבלתי מציירים מהו פעולת הנפש והתענגותה וטובה. המה מדמים כי ענייני עוה"ב הוא כדבר אין. כי מהו פעולת הנפש מבלעדי הגוף. אבל האמת טובה הנחת במה שהיא אינה פועלת בעניינים ממשיים וגופנים ממלוא חפנים עמל פי' במה שהגוף עמל. ולא די בזה במה שהם עמלים בלי נחת בעוה"ז. עוד להם הפרעון במה שיפרעו בעוה"ב מן מעשיהם הרעים ויהיה להם שמה רעות ושבר רוח. נמצא שרצון הרשעים לעשות מעשיהם בעוה"ז ויפרעו מהם בעוה"ב ג"כ:

מיסת פי' כדי. וכדי בזיון תרגומו מיסת:

כדתנן יפה כו' ארישא קאי דקאמר טוב מלא כף נחת זה העולם הבא. ומייתי מדתנן יפה שעה אחת של קורת רוח וכו'. ואיידי דמייתי הא מייתי כולה המתני'. והרד"ל גרס זה עוה"ז כדתנן יפה כו' חיי עוה"ז אלא ורעות רוח רעותא דרשיעא כו' בעלמא הדין ר' יצחק פתר קריא כו':

קורת רוח בעוה"ב ר"ל התענגותם הנפשיי שמקרר רוחו החפיצה להתענג מנועם ה'. מכל תענוגי עוה"ז:

כמה זרע כו' פי' שיש מקומות רבים ראוים לזריעה ולנטיעה טפי מעבר הירדן שאע"פ שהארץ רחבת ידים אין כל כך מקומות ראוים לזריעה ולנטיעה. ולכן אמר טוב מלא כף נחת בארץ הזאת וכו' שמקום קטן בארץ הזאת טוב טפי שיש בו נחת רוח לזריעה ולנטיעה יותר ממקום רחב בעבר הירדן שיש בו עמל למצוא מקום לזריעה. וכן משמע בקהלת רבה:

חזרו ואמרו כו' כלומר מ"ש ורעות רוח היינו באמרם שחזרו ואמרו אין לנו שום תרעומת על אחרים כי אנו הוא שרצינו בעבר הירדן ואמרנו יותן את הארץ הזאת לעבדיך:

זה קומץ נדבה דכתיב וקמץ משם מלא קומצו:

זה קטרת סמים דכתיב ומלא חפניו קטורת סמים. וקראו עמל להיות טורח רב וגדול בעשייתו שצריך כמה סמנים ושחיקה ופיטום והחזרה למכתשת כדי לקיים בה מצות דקה מן הדקה כדאיתא בפ"ק דכריתות. ורעות רוח פי' שברון רוח והוא מענין העמל:

טעונה כפרה כלומר באה לכפרה. וכן הלשון במגילת קהלת והכפרה מפורשת שם דא"ר יצחק וכסה ענן הקטורת הכסוי הזה אין אנו יודעים מהו עד שבא דוד ופירשו שנא' נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה:

פסקה ב

יראי ה' הללוהו כו'. אגדה זו ס"ל נמי דמ"ש נפש במנחה מפני שיש בה רצון גמור כדעת האגדה הקודמת. אלא דס"ל שטעם הרצון בכאן משום דהויא מנחת עני ירצה ה' בה טפי. ולהכי מייתי כי לא בזה ולא שקץ ענות עני שה' הופך פניו לעני כדבסמוך. ואיידי דמייתי האי קרא מפרש ואזיל יראי ה' הללוהו דכתיב מקמיה:

אלו יראי שמים כמשמעו:

אם באים כו' לישנא קלילא הוא דודאי באין אלא כלומר לא תימא דאנטונינוס לא היה גר צדק. קאמר שאם יש חלק לג"צ לעתיד. כ"ש לאנטונינוס דהוה ג"צ גמור [יפ"מ פ"ק דמגילה]:

ומה ת"ל כל זרע כו' דבשלמא אי יראי ה' היינו כהנים וזרע יעקב לוים וזרע ישראל כמשמעו כדמפרש בשוח"ט ניחא דצריכי. אבל אי יראי ה' ג"צ מה ת"ל תו זרע יעקב וישראל הא במכ"ש אתו. ומשני דזרע יעקב איצטריך לעשרת השבטים לאשמועינן שעתידין לחזור. לאפוקי מר"ע דקאמר אין עתידין לחזור כדאית' בפ' חלק. וזרע ישראל איצטריך לשבט בנימין והיינו אנשי הגבעה דסד"א דאין להם חלק לעוה"ב שחטאתם כבדה מאד במעשה פלגש בגבעה ועוד שגרמו לאבד כמה אלפים מישראל (יפ"ת):

שבא באחרונה ולהכי רמיז ליה באומר זרע ישראל טפי משאר שבטים. דמשמע מי שכבר נקרא אביהם ישראל כשנזרע. ואין זה אלא בנימין שנולד אחר שנאמר לו לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל:

לא אצל העשיר מייתי ראיה מדיין שאף שאסור לעשות כן מ"מ העשיר יותר מוחזק בכשרות מהעני כמ"ש ופן אורש וגנבתי. ולכן ידקדק הדיין מאד בטענת העני יותר מבטענות העשיר. אמנם הקב"ה אינו נמשך אחר חזקת העני ואף שהוא ג"כ עני במצות ומע"ט אלא חפץ לצדקו מאחר שתפלתו זכה:

גזר תעניתא כדי שירד מטר:

נחת מטרא ירד מטר:

פסקה ג

יעזוב רשע דרכו. בעי לפרש מ"ש נפש במנחה לרמוז שסליחת עשירית האיפה ויתור. שויתר הקב"ה משלו כדבסמוך ולהכי מייתי האי קרא דדריש לה אכי ירבה לסלוח ואיידי דמייתי קרא דריש ליה כדרך המדרש. ודרש נפש ל' ויתור ורבוי:

עיוה"כ דמצות וידוי יוה"כ עם חשכה אבל אמרו חכמים מתודה קודם אכילה שמא תטרף דעתו עליו מחמת הסעדה כדתני בפרק יוה"כ:

כל רע שעשיתי אשר עשיתי:
מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו ר' יצחק וריב"ח כו' ומדביקן זה לזה. ואל אלהינו כי ירבה לסלוח ריב"ס בשם כו' זו עשירית האיפה רבנן ורשב"י כו' אף אלה האמור להלן עשירית האיפה. נפש כי תקריב כצ"ל [רד"ל]:
ר"י וריב"ח כו' הוקשה להם מה שאמר וישוב אל ה' וגו' וכי כל מה שאמר עד עתה אינו השבה לה' שישוב אל ה'. לכן קאמרי הני השלמים שכונת הפסוק כך הוא יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו. ואל יחשוב הרשע לומר מה יועיל לי כל מה שאעשה אחר שהרבתי לפשוע ולמרות פני עליון. כי ידע הרשע שאם יעזוב דרכו ויטהר מחשבותיו אז בוודאי ישוב אל ה' כבראשונה ור' יצחק אמר כאדם שהוא מלחים [פי' מחבר] שתי נסרים ומדביקן זה לזה. ופי' המשל לומר כי כמו ב' נסרים שרוצה האדם לדבקם ולזווגם זו בזו. המעכב בזה הוא הקשרים והמותרות שיש בזו ובזו. מה עושה האומן מלחים במעצד וברהטנים אלו הקשרים ואח"כ מדבקם כן האדם האלהי' עשה אותו ישר וכאשר הוא כן הוא דבק באלהים שהוא יצרו. וכאשר יחטא ח"ו העונות והפשעים הם קשרים ויתרונות ומותרות מפסיקין ואינם מניחים לאדם להדבק בקונו הה"ד עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם. וכאשר יחתוך האדם אלו הקשרים וישליך נעשה ישר אין דבר מפסיק בינו לבין קונו כי בזה מסיר הכעס ממנו יתברך והוא שב על עבודתו. הרי הנסרים שוים. בא ר' יוסי ופי' עוד הענין והפליא להגדיל מעלת הבעל תשובה. וזהו שהוא ית' ברא עולמו וצדיק הוא יסוד עולם. וראה מה שאמר התנא בעשרה מאמרות כו' וא"כ נמצא הוא יתברך והצדיק שותפים בבריאתו של עולם. ולכן המשיל למלחים ב' כרעי המטה שא"א בלא חברו לקיים המטה כך הקב"ה כביכול והצדיק מקיימים העולם [מהר"מ אלמשנוני]:
כל הכפרות משום דאמר במה אדע. והשיבו ה' בכפרות שאני נותן לבניך וכדלעיל בב"ר פ' מ"ד. לכן הראה לו כל הכפרות חוץ מעשירית האיפה אע"פ שגם היא באה לכפרה לפעמים. אבל שאר קרבנות שאינם באים לכפרה לא הו"ל טעם להראותם לו:
כל הכפרות הראה לו היינו קחה לי עגלה משולשת וכו' כדלעיל בב"ר:
רשבי"א אף עשירית כו' אף לרשב"י לא נאמר לו אלא ברמז:
אף הקב"ה ויתר לנו סליחה אחת משום דק"ל לשון ירבה. דבסליחה א' יסלח הכל. ואם במה שחטא ונסלח לו ושוב חזר וחטא ונסלח לו פעם אחר פעם. לא שייך לשון רבוי רק לשון כי יתמיד לסלוח או יוסיף וכיוצא. לכן פי' שהוא מה שהרבה והוסיף בתורה מין סליחה אחד על הראשונים שהיו בזכות אברהם. אבל עשירית האיפה לא הספיק

זכות אברהם שיתכפרו ישראל בדבר קל כזה. רק היה ויתור מהקב"ה שממדת טובו נתן נמי סליחה זו (יפ"ת). ואתיא כרבנן שעשירית האיפה לא הראה לו ולא כרת ברית עליו. ולכן קרא להי ויתור משלו (רד"ל):

פסקה ד

מה כתיב למעלה כו' משום דקשה ליה מ"ש הכא דכתיב נפש כדלעיל ס"ל לתרוצי משום דלעיל הזהיר והרחיק הגזל מהקרבן כאמור והסיר את מראתו כדמפרש ואזיל סמך לו שם הנפש לפי שדרכה לגזול ולחמוד כדמפרש ואזיל לומר שתזהר מהגזל ממה שה' מזהיר בקרבן:

הואיל והזפק כו' לרמוז לדל אל יפותה בדלותו לפשוט ידו במה שאינו שלו שעל כן זפק מקרבנו על שבו מן הגזל נדחה מעל המזבח (אלשיך):

אל יקריב וה"ה בני מעים והקורקבן בכלל מוראתו בנצתה כדפירש"י בחומש:

והסיר את מוראתו. הוכרחו לדרש זה לפי שמצינו בעולת העוף שנאמר ושיסע אותו בכנפיו ולא יבדיל א"ר יוחנן ההדיוט הזה אם מריח הוא ריח כנפים נפשו קצה עליו ואת אמרת והקטיר הכהן את הכל המזבחה וכל כך למה אלא כדי שיהא המזבח מהודר בקרבנו של עני ע"כ. והנה כי כן מהטעם הזה למה גזר הכתוב והסיר את מוראתו בנוצתה אדרבא היה ראוי להקריב הכל כדי שיהא המזבח מהודר כו' שאם הכנפים שריחן רע כשהן נשרפין צוה שיקריבו ע"ג המזבח כ"ש הזפק אלא ודאי שיש טעם בדבר לפי שהזפק מלא גזילות וחמסים אל יקרב ע"ג המזבח (גבול בנימין):

והקריב הכהן את הכל. ובכלל זה הקרב והכרעים:

לפי שהנפש הזו גוזלת שכל מה שיגזול האדם הוא לקיום נפשו במזונותיו. כאומרו כל עמל אדם לפיהו. ולכן יש לעיין כמה צער ויגיעה עד שיצא מאכלה ממנה ולא ירבה לגזול למה שאח"כ הוא מצטער להוציאו ממנו. ועוד שאחר שהמזון עובר בכל חלקיו אלה כדי שיצא ממנו ראוי ליזהר מהגזל שלא יהיה לו לפוקה בחטאו:

לאסטומכא במדרש קהלת גבי מעשרה שליטים לא מני כרסא משום דאסטומכא הוא אצטומכא וכרסא חד גופיה חשיב ליה חד. אבל דמני אצטוומכא וכרסא לשתים משום דאין כל הכרס אצטומכא אלא חלק אחד ממנו:

להמסיסא בריש אלו טרפות פרש"י סוף הכרס שקורין פנצ"א עשוי ככובע וקרוי בית הכוסות והמסס מחובר בו וסביב סביב לחבורן כשאתה מבדילן יש דופן לזה ודופן לזה ובאמצע הם שופכים זה לזה והמאכל נכנס מבית הכוסות להמסס ומהמסס לקיבה

ומקיבה לדקין. והא דלא מני הכא קיבה. אפשר משום דבני מעים מתפשטים ממנו ומכיון דמני במעיא קיבה בכלל:

לכרוכת קטינא יש מפרשים כריכת בני מעים קטנים. וכרוכת עוביא כריכת בני מעים עבים. ונראה דהיינו הדרא דכנתא דפ' כל הבשר:

לסניא דיבי פי' הערוך ששונאים אותו הזאבים ולא יוכלו למיכל מיניהו:

לפטטרכא נראה דהינו חלחולת ובמגילת קהלת אי' תו מפטטרכא לעזקתא ונראה דהיינו פי הטבעת בתרגום טבעת עזקא:

פסקה ה

ושסע אותו כו' מייתי דרשת האי קרא בתר נפש כי תקריב למילף מיניה שקרבנו של עני חביב שרצה ה' שהמזבח יהיה מהודר בקרבנו של עני. ומשום הכי מפרש נפש כי תקריב שנחשב כאילו נפשו מקריב כדמפרש בסמוך:

ריח כנפים קמפרש בכנפיו על הנוצה. וכן פרש"י בחומש בכנפיו עם כנפיו אינו צריך למחוט כנפי נוצתו. בכנפיו נוצה ממש:

נפשו קצה עליו ואין ראוי להקריב לי"י מה שאינו חביב לאדם משום הקריבהו נא לפחתך:

פסקה ו

ואת אמר והקטיר הכהן את הכל אע"ג דלא כתיב הכי בעולת העוף. לאו לישנא דקרא קאמר. אלא דמקרא שמעינן שיקטיר הכהן את הכל דוהקטיר קאי אבכנפיו (יפ"ת) וע' מ"ש בגבול בנימין ח"ב דרוש ל"ט:

שיהא המזבח מהודר שאם ימרט יראה העוף קטן. ולהורות שה' מחשיב קרבנו:

של עני ואע"ג דמסתמא הדין כן בחטאת העוף וההוא זמנין דאתי לעשיר כגון יולדת. לא מפליג רחמנא במעשיהם:

והוציא מחט כו' הכוונה כי היתה לו מחט בושט שעדיין לא ניקב הושט ובשביל זה לא היה נמשך לקרבן כדי שלא ימצא טריפה כי בשעת שחיטה מחמת הזינוק היה המחט נוקב הושט בלי ספק. ושור זה לא היה נתקן. כנודע שכל בעל חי יש לפי הרוב מגולגלים בהם. וע"י השחיטה ואכילת בעלים נתקן וכ"ש כשנקרב ע"ג המזבח. אך אם יהיה טרפה לא נתקן. וכשבא העני ונתן לו לאכול מאגודה שלו וזה גרם שגעש השור לפי שעבר המאכל בתוך הושט והוציא המחט קודם שניקב הושט ואז נמשך לקרבן (גבול בנימין):

אל תבזה עליה לאו למימרא שיקריבנו. שהרי אין מנחה פחותה מעשרון כדאי' בפ"ב דמדות. וגם אין לחברה עם סולת אחרים דאין מנחה באה בשותפות כדאי' בת"כ. אלא שלא יבזה עליה פירושו שיקבלו לעצמו לאוכלה בלי הקרבה:

כאילו נפשה הקריבה ולכן כתיב אצל קרבן העני נפש. אף שקרבנו קומץ סולת לא בעל חי. כי העני שאין לו כלום והיה בזה להחיות נפשו ועל כל זה הוא מקריב זאת לפני ה' וא"כ כאילו הוא נפשו מקריב. מכ"ש מי שמקריב נפש באמת:

תני ר' חייא ואפילו רבואות כצ"ל והכי איתא בת"כ. ופי' הראב"ד ז"ל כלומר כולם עוסקים בה במה שיכולים להתעסק במדידת העשרון ביציקת השמן בבלילה בנתינת הלבונה בקמיצה במתן כלי במליחה בליקוט הלבונה בהקטרה כל אחד עושה מלאכתו משום ברוב עם הדרת מלך. ואשמועינן קרא הכי כדי שלא יתבזה עליהם קרבן המנחה עכ"ל. וטעם דקדוקם מדכתיב בני אהרן הכהנים. דאל"כ אל הכהן מיבעי ליה. אלא לומר שכולם מתעסקים בדבר:

ולא כל סילתא ר"ל שאם חסר כל שהוא מסלתה ומשמנה פסולה כדתני בת"כ ומייתי לה בפ"ק דמנחות. וה"ק מסלתה שחסר פסולה ואפי' לא חסר כל סלתה. ודוחק:

מאספמיא פי' מהגולה דהיינו אספמיא. גלות ירושלים אשר בספרד מתרגמינן די באספמיא. ובילקוט גרס מגליא מאספמיא ומחברותיה. ויש מפרשים מצרפת מספרד:

ולא עוד אלא כו' דלא מבעיא שהכהן זוכה לעצמו מפני ב' פסיעות. אלא שזוכה ג"כ לבניו דהיינו והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו כדלקמן וכ"ש מי שמצטער הרבה שיזכה לו ולזרעו. ועי' מ"ש בענף:

לחד אתר פי' למקום אחד:

אשכח כו' מצא בבית המדרש שהיה פסוק זה ראש הדרשה שהתחילו לישא וליתן בפסוק זה:

פתח עליו כו' משום דקשה מה צ"ל לאהרן ולבניו לימא להכהנים ויכללו כולם יחד. להכי ס"ל לר' חנינא שאתא למימר דאהרן זוכה לבניו פי' שמאכיל לבניו הקטנים מחלקו מהמנחה אע"פ שהקטן אינו חולק אפי' בקדשי' קלים כדתני' בפ' אלו מנחות ולהכי דריש האי קרא בקרבנות למדרש והניחו יתרם לעוללים. והא דכתיב תו בפרשת צו והנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו י"ל משום דכתיב בחצר אהל מועד יאכלוה אשמועינן דאפי' הקטנים לא יאכלו חוץ לעזרה. והא דכתיב בפ' תצוה גבי זבחי שלמים והיה לאהרן ולבניו. י"ל דאשמועינן דאפי' בשלמים לא יאכלו אלא ע"י אביהם אבל אין חולקים להם וע' בגמרא:

מה גבורים בש"ס יליף דממתים גבורים מדכתיב החרם כל עיר מתים. והטעם משום דכתיב באנשי סיחון ועוג שהיו גבורים:

מה גבורים דריש ממתים בשתי תיבות מי מתים. ומפרש מי כמו מה כדאשכחן במנוח מי שמך במקום מה שמך והגבורה הוא בצדקות ע"ד איזהו גבור הכובש את יצרו ור"ל שע"י שהם צדיקים נבחרו למשרתי אלהינו ושיהיה פרנסתם משולחנו כי זו היא מעלה שיתפרנסו מקדשי ה' ולא היו זוכים לזה אלא בצדקתם. וענין הכתוב שם משום דבעי למימר אני בצדק אחזה פניך קאמר שאלו ע"י צדקתם זכו להם ולבניהם. אבל הוא אינו רואה בעצמו זכות. ואינו מבקש מה אלא בצדקה וחסד:

שלא נטלו חלק בארץ ופי' מחלד המסולקים מירושת חלד שהיא הארץ כדילפינן בש"ס מהאזינו כל יושבי חלד:

אלו קדשי מקדש קרבנות ולחם הפנים. וכתב בקדשי מקדש חלקם מפני שהם היו מתחלקים עם הכהנים כפי משמרותיהם כאומר חלק כחלק יאכלו. הן מעט הן הרבה. וקרא לקדשי מקדש חיים מפני שהמקדש עיקר ארץ ישראל שנקרא ארץ החיים. או מפני שרוב הקרבנות מבעלי חיים:

אלו קדשי הגבול תרומות ומעשרות. וכתב בקדשי הגבול בטנם משום שקדשי הגבול לא היו מתחלקים אלא כל איש ישראל נותן מעשרותיו לזה שירצה והיה ממלא בטנו שהיה נותן הרבה ביחד פעמים רבים. ונקרא צפונך שהיו נצפנות ושמורות ביד הבעלים עד שיתנם ללוי:

ישבעו בנים כל זכר ר"ל ישבעו בנים אתא למימר דאין צריך לומר שבני אהרן התמימים חולקים בקדשים אלא אפי' בעלי מומין חולקים בקדשים. והיינו דמייתי הכא אהרן זוכה לבנים ור"ל דזה הוה בזכות אהרן שזיכה אפי' לבניו הפסולים:

בריתי היתה אתו ר"ל מה שזיכה אהרן לבניו היינו משום זכיותיו הרמוזים במ"ש בריתי היתה אתו היינו מצות י"י שנקרא ברית כאומר ושמרתם את בריתי. ופי' דהיינו החיים דהיינו ד"ת ומצות דאקרו חיים כאומר ובחרת בחיים. והשלום שהיה רודף שלום. ועל ד"ת קאמר ואתנם לו מורא שקבלם באימה וביראה כדמפרש:

שהיה רודף שלום כדתנן באבות הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום. וע' באדר"נ:

שקבל עליו ד"ת בשעה שהיה משה רבינו מלמדו תורה היה עומד ביראה ואימה שאינו מתגאה בחכמתו:

מה ת"ל מפני שמי כיון שבכל ד"ת היה עומד באימה וביראה מכ"ש בהזכרת השם. ומשני דמפני שמי היינו שמן המשחה שנעשה קדוש לשמו כאומרו יהיה זה לי:

שמא מעלתי זה מכוון למה דאמרו בפ"ב דהוריות כמין שני טיפי מרגליות היו תלויות בזקנו של אהרן כשהוא מספר עולות ויושבות בעיקר זקנו ועל דבר זה הי' משה דואג אמר שמא ח"ו מעלתי בשמן המשחה יצתה ב"ק ואמרה לו כטל חרמון מה טל אין בו מעילה כו'. ועדיין אהרן דואג שמא הוא לא מעל לפי שלא נהנה אני מעלתי שנהנתי. יצתה ב"ק ואמרה הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד מה משה לא מעל אף אתה לא מעלת ע"כ. והכא לא חש להזכיר רק דאגת אהרן משום מפני שמי נחת הוא ומפני דמייתי הנה מה טוב וכו' שהוא תשובת אהרן מפרש נמי כשמן הטוב וגו' שהוא תשובת משה מה טל אין בו מעילה כו' וא"ת למה הקדים הכתוב תשובת אהרן לתשובת משה. י"ל מפני שהיא יותר צריכה. דאהרן הוי מסתבר טפי שמעל מפני שנהנה אבל משה לא נהנה וכנ"ל:

מה הטל אין בו מעילה דפי' כשמן הטוב וגו' כטל חרמון כשמן כטל שניהם שוים. כי כן משפט ב' הכפי"ם ע"ד כעם ככהן כעבד כאדוניו:

היה שמח ולא נתקנא בו:

שלא אסר את המותר דאע"ג דמחמיר לנפשיה מ"מ לאחריני לא הורה אלא הדין לאמתו:

ולא התיר לעצמו. את האסור ע"פ מדת חסידות אף שהיה מותר מצד הדין הגמור:

שלא הרהר על מיתת נדב ואביהו אלא שתק והצדיק עליו את הדין. ודריש ליה מבשלום ובמישור. כי מה שלא קרא תגר זה ענין השלום. ובמישור היינו שנדמה לאברהם שלא הרהר בנסיון יצחק שע"ז דרשו בחזית מישרים אהבוך. וי"ל עוד שמשרים נקרא מדת משפטו של הקב"ה שבט מלכותו וכמ"ש מישרים אשפוט. וכצ"ל כאן כדרך שלא הרהר אבינו אברהם וכה"א מישרים אהבוך. ורבים השיב מעון שהשיב פושעים לת"ת מה כתיב בו בסוף כו':

לת"ת שלא די שהשיבם מעון אלא שהכניסם לת"ת ואע"ג דהשיב מעון לא משמע רק עזיבת החטא. מ"מ מדכתיב בסוף ותורה יבקשו מפיהו ולא אקדמיה לתורת אמת היתה בפיהו מוכח דקאי על רבים השיב מעון. וזה שמסיים מה כתיב בו בסוף כו':

ב' מנחות הן שבאין בכלי שרת:

ובשתיהם הוא אומר והבאת כו' פי' שוהבאת כו' כתיב רק במרחשת וקאי גם על מחבת לומר שלא תוכל להביא מנחת מחבת אלא א"כ יהיו מעשיך רוחשים פי' מתוקנים וכדמסיק והולך:

פסקה ז

שזו תבלל בשמן פי' אצל מנחת מחבת כתוב לשון בלולה שנא' ואם מנחה על המחבת קרבנך סולת בלולה בשמן מצה תהיה. ובמנחת מרחשת לא כתיב בלולה רק תעשה בשמן שנא' ואם מנחת מרחשת קרבנך סולת בשמן תעשה:

מרחשת עמוקה כו' פרש"י מחבת כלי הוא שהיה במקדש שאופין בו מנחה על האור בשמן והכלי אין עמוק אלא צף ומעשה המנחה שבתוכו קשין שמתוך שהוא צפה האור שורף את השמן. ומרחשת כלי הוא שהיה במקדש עמוק. ומתוך עומקה שמנה צבור ואין האור שורפה לפיכך מעשה המנחה העשויין בתוכה רוחשין. כל דבר רך על ידי משקה נראה כרוחש ומנענע:

כדי שלא יאמר אדם כו' פי' דמחבת כנגד המעשה ולזה צפה שהמעשה נראה וניכר לעתים. והיות מעשיה קשים רמז למעשים הקשין והמכוערים. וכדי שלא יחשוב שבזה שהביא מנחת מחבת יהיה אהוב לפני המקום כדמשמע מלשון מנחת מחבת שהוא לשון חבה. לה"ק שתהיה בלולה בשמן שראוי שיהיו מעשיו בלולים בתורה ובמעש"ט דאקרו שמן כדלקמן ולולי זה לא יהיה לרצון. ומרחשת כנגד התלמוד ולזה מרחשת עמוקה כמו התלמוד שהוא בעמקי הלב. וגם לשון מרחשת ירמוז לזה שנדרש מלשון רחשושי דלבא כדבעי למימר במנחות פ"ה דף ס"ג. ולכן נעשה בשמן כל צרכה רמז לרבוי התורה. ומעשיה רוחשים לומר שיהיה נזהר שלא יבא לידי עון וחטא פי' שלהיות מעשה המחבת קשים רמז במעשים המכוערים היות כאן בהיפוך שמעשיה רוחשים רמז למעשים המתוקנים:

לריח שמניך טובים דשמניך תרתי משמע והיינו תורה ומעשים שנמשלים לשמן שכשם ששמן מאיר כך התורה והמצות מאירין שנא' כי נר מצוה ותורה אור:

שכרינו שבאנו כלומר בשכר שבאנו ללמוד תורתך בסיני מה שלא רצו אחרים לקבלה על ידי זה הרבית לנו תורה כשמן המורק הכלי אל כלי ואין קולו נשמע. והיינו סתרי תורה וחכמה הנכללים בתורה שאין מרגישים בזה אלא ישראל:

שמן תורק שמך ופי' שמך התורה הקרויה בשמך:

ואפי' או"ה פי' אפי' או"ה אילו היו מכירים בחכמה ובדעה אשר בתורה כשהיו מגיעים לתורה היו אוהבים אותך בין יהיה טוב בין יהיה צרה להם בעסק התורה ושמירתה. אלא שהעלמת מהם סתרי תורה לפי שמתחלתה לא רצו לקבלה:

על כן עלמות אהבוך דהיינו או"ה ע"ד ועלמות אין מספר:

קרא אדם ולא שנה צ"ל ד"א קרא אדם ולא שנה. וכן הוא בתד"א פ"ו שהשתא מפרש פי' אחר בקרא ודריש לריח שמניך טובים על מקרא ומשנה שאין בהם רק ריח בעלמא. ועל שימוש ת"ח דריש שמן תורק שמך שעל ידו נמסרו לו סתרי תורה כמריק מכלי אל כלי:

עדיין בחוץ עומד פי' חוץ למחיצתה של תורה (מת"כ) או פי' חוץ לעוה"ב. שע"י המקרא לבד לא יזכה לעוה"ב [זקוקין]:

שנה ולא קרא כו' והא דתני בפ' אלו מציאות העוסקים במקרא מדה ואינה מדה. במשנה מדה ונוטל עליה שכר. פי' במקרא ובמשנה:

שמש ת"ח היינו ידיעת סברת טעמי המשנה ולהבין שלא יהיו סותרות זו את זו וטעמי איסור והיתר וחיוב ופטור והוא הנקרא תלמוד. ומפני שבזולת זה לא יוכל לדון ולהורות מתוך המשנה לה"ק דומה למי שנעלמו ממנו סתרי תורה. ומ"מ לא קאמר עדיין בחוץ עומד כיון דהא מדה ונוטל עליה שכר כדלעיל:

כי אחרי שובי נחמתי ר"ל אחר שובי להתעסק בתלמוד נחמתי על שלא עסקתי בילדותי [זקוקין]:

ואפי' מת עליו בהצטערו על דברי תורה כאומרם ז"ל אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה ואפי' נהרג על דברי תורה בגזרת המלכות כענין ר"ע דאיתא בפ"ק דע"ז:

על כן עלמות אהבוך קרי ביה על מות כדדריש בגמרא הנ"ל:

ותהיה לך קורת רוח כי כשלא יהיה בו חטא יהיה ברוך מהכל שיפארוהו וישבחוהו. ויהיה לו קורת רוח בעולם שלא יזדמן לו צער בחטאו. ויתכן שגם זה מדרשת מעשיה רוחשין הוא שבהיות השמן מרובה רמז לברכה. ומעשיה רוחשים רמז לקורת רוח היפך מעשיה קשים דרמיז לצער ועמל:

ויטמנו ד"ת בפיך כמו שמרחשת עמוקה והמנחה טמונה שם. והטמנת ד"ת היינו שלא לגלות סתרי תורה. א"נ שלא להתפאר בידיעת התורה שיעשה עצמו כעני בדברי תורה:

מים עמוקים כו' פי' שהעצה בלב איש דהיינו התורה שנא' בה לי עצה ותושיה תהיה כמים עמוקים ור"ל שלא יגלה אתה ולא יתפאר בה:

ממעמקים כו' פי' בזכות הסתירי ד"ת קראתיך ה':

תפלה לעני כי יעטוף פי' למי שעושה עצמו כעני בתורה שאינו מגלה חכמתו:

פרק ד

פסקה א

זש"ה ועוד ראיתי כו' משום דק"ל דלא הול"ל נפש כי תחטא שהנפש לבדה אינה חוטאת רק בחברה עם הגוף כדלקמן. ולכן הול"ל איש או אדם שנא' על חבור הגוף והנפש. כמו אדם כי יהיה וגו' איש כי יהיה טמא. ובעי לתרוצי שמפני שהנפש נתונה במקום המשפט וע"כ הכתוב כמתמיה איך יוצאה ממקום המשפט וחוטאת כדלקמן. מייתי האי קרא למדרש ביה דה"ק מקום שהמשפט נתון דהיינו הדין שמה הרשע דהיינו הנפש החוטאת. ואיידי דמייתי ליה לקרא דריש ליה בכמה אנפי כדרך המדרש:

מקום שסנהדרי גדולה כו' ר"ל ששלמה צווח איך נהיה דבר זה שבמקום קדוש יהיה מושב לצים:

בשער התוך כו' משום שלא נמצא בשום מקרא שער הנקרא כן בירושלים על כן דרשו שער ע"ש מקום המשפט כמו ועלתה יבמתו השערה. והתוך במקום חתוך בחילוף אותיות אחע"ה והוא מקום שב"ד הגדול יושבים בירושלים שמשם הלכה יוצא חתוכה ופסוקה כמ"ש וקמת ועלית אל המקום וגו' לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין וגו' [רש"א]:

הן די תלייא כו' היכן שהוא תולה האדון כלי זיינו. הדיוט הרועה תולה שם תרמילו או סלו:

עבידין קטולין ישראל עושים שם הריגה:

ואת אוריה ליכא לפרש שאוריה נהרג בעזרה. כי לא מצינו זה שנהרג בעזרה. אלא פי' בירושלים דמדכתיב דיהויקים הרגו והשליך נבלתו אל קברי בני העם מסתמא בירושלים הוה:

שמה הרשע שם ויגוף ה' ופי' הרשע העונש ע"ד והרשיעו את הרשע. ור"ל שס"ל כמ"ד בפ' שני שעירים זבח וקטר לעגל בסייף. גפף ונשק במיתה. שמח לבו בהדרוקן. וכיוצא בזה בבמד"ר פ"ט. ולהכי קמתמיה שלמה מאחר שנעשה הדין בעובדים בסייף. למה מתו עוד המגפפים שמן הדין אינם חייבים מיתה מפני זה. כיון שמסתמא לא גמרו בלבם לעבוד עבודה. דאל"כ היו משתחוים לה מיד כאחרים. כי מי המונע בידם אז:

וקראתים אלהות כו' ור"ל כי חטאתם כבדה מאד שאחר שהקב"ה הצדיקם וקראם אלוהות לומר שהם קרובים לו יתברך ואינם צריכי' השפעת זולתו כאוה"ע המושפעים מהמזלות ומניעיהם כי ישראל גדולים ממה"ש ולא האמינו לו אבל נכנעו לחשוב כי הם צריכים לאחרים שיהיו עוזרים אותם וכדמשמע מדכתיב וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו

אלה אלהיך ישראל. א"כ אפילו שלא עבדו העגל ולא חשבוהו לע"ז מ"מ במה שנשקוהו ושמחו לקראתו הנה הם מודים שהם צריכים לקבל שפע מזולת ה' וזה די להם לחייבם מיתה אחר שכבר הוזהרו שאין להם צורך לזה:

מקום שנעשה בהן מדה"ד כו' שהיה קשה לשלמה שאחר שהם נענשים במה שאין להם חלק לעוה"ב למה עכ"ז ענש אותם בעוה"ז טפי מכמה דורות שהם חוטאים וה' מאריך אפו להם להענישם לעוה"ב. והרד"ל כתב וז"ל מקום שנעשה מדה"ד בדוהמ"ב שמה הרשע שם וימח את כל היקום כדתנן דוהמ"ב אין להם חלק לעוה"ב [ובירושלמי שם ילפינן מהאי קרא] ורוה"ק צווחת כו' מדה"ד בסדומיים וה' המטיר על סדום שמה הרשע כדתנן אנשי סדום כו' בדין ורוה"ק כו' כצ"ל. והענין לומר שלכאורה הוא כעוות הדין ח"ו שכבר קבלו עונשם בעוה"ז ונימוחו מעוה"ב ג"כ כו' עכ"ל:

ורוה"ק צווחת כו' ר"ל שהרוה"ק משני מפני שחטאו בצדקה שעשה להם ה'. לכן עונם חמור טפי מצד היותם גם כן כפויי טובה שבטובה שהשפיע להם בעטו בו הפך הראוי להכיר בחסדי ה'. וכן סדום חטאו הפך מה שהיה ראוי לעשות חסד ברבוי ממונם. ולכן לקו בעוה"ז ובעוה"ב:

בתיהם שלום מפחד ובדור המבול מיירי כדפי' לעיל בב"ר פ' ל"ו:

ארץ ממנה יצא לחם דבסדום מיירי בודאי כדאיתא בב"ר פ' נ':

הגנן פי' הגינה:

משכשכו במים:

ונשכח תורת הרגל כו' שלא יעברו עלינו עוברים ושבים למען ישאר הארץ הטובה לנו לבד:

קח את כל ראשי העם. ס"ל שאע"פ שלא הזכיר הכתוב שעשו כן שופטי ישראל. נתקיים דבר ה' ולא הוצרך הכתוב לכותבו. ולהכי קשיא ליה שכיון שהוקעו הנצמדים לבעל פעור למה היתה המגפה נוגפת בעם שהרי במעשה פנחס הוא שנעצרה המגפה. וצ"ל שס"ל דאותם שמתו במגפה היו מהזונים אלא שלא נצמדו לבעל פעור ולכן ק"ל כיון שלא חטאו רק בזנות אע"ג דענשן מפורש בקבלה יכרת ה' לאיש אשר יעשנה כדאי' במס' ע"ז. מ"מ לא הו"ל להמיתם ברגע אלא להאריך אפו בהם כחייבי כריתות שאין מדת הדין מתוחה עליהם מיד:

ורה"ק משני שלפי שחטאו במקום שקבלו טובה מה' ולא הכירו בחסדיו גדול עונם שהיו כפויי טובה. ועוד שאחר שידעו רוע לב בלעם שהוצרך לה' להפוך להם קללתו לברכה היה להם להזהר מהלכד בזנות שהיה בעצתו לבנות מואב:

מקום שהפכתי כו'. זה היה בשטים בערבות מואב כמ"ש (מיכה ו) ומה ענה אותו בלעם בן בעור מן השטים:
שני דברים בימין של הקב"ה:
ביד שמאל של הקב"ה:
אשר בידו נפש כל חי. ויד שמאל משמע כדיליף ת"ק דברייתא (מנחות דף ל"ו ע"ב) מדכתיב אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים [הרש"ש]:
רק חזק לבלתי אכול הדם. והטעם כדי שלא יקבל הנפש שהוא חלק אלוה ממעל הפסד ופחיתות מנפש הבהמה כי הדם הוא הנפש. והן עתה אתה גרוע יותר מהבהמה בעשותך תועבות גדולות כנאמר ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע וגו' כלומר שהבהמה מבינה יותר מהאדם [כמו שור הפר של אליהו והחמור של ר' פנחס בן יאיר] וזהו ואתם הולכים וחוטאים [קול בוכים]:
ואת יוצאת איידי דנקט יוצאת ממקום המשפט נקט נמי הכא יוצאת:
וחוטאת בא לדרוש סוף המקרא דלעיל מקום הצדק שמה הרשע. מקום שהצדקתים בו ואמרתי כי הדם בנפש יכפר שמה הרשע. שם אוכלים הדם וחוטאים [רד"ל]:
כי תחטא בשגגה חפס איסור בחטאת כדרך הש"ס למינקט חטאת חלב וחטאת דם כמ"ש התוס' בכמה מקומות [רד"ל]:

פסקה ב

כל עמל אדם לפיהו משום דק"ל מה טעמיה לתלות החטא בנפש כדכתבתי לעיל. לכן מייתי הא דדרשי גבי וגם הנפש לא תמלא שלפי מה שפי' בצער יציאת הנפש יהיה כאן הכתוב מזכיר הנפש כמתמיה אחר שתצטער כל כך ביציאתה איך תחטא. ולפי מה שפי' שאינה שביעה למצות יראה אחר שראוי לה שלא לשבוע במצות איך תחטא. ואיידי דמייתי קרא מפרש לכוליה:
אינו מספיק כו' שאפילו לא היה ה' מטיב עם האדם רק ענין נשימתו אשר בה יחיה שההבל יוצא מתוך פיו ונכנס כנגדו האויר הקר ועל ידי זה יחיה. אין שכר האדם בכל מה שיתעסק במצות ובמע"ט מספיק לחסד זה שעושה עמו ה'. והרד"ל פירש להבל היוצא מפיו. הבל דבור של חטא כמ"ש (איוב ל"ה) הבל יפצה פיהו. ומפני שהדבור הוא עיקר גדר מותר האדם מן הבהמה. לכן אין מספיק כל מע"ט שסיגל נגד חטא שבו עכ"ל:
גם הנפש לא תמלא ר' ברכיה כו'. יש חסרון לשון בכאן והכי אי' בקהלת רבה גם הנפש לא תמלא אפילו הוצאת הנפש אינה ממלאת הגומא. כיצד הוצאת הנפש ר"י אמר כפטורין כו'. וה"פ שאפילו צער הנפש הגדול בעת יציאתה מהגוף אינו מספיק לכפר

עונה. ומפרש ואזיל מהו צערה הגדול. דלמר הוא כפיטורי כו' ולמר כציפורן כו'. ומלוי הגומא דרך משל לפחת העבירה שהיא פוגמת בנפש ועושה כפחת וגומא בה. וכל צערה אינו מספיק להשלים חסרון זה:

כפיטורין כו'. בפ"ק דברכות גבי מיתת אסכרה א"ד כפיטורי בפי הושט. פרש"י ים אוקייאנוס יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל ומחברים לוחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבין בנקביו ותוקעין אותו בדוחק לפי שהם גסים כמדת הנקב שהוא עגול כפי ושט:

כציפורן היוצא כו'. זה אי' ג"כ סוף מס' מ"ק ופרש"י שם כחבל שיש בו קשר ויוצא בקושי מן התורן. ובערוך פי' סיב של דקל שסותמין בו נקב הספינה וכשמכניסין אותה בנקב של ספינה שדומה לושט קולו הולך וחזק מאד. אבל קשה דהכא ובתנחומא סדר מקץ סי' י' ובמס' מ"ק משמע דסתם יציאת נפש הוי כך. ובברכות לא קאמר אלא במיתת אסכרה. ואע"ג די"א התם מיתת אסכרה בענין אחר לא משמע דפליגי נמי בשאר מיתות:

כסולם כצ"ל וכן הוא בתנחומא. אבל המת"כ כתב בשם הערוך דצריך להיות כסילן. ומפרש המת"כ שהוא קוץ. ומתוך שהוא רטוב אינו נשבר ועומד בחזקו לבלע ולהשחית:

ולא לפי בנו. אינו מספיק לזכות בנו לעוה"ב:

ולא לריח רע. פי' שצריך שיהיה כל עמלו במצות ומע"ט שיהיה לו שם טוב ולא שם רע [יפ"ת]. והרד"ל פירש וז"ל ולא לריח רע כוונת העמל באשר הוא עושה יהיה בשביל שיוכל לקיים גופו ויושלם בפיו גדר המדבר כפי הרצון העליון ולא בשביל האכילה עצמה שאין סופה כ"א להתעכל לריח רע עכ"ל:

לעצמה יגיעה פי' שיודעת שהשכר עיקרה לעוה"ב שהוא העולם הרוחני לנפש לבדה או לתחיית המתים שיהיה השארות לנפש בעולם לבד ולכן לא תשבע במצות כי אז תתענג בשכרה. אבל אילו חשבה שאין השכר אלא בעוה"ז לנפש ולגוף יחדיו. היתה שביעה מקצת מצות מאחר שחיי עוה"ז יש להם גבול קטן ותאמר די לי במצות אלו למה שאוכל לאכול בחיים אלו:

לעירוני בן כפר:

ג' כפויי טובה הן אין פירושו כסתם כפוי טובה שאינו מכיר הטובה להחזיק טובה לבעליו. אלא אורחא דמלתא נקט שמי שאינו שבע אינו מחזיק טובה. ומשום דבעי לפרש גם הנפש לא תמלא כפשוטו שאינה שביעה מתאוות העולם מייתי נמי הדומים לה:

בשופע הרבה בלי שיעור:

הארץ שבולעת כל הגשמים ומצמחת כל הפירות. ואיידי דמייתי הכא ארץ לא שבעה מים מייתי הך מילתא. ולהכי הקדים נטילה לנתינה מפני הארץ שע"י נטילתה המימות נותנת יבולה:

והים שיורדי הים מרויחים הרבה בפרקמטיא. וכשנשברת האניה מפסידים הרבה:

והמלכות הקרב אליה מרויח הרבה וג"כ נוטלת הרבה בארנוניו. וטעם המאמר לאזהרה. שיזהרו הרבה ברשות ובירידת הים:

ו"פ כתיב כאן נפש. בפרשה בענין חטא ומעילה. אבל נפש אשר תגע ונפש כי תשבע לא מני משום דלא כתיב גבי חטא בהדיא:

אלא בזכותיך שתכלית המין האנושי שלמות הנפש. וס"ל שהעולם השפל תכלית כל הבריאה כסתם דעת חז"ל:

פסקה ג

גם בלא דעת כו'. משום דקרי לשגגה חטא מייתי מהאי קרא דגם השגגה קרובה למזיד וכדמסיים תדע לך כו'. ואיידי דמייתי ליה מפרש ליה בכמה אנפי כדרך המדרש:

משל לאורח רמז לווסת נדות של אשה שהיה רגיל לבא עם הנץ החמה. ובעלה שכח ושמש מטתו קודם הנץ החמה באופן שבביאתו פירסה נדה שאע"פ שזה שוגג גמור. בלא טוב קאי שאילו הי' נזהר במה שאמרו חז"ל שיפרוש עונה א' סמוך לוסתה לא היה נכשל. וכ"ש אילו ידע וזכר שהוסת היה עתיד לבוא בהנץ החמה ושיש לפרוש עונה אחת סמוך לוסת ועכ"ז לא נזהר ושמש מטתו וסמך על דעתו שלא תפרוס נדה מיד כי זה חוטא קרוב למזיד. ופירש ולא עוד אלא ואץ ברגלים ואין צריך לומר מי שהוא אץ ברגלים:

לאחד שהיה לפניו כו'. רב נמי מפרש קרא כרבינא אלא דמוקי ליה בלוקח נבלה. וה"ק מי ששכח שהיתה כאן חנות מוכרת נבלה ולזה נכשל מ"מ קאי בלא טוב דהו"ל לאסוקי אדעתיה וכ"ש מי שידע שיש כאן חנות מוכרת נבלה ואפ"ה לא נזהר כראוי ולקח מהנבלה וסמך שהוא מחנות של כשרה דזה קרוב למזיד שהיה לו ליזהר מאד:

ר' יוחנן פתר קרא כו'. גם ר' יוחנן מפרש קרא כרבינא אלא דמוקי ליה בענין שבת. וה"ק מי ששכח שהיה שביל אחת מלא קוצים ולזה נכשל והלך בו אפ"ה קאי בלא טוב שהיה לו ליזהר. וכ"ש מי שידע שיש ששביל אחת מלא קוצים ואפ"ה לא נזהר כראוי והלך בו וסמך שהוא השביל השפוי או שסמך על דעתו שלא יתלשו הקוצים ברגליו דזה קרוב למזיד:

מלא קוצים ושכח כו'. בבבלי (ערובין ק') מסקינן שמותר להלך ע"ג קוצין בשבת. והויק"ר הוא אגדה ירושלמית סובר כדעת הירושלמי [שם ושלהי ביצה] דאסור [רד"ל]:
שפוי פי' סלולה וישרה ומסוקל:
ר' יוחנן ורשב"ל הם מפרשים לקרא בענין ההליכה לבהמ"ק להקריב קרבנות. ולר' יוחנן היינו דווקא בחטאות ואשמות שהן באין על חטא דבכה"ג לא טוב לבוא לבהמ"ק כי יותר טוב שיזהר ולא יבא לעשות כאלה. אבל בנדרים ונדבות אין רע כי אינם באים על חטא. וקרא ה"ק גם בלא דעת כו' דלא מבעיא החוטא בדעת שהוא רע אלא גם נפש כי תחטא בלא דעת לא טוב. וגם כי אץ ברגלים שירגיל רגליו להביא קרבנות הוא חוטא. ולרשב"ל אפי' בנדרים ונדבות אינו טוב להרגיל לבוא לבהמ"ק מפני קדושת הבית שאין לבוא שם אלא ע"ד הרחוק. וס"ל דרישא דגם בלא דעת מיירי בחוטא בשוגג. וסיפא דכתיב ואץ ברגלים חוטא מיירי בכל המרבה לבוא בקרבנות. וקרא רבותא קאמר שלא יחשוב להנצל החוטא בשוגג בקרבנו שהרי המרבה בהן חוטא אפילו בנדרים ונדבות כ"ש בחטאות ואשמות:
אלו הזדונות לאשמועינן שע"י השוגג יבוא לחטוא גם בזדונות ברוע ההרגל. וז"ש תדע שהיא שגגה ועושה אותה חטאת כלו' שמביאה לחטא המזיד. וכדאיתא בתנחומא ובילקוט פרשה זו לא יצור אדם על העבירה שעשה בשוגג אלא שנפתח לו פתח שיחטא אפילו במזיד:
עושה אותה חטאת. ולשון חטאת מזיד משמע. והא דתניא בפ' הממונה חטאות אלו שגגות וכה"א נפש כי תחטא בשגגה. לאו למימרא דחטאת משמע שגגה. אלא דהוא לשון מושאל על השוגג מטעמא דאמרינן הכא. משא"כ עון ופשע שאינו מושאל בשום מקום על השוגג:
עשרה דברים כו'. גם בזה בא לתת טעם למה הוזכרה הנפש ולא קאמר איש כי יחטא. וקאמר משום דהיא למעלה מהעשרה דברים אלו. מתמה עליה איך תחטא:

פסקה ד

י' דברים כו'. לעיל פ"ג סי' ד' מני י' דברים שמשמשים את הגוף לענין העברת המזון. שהמזון יוצא ונכנס בהם. והכא מיירי בכל צרכי האדם דהינו הקול ושחוק ושינה וזולתם להכי מני כל האברים הפנימים שפעולות אלו נתלה בהם:
הושט למזון בברכות דף ס"א אי' הושט מכניס כל מיני מאכל:

וכבד לחימה ע"י שהדם מתבשל בו יהיה סבה כי יחם לבבו. וחשיב לה בכלל תשמיש הנפש שעי"ז יהיה נשמר מהמתקוממים כנגדו. משא"כ אם לא יתעורר להעלות חימה ולנקום נקם כנגד המזיקים אותו. דלא הוו שבקי ליה חיי:

והריאה לשתייה שהיא שואבת כל מיני משקין:

לטחון טוחן המאכל. והמסס בבהמה הוא הקורקבן בעוף:

לשחוק לשון שחוק וצחוק:

וקיבה לשינה לפי שיעלו האידים ממנה:

והמרה לקנאה מצד שהיא משכן האדומה. וגם הקנאה נחשבת התשמיש הנפש שעי"ז יתעורר לבקש התועלת אליה לקנאתה באחרים שנמצא בידם הדברים ההם ולולי זה לא היה מתעורר לבקשת המועיל:

והלב גומר ובקהלת פסוק מעשרה שליטים גרס לב מבין לשון גומר. ונראה דהכא נמי גרסינן הכי. ומ"מ ליתנייהו רק עשרה דהמסס וקיבה דכי הדדי נינהו חשיב להו כחד. והיינו דהתם לא חשיב קיבה שאינה נמנה לעצמה:

אני עשיתיך למעלה כו'. כלו' שאינה מכירה בחסד ה' שעשתה למעלה מכולן וחוטאת כנגדו כדרך כפויי טובה:

פסקה ה

משל למלך כו'. משום דקשה ליה לר' ישמעאל מהו נפש כי תחטא ולא קאמר איש. לכן בעי ר' ישמעאל לתרוצי דמשום דנפש טענה שהיא אינה חוטאת וכן טען הגוף וכו' והקב"ה מוצא חטאתם בהוסדם יחד. לכן פרט הנפש לבדה לומר שאין לה התנצלות מפני שאינה חוטאת כשהיא לבדה. וה"ה שאין התנצלות הגוף לבדו כלום. וחד מינייהו נקט קרא. ולהכי מייתי משל הפרדס וכו'. אבל ר' חייא מתרץ לקמן בסמוך כי עיקר הדין עם הנפש כי היא מהעליונים. ולכן פרט הכתוב הנפש ולהכי מייתי משל לכהן כו':

משל למלך כו'. פי' שטענתם הוא מאחר שכל אחד לבדו בלתי יכול לעשות מעשה גמור. אין ראוי ליענש על מעשה העבירה. דהו"ל כשתים שעשו מלאכה בשבת שפטורים מהעונש החמור. ומ"ש הנשמה הגוף עבר על כל המצות כו' ה"ק אני לבדי לא חטאתי. הגוף הוא שסייע אותי. והקב"ה משיבם מאחר שכל אחד אין יכול לעשות עבירה אלא ע"י התחברות. הרי הם חייבים. אחרי שכל אחד עושה מה שאפשר לו לעשות. וזה דומה למשא שאין אחד יכול להוציאו והוציאו שנים. שניהם חייבים:

בכורות לשון ביכור ר"ל פירות בכורות:

ואחד סומא שאם יראה החגר אדם נכנס יגיד לו והוא יעמוד לפניו וימנענו משלוח יד בפרדס:

פורחת באויר כי הנפש מצד טבעה איננה קשורה במאווייי העולם. רק כוספה חזק לדבק בה'. וזהו המליצה שהיא פורחת באויר. וא"כ סיבת החטא אינה תלויה בה רק מצד סבה חיצונית. וא"כ לא נחשב עליה לחטא:

אני לא חטאתי כו'. שהגוף אינו פועל מאומה כי אם מתפעל בהכרח מפני נפש החיוני המעוררו. וא"כ הוא לא עשה מאומה:

מביא את הנשמה וזורקה בגוף. פי' שמחברן ממש ומקימם בתחייה:

להביא הנשמה כו'. ור"ל שהקב"ה יקרא אל השמים והארץ ממש כדי שהשמים יביאו הנשמה היושבת אצלם. והארץ תביא הגוף השכן בה:

את הגוף לדון עמו. פי' אל תקרא עמו אלא עמו שיהיה גם הגוף נידון ביחד עם הנשמה. שמאחר מאז כשהיו בהתחברם יחד היו יכולים אז לפעול זה בזה. שאז שולט הבחירה שיש ביד הנפש לכוף ליצורי הגוף. ויש ביד הגוף לפעול כפי התבוננות הנפש השכלי. ולכן ידונו שניהם יחד:

משל לכהן כו'. צורך המשל לומר שאע"פ שאין טבע הנשמה אחרי בואה בגוף דומה לטבע העליונים שמהם לוקחה שהרי נתחדש בה בחירה ואפשרות על החטא. משא"כ העליונים. מ"מ ע"י שהיא מהעליונים ראוי לה לנטות מפני הרגלה הראשון לזכות. כאילו היא בת כהן שנשאת לכהן שע"י שהיא למודה מבית אביה ראוי שתהיה נזהרת בטהרה ככחה אז כחה עתה:

זאת אומרת כו'. ר"ל שבאמת שתיהן פשעו בשמירת העיסה שנטמאה. אלא שכל אחת מתנצלת שחברתה היתה עיקר בפשיעה. ומ"מ שתיהן פושעות שסמכו זו על זו. ולכן אמרה לשנינו מסרת שמירתה. וכן בנמשל אע"פ שהנפש מוציא טענה שהגוף עיקר החטא. מאחר שגם היא חטאה קצת שלא נשמרה מהחטא. ועוד שגיהנם טוב לה לטהרה אינה טוענת להנצל לגמרי אלא לפחות ישוה אותה בדין כיון ששתיהן חטאו ביחד:

פסקה ו

תני חזקיה כו'. בא לדרוש מ"ש נפש לשון יחיד. וכן ר' אלעשה דלהלן [רד"ל]:

מה שה זה לוקה כו'. שע"י שהשה דקה וחלושה משאר בהמות מרגישים בצער טפי וע' בענף:

אחד מהם חוטא כו'. וה"ה שבלקות אחד כולן מרגישין אלא דאין ענין לזה בהאי קרא. אבל היות הכל מרגישין על אחד החוטא שייך לקרא דמיירי בגלות ישראל שעם היות בהם צדיקים גדולים לקו בגלות מפני הרשעים:

האיש אחד יחטא ר"ל שמשה סדר דבריו דרך תימא שאין הדעת נותנת שתכלה כל העדה בעון היחיד. ואז נעתר לו ה' והטיל העונש על דעת קרח בלבד. הרי ממילא למדנו שיהיה איזה הרגש על כל ישראל מפני חטא היחיד אע"פ שלא יהיה כליון. דבוודאי לא היה דבר ה' תחלה בלי שום טעם:

משל לבני אדם כו' טעם המשל לומר שסבת הרגש חטא היחיד על הכלל לפי שע"י התעוררות הקצף היוצא עליו פוגע ג"כ באחרים. וזה כמים הנכנסים בנקב הקודח תחתיו ואחר אשר נכנסין שם מתפשטים על כל הספינה:

מקדח עגבע"ר בלשון אשכנז:

חביריו כי יוסף. לאו דוקא חביריו דאליהו לחוד הוא דקאמר ליה:

מספיק לשון הכאה וחבטה כמו ויספוק את כפיו:

אין אתם משוין עמנו בע"ז. ר"ל לכבד שרי מעלה שהם עיקר של ע"ז לחשבם שייטיבו ויריעו. וה"ק ליה שמאחר שכל הגוים מודים בכבוד הסיבה הראשונה וכמ"ש מי לא ייראך מלך הגוים. וכמ"ש בכל מקום מוקטר וגו' ועכ"ז דעתם לכבד השרים שהנהגת עולם השפל מסורה בידם למה לא תסכימו אתם בזה. והשיבו ריב"ק שאי אפשר זה שהרי או"ה לא השווה דעתם מי מהשרים העליונים הגדול שנודה שההנהגה בידו:

נדחף כלו' נדחה בתשובה זו:

בקנה רצוץ פי' בקנה שבור ר"ל בתשובה קלה שאין זו תשובה מספקת דנהי שאין להסכים עם אחד מהאומות לתלות ההנהגה ביד אחד כי לא נדע מי הגדול. אבל אפשר לכבד את כולם כיון שההנהגה מסורה בידם איש איש על עבודתו ואל משאו. ותשובת ר' יהושע ב"ק להם שאחר שכל אחד ממונה על דבר אחד ואין כח ביד אחד לבדו בהנהגת המציאות אין ראוי שיעבד אחד מהם שאי אפשר שיהיו מנהיגים רבים אלא אחד. ולכן הכרח לומר שהם מוכרחים במנוייהם ואין בידם לשנות את תפקידם. ועוד שאין כח מוחלט ביד אחד להשפיע אפי' דבר אחד אם לא בצירוף כוכבים אחרים במקומות מתחלפין כמ"ש בעל העקרים. וזהו ענין הנפשות שזכר שכל ישראל להיות תכליתם אחד להשארות הנפש. כולם נפש אחת ורצון אחד. אבל האומות שזה מבקש עושר ועובד לככב פלוני לתקותו. וזה מבקש שררה ועובד לככב פלוני לתקותו. הם נפשות ודעות רבות:

כתיב ביה שש נפשות. ר"ל היינו עם עשו. וביעקב כתיב ע' נפש היינו עם יעקב כדאיתא בב"ר פ' צ"ד וע"ש מ"ש:
נפשות הרבה דכל לשון רבוי:

פסקה ז

ר' יוחנן וריב"ל משום דק"ל מה טעמיה נפש כי תחטא ולא קאמר איש. יהיב ר' יוחנן טעמא שלהיותה קדושה מיוחסת לתורה שעל כן נאמר חמשה זמני ברכי נפשי כנגד ה' ס"ת לכן יתמה הכתוב על היותה חוטאת. וריב"ל יהיב טעמא לפי שראתה חמשה עולמות יש לתמוה עליה. איך תשכח חסדי ה' שגמלה לה בהחמשה עולמות וחטאה לו:
במעי אמו כלו' דקרא מירי על הזמן הזה דקאמר כל קרבי ע"ש קרבי אמו שדר בתוכן. אבל זמן הודייתו כשגדל היתה כששרתה רה"ק עליו הודה לה' על כל הטוב שראה בזמן הזה:
לא תנשיי כו'. לא תשכח הגמול הטוב שגמל עמך הקב"ה. והיינו מה דאי' בברכות פ"ק מאי כל גמוליו א"ר אבהו שעשה לה דדים במקום בינה. טעמא מאי. אמר רב יהודה כדי שלא יסתכל בערוה. ר' מתנה אמר כדי שלא יינק ממקום הטינופת:
דגמלית עמך צ"ל דגמל עמך:
על קומי שלו. קומתו ומעמדו. והוא על היות ה' עמו בכל מקום הליכתו להורות לפניו את הדרך. ועל זה אמר בכל מקומות ממשלתו:
אלהי גדלת מאד וגו' תסתיר פניך יבהלון תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון. הרי דמיירי מיום המיתה כדאיתא בברכות פ"ק. והא דבירך ה' על זה. משום דכתיב שם בסיפא דקרא תשלח רוחך יבראון דהיינו בתחיית המתים על זה בירך לה' שבחסדו יהיה לצדיקים תקוה במותם שישובו ויחיו לקב שכר מצות שעשו בעוה"ז [רש"א]:
לע"ל יתמו חטאים כו'. כדאמר בש"ס לפי שבעוה"ז פרעה נידון בפני עצמו. סיסרא בפני עצמו. סנחריב בפני עצמו. וכל אחד בפני עצמו. אבל לע"ל כולם נידונים בבת אחת שנאמר יתמו חטאים מן הארץ:
מאה ושלשים מזמורים כצ"ל כדאמר בפ"ק דברכות. ואע"ג דק"ד הויין. כבר תירצו שם דאשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשה היא. או צריך להיות מאה ושני מזמורים. וכדאיתא בילקוט תהלים מזמור ק"ד ולמנצח על מות ולמה ה' ג"כ חדא פרשתא. והרד"ל גרס ק"ד מזמורים כו'. וגם הרש"ש כתב וז"ל צ"ל מאה וארבעה וע' ברכות סוף דף ט' והיה כתוב **ד**' וטעה המעתיק בינו לך' פשוטה והעתיק עשרים עכ"ל:

להות מקלס בנפשו. ולא קאמר אברך את ה' שיכלול הנפש והגוף ומדקלס בהנפש ש"מ שיש איזו יחוס לקלס לה' עם הנשמה יותר מהגוף. ומהו היחוס. ומשני אלא דוד אמר כו':

ממלאה את הגוף. זה ידוע כי האדם נקרא עולם קטן בכל עניניו. והיינו גופו של אדם. וקאמר דהנשמה שהיא רוחנית היא ממלאה את הגוף שהוא עולם קטן בדמיון אחד עם הקב"ה שהוא ממלא עולמו [רש"א]:

ממלאה את הגוף אע"פ שלא נמצא בה מציאות מורגש היא ממלאה כל הגוף שמציאותה ותועלתיה מתפשטים בכל הגוף. וכן הקב"ה ממלא עולמו שאע"פ שאינו נתפס במקום מלא כל הארץ כבודו וכמ"ש רז"ל שאין מקום פנוי בלא שכינה והשכינה בכל מקום. והוא ענין השגחתו שמתפשטת בכל העולם:

סובלת את הגוף שעל ידה הוא מתנועע ובלעדה הוא נופל מת. שחיות הגוף וקיומה תלוי בה. כי היא הצורה. והגוף לחומר לה:

פסקה ח

והקב"ה סובל עולמו. היינו שנושאו ומעמידו כאומר תולה ארץ על בלימה וכן היותו מניע כל העולם:

מכלה הגוף כלו' שהיא קיימת אחר מותו והוא מתבלה בעפר:

יחידה בגוף כלו' עצם נבדל ואין לה חבר בגוף להדמות לעצמותה:

אינו אוכל בגוף כלו' הנפש המשכלת איננה צריכה לדבר מאכל בעצם. רק הגוף אין ביכולתו לקבל הנפש בקרבו מבלעדי מאכל המחזיק כחו. אבל התורה והמצות והמעשים טובים ומחשבות טובות היא לחמה. וכן אחר הפרדה מהגוף נזונית מזיו השכינה:

רואה ואינה נראית פי' שמשגחת בגוף ואינה נראית לנו שאין מהותה מושג:

והקב"ה רואה ואינו נראה. ר"ל שהוא משגיח בכל העולם ואין נסתר מנגד עיניו. ואינו נראה שמהותו נעלם מהכל:

טהורה בגוף שאין לה ערוב בחומר:

והקב"ה טהור שהוא נקי מחומר שהוא שכל נבדל מחומר ואין לו שום ערוב בדבר גשמי. או פירושו שהנשמה טהורה בגוף שאין החטא אלא מצד החומר. והקב"ה טהור שהוא נקי מכל חטא וגנות כי לא אל חפץ רשע הוא. וזהו דמייתי הכא קרא טהור עינים מראות ברע:

אינה ישנה בגוף פי' אין כחה בטל רגע מפעולתה בגוף וכדאיתא בב"ר פ' י"ד בשעה שהאדם ישן הנשמה עולה ושואבת לו חיים. וכן מ"ש הקב"ה אין לפניו שינה פי' שאין בו בטול מפעולותיו כי בטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. ואילו יצויר סלוק כחו מהעולם רגע יחדיו יסופו. והיינו דמייתי הנה לא ינום ולא יישן שר"ל שהשגחתו מצויה תמיד:

פרק ה

פסקה א

זש"ה והוא ישקיט. משום דק"ל מאי לאשמת העם. בעי לפרש דמשיח כצבור ור"ל שאין ה' נושא פנים לצבור טפי מיחיד אלא משוה אותם ליחיד כדלקמן סוף סי' ג'. ולהכי מייתי האי קרא דכתיב ביה על גוי ועל אדם יחד. ואיידי דמייתי ליה מפרש כוליה קרא: **ישקיט מעולמו כו'** האי קרא בעניינא דדור המבול משתעי. ואהא מפרש הכא והוא ישקיט מעולמו כלו' כך אמרו דור המבול והוא ישקיט מעולמו מלהיות משגיח בו לעשות הדין בעושקים הרשעים. ומי ירשיע כלו' אם הוא אינו מרשיע אותם בדין. מעתה מי ירשיעם לחייבם בדין. לפיכך גם הם לא עשו דין בארץ באומרם שהעולם הפקר לית דין ולית דיין. וכן אמרו והוא יסתיר פנים מעולמו מצעקת הנעשקים והצדיקים לעשות עמהם אות לטובה. ואם הוא מסתיר פנים מעולמו מי ישורנו פי' מי יביט וישגיח בו לטובה. ולפי שכפרו דור המבול בהשגחה לגמרי בין השגה הכללית דהיינו על כלל האומה ובין בהשגחה הפרטית דהינו פרטי האנשים. לזה אמר שם אליהו במענתו שאמרו דור המבול והוא יסתיר פנים וגו' ועל גוי ועל אדם יחד. כלו' בין על גוי כלל האומה ובין על אדם פרטי בשניהם יחד אינו משגיח כלל. ועל זה אמר בעל המאמר שהוא כדיין שמותחין את הוילון לפניו ואינו יודע מה נעשה בחוץ. ומביא ר"מ בעל המאמר ראיה שאליהו אמר זה בשם דור המבול ולא כמדבר בעד ח"ו. שהרי כך אמרו דור המבול בפירוש עבים סתר לו ולא יראה כלו' שהוא כאילו משים ענן וערפל סביביו לבלתי השגיח בעולם. והאי קרא דעבים סתר לו וגו' ע"כ נאמר בשם אומרו דהיינו דור המבול כדכתיב בתריה האורח עולם תשמור אשר דרכו מתי און אשר קומטו ולא עת נהר יוצק יסודם. אשר כל זה נדרש בדור המבול. ובזה הוכיחו אליפז לאיוב לומר שגם הוא הלך בעקבות דור המבול לכפור בהשגחה. וממילא אף מקרא זה והוא ישקיט וגו' נדרש בדור המבול שאליהו אמר זה בשם אומרו דהיינו דור המבול [נזה"ק]:

דייך מאיר כלו' דייך בדברים הללו שאין כך כוונת הכתוב כי אינו דומה למאמר עבים סתר לו כי נזכר שם מפורש בשם אומרו. אבל כאן נאמר סתם והוא ישקיט ומי ירשיע וגו' כאילו הוא מדבר בעדו. ולא הו"ל לסתום במקום שיש לטעות בדבר הנוגע לאמונה. והו"ל לפרש ולומר ויאמרו הוא ישקיט ומי ירשיע וגו':

ומי בא וחייבן. ור"ל שמקרא זה דבק למ"ש למעלה האמור למלך בליעל כו'. וזה כלפי מה שהיה איוב מיחס עול במשפטי ה' היה מוכיחו שאין מן הראוי שיאמרו למלך שעושה שלא כדין. וזה אם מצד שאין ספק שכל דרכיו משפט כי מלך במשפט יעמיד ארץ. ואם יראה הפך זה. דברים בגו. וכן הקב"ה ודאי שעושה משפט. או שעם שיהיה האמת שעושה עול מי הוא זה אשר מלאו לבו לומר מה תעשה. כי מאחר שהוא מלך הכל ברשותו וכל אשר עושה בשלו עושה: וכן השי"ת שברא העולם והכל שלו יכול לעשות מה שירצה ומי יאמר לו מה תעשה. ולזה הביא ראיה מדור המבול שכשהשפיע להם ה' שלוה לא נמצא מי שמיחה בידו לומר לו למה תעשה כה עם היותם חייבים מאד. כי ידעו דדברים בגו. וכן כשהסתיר פניו מהם לא נאמר לו שעושה שלא כשורה [יפ"ת בב"ר פ' ל"ו]:

זרעם נכון לפניהם. דאיוב לפרש מעשה דור המבול בא כדאי' בב"ר פ' כ"ו. והמקראות הללו בדור המבול משתעי שהם הצליחו כל כך ואמרו לאל סור ממנו:

נ"כ נכון. ומופנה לג"ש. דאל"כ די שיאמר זרעם לפניהם. דהכנה מאן דכר שמיה:

ונאמר להלן היו נכונים. וניחא ליה למילף נכון מנכון אע"ג דלא מיירי באשה:

בניהם ובני בניהם. כלומר שהיו רואים בני בנים רבים. שזהו שם הצאצאים בני בנים היוצאים מן הבנים. אחר שילדו מהר עת אחר עת:

יניקיהון בניהן ובנותיהן:

בערבייא צווחין לינוקא עוילא. פי' בלשון ערבי קורין לתינוק עוילא. ור"ל דלא תימא דאקטני השור והפרה שנזכרו לפניו קאי דא"כ אין זה חידוש כלל שדרך העגלים לרקד ולדלג כבני צאן. אלא בתינוקות מיירי שהם בני אדם וארשעים הנ"ל קאי:

ירקדון כאילין שדיא. דאי רקידה בעלמא כלומר שהיו חזקים ובריאים כבר נאמר ישלחו כצאן עוליהם:

שורך טיבורך:

והדלק לי את הנר שהוא יותר מבקשת צור או סכין שצריך ללכת ברחוק עד שימצא נר:

עובדא. פי' מעשה:

דילידת שילדה:

לברא להבן הנולד לה באותה השעה:
בוצינא נר:
קטע חותך:
שריהון דרוחתא השר של הרוחות רעות:
עם דמתעסקין בעוד שהם מתאבקים זה עם זה לנצח זה את זה:
קרא התרנגול ומאז אין יכולת לשדים להזיק:
א"ל אזיל גלוג כו'. פי' א"ל השד לתינוק לך השתבח לפני אמך ותן תורה לאל שקרא התרנגול:
לאמא דאמך כלומר דרך הפלגה:
דלא קטעת אמי שורי. שלא חתכה אמי טבורי ואני חלש ומסוכן ואיני יכול להרוג אותך. כי השדים ג"כ מתים כבני אדם כדאי' בפרק אין דורשין. ומ"מ היה בו כח לעמוד כנגד השד:
פחד המזיקים כד"א מפחד בלילות:
מי א"ל שלא עשית כשורה. שאע"פ שרשעים היו. מ"מ היותם נדונים בדין קשה זה. ועוד מה שהמית עולליהם וטפם יראה צד עול בדין:
כשורה ישורנו קדשיר דכנוי ישורנו משמע דקאי הקב"ה דעליו נאמר והוא ישקיט:

פסקה ב

היה לו לעמוד את עולמו כו'. ר"ל שפי' הכתו' על גוי ועל אדם יחד שוה הדבר לפני ה' היה להעמיד העולם מאדם אחד היינו מנח כמו שהוא מאומה אחת. כי השם יצוה ברכתו ביחיד כמו במרובים. ולכן לא היה מי שיאמר לו שעשה שלא כשורה כי לא הפסיד העולם באבדן הרשעים (יפ"ת):
ארץ ממנה יצא לחם. ובסדום משתעי קרא כדכתיבנא בפ"ד:
לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה ר' לוי כו' כצ"ל. ועל עין איה מפורש הדין בר הדיא כו' (רד"ל):
בר הדיא היינו איה. דאיה ודיה אחת היא כדאיתא באלו טרפות. ומ"ש המת"כ מין נץ הוא. הוא לגירסת הערוך בחולין ס"ג ע"א הנץ כו' למינהו להביא את בר הדיא. אבל לפ"ז לא יתכן לומר שהוא איה דא"כ ל"ל לרבויי מן למינהו דנץ כיון דאיה כתיב מפורש (הרש"ש):
הוא צופה כו' ופי' דקרא כי מרבוי אילנותיו לא היה נראה לעיט ולאיה:
מי"ח מיל באלו טרפות תנא עומדת בבבל ורואה נבלה בא"י:

וכמה הוא מאכלה פרוסה כך הוא נוסח השאלתות. והזכיר זה לכאן לומר שאע"פ שמאכלו דבר קטן צופהו מרחוק להפלגת כח ראותו:

כיון דהוה קאי כו'. כשהיה עומד בר הדיא על אילנות בארץ סדום לא היה יכול לראות על הארץ:

מן חיליהון. מפני כח האילנות. ר"ל גובהן:

הגנן בעל הגן:

וכיון שאמרו מה שדי כו' נראה דצ"ל וכיון שאמרו נשכח הרגל מבינותינו ויסתיר פנים ומי ישורנו כשהסתיר פניו כו'. דהא מה שדי כי נעבדנו בקראי דמפרש לעיל בדור המבול קמיירי ועוד דלא אשכחן בשום דוכתיה שנזכר עון זה בסדום רק עון שכחת הרגל כדלעיל פ"ד ולקמן פ"ז ובפ' חלק (יפ"ת):

פסקה ג

זה שבט יהודה ובנימין. שעיקר מלכותם בירושלים:

אלו עשרת השבטים. שעיקר מלכותם בשומרון:

שהם באים כו' ופי' נקובי מגזרת אשר נקבו בשמות. שהם נקובים ומפורשים ביחסם שהם מזרע שם ועבר שהיו ראשי הגוים שכל אחד היה בזמנו ראש בעולם בחכמה וחשיבות. ולפי שבאים ישראל מיחוס גדול לא היה להם להתעסק בתיפלות להזכיר ראשית וחשיבות שהיה בקדומיהם לומר מי חכם כזה ומי גבור כזה כמו שעושים או"ה כדמסיק תיכף בסמוך. אלא היה להם להזכיר הצדיקים הקודמים ולילך בדרכיהם אבל לא להזכיר חכמה וגבורה שזהו דרך או"ה. ועתה בחרו להם ישראל ג"כ דרך זה. וזה שאמר הכתוב ובאו להם בית ישראל. ור"ל שעם היותם משובחים ביחוס ממש צל צדיקים ותמיד הלכו בדרכיהם שאפי' כשהיו אוכלים ושותים ושמחים היו מברכים ומשבחין ומקלסין להקב"ה [כדאיתא באסתר רבה פ"ג] ועתה באו ג"כ בית ישראל להתעסק בדברים כאלו האומות. שאומרים ישראל להם כי גם ביניהם היו חכמים ועשירים כאחיתופל וקרח:

קרח לא היה עשיר מהמת"כ נראה דהיה לפניו הגי' פה כמו דאיתא לקמן בבמד"ר פ"י שלמה לא היה עשיר שנא' בו ויתן המלך את הכסף בירושלים וגו':

זו קטיספון פי' ארצות אלו להודיענו שלותם. שעם היות אלו הטובות שבארצות האומות. מ"מ של ישראל היו יותר טובות מדקאמר הטובים מן הממלכות האלה:

תלוליא תרגום ערי מבצר קרסין תלולין:

דפלסטיני ולא ידעתי מאי היא פלסטיני וא"א פי' ארץ פלשתים. והכי משמע מדקאי אגת פלשתים (יפ"ת). כתב הרד"ל וז"ל גת פלשתים כו' בא לדרוש מה ששינה לסמוך כאן מלת פלשתים לגת [כמו שהרגיש רד"ק] לומר שאין זו עיר אלא הוא תלוליא תלי עפר שבגבול פלשתים שיורדים מעליהם לעמק פלשתים עכ"ל:

ליומא של גלות כי הוא יום הרעה שהנבואים היו מתנבאים עליה:

הגשתם עצמיכם כו' פירוש שמקרבין עצמיכם לשבת בגלות אדום. ופי' המנדים ליום רע לפ"ז יהיה נראה מענין נע ונד כלו' שמניעים עצמם ללכת בגלות ומגישים עצמם לשבת בגלות אדום שנקרא חמס:

ערסין דפילי מטות של עצמות פיל:

בעבירות בש"ז של נשי חבריהם כדאמרו בפ' במה אשה:

קטיות וילונות ארוכים:

ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק כשהיה כו' כצ"ל. ור"ל דאל"כ כרים מצאן למה לי לימא כרים ועגלי מרבק:

כל העדר לפניו ליקח השמן שבכולם:

בדברי נבלות הפה. דרשו נבל לשון נבלות דאל"כ מ"ש דפירש נבל טפי משאר כלי שיר. ומ"מ משום דאין מקרא יוצא מידי פשוטו מפרש לה נבל ממש. וזהו שמסיק מה היו אומרים כלום אמר דוד שירה אלא בנבל כלומר כי טוב לאדם שישמח ויגל בתוף וכנור שהרי דוד לא היה משורר אלא ע"י כלי הנגון. ולא ידעו כי דוד לא היה עושה לשמחת לבו רק להודות לה' ולעורר כוונת הלב להודות לה' ושתנוח עליו רוה"ק ע"י זה ע"ד ויהי כנגן המנגן:

קלוריא יין קרוש ונעשה כקלורית וע"י כן אפשר לזורקו מיד ליד ולא ישפך. והיינו במזרקי לשון זריקה:

בכוסות קטנים דמדכתיב מזרקי לשון רבים משמע שהיו שותים פעמים רבות. וזה להיות הכוסות קטנים שכשהכוס גדול ישבעו בשתיה אחת:

זרבובים פיות הרבה שיוכלו כמה בני אדם לשתות מהן. והראב"ד כתב בבעל הנפש שער המים והביאו הרא"ש בה' מקוואות סי' ל' שהוא קנישקנין שבשבת דף ס"ב (רד"ל):

מפתוגתא שם מקום. וקאמר שעל שם יינן שהיה משובח ומפתה הגוף לזנות שהיה משמח הלב טפי לכן נקרא פתוגתא. ודורש שם מפתגותא מפתה גיוותא כלומר הגוף. וסתם פתוי הוא לזנות. או דורש גיותא כמו גיפתא בחילוף פ"א רפה לוא"ו ופירושו זונה בלשון ארמי (רד"ל):

מפלגתא שם מקום ונקרא כך. שעל יינה נתפתו וגלו:
שמן אסתקטון תמרוק שמשימות הנשים להשיר את השיער. והמוסף הערוך כתב שהוא שמן המור:
אנפיקנון שמן זית שלא הביא שליש:
משיר את השיער והערוך כתב שלמד מפי ר' מצליח ז"ל שמשחיר את השיער:
ומצהיר לשון צהרים:
ואחר כל השבח הזה פי' ע"י רוב שלותם לא נתנו לב לתקן שבר יוסף דהיינו גופי העבירות שהיו בהם ע"ד ורם לבבך וגו':
דימוסיאות מרחצאות של מים חמין מעצמן כמו חמי טבריה. והוא זה שנשתייר דקאמר. [והרד"ל כתב וז"ל אלא זו בלבד פי' זו שהיתה ידועה בימיהם שנשארה. ונראה שהוא דיוסמת שבשבת דף ס"ב עכ"ל] ומפרש מרזח ענין רינה ושמחה. ומשום דכתיב מזרח סרוחים משמע ליה המרחצאות שבהם ישמחו המוסרחים שמטהרין בהם:
שנא' ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו וגו' מהו ויתפשם כ"ז הוא ט"ס. דזה מיירי בערי יהודה והי' שבע שנים אחר גלות עשרת השבטים. אלא ה"ג שנאמר ויהי בשנה הרביעית למלך חזקיהו עלה שלמנסר [הוא סנחריב כדאי' בסנהדרין דף צ"ד] מלך אשור וגו' ויגל מלך אשור את ישראל אשורה וגו'. ור' אבא בר כהנא אסיפא דקרא דלעיל קאי דהיינו על גוי ועל אדם יחד. ומפרש על גוי זה סנחריב והיינו שיפול ביד חזקיהו. ועל אדם אלו ישראל והיינו עשרת השבטים שיפלו ביד סנחריב. ויחד היינו שבנא שילקה בצרעת כעוזיה משום שמאז מרד שבנא בחזקיהו ונתקשר עם סנחריב בסתר כמ"ש ר"י אברבנאל:
ונחתם גזר דין של שבנא שילקה בצרעת כמו שלקה עוזיה. כצ"ל. ולקמן בפירקין יליף דלקה שבנא בצרעת מדכתיב ביה ועוטך עטה:
דכתיב ביה כי גוי עלה על ארצי גם זה ט"ס הוא דמיירי בערי יהודה דסיפא דקרא הכרת מנחה ונסך מבית ה'. וסנחריב לא עלה על בית ה'. אלא ה"ג ומה יענה מלאכי גוי (ישעיה יד) וזה מפרש ליה על מלאכי סנחריב כרבשקה וחבריו ששלחם לירושלים כי מה יענו אל אדוניהם כי ה' יסד ציון:
יחד זה עוזיהו המלך כמו אחד העם מיוחד שבעם גם אדם יחד דרש על המלך שהוא אדם יחידי וכולל בנפשו כל עמו יחדיו התלויים בו (רד"ל):

זה עוזיה כלומר שהשוה את שבנא יחד עם עוזיה שהיה מצורע. והא דמקיש ליה לעוזיה טפי מלשאר מצורעים. הוא משום דצרעת שבנא היתה על שנתגאה כדכתיב מפורש בקרא ושל עוזיה ג"כ היתה בעבור זה כדכתיב ובחזקתו גבה לבו וימעל וגו':

ולא כדיני ב"ו כו' השתא מפרש על גוי ועל אדם יחד שלפני ה' בין האומה ובין היחיד שוה שלא כדרך ב"ו שנושא פנים לצבור ואין זה נקשר למ"ש קרא תחלה מענין דור המבול וסדום וי' השבטים. אלא מילתא באנפי נפשיה קאמר הכא. ויתכן דלעולם במבול ובסדום וי' השבטים מיירי נמי ומשום דהיו מרובים ועכ"ז לא נשא להם פנים קאמר כי כן דינו יתברך שלא לישא פנים לצבור:

פסקה ד

לחולת אנטוכיה פי' לסביבות של אנטוכיה. ובפ' ראה גרס לחולתא:

והוה תמן והיה שם:

פרנסה כל דבר צורך לענין מה נקרא פרנסה. ובירושלמי דהוריות גרס עבד מצותא בענין טובה:

ונתכרכמו פניו פי' ונכספו פניו:

חולנית ל' חולי:

בחצי שדהו בחציה הנשארת לו:

סימא אוצר טמון:

מה אבא יודן עביד מהו עושה ועניינו מה. הטובה היא:

דעבדין כו' דעזיין הוא אדון על עבדים ועזין וגמלים ושוורים:

מאן יכול כו' מי יכול לראות הסברות פניו כלומר אין אדם זוכה לראותו מפני גדולתו:

וקראו עליו כו' ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו כצ"ל (רד"ל):

רמיי ל' רמאי ונבל. ולכן קאמר ח"ו כו':

במצוותא במצות צדקה:

כד הוון פסקין כו' כשהיה רואה שפסקו כל העם היה פוסק כנגד כולם. וזה רמאותו כדי שירבו הקהל בידעם שהוא יפסוק אח"כ כנגד כולם ולזה היו מרבים כדי שיהיו סבה שירבה זה על ידן. ומתחלה לא היה פוסק כנגד מה שיפסקו הקהל. דכל שלא ידע סך פסיקתם אין זה נדר דלא סמכא דעתיה והוה כאסמכתא בעלמא:

עבד פיסקא גזר שיפסקו לצדקה ליתנו לבית הכנסת של טבריה:

מן בנוי דסילכא מבניו של סילכה שם אדם מפורסם:

לפי מתנותך מרחיבין וזהו השמר לך פן תעזוב. וראה לחזקו ועי"ז ירחיב ה' אלהיך. ולא תדמה כי ע"י הפיזור יחסר לך. כי נהפוך הוא. כי אם מוסיף מוסיפין לו:

ורבו מביא פר. היפ"מ מגיה בירושלמי שלהי הוריות ורבו מביא שעיר:
לכל מעשיו ופר קודם לשעיר כצ"ל:

פסקה ה

גופא כו' משום דמייתי לעיל שבנא אגב גררה גבי על גוי ועל אדם יחד. והשתא בעי למדרש קראי דידיה ולפרושי מילתא קאמר גופא אע"פ שאין דרך התלמוד לומר גופא אלא כשחוזר ומפרש המימרא שנזכרה תחילה:
גופא אם הכהן המשיח וגו' זה שבנא כו' כתב היפ"ת שטעות נפל בספרים בסדר האגדות. וסדרן כך הוא דבתר סיום סי' ד' צריך להתחיל סי' ו' דבר אחר אם הכהן המשיח יחטא משיח מכפר וצריך כפרה כו' עד וסנגוריא מקטרג בדיני נפשות. ואחר זה יתחיל סי' ה' גופא אם הכהן המשיח וגו' זה שבנא כו' עד סוף סי' ה' שסיים זה ישעיה וחזקיה. ואחר זה צריך להיות לאשמת העם לאשמת העם משל לשושטה כו' דאיירי בשבנא כמו שאפרש:
זה שבנא כלומר שהכתוב מרמז בזה שיהיו באחרית הימים שהכהן המשיח יחטא ועי"ז יגלו ישראל. וזהו שכתוב כאן לאשמת העם. וס"ל כמ"ד דשבנא כ"ג היה וכדכתיב ביה לך בוא אל הסוכן וגו' אשר על הבית היינו בהמ"ק. וס"ל שהיה כ"ג שהוא גדול שבמשרתי בהמ"ק. ור' יהודא ס"ל דאמרכל היה דהוא ממונה על כהני הבית (יפ"ת):
והלבשתיו כתנתך ואע"ג דאמרכל נמי הי' לובש כתונת ואבנט. על כרחך מה שנתחדש לאליקים היינו כתונת ואבנט מיוחדים והיינו של כ"ג דהיינו כתונת בד קדש שהיה לובש ביום הכפורים שהיה של כמה מינים. וכן אבנט של כ"ג לא היה דומה לשל הדיוט. דשל כ"ג דפשתן לחוד ושל הדיוט בצמר ופשתים:
וממשלתך אתן בידו והיינו אמרכל שממונה על כהני הבית שממשלתו גדולה טפי:
מן הדא סכנין מן העיר ששמה סכנין ודרש סוכן שהיה מסכנין:
קומים איספיסריאן נגיד על האוצרות שבבהמ"ק:
גלויי בר גלויי גולה בן גולה שהיה גר בארץ אחרת:
אי זה כותל בנית כאן. בבהמ"ק כדי שיזכה ויקבר באותו מקום שבהמ"ק שם שע"י הבנין הוא מוחזק באותה העיר. וכדמסיק לקמן צריך אדם שיהא לו מסמר כו':
בבית הכנסת כן הוא גי' הערוך. ופי' שעי"ז שיש לו יתד בבהכ"נ זוכה למקום בבית הקברות של אותה העיר. ובילקוט גרס קבוע בבית הקברות. וכתב היפ"ת שזה יתכן במקום שבונים בניינים וציונים גדולים בבית הקברות:

עשאו כמין שובך אחוצבי מרום קברו קאי דאתא למימר שהגביה מקום הקבורה כמין שובך ותקן קברו שם וזה דרך גדולה דאי לומר שהיה המקום גבוה מצד עצמו היינו חוקקי בסלע:

נחצב עליו שלא כו' וה"ק קרא שאע"פ שחוקקי בסלע משכן לקבורתו. לא מהני ליה שממרום נגזר שלא יקבר בא"י ואע"ג דמשמע מזה דבמקום אחר מיהת ניתן לקבורה ולקמן בסמוך קאמר תאכלנו אש י"ל שלא נשרף גופו לגמרי. או שלקה עם מחנה סנחריב שמתו בשרפת נשמה וגוף קיים כדאי' בש"ר פי"ח:

ארון שחקק באבן הסלע כמו ארון שישכיבוהו בתוכו כדרך המלכים והיינו משכן לו. דאי על הקבורה קאמר אמאי שני ולא קאמר קברו כדרישא:

כהדין תרנגולא מפרש גבר תרנגול כמו מקריאת הגבר דפ"ק דיומא (יפ"ת) והוזקק לזה דאל"כ מאי טלטלה גבר:

גלות בתר גלות פי' הרד"ק יסבב אותך ויהפך סביב כמו מצנפת. וזהו שאמר גלות אחר גלות. ואתא קרא זה להוסיף על קרא מטלטלך טלטלה גבר לומר שאפי' שילקה בצרעת לא יכופר לו אלא עדיין יהיה גולה:

מה הכדור הזה שקורין פילקע בל' לע"ז. המשחקים בו קולטין אותו מהאויר כשזורקין אותו ואין מניחין אותו שיפול לארץ. ואע"ג דלא כתיב ככדור. חסר כ"ף השימוש מפני כבדות הל' לבטא ב' כפי"ן יחד. ועי' עוד בתוס' פ' דיני ממונות:

זו כסיפא אפשר הוא כספיא המקום המוזכר (בעזרא ח' י"ז) בכספיא המקום. ולזה נתכוון רש"י בפי' ישעיה ע"ש:

על דעתיה דר"א כו' ע"ד דר"י כו' שמפרשים מרכבות כבודך היינו מה שהיה נהנה ומרבה כבודו. ופי' ושמה מרכבות כבודך וגו' כי שם יפרע חטאו בהנאתו ובבזיונו:

קלון בית אדוניך כו' ע"ד דר"י כו' מפרשים קלון בית אדוניך היינו מה שהיה מבזה:

והושיטוה ע"י זריקה:

מתחי דגירא פי' חבל שהוא מותח החץ כדי שיזרק בחזקה. ומ"ש המדרש שיואח היה ג"כ בקשר הרע עם שבנא אפשר שקבלה היה כן בידם:

לשני ישרי לב שעי"ז בקש להמיתם שכשידע סנחריב שב' אלו לבדם העומדים כנגדו יכעוס ולא ירחם עליהם שכיכבוש העיר:

פסקה ו

כהן משיח מכפר כו' אתא למימר טעמא למה הוקדמה פ' כהן משיח לפ' צבור וקאמר טעמיה משום דכהן משיח מכפר וצריך כפרה ולכן ראוי הוא להקדימו כמו שבמעשה פרו קודם לשל צבור מהאי טעמא כדתני ר' חייא הואיל ומשיח מכפר וצבור מתכפר וכו':

וכהן המשיח חוטא בתמיה. דאע"ג דבשוגג קמיירי מכיון דכ"ג קדוש לה' מחוייב להזהר טפי ולא ישגה:

עלובא מדינתא פי' עניה [מעריך] והמת"כ פי' חצופה היא העיר וחרפה היא שרופא שלה חולי בפודגרא והוא חולי בגידי הרגלים או בידים לא יוכלו להרפא. והכוונה שהיות הכה"ג חוטא סיבתו חטאת הדור שהיות רע למדינה כשמנהיג הדור חוטא. ולכן כשהדור חוטא מעמיד ה' לו פרנס שאינו הגון כדי שיטעו אחריו אנשי הדור. ור' לוי דריש לאשמת העם שמפני חטאת העם היה להם כ"ג חוטא: **ודאיקוטטא כו'** פי' שהצופה אין לו רק עין אחת וע"י שהוא חולה בעיניו לא יוכל להביט במצפה כראוי [מעריך]:

וסנגוריא כו' פי' שהסניגור נעשה קטיגור בדיני נפשות. וכל אלו משל אל היזק הדור כשפרנס מקולקל במעשיהו:

לאשמת העם לאשמת העם דריש לאשמת ב' מלות. ועל שבנא קאמר שימות באש עם סנחריב כדפירשתי לעיל:

הואיל והוא נהנה מן הקרבנות כצ"ל. דהשתא קמפרש הכהן המשיח יחטא בשבנא. וזהו שקאמר שתאכלנו האש מפני שנהנה מן הקרבנות הניתנים על האש:

אתון שיילין כו' באו ושאלו אם מותר להעבירו מלפניהם שיום הכפורים היה ונסתפקו להם שאף שהלכתא כמאן דשרי בפ' פרה להציל את המת מפני הדליקה. אפשר דוקא טלטול מן הצד אבל לא טלטול גמור. השיב ר' חנינא שאין לדחות שום איסור יוה"כ מפני הכלבים בנדון זה כיון דמדידהו אכלי. ועי' בהג"א פ"ו דחולין סי' י"ג:

גוזל את הכלבים שהרי הטריפה בשכרן ניתנה להם משום ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו כדשנו במכילתא:

ארפון להון כו' הניחו לכלבים שמשלהם אוכלים. ארפון ל' הרף ממני:

ובקלוסין והכא נמי וידוי הנאמר על הקרבן הוי קלוס לה':

פסקה ז

או"ה אין להם סומכין ולי נראה שצ"ל יש להם סומכין שנא' ונפלו סומכי מצרים. ומדקאמר ונפלו משמע דאית להון סומכין אלא שיפלו בעונש בעת ההיא. וכן הוא לקמן או"ה נקראו חכמים שנא' והאבדתי חכמים מאדום. וכוונת המדרש לומר שכל האלו

נאמר בישראל לשבח ובאו"ה לגנאי. והא דהביא בישראל קרא דשמעו אלי אבירי לב כוונתם כמו שדרשו בגמרא שהם הצדיקים שאין צריכין לצדקה ר"ל שיעשה הקב"ה עמהם צדקה וזהו שאמר הרחוקים מצדקה:

או"ה נקראו חכמים וכן אי' בב"ר פ' ע"ה ואין חכמים אלא אדום שנא' והאבדתי חכמים וגו'. והא דאי' בבמד"ר פ' י"א וכסילים מרים קלון אלו כו' י"ל שנקראו כסילים אחר שנאבד מהם חכמתם:

ותמימים כיורדי בור עי' יפ"ת:

ואנשי צדיקים המה ישפטו אותהם. כצ"ל והם הכשרים שעל ידם היה משפט אהלה ואהליבה. וקראם צדיקים שהיו צדיקים במעשיהם בנקמת אהלה ואהליבה. או שהם צדיקים לגבי אהלה ואהליבה שהיה ג"ע וש"ד:

מה תתהלל ברעה הגבור עין ביפ"ת. אבל בילקוט גרס קשת גבורים חתים:

גבורי כח עושי דברו כדאי' לעיל ריש ספרא דהאי קרא בתחתונים קמיירי. וכלל הענין כי השמות הללו בישראל המה מעלות נפלאות ועצומות. ולהפך באו"ה תשובנה לחסרונות גדולות רבות ורעות. וזה מובן לכל ואין צריך להאריך:

פסקה ח

מה נגרין מה אומנין בקיאים כמו נגר ובר נגר. ואולי צ"ל מה גבורים וקאי על דרש שלפני זה שישראל נקראו גבורים כו' כי גבורה הוא גבורת הלב שמתגבר בתפלה עד שישמע ה' קולו לענות על שאלתו כדאי' בפסקתא מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו אר"ה יעמוד כגבור ויתוודה על חטאיו ע"כ שהכוונה יעמוד כגבור בכוונת הלב [ערכי הכנוים אות ג'] וכן מצאתי בשוח"ט הגירסא מה גבורים:

כאילין כותאי כאותן הכותים ששואלים מעט מעט והולכים ומוסיפין. וכן הצדיקים שואלים תחלה דבר קטן ושוב יותר גדול כדוד. דברישא בקש על מחילת השוגג ואח"כ על הזדונות כדלקמן:

אילין כותאי חכימין למיחסדא. פי' אלו כותים הם חכמים ובקיאים לבקש חסד על הפתחים. והמעריך כתב שנוסחא משובשת היא. והאמת למישחדא. ולשון ערבי הוא לשואל צדקה קורין שאחד:

אית לך חד בצל יש לך בצל אחד תנה לי:

מן דיהב כו' משנתנה לו אמר יש בצל בלא פת בתמיה. בש"ס קאמר בצל בלא פיתא נסיב לבא:

אית מיכל כו' וכי יש לך מאכל בלא שתייה. בתמיה:

איתי אתתא כו' מוסיף עוד ענין בידיעת הצדיקים לרצות את ה'. והיינו במה שאינם הורסים תחלה לבקש צרכיהם. אלא תחילה דופקים על שערי רחמים שיפתחו על ידי שירות ותושבחות שאומרים לפני ה'. וזה ענין האשה שאינה הורסת ליכנס תחלה עד שדופקת בפתח ובאה בדברי ריצוי ודרישת שלום וטובת חברתה עד שנפתח לבה אליה לדרוש שלומה וטובתה:

למשאל לבקש דבר מה מחברתה:

אתי לגבי מגירתא באה אצל חברתה:

תרעא פתיחא אע"פ שהשער פתוח דופקת ביה שאין ליכנס בבית פתאום כדלקמן פ' כ"א. והאחרת היא להיפך שאף שהשער נעול פותחת ונכנסת פתאום:

אמרה לה שלמא כו' אומרת לה שלום עליך שכנתי מה אתה עושה אם טוב מעמדך:

טב לך ניעול הטוב בעיניך שאכנס אל הבית. והיא משיבה בא לך פה מה אתה רוצה:

מקימה פלונית פי' מלאכה פלונית. מלאכת רעהו ת"י מקמתי דחברי:

תרעא משקיף השער סגור ואעפ"כ היא פותחת מעצמה:

חמי בגרמיה כו' רואה בעצמו שנשתקע באריסותיה ולא סגי ליה בלאו הכי עושה לעצמו לב טוב. מסריק שערותיו שיהיו נראים נאים:

מחוור מניה כובס בגדיו. וכבס תרגום וחוור:

אפין טבין פנים טובים וצהובים:

יהב כו' נותן מקל בידו דרך זריזות. וטבעותיו באצבעותיו והולך אצל בעל מלאכתו ששכר ממנו השדה:

אתי בשלום בואי בשלום:

תזכה ותשבע תהיה זוכה לאכול ממנו לשבוע:

מה תוריא מה השוורים עושים:

מן שמניהון מעגלי מרבק [מעריך]:

סב לך קח לך:

ששעריה מקצץ לשון קוצים מבולבלים כקוצים הללו. או צ"ל שעריה מקווץ:

מניה צואין בגדיו מלא צואה ולכלוך:

הלואי כו' מי יתן שתעלה הקרקע תבואה כשיעור מה שהוצאנו לזרוע בתוכו:

תששין תשושי כח:

קום הב כו' קום ותן לי מה שיש אצלך:

השמים שמא את צריך לכלום. שהשמים חשבו שדוד מבקש מהקב"ה הדברים שהוא משפיע ונותן על ידי השמים כעושר ומזון כאומרו אענה את השמים וגו' ונאמר כי בם

ידין עמים וגו'. ולכן היה מקלס את ה' שהשמים מספרים כבוד אל מאחר שהם עבדיו וסרים אל משמעותו יצוה עליהם לתת מהשפעתם אליו:

ומעשה ידיו מגיד הרקיע א"ל הרקיע שמא. כצ"ל וכן הוא בשוח"ט ור"ל שהרקיע חשב שהיה מבקש גשמים או שלג הניתן מהרקיע ולכן אמר ומעשה ידיו מגיד הרקיע שפירשו מעשה ידיהם של צדיקים מגיד הרקיע. ומהו. מטר. ולא יקשה לך אין דברו לו השמים והרקיע. כי זה יובן על שר הרקיע. גם יתכן שזה דרך משל על השומעים שישאלוהו דבר מה תבקש מהשמים והרקיע וקאמר דה"ל כאילו השמים והרקיע שואלין:

מזכיר והולך כו' א"ל הקב"ה כו' ר"ל כשהתחיל לקלס בתורה אמר לו ה' מה את בעי וכו' כי עכשיו גלי אדעתיה שאינו מבקש רק מילתא דתליא בתורה כגון חכמה או מחילת חטא. אע"פ שה' חוקר לב אמר לו מה את בעי כדי לפתוח לו פה שיפרש שאלתו. ואע"פ שגם מתחלה ידע ה' במה שרוצה לשאול לא פתח לו עד שיסדר כל מה שרצה לסדר מחשבתו של מקום קודם בקשתו:

מן שגגתא כו' באתי לבקש על השגגות שעשיתי לפניך שמי יוכל לשמור את עצמו משוגג:

הא שרי לך פי' מותר ופטור ונעזב ומחול. ואין זה מפורש שאמר ליה הקב"ה כך. אבל ממה שבקש דוד שוב אח"כ על הגדולות ממנו דהיינו מזידים מוכח דשבק לו הראשונים [רש"א]:

מן טמירתא כו' פי' מזיד של צנעה:

אלו הזדונות פי' מזיד של פרהסיא:

אלו הזדונות ומסתמא השיב לו הא שביק לך. לכן בקש אח"כ אל ימשלו בי אז איתם אלו תקיפי עבירות דהיינו הפשעים שהם כריתות ומיתות ב"ד שאינם מתכפרים אלא על ידי יסורים. ומשהשיב לו הא שביק לך בקש אח"כ ונקתי מפשע רב. והמדרש קיצר משום שהוא מובן מאליו:

אלו תוקפי עבירות סיים בשוח"ט כענין שנא' נחל איתן:

ונקתי מפשע רב אותו עון רב אמר דוד לפני הקב"ה אתה כצ"ל. וכן הוא בשוח"ט. ואותו עון רב היינו מעשה בת שבע שהיה בו חילול השם שהרג את אוריהו בחרב בני עמון שהיה חקוק עליו דמות ע"ז שלהם. וחילול השם אינו מתכפר אלא במיתה:

את אלוה רב שאתה אדון על כל העולם וכל העולם שלך שלכך אתה יכול למחול על כבודך. ואנא חובי רברבן שכיון שאני מלך וחכם שגגות שלי נחשבות לזדונות. ואם תמחול לי ילמדו ממני לעשות תשובה כמו שאחז"ל לא היה דוד ראוי לאותו מעשה

אלא כדי להורות תשובה. וזהו שסיים יאה לאלוה רב כו' שנא' למען שמך ה' שמורה על הרחמים שמקבל שבים לכן וסלחת לעוני כי רב הוא ויתוודע עי"ז גודל רחמנותיך. ונראה שתיבת כי רב הוא פי' בעל המאמר שקאי על שמך ה' וגם קאי על לעוני. וה"ק למאן שמך ה' כי רב הוא וסלחת לעוני כי רב הוא שיאה לאלוה רב למשבק חובין רברבין שכפי גדולתו שכל העולם דיליה כן יגדל חסדו למחול העון הגדול:

פרק ו

פסקה א

אל תהי עד חכם כו' קשה ליה דהוא עד יתירה הוא דה"ל למימר ושמעה קול אלה והוא ראה או ידע. לכן מפרש דכוונת הכתוב לומר דאפי' כשהתובע חטא לו שלא העיד לו עדות שהיה יודע. לא יוכל זה לשלם לו כמדתו. וה"ק קרא ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה כלו' שלא העידה לראובן עדות ששמעה. ועכשיו ראובן זה הוא עד לנפש זו שחטאה לו. מ"מ אם לא יגיד ונשא עונו. ומייתי ראיה לדין זה מהא דכתיב גב עד אל תאמר כאשר עשה לי כו'. ואיידי דמייתי קרא דריש ליה ברישא בענין אחר כדרך המדרש:

אלו ישראל ר"ל דקרא מירי בתוכחת משה רבינו לישראל כשעשו את העגל. שהוכיחם שלא יוסיפו לעשות כדבר הרע הזה. וה"ק קרא אל תהי עד חכם עד שקר. לפי שהעידו עדות שקר שאמרו לעגל אלה אלהיך ישראל. שהשקר דבר שוא ובטל:

ואתם עדי כו' ומפרש בספרי כשאתם עדי אני אל. וכשאין אתם עדי כביכול איני אל. וא"כ העיד שקר בו יתברך ה"ל כעדות דמהני ח"ו:

שנא' רעך כו' ע' ש"ר פ' ל"ז:

שפתיתם אותו שמאמרם בפתוי היה כדכתיב ויפתוהו בפיהם וגו'. וע' ש"ר פ' מ"ב. ודב"ר פ"ג:

הדא רה"ק סנגוריא כי כפי פשוטו אין שייכות הפסוק אל תאמר לשלפניו. רק אם נאמר שבאורו אם תראה העד חנם משקר עכ"ז אל תאמר כאשר עשה כן אעשה לו. ובנמשל ג"כ ככה. ויען ששלמה מדבר מפי חכמה העליונה [הוא רוה"ק שהיא מדריגת שלמה] כאילו החכמה אומרת בשם ה'. שעכ"ז לא עשיתי להם כאשר עשו לי. והיא הסנגוריא לישראל. שלא יאמר הקב"ה כמו שהם כזבו בי ואמרו לעגל אלה אלהיך ישראל כן אכפר בהם ואומר שאינם עמי:

כאדם עברו ברית מבאר סיבת הטעם. כי אצלו יתברך אין שייך מדת הנקם לעשות להם כמעשיהם. כי חטאותם אינו נוגע לעצמותו כביכול. וגם הם חוטאים מצד היצר. ע"ד

דאי' באיכה רבתי נחנו פשענו ומרינו כמדתינו ר"ל כמדת האדם שיש לו יצה"ר. אתה לא סלחת כמדתך. ר"ל למה לא סלחת אתה כמדתך שדרכך לסלוח ואין להנקם בב"ו. וזהו המה כאדם שהוא ב"ו החוטא בטבע. ואל אנכי ולא איש להתפעל מחטאם. וזהו אל תאמר כאשר עשו לי כן אעשה לו כי איני דומה לו ח"ו שאתפעל מזה:

ולא איש נראה שר"ל ז"ש אעשה לאיש כפעלו. שרוה"ק אומרת להקב"ה שלא יאמר כן כי לא איש הוא [רד"ל]:

ראובן הוה ידע כו' זהו פי' אחר על פסוק אל תהי עד חנם. והכי מפרש ליה אל תהי עד לבטלה כלו' שתבטל עדותך:

סהדי עדות:

אתי סהיד לי הדא סהדותא כצ"ל. פי' והעיד לי זו העדות:

מאחר שפיתית כו' חזרת בך קשה אמאי קאמר משום דהודה לו להעיד תחלה ורמוהו. תיפוק ליה מפני שחייבה תורה להעיד. וי"ל דמיירי במי שאינו חייב מן הדין ללכת להעיד. כגון ת"ח לפני ב"ד הקטן ממנו. ואשמועינן דאפ"ה אם כבר הבטיחו להעיד לו אין לו לשנות דבורו. והיינו דקאמר כשנכנס לדין חזר בו. כי בראותו אותו נכנס לדין שאינו חשוב לפניו חזר בו:

גבי שמעון ששמעון ידע לו עדות:

מה יעשה כו' ר"ל סד"א דכון דזה גרם לו נזק ממון בכבישת עדותו יכול להתנקם ממנו לפחות בהיותו גורם לו הפסד ממונו בשב ואל תעשה. להכי קמ"ל שאל יאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו שכיון שחברו לא הזיקו ממש בידים. וגם הוא אינו ממלא חסרונו במה שיגרום גם הוא הפסד לחברו בכבוש עדותו אין לו לעשות כן:

איפופסין פי' גזר דין:

פסקה ב

ושמעה קול אלה הה"ד כו' משום דק"ל דמלת קול מיותר. לכן מפרש קול אלה הוא קול הכרזת החזן. והוא שהיודע בעדות הגניבה וחולק עמו ומעלימו עתיד ג"כ לעבור על השבועה שישביעו בציבור על כל מי שיודע בדבר שאחר שחלק עמו לא יבא ויגיד מפני בושתו ומפני הפסד הממון. ולהכי מייתי הא דכתיב חולק עם גנב וכו'. ומכיון דמייתי ליה מפרש מאיזה טעם קאמר שונא נפשו. וקאמר שזה משני פנים. האחד מהרעה הבאה עליו בדין שלמטה כי כשיודע הדבר יהרג. כמעשה השלטון דמייתי. והשני בב"ד של מעלה שישא עון שמיעת האלה ומעוות זה לא יוכל לתקן:

ומתיר את הנגבים בילקוט הגי' מגייר את הגנבים והוא ט"ס וצ"ל מגייד בדלי"ת שכן גי' הערוך ערך גד י"ב ופירושו כמו מנגיד [רד"ל]:
מליזים עליו לשון לזות שפתים:
לקומפון שדה ששוחקים בו השרים:
שאין הכל כו' כלו' היה מרמז להם בזה שעיקר הגניבה הוא מן הקבלנים שהיו מקבלים מן הגנבים מה שגנבו שהגנבים אין להאשים כל כך משום דלדוחק שעתם היו גונבים ע"ד לא יבוזו לגנב וגו'. אך עיקר האשמה הוא על המקבלים הגניבה שלולי שהם מקבלים הגניבה לא היו הגנבים גונבים אע"פ שהם דוחקים. כמו שהחולדות עם שמבקשות מזון כשאינן מוצאות מקום שמירה אינן נוטלות. ולכן כדין עשה שהרג את המקבלים:
מהקבלנין כמ"ש (גטין מ"ה) לאו עכברא גנב אלא חורא גנב[רד"ל]:
מן המעשה כלו' ממעשה עצמו נראה שהוא שונא נפשו שהרי עושה שקר בנפשו לעבור על האלה שיכריזו בצבור:

פסקה ג

גופא אל תהי כו' משום דאמרינן בסמוך שהעובר על השבועה מאבד נפשו מפרש ואזיל השתא חומר השבועה אף שלא יצאתה שבועה מפיו אלא ששמע קול אלה וששתק:
חמי ליה ראה ליה:
שייטא פורחות:
מגילה עפה וסמיך ליה ויאמר אלי זאת האלה וגו':
אינן כמדה הזו הכתוב כאן דהיינו ארכה עשרים אמה ורחבה עשר אמה. ובפרט לפי מה שפרש"י בפ"ב דעירובין שהיתה כפולה נמצא כשפשטו היא עשרים על עשרים. ועכ"ז כתיב זאת האלה היוצאת כו' ר"ל שנכתבה על מגילה זו עונש האלה ולמה הוצרכה לזה מגילה גדולה כזו שהיא יותר גדולה מעור של פיל ושל גמל. אך אין זה אלא מפני שרעת השבועה רבה שהוצרכה המגלה הגדולה הזו לכתוב בה חלופי עונשיה. וזהו שסיים ואת אמרת כן זאת האלה היוצאת על פני כל הארץ ר"ל ואת אמרת שעל מגלה גדולה כזו היתה כתובה האלה. למה הוצרכה מגלה גדולה כזו לזה. אע"כ שעונש האלה גדול מאד עד שנצרכה מגלה גדולה כזו להכתב עליה העונשים של האלה:
כמדה הזו ואת אמרת כן כצ"ל. וכן הוא בילקוט [רד"ל]:
מהיכן יצתה משום דהיוצא משמע לה מאת פני השכינה אשר בבהמ"ק. לכן שאל מאיזה שער יצתה. וקאמר מפתחו של עולם שהיתה גובהה ארבעים ורחבה עשרים. וזה מכוון למאי דאמרו בפ"ב דעירובין ארכה עשרים באמה ורחבה עשר באמה וכי פשטת לה כמה

הויא עשרים בעשרים וכתיב והיא כתובה פנים ואחור וכי קלפת לה כמה הויא ארבעין בעשרים. ופרש"י כי קלפת לה ותשים קליפה זו לראש חברתה שיהא כל כתיבתה לצד אחד הוין לה ארבעין אורך בעשרים רוחב:

כך המשביע לחברו וכ"ש הנשבע. דהא ההשבעה בס"ת והבאת נודות לאיים על הנשבע היא עיקרה:

על שקר אם משביע על שקר שאין לו תביעה וטוענו ומשביעו:

אפילו על אמת פי' אפי' אם משביעו על אמת נענש גם הוא כשזה נשבע על שקר על שלא דקדק למסור ממונו ביד נאמן. ובא לידי חילול השם:

למי שהוא רץ אחר השבועה ר"ל שב"ד לא יטילו עליו שבועה מיד אלא יחמיצו הדין עד שיודה . או יעשו פשרה. אי נמי לאינשי קמזהיר שלא יתעסקו עמו במילתא דאתיא לידי שבועה על סמך שישביענו. כגון שותפות וכיוצא [יפ"ת]:

הוה עובדא היה מעשה:

וסייעא לר' אסי פי' ההיא מעשה דבן תלמיון סייעת לר' אסי. ונראה מפני שלא מצינו עונשין שנענש על זה אע"פ שהיתה ערמה כדי לעכב הזוזים בחזקה. ש"מ שאין עונש על הנשבע באמת. כתב הרד"ל וז"ל. ומסייע לרבי אסי עמ"כ גירסת ילקוט לרבנן. והיינו ע"ז שאין מוסרין שבועה למי שרץ אחריו. וכ"ה בפסיקתא דעשרת הדברות בדבור לא תשא ושם גרס באידך עובדא דאיתתא מסייע לר' יונה ובירוש' דשבועות פ"ו ה"ה גרסינן מסייעא לר' אסי מעובדא דאיתתא וששם נשנה איפכא דברי ר' אסי ור' יונה עכ"ל:

אזל בעא כו' המפקיד הלך לבן תלמיון ותבע ממנו הזוזים:

מסרית מסרתי והחזרתי לך:

מה עבד מה עשה:

וחקקיה היה חוקק בקנה עד שהיתה חלולה:

ויהב ביה כו' נתן בתוך הקנה החלולה אלו הזוזים:

ושרי כו' התחיל לסמוך על אותו קנה והלך כך לבית הכנסת לישבע:

א"ל צור כו' בן תלמיון אמר אל המפקיד קח זה הקנה בידך ואנכי אשבע לך שמסרתים בידך. צור פי' קח כמו וצרת הכסף:

מריה דהדין כו' פי' אני נשבע באדון של הבית הזה הטוב. ר"ל הקב"ה:

מן דבידיה נסתיה כו' פי' ממה שהיה מרגיש בידו הכובד של הקנה לקח להקנה והכהו על הארץ. וה"ג בילקוט מן כבדיה. או פי' מן השקר שהיה רואה בידו ולפניו שנעשה לו לקחו בחמתו כו' [מת"כ] וכן אי' בנדרים שמתוך כעסו שברה:

נסתיה כו נסבתיה. פי' לקחו:

שריין הלין כו' התחילו אלו דנרין להתפזר:
ושרי ההוא והתחיל המפקיד ללקטם. א"ל בן תלמיון לקוט כו':
דעלת למילש כו' שנכנסה ללוש את עיסתה אצל שכנתה. אבל בפ' השולח לא משמע כן:
והוו ציירין כו' והיו מקושרים בטליתה שלשה דינרין:
נסבתהון כו' לקחתם לאותו ג' דינרין ונתנה על גבי סודר וקשרתן בבגד מכסה העליון שפשטה מעליה כדי שתלוש:
איגבלון בלישא אותן ג' דינרין נילושו ונגבלו בתוך העיסה ואפתה הפת והלכה לה:
הב פי' תן:
אזלת בעיא כו' הלכה אצל שכנתה ושאלה ממנה אותן ג' זהובים:
אמרה לה כו' דלמא ראית אלו ג' דינרין:
הויין כו' היו לאותה שכנה ג' בנים. השיבה השכנה תקברה כו'. והספר דבר דרך כינוי כמורגל:
גרמין חובין כו' גרמו עבירות של אותה שכנתה ומת בנה:
אמרה אותה אשה שאפתה פתא שם ואבדה לה השלשה דינרין אלו לא נחשדה ההיא שכנתה כו' ולכן הלכה ושאלה עוד פעם אחרת דלמא תודה ותתנם לה:
אמר לה בעלה כו' בעל של אותה אשה שאבדה הדינרין אמר לאשתו וכי אין אתה הולך לחנם שכנתך ולהברותה:
נסבה ב' כו' לקחה שתי ככרות והלכה לנחם אותה:
כיון דקצץ כו' כיון שחתכו ככר לחם יצאו ונפלו אלו ג' דינרין:
הדא דברייתא כו' זהו שהבריות אומרים:
לידי מומי כו' לידי שבועה לא יכנוס. והיינו כר' יונה שאמר אפילו על אמת. וכדאי' ברבה ובתנחומא סדר מטות א"ל הקב"ה לישראל לא תהיו סבורים שמותר להם להשבע בשמי. אפילו באמת אין אתה רשאי להשבע בשמי אלא א"כ יהיה בך כל המדות האלו את ה' אלהיך תירא כו':
אין להם קפצין כו' ולנה כו' פי' שאין חוליות ברגליהם שיכולים לכפוף רגליהם ולנוח. כי אם שטים תמיד בלי מנוחה ואפ"ה כתיב ולנה כאילו ינוחו שמה. והענין ע"ד הציור. אף שניתן רשות לרע ומשחית לבוא לפעמים בעולם ולכלות יושביה. אבל עכ"ז הוא רק בדרך שיטה בעלמא. לא בתמידות שתשב ותכלה כל. זולתי שבועת שקר שמה תלין ותשכון עד שתכלה כל:
משוט משמע שתמיד היה שט בארץ:

ברם הכא אבל הכא ולנה. שלחומר השבועה יקשה הדין בו יותר משאר עבירות שהמלאכי חבלה הממונים להעניש את הנשבע לנים בתוך ביתו של הנשבע ויש להם מנוחה אצלו:

פסקה ד

פתר קריא בסוטה משום דק"ל דהוא עד יתירא הוא כדכתיבנא בריש פרקין מפרש ליה ע"ד הדרש בסוטה. דהשתא אתי שפיר דנקט נפש כי תחטא בלשון נקבה. ואיצטריך והוא עד לרמוז אל ועד אין בה כדמפרש ואזיל:

והוא עד ועד אין בה. ר"ל אע"פ שנאמר שם בסוטה ועד אין בה מ"מ הקב"ה הוא עד. ולפי שהעדות הוא בראיה או בידיעה דהיינו או ראה או ידע כפשוטו. קאמר שעדות ה' הוא משנ פנים. כי כלפי מ"ש שם ונעלם מעיני אישה דמשמע ולא מעיני הקב"ה. קאמר נמי הכא או ראה כי ה' רואה כל המעשים. וכלפי מ"ש שם ונסתרה שהיא מסתרת ענינה קאמר הכא או ידע כי הדברים נודעים לפני ה' בע"כ. שהחוטא בע"כ מודה לפניו כמ"ש ז"ל שאבריו ונשמתו מעידין בו. ומה שאמר בספרים אחרים ולא מעיני יבמה ט"ס הוא וצ"ל ולא מעיני הקב"ה [יפ"ת] וע' בהגהות הרד"ל:

אם לא יגיד כו' אם לא תגיד לכהן אע"פ שכתוב יגיד לשון זכר. כיון דאין זה אלא דרשה עלמא לא קפדינן בהכי:

פתר קריא בישראל משום דק"ל דהוא עד יתירא הוא. לכן מפרש לה על דרך הדרש בשמיעת האלה ששמעו ישראל לפני הר סיני שיעידו על הקב"ה ויגידו לאו"ה מה שראו ושמעו. ואתי שפיר דנקט והוא עד לומר שישראל עד להקב"ה כאומר אתם עדי וכדמפרש בסמוך:

פסקה ה

והנה חטאתם שעשו את העגל. ועברו בזה על האלה שלא די שלא העידו על אלהותו לפני האומות אלא שהם בעצמם עשו את העגל:

קולו שמענו ובכלל דבריו האלה והשבועה הזאת. כי באומרו אנכי י"י אלהיך אל קנא כולל כל העונש שיתן על המחלל כבודו:

קופרמסאות שטר התנאים שבין הסוחרים נקרא קומפרומיסו בלע"ז. ור"ל משום דלא נכתב בעשרת הדברות קול אלה רק לעע"ז לא על מה שישראל מחוייבים להעיד לפני או"ה שהיא עיקר המאמר כדפרשתי. לכן אמר שכבר התנו ביניהם שבשום צד אינו כופר בהם והם אינם כופרים בו וכמ"ש בפ' הנזקין ובאיכה רבתי על פסוק את ה' האמרת היום וגו' ע"ש. וע"כ חייבים להודות לשמו והוא העדות המבוקש מהם. ולפי שעדיין

לא למדנו היות אלה על תנאי זה והכא ושמעה קול אלה כתיב. להכי מייתי ר' יצחק שהאלה היא נתונה בענין חצי הדם שכרת ברית עמה. שהכוונה בזה שיהרג העובר על הברית. כמו שהמלך כשמשביע לעמו להזהירם שהעובר יהרג בסייף משביעם בסייף:
כך ויקח משה חצי הדם וכתיב התם הנה דם הברית הרי שהשביעם בדם:
ומהיכן היה יודע כו' ר"ל דמדכתיב חצי הדם וחצי הדם. ולא קאמר חצי הדם והשארית. משמע דחצי מצומצם קאמר. להכי קשיא איך אפשר לצמצם אפילו במדה ובמשקל:
בת קול כו' פי' ב"ק יצתה והודיעהו כשהגיע לחציו ואז מיד קבל השארית במזרק שני:
בקי היה כו' פי' שע"י היותו בקי בעניני הדם ניתנה לו מתנה זו בדרך נס שידע לכוין חציו כדי שיהיה בקי בכל מה שצריך לזריקת דמים:
לא זה גדול מזה ולזה אמר באגנת חסר שהיו שניהם כאילו הם אחד ממש. וזה היה ג"כ דרך נס כמו חילוק הדם שהיה בדרך נס:
מה נעשה בחלקך לפי שחצי הדמים ניתן באגנות וחציו נתקבל במזרקים קודם שזרקו על המזבח כדרכו להתקבל תחלה במזרקים. הכיר משה שמסתמא המקובל במזרקים הוא לחלקו של הקב"ה. והמושם באגנות לחלק העם. לכן שאל להקב"ה מה נעשה בחלקך:
אמר לו זרוק על המזבח. ומה נעשה בחלקם אמר לו זרוק על העם כצ"ל. וכן נראה מנוסחת הילקוט:
הוא נשבע להם כו' כלו' שקופרמסאות שנתנו ביניהם שאין כופרים זה בזה כדלעיל מצינו שהיה בשבועה שנשבעו זה לזה [כי כן הוא הכריתות ברית ששניהם נשבעים להיות בחוברת יחד] והשתא אתי שפיר פירושי בהכי ושמעה קול אלה כדלעיל. ואין אנו צריכין להביא ראיה לדבר מענין הדם הנ"ל:
אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה. וכתיב לקמי' להפרכם את בריתי. ור"ל שהם הפרו בריתו לכן גם הוא יפר בריתו מהם אך לפי שזה אי אפשר שיובן בהחלט. כיהשי"ת לא יפר בריתו מעמנו בשום צד כאומר ואף גם זאת בהיותם וגו'. לכן אמר רבי פנחס כתיב והמה כאדם עברו ברית דהיינו שהם חוטאים כדרכם. וה' מרחם כדרכו. וא"כ מ"ש שגם הוא יפר בריתו היינו כפי הראוי אליו שיוכיחם שיראה כאילו הפר ברית. אבל לעולם בריתו קיים. ולהכי נמי מייתי דר' אהבה דקאמר שאין התוכחות מתקיימות כפשוטן אלא דרך פשר. והכי נמי אף שרמז שיפר בריתו לא יתקיים זה לגמרי:
אשר זמם בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם כמה שכתוב כו' כצ"ל. ודרש צוה מימי קדם בתורה ויספתי כו' [רד"ל]:

ויספתי ליסרה הזכיר פסוק זו. משום דכתיב ביה שבע כחטאתיכם. שאם ח"ו היה עושה כך לא היתה תקומה:

כן עשה ח"ו וקרא בתמיה קאמר וכי עשה ה' אשר זמם. לא. אלא בצע אמרתו פשרה פשר. לשון מים פושרים. שבצע ושבר אמירתו לחצאין חצי דין וחצי רחמים. כמים פושרים לא קרירים ולא חמימים:

בזע פורפריה פי' קרע לבוש מלכות שלו שאילו לבש לבוש מלכות שלו היה העונש גדול עליהם כמי שעבר על צווי המלך. אלא היקל עליהם את הדין. וע' איכה רבתי פ"ב סי' כ"א ובפתיחתא רבתי סי' י"ט:

מייתי לה להא דאמר לעיל ששמעה קול אלה בסיני כמלך המשביע בסייף. דלהכי כתיב חרב נוקמת נקם ברית. וכמ"ש הראב"ע וז"ל מכאן שזאת הברית הכרותה בסיני הכתובה בפ' אלה המשפטים יום קבלו על נפשם ואמרו נעשה ונשמע אז נכרתה הברית ואמר להם כל הפרשה הזאת:

ונקם שאינו בברית דמדכתיב נוקמת נקם מרבינן נקמה שאינה בברית ר"ל שלא נתפרשה באלות הברית והיינו סמוי עינים דצדקיה שהם כמיתה. ומ"מ באה לנקום על עון הברית. ולהכי מייתי מדכתיב ביה ובריתי אשר הפר. ואע"ג דכתיב יככה ה' בעורון. היינו ע"י חולי לא נקור עינים שהוא צער גדול:

שנשבע לנ"נ כצ"ל וע' בנדרים פ' ר"א ובאיכה רבתי פסוק ישבו לארץ:

זה ברית של הר סיני שלא שמר את השבועה. ואע"ג דנשאל עליה. מ"מ היה חילול ה' בדבר:

ושאר כל הגוף לא לקה בתמיה:

נזכרתי אותו הדם שבסיני שע"י כרת עם ישראל ברית שאינם כופרים זה בזה כדלעיל ועל ידי שהם שומרים בריתם כמ"ש לאלהך לא איתנא פלחין נזכר ה' בריתם להצילם:

אין כאן עוד כו' דפירש שלחתי אסיריך מבור היינו שניצולו מהגלות שהיו אסורים בו וזכו לבית שני. ולפי שיקשה א"כ מאי אין מים בו שגלות נמשל למים כאומרו אזי המים שטפונו. לכן הוצרך לומר שרמז שלא יהיו עוד שופכים דמים כמים:

או ראה אתה הראת כו' שפי' או ראה או ידע בין ראה בין ידע. והכוונה בכאן שיעידו על כבוד ה' בין ממה שראו בעיניהם את כבודו ואת גדלו בסיני ועל זה מביא אתה הראת לדעת וכו' דכתיב גבי השמע עם קול אלהים וגו' וכתיב שם מן השמים השמיעך את קולו. ובין ממה שידעו מהנסים שעשה להם ביציאת מצרים וירושת ארץ כנען שעל זה נאמר וידעת היום וגו' דכתיב גבי ויוציאך בפניו בכחו הגדול להוריש גוים כו':

אימתי וכי יאמרו אליכם ר"ל כשיאמרו לכם כך להטעותכם תגידו אתם להם אלהותי:
בארי לא כו' לדעת הילקוט הושע תקי"ו. וספרי פ' וזאת הברכה הוא הנזכר בד"ה א' ה' ו' ובארי בנו וגו' הוא נשיא לראובני:
בארי לא נתנבא וצ"ע ברש"י מגילה י"ד ע"א שלא חשב שם בארי:
וכי יאמרו אליכם וחברו פי' פסוק וכי יאמרו אליכם ופסוק השני:

פסקה ו

לשושטה פי' משל למנהיג של דוב שהיה אוכל סדורים של דוב פי' מזונותיו. תרגום ערך לחם סדרין דלחם [מעריך]:
נביא ובן נביא ומה שלא נכתבה נבואתם. מפני שלא הוצרך לדורות:
שהיה נביא בן נביא שזכריה ידוע לנביא. וגם עדוא ידוע לנביא כדכתיב בד"ה שמעיה הנביא ועדוא החוזה. ובס"ע שנו שזה היה הנביא אשר קרא על המזבח בבית אל. ולכן כתיב נביאיא לשון רבים דקאי על זכריה ועל עדוא. וא"כ ה"ה כל נביא שנזכר שמו ושם אביו:
בן אמוץ שהיה נביא בן נביא. והיינו דכתיב ישעיה בן אמוץ הנביא דהנביא קאי אאמוץ נמי. אבל קשה הך כמאן אזלא אי כרבנן הא קאמרי בין שנתפרש כו'. ואי כר' יוחנן כל שנתפרש שמו ושם אביו נביא ובן נביא הוא וא"כ מה צורך לדיוקי לאמוץ מהאי קרא. וי"ל דהן אמת שלפי כל אחד מהם היה אביו נביא מ"מ לא יחוייב שיהיה אביו נביא מפורסם ומוכיח. אבל אמוץ היה נביא מובהק ומפורסם כעין ישעיה בנו. ולזה פי' שם בפירוש שאמוץ נביא הוא דכתוב אחד אומר כו' וכתוב אחד אומר כו' [כלי פז]:
אלו המציצין גרסינן. דהיינו צפצוף. כמו צפרים מצוצים דלקמן פ' י"ח. ופי' שהכתוב קרי לאובות וידעונים לגנאי המצפצפים והמהגים. לומר שהדבור בהם אינו אלא כעופות שמפטפטין בקולן ויש עופות שמצפצפין דהיינו סוס ועגור. ויש שמנהמין והיינו יונה. ועל זה אמר והמהגים וכדכתיב כסוס עגור כן אצפצף אהגה כיונה:
כל אומה ולשון כו' הוא הדבר שאמר תחלה כל אומה תסגוד. שהדרישה היא לבקש ולשחר פנים על ידי סגידה ועבודה ומזכירים בקשת צרכיהם. ומה שהקדים לפרש הלא עם אל אלהיו ידרוש מקמי המצפצפים והמהגים ע' ביפ"ת. וכוונת המדרש לומר שפי' הכתוב הוא שכך יאמרו ישראל להם שראוי שכל אומה ולשון תסגוד ותזכור לאלהיה ולא לזולתו. ואיך אנו שאלהינו חי וקיים נניחנו ונדרוש אל המתים:
נתבעים אצל חיים כמו שמפרש שהמתים צריכין שהחיים יעשו בעדם. ולא המתים בעד החיים:

מה אמת ר"ל למה הוא אמת וחותמו אמת. א"ר אבין שהוא אלהים חיים. לכן מה שמבטיח הוא יכול לקיים. אבל ב"ו אם הוא מבטיח היום ולמחר הוא מת בטל הבטחתו ואינו אמת:

ומלך עולם מאחר שהוא מלך עולם הוא אלהים אמת כי מלך ב"ו מלכותו אינו מלכות של אמת כי במותו לא ירד אחריו כבודו [מת"כ]:

אלהי או"ה מתים לפי שאינם קיימים כאלהינו. ועוד שאין בידם לעשות דבר כי"י שבידו הכל שעל זה אמר ומלך עולם. ולכן נקראו מתים על שהם כמתים שאין יכולת בידם. ולכן יצדק לומר בהם פה להם ולא ידברו. וע' ביפ"ת:

התורה מעידה בנו פי' התורה עושה התראה בנו [מלשון העדותי בכם היום] אם לא יאמרו כו' פי' שאם ישראל לא יאמרו הדבר הזה לאו"ה יעשה להם השי"ת כך וכך. והוא כמו לכן כל הורג קין שקיצר הכתוב ולא הזכיר העונש שיעשה בהדיא:

כדבר הזה אשר אין לו שחר אינו מזריח כו' כצ"ל. קמפרש כדבר הזה דקרא שיאמרו ישראל להם כדבר הזה. דהיינו אשר אין לו לע"ז שחר. ר"ל שאין לו אורה להזריח לכם. שאפילו הכוכבים והמזלות והשמש וירח אין להם כח להאיר בלי רצון הקב"ה כדכתיב האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום:

ואפילה שמו כו' קמפרש אשר אין לו שחר על החשך אשר יכסה לגוג ואגפיו לעתיד. ויהיה אשר אין לו מוסב על עם אל אלהיו ידרוש הנ"ל לומר שיגידו להם שכל מי שטועה בע"ז לעתיד אין לו אור רק חשך. וכדי להביא ראיה שלעתיד יהיה חשך על גוג ואגפיו הביא ראיה מדלא שמשו בעה"ז רק חשך ואפילה אבל תהו ובהו לא שמשו א"כ ישמשו לעתיד דהיינו ונטה עליה קו תהו וגו' וקמפרש תהו זה קו ירוק שמקיף את כל העולם שממנו חשך יוצא לעולם:

ונטה עליה כו' וברומי מיירי דכתיב התם כי זבח לי"י בבצרה וגו' והיינו מלכות רומי כמ"ש ז"ל ובצרה היא הכרך גדול שברומי:

מתוך החשך הכוונה לפי שהתורה צריכה היא כמה וכמה יסורין כמו שאמרו ז"ל לעיל ס' שמות. וא"כ הרוצה לקבל עול תורה צריך להעלים עין מין היסורים. ולזה נתנה התורה מתוך החשך לרמוז שכך דרכה של תורה בצער ובחוסר כל ובחשך. וכדאי' בתנחומא ס' נח. וזהו שאמרו או"ה שלא קבלו את התורה שנתנה מתוך החשך שהיא מורה על היסורין החמורים. לזה החשך יכסה ארץ. אמנם ישראל שקבלו עליהם החשך כדי לקיים אור תורה. עליהם ראוי שיזרח כבוד ה' [כלי פז]:

פרק ז

פסקה א

זש"ה שנאה תעורר כו' משום דק"ל מ"ש עד השתא דלא מדכר אהרן במעשה שום קרבן אלא והקריבו בני אהרן. או כהן סתם. ומ"ש השתא דקאמר צו את אהרן. בעי לתרוצי שבחטאו היתה שנאה עליו ולכן לא החשיבו. ושוב בקש משה עליו וקרבו ה'. ולכן אמר צו את אהרן. וסמך לדבר מייתי האי קרא כדמפרש ליה בסמוך באהרן ובמשה. ואיידי דמייתי האי קרא דריש ליה ברישא בענין אחר:

שנאה שנתנו ישראל כו' וקרא הכי מתפרש שהשנאה הקדומה מעוררת מדנים חדשים יותר מהראוי. וזה היה עון העגל שע"י השנאה שנטר ה' עליו היו מעורר דיני דינים בהמשך הזמנים יותר מהראוי. וכמ"ש וביום פקדי ופקדתי. ואמרו בפ' חלק אין פורענות בא לעולם שאין בו מכ"ד בהכרע ליטרא מעגל הראשון כו':

ועד שעה שנתעוררה כצ"ל:

ואעש למען שמי וגו' וכתיב שם ונשפטתי אתכם גו' כאשר נשפטתי את אבותיכם וזה דיני דינין דהכא [רד"ל]:

שאיהב המקום. ר"ל שזכר להם האהבה הקודמת לבלתי השחיתם בשנאה המתחדש בפשעם. וכמ"ש שם ביחזקאל ותחס עיני עליהם משחתם ולא עשיתי אותם כלה:

שנאה שנתן אהרן כו' וקרא מתפרש כנ"ל שהשנאה הקדומה היינו מה שעשה אהרן העגל נשמור לו ליום ח' למילואים שמתו בניו. וג"כ שלא היה ה' מזכירו בעבודה עד שהתפלל משה עליו כדלקמן:

עוררה עליהם פי' על ישראל כנ"ל וגם על אהרן כנ"ל:

נוטל קרבנם ופוחסו לפניהם. צ"ל נוטל קורנס ופוחסו לפניהם. ומשום שקשה נהי דאיכא שנאה על ישראל. אבל על אהרן אין ראוי להיות שנאה מאחר שלטובה נתכוון במעשה העגל ונטל שכר על הדבר כדלקמן פ"י. לכן מביא הא דרב אסי שהיתה הקנאה כיון דהוה אפשר למעשה העגל בזולת ענין זה דשוינהו מזידים. דאע"ג דאיהו לטובה נתכוין אולי ישמעו וישובו. מ"מ נחשב לו לחטא דה"ל לאסוקי אדעתיה מוטב שיהיו שוגגים. ולפי הגירסא נוטל קרנם פי' קרבנם שהיו זובחים לעגל שנא' ויזבחו לו. ופחסו הכה צורתו:

ואל ידונו מזידים ואלו לא הודיעם שאין בו ממש היו סוברים שיש בו ממש. והיו שוגגים. וזהו שאמר לו משה מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה כלומר שהגדלת חטאתם במה שנעשו מזידים:

ואל ידונו מזידים קשה הלא זה כתובה בפירוש בתורה איסור ע"ז. וא"כ איך ידונו בזה כשוגגים. אך לפי דברי הכוזרי בזה הדברים שעשיית העגל לא היה מסרך ע"ז כי אם דימו לעשות דבר אמצעי שעי"ז יזכרו האלקות כמו שמשה היה אמצעי. ואהרן היה חפץ להראות להם טעותם ופיחס העגל או קרבנם ואז נידונו כמזידים אחר שראו שאין בו ממש:

אמחנו מספרי ואחר שלא מצינו שנתקיים זה באיזה אדם כי לא מצינו מי שהיה כתוב בספר ונמחה. מפרשינן דהיינו אהרן שהשמיט ה' זכרונו ממצות העבודה. ואלמלא שהתפלל משה היה נמחה מספר התורה:

אין לשון השמדה כו' שם השמדה הונח על דבר הכלה שלא ישאר ממנו זכרון מאומה לעולם. וזהו הבנים שזהו הפרי והשורש הוא האב:

כילוי בנים ובנות לא גרסינן ובנות. ואי גרסינן לה פירושו על הבנות שהיו עתידות לצאת מהם. אך קשה כיון דגדולים הוו למה יומתו אבות על בנים. ובשלמא נדב ואביהו שנתחייבו מיתה ממתן תורה אלא שהאריך ה' להם ניחא שבחטא אהרן קרב קיצם. אבל אלעזר ואיתמר מה פשעם. ושמא גם הם היו אומרים בעגל דעו שאין בו ממש [יפ"ת]:

דתנינן תמן כו' משנה היא במס' תמיד פ"ב. וס"ל הטעם מפני שבא מהן שמן למנחות ויין לנסך. וכן כתב הרמב"ן בס' נח שמצא במדרש כל העצים כשרים חוץ משל זית ושל גפן שהשמן והיין קרבים לגבי המזבח הצילו הפירות האילנות. וכן מצינו באברהם שהציל את תרח שנא' ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. הרי דהצלת העצים מפני הפירות היתה. וע' בענף:

מתחלת הספר ועד כאן כתיב וערכו כו'. ובילקוט הגירסא ועד כאן כתיב והקריבו כו' ונתנו כו' וערכו כו'. והוא הנכון כפי סדר הכתובים:

שאני עושה אותו עיקר כי אחר שהתפלה מחה העון שעליו א"כ נשאר על מעלתו הקודמת שהיה גדול מבניו:

ובניו טפלים קח את אהרן ואת בניו אתו כצ"ל. ור"ל דמדכתיב אתו יתירה דייק דהם טפלים לאהרן. אבל בקרא דצו את אהרן וגו' לא כתיב אתו. והא דבאמת לא כתב שם אתו. משום דברישא הקריבו להיות שוה לבניו. ושוב עשאו עיקר. דתרתי דרגא לא סלקיה. וצריך לומר שהמדרש ס"ל כדעת הרמב"ן שפרשת קח את אהרן נאמר אחר הפרשיות שמויקרא אל משה עד פרשה זו. ולא כפרש"י שכתב שפרשה זו נאמרה ז' ימים קודם הקמת המשכן. דא"כ קודם הקמת המשכן כבר נתרצה לאהרן בתפלת משה ואם כן כשצוה אחר כך בקרבנות אחר שהוקם המשכן כדכתיב מאהל מועד היכי כתב וערכו

בני אהרן וזרקו בני אהרן דדחי לאהרן. גם ס"ל לבעל המאמר שנצטוה משה במלאכת המשכן קודם למעשה העגל ואז נאמר לו ואתה הקרב אליך את אחיך כו' וג"כ זה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן לי. וכשנתרצה לו הקב"ה והבטיחו שישרה שכינתו ביניהם ידע מעצמו שמצות המשכן במקומה עומדת וצוה לישראל עליה. שלפ"ז כל הכבוד הזה שצוה ה' על אהרן היה קודם מעשה העגל. ואח"כ בחטאו מנע ה' הטוב ממנו עד שהתפלל משה עליו:

פסקה ב

זבחי אלהים רוח נשברה. משום דק"ל כפל זאת תורת העולה היא העולה. בעי לאתויי מילתא דריב"ס בסמוך דאמר משל למלך שהיה מהלך במדבר כו' ומשום דתשובת זה אי' בהני קראי מייתי הני קראי ודריש להו ברישא בענין אחר כדרך המדרש:

זבדי בן לוי כו' קשה להו מ"ט בקשת הטיבה ברצונך את ציון וגו' התם דבעי בעותא על קבלת תשובתו בעון בת שבע ובהכי עסיק ואזיל עד זבחי אלהים רוח נשברה ומה ענינו להזכיר כאן ענין ירושלים והקרבנות העתידים. לכן תירצו ז"ל שטעם הטיבה ברצונך את ציון וגו' לכאן לומר שאם תקובל תשובתו ידע בבירור ששלמה עומד ובונה בית המקדש כו'. והשני תירץ שרוצה לומר שהעושה תשובה נחשב לו כאלו עלה לירושלים ובנה בהמ"ק וכו'. ורבנן תירצו שהמתפלל צריך להזכיר עבודה וקרבנות עם תפלתו. ולכן כיון שהתפלל על חטאו הזכיר ג"כ עבודה וקרבנות:

מן הדין קריא מן המקרא הזה זבחי אלהים רוח נשברה וגו' הטיבה ברצונך וגו':

מנין לעובר לפני התיבה כו' ולשוח בהדא ברכתא רצה כו' כצ"ל. ופי' מנא ילפינן תרתי. חדא שהעובר לפני התיבה צריך להזכיר עבודה וקרבנות. ואידך שישחה בתוך ברכה זו דהיינו רצה אלהינו כו' שכשמשלים אותה פותח במודים ושוחה כדאי' בפ"ק דברכות. וקאמר דתרווייהו אית דיליף להו מזבחי אלהים רוח נשברה דמשמע כשמזכיר זבחי אלהים ישוח עצמו והיינו רוח נשברה. ומדמדכיר קרבנות ומתפלל עליהם אצל תפלתו על עונו ש"מ שכל מתפלל צריך שיזכיר עבודה וקרבנות בתוך תפלתו [יפ"ת]:

פסל בבהמה והכשיר באדם כו' לב נשבר כו' אף דהמקריב פסול ג"כ אם הוא עור או פסח. אך הקרבן גופא שהוא האדם בעצמו השב שהוא דוגמת הקרבן. ועכ"ז הכשיר לב נשבר. והענין שלא ידומה כי עיקר התשובה תלוי רק בשמחה ולא בעצבון. לא כן. ולכן כתיב לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. כי היינו מדמים שנבזה בעיני ה' העצבון רק השמחה:

זה כבוד גדול בתמיה. ר"ל כמתרעם. וכן בנמשל אמר הקב"ה כמתרעם זאת תורת העולה היא העולה בתמיה וכי זו היא פעולה הראויה לו. ובבמד"ר ר"פ י"ג הלשון כך אתם מכבדים לי איני מלך כו' וכן יתפרש כאן וכי זה כיבוד גדול הראוי למלך:

אמר לפניו מנוסחתינו ומליקוט נראה שמשה השיב כן:

פסקה ג

גופא משום דהשתא דריש ואזיל על יתורא בזאת תורת העולה היא העולה דלכל אחד מהדרשות דבסמוך מידרש יפה כמו שאפרש. ולעיל קאמר חד טעמא. קאמר השתא גופא דעיקר הדרשות הן על זה. וגירסת הילקוט תני רשב"י העולה באה:

לעולם פי' בין עולת ציבור ובין עולת יחיד:

על הרהור הלב והיינו דכתיב היא העולה כלו' לכפר על העולה על רוחכם:

והעולה על רוחכם כלו' וקרבן עולה היא על רוחכם מה שאתם מחשבים בלבכם:

ממי אתה למד עוד:

ועשו משתה וגו' והעלה עולות מספר כולם כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם. ש"מ שעולה מכפרת על הרהור הלב. וכדי שלא תאמר דילמא היו עושים עבירות ממש מתוך סעודת מרעים. לזה מייתי פלוגתא דר"מ ור"ת שבין למר ובין למר לא היה רק סעודת מלכים או קדושי נשים ולא היה ח"ו סעודת מרעים:

להיטפל בהם הלכו במדרש שעם פי' היפ"ת הנוסחא נטפל בהם והלכו וכתב היפ"ת פי' תחלה נטפל בהם שקדש להם הנשים. ושוב והלכו לעשות משתה. וה"ק קרא ויהי כי הקיפו ימי המשתה וכבר שלח איוב ויקדשם לנשים. ודרש ויקדשם לשון קידושין:

קורין כו' לסעודה ודרש ויקדשם לשון הזמנה כדכתיב ואל העם תאמר התקדשו למחר. ולדידיה אתי קרא כפשוטו שפיר שכששלמו ימי המשתה היה מזמנם איוב בביתו לסעודה שלו כדי להזהירם ולהעלות עליהם עולות:

בר חלפי שם חכם:

בעי מספר ימים כו' מייתי הא דר' יודן בר חלפי למימר דכיון דליכא לספוקי אלא בההוא ספיקא ולא שמא מספר כל העבירות שבתורה ע"כ שלא חטאו במעשה:

כל הקרבנות כלו' כל עולות. דמספר כלם מצי קאי רעולות ואע"ג דעולות לשון נקבה וכולם לשון זכר אין קושיא דאשכחן כה"ג טובא:

מהו להתעסק בהם כצ"ל דאפשר שאסור להתעסק בהם כיון שאין תועלת מעשה מהם. אלא יתעסקו בדינים אחרים ששייכים עכשיו:

מעלה אני כו' והיינו דכתיב זאת תורת העולה היא העולה כלו' המתעסק בתורת העולה ה"ל כעושה עולה ממש:

בזכות משניות ששונים הלכות קרבנות:

יתנו תרגום של ישנו יתנו. ושננתם ותתנינון כלומר אם ישנו בגלות עתה בקרוב אקבצם. ונקט משניות על שהוא כלל לימוד תורה שבע"פ המבארים כל פרטי דיני התורה באין נמלט אחד מהן וע"י הלימוד מעלה עליהם כאילו קיימם:

רב הונא אמר חורי פי' רב הונא אמר דרש אחר:

וכי יש מנחה כו' דהא הוזהרנו פן תעלה עולתך בכל מקום אשר תראה:

וקמיצה מפרש מוגש בקמיצה לפי שההגשה קודמת לקמיצה כדכתיב והגישה אל המזבח והדר והרים. ויהיה מוקטר מוגש כולה בענין המנחה דהוה בה הגשה והקטרה:

כאילו אתם מקריבין ולכן בכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה כי ההתעסקות בזה יעלה עליהם כאילו מקריבי' בפועל:

ואם נכלמו מכל אשר עשו. וסיפא דקרא וישמרו את כל צורתו ועשו אותם דמשמע שמודיעם צורת הבית כדי שישמרום ויעשו אותם דהיינו שיבנו בהמ"ק בצורה ההיא. ולהכי מתמה שהרי עד עכשיו כמה שנים שלא נבנה הבית והיכי קאמר שהשומעים צורתו מיחזקאל יבנוהו. וליכא למימר דעל בנין בית שני קאמר. שהרי לא נבנה בצורה הזאת כמ"ש הרד"ק וע' בתנחומא וצ"ע:

כאילו אתם בונים אותו ששכר הלימוד שוה לשכר המעשה:

מפני מה מתחילין כן היה מנהג בימים ההם. ומביא זה כאן לפרש היא העולה. שה"ק היא העולה בתחילה בקריאת התינוקות:

שהתינוקות טהורים בלי חטא כמ"ש הבל שאין בו חטא. וכן הקרבנות טהורים מחטא כלו' שעל ידם מוטהרים מהחטא:

ויתעסקו בטהורים כלו' אחר שהעסק בזה הוא כדמות הקרבה. לכן יבואו טהורים ויתעסקו בטהורים:

פסקה ד

מגירסין מבשלים:

אתא ובא. ר"ל המלך בא:

אלא במה שהוא מצוה כו' ר"ל אחר שראינו בנח שנא' וירא ה' ועל כל זה לא נצטוה עוד הפעם שיעלה קרבנות ולא מצאנו שהקריב עוד. ובישראל הזהיר שישמרו להקריב א"כ מוכח שקרבניהם ערב לו יותר:

כימי משה כמ"ש (ישעיה ס"ג) ויזכור ימי עולם משה עמו:
כימי שלמה שירדה האש כשחנך בהמ"ק. ונרמז שלמה בשנים קדמוניות דכתיב בו ויחכם שלמה מכל בני קדם:
כימי נח שערבה מנחתו כדכתיב וירח ה' את ריח הניחוח. ומפרש כימי עולם מי שנתחדש העולם בימיו. ובילקוט גרס כימי נח הה"ד כי מי נח זאת לי:
כימי הבל שערבה מנחתו כדכתיב וישע ה' אל הבל ואל מנחתו. והבל היה קדמון בהקרבת קרנות שמתחלה לא הקריב אחר. ואע"ג דאדה"ר הקריב כדלעיל סוף פ"ב אינו מפורש בתורה. ועוד שקרבן של אדה"ר היה על חטאו ופשוט שאין בו ערבות כל כך:
שלא היתה ע"ז בימיו אבל בימי נח אף שהוא ובניו נקיים ממנה. מ"מ כבר נמצאת ע"ז בעולם שהרי בימי אנוש התחילו הטועים בה. ועניינו מפני שיש שני טעמים במצות הקרבנות. אחד הסרת הרע מפני שהיו להוטים אחר ע"ז. ולכן יחד ה' בית לשמו ויקריבו שמה קרבנותיהם ולא לע"ז. וכמ"ש בתנחומא וכדעת הרב המורה. והשני הוספת הטובה מפני שע"י הקרבנות הם מורידים השפע מלמעלה ע"י הכוונה הרצויה. וזהו ערב לו יותר. ולכן אמר שיערב לו כימי הבל שאז לא היה ע"ז ולא היה הכוונה בהסרת הרע לבד. כי אם בעשה טוב:
אקוביטין כסא שיש לו סמיכות מכל צד [ערוך]:
והיה ערב לו הכניסו לו תבשיל השני ואכלו והיה ערב לו והתחיל ממחה בקערה. כך עולות מחים כצ"ל. ור"ל מדממחה בקערה התבשיל השני פי' שגרף באצבע ואכלו. ראיה גדולה שהתבשיל השני ערב לו ביותר. כך אמר דוד בשם ישראל עולות מחים אעלה לך. ודרש מחים לשון ממחה. ר"ל שקרבנותינו יהיו ערבים עליך יותר משל נח [יפ"ת]:
לבורגניין סוכות שומרי העיר:
ולן שם וצריך לומר שהיה בענין שהיה יכול ללון גם בראשונה כגון שהיו שניהם במקום אחד:
במה שהוא מתמה על העולה בפסיקתא ובילקוט פ' פנחס הגירסא במה שהוא מתנה על העולה. ופי' ממה שחזר ושנה עליו כמה פעמים:
עד הבוקר מכאן דשל ישראל הוא ערב לו ביותר כצ"ל. [יפ"ת] וא"ת ומנלן דבנח לא הוכשר כן. י"ל מדכתיב היא העולה דריש למעוטי בימי נח. ואח"ז צ"ל מכאן שהעולה כולה כליל לאשים. והוא ענין בפני עצמו. וכאשר רשמתי פה בפירוש משם ואילך לסי' בפני עצמו:

מכאן שהעולה כו' מדכתיב על מוקדה למימר שתשרף לגמרי על האש דהיינו לשון מוקדה. לאפוקי שלא יסתפק במה שתעשה כצלי ואח"כ יטלנו בעת הדשן:

פסקה ה

עליו אכ"כ שאם לא היה האש נאחז בו אין לומר רק עליו. דבו משמע שנאחזה ההבער בו. להכי פירש שהמזבח היה מתוקד באש כלו' שהאש נאחז בו כאילו הוא מתוקד. וזה כדי להראות מעשה נסים כדמסיק בשם ר' נחמיה:

קרוב לקי"ו שנה כתב היפ"ת לא ידעתי טעם החשבון ע"ש. והרד"ל בפירושו לפדר"א כתב שצ"ל קרוב לק"י שנה [כמנין וקד מן תיבת תוקד] והן ל"ט של מדבר וי"ד גלגל ונ"ז נוב וגבעון שהיו בהם האש במזבח הנחושת של משה. אבל בבית עולמים וכן בשילה היו של אבנים כדאיתא בזבחים ס"א ע"ש:

גלד עבה:

כעובי דינר גרדיון היה בו. פי' מ"ע דינר מטבע של גוראדיאנוס קיסר:

המזבח היה מקטיר את הקטרת. שהאש היה נאחז במזבח ועי"ז הוא היה שורף הקטורת ומעלה עשנו:

הבשר היה מבשל את הכלי אין להקשות מה בישול שייך בעצים שכבר היו נשלקים באש. דאפשר שהנס היה שמבלי שישים אש ע"ג הבשר היו העצים דולקים. ולשון בישול בעצים כדאמרינן בשבת האי מאן דשדי סכתא לאתונא חייב משום מבשל. וטעם הנס הזה להראות כי נכון הדבר מאת האלהים שידבק אלישע באליהו להיות מבני הנביאים. שעל שמחה זו הכין אלישע זה הזבח:

הבשר היה מבשל את הכלי. קשה לפי זה. דכלי לשון יחיד ובשלם לשון רבים. ואפילו תימא דכלי הבקר הוא שם המין ור"ל כלי מחרישה של כל צמדי בקריו. קשה ומאי ובכלי וכלי מבעי ליה מאחר שהכלי הוא הפעול [יפ"ת]:

פסקה ו

נימוס היה וקלוסין שכל. כן הוא הנוסחא במדרש שעם פי' היפ"ת ופי' היפ"ת נימוס פי' חק ומשפט חרוץ היה על הראשונים כדמפרש ואזיל. וקלוסין פי' וגזירה היא על האחרונים עכ"ל. אבל במדרשים שלפנינו הגירסא נימוס קלוסים הוא שכל כו'. ויש לפרש נימוס וחוק קבוע וראוי לקלס נימוס כזה כי הוא נימוס ראוי מאד שכל המתגאה כו':

שכל המתגאה כו' טעם מאמר זה לכאן משום דקמפרש היא העולה על מוקדה בענין זה שכל העולה את עצמו סופו להיות מוקד באש וכדאי' בתנחומא. ודורש כן. משום שהיה

די שיאמר זאת תורת העולה על מוקדה ואמר היא העולה. לומר שהעולה ומתגאה דינו להיות על מוקדה באש נשפט. ומ"מ אין זה אלא דרשא בעלמא. ופשטא דקרא משתעי בקרבן עולה. והפשט והדרש שייכי אהדדי. והיינו כדאמרינן דעולה מכפרת על הרהור הלב. וכן פגם הגאוה אינו אלא בהרהור הלב ותקונו ע"י העולה. ואף ע"ג דבשאר עונות אמרינן דמחשבה רעה אינה מצטרפת למעשה. עון גאוה שאני לפי שנמשל לע"ז כדאי' בפ"ק דסוטה ונקטינן דבע"ז מחשבה רעה מצטרפת למעשה דעלה כתיב למען תפוש את ישראל בלבם [נזה"ק]:

אלא באש. הטעם לפי שהאש גאה על שאר היסודות ישפטו מדה כנגד מדה:

לא נדונו אלא באש. אע"פ שלא נחתם גזר דינן אלא על הגזל. הנה ג"כ נתגלגל עליהם עון הגאוה לידון אותם באש. דסבר שהרבה עליהם אש ג"כ לגאותנים או מים חמים ביותר מרותחין מסלדין היו. וזהו ויתרם אכלה אש ר"ל אותם שהיו יתרם ביתר שאת ויתר עוז גאוה. אכלה אש ממש או מים מסלדים ביותר. דאי משום שחטאו ברותחין די היה שיהיו המים חמין אבל לא מסלדים שגופן נכוה בהם כאש [דענין ש"ז שחטאו בה לא חשיב כל כך רותחין] אלא שהיה זה לסיבת הגאוה. וז"ש ויתרם אכלה אש:

ואמרו מה שדי כו'. וזה מרוב הגיאות שבלבם שעי"ז שכחו העיקר:

זריבתן לחלוטין היתה מפרש יזורבו לשון חמימות. וה"ק זריבתם פי' שריפתם לחלוטין היתה כד"א לצמיתות ותרגום אונקלס לחלוטין. וכלו' שריפה גמורה מן אש של גיהנם. שאש שלנו אינו אלא חלק ממנו. ובו קבלו עונשן. וע' מ"ש עוד בב"ר פ' כ"ח סי' ט':

סדומיים. שהיתה שבעת לחם כדכתיב גאון שבעת לחם. ומרוב עשרתם נתגאו שלא להחזיק ביד עני ואביון. ואמרו נשכח תורת הרגל כדלעיל פ"ד. שלא נחשב אנוש אצלם מאומה. לכן נידנו באש:

פרץ נחל מער גר וגו' הנשכחים מני רגל. ופרש"י פרץ על סדום ועמורה. נחלי אש וגפרית. מעם גר ממקום שהוא נובע וניגר. הנשכחים מני רגל אלו אנשי סדום ששיכחו תורת רגלי אורחים מארצם:

בחרופין. כמד"א חזקו עלי דבריכם:

ותח כבודו כו'. לפי זה המדרש כך פירושו ותחת כבודו שנתכבד ונתגאה לאמר אני עליתי מרום הרים. מי בכל אלהי הארצות כו'. תחת זה ראוי ליענש באש יקד כיקוד אש. כי זה עונשם של הגאותנים. ואע"ג דקרא ותחת כבודו וגו' נאמר במיתת מחנהו ולא בו. מ"מ ע"י מיתת מחניהו הורד גאותו:

קטל המון שביבא כו'. וכדאי' בתנחומא סדר זו שגם נבוכדנצר נשרף חציו ע"ש:

אין מתנחמים אלא באש הוא אש שאוכלת ומכלה כל אישות שבעולם הוא הקב"ה כמ"ש כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא. והם אדוקים בו שנא' ואתם הדבקים בה' אלהיכם וגו' ולזה מנחם אותם ואומר ואני אהיה לך חומש אש [ש"ך על התורה]:

פרק ח

פסקה א

ר' לוי פתח כו'. משום דק"ל מאי זה קרבן אהרן. דליכא למימר שהראה הקדוש ברוך הוא למשה באצבעו מעשה החביתין. שמה קושי יש במעשה חביתין שהוצרך ה' להראות לו באצבע. להכי בעי למימר דבלשון זה הוגבהו כמו שהושפלו בלשון זה. ומשום דר' יונה ורבנן דרשי להא מלתא אזה ישפיל וזה ירים כדלקמן. פתח ר' לוי בהאי קרא. ומשום דר' ברכיה דריש ליה בתשובת שאלת ר' יוסי למטרונה מייתי לה הכא ברישא כדרך המדרש:

ממונו של פלוני לפלוני. על פי פיסקא הנדוניא שאדם פוסק עם בתו. וע' כ"ז בב"ר פ' ס"א סי' ד':

פלוני כו'. פלוני עבדי ישא לפלונית שפחתי:

לצפרא אתין כו'. פי' למחר באו כל אותן העבדים והשפחות אצלה זה מוחו נפצע וזה עיניו שמוטות וזה זרועו נשבר וזה ברכו נשברה. וכל זה כי לא היו חפצים זה בזו וזו בזה כדמפרש ואזיל:

דין. פי' זה:

לינא כמו לית אנא. פי' אין אני חפץ לזה:

קשה הוא לפני הקב"ה כקי"ס. הקושי בחיקו יתברך משני פנים. הא' להטיב למי שאינו ראוי לפי שמדת הדין מקטרגת. והב' להזיק אפי' למי שעונו מחייבו. כי השם יתב' הוא הטוב והמטיב ואינו רוצה בהשחתת שום נברא. אלא שלהיותו דיין אמת חוייב להעניש החוטא. ומשני פנים אלו יתייחס אצלו קושי בקי"ס אם במה שהטיב לישראל שלא היו ראוים לנס כזה להיות ביניהם פסל מיכה כמ"ש. ואם במה שהזיק למצרים [יפ"ת]:

מושיב יחידים ביתה. אדם יחיד ואשה יחידה והוא מזווגם יחד ומושיב מהם בית אחד. מוציא אסירים שהוא מוציאן מבתיהן אסורים בעל כרחם מזווגם:

בכי ושירות. נוטריקון של בכושרות:

דבעא אמר שירה. מי שרוצה ונהנה בזיווגו אומר שירה. ומי שאינו רוצה הוא בוכה. ועכ"ז יחזיק בשלו שלא בטובתו. כי שולח לו טבע מלמעלה להיות מחזיק בה:

ועושה סולמות פי' כי מעשה ה' לעולם להעמיד תבל בצדק ולזה משפיל לזה ומרים לזה כפי מעשיהם. ואין מעשה חשוב מזה וקאמר יושב ועושה סולמות לרמז כי הירידה והעליה לא תבא לאדם בבת אחת כי יבהל וימות. אלא מדריגה אחר מדריגה כעולה ויורד בסולם [יפ"ת]:

בלשון זה הושפלו כי זה משה האיש. שמפני שהיה הנתינה לכפר עון העגל. לכן נכתב באותו לשון להגביה השפלתם. ויותר נראה שצ"ל (נחמיה ט') ויאמרו זה אלהיך ישראל: **זה קרבן אהרן**. לכפר על עון אהרן בעשיית העגל. ולכך נכתב כאן מלת זה:

פסקה ב

מהאוכל יצא מאכל כו' משום דק"ל מאי לשון זה גבי קרבן כדלעיל. בעי השתא לתרוצי שלהיות זה דבר חדוש שאכל אהרן כל הקרבנות דניתנין לאכילת אדם ועכשיו יצא ממנו קרבן. להכי קאמר זה קרבן כלו' זה קרבן זר ומחודש. ומעין זה מייתי מהאוכל יצא מאכל שהדבר תימא אריה אוכל כל החיות ועכשיו יצא ממנו מאכל כדמפרש בסמוך [ע' ביפ"ת]:

לגשגש. לשון הגשה ודבוק:

בג' מקומות. הצליח כצ"ל דבשלשתם כתיב ותצלח עליו רוח ה'. ובראשונה כתיב ותחל רוח ה'. והכונה בזה שע"י שהתחיל רוח ה' לגשגש בו בפעם הראשונה בזמן כשרותו. הוכן מאד עד שצלחה עליו גם אחר כן. שהמוכן בדבר לא במהרה ינתק:

מג' מקומות היינו צרעה ואשתאול ומחנה דן שמחנה דן ג"כ שם מקום כמ"ש הרד"ק:

מהו בין צרעה כו'. אגב שמביא זה הקרא מפרש ליה אגב אורחיה. מהו בין צרעה כו' דלא מצינו ב' עיירות צרעה ואשתאול במקרא אלא במחנה יהודה ולא בנחלת דן. לכן מפרש ששני הרים היו בנחלת דן שנקראו צרעה ואשתאול. ובין אותן שני הרים היה רוח ה' החל בו דרך גבורה. שהיה מקרבן לאותן ב' הרים למקום שבין שניהם ושם היה טוחנן זה בזה. ודריש לפעמו מענין הולם פעם שהוא ענין הקשה [יפ"ת]:

היה פוסע כו'. דרש לפעמו מענין הרימה פעמיך. ומלשון מה יפו פעמיך:

מקישות זו לזו כזוג שמרוב הגבורה שהי' לובש כשהיה שורה עליו רה"ק היו עומדות שערותיו ומתחזקות עד שהיו מקישות זו לזו. ודרש לפעמו מלשון פעמון זהב ורמון:

כשהוא חוזר תמנתה כצ"ל:

והיה שמשון תמה בלבו. דמטבע האדם בעת שרואה מפלת הגבור ונפילתו ומותו. יאחזנו השתוממת בזכרו מגבורתו העזה ועתה הושלך באין לאל ידו להתנועע ותמה על מה שלח הקב"ה מעשה זה לידו. אם לא שרמז על אהרן:

פסקה ג

גופא א"ר אידי כו'. משום דלעיל עסקינן בזה קרבן אהרן מ"ט ללשון זה. והשתא מייתי הנך דדרשי בלשון זה דקרבן נשיאים נמי ובלשון זה דקרבן אהרן. קאמר גופא דהשתא הוי עיקר דרשות לשון זה:

מתאוה היה דוד כו'. משום דבעי למימר דזה קרבן אהרן אתא למימר שחביב כקרבן הנשיאים. אקדים לאשמועינן חשיבותם שהרי דוד מתאוה אליו. ושחביב כשירה. וכלוחות הברית:

קרבנן. של נשיאים שיבנה בהמ"ק בימיו ויביא קרבן לחנוכת הבית כמו שהביאו הנשיאים בחנוכת המשכן שהיה בו פרים ואלים כו':

ר"י ור"נ ורבנן. יהבו טעמא ליתורא דזה דכתיב בנשיאים כגון זה קרבן נחשון וכו'. ואמרו שהוא מופנה לג"ש למר שחביב קרבנן כשירה. ולמר כלוחות הברית. ולמר לומר שחביב קרבן אהרן אף ע"פ שהוא עשירית האיפה לבד. כקרבן הנשיאים דהוה ביה פרים ואלים וכבשים:

חביב כו' כשירה. שגם ע"י קרבניהם שרה עליהם רוה"ק כבעת שירת הים:

משני לוחות הברית. שע"י קרבניהם מלבד הרוח ששרה עליהם עוד ניתוסף השגתם בידיעת התורה העליונה וסודותיה. ולכן חביבה קרבנן כשני לוחות ששם ידיעת התורה והשגותיה טמונה בקרבה:

כי"ב שבטים. שקרבן אהרן היה דומה בפעולתו להשפיע שפע טובה כמו זכותם. ומ"ש לעיל בש"ר סוף פ' ל"ח זכות השבטים נכנסת עמו. שהוצרך גם לזכותם:

פסקה ד

מלמד שעשירית האיפה מעכבת לכהונת כו'. וכגירסת הת"כ שלפנינו אחד כ"ג ואחד כהן הדיוט שעבדו עד שלא הביאו עשירית האיפה שלהם עבודתם פסולה [ודלא כהמל"מ מהלכות כלי המקדש ספ"ה שכתב דט"ס הוא וצ"ל כשירה] ור"ל דכהן גדול מקריב עשירית האיפה בכל יום מיום שנמשח עד עולם. וכהן הדיוט מקריב אותו ביום חנוכו לעבודה כדאיתא בפ' התכלת. ועשירית האיפה דקאמר הכא דמעכבת היינו ביום חנוכה לעבודה דכיון דלא הביאום ה"ל כאילו לא נתכהנו ועבודתם פסולה:

ואם לא מצא. פי' שלא מצא ידו עושר שראוי לו בקר שממונו מעט וכפי ממונו סגי ליה בכבש כיון דמטה ידו אין ראוי להצריכו ללוות:

יביא סולת. סולת יהיה קרבנו כצ"ל [יפ"ת וע"ש]:

כי ממזרח שמש וגו' ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה. ומדמקיש מנחה טהורה למזרח שמש עד מבואו אלמא דחשיבה כמקריב מסוף העולם ועד סופו. כי אין הכוונה על כמות הקרבנות כי אם על איכותה וכוונתה. ולכן אף שהמנחה היא קטנה בכמותה. אך אם היא טהורה בכוונתה ירבה השפע בכל העולם כולו. והרד"ל כתב ודרש ליה על עשירית האיפה שקריבה מחציתה בבוקר ממזרח שמש ומחציתה בערב במבוא השמש ע"ש:

פרק ט

פסקה א

זשה"כ זובח תודה יכבדנני. משום דק"ל מ"ש דכתיב הכא אשר יקריב לה' משא"כ בתורת העולה ותורת החטאת ותורת האשם ותורת המנחה הנ"ל. לכ בעי לתרוצי דמשום קרבן שלמים חביב טפי לפי שאינו בא על חטא להכי קאמר ביה אשר יקריב לה' דבהאי ניחא להקב"ה טפי שיקריב. אבל כל הקרבנות דלעיל על חטא באים. ואפילו עולה. שהרי על הרהור הלב היא באה כדלעיל. והמנחה במקום עולה היא שכשאחד לא תשיג ידו מביאה במקום עולה כדלעיל סוף פ"ח. להכי מייתי זובח תודה יכבדנני דטעמא דנקט תודה טפי משאר קרבנות משום שאינה באה על החטא כדמפרש ואזיל. ואיידי דמייתי קרא דריש ליה הכא בשאר דרשות:

אינה באה על חטא. כי אם מהכרת הטובה יכנע ויתודה לפניו יתברך ויתן לו תודה כי יכיר שפלותו מול גדלו יתברך. וזהו גדר האהבה האמיתית. והוא נחשב מכל:

שים נא. כבוד וגו' ותן לו תודה ויען עכן כצ"ל [רד"ל]:

שזבח את יצרו בתודה כצ"ל. שבתודה שהודה הרג את יצרו המסיתו שיכפור. ופי' זובח תודה שזבח בתודה שפעמים תחסר בי"ת השימוש. ואומרו יכבדנני עתיד במקום עבר. וענין הכתוב לומר שהשב בתשובה ומודה על חטאו יזכה לעוה"ב כעכן:

שהראה לשבים את הדרך. כלו' שהראה לבני אדם כחו של התשובה שעשה שמסר נפשו למות למען חטאו שיתכפר עליו. וכל אדם אם ירצה יוכל למסור נפשו למען כבוד ה':

הה"ד ובני זרח. אסיפא דכתיב אראנו בישע אלהים קאי [ואפשר שצ"ל כן בפנים הספר לשבים את הדרך. אראנו בישע אלהים הה"ד ובני זרח] כדי לפרש דזכה עכן לעוה"ב כדילפינן מדרשת האי קרא. וזכה שנמנה עם הצדיקים:

זמרי כו'. **זה עכן** ואע"ג דעכן לאו בן זרח היה אלא בן בן בנו כדכתיב (יהושע ו') עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח. וכן כתיב (שם ז'). וכן בד"ה כתיב (ד"ה א' ב') ובני כרמי עכר אשר מעל בחרם. וא"כ ע"כ הא דכתיב (יהושע ז') ויקח יהושע את עכן בן זרח שלהיותו מזרעו קאמר בן זרח. י"ל דמשמע ליה דזמרי היינו עכן מדהוצרך הכתוב לכתוב כלם חמשה שהוא למותר שמי לא ידע שהם חמשה. אלא ע"כ שזמרי היינו עכן שעשה כמעשה זמרי או ע"ש שנזמרו ישראל ע"י. ובא הכתוב לכלול אותו עם הצדיקים לומר שגם הוא יבוא לעוה"ב. שאלו הארבע מצינו בהם שהיו חכמים כמ"ש ויחכם מכל אדם מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע [רש"א פרק נגמר הדין]. כי אחרי תשובת עכן בתשובתו הגדולה שמסר עצמו למיתה נחשב עמהם:

כמעשה זמרי. נואף כדאמרינן בפ' נגמר הדין שבא עכן על נערה המאורסה:

שנזמרו. ישראל שנכרתו ישראל על ידו. מלשון לא תזמור כרמך. ור"ל שמתו רובה של סנהדרין ע"י:

איתן זה א"א אל תתמה על מה שיפרשו השמות שיראה שה בני זרח על משה ואברהם כו'. כי דברי הימים ניתן לידרש:

זה א"א. לפי שעכן משך ערלתו כדאי' בפ' נגמר הדין ולפי ששב בתשובה יזכה עם אברהם אבינו שהיה ראשון למילה:

זה משה. לפי שעכן עבר על ה' חומשי תורה בכלל כדאיתא בפרק הנ"ל ולפי ששב בתשובה יזכה לעוה"ב עם משה שהוריד את התורה מלמעלה למטה:

על שם. אמנה אנכי חטאתי ובאיתן וכלכל ודרדע ס"ל דהיינו אברהם ויוסף ודור המדבר. ורמז בהימן שע"י שאמר אמנה אנכי חטאתי זכה להיות עם הנזכר. אבל בילקוט ליתא דברי ר"ש בר נחמן:

זה יוסף לפי שעכן בא על נערה המאורסה כדלעיל. ולפי ששב בתשובה יזכה עם יוסף שמסר נפשו על זה:

זה דור המדבר לפי שעכן מעל בחרם ולפי ששב בתשובה זכה עם דור המדבר שנזהרו מזה כמ"ש והחרמתי את עריהם:

שכולו דעה. שלא היה להם עסק אלא בתורה. ועל זה אמרו לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן:

היום הזה אתה עכור כלו' מחיי הגוף. ולא מחיי הנפש כי שמה תזכה למעלה רמה:

פסקה ב

יכבדני אין כ"כ אלא יכבדנני כצ"ל ודריש תוספת הנו"ן לרבוי:

כבוד. אחר כבוד הענין לפי שהאדם כל זמן שהוא שקוע בחומריותו. אינו מרגיש בכבוד ה' וגדולתו וכבודו. ואם הוא משביח יצרו. ונוטע בלבו ציורים חדשים מהרגשת ה' אז יתחיל להכיר מעט כבודו יתברך. אכן אם הוא זובח יצרו ומבטלו מכל וכל. אז יתחיל להרגיש כבוד אחר כבוד יותר ויותר. כי בכל עת יצמח בו הכרת הכבוד יותר ויותר. כי לא יעמוד על מדריגה אחת קיימת כי אם יתוסף בלבו ההרגשה עת אחר עת. ולכן כתיב יכבדנני בב' נונין. כי תמיד יכבדנני יותר ויותר:

כבדני אכ"כ. כתב היפ"ת שקרוב דגרסינן מכבדנני אין כתיב כאן:

יכבדנני. בעוה"ב לאפוקי שאר הקרבנות שהם בטלים לעתיד לבא כדלקמן:

מסלקי דרכים. מן האבנים וצרורות וברקנים שלא יזוקו רבים. וזהו גמילות חסד לרבים. ואפשר שצ"ל אלו מסקלי דרכים:

סופרים ומשנים כו'. ודרך היינו התורה כאומר והודעת להם את הדרך. ושם מענין שימה בפיהם. ומשום דגירסא דינקותא קיימת מפרש השימה במלמדי תינוקות. ודרש עליהם אראנו בישע אלהים דלקמן ר"ל שהם זוכים לעמוד בימינו של הקב"ה:

פירות מעושרין כדי שלא יכשלו באכילת טבלים. ולפי שזה כמרימי מכשול מהדרך פן יכשלו בה קאמר ושם דרך:

ע"י שהיה זקינו מדליק נרות לרבים ולכן ניתנה לו המלוכה שע"י יזכה הרבים אשר יוציאם ואשר יביאם ויושיעם מצריהם כזקינו שהי' מציל הרבים מהמכשולות. ודרש עליו אראנו בישע אלהים כד"א (שמואל א' י"א) כי היום עשה ה' תשועה בישראל. וכן זכה לעוה"ב במחיצתו של שמואל הנביא:

אביאל היה שמו של אביו של קיש [וגם היה אביו של נר אבי אבנר כדכתיב (שמואל א' י"ד) וקיש אבי שאול ונר אבי אבנר בן אביאל] אלא על ידי שהיה זקנו של שאול הוא אביאל מדליק נרות לרבים זכה שנקרא שמו נר. ולכן מה דכתיב [בד"ה א' ח'] ונר הוליד את קיש הוא שם התואר לא שם העצם. אבל בנו נר הוא שם העצם:

פסקה ג

ושם כתיב. דריש ושם מלשון שומת ב"ד שהוא בשי"ן ימנית. וקושטא דמילתא דקרינן בשי"ן שמאלית כמו דדריש הכא מקמי זה באנפי אחרינא בשי"ן שמאלית כדקרינן. והכי אשכחנא בכולי נוסחי עתיקי. אך דרש זה הוא ע"ד אל תקרי בשי"ן שמאלית אלא בשי"ן ימנית [מנחת שי]:

דשיים אורחיה. שענייני עוה"ז ואורחותיה שם אותם לעשותם כפי הישר והטוב. אז שוים המה הרבה כי אף שאינו בן תורה עכ"ז נחשב מאד בעיני ה'. כי הדרך ארץ שהמה המדות הטובות האנושיות המה יקרים ג"כ למאוד:

משופע. שהיה משופע בבגדים נאים כבגדי ת"ח. והיה סבור שהוא חכם:

א"ל משגיח רבי כו'. פי' תשגיח נא עלינו ותהיה מקובל לאכול אצלינו:

א"ל אין. פי' א"ל הן:

בתלמוד ולא מצאו כו'. לא נכתבו הענינים כסדרן. דבדיקת התלמוד קדמה למשנה. שאם לא נמצא במשנה איך ימצא בתלמוד:

סב בריך קח הכוס וברך ברכת המזון כדקי"ל דאורח מברך:

אית בך אמר מה דאנא אמר לך. כלו' אם תוכל לומר אחרי מה שאני אומר:

אכל כלבא פיסתיה דינאי פי' הכלב אכל פתו של ינאי. ור"ל כי מה שאכל זה שהיה ע"ה ה"ל ככלב:

קם תפסיה. האורח קם ותפס לר' ינאי ואחזו בחזקה כתובע ממנו תביעה. וא"ל ירותתי גבך דאת מונע לי. כלו' ראה הירושה שיש לי בידך ואתה מעכבת ממני:

א"ל ומה ירתותך גבי. פי' ושאל לו ר' ינאי מה היא הירושה שיש לך בידי:

א"ל חד זמן כו'. א"ל האורח פעם אחת הייתי עובר לפני בית הספר ר"ל בהמ"ד שלומדים בו התינוקות. ושמעתי קולם של התינוקות אומרים תורה צוה כו':

מורשה קהלת ינאי אכ"כ אלא קהלת יעקב וכן הוא גירסת הילקוט. ור"ל דמדכתיב מורשה קהלת יעקב נראה שהתורה ירושה להמון ישראל ואפי' ע"ה יש להם חלק בה כלו' שלהצטרפותם עם ת"ח ניתנה התורה. שמפני הת"ח לבדם לא היתה ניתנת. ונמצא שר' ינאי שזכה לתורה יש בידו מירושת האיש ההמוני ההוא. וזו תוכחת מגולה על שקראו כלב. שמאחר שגם הוא מצטרף בזכות נתינת התורה נחשב גם הוא קצת לפני ה'. ומכיון דאינו מחשיבו אלא לכלב נמצא שגוזל ממנו זכותו אשר אין לו חלק בענין התורה. ואז ודאי נענה לו רבי ינאי ושאל לו דמ"מ צריך שיהיה לו שום זכות מיוחד משאר ע"ה שעל ידו זכה לאכול על שולחנו. ודע שבמדרש שעם היפ"ת הגירסא מורשה קהלת יעקב ליעקב אכ"כ אלא קהלת יעקב. ופי' היפ"ת דאילו כתיב ליעקב היה אפשר לומר למיוחדים שבישראל. אבל כיון דכתיב קהלת יעקב משמע דכל הקהל כאחד יש להם חלק בירושה:

לא שמעית מלה כו'. פי' מימי לא שמעתי דבר רע שהיה אחד מדבר על חבירו וחזרתיו לאדוניה. כלו' להגידו ולהלשינו לאותו הנאמר עליו. או ר"ל לא שמעתי קללה או

גידוף משום אדם עלי וחזרתי לערער עמו על זה. אלא הייתי מהשומעים חרפתם ואינם משיבים:

ולא חמית כו'. ולא ראיתי שנים מריבים זה עם זה שלא נתתי שלום ביניהם:

דא"ר ישמעאל בר רב נחמן כו'. כי היכי דלא תקשי אטו משום דרך ארץ יזכה אדם לישע אלהים. לכן מייתי דר' ישמעאל דלאו מילתא זוטרתי היא דרך ארץ כיון דקדמה כ"ו דורות לתורה:

כ"ו דורות. קדמה שהרי לכ"ו דורות ניתנה התורה. ואדרך ארץ אזהר מתחלה דמכיון דלשמור את דרך וכו' שמעינן דרך ארץ ואח"כ תורה. הרי דמקמי תורה אזהרה אדרך ארץ. ומדלא שמעינן באיזה דור. נקטינן דמאדם הראשון הוזהרו בו. שהעולם היה עודנה בלי נתינת התורה האלקית. כי אם התנהגו כפי השכל הישר והאמונה בלי תורה. וע' בענף:

דרך זו ד"א. ואח"כ עץ החיים זו תורה ולהורות באו שהמדות הטובות המה משרתים לתורה וצריך האדם לנטוע בלבו המדות הטובות בכדי שעי"ז תשכון התורה בקרבו כי צריך שיראת חטאו יהיה קודמת לחכמתו:

זה אחד מן המקראות כו'. פי' ולכה לישועתה לנו א' מן המקראות. ומייתי לה הכא למילף מיניה לפרש הכי נמי בישע אלהים. משום דסתימת הכוונה בכתוב שנאמר בישע אלהים נוכל לומר כביכול שהוא ישועת אלהים. ונוכל לומר שהכוונה בישע של אלהים במה שעוזרם ומושיעם. ולכן בא בעל המאמר ואמר שפי' שהוא ישועת אלהים. כמו דכתיב ולכה לישועתה לנו. והוזקק לזה משום דקי"ל דבישעי מבעי ליה כיון דהקב"ה הוא המדבר. ע"כ שהיתור בא לאשמועינן שהישועה לאלהים עצמו:

זה אחד מן המקראות כו'. כי רבים הם המורים על זה דהיינו ויושע ה' אל ישראל. ונרננה בישועתך כדלקמן בבמד"ר פ"ב. וכן ושב ה' אלהיך את שבותך כדאיתא בפ' בני העיר. וכן הני קראי דמייתי בירושלמי דסוכה ובתנחומא סוף פ' אחרי:

שישועתו של הקב"ה כו'. משום כשאנו בגלות שמו מחולל ואין כבוד שמו נודע כאשר הוא בזמן הצלחתינו:

ולכה לישועתה לנו. וכדאיתא בשוח"ט מזמור פ' ולכה מלא כתיב שכל הישועה שלך היא:

פסקה ד

א"ר פנחס משל כו'. משום דק"ל באומר אם על תודה יקריבנו למה ליה למימר יקריבנו. דבלאו יקריבנו הענין מובן. לכן מתרץ שה' יתן כבוד טפי למביא שלמים. והיינו יקריבנו

שה' יקרבנו אליו לכבדו טפי מאינך. כמלך שמושיב על כסא למי שלא בא אלא לכבדו שזה ראוי שיכובד יותר מאחרים:

סדורו. סדר מתנתו שערך והכין:

סלירא. פי' כסא:

פסקה ה

זש"ה אוילים יליץ אשם. משום דק"ל דיקריבנו יתירא הוא כדלעיל. בעי לתרוצי קרוב למ"ש לעיל שהקב"ה יקריב אליו מביא התודה שמפיק רצון מה' שיעתר לו בבקשתו. ולהכי מייתי הא דכתיב ובין ישרים רצון כדמפרש ליה על מביא התודה שיפיק רצון מה'. ואיידי דמייתי קרא מפרש ליה:

מתרגם חובתו בפיו. וכן הוא הנוסחא בילקוט. ופירושו הטיפש הזה כשעושה חטא יפרש וממליץ עבור חובתו לכל בפיו שלא עבר על כריתות ומיתות ב"ד וחייבי לאוין רק אשם הוא חייב או חטאת. ור"ל שאומר ומה הוא שחטאתי לא חטאת אני חייב ולא אשם אני חייב בתמיה. חטאת אני מביא אשם אני מביא. ור' יודן הביא לדוגמא ששייך לפסוק אוילים יליץ אשם. ואמר אלו בני אדם שנוהגים היתר בשפחות ר"ל בשפחה חרופה בעוה"ז על סמך שיביא אשם הקב"ה תולה אותן כו' הה"ד אך אלהים ימחץ ראש אויביו קדקד שער מתהלך באשמיו. דמדאמר קרא באשמיו ולא אמר בחטאיו משמע דמיירי בחטא שקרבנו אשם. ור"ל מתהלך בבטחון אשמיו. ר"ל שחוטא על סמך שיביא אשם שפחה חרופה. ומשום שקשה דה"ל למימר מהלך באשמיו. אבל מתהלך משמע התמדת הדבר פעמים רבות. לכן אמר שהאמת כן הוא שאין לו תקנה דוקא אלא כשחוטא ב"פ על סמך שיביא קרבן כדתנן האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקים בידו לעשות תשובה. וזהו שאמר. כל עמא יימרון יזיל ההוא גברא בחוביה יזיל ההוא כו' ר"ל כל העם יאמרו שישולח ביד פשעו. ולכן אמר כפול יזיל ההוא כו' יזיל ההוא כו'. או אפשר שדרש מתהלך לשתי תיבות מת הלך באשמיו [כמו שדרשו בב"ר פ' י"ט על מתהלך בגן מת הלך אותו שבגן] ור"ל שכולם יאמרו שמת בעונותיו וישולח ביד פשעו אותו שהלך בבטחון אשמיו:

ד"א אוילים יליץ אשם ובין ישרים רצונו זה שהביא קרבנו ואינו מתכפר לו מה יעשה ילך אצל שבטו של לוי שכתוב בו וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי. ד"א אוילים יליץ אשם זה שמביא קרבן על חטאו ובין ישרים רצון זה שהביא קרבן שלא על חטא אם על תודה יקריבנו כצ"ל [רד"ל] ופי' זה שהביא קרבנו ואינו מתכפר לו כלו' שהוא שונה באולתו ולכן אינו מתכפר לו. וזה אמר אוילים יליץ אשם שהאוילים המליץ בינותם ובין

ה' קרבן אשם. ולא יועילם אחר שהם שונים באולתם. ואמר מה יעשה ר"ל מה תקנתם. ילכו אצל שבטו של לוי [שנקראו ישרים כד"א (ד"ה ב' כ"ט) כי הלוים ישרי לבב] שכתוב בו כו' וילמדום דרך ה' כדכתיב בהם כי תורה יבקשו מפיהו ורבים השיב מעון. וגם כתיב שם והיו לי"י מגישי מנחה בצדקה. וז"ש ובין ישרים ר"ל כשיהיו בין ישרים שילכו ויטפלו עמהם ללמוד ממעשיהם. רצון יהיו קרבנותיהם לרצון. ואח"ז מפרש אוילים יליץ אשם ר"ל שהאויל יעמוד מליץ על חטאו. אשם כלו' שהעלאת קרבנו יטהרנו. אבל בין ישרים רצון שאינו מביא קרבנו על חטא כי אם תודה לשם ה' וזהו לרצון לפני ה':

פסקה 1

ר"א ור"י. משום דמדכתיב הכא אשר יקריבו לי"י ולא קאמר אשר הקריבו איכא סייעתא לר' יוסי דאמר שלא הקריבו ב"נ שלמים מייתי הכא פלוגתייהו:

שלמים. הקריבו ב"נ פי' שהקריבו שלמים ג"כ:

עולות. הקריבו פי' עולות לבד:

דבר שחלבו קרב. היינו שלמים שחלבו קרב לגבוה והבשר נאכל לבעלים. אבל עולות כולן כליל לאשים:

מה עביד ליה. מה עושה ממנו ואיך מקיימו:

עבד ליה משמניהון. שהקריב היותר שמנות. והיינו מחלביהן שהשמנות חלבן מרובה. או שפירושו מלשון רחב יצהר שר"ל הטוב והנבחר:

וישלח את נערי כו'. פירוש וזה קודם מתן תורה הוה שכל הפרשה ההיא דכתיב ואל משה אמר עלה אל ה' היה בארבע בסיון. שהעליה הנזכר היא עליית מתן תורה. ומה שכתוב שם ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה'. הוא מצות פרישה והגבלה כפרש"י שם. ומ"ש שם וישכם בבקר ויבן מזבח כו' וישלח את נערי כו' בחמישי בסיון היה כדאי' במכילתא. ומ"ת בששי או בשביעי הוה כדאיתא בשבת פ' ר' עקיבא. וכיון דוישלח את נערי וגו' קודם מ"ת היה הרי שהקריבו ב"נ שלמים. דקודם מ"ת כולהו ב"נ הוו:

שלמים היו בעורן כו'. כלו' לעולם עולות הוו. ומאי שלמים דקאמר לשון שלימות שהיו שלימות בלא הפשט ונתוח. דאף ע"ג דעולה טעונה הפשט ונתוח. לא הקריבוה ב"נ כמשפטה. דדין הפשט ונתוח בסיני נאמר. ואפי' בני ישראל במדבר י"א שהקריבוה בלא הפשט ונתוח שלא נתפרשו דיני קרבנות אלא באהל מועד כדאיתא בזבחים פ' פרת חטאת:

עולה וזבחים. וזבחים היינו שלמים:

כמ"ד לאחר מ"ת נתגייר יתרו ואע"ג דפרשת יתרו מקמי פרשה מ"ת כתיבה. אין מוקדם ומאוחר בתורה:

ולא פליגי. פי' אין עיקר פלוגתייהו בהכי דכ"ע הוו ס"ל קודם מ"ת דמה לנו לעוות סדר כל הפרשיות. אלא טעם פלוגתייהו בהא דלעיל אי הקריבו ב"נ שלמים. דלמ"ד עולות דוקא מטעם הכתובים דמייתינן בסמוך איצטריך לדחוקי נפשיה לומר דלאחר מ"ת בא כי היכי דלא תקשי ליה קרא דעולה וזבחים לאלהים. ולמ"ד שלמים ג"כ הקריבו אוקי פרשיות כסדרן דקודם מ"ת בא:

זו העולה שנשחטה בצפון. פי' בצפון העזרה דכתיב צפונה לפני ה':

שהוא ישן ונתעורר. שמתחלה היו ב"נ נוהגים בה ואח"כ נעזבו ממנה. ועכשו אזהר רחמנא שיחזרו ישראל לנהוג אותו:

ובואי תימן זו תודה. בכל המקומות שציינתי ביד יוסף הגירסא זו שלמים:

שנשחטה בדרום. ר"ל אף בדרום דלא יחד קרא להם דוכתא וכדתנן שלמים קדשים קלים שחיטתן בכל מקום בעזרה. ומשום דדרום נגדיי לצפון נקט תימן וכאורחייהו שנזכרים תמיד זה אצל זה:

היא העולה שהקריבו ב"נ. דהיא משמע הידועה בשכבר. דאל"כ היא למה לי:

וכדו דאתי לשלמים. כשבא לדבר בשלמים:

יבואו ויחנו בדרום. אע"פ שא"י באמצע העולם קרי ליה דרום לגבי מקום שממנו הגליות באות דהוי צפון העולם. וכן מ"ש בגוג ומגוג שיפלו בדרום:

שנאמר הנני מביא אותם מארץ צפון. ואע"ג דנתפזרו בד' כנפות הארץ. עיקר הגליות בצפון:

מירכתי צפון לכשיתעורר מלך המשיח. כצ"ל:

בהמ"ק. הנתון בדרום שחלק יהודה היה בצד דרום ככתוב ביהושע. והר הבית והלשכות והעזרות היו בחלקו של יהודה. ואולם והיכל וקדש קדשים בחלק בנימין הסמוך לו כדאיתא בפרק קמא דיומא:

מלך המשיח שנתון בצפון שיושב עם דרום במדינה כדאיתא בש"ר ובתנחומא. ובפרק חלק אמרו דקאי ברומי:

אין רוח צפונית מנשבת. והא דאמרו בפ' לא יחפור ד' רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית עם כולם. היינו מעט מזער כדי למתקן. והכא נשיבתם קמיירי:

ארגסטס. ולקמן בבמד"ר גרס אגרסטס. ופי' כהערוך דהיינו ענין זר חוץ מהמנהג. והיינו רוח המשמש לשתי רוחות כאחת:

הה"ד אומר לצפון תני. וענין זה להבאת הבנים מרחוק שאם יבואום דרך ים באניות אלה מזה ואלה מזה יהיה הרוח מביא כלם ביחד:

א"ר יוחנן. ע' במד"ר פי"ד:

למדתך תורה ד"א. אע"ג דהאי קרא יבא דודי לגנו וגו' בישראל והקב"ה מיירי שקוראים אל ה' והוא יענם ליזקק להם. מ"מ מדנקט לה במשל חתן וכלה למדך דרך ארץ שאין חתן נכנס לחופה אא"כ נותנת לו כלה רשות. כלומר אף שיודע ומבין שהכלה חפץ באהבתו עכ"ז מטבע הבושה שאין לו ליכנס עד שתתן לו הכלה רשות:

הה"ד יבא דודי לגנו. מפרש גנו לשון גנונו והיינו חופה כדאי' בבמד"ר שם:

פסקה ז

דגליה. פי' שם מקום. והא"א גרס רגליא ופי' בשם רש"י דננסין רגלים היה:

לעתיד לבא. כל הקרבנות של יחיד בטלים [אבל קרבנות חובה של צבור לא בטלים כדכתיב אז תחפוץ זבחי צדק וגו'] מפני שלא יחטאו ולא יצטרכו להביא קרבנות:

וקרבן תודה. אינו בטל וה"ה קרבנות שלמים שאינן באים אלא להודאה ולכבוד:

כל התפילות בטילות. שלא יצטרכו להתפלל ח"ו על איזה צרה או חולי. ואין בזה ח"ו ביטול מצוה מהתורה. כמו מצות מעקה למי שאין לו בית:

הה"ד קול ששון כו'. ולימות המשיח מיירי דכתיב התם אצמיח לדוד צמח צדקה וגו' לא יכרת לדוד איש יושב על כסא. וזה לא נתקיים בבית שני:

וכן דוד אמר עלי אלהים כו'. ולעתיד מיירי דליכא אלא קרבן תודה. דאל"כ מ"ש דנקט תודות ולא עולות שבאות ג"כ בנדר ונדבה:

פסקה ח

משל לשלטון כו'. משום דק"ל אחר שפירש הכתוב תורת העולה ותורת החטאת וכו' ותו למה לי למימר זאת התורה לעולה ולמנחה וכו'. ומשני דאתא למימר שעסק התורה עולה במקום עולה ומנחה וכו'. אלא דס"ל לר' אחא שאין לסמוך על זה לכתחלה. שכל שאפשר להביא קרבנו ממש עדיף טפי וישאר זכות התורה לעוה"ב. ועל צד הדחק הוא דסמכינן אהכי. ולזה אמר משל לשלטון שנכנס למדינה ועמו כתות של לסטים אסורים בזיקים. ואמר אחד מהמדינה לחבירו מה נורא השלטון הזה. כי נפל פחדו עליו כי מי יוכל לדקדק במעשיו וע"י ששלטון זה אכזרי ונורא מאד יפקוד על כל דבר פשע כקטן כגדול ומי יוכל ליזהר. והשיבו חבירו כשיהיה דיבורו טוב לא ירא ממנו. כי כשיכבד להשלטון ויכנע מפניו ודאי שיעבור על השגגות והדברים הקלים ולא יפקוד רע בחטאים גדולים. וכן ישראל נתיראו בראותם כמה מיני קרבנות כי מי יוכל ליזהר בכולם כי

פעמים יחטא ולאו אדעתיה כדי שיוכל להביא קרבנו. ופעמים שלא יהיה לו זמן להביאו. וכ"ש בזמן שאין בהמ"ק קיים מה יעשה. ועל זה נתן להם תקנה בהטיב דבורם בתורה:
פסטמא. פי' הדבור שלך יהא טוב. כלומר התעסקו בתורה ואי אתה מתיירא [ערוך] והמוסף הערוך כתב פי' בלשון יוני בטחון וכסל:
למה שלמים באחרונה. ר"ל כיון דקאמר דזאת התורה אתא למימר שהעוסק בתורה כמביא עולה ומנחה כו' א"כ קשה היכי נקט הקל בסופה דה"ל למנקט הקל תחלה ושוב החמור חמור דהוה לא זו אף זו. אבל מאחר שאמר שהתורה עולה במקום החמורים מאי קמ"ל שלמים בסיפא:
גרזמיתא. מין מאכל שיש בו תורמסין ומינים הרבה ונקרא בלע"ז לופינ"י [ערוך] והמוסף הערוך כתב פי' בלשון יוני מין מרק מעורב בציר. ומאכל זה היה העולה על שולחן מלכים בקנוח סעודה בזמן קדמון. אבל עכשיו נשכח תקונו. גרון בלשון ויוני ציר. זימוס מרק עכ"ל:
כך למה שלמים באחרונה כו' ר"ל שקמ"ל בזה שאם אדם יקריב שלמים ושאר קרבנות מקריב שלמים באחרונה:
ואין אונן מביא שלמים. מפני שהבשר נאכל לבעלים ואונן אסור בקדשים דכתיב לא אכלתי באוני ממנו וילפינן מיניה בפ"ק דיומא לקדשים בק"ו:
גדול שלום. משום דהא דק"ל למה שלמים באחרונה מיתרצא בהא דא"ר מני שכל הברכות חותמין בשלום וכן הקרבנות כדלקמן מייתי לה הכא. ואגב אורחיה מייתי מילי דכולהו תנאי וכולהו אמוראי דמיירי במעלת השלום:
שכל הברכות כלולות בו. שכל ההצלחות הזמניות והנפשיות עומדות על תל השלום:

פסקה ט

ה' עוז לעמו יתן כו'. וה"פ דקרא ה' עוז ותעצומות בהצלחת אשר לא תנתק יתן לעמו. ולכן יברך את עמו בכלי המחזיק כל סתם ברכה והוא השלום:
בקשהו במקומך. פי' אם אפשר במקומך בקש השלום. ואם לא תוכל טרח ללכת למקום אחר למצאו כגון להתרפס לפני רעך ולהרבות אוהבים. עוד יש לפרש בקשהו עם אנשי מקומך. ורדפהו אפי' עם בני עיר אחרת:
הרי שעה שאני נותן תורה. וכדאי' בפסיקתא דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום בקש הקב"ה ליתן תורה לישראל בשעה שיצאו ממצרים והיו חלוקים אלו עם אלו והיו אומרים בכל שעה נתנה ראש ונשובה מצרימה מה כתיב ויסעו מסוכות ויחנו באיתם היו נוסעים במריבה וחונים במריבה. כשבאו לסיני השוו כולם אגודה אחת ויחנו שם

ישראל אין כתיב כאן אלא ויחן שם ישראל נעשו הומניה אחת. אמר הקב"ה התורה כולה שלום ולמי אני נותנה לאומה שהיא אוהבת שלום. הוי וכל נתיבותיה שלום עכ"ל. אבל אם לא היה אז באחדות גמור אע"פ ששם ההר חמד אלהים לשבתו לתת התורה עליו. מ"מ לא היה נותנה מיד אלא היה מעכבם שם עד יהיו בשלום:

בדאות. מלשון (מלכים א' י"ב) בחדש אשר בדא מלבו. ופרש"י לשון כזב:

לא אמר כן כו'. דא"כ יהיה ביניהם קטטה שהעקרות ממנה והיא היתה מתרעמת על בעלה כי מצדו העקרות כדלקמן בבמדבר רבה פ"י. אבל אמר דמ"מ סמנים היא צריכה שאין הורתה בדרך נס גמור אלא סמנים צריכה לעשות בדרך רפואה. והיינו מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר שתזהר מהדברים המעכבים הרפואה כגון קור וקצת מאכלים. וכל אשר צויתיה תשמור היינו הסמנים שצוה עליה שתעשה. וזה שלא כמה שאמר לה הנה נא את עקרה והרית וגו' שלפי זה לא יועילו סמנים כלל. וההריון נס גמור. אבל בהתרפאות על ידי סמנים נראה שלא היתה עקרה ממש:

חורי. שנית:

מצות. פי' ריבות. ומה שנכתב בפנים המדרש מצות וריבות מילת וריבות הוא פירוש על תיבת ומצות:

צריכין שלום וכדאמר בבמד"ר פ' י"ב החיות של אש ורקיע של שלג ולא זה מכבה את זה כו' מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה כו' לית מזל חמי כו'. שבכל כיוצא כאלו תמצא השנאה והקנאה בין האנשים. ומשלמות מעשה ה' בעליונים שלא יהיה בהם כדברים האלה:

בין יוסף לאחיו ואמר שדברו הכתובים לשון בדוים כו' בין יוסף לאחיו ולא הביא ראה מהשבטים עצמם שדברו דברים בדוים בשביל השלום. י"ל דס"ל דמן השבטים עצמם ליכא ראיה שהרי מפני הסכנה דברו שקר ובהא פשיטא דמותר לשקר וכדאמרינן וחי בהם ולא שימות בהם. אלא מהכתובים איכא ראיה דמאי קמ"ל בהא. דהיכי דאיכא סכנה פשיטא. אלא אם אינו ענין לעצמו תנהו לענין שלום בעלמא אע"ג דליכא פקוח נפש [יפ"ת ונזה"ק]:

ולא אשכחן ביעקב כו'. וא"ת מאי ראיה היא זו הרי כמה מילי דלא כתיבי בדוכתייהו וילפי' להו מספורים אחרים כגון ותקרבון אלי ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו שלא נזכר במקומו. וכאלה רבים. וי"ל דכיון דשבח יעקב הוא אילו שת לבו לצוות קודם מותו. שאע"פ שהוא חשב שאין צורך לדבר כי לב יוסף שלם. מכל מקום יותר טוב הי' אילו צוה ולא יסמוך אפירוקי לסכנתא. א"כ לא הוה שתיק קרא מינה שאין דרך הכתוב להעלים

מה שהוא שבח הצדיקים. ועוד כדי שנלמוד ממנו [יפ"ת]. אבל בספר הישר אי' שבאמת צוה יעקב זה:

שאפילו בשעת המלחמה כו'. ר"ל כי השלום גדול כי הוא דבר שאין ראוי כלל שיסולק ואל תאמר כי בשעת מלחמה אין כאן שלום כי המלחמה הוא הפך השלום. שמאחר שראינו שהתורה התירה להרגם כי הם ראוים להריגה. עכ"ז גדול השלום כי אף בשעת מלחמה לא יסולק השלום. ולא ניתן רשות למלחמה רק כאשר אינם רוצים בשלום. אבל אם יחפוצו בשלום יקובלו. ומזה תראה כי אין הסרה מן השלום:

ששמו של הקב"ה נקרא שלום מפני שהוא אחד הגמור. ופשוט תכלית הפשיטות. וא"כ אין בו הרכבה מאומה ואין בעצמותו שום ניגוד:

ה' שלום דרשו ה' שהוא שלום שגדר השלום רק אצלו יתברך. כי הוא האחד הגמור הפשוט ואין בו שום ניגוד והרכבה מאומה:

במקום מטונף שזכירת שם שלום מביא לידי זכירת ה' שהוא השלום הגמור ולכן אסור להזכיר במקום מטונף:

יציבא עומדת:

תנתא מדרשא שונה מדרש (מת"כ) או פי' נתאחרה הדרשא דר"מ. והא"א כתב שהני תיבות תנתא מדרשא מיותר. ול"נ דצ"ל איעני מדרשא. ופי' נמשך הדרשא. ועיין בבמד"ר פ"ט. והרד"ל גורס חדא איתתא וילפא שמעא ליה (רגילה לשמוע לו) ענתא מדרשא [נתאחרה הדרשה] אמתינת כו' וכ"ה בירושלמי ספ"א דסוטה ובבמד"ר פ"ח וכצ"ל עכ"ל:

אמתינת כו' המתינה עד שמסיים:

בוצינא טפי פי' הנר כבה. שלא תכבה ת"א לא תטפי:

אן הוית אנה הויתי:

קליא דרושא פי' קול של הדרשן:

כן כן והוא לשון שבועה כן וכן יהיה לי שלא תכנס לכאן כלומר לביתי עד שתלך ותרוק בפני הדורש. ואותו האיש היה רשע ומכוין לצערה (מת"כ):

יתיבא כצ"ל פי' ישבה חוץ לביתו שבת ראשונה ושניה ושלישית:

מגירתא שכינותיה:

כדו כזאת. כלומר עדיין לעת כזאת:

אתון צהיבין אתם שרוים בכעס יחד [ערוך]:

אתינן כו' נבא עמך אצל הדרשן. וכן עשו והלכו למצוא לה תקנה:

דחמי שראה:

איתמנכון כו' כלום יש מכם ובכם אשה דחכימא כו' פי' חכמה ובקיאה ללחוש על העין שחש בעיניו. וכשהיו מלחשים היו צריכין לרוק על העין:
אמרין לה מגירתא כו' אמרו לו השכנות כדו כו' בכן את תלך ורוקק לו בפניו ותהא מותר לבעליך וכן עשתה והלכה וישבה לפניו ללחוש עינו:
כון דיתבא כו' כשישבה לפניו ללחוש היתה מתיירא מפניו מפני הבושה:
לית אנא חכימא אין אנא חכמה ובקיאה ללחוש על העין:
רוקי באנפי תהיה רוקק בעיני ז' פעמים:
ואנא מינשים פי' מתרפא:
עבדא הכין עשתה כן:
איזילי כו' לך אמור לבעליך אתה אמרת לרוק בפני הדורש פעם אחד לבד ואני כו':
לחד מינן לאחד ממנו:
לא דיו למאיר כו' וא"ת בשלמא בסוטה א"א בענין אחר. משא"כ באשה זו הלא היו יכולים לכוף אותו שיתרצה. וי"ל שאף שאם היה מתרצה עכשיו מ"מ היה נוטר השנאה בלבו על אשר הביאתו לידי מלקות. או י"ל דדעת רבי מאיר שאין הבעל ראוי למכות שבאמת היא עשתה שלא כדין שאיחרה בבהכ"נ [שירי קרבן]:
עושה שלום בין העליוני' כו' עי' בב"ר פ' י"ב. ועי' בענף כאן:
וטובות היינו קרבנות דמפרש בסמוך:
חותמים בשלום משום שאין קיום הדבר אלא בחותמיו. ושלום נותן קיום. לפיכך חותם כל הברכות וטובות וכו' חותמים בשלום (ספר נתיבות עולם):
בעוה"ב דהיינו נחמות דקאמר לעיל. מנין כלומר שאולי אינם צריכים עוד לברכת שלום אחר שלא יהיה יצה"ר בעולם ולא שנאה ולא תחרות ת"ל הנני נוטה אליה כנהר שלום. וישעיה כוליה נחמתא וסיים בהך נחמתא:
אינו פותח אלא בשלום והכא לא נקטיה אינו חותם כהני דלעיל. שבשורות טובות של מלך המשיח אין להם סוף שבכל יום יהיה מוסיף בטובה. לכן פתח בשלום:

פרק י

פסקה א

זש"ה אהבת צדק כו' משום דק"ל מאי לשון קיחה. ובעי לפרש ל' עילוי כדאכתוב לקמן. מייתי האי קרא דמדריש בעלויא דאהרן מתוך אחיו. ומכיון דמייתי ליה דריש ליה נמי באברהם וישעיה:

השופט כל הארץ וגו' דקשה ליה למה דקדק לומר השופט כל הארץ. לכך מפרש דה"ק מי שהוא שופט כל הארץ כמוך ראוי שלא יעשה משפט שהוא דין גמור. שאין העולם מתקיים בדין אלא צריך לשתף דין ברחמים. ולפ"ז לא מפרש השופט כל הארץ בתמיה כפרש"י. אלא ה' זה הוא ה' האמיתית. כמו הנגלה נגליתי שפירושו הלא נגלה נגלתי. כן כאן ג"כ פירושו הלא מי שהוא שופט כל הארץ ראוי שלא יעשה משפט כראוי בדין גמור (נזה"ק):

א"כ עולם א"א לעולם להתקיים:

א"כ משפט פי' אין כאן משפט ברור בלא רחמים:

את בעי תפוס כו' אתה רוצה לאחוז החבל בשני ראשין אתה רוצה העולם ואתה רוצה גם הדין גמור בלי רחמים:

אהבת לצדק בריותי אם ימצא להם זכות:

ושנאת מלחייבם אף אם לא ימצא להם זכות. שהרי בקשת להטות עליהם חסד. וגם בקשת לזכותם מפני השבועה:

שנא' לך לך ר"ל הכפל לך לך בא לומר לך לחודך הוה דבור הנבואה. וע' בענף:

פתר קריא בישעיה ר"ל שהאי קרא מקויים בישעיה:

פסקה ב

מטייל הייתי רמז שע"י ההתבודדת בתורה ובעיון במעשה ה'. הי' מוכן לקבלת הנבואה או הטיול רמז לשמחה של מצוה כי זו הכנה לקבלת הנבואה כמ"ש בפסחים אין הנבואה שורה לא מתוך עצלות וכו' אלא מתוך שמחה של מצוה:

שלחתי את מיכיהו והיו מכין אותו בלחי (**מלכים א כב**) **ויגש צדקיהו בן כנענה ויכה את מיכיהו על הלחי** כצ"ל וכן הוא בפסיקתא רבתי פ' ל"ג. אבל הגי' שלפנינו אי אפשר לקיימה. שהרי ישעיה ע"כ מקמי מיכה נתנבא שהרי בישעיה כתיב בימי עוזיהו יותם אחז יחזקיהו. ובמיכה כתיב בימי יותם אחז יחזקיהו והא דאמר בפ"ק דב"ב ד' נביאים נתנבאו באותו הפרק הושע ישעיה עמוס ומיכה. לא נקט מיכה בהדייהו אלא משום בימי יותם אחז יחזקיהו כדפרש"י:

פסילוס קטיע לישנא פי' קטוע ומוכרת בלשונו. ובזוהר סדר ויחי דמגמגם בלישנא פסילס קרי ליה:

למה נקרא שמו עמוס כו' וא"ת אם בני דורו היו מבזים אותו למה הכתוב יקראנו על שם מומו. וי"ל דבשבחו דבר הכתוב שאע"פ שהיו מבזים אותו לא נסוג אחור משליחות ה':

עמוס בלשונו כבד בלשונו כאילו עמסוהו משא על לשונו:

מעתה את מי אשלח כו' ואע"ג דמקמי האי קרא כתיבי כמה נבואות בישעיהו. הא שנינו בכילתא בשנת מות המלך עוזיהו זה הי' תחלת הפרשה ולמה נכתב כאן שאין מוקדם ומאוחר בתורה:

גוי נתתי כו' ואיני כדאי כלומר אני מקבל עלי את הכל באהבה כמו שמספר בעצמו גוי נתתי למכים וגו' וכמו שנותן באהבה עזה. כי אעפ"כ התבונן שאינו כדאי להיות הולך בשליחות הזאת. כי כדאי לסבול לכל היסורים בכדי לקבל המחזה העליונה:

אהבת לצדק את בני היינו שרצה לזכותם ע"י שליחותו ולהשיבם בתשובה ושלא יעמדו בחובתם:

נביא מן נביא שלא היה בכתו לקבל הנבואה זולתי ע"י אצילת הרוח מן נביא אחר כי מהראוי יאצל גם על הבלתי ראוי עודנה. ואף שהי' אלישע גדול בנבואתו מישעיה כפי הנראה מפשטות הכתובים ומניסיו הגדולים עכ"ז בבחינתו הגדולה. לא היה בכחו לקבל כ"א ע"י רוח אליהו. אכן ישעיה בבחינתו לא היה מקבל מאחר כ"א מעצמו:

אבל את מפי הקב"ה מפרש שמן ששון הוא משל אל הנבואה. ומחביריך פי' יותר מחביריך (כלי פז):

רוח ה' אלהים עלי כו' פי' רוח ה' עלי ולא רוח נביא כמו יהושע ואלישע שנחה עליהם רוח רבם. והסיבה יען דנתי ישראל לכף זכות שחשבתי שמשח אותי לבשר ענוים ולא חשדתי אותם לרשעים חלילה ומתעתעים בנביאי ה' (כלי פז):

יען משה וגו' ולא עוד אלא שכל הנביאים מתנבאים כן הובא הנוסחא בנזה"ק:

ואת נחמות כפולות למד זה מדסמיך ליה מר ואהלות שהם שני מיני ריח רמז אל הנחמות כפולות. וזהו שאמר שמן ששון היינו נבואה יותר מחביריך שיהיו נבואותיך כפולות כמר ואהלות (כלי פז). והנחמה כפולה מורה על שהנביא בעת המחזה ראה הנחמות בהפלגה גדולה עד מאד שלכן אמר בלשון כפול שתתעורר העוז תמיד יותר ויותר וישישו עד מאד. ויתנחמו מאד. וזה מורה שהי' השגתו ונבואתו גדולה וראה הרבה נחמות והשיגן ונמצא כחו יפה מחביריו בתרתי. האחד בנבואות הנחמות שחביריו לא נבאו נחמות הרבה כמוהו. והשני בלשון הנבואה שהיתה כפולה והכפל מראה לחוזק הענין וכמו שכתבתי לעיל:

פסקה ג

פתר קריא באהרן ר"ל שהאי קרא מקויים באהרן:

הלכו אצל חור לפי שהי' גדול כאהרן שהיה נביא כדלקמן:

גם בכנפיך נמצאו דם. מפרש בכנפיך לשון כנופיא והיינו ויקהל העם על אהרן. וטעם תרעומת זה בימי ירמיה לומר שאוחזים מעשה אבותיהם בידם בע"ז וש"ד וראוי שישאו ג"כ עון אבותם:

זה דמו של חור. ואין קושיא מדכתיב נפשות אביונים נקיים ל' רבים. שהשופך דמים נחשב כשופך דם כל זרעותיו (יפ"ת). ולפי מה דאיתא לקמן בסדר בהעלותך שהרגו גם הזקנים ניחא ממילא מה שכתוב בל' רבים:

על אשר עשו אלה כו' הא דכתיב כי על כל אלה דריש על אלה אלהיך וגו':

המקרא שכתוב אם יהרג כו' כמו שסופן לעשות כן בזכריה בן יהוידע ויחרב בהמ"ק על כך (רש"י) שהרי רוה"ק משיבו לירמיה שעל כך היה עיקר החורבן כמ"ש אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא [רש"א]:

ומיד הם גולים לכן מוטב דליעבדו לעגלא אפשר הויא להו כפרה בתשובה [גמרא] אבל לא כיון אהרן קדוש ה' ח"ו להצלת נפשו מן ההריגה. רק כוונתו הי' למען תקנת ישראל:

משה יורד ומעבירה לעגל. כן הוא במדרש שעם היפ"ת:

פדגוגו אומן המגדל תינוקות המלך:

לית את זייע כלו' שיכנס שם בכל אות נפשו. וכן הכהן למקדש:

ומותר פתורי את אכיל. ומותר שולחני שיורי מאכלי אתה תאכל:

אנונס פי' מתנות:

ומן המקדש לא יצא שאע"פ שעניינו שלא יניח עבודתו ויצא. מ"מ אגב אורחיה למדנו שהיה נכנס למקדש כרצונו תמיד:

כ"ד מתנות כהונה י"ב במקדש וי"ב בגבולין. י"ב שבמקדש חטאת ואשם וזבחי שלמי צבור ועור העולה ומותר העומר ושתי הלחם ולחם הפנים ושיורי מנחות ותרומת לחמי תודה ותרומת חזה ושוק וזרוע איל נזיר ולוג שמן של מצורע. י"ב שבגבולין תרומה גדולה ותרומת מעשר וחלה ובכורים ראשית הגז והמתנות בכור אדם ובכור בהמה טהורה ופטר חמור והחרמים ושדה אחוזה וגזל הגר כדאיתא בספרי:

קח את אהרן דריש קח לשון עלוי וגדולה:

פסקה ד

זש"ה הצל לקוחים למות ומטים להרג אם תחשך כצ"ל. והשתא דלשון לקיחה דכתיב הכא הוא משום בניו דאתי לאצולינהו מהמיתה שהיו לקוחים לה כתיב בהו קיחה שזה כלוקח דבר מרשות אחד לרשותו. ולר' חנין לקיחה זו לכפר על ויקח מידם:

אנטונינוס סלק כו' שמפני שהיה הולך ללמוד תורה אצלו בהחבא וע"כ צוה לו שלא ימצא שם אדם בעת בואו כדאיתא בפ"ק דמס' ע"ז כשמצאו ותלמידיו לפניו א"ל למה לא נזהר בדבריו. והשיבו שאין אלו אנשים אלא מלאכים ע"כ אמר כאן כשאנטונינוס הלך אצל רבי ומצא שישב ותלמידיו לפניו א"ל הן הם שאתה מתפאר בהם. כלומר במה נודע כחם:

זעירא כו' הקטן שיש בהם מחיה מתים:

בתר יומין לאחר ימים:

אשכחיה רביע מצא אותו עבד שהיה רובץ ושוכב על מטתו שכיב מרע. א"ל דרך הנערה מה זה שאתה רובץ ושוכב ואדוניך עומד על רגליו:

נזדעזע וקם ליה וזהו הצל לקוחים למות פי' הצל בתפלתך הקרובים למיתה הטבעית. כעובדא זו דרשב"ח:

אלו בניו של אהרן שנגזרה עליהם מיתה כדלקמן:

תבא לקיחה שעל ידי התפילה (כדלקמן סי' ה') נתן לו הקב"ה לקיחה זו שתכפר. וע"כ אף שהלקיחה היתה בארבעתן מ"מ התפלה לא עשתה אלא מחצה:

פסקה ה

ר' יהודה וריב"ל כו' מסכים למה שפרשתי לעיל סי' ד' שטעם קח את אהרן וגו' מפני שלקח ב' בניו ממות לחיים. מייתי להא דאפליגו ר"י וריב"ל דעל דעתיה דריב"ל בתפלת משה נמנע ממנו חצי הגזירה. אבל לר"י דקאמר דתפלה עושה הכל צ"ל שבתפלתו ניצולו ארבעתן ושוב מתו בחטאם:

עושה מחצה כלומר כשנגזרה גזירה רעה על אחד ובא לבטלה ע"י תשובה תתבטל חציה. ואם ע"י תפלה תתבטל כולה. ולריב"ל איפכא ועי' ביפ"ת:

גדול עוני מנשוא והוא וידוי שאמר אמת כי עוני גדול מלסלוח. וריב"ל ס"ל שפירושו כמ"ש בב"ר פ' כ"ב לעליונים ותחתונים אתה סובל וכו'. או כמו שאמרו בפ' חלק שבא בעלילה. או כמו שפי' הדבר אחר:

אלא בארץ נוד דכיון דלא אשכחן מקום דאיקרי הכי מפרשינן שבכל מקום שהלך הארץ מזדעזעת תחתיו כפרש"י:

ד"א ויצא קין משום דלפי' ראשון שפי' שנמנע ממנו חצי הגזירה פי' ויצא קין שיצא בזכות מלפני ה'. להכי קאמר דמ"מ יש לפרש ויצא קין לגנאי. והיינו דלא תקשי למ"ד דתשובה עושה כולה דשאני הכא שהיתה תשובה ברמאות לכן הצליחה:

הפשיל בגדיו לאחוריו בב"ר פ' כ"ב סי' כ"ח אי' הפשיל דברים לאחוריו וע"ש מ"ש. עי"ל דקאי אדברי קין במ"ש דרך וידוי ותחנונים גדול עוני מנשוא כמצדיק עליו את דין שמים והוא כמודה ועוזב ירוחם. אבל משיצא הפשיל דברים הללו לאחוריו כי לא שב בלב שלם ויצא כגונב דעת העליונה כאילו יצא מלפני ה'. וכה"ג נמי א"ר ברכיה יצא כמערים כו' פירוש שעשה עצמו כמכניע לפני בוראו וכאילו הוא קדוש וטהור ולבו בל עמו. ובב"ר שם גרס כמפריס במקום כמערים שכתב כאן. וע"ש ביאורו:

יצא שמח שדרך הל' לכתוב ל' יציאה בכיוצא בזה ע"ד יצא פלוני זכאי או חייב בדינו. ומייתי ג"ש לאסמכתא דיציאה זו היה שמחה מדאשכחן יציאה גבי וראך ושמח בלבו:

ונתפשרתי כלומר התשובה עשתה מחצה דמתחילה כתיב נע ונד תהיה בארץ. ואח"כ כתיב וישב בארץ נוד. והוא כעין פשרה (נזה"ק):

מזמור שיר כו' סיפיה דקרא טוב להודות לה' ועיין מ"ש בב"ר שם:

ויהי בארבע עשרה שנה ובתר ההיא ענינא כתיב בימים ההם חלה חזקיה וגו':

ואם אין לך ללמוד כו' פי' ואם אין אתה רוצה ללמוד מאנשי ענתות דמצית למדחי כי לא כל אנשי ענתות היו בכלל הגזירה אלא מקצתם שהיו רודפי ירמיהו ונתקיימה בהם הגזירה כי לא שבו מעונם ואנשי ענתות שעלו לבית שני. היו האחרי' שלא נגזרה עליהם גזירה:

כעצם הזה של מוח מפרש עצב כמו עצם. כי אותיות בומ"ף מתחלפין. ומפרש נפוץ על מה שמנפצים העצם להוציא המוח ממנו:

שמשמנפצו שמשמנענע ממנו המוח:

אין בו מאומה אין ראוי למאומה. כך נגזר על יכניה שלא ישאר כלום מזרעו:

כחותל של תמרה כלי שעושין מחריות של דקל. וממלאים אותו תמרים ואחר שהוא מנוער מהתמרים נזרק לאשפה ואין עוד חפץ בו. ומפרש נפוץ על מה שמנפצים ומנערים אותו להוציא ממנו התמרים. אבל לא ידעתי היאך מתפרש עצב על חותל התמרים:

מלתא כו' כלו' שמעתי דבר חידוש שדריש מענין הפסוק הזה כתבו וגו' ולא ידעתי מה דרש. ואמר לי שמא דרש מענין הכתוב שנא' לא יצלח בימיו. ודייק מלת בימיו:

בימי בנו מצליח בימי בנו הינו זרובבל שהיה בן בנו שהצליח שהיה פחת יהודה. ואין זה סותר למ"ש כי לא יצלח מזרעו איש יושב על כסא דוד ומושל עוד ביהודה. די"ל שכל זה בימיו קאמר. ונמצא לפי דבריו ליכא הכא ביטול גזירה במ"ש כתבו את האיש ערירי כיון דפירושו שרק בימיו יהיה כערירי. אבל בימי בנו מצליח. וא"כ איך אמר המדרש מקודם ואם אין לך ללמוד מאנשי ענתות למד מיכניהו. הא מיכניהו ליכא ראי' כנ"ל.

לכן מביא המדרש קרא העצב נבזה נפוץ וגו' שמקרא זה משמע שאין לו תקנה ותקוה שהרי בין לדברי ר' אבא ובין לדברי ר' חלבו ור' חמא ור' שמואל קמדמי ליה למילתא שהוא נזרק ואינו מתקבל עוד (יפ"ת):

מבטלת שבועה קשה הא בפ"ק דר"ה משמע דגז"ד שיש עמו שבועה אינו נקרע לכ"ע ואפילו בצבור. ונראה ליישב ע"פ מה שכתב הסדרי טהרה סוף מס' נדה הובא בבאר אברהם במס' ר"ה הא דמחלקינן בין יחיד לצבור שגז"ד דיחיד אינו נקרע היינו דוקא כששב רק מיראה שזדונות נעשו לו כשגגות. דבצבור נקרע אפילו לאחר גז"ד וביחיד אינו נקרע לאחר גז"ד. אבל כששב מאהבה שזדונות נעשו לו כזכיות. א"כ נתוספו לו זכיות אפילו גז"ד דיחיד נקרע. וא"כ י"ל מה שאמרו שגז"ד שיש עמו שבועה אינו נקרע כוונתם בתשובה מיראה אבל מאהבה נקרע אפילו בגז"ד שיש עמה שבועה בין לצבור בין ליחיד שמזה לא מיירי הגמרא שם כלל. ודוק:

חי אני נאם ה' וגו' כי אם יהיה בניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני כי משם אתקנך. ופי' ר' חנינא משם אני נותק מלכות בית דוד כדאי' בחזית. ונתבטלה דכתיב ביום ההוא אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי ושמתיך כחותם. ושאלתיאל הוא בן בנו של יכניה כדאמר בסמוך. וקצר המדרש הזה שלא הזכיר קרא דאקחך זרובבל:

הושתלה לשון נטיעה כד"א בניך כשתילי זתים:

שאסר א"ע בשבועה היינו בענין המלכות וכדלעיל ועל זה הוא שנשאל להתיר לו. ומפני שמעת לידת אלו ראה ה' להעמיד המלכות מהם קרא שמותם על הדבר הזה:

אין השמדה במקום הזה (מת"כ):

מתו שנים שאע"פ דכתיב בהקריבם אש זרה ס"ל לריב"ל שאין בזה עון לחייבם מיתה אם לא שגם גזירת אהרן גרם מיתתן:

קח את אהרן ואת בניו אתו כלו' שטעם הקיחה מפני שהיו לקוחים למות והסירם מהם כדלעיל בסי' הקודם:

פסקה ו

כשם שהקרבנות כו' כלו' להכי אסמכינהו קרא לומר כשם שהקרבנות מכפרים כו':

ועשה לו כתונת פסים דלאו כלי מילת היתה אלא רקום בפסים כפי' הראב"ע. אי נמי כדפרש"י בפ"ק דשבת גבי לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים שסביב פס ידו נתן המילת ולא כל הכתונת. וא"כ דמי לכלאים (יפ"ת). ולכאורה קשה מה צורך להביא ראיה שכתונת רמז על כלאים. הא הכתונת של כלאים היתה ולכן היתה מכפרת על כלאים.

ולכן נראה דצ"ל כדאיתא בירוש' יומא הכתונת על לובשי כלאים וי"א על שפיכות דמים כד"א ועשה לו כתונת פסים. ושם בירושלמי גרסינן קרא דויטבלו הכתונת בדם:

לכפר על ג"ע היינו בשוגג ולא אתיידע ליה:

לכסות בשר ערוה פרש"י לחפות על ג"ע:

ושמת המצנפת וכיון דמקומה בגובה הגוף תכפר על הגאוה. והכי אמר בגמרא יבא דבר שבגובה ויכפר על גובה:

על עומקנין שבלב כן הוא במדרש שעם היפ"ת. ופי' על הרהור הלב. ולפי שהם מעמיקים מה' לסתיר עצה קרי ליה עומקנין. או הגירסא עוקמנין. לשון עקום וערמה:

ועוקמו לפניו ולאחריו ולכן מכפר על עוקמנין שבלב:

ואין אפוד ותרפים פרש"י בגמרא אין אפוד. נגלה עון תרפים הא יש אפוד אין תרפים:

ב' דברים אין לכם כפרה ר"ל בקרבנות:

במיתת כ"ג לפי שה"ל לכהן גדול להתפלל שלא תארע תקלה בישראל לכן ה"ל כהן גדול כמשותף בחטא זה ואינו מתכפר אלא במיתתו:

פסקה ז

למה על פניו פי' למה נפל על פניו. כי כפי הטבע ה"ל ליפול לאחור כי כן דרך המוכה הנופל מת או קרוב למיתה. וכ"ש זה שהיה טעון משא כבד משריון וכלים. ועוד נכלל בזה הקושיא למה על פניו שלפי מה שאמר שהמצח רמז על גדופו היה ראוי שיפול לאחריו שיראה טביעת האבן במצחו אשר העיז לגדף וישמח צדיק כי חזה נקם. ולא שיפול על פניו ויתכסה מצחו:

בתחלה אתה דורש כלומר טעם זה פשוט ובתחלה ידרש זה. ומ"מ המעמיק ימצא טעמים אחרים:

ו' אמות וזרת תימא די"ב אמות וזרתים נינהו שהרי קומת גליות שש אמות וזרת נמצא שממקום ראשו שנפל לפניו עד המקום שהיה אילו נפל לאחוריו איכא שיעור ב' קומות דידיה. וי"ל דבאמת ה"ק שלא יצטער אותו צדיק מה שהיה צריך להתרחק לפי קומתו שהוא שש אמות וזרת שהוא כפלים במרחק אילו נפל לאחריו:

טמנם בעפר גו' לעיל מיניה כתיב ראה כל גאה הכניעהו גו' ונדרש על גלית שנתגאה כלפי מעלה ונפל תחתיו (רד"ל):

על במותימו תדרוך במותימו הוא גובה שבגוף והיינו ערפם. וכשנפל על פניו ידרוך על ערפו. וז"ש ואויבי תתה לי עורף:

פסקה ח

שמן המשחה שעשה משה במדבר לא אמר זה להראות באיזה שמן הוא מדבר. שהרי לא היה ולא נעשה אלא זה. אלא הכוונה לתת טעם לנס שהיה נעשה בשמן המשחה תמיד. הוא מפני שעשאו משה קדוש ה' נמשך עליו השפע האלהי. ועוד שעשאו במדבר אשר היתה השכינה יותר גלויה בו מכל המקומות האחרים (קרבן אהרן):

יהיה זה לי וזה בגימטריא י"ב. ואיכא למידק דלמא מה שנשאר אחר הבישול הוא דהוה י"ב. דהאי קרא בהשארותו לעתיד מיירי כדלקמן. ושמא מתחלה הוה טפי שבלעום העיקרים והאור. ויראה דגמרא גמיר לה ואסמכוה אקרא (יפ"ת וע' בענף):

אם לשרות בו העיקרין של הסמים שהיו שס"ח מנין. ובגמרא דכריתות רצה רבי יוסי לקרב הדבר אל הטבע ואמר שהיו שולקין העיקרין במים כדי שיבלעו המים וכשיציף השמן עליהן לא יבלעוהו. וע"ש מה שהשיב לו ר' יהודה:

ממנו נמשח אהרן ובניו כו' כדיליף בפ"ק דיומא מאומרו שבעת ימים ימלא את ידכם ואתקש משיחה לריבוי דכתיב למשחה בהם ולמלא בם את ידם (ק"א):

ומלכים אע"פ שלא נזכר בפרשה שמן המשחה משיחה רק באהרן ובניו. שמכיון דאשכחן דצדוק הכהן לקח משמן המשחה שהיה באהל מועד ומשחו לשלמה. מזה נראה שניתן ג"כ למשיחת מלכים. ואע"פ שיש לומר שהוראת שעה היתה. מ"מ קבלת חז"ל אין לנו לפקפק אחריה (יפ"ת):

ואפילו כ"ג בן כ"ג בגמ' יליף לה מדכתיב והכהן המשיח תחתיו מבניו. דמלת המשיח יתירה דהיה די שיאמר והכהן אשר תחתיו מבניו ולזה אמרו דהמשיח הוא תנאי לאומרו תחתיו. לומר שאם ימשח יהיה כ"ג תחתיו. ואם לא ימשח לא יהיה כ"ג תחתיו. ושיעור הכתוב והכהן המשיח. הוא אשר יהיה תחתיו מבניו (ק"א):

עד עשרה דורות זה לא נזכר בגמרא ולא בפוסקים. ונראה שאין לדבר קצבה אלא לעולם כ"ג טעון משיחה. ולכן יראה שזה שאמר כאן עד עשרה דורות הוא דרך גוזמא לומר שאפילו יקרה כן שהוא דבר רחוק שימצא כ"ג בן כ"ג י' דורות טעון משיחה. וה"ה עד סוף כל הדורות (יפ"ת). ואולי הוא ע"ד הכתוב (דברים כ"ג ג') לא יבוא ממזר גו' גם דור עשירי גו'. והכוונה לעולם. כדאיתא יבמות ע"ח ב' (רש"ש):

ואין מושחין מב"מ בגמרא יליף לה מדכתיב למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו ירושה היא ע"כ. וביאורו דאחר דסמך הוא למלת ובניו ר"ל שהוא נותן המלוכה לבניו וא"כ ירושה היא לבנים מהאבות ומשיחת האב הראשון די לכל הבנים (ק"א):

מפני אדוניהו שהכריזו עליו יחי אדוני המלך. וכשיש מחלוקת פסקה הירושה. שכן כתיב הוא ובניו בקרב ישראל. שירצה כאשר יהיה בקרב ישראל ובהסכמת כולם אז הוא מוריש את בניו ולא בעי משיחה. אבל אם יש מחלוקת לאו ירושה וממנו מתחיל וצריך משיחה (ק"א):

ואת יהואחז בגמרא פריך ומי הוה שמן המשחה והתניא משנגנז ארון נגנז עמו צנצנת וצלוחית שמן המשחה ומי גנזה יאשיהו. ומשני רב פפא באפרסמונא דכי (יפ"ת):

גדול ממנו ב' שנים דכתיב ביהואחז בן כ"ג שנה היה במלכו וג' חדשים מלך. וביהויקים כתיב בו כ"ה במלכו. נמצא יהוקים גדול מיהואחז ב' שנים כמו שמצינו בסדר עולם:

יהיה זה לי דמלת זה יתירה דבו הוא מדבר. אלא הכוונה לומר זה פירוש בגימטריא זה יהיה קיים כולו לע"ל וכדאיתא לעיל פ"ב שכל מקום שנא' לי אינו זז לא בעוה"ז ולא לעוה"ב והביא שם מקרא זה ג"כ ע"ש. והנה בת"כ הנ"ל ובכריתות דף ה' איתא שנא' שמן משחת קודש יהיה זה לי לדורותיכם הרי דלמדו שכולו קיים לע"ל מדכתיב לדורותיכם. אבל מכאן ומלעיל פ"ב ומלקמן במד"ר פ' ט"ו דלא מייתו כל מלת לדורותיכם משמע דס"ל דממלת לי לחודא נמי משמע שהוא קיים לעולם:

על גבי מעין בברייתא דמייתי בגמרא מפרש כדי שתמשוך מלכותו. כלו' דסימנא מלתא היא. וכי היכי דמשכי מיא תהיה מלכותו נמשכת:

והורדתם אותו אל גיחון בגמרא פרש"י אלמא בעי משיחה על המעין. גיחון מעין קטן אצל ירושלים. ולא זהו גיחון היוצא מעדן. והרמ"ה כתב וז"ל והורדתם אותו אל גיחון והוא אחד מד' נהרות שיוצאים מעדן. והרי הוא כמעין שאינו פוסק. אלמא בעי משיחה על המעין:

שאול ויהוא נמשחו כו' הנה עיקר השמן היה בצלוחית. ולצורך משיחת מלך היה הנביא לוקח מעט שמן מהצלוחית ומניח בקרן או בפח ומשח בזה את המלך. וע' בענף:

פסקה ט

עשה כמין גבעה משום דק"ל כי היכי דקאמר פר החטאת ה"ל למימר ואת איל העולה ואיל המלואים כמ"ש בפר שהזכיר מעשיהו. ולהכי משני שאמר שני האילים לומר שהעמיד שניהם יחדיו עם הפר ועשאן כמין גבעה. ואילו כתיב ואת איל העולה ואיל המלואים הוה אמינא כל חד לעצמו העמידן. וטעם הגבעה מפני שהמעשה הזה מהמלואים לגדל ולרומם את אהרן ובניו ולכן שם כגבעה גבוה לפניהם שסימנא מילתא היא. וגם שישגיחו הרואים במעלתם ויזהרו בכבודם:

כמין גבעה כו' שדרך הגבעה להיות משופעת מכאן ומכאן:

הדין דחפין כו' ר"ל דמלא חפניכם אמר רחמנא למשה ולאהרן. הרי ד' חפנים. וההופן הוא פי שנים בקומץ. דההופן הוא ממלא ידו. והקומץ אינו אלא חופה ג' אצבעותיו עד שמגיע לפס ידו. הרי שהארבע חופנים של משה ואהרן הם שמונה קומצין. ואח"כ נכנס דרך נס כל השמונה קומצין בחפנו של משה כדכתיב וזרקו משה השמימה וכל דבר הנזרק בכח אינו נזרק אלא ביד אחד. וזהו שא"ר הונא כאן לא דמי הדין דחפין להדין דקמיץ [פי' שאינו דומה זה שלוקח בחפנו לזה שלוקח בקומצו] הדין דחפין תרין הדין דקמיץ [פי' זה שלוקח בחופן הוא נוטל כפלים מזה שנוטל בקומץ] ארבע חופנין תמניא קומצין [פי' שארבע חופנים של משה ואהרן הם שמונה קומצין]:

מספיק ע"י נס שיחזיק. וכתב הידי משה שהגירסא הנכונה היא והקב"ה מהפך. פי' שמהפכו לשחין. וכן אי' בש"ר:

וכל ישראל עומדים פי' היפ"ת שכולם היו בעזרה ביום הכפורים (וע' מ"ש בב"ר פ"ה סי' ו' בשם הנזה"ק. ולכאורה כאן אי אפשר לפרש כן שהרי כבר אמר כאן ואת כל העדה הקהל כו' אלא זה אחד כו'. ואפשר שמקודם אמר שאין אפשר שכל ישראל יהיו עומדים לפני הפתח. ואח"כ אמר שבלא זה יש ג"כ נס שאין אפשר אפילו בעזרה יעמדו כולם):

פני הסלע משמעו שכל אחד ואחד היה עומד בפני הסלע ממש (מת"כ):

זקפן העמידם:

שמן הוא מלשון שימה. ובב"ר פ"ה גרס צמדן. ופי' הושיבן כל אחד אצל בן גילו זקן אצל זקן ובחור אצל בחור. ולפ"ז בא ר' אחא להגדיל הנס שנמצא מקום מוכן לכל אחד במדרגתו ולא היו בערבוביא:

צמצמן פי' שהיה המקום מחזיקם בצמצום לא פחות ולא יותר. וזה כדי שלא יהיו דחוקים וגם לא מרווחים כדי שיכירו ויתנו לב בנס שהיה המקום כמדתם ממש:

בזאת תדעון כו' דבזאת משמע בנס העומד לפניהם. דכל זה מורה באצבע:

אף בבהמ"ק כן משום דמשכן לא הוי אלא לפי שעה בז' ימי המלואים. לכן אמר אף בבהמ"ק היה כן פי' היה כן תמיד בשעת התפלה דהתם הוי קדושה טפי דקדושתו קדושת עולם:

עומדים צפופים מלשון ויצף הברזל. שמרוב הקהל שהיו בעזרה היו נדחקים איש באיש עד שהיו רגליהם נטולות מהארץ ועומדים באויר (רש"י). והרמב"ם והערוך פי' צפופים דחוקים:

ד"א בין כל אחד כו' ובב"ר פ"ה אי' ד"א לכל אחד ואמה מכל צד. ופירושו משום דהשתחויה בפשוט ידים ורגלים היה צריך ד' אמות לקומת האדם. ואמה מכל צד שיהיו

רחוקים זה מזה ולא ישמעו תפלתם ויטרדו זה את זה. או כדי שלא יתבייש החוטא מהתוודות על חטאיו:

פרק יא

פסקה א

פתח חכמות בנתה וגו' (משלי ט') משום דק"ל מ"ש דקרא לאהרן ולבניו למעשה הקרבנות ביום השמיני ולא בשבעת הימים שעשאן משה. ובעי לתרוצי משום חצבה עמודיה שבעה כמו שאפרש. פתח בהאי קרא. ומכיון דמייתי ליה מפרש ליה ברישא בכל פירושי דאשכחן כדרך המדרש:

ה' בחכמה וע"ש חכמות מפני שבחכמתו כוללת חכמות רבות באחדות פשוטה:

אלו ז' ימי בראשית שאע"פ שבששה ימים נברא העולם. מ"מ היה חסר מנוחה עד שבא שבת בא מנוחה והיינו דכתיב ויכל אלהים ביום השביעי (תוס' פ' אד"מ) וזהו ג"כ כוונת המדרש במה שהביא כי ששת ימים וגו' הכוונה וסיפיה דקרא וינח ביום השביעי. ומה שהביא המדרש ויברך אלהים את יום השביעי נראה שנתן עוד טעם שלהיות שיום השבת מבורך ומקודש בכמה מילי כדלעיל בב"ר ה"ל יום השבת כבריאה אחריתי:

תוצא הארץ נפש חיה בהמה. שהוא דבר העומד לטביחה:

מסכה יינה ויאמר אלהים יקוו המים. כלו' שאז נתקן ענין המים הצריכים לשתיה דה"ל כמזיגת היין לסעודה. שמתחלה לא היו המים ראוים לשתיה שהיה יסוד העפר מעורב בהם. ובהקוות המים נבדלו חלק העפר מהמים:

אף ערכה כו' תדשא כו' עשב מזריע דבר הערוך ומוכן לשולחן והן מיני פירות הארץ וזרעים חיים:

זה אדם וחוה ונקראו נערות שהיו כבחורים כשנבראו כמ"ש לעיל בב"ר כבן עשרים נבראו. ופי' שלחה נערותיה תקרא. החכמה הנזכר שלחה לנערותיה וקראתם וזימנתם לסעודה:

שהסיטן הקב"ה שהגביה אותם במה שקראם אלהות. ודריש גפי מלשון כנפים ע"ד השאלה:

והייתם כאלהים לא גרסינן לה שזה מדברי הנחש ועוד דוהייתם כאלהים קאמר אלמא דעדיין לא היו כאלהים. וגרסינן במקומו אני אמרתי אלהים אתם דדרשי לה במדרשות באדם הראשון קודם החטא:

הן הניחו דעתו כו' ומי פתי יסור הנה הכי פירושו כי כפתי הזה שיסורו מהנה דהיינו שיניח דעתי מפני דעת הנחש:

בשביל כך חסר כו' כלו' בשביל זה דהיינו שהיה חסר לב לכן אמרה לו החכמה הנזכר גזירת כי עפר אתה. ולא הזכיר הכתוב זה. כי באומרו אמרה לו יודעים שהיא הגזירה שגזר עליו. וע' בענף:

פסקה ב

בחכמה יבנה בית והיינו בהמ"ק כדאיתא בש"ר פ' מ"ח:

הן פרטגמיא פי' שיתעשרו בקבוץ השלל כסוחר המקבץ מעות וסחורה:

דעביד פרטגמיא אכיל משתותא. פי' שהזוכה ומרויח בפרגמטיא עושה משתה ונהנה מיגיעו. וכן זה אם זכה לעשות פרגמטיא בשבע שנים אלו יזכה לעוה"ב. ואי לא לא. וכדאי' בירושלמי דשביעית סוף פ"ד המת בשבע שני גוג אין לו חלק לעוה"ב. סימנא דאכיל פרטגמיא אכיל משתותא. ופירושו שהמת בשבע שני גוג לפי שהם פרגמטיא של צדיקים סימן רע לו. שאילו היה צדיק היה נהנה בהם. ולכן הוא סימן שאין לו חלק לעוה"ב. ונתנו סימן לדבר ממאי דאמרי אינשי אכיל פרטגמיא כו' וכנ"ל. וע' עוד בענף:

זה יחזקאל דריש נערותיה לשון שליח ומשרת כמו משרתו יהושע בן נון נער. ואמר נערותיה לשון רבים על יחזקאל והנלוים אליו מבני הנביאים ההולכים במלאכות ה':

אמור לציפור ופי' מי פתי יסור הנה וכו' לכו לחמו בלחמי. היינו החיה והעוף שאינן בעלי דעת כאדם:

פסקה ג

זו תורה ר"ל חכמות זו תורה. בנתה ביתה זה העולם שע"י התורה נברא העולם. הה"ד כי ה' יתן חכמה זה לראיה שהחכמה שם נא' על התורה כדכתיב כי ה' יתן חכמה דמיירי בתורה הנתונה לישראל מפיו כדאי' בש"ר פ' מ"א. ולראיה שהעולם נבנה ע"י התורה הביא קרא ה' קנני ראשית דרכו וגו' דמהני קראי ילפינן שהתורה קדמה לעולם ועל ידה ברא ה' העולם כדאי' בב"ר פ"א:

אלו ז' ס"ת כלומר שע"י התורה שהיא ז' חלקים. נברא העולם על ידה ג"כ ז' חלקים שהרקיעי' ז' וכן הארצות ז' כדלקמן פ' כ"ט:

אלו העונשים משום שתכלית הבריאה להשלים את ישראל ע"י התורה עד שיהיו כמלאכי ה'. אמר שהיו בה בתורה ג' ענינים שבעבורה תתקבל אצלם. והם השכר והעונש. והפלפול. ואהבת ה'. כי יש שעושה מפני השכר והעונש ויש מפני ההתחכמות בעצמו. ויש מאהבת ה'. ועל האחד אמר העונשים. ועל השני ק"ו וג"ש שזה עיקר

הפלפול. וכנגד הג' ערכין כי מאהבת ה' יקדיש ערך נפשו לה'. והכוונה שנתן ה' לישראל דרך שיקבלו התורה בכל צד שאפשר להדריכם:

אלו העונשים דאית בהו מיתה וכרת דדמי לטבחה:

קלים וחמורים דהא דמיא למסיכת היין שמערבו זה בזה. וכן ע"י ק"ו וג"ש לומד מזה לזה:

אלו ישראל כמד"א כי נער ישראל וגו':

שהטיסן שהפריחן:

חסר לב כו' פירושו ע"ד שפירשתי לעיל סי' א':

פסקה ד

פתר קריא באוהל מועד. משום דקשה למה לא נקרא אהרן לעבודה עד יום ח'. שבכל הז' היה משה מכהן בעבודה. וקאמר ראב"כ שזה היה כענין מנהגו של עולם שאין מזמינים את האורחים אלא אחר תיקון הבית והסעודה שיהיה הכל מתוקן לפניו. ולכן לא נקרא אהרן עד שהיה ענין הבית נגמר. וכן ענין הסעודה הנעשית שם. כי הקמת המשכן לא נשלם עד יום השמיני. שכל ז' ימי המלואים היה משה מעמידו ומקריב קרבנותיו עליו וחוזר ופורק כדאי' בת"כ. על זה אמר כאן חכמות בנתה ביתה זה בצלאל כו' פי' שה' בחכמה בנה הבית הזה ע"י בצלאל שנתן בו חכמה. והחכמה האלהית גזרה שתהיין עמידות הבית ז' פעמים קודם יום השמיני. והיינו חצבה עמודיה שבעה כלו' קצבה שהקמותיה יהיה ז'. ואף שאנו לא נדע ולא נשיג טעם לדבר הזה. שכמו שהבנין היה על ידי חכמתו יתברך הנעלמת. כן הדבר הזה. וענין הקרבנות ר"ל ידיעת הקרבתם לאהרן לא נגמרה עד עבור ז' ימי המלואים כי בהם למד מעשה הקרבנות והנסכים וסדור לחם הפנים ממעשה מרע"ה. ואחר שנשלמה הידיעה הזו כשולחן ערוך לפני אהרן אז נקרא לכהונת העבודה כקריאת האורח אחר תיקון הסעודה. וז"ש מי פתי שיסור הנה וכו' כלו' טעם קדימת כל זה הוא לפי שמי פתי שיסור הנה לעבודת ה'. וחסר לב פירש ומי החסר לב שיתקרב את עצמו לעבודת ה' קודם שימלא את ידיו בידיעת מעשה העבודה. אבל עתה שמלא יד אהרן ובניו אמר להם לכו לחמו בלחמי וכו':

פסקה ה

זשה"כ עם חסיד כו'. משום דבעי לאתויי הכא הא דא"ר שמואל ב"נ כל שבעת ימי הסנה היה הקב"ה מפתה כו' הה"ד ויהי ביום השמיני. להכי מייתי האי קרא עם חסיד וגו' שר' נחמיה פתרו במשה וס"ל ג"כ שמאמר שלח נא ביד תשלח חשבינן צד חטא במשה עד שענשו ה' עליו כדאכתוב לקמן:

בא"א כיון שבא בחסידות הקב"ה בא עמו בחסידות. בשעה שבא בתמימות הקב"ה בא עמו בתמימות. בשעה שנתברר על עסקיו הקב"ה בירר לו עסקיו. ובשעה שבא בעקמנות הקב"ה בא עמו בעקמנות. אימתי בא בחסידות כו'. אימתי בא בתמימות כו'. אימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר ואנכי הולך ערירי מה כתיב תמן לא יירשך זה. אימתי בא בעקמנות בשעה שאמר במה אדע כי אירשנה כו'. כצ"ל לפי דעתי. וע' בשוח"ט מזמור י"ח וכן אי' בפייט מוסף דר"ה ועל נאמו במה אדע נידון בקו ידוע תדע. וכן אי' בסוף סדר שמות ואם בשביל שאמר אברהם אבינו במה אדע כי אירשנה ואמרת לו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך א"כ הרי עשו וישמעאל מבניו כו':

אל נא תעבור דאע"ג דעוסק במצוה פטור מן המצוה. עשה לפנים משורת הדין להקבל פני אורחים אע"פ שהיה מקבל פני שכינה. ועוד דבלאו הכי היה פטור מהכנסת אורחים שהיה בצער מילתו דיום שלישי היה ומצטער פטור ג"כ. ולכן עשה לו י"י ג"כ לפנים משורת הדין להמתין לו כדר' סימון:

תקון סופרים ר"ל שבאמת השכינה היתה ממתנת לאברהם שהרי כתיב וירא ה' אל אברהם הרי שהשכינה באת אצלו ואמר לו זעקת סדום ועמורה וגו' והו"ל למימר וה' עודנו עומד וגו'. אלא שהכתוב תקן הדבר מפני הכבוד כסופר זה שמתקן דבר מה:

במשה בשעה שבא בחסידות הקב"ה בא עמו בחסידות בשעה שבא בתמימות הקב"ה בא עמו בתמימות. בשעה שנתברר על עסקיו הקב"ה בירר את עסקיו. בשעה שבא בעקמוניות הקב"ה בא עמו בעקמוניות. אימתי בא בחסידות כו' אימתי בא בתמימות כו'. אימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם. מה אמר לו זה שמי לפי שעה אהיה אשר אהיה. אימתי בא בעקמנות בשעה שאמר לו ועתה לך כו'. כצ"ל לפי דעתי. וכדאי' בש"ר פ"ג אלהי אבותיכם שלחני אליכם אותה שעה נתברר משה על עסקיו כו'. וברבה סוף ס' שמות אי' עתה תראה וגו' במלחמת פרעה אתה תראה ואין אתה תראה מלחמת ל"א. וע' בשוח"ט מזמור י"ח:

בשעה שאמר הראני כו'. נראה דהיינו חסידותיה שרצה ללמוד מטוב מדותיו להתחסד. וי"י נהג עמו בחסידות להראות לו נפלאות מכבודו ואמר לו אני אעביר כל טובי על פניך. והיינו מה שעבר על פניו ויקרא י"י י"י אל רחום וחנון. ומשם למד חסידות טפי ע"ד שאמרו והלכת בדרכיו מה הוא חנון אף אתה חנון כו':

מדוע לא יבער הסנה כו'. והשיבו ה' מפני ששכינת כבודו שם אז בא משה בתמימות. והיינו במה שהסתיר פניו מהביט. וענין התמימות לפי זה הוא תמימת הדעת. היינו שלא העמיק לחקור על מראה השכינה ההיא איך היא. אלא ירא והסתיר פניו. ומה שה'

בא עמו בתמימות היינו מה שנתן שכרו. שבשכר ויסתר פניו זכה לדבור פנים בפנים כדלעיל ש"ר פ"ב. וזה דרך תמימות שלא דקדק ה' עמו אם ראוי למעלות אלו אלא חננו במדרגות גבוהות כהנה:

פסקה ו

ר' יודן כו'. איידי דבעי לאתויי הכא דרבי חלבו דאמר כל ז' ימי המלואים כו' עד הה"ד ויהי ביום השמיני. וההוא ס"ל שלא שימש משה בכהונה אלא ז' ימי המלואים. מייתי נמי הכא דר' יודן ור' ברכיה דפליגי עליה וס"ל ששמש כל מ' שנה:

משה ואהרן בכהניו משמע ליה בכהניו קאי נמי אמשה וכינוי דכהניו קאי אקב"ה. וכמו שלא פסקה הכהונה מאהרן כל ימיו כך לא פסקה ממשה כל ימיו. אלא מזרעו [רש"א]:

יקראו על שבט הלוי. משמע אבל משה בעצמו כהן היה [מת"כ]:

פשוט הוא לן כו' משום דאיכא מ"ד דמסתפקא להו הך מילתא וכדאמר בפ"א דתעניות ובפ"ב דע"ז. להכי קאמר ר"א שפשוט אצלינו שבחלוק לבן שמש כו'. וכתב הרשב"א בתשובה סי' מ"ב חלוק לבן גמרא:

ולא שרתה שכינה וכיון שלבש אהרן בגדי כהונה גדולה ושמש שרתה שכינה על ידו כדכתיב כי היום ה' נראה אליכם. וכתיב וירא כבוד ה' אל כל העם וגו' וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם:

הרי ששה ע' מ"ש בש"ר פ"ג סי' כ':

כל ז' ימי אדר שבז' באדר מת משה כדיליף בפ"ק דקדושין מקראי:

וכסבור שלו הוא כלו' שעל ידו שרתה השכינה [מת"כ] מתרץ בזה דאי כפשוטו שסבור שהכהונה שלו הלא יקשה הא כבר נאמר לו ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך וגו' ובז' ימי המלואים הלבישם אהרן ומשחו וקדשו. ועוד יקשה הרי משעה שאמר לו הלא אהרן אחיך הלוי הודיעו שנטל ממנו הכהונה:

ויהי ביום השמיני ר"ל דקשה כיון דאין שייכות לענין השמיני עם הז'. שהז' היו ימי המלואים. ומעשה השמיני לחנוך אהרן לעבודה ולהשרות שכינה לישראל. לא הוה ליה לטפלו אל הז' לומר ויהי ביום השמיני וכו' שמאחר שיום זה נטל עשר עטרות דחשיב מכל הז'. אלא ויהי באחד לחדש מבעי ליה או ויהי ממחרת. אע"כ ששייכות אל מספר הז'. שבז' חשב משה שהוא יהיה כהן ובשמיני נדחה. דומה למעשהו בשלח נא ביד תשלח:

פסקה ז

עלה בידינו מן הגולה פי' קבלנו מחכמי גלות בבל [ז"ר]:

וחמשה הן כו' הנה כל סימן זה פירשתי כבר בב"ר פ' מ"ב סי' ד'. והכא לא באתי אלא לפרש בקיצור:

ברברים תוגרמה תרגום ירושלמי ברבר. מעם לועז ת"י מעם ברבראי [ז"ר]:

שאין המלך נזקק למדינה כמו שהיה למוד אם יהרגו את אוהבו. כצ"ל [א"א]:

ונברכו בך ודרשו חז"ל אפילו ספינות שבים נתברכו בשבילו:

גלגל עינו של עולם. ויהיה פי' עי' משפט עין העולם העושה משפט:

עין שעשתה מה"ד. בענין סדום. שהפך בזכותם ואמר השופט כל הארץ וגו' וכן דרכו תמיד כדכתיב כי ידעתיו וגו':

לפדגוג פי' אומן המגדל את בני המלך:

אם אין תישים כי אין מי שיפרה וירבה הצאן. והצאן הנמצאות יכלו מעט מעט:

אין רועה פי' אין רועה את הצאן:

אין עולם כלו' שלא יתנהג העולם כראוי כי לא ימצאו עדר הצאן הצריכות לעיקר צורך המדינה:

אין ב"כ וב"מ ולא ימצא מקום מוכן שתחול השכינה על איזה איש:

צור תעודה כלו' שאחז צרר וקשר והסגיר התעודה זה בתי מדרשות שהם מקום בית ועד לתורה כדי להיות חתום תורה בלמודי להשכיח התורה מישראל ולסלק השכינה מישראל [נזה"ק]:

וחכיתי לה' המסתיר כו' והוא שישעיה בא שוב לנחם את כנסת ישראל שלא תתקיים מחשבת רשע זה להשכיח את התורה מישראל כי אי אפשר להיות שום דבר מעכב למנוע התורה מישראל. ועל זה אמר וחכיתי לי"י המסתיר פניו מבית יעקב שאין לך שעה קשה לישראל שהקב"ה עמם בכעס וזעם כאותה שעה שכתיב בה ואנכי הסתר אסתיר פני מהם. כי בהיותם בהסתר פנים פני השגחתו הם מעותדים לכל מקרה ופגעים רעים. ואעפ"כ גם על אותה שעה ופרק נאמר שם בכתוב כי לא תשכח מפי זרעו. ומזה ראיה ברורה שלעולם אין התורה משתכחת מישראל אפילו בשעת זעם. וע"ז אמר ומאותה שעה קויתי לו כלו' מאותה שעה שהיא קשה מאד קויתי לו תמיד. שהרי אם בשעה היותר קשה הבטיח ה' כי לא תשכח התורה מפי זרעו כ"ש בשאר זמנים [יפ"ת ונזה"ק]:

התחילו הכל צווחין ווי ואע"ג שאמר ישעיה שלא יועיל כוונתו. מ"מ עכ"פ מחשבתו של אותו רשע הועילה במקצת לפי שעה לבטל תורה הרבה מישראל בהיותו אוחז ב"כ וב"מ לכן צווחו ווי. כי קיום כל העולם אינו אלא ע"י התורה כדכתיב אם לא בריתי וגו' [נזה"ק]:

וכיון שהגיעו לפסוק כו' אגב אורחיה אשמועינן הכא מ"ט שרפה כקרוא ד' דלתות ולא קודם או אח"כ. וס"ל דהמגילה ששרף היתה מגילות קינות. ודלתות היינו פסוקים. ולכן

בפסוק החמישי התחיל לשרוף לפי שנאמר שם היו צריה לראש אז כעס שתסור המלכות ממנו. אבל בפסוקים הראשונים לא חשש. דקאמר בהו ואנא מלכא כדאי' בגמרא. כלו' אע"פ שכתוב ישבה בדד וגלתה יהודה לאו לגמרי קאמר אלא ברובה ודרך גוזמא קאמר קרא והוא עדיין ימלוך על הנשארים:

כיון שראו כן התחילו צווחין ווי. כי ע"י מעשה יהויקים תחתם הגז"ד בחורבן בהמ"ק אשר היא צרה כוללת לכל ברואי עולם:

מקטף בעוללות פי' להכרית העוללות והם פירות הקטנים שעדיין לא באו לידי גדולם:

מזנב באשכלות פי' לחתוך פירות הגדולים עם הענפים:

החרש והמסגר אלף שהגלה נבוכדנצר אותם. והם החכמים או היועצים. והיינו אשכולות שהם עיקר הכרם. וחשב נ"נ שימותו כולם בטלטולם וישתכח תורתם:

זה וזה אלף פי' שניהם יחד הם אלף:

הבוליותים פי' שרים שהכל נשמעים להם ופתחו ואין סוגר:

אלו ת"ח ואיקרו חרש ומסגר כדאמר בפ' המגרש בשעה שפותחין בד"ת נעשו הכל כחרשין. ובשעה שסוגרין שוב אין פותחין:

לקעקע ביצתן פי' לעקור שרשן ועיקרן:

בעא למזבן בכל בעיתא. הוא פי' על לקעקע ביצתן. בעיתא הוא תרגום ביצה שאמר בסמוך לקעקע ביצתן. והרד"ל כתב וז"ל בעי למזכי בכל ביעתא כצ"ל והוא פי' לקעקע ביצתן. וענינו ליטול כל בצי ואפרוחי העוף ואינו מניח כלום לקיום המין. ולשון למזכי הוא כזוכה מן ההפקר כאסוף בצים עזובות עכ"ל:

ליפס מס:

גבאי טמיון פי' גובה מס לאוצר המלך:

עבדא פלנא כו' פי' פשרה וחלוקה. ואמר כל מקום שנא' ויהי ברוב מקומות הוא צרה. ובא למעט מקומות עכ"פ אין שמחה. אבל והיה הוא בהיפך ברוב מקומות הוא שמחה ובמיעוט עכ"פ אין צרה:

אדם פי' אדה"ר:

וימנע מרשעים אורם. והמ"ם הוא מ"ם הסיבה שבשביל הרשעים נמנע אף מצדיקים. אי נמי כפשוטו דמרשעים לבד מנע שכיון שהצדיקים לבסוף יזכו בה שלהם מתוקנת לא הוי מניעה לגבייהו:

נמלחו ענין השחתה וכליון. כמו (ירמיה ל"ח) ובלוי מלחים:

החרדל שאינו נאכל מצד חריפותו צריכין להמתיקו:

ותורמוסין הוא מין קטניות שאינו נאכל מפני מרירותו צריכין להמתיקו. שמתבשלת ז' פעמים ואח"כ היא מתוקה ע"י תיקון כדאי' במסכת ביצה פ' אין צדין:

אותה רשעה פוטיפרע. שעל ידי היותו מוצלח. וכל יש לו לרבו. מסר בידו. חשבה פוטיפרע שתפיק רצונה שהוא ברשותו ואין דורש מעשיו. וע"י זה נתגלגל ששמו אותו בבור:

איפופסין פי' גמול. ובזה נתכפרה עונותיהם כמו שנאמר תם עונך בת ציון שאלולי חורבן הבית לא היה נשאר ח"ו מישראל שריד ופליט. וכדאמרינן מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך קינה לאסף מבעי ליה. אלא אמר מזמור על ששפך חמתו על העצים ואבנים. שאלולי כן לא היה נשאר ח"ו שריד ופליט מישראל [נזה"ק] וגם צרת גלות לא חשיבה צרה כלל כיון דעל ידו יכופר עון. כמו שלא יצטער הלוה בפריעת חוב המלוה:

פסקה ח

נמשלו ישראל לעוף. דכתיב יונתי בחגוי הסלע. וכתיב כנפי יונה נחפה בכסף:

חוץ מזקניהם היינו ת"ח כדאמר בקידושין אין זקן אלא זה שקנה חכמה. כי בעצתם וזכותם ישראל עומדים כדלעיל בש"ר פ"ג. ולהכי אידמו לכנפים כי הם סוככים בכנפיהם על ישראל:

גדולה זקנה כו' ר"ל דאע"ג דסתם זקנים הנאמרים בפסוק הם חכמים כדלעיל. מ"מ גדולה הזקנה ממש הילכך אם החכמים הם זקנים ממש הם חביבין ודאי. אבל אם נערים הם נטפלה להם ילדות כי אין דעתם שלמה מצד הילדות. ולכן אינם חביבין בהחלט. וע' בתנחומא ס' שמיני ומ"ש שם:

עלה אל ה' כו' וזה בסיני היה שפרשה זו קודם מ"ת נאמרה כדפרש"י בחומש:

אף לע"ל כו'. ר"ל לא מיבעי בעוה"ז אלא אף לע"ל שכל הארץ ימלא דעה את ה'. על כל זה יחלוק כבוד לזקנים בחכמה ובמנין. שגם אז יהיו החכמים מכובדים שכפי הכנת האנשים עכשיו יתחכמו אז ויתחלפו במדרגה זה מזה:

עתיד הקב"ה לישב כגורן. פי' שיהיה יושב אצלם בעגולה כגורן כדרך המלכים כדמפרש ואזיל. והיינו נגד זקניו כבוד פי' כבוד ה' יהיה נגד זקניו בהיותם יושבים בחצי עגולה ורואים זה את זה:

וכי בגורן היו יושבין. הא אין כבוד מלכים לישב בגורן. ובפ"ק דחולין גרסינן מאי גורן ממש. אטו שעד שומרון גורן הוה:

כי הא דתנינן כו' ר"ל שמקום מושבם נקרא גורן להיותו כחצי עגולה כגורן. וע' מ"ש בש"ר:

כדי שיראו זא"ז פרש"י שיהיו רואים זה את זה להיות שומעין איש דבר חבירו ומתוכחים זה עם זה עד שיצא הוראה כהלכה. שאילו היו יושבים בשורה שלא בעגולה אין בני השורה רואה את בני סוף שורתו. ובעגולה שלימה לא היו יושבין כדי שיהיה מקום לצאת ולבא. והיפ"ת כתב מפני סופרי הדיינים:

אני חמיתי מצומצם ביניהון. פי' אני ראיתיו כו' ור"ל שלמה ברוה"ק ראה שעתיד שהקב"ה יושב עם הזקנים כדלעיל. ואמר נודע בשערים בעלה על עתיד שאז יהיה נודע וניכר שמראים עליו כאילו באצבע. ולפ"ז אשת חיל רמז לכנסת ישראל. ובעלה רמז על הקב"ה ע"ד תקראי אישי:

פסקה ט

ראש חולה מלשון מחול הכרם. ומחול פי' עגולה. וירצה שיסדר הצדיקים סביבו כעגולה. והוא יתברך יהיה באמצע. ולהיות השי"ת באמצע אמר שיהיו מראין אותו באצבע. שהאמצע נראה לכל המסובבים. ומ"ש שהקב"ה יהיה ראש חולה הוא היותו באמצע כמו המרכז לעגולה [יפ"מ]:

שיתו לבכם לחילה ואע"ג דפשטיה דהאי קרא מירי בירושלים כדכתיב התם הר ציון ירכתי צפון וגו' סובו ציון. י"ל הרמוז בתיבת חילה מירי בג"ע. דאפשר שהכתוב ידבר בענין זה וירמוז בענין אחר:

לחולה כתיב לשון מחול הכרם דתנן בכלאים:

והן עולין עליו בעולמא. צ"ל והן חלין לפניו בעלמות [יפ"ת] ופי' שהם ירקדו לפניו בחוזק ובזריזות [כמ"ש בש"ר ותלך העלמה שהלכה בזריזות. ופרש"י כעלמה בכל כחה]:

ואומר פי' שכל אחד יאמר כי זה וגו':

בעלמות בזריזות כצ"ל כמו שפירשתי לעיל:

עלמות כאלין עולמתא. זה פי' אחר ור"ל שהם חלות במחול כעלמות פי' נערות החולות במחולות. וזהו שסיים המדרש כמד"א בתוך עלמות תופפות:

תרגום עקילס איתניסא עולם שאין בו מות. כתב הערוך לשון יון תנסיא מות. והאל"ף שבראש התיבה מהפך פירושה מן מות ללא מות וזהו עלמות אל מות [מעריך] ור"ל שאותיות אחה"ע מתחלפין והעי"ן מתחלף באל"ף. או מפרש עלמות שעולות על מות. ושני תיבות עולם שאין בו מות דקאמר המדרש אינו מדברי עקילס אלא דברי המדרש הוא שמפרש מילתא דעקילס דר"ל עולם שאין בו מות. עוד כתב המעריך וז"ל ודע כי עד היום יש בספרי הרופאים מרקחת ששמה אתוסיא לומר שמצלת מן המות:

עלמות בשני עולמות וכדאמר בפ' אין מעמידין גבי עלמות אהבוך קרי בי' עולמות. וע' מ"ש בקהלת רבה פ"א סי' למ"ד:

פרק יב

פסקה א

הה"ד אל תרא ס"ל דטעם סמיכת מצוה זו למעשה זה דנדב ואביהו מפני שמתו על כניסתם שתויי יין כדר"ש דלקמן. להכי מייתי הני קראי דיש סמך לענין זה במ"ש בסופן וכצפעוני יפריש דדריש ליה שהפריש היין בין אהרן ובניו למיתה כדבסמוך. ואגב אורחיה מפרש כל הני קראי דסמוכים אהדדי בגנות היין:

מהו כי יתאדם שאם כפי פשוטו שלא יביט אל מראהו היפה בנותנו בכוס עינו מאחר שאחריתו כנחש ישך. קשה שהו"ל להזכיר מתועלת היין מה שהוא זן ומשמח ומחכים ומרפא שמפני זה היה ראוי שיפותה בו האדם יותר מיופי מראהו. לכן פי' כי יתאוה לדם כו' דהשתא הוי כי יתאדם וכן כוליה קראי נתינת טעם אל ההמנע משתיית היין:

לדם נדה כו' שע"י השכרות יהיה להוט אחר הזנות ולא יחוש לנדה וזיבה:

כיס אחד יהיה לכולנו. דהתם אי אפשר לפרש כיס ממש. דא"כ סותר למ"ש גורלך תפיל בתוכנו. דאי כיס אחד לכולם אין גורלו של אחד מהם מיוחד מחביריו. וע' בקה"ר פ"א מצאן עסוקין בריבה אחת וא"ל לא כן כתיב כיס כו':

סוף שאשתו כו'. ר"ל אפילו היא אומרת לו בפירוש שפירסה נדה מ"מ אינו חושש:

סוף שאשתו כו' ופי' יתהלך במשרים שיתהלך בדרכו ולא ימנענו דבר מכשול:

כשושנה אדומה רומז למ"ש בשה"ש פ"ז וכן בסנהדרין ל"ז סוגה בשושנים שאומרת לו כשושנה אדומה ראיתי ופורש ומושלו בסייג של שושנים הגודר בעד המשל כערמת חטים וכי יתן עינו בכוס פורץ גדר השושנים ויתהלך במישרים [רד"ל]:

סוף שמטמא כו' ופי' יתהלך במשרים שכל הדרכים ישרים בעיניו אע"פ שטועה בהוראתו. וז"ש בסיפא ולבך ידבר תהפוכות:

ודאי מסמיק ליה פי' יתאדם ודאי פירושו שמסמיק ליה שמאדים פני שותהו ויהיה ניכר בפניו שהוא שכור ובוז יבוזו לו. ולפי פי' זה ג"כ הוא נתינת טעם אל ההמנע משתיית היין:

נותן עינו בכוס כו' ולהכי כתיב בכיס וקרינן בכוס. וטעם הדבר שע"י שהוא נותן עינו בכוס אינו חושש לחסרון הממון. והחנוני נותן עינו בכיס ומרבה להוציא ממונו ולא ירגיש עד שמכלה ממונו:

מישרא ריק כמישור:
מה הדין קדרא כו' פי' שאומר מה שעושה קדרה זאת של נחשת יכול ג"כ לעשות קדרה של חרס ומוכר אותו של נחשת ושותה יין בשויו:
בטימיו באוצרו כלו' בשויו:
סוף שהוא מוכר כו' פי' שע"י שאומר כדברים הנזכר על הקדירה. כן יאמר בכל כלי ביתו עד שלבסוף ימכור את כולן ונעשה ביתו מישור. וזהו במשרים לשון מישור:
אמרין בנייא כו' אמרו בניו אבינו זה לא יניח לנו כלום:
אשקוניה כו' בניו השקוהו והשכירוהו והוציאוהו ונתנוהו בחד בית עולם. פי' בית עולם מערה מוכנת לקבור בו מתים. כדי שכשיקוץ מיינו לא ידע מי הביאו הלום ויתחרט ולא ישוב לכסלה עוד. וכתב המת"כ שמצא בקובץ ישן שהוציאו הקול מפני השכנים היאך שמת באמת והוציאוהו וקברוהו. וכוונת בניו היה שימות שם:
עברין שפיין כו' עברו מוכרי יין השער דרך אותו בית עולם. מוכרי יין נקראים שופי יין [ערוך]:
שמעין אנגריא שמעו קול הומיה בעיר כעין מלחמה. אנגריא בכל מקום פירושו שעבוד. והמעריך כתב שפי' שבדרך שמעו אומרים שבעיר היו תופסים חמורים לעבודת המלך:
פרקון כו' פרקו משא היין מעל חמוריהם ונתנוהו באותו מערה שהיה אותו איש ישן שם:
מתער כו'. הקיץ משנתו וראה נוד נתונה למעלה מראשותיו:
שרי יתיה התיר אותו הנוד ונתנוהו בתוך פיו ושתה כך כשהוא שוכב:
לבתר ג' ימים לאחר ג' ימים אמרו בניו וכי אין אנו הולכים ונראה מה אותו אבינו עושה:
אזלו כו' הלכו ומצאוהו שוכב והנוד נתונה בפיו:
אמרין כו' אמרו אף כאן אין הקב"ה מניח אותך הואיל והוא נותן לך אין אנו יודעים מה לעשות נגד רצון הקב"ה:
ברייך בוראך:
עבדי כו' עשו ביניהם תקנה שכל אחד ישקנו יום אחד:
כהדא אילפא כו' פי' כספינה זאת שהיא מטורפת בלב ים שיורדת ועולה בסערה כאומר יעלו שמים ירדו תהומות. וכן השכור תועה ביינו מפה ומפה כאומר נוע תנוע ארץ כשיכור:
נחתא וסלקא פי' יורדת ועולה:
כהדין תרנגולא כו' פי' כתרנגולת השוכבת בראש החבל כי החבל מתנועע עמה לכאן ולכאן:

כהדין קוורניטין חוזר לפרש וכשוכב בראש חבל על הקברניטין שיושב למעלה על תורן הספינה והולך ובא ומנענע. ומפרש חבל על הקברניטין שיושב כו' מענין רב החובל שהוא הקברניט:

מחו ליה מכין אותו:

טלמין לשון הכאה ודחייה ודחיפה [ערוך] אבל המעריך פי' דמזלזלין אותו והוא אינו יודע:

שתי שכרא חמשה כו'. השתא מפרש הלמוני בל ידעתי היינו בממונו. דאי בגופו כבר נאמר הכוני בר חליתי. ופירושו הוא שתה ה' מדות [קוסטן שם מדה] א"ל החנוני שתית עשרה מדות. והרד"ל כתב דדרש הלמוני לשתי תיבות הל מוני הוללים אותו במנין הכוסות ובל יודע עכ"ל:

ומנשי ליה עוזב ממנו מלשתות עוד:

רב הונא אמר כו' כך היה דרכו של רב הונא לומר למי אוי כו' למי שאינו עמל בדברי תורה. וזה למאחרים על היין וע"י זה מבטלין מד"ת:

למי שאינו עמל בד"ת. דרש למי שיח למי ששח דברים בטלים ואינו עוסק בד"ת והוא תשובה על למי אבוי ואח"כ חוזר לדרוש למי מדינים כפשטיה דקרא [רד"ל]:

למי דינין דהיינו עונשין שעל ידי היין נכשל בעבירות כדלעיל ונענש:

פוטיטין דברים הרבה. ועניינו שהכל ידברו ויעליזו עליו. או פירושו שבשכרותו ידבר דברי סכלות:

פדאין פצעים:

דמגן של חנם:

דהוה אליף כו' שהיה רגיל לשתות שנים עשר מדות יין:

דמיך כו' השכיב עצמו לישן ולא בא עליו השינה. קם בחשך בלילה והלך אצל קפילא פי' החנוני המוכר יין:

וצרי לי כו' ודואג אני מן השומרים בלילה בעיר. והערוך גרס וצדו לי ופי' לשון אורב. מלשון ואשר לא צדה:

תלה עיניה כו' הגביה עיניו וראה נקב מתוך הדלת וא"ל תן לי יין דרך הנקב:

את מפני מערה ומפני המידה מן היין דרך הנקב מבפנים. ואנא אהא שותה מבחוץ. עשה לו כן. שתה וישן לפני הפתח. עברו עליו שומרי העיר והיו סבורים שהוא גנב. הכוהו ופצעוהו:

וקראו עליו כו' בריות קראו עליו המקרא הזה:

שמשמין אדומות כשמש. ובילקוט גרס סמקין:

זה שנכנס כו' אע"פ שהקדימה לא נזכרה בכתוב. אורחא דמלתא היא שהמאריך ביינו נכנס ראשון ויוצא אחרון ע"ד ישעיה ה' הוי משכימי בבקר שכר ירדפו מאחרי בנשף יין ידליקם:

שנכנס לבי קפילא כו'. שנכנס לחנוני בראשונה ויצא באחרונה:

מן דמשמע כו' מששומע היכן יין טוב למכור הולך אחריו. ודייק מלשון לחקור שחוקר ודורש היכן היין הטוב:

דריך פי' הולך ודורך. ובלשון חכמים ולא אדרכיה פי' ולא השיגו:

מפריש בין מיתה לחיים. לשון מפריש הוא משום שהאדם חי מצד הנפש. ומת מצד הגוף. כשיוצא הנפש מהגוף הויא הפרשה בין מות לחיים:

בין אדם לחוה ששנאה ע"י שהסיתתו. א"נ שפירש ממנה ק"ל שנה כדאי' בפ"ב דעירובין [יפ"ת]. או יובן עם מה שכתב ברקאנטי פ' בראשית על פסוק ותרא האשה ראתה דם כי כשסחטה ענבים דאשכול הכופר אירע בה מדה כנגד מדה ומכאן תקון טומאת האשה בימי נדותה כי הפרידה היין המשומר בענביו. וזהו שהפריש היין. ששתה וע"י זה פירסה נדה. והפריש אדם ממנה [גבול בנימין]:

בין אדם לחוה והמ"ל שהפריש בהן בין מיתה לחיים. אלא דניחא ליה למימר הפרשה מוחשת. וכתב הרד"ל בין אדם לחוה למיתה כ"ה בילקוט משלי ואתיא כמ"ד בב"ר חוה ראשונה חזרה לעפרה. ועיין בנשא רבה עכ"ל:

לבניו זרע חם:

בין לוט לבנותיו דמסתמא שנא אותם והבדילם לרעה. א"נ שהקב"ה הפריש בין לוט שנתכוון לעבירה לבנותיו שנתכוונו לש"ש כמ"ש חז"ל בנזיר כי ישרים דרכי ה' זה לוט ובנותיו כו' ולוט נתגלה קלונו. ובנותיו זכו לשכר כדלעיל בב"ר פ"נ:

בין אהרן ובניו למיתה. וה"ה דהמ"ל שהפריש בבניו בין מיתה לחיים. אלא דניחא ליה למימר הפרשה מוחשת:

ואין אנו יודעים מפני מה מתו. ואע"ג דכתיב בהקריבם אש זרה. אי אפשר שמפני זה לבד מתו:

וייחד אליו הדבור שהשם דבר עמו ממש זה הדבר. ודייק זה מדלא כתיב הכא אל משה ואל אהרן כדאמר בשאר דוכתי. וע' ביפ"ת:

פסקה ב

פתח נמצאו דבריך כו' משום דבעי למימר שאהרן שתק וקיבל שכר על זה שנתייחד אליו הדבור וע"י זה שמח מעצבו. לכן מביא דוגמא לזה מירמיה שאמר שדבר ה' הוא לו לששון. אף שכל נבואותיו היו של פורענות:

זה הדבור אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש נאמר לו בסיני באומר ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי וכדאמר בפ' פרת חטאת אל תקרי בכבדי אלא במכובדיי כו':

ובאדם גדול שבמותו נודע שהקב"ה נודע על יריאיו שבשעה שה' עושה דין במקודש. מתירא ומתעלה ומתקלס:

גדולים ממני וממך שלסבת שהם היותר גדולים דקדק הקב"ה על חטא קל מאוד שעדיין לא נצטוו עליה כדי לקדש הבית בהם:

שבניו יראי שמים כלו' שלא היה מיתתן מיתה פשוטה כי אם ע"י שהיו יראי שמים ע"כ נתקדש המזבח על ידם:

שתק והצדיק את הדין. ולא הרהר לומר שעל חטא קל שעדיין לא נצטוו עליה ימותו. לכך זכה שתחול עליו הנבואה בזמן העצבות. ועי"ז ישמח מעצבו ורגזו. שדבר ה' לנביא לששון ולשמחה היה. ויובן מעתה טעם פתיחתו במקרא זה:

פסקה ג

הה"ד פקודי ה' ישרים. גם טעם אגדה זו שסבת יחוד הדבור כאן לאהרן היה כדי לשמחו בשכר ששתק כדלעיל. ומייתי ראיה שדבר ה' לנביא שמחה מהאי קרא. ואיידי דמייתי ליה מייתי דרשת חזקיה ברישא דמפרש ליה בסתם דברי תורה כפשטיה. והדר מסיק דמיירי בנבואת הנביא וז"ש זה אהרן כו':

מונייק פי' ענק:

מוליגא משקה מלשון מלוגמא הנמצא בתלמוד:

קולירין כוס עיקרין. שמות לרפואות הם ונשתנו בשמותם לפי אבר המקבל הרפואה:

שהיה לבו עצב עליו. כי אע"פ שכתוב וידום אהרן שמלת וידום מורה השתיקה מפני ההכרה האמיתית ע"ד דום לה' עכ"ז בלבו נכנס יגון מעט. להיות כי אף שבאמת הוא התגבר על עצבונו ולכן שתק.אבל עכ"פ טבע העצבות מעצמו התעורר בקרבו. כי טבע הלב שעושה מעשיהו אף בלתי ידיעת האדם. אבל ע"י התייחדות הדיבור נתבטל העצב בו כי הנבואה משמח ומשכח כל ענייני העולם:

פסקה ד

א"ר תנחומא כו'. איין ושכר אל תשת קאי. ויהיב טעמא להרחקת היין ממשרתי אלהינו לפי שגורם נזקים כדלעיל. ולהכי מייתי מוסרים ליזהר מהיין לפי שאין האדם סובלו ויוצא מדעתו וראוי שיקח מוסר מהגפן שאינה סובלת הפרי. ומהתורה שמעטה אותו בקרבנות. והדר מייתי דר' יודן שיקח מוסר ממה שהחטיא היין את שלמה:

אימיה לא יכלה ליה כו'. פי' של יין. שהוא הגפן אינו יכול לקיים בו ולסובלו. את יכול לקיים בו ולסובלו בתמיה. והדר מפרש היאך הגפן אינו יכול לקיים בו:

הסתמכת כו'. היא מסומכת בכמה קנים ודקרים מלשון דקר נעוץ [ובפרק שתי הלחם כמין דקרנין פי' קנים] ואינה יכולה לקיים שהענבים מכבידים אותם למטה:

סיקוסים מדה ושיעור:

חצי ההין יהיה לפר. ולפי האכילה דהיינו פר היה ראוי יין מרובה ועכ"ז נתן לו קצבה מועטת חצי ההין לפר ושלישית לאיל וכו':

אלניא כו' האילנות נקראים בשמותיהם כמו הפרי:

חיזורא אילן שמגדל תפוחים נקרא חיזור ושל רמון רמונא כו':

לומר לך מה כלו' לכן נקרא האילן גופנא ולא ע"ש הפרי דהיינו ענב כשאר האילנות שנקראו ע"ש פריים משום רמיזא דגופנא נדרש ב' מלות גו פנא. כלו' שפנה ומוציא מה שבתוכו. והיינו שהענבים במרוסן יוציאו מה שבתוכן שהרמז לזה שכן השותה יין הרבה סוף שמקיא וכו':

סוף שמקיא כו' ענינו מבואר. גם יתכן ירמוז להוצאת רוחו בשכרותו ע"ד נכנס יין יצא סוד:

פסקה ה

לא שתה בהן יין. שהיה מזדרז בבנין בבהמ"ק כדי שלא ימשך אחר תענוגיו ויתעצל:

בתיה בת פרעה תיבת בתיה מיותר. וכן במדרש שעם היפ"ת ליתא:

בלוזמאות המעריך כתב שהוא לשון יוני ופירושו ואכילות גסות. ושם של גנאי הוא מלשון בולמוס. ולפי שאין רוח המקום נוחה מהם קרי להו הכי. והמוסף הערוך כתב פירוש בלשון יוני מחול וחברת אנשים מרקדים ושמחים:

כזה שהוא עובר כו' מפרש אפי לשון חוטם. כמו נזמי האף. שהיה מעקם חוטמו מפני הסרחון. ועניינו כעובר במקום מטונף שקץ בו קצת ועוקם את חוטמו. ומ"מ אינו נמנע מעבור שם לצרכיו. כך מ"מ השרה ה' שכינתו בירושלים כמה שנים משנבנה בהמ"ק עד שהועמד דמות צלם בבהמ"ק:

מיני רקודים לשמחה ושעשוע. וע"י כן לא ישן רוב הלילה. והיה ישן עד ד' שעות ביום. וע' במד"ר פ"י. ובשבת פ' במה בהמה:

דתנן ר"פ ו' דמס' עדיות:

ויכול היה בתמיה. וכי היה לו יכולת כל כך:

כדבר ירבעם שבא מאפרים:

ריתותו רתחו ורגזו:

למה אתה מוכיחו ומאשימו הרבה. הוא נשיא וגדול ודרך העולם אשר נשיא יחטא ברום לבבו. ולכן אין לתמוה עליו כ"כ. ואני מטעימך מהשררה ותראה שלא תוכל לעמוד בה בלא חטא אלא תחטא יותר ממנו. וכן היה שנאשם בבעל כדי לקיים שררתו:

משררתו של עולם זה כצ"ל [יפ"ת] והמת"כ גורס משררתו ואין אתה כו'. ומפרש שיטעום קצת משררתו של שלמה המלך שמלך על עשרה שבטים ושלמה מלך תחת הכיפה:

קורדוקין מנעל שלה והיתה מכה אותו. ודריש ליה מדכתיב אשר יסרתו ולא נאמר הוכיחתו דמשמע יסורין ומכות. וע' בפ' בן סורר:

והיתה מסטרתו כצ"ל וכ"ה הלשון באסתר רבה פ"ד ובירושלמי פ"א דפאה ובקדושין ובכ"מ [רד"ל]:

נשקו בר ואי' בשוח"ט שם רב אמר נשקו בר של תורה שנא' (משלי ט') לכו לחמו בלחמי. וע"ש מ"ש. וכאן נותן עוד טעם שנקראת התורה בר ע"ש שכל דבריה ברים:

ומה בר נדרי נראה שחסר כאן וצ"ל מקודם ומה בר בטני של בית אביך כיון שמתעברות שוב אינם רואות פני המלך ואני דחקתי ונכנסתי כדי שיהיה לי בן מזורז ומלובן [ודריש זה מדכתיב בר בטני ולא קאמר בן בטני דמשמע לשון ברירה ולבון] ומה בר נדרי הרבה נשים נשא אביך וכיון שבא נתן כו':

נמחו מן העולם והיינו למחות מלכין שלא יהיו מעשיך כמעשים שהסבו למחות מלכין להיות ענקים וכדמתרגמינן באמת איש באמת המלך ונראה שפי' באמת עוג שהיה ענק:

למי שמפליג דריש למואל למפליג על דברים של אל. וה"ק קרא אל למלכים אין ראוי להיות למלכים מי שמפליג:

למי שמפליג לשון פליגא ומחלוקת שחולק על גזרתו יתברך כגון שאמר אני ארבה ולא אסור כדלעיל ש"ר פ"ו:

שעושים דברים של אל. שלומד תורתו. וע"י זה הוי מלך כאומר בי מלכים ימלוכו. וכן מי שמקיים מצותיו נתנה לו הממשלה בעולם כאומר מי מושל בי צדיק. צדיק גוזר וי"י מקיים כדלקמן ס' האזינו:

כאותו שאמר מי ה' דריש אל למלכים שתו יין דבק עם אל למלכים למואל. ודריש למואל ו' במקום יו"ד כלו' כדי שלא יהיו כמלכים שאמרו מי אל ראוי למלכים שלא לשתות יין:
אי מן קדם חמרא. דריש או כמו אוי שכמעט שוין הן במבטא. וגם מדלא כתיב בפירוש אין שכר ש"מ שבא לרמוז ג"כ אוי:
שוכח ברמ"ח אבריו שבשכרותו לא ירגיש בעצמו ומתבטל מכל אבריו וכששוכח את גופו. ואמרו בתנחומא סדר זו חמר בגימטריא רמ"ח כנגד אברים שבאדם. היין נכנס בכל אבר ואבר והגוף מתרשל והדעת מטולטלת. ויתכן שירמוז לשכחת המצות שהן רמ"ח כנגד אבריו:
בית גדול היה לי היינו בהמ"ק. והיינו אוי מן קדם חמרא:
שני רוזנים היינו נדב ואביהו שהיו סגני כהונה כדלקמן פ"ך. ולכן אמר ולרוזנים אי שכר כלו' ועל הרוזנים אוי מן קדם חמרא:
אמר הקב"ה כו' דרך המדרש לומר כזאת לסיים בדבר טוב:
עסיס פי' מתוק. כלומר שמחה בלי תקלה:

פרק יג

פסקה א

פתח אוזן שומעת כו' משום דפירושו לאמר אליהם היינו לבנים לאלעזר ואיתמר כדר' חייא דלקמן. בעי למימר דטעם זכותם לזה מפני ששמעו תוכחת משה כשכעס עליהם ושתקו כדלקמן. ולהכי מייתי סמך מהאי קרא כדמפרש ואזיל:
אלו בניו של אהרן פי' זה הפסוק נתקיים בבניו של אהרן:
בניו של אהרן שהיו בצד המיתה בקרב חכמים כו'. כצ"ל ולשון תוכחת חיים דרש. שע"י שקבלו תוכחה זכו לחיים אחרי שנגזר עליהם מיתה [רד"ל]:
שהיו בצד המיתה שהיו קרובים למות עם נדב ואביהו [והיינו כמ"ד לעיל פ"י ומטים ליהרג אלו בניו של אהרן שהיו בצד המיתה] וזכו להנצל ולהתייחד הדבור עליהם. ומפרש תלין ענין חיות וקיום כמו ביקר בל ילין. והכי דריש קרא אוזן שומעת תוכחת חיים תלין בין החכמים דהיינו שבחייה נתייחד הדבור לה עם החכמים דהיינו אהרן ומשה. ובזה טוב חלקם שעם היותם קרובים למות היו וזכו למעלה זו:
הה"ד ואת שעיר החטאת. מפרש ואזיל איך שמעו בני אהרן תוכחת משה ושתקו אע"פ שהיו יודעים להשיב יפה כדלקמן. ואגב מפרש כל הני קראי הכא:
אם שחטתם כלו' אם שחטתם אדעתא לאכול:

בג' מקומות כו' והא דלא חשיב דמעשה זמרי דאמר בבמד"ר נתרשלו ידיו של משה ונתעלמה ממנו הלכה. משום דהתם הוה מילתא טפי מכעס דהיינו צרה ויגון גדול על עזותו וחלול כבוד השי"ת בפרהסיא:

שכח לומר להם הלכות שבת. עד שבאו אליו ביום השבת אז אמר להם כדאיתא במכילתא שחרית שהיו רגילים לצאת וללקוט באו לשאול אם נצא או לא. ואמר להם את ששבידכם אכלו אמרו לו הואיל ולא יצאנו שחרית נצא בין הערבים אמר להם כי שבת היום לי"י. הרי שעדיין לא הודיע לישראל שאסורים בלקיטתו ביום השבת עד יום השבת שאמר להם אכלוהו היום וגו'. ואע"פ שביום הששי שמצאו לחם משנה אמר להם הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קודש לי"י מחר וגו'. אפשר שחשבו שאע"פ שיכולים ללקוט בשבת הקדים להם לחם משנה ביום הששי כדי שיהיה מתוקן להם לחם השבת מיום הששי שאסורים בתיקונו ביום השבת. וזה אמר את אשר תאפו אפו וגו'. אבל אם ירצו ללקוט בשבת לאכול כמות שהוא חי יצאו ללקוט:

אמר אלעזר הכהן תחתיו שאם לא מפני שכחת משה מ"ש השתא דקאמר אלעזר הדין לישראל ולא משה:

למשה רבי צוה הקב"ה שהוא יאמר אליכם. ולי לא צוה יי ע"י משה שאני אומר להם הלכות אלו. והיינו כאשר צוה ה' את משה. דאל"כ מאי קאמר והלא כל התורה צוה ה' את משה ומפי משה היו כולם מקבלים. ולא היה עולה על הדעת שה' דבר וצוה לאלעזר. אע"כ שה"ק שצוה ה' את משה שהוא יגיד לכם. אלא שהוא שכח לומר ואני אומר תחתיו. דהשתא קמ"ל דלא יחשבו שה' דבר וצוה את אלעזר ע"י משה שהוא יהיה המגיד ההלכה לישראל:

נעלמה ממנו הלכה שאונן כו'. יש לתמוה שהרי השכחה קדמה לכעסו שאילו זכר שאונן אסור בקדשים לא כעס על שלא אכלוהו. וע' ביפ"ת מה שמתרץ:

לא אשתריתון וכי גם אתם לא נשארתם מן המיתה שגם עליכם נקנסה מיתה אלא שהועיל תפלתו של משה על המחצה כדלעיל. ודייק זה דאל"כ הנותרים למה לי:

בדיבור עינה כנגדו כלו' בכח. דל' דבור בלי לשון אמירה אחריו מורה על קושיא. ולשון הת"כ אין דבור אלא לשון עז. וזהו שמביא דבר האיש וגו' קשות:

והיום אקריב קרבן בניחותא. כלו' אף שהיום מתו בני הייתי מקריב קרבן אילו הייתי רוצה משום דכהן גדול מקריב אונן. וקמפרש הן היום היום הקריבו כדמפרש בגמרא דקאמר ליה משה דלמא באנינות אקריבתיה ופסלתים. והשיבו אהרן וכי בני שהם הדיוטות הקריבו היום על ידי היתה ואני כ"ג ומקריב אונן:

והיום יאכל בקדשים בתמיה:
אסור לאונן דכתיב לא אכלתי באוני ממנו:
הוציא כרוז כו' דריש וישמע משה וַיִּשְׁמַע שהשמיע הדבר לכל. והוזקק לזה דאל"כ וישמע למה לי. לא הו"ל למימר רק וייטב בעיני משה דאי אפשר לפרש לשון קבלה כמו וישמע אברהם אל עפרון. דזה בכלל וייטב בעיניו:
זכו ונתייחד כו'. דמכיון דקצף משה עליהם. להם להשיבו ולא לאהרן. אלא שמפני הכבוד שתקו:
לאמר אליהם לבנים בת"כ שנו או אינו אלא לומר להם לישראל. כשהוא אומר דברו אל בני ישראל לאמר זהו הדבור האמור לישראל. הא מה אני מקיים לאמר אליהם לאמר לבנים לאלעזר ואיתמר היינו שלאעזר ואיתמר יהיו שלוחים לישראל שהם יאמרו לישראל:

פסקה ב

פתח עמד וימודד ארץ כו'. על קרא זאת החיה אשר תאכלו קאי כדמסיים סוף סימן זה. ואגב דריש ליה לכולא קרא:
מדד הקב"ה כו' טעם מדידה זו. לומר שלא יקשה עלינו טעם בחירת ה' עם זולת עם. ומקום זולת מקום. שבחר בישראל מכל האומות ובהר סיני מכל המקומות למ"ת. ובא"י מכל המקומות לקדושה. ובירושלים מזולתם לבנין בהמ"ק וקביעות השכינה. עם היות הכל ביחס אחד אצלו יתברך שהכל מעשה ידיו. וג"כ למה ניתנה התורה לדור המדבר טפי מדור אחר. לכן אמר שכבר מדד י"י בדעתו וראה שאין ראוי אלא כך וכך:
מדד הקב"ה כל האומות ואע"ג דקרא וימודד ארץ כתיב מדריש כמו וימודד יושבי ארץ:
שהיא ראויה לקבל את התורה אלא ישראל. ומדד הקב"ה את כל הדורות ולא מצא דור שהיה ראוי לקבל את התורה אלא דור המדבר. כצ"ל [יפ"ת] וכן הוא בילקוט:
מדד הקב"ה כל העיירות. בילקוט גרסי' מקמי הכי מדד הקב"ה כל ההרים [ר"ל של א"י או של ירושלים וע' ביפ"ת] ולא מצא הר שהיה ראוי שתשרה עליו שכינה אלא הר המוריה:
דמן התיר וממונן התיר. אצטריך למימר תרווייהו. דחד לא אתי מאידך. דלא ידעינן איזה קל ואיזה חמור. שיש אדם שגופו חביב עליו מממונו ויש אדם שממונו חביב עליו מגופו. מש"ה דריש תרתי מויתר גוים כיון דסתמא כתיב הי מינייהו מפקת:
זונין כלי זיין שלהם. היינו ז' מצות. שמעתה לא יקבלו עליהם שכר דהוו אין מצווה ועושה. ועולא ביראה מפרש ואזיל למלתא:

מלחית הולך על גחונו ורובץ תחת משאו. ופי' המלה מגזרת ויגהר עליו דמתרגמינן ואלחית עלוהי:

א"ל את טעין מלחית כו'. הכוונה במליצת המשל שאמר בעל הכלב איני יודע מה לעשות לך. כי הלא ראינו שבין היותך טעונה אתה מלחית וזוחל על גחונך ובין כשאינך טעונה [שכבר הקלתי משאך] גם כן אתה מלחית כבתחילה. על כן יותר טוב הוה לפרוק מעליך גם את הכל [וע' בינה לעתים דרוש ל"ח]:

עמד ופרקן ובגמ' פריך א"כ מצינו חוטא נשכר. ומשני לומר שאפילו מקיימים אותה אין מקבלים עליהם שכר כמצווה ועושה אלא כמי שאינו מצווה ועושה:

ופרקום לישראל אע"פ שבלאו הכי היו לישראל המצות. מ"מ כשפרקום מהם נעשו לישראל שונאים מחמת שנפרדים מהם מכל וכל. וא"כ המצות הם למשא לישראל. ומה שהיה פירוק המשא ב"פ היינו כדאיתא פם' ג"ה שקיבלו עליהם שלשים מצות ופירק מתחלה כ"ג ואח"כ ז':

פסקה ג

זאת החיה אשר תאכלו ולהכי אפקה כאן בלשון זאת החיה להורות שמפני שראוים לחיי עוה"ב צוום ליזהר מהמטמטמים את הלב:

הה"ד כל אמרת אלוה צרופה. מששום דק"ל דבתר דכתיב הכא אשר תאכלו מה צריך לומר תו אותה תאכלו. להכי דריש דאשר תאכלו אצטריך למימר שע"י המצוה הזאת שיזהרו מחיה טמאה יזכו לאכילת סעודת עולם הבא. וז"ש לפיכך משה מזהיר לישראל כו' כלומר להכי אצטריך למימר הכא זאת החיה אשר תאכלו ולא סגי במה שאמר אח"כ אותה תאכלו:

אלא לצרף כו' ולא שיש ח"ו תועלת לו יתברך מקיומם. או הזיק מביטולם. והראיה שלעתיד יתיר להם להוראת שעה שיאכלו מבהמות ע"י נתיצת לויתן. ואילו היה ח"ו שום צד היזק מביטולם לא היה מתירו בשום צד בשביל הנאתם. אע"כ שהוא לתועלת ישראל ומאחר שיהנו מהסעודה יניחו ההיזק הנמשך להם מזה:

כל בהמות תיבת כל לא גרסינן. כי בהמות שם חיה אחת כאומר הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך:

קניגין צידה דרך שחוק שרודפים החיות דרך שמחה:

וכל מי שלא ראה כו' שראייתו אסור משום מושב לצים. והדברים הללו מביאים לידי ביטול תורה:

נותץ כו' דחפו ודץ בו:

וחכמים אומרים וכי זו כו'. האות אמת כתב שצ"ל והצדיקים אומרים וכו'. ולפי זה הצדיקים הוא ששואלים כך לעתיד. והקב"ה משיבם תורה חדשה וכו'. והיפ"ת מוחק הני תיבות וחכמים אומרים. וכתב שבעל המדרש מקשה ור' אבין מתרץ ובילקוט הגירסא כמו שהגיה הא"א:

זו שחיטה כשרה היא. בתמיה:

ולכא כך תנינא כו' וסנפירי הלויתן הם כמגרה. וה"ה דהמ"ל שהיא שחיטה שאינה מכח אדם. ועוד דאין כאן שחיטה כלל כיון דנחירה עביד. אלא דניחא ליה להקשות דאפילו הוא שחיטה וע"י אדם מ"מ פסולה מפני פגימת הסכין:

וכל מי שלא אכל נבלות כו'. פי' אפילו צדיק דהיינו רובו זכיות לא יזכה לסעודה זו. והטעם לפי שהחוטא באבר אחד לא יזכה עוד באותו האבר. וע"כ מי שחוטא בפיו באכילה אסורה לא יזכה לאכילה זו:

חדוש תורה מאתי תצא. לפי שעה כאליהו בהר הכרמל. וע' בענף:

בשביל שתאכלו ממנה פי' מהסעודה הנזכר. שבשביל שמרם פיהם מנבלות וטריפות יזכו לאכול מסעודה העתידה:

פסקה ד

כמין גולגלת כו'. לישנא דזאת קדריש משום דמורה על הרמוז:

אם ניקב קרום של מוח. ששני קרומים יש למוח. העליון דבוק לעצם. והב' סמוך למוח. ואם ניקב הסמוך למוח אע"פ שלא נקב העליון. הסמוך לעצם טרפה. ולהיפך כשרה:

אפילו כל שהוא וה"ה שהראה לו כמה מילי דנקיבתן במשהו. וחדא מינייהו נקט הכא:

ורבנן אמרי זאת כו' אתו לתרוצי לישנא דזאת. זאת שהיא יכולה לחיות מטריפתה תאכלו. לאפוקי שאינה יכולה לחיות מטריפתה שלא תאכלו. בדרך משל אם ניקבה הריאה והרי יש בה סימני טריפות חזינן אי חיה מטריפתה דהיינו שלא נקבו ב' הקרומות כי זו תחיה ואינה טרפה ממש בכה"ג תאכל:

אם זכיתם תאכלו משום דק"ל דאותה תאכלו יתיר הוא. דריש ריש לקיש דאתא לומר אם זכיתם כו' היינו אם זכיתם לאחוז בזאת התורה אז החיה תאכלו:

צריך יהודאה לחרובה עביד תתובא. פירוש כאשר יהודי בא לדקדוקי עניות וצריך לאכול חרובין מפני דחקו עושה אז תשובה. שהעניות מועיל להכניע את נפש האדם ועי"ז יעשה תשובה. והמעריך כתב הפירוש האמיתי הוא כשצריך היהודי לחורבה יעשה יישוב. כלו' יהיה בעיניו כישוב ואל יבקש גדולות. והיינו שסמך ליה יאה מסכנותא כו':

יאה מסכינותא כו' נאה ויפה עניות לישראל כרצועה אדומה על לב סוס לבן. עזקתא פי' רצועה. והמליצה הזאת הוא כפי הנודע שהסוס הלבן בטבע הוא עצל ואינו בעל כח כשאר הסוסים. והנה מטבע הסוס כשמלבישים על צוארו במלבושי כבוד יתגאה וילך במרוצה. והנה זה תועלת לעצלותו. כן העניות אף שמצד עצמו הוא רע עכ"ז מועיל להקיץ להאנשים מתרדימת עצלותם שעל הרוב המניעה מעשות טוב הוא ע"י העצלות: **כעזקתא סומקתא דעל לביה דסוסיא חיורא**. ירמוז שהרצועה אדומה הרומזת למדה"ד אוחזת בעד הסוס לבן שלא ירוץ יותר מדאי כן אוחזת מדה"ד בעד שפע מדת הטובה לישראל יותר מדאי כדי לאחוז על לבם שלא יבעטו מרוב טובה [רד"ל]:

שהיה משה אוחז בחיה. דזאת משמע שמורה באצבע. ואע"ג דזאת החיה דבור הקב"ה אפשר שכוונתו שידבר כן לישראל:

פסקה ה

בעסוקין פי' בהצלחתן כדמתרגמינן לכל חפץ לכל עיסקא. פי' אחר בצרתם לישראל מענין כי התעשקו עמו:

התרעלה לשון ערלה ואוטם וכשלון [מת"כ]:

ממקום שהדין יוצא מעדן דריש נוטריקון ממקום דין [מת"כ] וע' מ"ש בב"ר פ' ט"ז סי' ז':

ופשו פרשיו דבבבל כתיב. כדכתיב התם הנני מקים את הכשדים וגו' עד ופשו פרשיו פי' שירבה פרשיו:

שעלה והקיף לפי שא"י גבוה מכל הארצות להכי קאמר שעלה והקיף פי' שעלה על א"י ובנה עליה מצור מסביב כדכתיב בסוף ירמיה ויבנו עליה דיק מסביב:

הוחילי לאלהים כלו' שבישראל כתיב כן. ולפי שישראל בני התוחלת יכונה ארצם בלשון תוחלת דהיינו חוילה. וגם התוחלת על ענין הארץ הוא שמקוים לחזור אליה:

אשר שם הזהב אלו ד"ת זהב רומז לתורה לפי שזמן קריאתה היא ביום ז' וביום ה' וביום ב'. וזהו אותיות זהב [עוללות אפרים]:

אין תורה כתורת א"י. בספרי ריש פ' עקב יליף לה מן הכתוב:

כתורת א"י דאוירא דא"י מחכים כדאיתא בפ' מי שמת:

מקרא משנה כו' דבדולח ואבן השוהם מיני מרגליות הם ויש בהן מינים ממינים שונים. וכן יש בתורה מקרא משנה כו':

שמשך עיסה צ"ל ששף עמה. וכן איתא לעיל בב"ר הנ"ל ולקמן סוף פ' ט"ו נראה ג"כ להגיה כן. או אפשר שהגיה שם שמשך ועושה כנחש. וכן קרוב דגרסינן הכא [יפ"ת]. והמת"כ כתב שצ"ל שמשך ערסה:

על קרן השור. פירשתי בב"ר פ"ב סי' ה':
שהיו מאשרין עצמן מישראל. מאשרין פי' מחזקים שנעשו עשירים וחזקים. וע' מ"ש בב"ר פ' ע"ז:
על שם מצרים נפקא ליה מדכתיב ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים דקשה מ"ש דנקט הני אשור ומצרים טפי משאר ארצות שנתפזרו ששם אלא שהם רמז לכולם:
שפרת ורבת והתמיד מלכותם. ואגב אורחיה אשמועינן שסבת קיומה כל כך הוא מברכת הזקן יצחק אבינו. אבל בפרת לא רמיזא רק פריתה ורביתה:
לעולמו של ישראל ר"ל שמהצלחתה נמשך הצרות והדוחק לישראל בהצלחת העולם שאי אפשר לשניהם יחד בהצלחה כי כשזה קם זה נופל כדאיתא בפ"ק דגילה:
והצירה לבניו פי' שהם מצירים ומצערים לישראל שהם בניו של הקב"ה בכוונה:
והצירה לביתו זה בהמ"ק:
אימה זו בבל כו' התמלי חמא. כלומר והממלא חימה מטיל אימה על רואיו. או שאל"ף והחי"ת מתחלפין. אבל לעיל בש"ר פ' נ"א גרסינן אימה זו בבל שנא' איום ונורא הוא:
זו יון שהיא גדולה בשרים כדמסיק והולך:
אפרכין ואסטרטליטין מיני שררות זו למעלה מזו:
מן ימא ולא יהיו קשים כנגדם:
ממכיא נמוכה ונכנעת. תרגום שפל מן העור מכיה מן משחא:
עץ תלויה וקרי ביה מיר חסר עי"ן והוא כמו מיאור שהברת הא' אינה נכרת כ"כ. והוא חזיר הגדל בים. ובאדר"נ אי' שהכתיב הוא מיאר והקרי מיער:
אם זכיתם מן יאור כו'. באדר"נ כך איתא בזמן שישראל עושין רש"מ הם דומות על ישראל כאותו שעולה מן יאור. מה חזיר של יאור אינו הורג נפשות ואינו מזיק לבריות. כך כ"ז שישראל עושים רש"מ אין אומה ולשון הורגין בהם ולא מלקין אותם. אבל בזמן שאערש"מ הם דומות על ישראל כאותו עולה מן יער הורג נפשות ומזיק כו':
הדא חיותה כי סלקא מן יאור היא ממכיה. כצ"ל:
ירמיה ראה אותה כו' אמרין לדניאל כו'. משום דק"ל מ"ט נראתה חיה זו לדניאל בשני צורות טפי מאחרינתא. לכן רצה לומר לפי שהיו בה ב' ענינים. הא' הכח והגבורה כארי. והב' מהירות העופפות כנשר. על כן ירמיה ראה אותה בשני צורות אלו. אלא שראה אותם כאריה בפני עצמו וכנשר בפ"ע לפי שהיה מנבא העניינים כולו בפני עצמו. כשהיה מנבא על השחתתו בעוצם כחו ראה אותם כאריה ואמר עלה אריה מסבכו הנה כאריה יעלה. וכשהיה מתנבא על מהירותו ראה כנשר. אבל דניאל שלא נראה לו אלא

פעם אחת ענין כולל המלכיות ראה אותה בצורת אריה בפנים להורות על הכח. וכצורת נשר בכנפים להורות על העופפות. ולכן אמר כאילו אמרו לדניאל באיזה צורה משני אלה ראית. והשיב אפין כארי וגפין די נשר לצאת ידי שתיהן:

הנה כנשר יעלה וידאה. צ"ל הנה כנשר ידאה. והוא הכתוב במפלת מואב כי זה על בבל שהשמיד את מואב נאמר [יפ"ת]:

חמית פי' רואה:

כל אותו ארי לקה כו'. פי' כל גופו שנדמה לאריה. מדכתיב ונטילת מן ארעא משמע שנאבדה לגמרי. ואע"ג דכתיב ועל רגליו כאנש הקימת. היינו לענין הלב שנתן לה לבב אנוש קאמר שעומדת על רגליו כאיש:

ולבו לא לקה אף כשנטרד היה לו קצת לבב אנוש בכדי להרגיש בצערו וכדכתיב (דניאל ז') ולבב אנש יהיב לה. אבל לא דעת צלולה שבפירוש כתיב (דניאל ד') ולקצת ירחון כו' מנדעי עלי יתוב. ומפרש מ"ש לבבי' מן אינשא ישנון. שנשתנה קצת. ואידך מ"ד דריש מן אינשא ישנון לגמרי ואידך קרא דלבב אינש יהב ליה מפרש ליה על מלכות בלשצר שנחלשה אז כמפורש שם. אבל קשה הא האי קרא לבביה מן אנשא ישנון בחלום נ"נ כתיב על מה שהיה נטרד ז' שנים עם חיות השדה ומה ענין זה ללקות הארי דהכא שמיירי מאבוד אומת בבל. ובשלמא לרבי אלעזר דאמר כל אותו ארי לקה ולבו לא לקה י"ל דהכי פירושו כלו' שאף שנאבד הלכות והכח מאומה זו עדיין יש חכמה בה כבתחילה שזה רמז לב אדם. ולא מיירי ר"א כלל מנ"נ שנטרד ז' שנים. אלא ממפלת אומת בבל. אבל על ר"ש בר נחמן קשה כנ"ל. ועוד קשה דדניאל בשנה אחת לבלשצר ראה החזון הזה. וא"כ מ"ש חזה הוית עד די מריטו גפה היינו מה שיהיה לאחר מכאן וא"כ מ"ש ולבב אנוש יהיב ליה יהיה אז והיכי מצי מיירי על לבב נ"נ שקדם כבר ובטל מן העולם:

לדבר כתיב ודב זה זאב:

שהיתה מעמדת פנים כענין הנמר שהוא עז פנים. כמ"ש עז כנמר וכההיא דב"ר פצ"ד כל המעמיד פנים כו'. ואות אמת גרס שהיתה מנמרת. והוא מענין ריחו לא נמר שפירושו חלוף או רפיון:

ולזו בלילה אחד דאל"כ למה הוצרך לומר בחזוי ליליא בתר דכתיב לעיל על ארבעתם בחזוי עם ליליא לפ"ז מ"ש לעיל בחזוי עם ליליא לאו דוקא בלילה אחד אלא כלו' בחזיוני הלילות:

יתירה ר"ל יותר מכל שלשתם כדכתיב בה ותקיפא יתירה:

מתיב ר"י לרשב"ל כו'. ר"ל דכתיב שם בן אדם הנבא והך כף אל כף ותכפל חרב שלישתה חרב חללים הוא חרב חלל הגדול וגו' נתתי אבחת חרב וגו'. וזהו שמקשה ודא מה עביד לה רשב"ל. ור"ל דהאי קרא באדום משתעי שהחריבה בית שני כי על ב' המקדשים נתנבא יחזקאל באותה הנבואה דכתיב לעיל מיניה והטף אל מקדשים. ומדכתיב כף אל כף משמע להורות שמלכות אדום יהיה כמו ג' הראשונות. והא דכתיב שם ותכפל חרב שלישתה פירושה מכופלת ג' פעמים שהיא שקולה כנגד שלשה מלכיות הראשונות. ולכן היא מכופלת שלשה פעמים. ומשני ריש לקיש ותכפל כתיב בויי"ו ולא כתיב תכפל לרבויי אתא טפי מכפל ג'. ורבי יוחנן וי"ו לא דריש:

צדיק ורשע שקצת מהמלכים היו צדיקים כגון כורש ודריוש. וקצתם רשעים כגון אחשורוש [יפ"ת] או צדיק זה מרדכי. רשע זה המן [מת"כ]:

טהור מאמו והיינו רמז השפן דאית ביה סימני טומאה וטהרה:

אמו של תלמי כו' בפ"ק דמגילה אי' שלא כתבו לו את הארנבת מפני שאשתו ארנבת שמה. ואפשר דהא והא איתא:

ואת החזיר זו פרס. בכנוי מדבר על מלכות רביעית וכן במלת ולזו כוונתו על מלכות רביעית:

שלשתן בפסוק אחד כו' ר"ל במשנה תורה [יפ"ת]:

מכל הנביאים שהזכירו מנהג מלכות רביעית לא הזכירו בפרסום זיופה אלא שנים:

כאילו מצעת בימה לדון את הגזלנים ולהרחיק העול. שהיא מתחכמת להראות לעולם שהיא פרושה מהגזל:

גחין הרכין ומטה את עצמו והיה לוחש באזנו שלא יועצו:

שמקלסת שפי' מעלת גרה מענין גרון שמחזרת דרך גרונו המאכל. ולפי דרשה זו יהיה הגרון הקריאה בגרון בקילוסו:

מי לי בשמים פי' מי יתן לי ואהיה בשמים להלחם עם הקב"ה כי עמך לא חפצתי להלחם בארץ:

שמגדלת את דניאל ופי' גרה לפי זה ענין גרות כלו' הצדיקים שנקראו גרים בעולם ע"ד כי גרים אנחנו לפניך:

כד הוה חמי כשהיה רואה:

אמרי ליה כותאי מן קדם. כצ"ל:

זה ר"ע וחביריו שנקראו נחלת ה' ביחוד בחכמתם וחסידותם. עי"ל דלאו משום נחלתו קאמר אלא אסיפא סמיך דכתיב על זקן הכבדת עולך מאד כמו שדרשו בתנחומא על זקן וגו' זה ר"ע ששעבדה בו המלכות עד אין סוף:

מלכות אחריה פי' שגם אחריה היה מלוכה אצל או"ה:

פרק יד

פסקה א

הה"ד אחור וקדם צרתני משום דבעי למימר כשם שיצירתו של אדם אחר בהמה חיה ועוף כך תורתו וכו'. ואההיא גופא תיקשה לן למה נוצר אחר הבעל חי. הקדים הנך דרשות דדריש אאחור וקדם דיהיב טעמא לאיחור יצירתו:

לשני עולמות אחור זה עוה"ב הבא לבסוף. וקדם זה העוה"ז הקודם לו. וקשה הא ר' יוחנן אמר בברכות דף ה' ע"ב לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות. וע' בתוס' שם. וע' בענף:

ואם לאו בא ליתן כו' שאצ"ל שלא יזכה לעוה"ב אלא שנענש על חטאיו:

דין וחשבון הקדים דין לחשבון. לפי שהאדם כשהולך לבית עולמו קודם שיתן חשבון מודיעים לו כל דיני התורה. ואח"כ שואלין אותו הבא על אשת חבירו מה דינו. העושה מלאכה בשבת מה דינו. והוא משיב על הן הן ועל לאו לאו. ואח"כ מזכירין אותו כי הוא אשר עשה כן העבירות אשר שאלו אותו הדין ואומרים לו אתה האיש. באופן כי מתחלה הוא נותן הדין ואח"כ החשבון. והוא נותן את שתיהן:

ותשת עלי כפך לשון יסורים דומיא דכפך מעלי הרחק:

אנדרוגינוס אנדרוגינוס דהכא פירושו דו פרצופים. ורשב"ל בא לפרש דבריו:

דו פרצופין שני פרצופין נבראו תחלה אחד מלפניו ואחד מלאחריו ונסרו פי' וחלקו לשנים ועשה מן האחד את חוה:

מצלעותיו דמשמע דצלע ממש הוא שלקח מגוף האדם לא פרצוף:

מסטרוהי פי' אחד משני צדדיו כלו' חלקיו. ולעולם שנסרו:

מסוף העולם כו' פי' שגופו היה ממלא העולם מכל הצדדים ממזרח למערב מצפון לדרום. וכן קומתו ממלא החלל מהארץ ועד לרקיע. והוא היה בג"ע שהיא גדולה מהעולם הרבה:

אחור וקדם צרתני דקדם הוא רוח מזרחית כדכתיב קדמה מזרחה. ומדמזרח קרוי קדם מכלל דמערב קרוי אחור:

ולמקצה השמים כו' דרום וצפון נקראו קצוות בפי התוכני' [מת"כ]:

ותשת עלי כפך כד"א ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים [מת"כ]. או כמו נשא לבבנו אל כפים [איכה ג']:

אחור זה יום הראשון צ"ל אחור זה יום אחרון. וכן הוא בתנחומא סדר זו. וכן גרס רש"י בבראשית רבה פרשה ח'. וכן גרס בספר נשמת החיים מאמר שני פ' י"ז. ופירושו שגופו נברא אחור לכל מעשה יום אחרון:

וקדם זה יום אחרון. פי' וקדם למעשה יום אחרון. וא"א הגיה כן:
רוחו של אדה"ר שהנשמה נברא קודם מעשה יום אחרון:
אחור זה יום אחרון פי' אחור למעשה יום אחרון וקדם למעשה יום ראשון. וכן הגיה הא"א. ור"ל שגופו מאוחר לכל ורוחו קודם לכל:
רוחו של מלך המשיח וכבר כתב הזוהר וחכמי האמת בכמה דוכתי דבן דוד הוא עצמו נשמת אדה"ר. ואד"ם נוטריקון אדם דוד משיח:
אתה קדמת למ"ב וזה מצד הנשמה שהיא קדמה לכלל מעשה בראשית. ואם לא זכה אומרים יתוש קדמך במעשה בראשית וזה מצד הגוף שנברא באחרונה:
אחור לכל המעשים דס"ל דנפשו וגופו נבראו אחרי הכל כפשטיה דקרא:
וקדם לכל העונשים כדכתיב במבול וימח את כל היקום מאדם עד בהמה ברישא אדם והדר בהמה:

פסקה ב

אשא דעי כו' משום דק"ל לימא אשה כי תלד זכר. לכן בעי לתרוצי ע"ד הדרש שרמז לחסד ה' בזרע שמטפה של לכלוכית נותן נפש שלימה לאביו. וחסד עם התינוק בהיותו כזרע בבטן אמו שמאיר לו שם ושוב מתירו משם. ומשום דעל כל האי מתפרש ולפועלי אתן צדק כדלקמן נקט האי קרא. ואיידי דמייתי ליה מפרש ליה ברישא באנפי אחריתי כדרך המדרש:
משמש שתי לשונות ר"ל הלשון הזה אשא יפורש לשון שירה. כמו ישאו קולם ירונו. ואומר אשא דעי למרחוק אשא קול שירה בשומי דעי להבין מרחוק. וזה על שבחן של צדיקים [האמור בפרשה שם לא יגרע מצדיק כו' וכל המענה] ויהי פי' ולפועלי אתן צדק אתן שבח ואודה צדקתו עם הצדיקים. ויפורש לשון דבור כלו' שאין נשיאות הקול לשירה רק לדיבור דעלמא. והיינו על מפלתן של רשעים שידבר ויודה על הדבר. אבל לא יאמר שירה שאין לשורר על הרעה שנעשה לרשעים אם לא היה לו בזה הצלה. ולפ"ז פי' ולפועלי אתן צדק שיצדיק דינו [יפ"ת]:
על הרחוקים שנקרבו שיטה אחרת היא זו. דלרבי מאיר דמיירי בצדיקים ורשעים יתפרש רחוק מעבירה או רחוק מה'. אבל השתא מפרש ליה על בעלי תשובה שהיו רחוקים מהקב"ה ונתקרבו. ולפ"ז השירה לה' שפושט ידו לקבל שבים ובילקוט איוב הגי' נאמר על הרחוקים ואמרי לה על הרחוקים שנתקרבו:
א"ר נתן מחשבין כלו' מעיינים ונותנים מחשבתם באברהם שבא מרחוק. והיינו אשא דעי למרחוק ועל זה לפועלי אתן צדק והודאה. והיינו על שענהו ה' שם בהר המוריה

שנאמר עליו מרחוק. א"נ ההודאה היא על מה שהקריבו ה' והדריכו לא"י כאומרו מי העיר ממזרח:

וא"ר ר"ח ב"פ מחשבין כו'. לר' חנינא העיון וההודאה על מה שקרבנו ה' לעבודתו אחרי היותינו רחוקים ממנו במצרים:

א"ר חגי דברים כו' לר' חגי ההודאה והעיון על הקריבו אצלינו הדברים הרחוקים כגשמים ורוחות:

מהלך ת"ק שנה כו' כי כן השיעור מהארץ עד לרקיע הראשון:

מנגבן מייבשן:

אם אליהו אמרו כו'. ר"ל מה שאמר שישים דעתו למרחוק כדי להודות לה' על פעולותיו אפי' לא יאמר זה רק מאליו הוא שבח. כי בחכמתו ישיג הרבה מנפלאות ה' בטבעיות כמו שישיג החוקר ויש בזה הרבה להודות לה'. ומפני שהוא תחלת מענה יש לומר שעדיין אינו מדברי רוה"ק אלא התחלת דבר כנטילת רשות לדבר [רד"ל]. אמנם אם דבר ברה"ק עדיף טפי שמשיג מנפלאות ה' למעלה מהשגת החוקר ועל אלה יגדל כבוד ה' לאין חקר:

ואם ברה"ק אמרו משום דנביא הוה כדאיתא בפ"ק דב"ב. בוודאי דבריו ברה"ק היה שה' העיר את רוחו להשיב את איוב:

לכלוכית טיפה של שכבת זרע:

ומאיר לו שם נר מסיים בס"פ המפלת וצופה מסוף העולם ועד סופו. ויש לפרש דהיינו אשא דעי למרחוק שבנר שכלו צופה בכל העולם וע"ז יתן צדק לפועלו [רד"ל]:

בהלו נרו עלי ראשי ולעיל מיניה כתיב מי יתנני כירחי קדם והיינו ירחי לידה כדאמר בפ' המפלת איזהו ימים שיש בהם ירחים ואין בהם שנים הוי אומר אלו ירחי לידה:

בבית האסורים כו' כך הוולד. וזה מ"ש במענה שם עני יוצא בית האסורים ואם אסורים בזיקים גו' (רד"ל):

פסקה ג

הה"ד חיים וחסד עשית גם כוונת אגדה זו לפרש כי תזריע לחסדי ה' בגוף האדם הילוד שהקב"ה שומרהו מהפלה ומהחמימות והזנתו מהחלב כדלקמן:

שלא יפול וימות וזהו חיים וחסד ויש לפרש שז"ש ופקודתך שמרה רוחי שפקודתך על הטבע היא שומרת רוחי בבטן (רד"ל):

אין זה שבח בתמיה. כי לולי השגחת ה' בשמירתו לא היה מועיל:

בהמה זו מהלכת כו' ר"ל שהבהמה להיות רבוצה גם העובר אפילו בעת תנועתה כרע רבץ ואין מחריד. משא"כ האשה שבתנועתה הולד מתנועע וקרוב ליפול שאינו אלא נתלה באויר:

והולד נתון בתוך מעיה כמין שק זה ט"ס. והעיקר כגירסת הערוך כמין סקיפסטי פי' תיבה מכוסה בל' יוני [מעריך]. והמוסף הערוך כתב פי' בלשון יוני עגלה וצב מכוסה להגן מן הרוח וגשם ושרב:

אין זה חיים שאם אילו ינק ממקום הטנופת היה התינוק קץ ואינו יונק. או האם הוה טריחא לה להניקו בכל עת שלא תגלה ערותה ולפעמים היה מת למעוט מזונו:

בחמין בערוך גרס בקמין. ונראה שהוא אמבטי:

אינו מת בתמיה:

ומעיה של אשה מרותחין וזה נס באשה טפי מבהמה שאין מעיה כל כך חמין מפני שאינה אוכלת ושותה דברים חמין כאשה. ועוד כח הבהמות לסבול החום יותר מהאדם שהוא אסטניס:

והקב"ה משמרו מילתא אחריתי הוא שה' משמרו ג"כ שלא יעשה שפיר כו':

שפיר עור הולד שהעצמות והגידים והבשר נוצרים בתוכו. ושליא היא כמין לבוש שהולד שוכב בתוכה וסנדל היא חתיכת בשר כצורת סנדל:

אם אוכל אדם ואף שהמאכל הולך אל האיצטומכא ובני מעים. והולד ברחם. מ"מ ע"י שהאשה זקופה כובד האיצטומכא היה דוחה את הרחם ודוחה הולד לולי השגחת ה':

קינין קינין מיני חדרים:

פוקין פוקין פי' עגילי בשר כטבעת כמו פיקה של גרגרת:

חבלים חבלים פי' שהתינוק מקושר בכמה חבלים וקשורים. והערוך גרס במקום קינים קינים כינים כינים. ופירושו לשון כנוניות והדרא דכנתא:

במתלתא אמר כו' במשל אומרים בני האדם כשהותר חבל אחד הותרו שני חבלים כשהם קלועים ומגודלים זה בזה ובראשם קשר כשהותר חבל אחד מתוך אותו קשר שני החבלים נמצאים מותרים:

אם היה זכר כלומר כל החסדים הנזכרים עושה ה' עם העובר וביותר עושה עמו חסד אם עשאו זכר ולא נקבה. לכן סמך וילדה זכר לכי תזריע דדרשו על החסדים שעושה השי"ת עם הזרע מתילת זמן העיבור עד סופו (יפ"ת):

פסקה ד

ויסך בדלתים ים גם דעת אגדה זו לפרש אשה כי תזריע כאגדה דלעיל דרמיז אחסדי ה' עם העובר בבטן אמו. ולהכי מייתי נמי קראי דמשתעי בשמירת ה' העובר בבטן אמו והוצאתו לאויר העולם. ותת חיבתו בעין רואיו כדמפ' ואזיל:

ר"א ור"י ור"ע כו' מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי:

כך לאשה פי' מפתח אחד לאשה:

בגיחו כו' שמתגאה כו' דרש בגיחו כאילו כתוב בגאו בחלוף אותיות אחה"ע. ור"ל בגיחו בשביל גאו כלומר שהשמירות הללו ששם ה' ברחם האשה דלתות ומפתחות הוא מפני שמירת הולד לפי שמתגאה לצאת מרחם קודם זמנו ורע לו. ולפ"ז כינה את העובר כים על שם שהוא כים נגרש ומתגאה לצאת. ויסך אלוה בעדו כמו ששם ה' גבול לים שלא יצא וישטוף את העולם. והרד"ל כתב בגיחו מפרש כפשוטי' ל' נמשך לצאת ול' מתגאה דנקט הוא מסיפי' דקרא בגאון גליך עכ"ל:

זה השליא על ידי שטמון בתוכה כטמון במקום אפל קרי לה ערפל:

ג' חדשים הראשונים מפני שאז הולד במדור התחתון כדאיתא בפ' המפלת. ולכן קרוב יותר ליפול לפי שפי הרחם למטה ואז הוא קרוב לפה. וה' דרך נס מעמידו. והיינו ואשבור עליו חוקי שנתן לו חוק בל יעבור ובטל חק הטבע:

ג' חדשים האמצעים שהוא במדור האמצעי והרי הוא בשמירה יותר כאילו שם לה בריח ודלתים:

אלו ג"ח האחרונים שבתוך זה הזמן תהיה לידתו יש שנולד לז' ויש לט'. ולא יוסיפו עבור מזה הזמן. ואם יקרה לפעמים שיוסיף עבור מזה הזמן זהו על המקרה הרחוק. והכא בדרך העולם מדבר:

בנאון גליך כצ"ל. ומה שנכתב בעון גלליך הוא ט"ס. ופירושו אע"פ שהוא מלא גלליים שם הקב"ה בחק הטבע שמתגאה להתחבב בעיני הכל לחבקו ולנשקו. ומפרש גליך לשון גלליים פי' גלל וטינוף:

וביותר אם הוא זכר כו' הכוונה דאיתא בנדה דף ל"א ע"ב מפני מה אמרה תורה זכר לז' ונקבה לי"ד. זכר שהכל שמחים בו מתחרטת לשבעה. נקבה שהכל עצבים בה מתחרטת לי"ד. וזה שאמר המדרש וביותר אם הוא זכר ר"ל שהשמחה יותר כשהוא זכר הה"ד אשה כי תזריע וילדה זכר וגו' שבעת ימים. ובנקבה י"ד ימים ש"מ שיש יותר שמחה בזכר מבנקבה וכנ"ל:

פסקה ה

הה"ד הן בעון כו' גם כוונת אגדה זו לפרש דאשה כי תזריע רמז לחסדי ה' עם העובר. שהאב והאם לא יכוונו רק להנאתם וה' בהשגחתו על הטפה ההיא מהוה ממנה העובר. ולהכי מייתי האי קרא דרמיז ביה ענין זה כדמפרש ואזיל. ואידי דמייתי קרא מפרש ליה כוליה כדרך המדרש:

ר' אחא אמר בעון מלא אפילו אם יהיה חסיד כצ"ל [יפ"ת] דמיתורא דוי"ו דעון דריש שאין נקי. מעון דרבויא הוא לומר שדרך העון למצוא מאד שאפילו חסיד אינו נמלט מקצתו. והדר דריש עיקרא דקרא דהן בעון חוללתי דר"ל שתחילת יצירתו היתה בעון שלא נתכוין מולידו למצות פו"ר אלא להנאת עצמו הנאת המשגל וזה נחשב קצת לעון:

אפשר שלא כו' שאי אפשר לעמוד תמיד על הנקיות הגמור מפני טבע החמור. ועי' בענף:

תדע לך שאילו יכוונו לחיות זרע לא יהפכו פניהם מיד שמהנהגת העיבור שלא יפסיד מהוצאת האבר מיד אבל ישקוד שם שעה. וכן היה ראוי שתעמוד במצבה בעת העבור שוקדת דביקת הרגלים יוצרת הנשימה ותישן אחר זה:

אחר נדתה ובסמוך פי' שלא יעברו ימים רבים אחרי נדתה אלא סמוך להעברת ימי נדתה והיינו כדר' יוחנן דאמר בפרק המפלת אין אשה מתעברת אלא סמוך לטבילתה ודריש ליה מבחטא יחמתני אמי שהוא לשון טהרה. כלשון וחטאו את הבית כדאיתא התם. ופירש"י ה"ק ע"י דם נדות שהוא המביאו לידי עון חוללתי שהוא גרם לי שעברה וכשנתחטאת אמי ממנו יחמתני:

פסקה ו

ארחי ורבעי כו' גם כוונת אגדה זו לפרש כי תזריע על חסד ה' עם העובר. ויותר כשעושהו זכר. והיינו דמסיים וביותר אם הוא זכר. אלא דמפרש ליה בברירת טיפת הזרע ממש וזריקתה לאיברים. ולהכי נקט האי קרא דמשמע ליה בהכי וכדמפרש ואזיל. ולפ"ז יהיה פי' ארחי ורבעי על ענין התשמיש כדפרש"י בפ' המפלת אחרי תשמיש כמו דרך גבר בעלמא. ורבעי תשמיש לשון לרבעה:

מטיפה של לבנות כלומר מהיותר ברור שבזרע כמ"ש בפ' המפלת על זה הפסוק שלא נוצר אדם מכל הטיפה אלא מן הברור שבה. ודריש לה מזרית כדמפרש כאדם שזורה וכו':

רשב"ל אמר אף כו' מודה הוא בדרשת ר' יוחנן אלא שהוסיף עוד דזרית אתא נמי למימר שאינו מאבד הטפה הנשארת אלא שזורה ממנו לעצמות ולשאר האברים. וזהו שאמר אלא זורה מטפה למוח היינו מן הטוב ממנו למוח. ומטפה לעצמות היינו מן הנשאר:

וביותר אם היה זכר פי' ביותר עושה ה' חסד עמו שעושהו זכר כדפירשתי לעיל סי' ג':

פסקה ז

תן חלק לשבעה כו' משום דק"ל מ"ט להזכיר דין המילה הכא לגבי דיני הנדות. בעי למימר דרמיז שבזכות שמירת ימי נדה תזכה לבן שיקיים בו מצות מילה. ומייתי סמך לזה האי קרא דזה פירושו למאי דמפרש ז' ימי נדה ושמנה ימי מילה:

אלו ז' ימי נדה פי' תן חלק לה' לקיים מצותו בז' ימי נדה. ובכן תתן לו ג"כ חלק ותתקיים מצותו במילה. או הכוונה שישים חלוק והפרדה בינו ובין אשתו בז' ימי נדה ואז תזכה גם למצות שמנה:

פסקה ח

דומה לרשון הוא חגב:

כב' טיפין של זבוב כעיני הזבוב:

ושתי חוטמיו בגמרא מייתי דתני ר' חייא ב' עיניו מרוחקים זה מזה. וב' חוטמיו מקורבין זה לזה:

זהורית נימא של משי. וע' בירושלמי ובבלי פ' המפלת:

דומה לשעורה בגמ' גרסינן פיו מתוח כחוט השערה ופרש"י סדק קטן ונראה כאילו חוט השערה מתוח שם:

גווייתו פי' גיד אבר הזכר. והיפ"ת פי' גויתו גופו כי כל גופו עגול ושיעורו כעדשה:

גלמי ראו עיניך דלעיל מיניה כתיב תסוכני בבטן אמי אלמא ביצירת העובר מיירי:

כשעורה שהיא סדוקה לארכה:

אין בה פי' בצורה הנזכר. ולא בנקבה בלחוד קאי. ובגמ' גרס וחתוך ידים ורגלים אין לו. ופרש"י חתוך ידים ורגלים עדיין אין נראין כדאמרינן תחלת ברייתו דומה לרשון. והא דתני וב' זרועותיו כב' חוטין היינו שיש להם הכרה לבד אבל אינם נפרדים ובולטים מהגוף. ומיהו בגמרא לא גרסינן בזרועותיו:

פנקס פרש"י לוחין שכותבים בהם הגלחים:

על ב' צלעיו בגמ' גרסי' צדעיו. ותו איתא התם ב' אציליו על ב' ארכבותיו ופרש"י אציליו אושול"ש. ורבינו תם פי' דאצילו היינו קוד"א:

יהרוג את אמו פרש"י שבית הרחם אינו רחב להוציא רעי הנאסף בו:

נפתח הסתום פיו:

נסתם הפתוח טבורו:

פסקה ט

מתחיל בעור ובשר כמ"ש באיוב עור ובשר תלבישני וגידים ועצמות תסוככני:

וגומר בעור ובשר כצ"ל:

למה מתי יחזקאל כו' לפי שעצמותיהם היו בעולם ראוי שיבא עליהם המחובר להם תחלה ואח"כ המחובר לדבר ההוא כדרך הנכנס למרחץ שאם ילבש העליון תחלה איך ילבש אח"כ התחתון שצריך שיהיה מתחתיו. וכן אם יכסה העור על העצם איך יבא אח"כ בשר וגידים בנתים. ואע"פ שהיה אפשר דרך נס. אינו נכון. אבל בתחייה שרוב המתים עצמותיהם שבו אל העפר הרי הם כיצירה חדשה ויתחיל בעור ואע"פ שעדיין נשאר עצם לוז כדלקמן פ' כ"ח. מ"מ אז גם הוא יהיה נשאר בהוויתו אלא יהיה נמחה כחלב ונקפה כגבינה [כדאיתא בזוהר פנחס] וממנו יצוייר בנין כל הגוף. לכך שפיר שייך ביה קדימת עור ובשר לגידים ועצמות [נזה"ק]:

התכתני הוא לשון עבר ומורה על היצירה הראשונה. ולא אמר כן אלא תתיכני שהוא לשון עתיד כמשפט אית"ן:

אם הרחם שבו התינוק מונח נקרא אם:

מלא דם וממנו יוצא כו' ונופלת לתוכו ועומד ומיד הולד הולך כו' וכצ"ל. וכדלקמן נפקא ועומד [רד"ל]:

משל לחלב כו'. שפלוסופי יון אומרים שכל גוף העובר מדם הנקבה ואין לאיש חלק בו אלא נתינת הצורה שהיא על ידי זרע האיש כמסו בחלב. וזה דעת מאמר זה [יפ"ת]:

מסו סם או עשב שנותנין בחלב להעמיד ולהפריד מי החלב מן הגבינה. מסו לשון חלוקה כד"א הרמונים משימסו. וכן אם של אשה היא מלאה דם וטיפה של בנות יורד לתוכה ומיד נקפה [מת"כ]:

רופף מנענע ונע ונד:

לשני ציירין זה צר דמותו של זה וזה צר דמותו של זה. כצ"ל [יפ"ת] ובא"א גריס זה נותן צורת דמותו של זה וזה נותן צורת דמותו של זה. וכתב היפ"ת דגם בעל המשל הזה ס"ל שההולדה כהקפאת הגבינה וחומר הולד מדם הנקבה וצורתו מזרע הזכר. ומ"מ יש כח בדמיון האשה לצייר הולד כצורה המצויירת בדמיונה בעת העיבור. וס"ל שזה הציור מועיל להיות העובר זכר או נקבה. וע"כ ציור הזכר שמדבק דמיונו באשתו יסבב הולד מהזרע כמותה. וציור האשה בבעלה יסבב ההפך. ומי שציורו יהיה יותר חזק ינצח לשל חבירו:

הה"ד אשה כי תזריע דאל"כ תזריע למה לי. אלא לומר שהיא סבת הזרעת זכר. ואע"פ שאין הזרע רק מהזכר לדעת המדרש הזה כדלעיל. פי' תזריע תתן זרע כדפי' ראב"ע הפסוק ע"ד חכמי יון:

ובתואל ילד את רבקה דא"כ ולבתואל נולדה רבקה מבעיא ליה כדרך שאמר בנים לנחור אחיך שלא הזכיר הולדתו רק שנולד לו:

ואת דינה בתו דבתו למה לי דהא אילדה ליעקב קאי. אלא מילתא אגב אורחיה קמ"ל דיעקב סבת דינה. והא דכתיב ותצא דינה בת לאה. היינו משום דנדמית לה בהיותה יצאנית כדלעיל בב"ר:

ושם בת אשר דאל"כ ושם אחותם סרח מבעי ליה כדכתיב בפרשת ויגש וסרח אחותם. אלא דמילתא אגב אורחיה קמ"ל:

א"ר אבין כו'. ר' אבין חולק על הנ"ל וסובר שמשני הזרעים יחד התהוה הולד. ואשה מזרעת תחלה יולדת זכר וכו' כדעת הגמ'. וטעמו שס"ל שי"י הטביע בזרע הזכר שיתהוה ממנו נקבה. ובזרע הנקבה שיתהוה ממנו זכר כדרך העולם שאין המספר [פי' אומן בלן שמספר הבריות במספריים ותער] מספר את עצמו אלא איש רעהו יעזורו. וכן האשה תביא צורת הזכר והאיש מביא צורת הנקבה. ולכן כשהאשה מזרעת תחלה יתחיל הטבע בהויית העובר בזרעה. ולכן תהיה יצירתו זכר כנמשך מטבע זרעה. וכשיצטרף זרע האיש אל זרעה תשלים ההויה בצורה שהותחלה ויתהוה הזכר משני הזרעים. וכשהאיש מזריע תחלה יהיה בהיפך שתחילת היצירה תהיה בזרעו ואחריתה בזרעה. ולכן יצוייר העובר בטבע הנמשך מזרעו שהוא העיקר וזרע האשה נלוה אליו. ומשל המרחץ כך הוא שכמו שהמזיע ראשון יוצא ראשון לפי שהוכן ראשונה אל היציאה כן התחלת צורת העובר בזרע שנמצא ראשון:

טובה גדולה כו' משום עור ובשר תלבישני וגו' חיים וחסד וגו' דעסקינן ביה לעיל נקט לה. אלא שהפסיק המדרש בענין. ועכשיו חוזר לענינו:

לפי שבעוה"ז כו' לפי שדרך המדרש לסיים הפרשה במלתא דנחמתא נקט הך מילתא ביולדת מענין הפרשה דמיירי ביולדת. ויתכן דס"ל דאשה כי תזריע רמיז לה. כלומר לעתיד כשתזרע מיד תלד וכמו שדרשו במס' שבת גבי הרה ויולדת יחדיו:

מה כתיב בטרם תחיל כו'. רמיזא בעלמא הוא דעיקר קרא משל על קיבוץ גליות בפתע כיולדת זכר בטרם תחיל:

פרק טו

פסקה א

לעשות לרוח משקל משום דבעי למדרש אדם או דם. מייתי קרא מים תכן במדה. כי בהיות מדת המים שקולה באדם עם הדם. היא הנאות כדלקמן. ואיידי דמייתי ליה לקרא מפרש ליה כוליה כדרך המדרש:

בג' מקומות כו' ואף שבודאי שמציאת הרוח היא בסיבה טבעית. מ"מ השגחת ה' דבקה בהם שלא יצאו אלא במשקל הראוי לעולם ומה שיצא בג"פ הנזכר שלא במשקל מאת ה' היה הדבר לצורך השעה ההיא:

אותה של איוב כו' דמדכתיב בשלשתן גדולה יליף דכולהו רוח אחד היו ונשמר מאיוב ליונה. ומיונה לאליהו ואע"ג דשל אליהו יותר גדולה. היינו שנתחזקה אז יותר. ומ"מ היא היא. וא"ת ומה בצע בהיות אותה הרוח או אילו היתה רוח אחר. וי"ל שלהיות יוצאת מהסדר הראוי רצה למעט בדבר שאינו ראוי כל מה שאפשר. ולכן כיון שאפשר בשמירת האחת להג' המקומות טפי עדיף מלחדש דבר שאינו הגון שלשה פעמים:

אותה הבית כו' דאל"כ לא היה מקום לעצת השטן שיטיח איוב דברים. שאם מכה כוללת באה לעולם למה יטיח איוב דברים כי דרך הוא שהצדיק לוקה עם הכלל. אע"כ שעליו בא ביחוד ולכן היה קרוב להטיח דברים מאחר שמאת ה' היתה לו:

אותה ספינה מדכתיב והאניה חשבה להשבר מכלל דעל אותה ספינה לבדה באה מדלא כתיב והאניות [רש"י]:

אותה מעשה כו' היינו שלא היה כלל בעולם. אלא בכדי שיראה אליהו אותו המעשה שהראה לו רוח ורעש ואש:

א"ר תנחום כו' אין מלך המשיח בא כו'. ע' בב"ר פ' כ"ד ובקהלת רבה פ"א סי' י"ב ותראה שצ"ל מקודם המאמר של ר' יהושע בשעה שרוח יוצא כו' שנא' כי רוח מלפני יעטוף כו' שזה הדרש שייך לענינינו. ואח"ז המאמר של רבי תנחום שהוא דרך אגב על הקרא כי רוח מלפני יעטוף. וכמו שפרשתי בקהלת רבה שהמשיח נקרא רוח כדכתיב רוח אפינו משיח ה'. וקאמר קרא הכי המשיח מלפני יאחר [כמו העטופים ללבן] ע ידי נשמות אשר עשיתי. וע' בחלק ובפ' הבא על יבמתו. והגי' שלפנינו יש לישב בדוחק שדרש לעשות לרוח משקל על מלך המשיח כמו שכתב המת"כ. אבל העיקר כמו שכתבתי:

אין מלך המשיח בא כו'. הטעם כדי שלא יהיה פ"פ לקצת נשמות לומר שאילו באו לעוה"ז היו מגדלות ביראת ה' [יפ"ת]:

בספר של אדה"ר דעלה כתיב זה ספר תולדות אדם שנרשמו כולם בספרו ברמז:

משברו בהרים משברו להרוח בהרים הגבוהים:
ומרשלו לשון רפיון:
ונשמות אני עשיתי ועטוף משלחי ליה כד"א (יונה ב'):
בהתעטף עלי נפשי. וכד"א (תהלים ק"ב) תפלה לעני כי יעטוף. בשביל נשות שאני עשיתי. כצ"ל [א"א]:
מים שיורדים שהם ברכה לעולם נתנו במדה ג"כ. שאם יוסיפו יותר מדאי יזיקו:
הה"ד כי יגרע משום דמים תכן במדה יש לפרשו על מי הים או מימי בראשית שנבראו במדה על דרך מי מדד בשעלו מים מייתי מיגרע נטפי מים דמיירי בגשמים דכתיב כי יגרע כו':

פסקה ב

אפילו רוה"ק דכיון דקראי דגביה בחכמה ותורה משתעי כדכתיב התם והחכמה מאין תמצא וגו' והחכמה מאין תבא וגו' ובתריה אז ראה ויספרה וגו' ודרשינן ליה לעיל בב"ר פ' כ"ד בתורה. מאי טעמא להזכרת רוח ומים בהדייהו. אלא דברוה"ק ותורה קמיירי. והא דכתיב התם בעשותו למטר חק יש ג"כ לפרש בתורה ע"ד יערוף כמטר לקחי:
שמתנבא ספר אחד הכל לפי הכנת הנביא וכפי צורך השעה וכפי תכונת הדור:
ויש שנים כגון משה שכתב ספרו וספר איוב. ושמואל שכתב ספרו וספר שופטים ורות. וירמיהו שכתב ספרו וספר מלכים וקינות כדאי' בפ"ק דב"ב:
א"ר סימון שני פסוקים נתנבא. כצ"ל [א"א]:
אפילו ד"ת דריש ומים תכן במדה על התורה שנקראת מים שנאמר הוי כל צמא לכו למים. כן אי' בילקוט:
שנתנו מלמעלה הזכיר זה מפני שמזה הטעם נקראו מים כדאמר בחזית פסוק כי טובים דודיך מיין נמשלה תורה למים מה מים מן השמים כו':
יש זוכה כו' כההיא דאמר בפ' כל היד מלאך הממונה על הריון נוטל טיפה ומעמידה לפני הקב"ה ואומר טפה זו מה תהא עליה חכם או טפש. ומשמע שנגזר עליו חכמה או טיפשות. ויש שנגזר עליו שיהיה לבו מוכן למקרא שבמעט יגיעה ישיגה. והמשנה קשה אצלו ולא ישיגה אלא ביגיעה רבה. ויש שנגזר עליו שיהיה לבו מוכן למשנה שבמעט יגיעה ישיגה אבל שאר דברים לא ישיג אלא ביגיעה רבה. וטעם היות זה מוכן יותר מזה אפשר כפי מעשיו הנודעים לו יתברך מתחלה. או כפי הוראת מזלו או טבע מזגו:
רוחו יתירה פי' בעל גאוה:
רוחו קצרה רוח נמוכה בעל ענוה:

קטיקטון סכלות מעט [מעריך]:
חציו מים ידוע שהיסודות הם ד' אש אויר מים עפר. וכנגדן יש באדם המרה הירוקה והדם והלבנה והשחורה. המרה הירוקה חמה ויבשה כטבע האש וזאת המרה אצל הדם כמו הקצף העולה מן היין כשמרתיח כן הוא קצף הדם כשירתיחנו חום הכבד. והדם הוא חם ולח כטבע האוירי. והלבנה קרה ולחה כטבע המים והיא מותרי הדם שלא נתבשל. והשחורה קרה ויבשה כטבע העפר והוא שמרי הדם. וחציו מים וחציו דם הנזכר כאן הם ב' החלטים הנזכר שהם הדם שהוא כנגד האויר והלבנה שכנגד המים. ולכן אמר שבהרבות המים נעשה אידריפיקוס [פי' בלשון יוני ורומי בעל חולי הנזילה המים] [מוסף הערוך] כמו שכתבו הרופאים שכשתרבה הליחה הלבנה בכל הגוף תמשוך השדפון הבשר או דרופיסיאה. וכשהדם רבה נעשה מצורע כמו שכתבו הרופאים שבהתערבות הדם יעורר הארס והשחין:
ונעשה מצורע וז"ש להלן כשהולך אצל הנדה בניו מצורעים שע"י רבוי הדם באמו גורם בטבע הולד ג"כ רבוי דם וממילא צרעת רבה [רד"ל]:
אדם או דם פי' אם חטא ירבו המים או הדם:

פסקה ג

מי פלג לשטף תעלה. משום דדריש אדם או דם בעי למימר שרבוי הדם מביא לבון השער שהוא סימן טומאה בצרעת. להכי מייתי האי קרא דדריש ביה משל לגנת ירק וכו' וכמו שאפרש. ומכיון דמייתי ליה מפרש כולה ובפי' אחר כדרך המדרש:
איה אתרין כו' יש מקום שקורין לשער שיטפא. והיינו שטף. ור"ל שלכל שער ברא הקב"ה מעין בפני עצמו. וטעם מאמר זה לאיוב מפורש בתנחומא לפי שאיוב קרא תגר ואמר אשר בשערה ישופני והרבה פצעי חנם. א"ל אליהו ח"ו חלילה לאל מרשע ושדי מעול אלא כי פועל אדם ישלם לו כו' א"ל הקב"ה לאיוב אפילו השער שעליך מעין עשיתי לו ומדה נתתי לו. ובפ"ק דב"ב אי' שאיוב אמר רבש"ע שמא נתחלף לך בין איוב לאויב. א"ל הרבה נימין בראתי בראשו של אדם וכל אחת ואחת בראתי לו גומא בפני עצמה שלא יהיו שתים יונקות בגומא אחת שאלמלא ב' יונקות בגומא אחת מחשיכות מאור עיניו של אדם. גומא בגומא לא מיחלף לי בין איוב לאויב מיחלף לי:
שלא תהא כו' כבר כתבתי טעם הדבר:
ועכשיו אתה מבקש לצאת. יש כאן חסרון לשון. ובתנחומא אי' מעשה בכהן א' שהיה רואה את הנגעים. מטה ידו. בקש לצאת לחוץ לארץ. אמרה לו אשתו ומה אם כל שער

ושער ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו ההוא שותה ממנו. אתה שאתה בן אדם כמה שערות יש בך ובניך מתפרנסים על ידך לא כ"ש שיזמין לך הקב"ה פרנסה כו':

לתור לחפש ולרגל:

תוב כו' שב ומי שבראך יתקיים לך:

קול שיוצא כו' הוא קול הרעם היוצא מן העבים. והכ אמר בפ"ק דב"ב הרבה קולות בראתי בעבים וכל קול וקול בראתי לו שביל בפני עצמו שלא יהיו ב' קולות יוצאות משביל אחד. ומה הוא השביל ע' ביפ"ת:

ד"א ודרך לחזיז. הני תיבות ד"א כו' מיותר ולא גרסינן ליה [יפ"ת]. ור' אבין אירשא דקרא קאי:

ירקה משחיר ירקותם קרי ליה שחור לפי שבסבת ירקת העשבים הוא מלובן המים ומשחרות העפר שהוא מראה ממוצע מהן. ומראה הירוק הוא הממוצע מכל המראים וע"כ נהנה העין ממנו יותר. והירוק נוטה לשחרות והצהוב ללובן:

אדם כי יהיה או דם שתגבורת הדם תמעט הליחה הלבנה ותלבין השער [שהוא כגנה אשר מים אין לה שירקה מלבין] שהוא סימן ללקות וצרעת:

להלוך כו' להדבק. ר"ל שאין הכוונה כפשוטו הליכה ודביקות גופני. כי אם ההליכה אחרי רצונו יתברך ומעשיו:

אלא במטע תחלה. כי א"י הוא דוגמת הג"ע בקדושה [ע' במדרש איכה על הכתוב והמה כאדם עברו ברית] והנטיעה בא"י לחזק הישוב הוא דוגמת הנטיעה בג"ע. ואף שלכאורה הוא רק מענייני גשמיים על כל זה ראינו שכביכול לא נתעסק תחלה רק בזה להכנת אדה"ר להיות לו למאכל:

גן בעדן מקדם. **אף** כצ"ל ולשון מקדם דרש שנתעסק תחלה במטע [רד"ל]:

פסקה ד

נכונו ללצים שפטים כו' משום דק"ל דה"ל למימר אדם מכם כי יהיה בעור בשרו כדקאמר אדם כי יקריב מכם קרבן. לכן מתרץ כאן שלא רצה לתלות בישראל לרמוז שאין הנגעים עתידים לבא רק על או"ה. ולהכי מייתי קרא דנכונו ללצים שפטים דמיניה דייק למלתא ואגב אורחיה מפרש כוליה הכא כדרך המדרש:

ברם הכא צ"ל אף הכא. שזה לשון במד"ר פ' י"ג נכונו ללצים שפטים אמר הקב"ה עד שלא בראתי את האדם התקנתי לו חמשה מגלבין שאת ספחת בהרת שחין מכוה. ולפ"ז מדמה יסורי החמור ליסורי הרשעים כי כמו שעם היות השוט והמתג מוכנים לא ילקה אם אינו סורח. כך עם היות טבע האדם מוכן לנגעים הללו לא ילקה אלא ע"י חטא:

ומהלומות משל למטרונה כו'. נראה שרוצה לדרוש מהלומות נוטריקון מה אלו לאומות. וע' בבמד"ר הנ"ל ובריש מדרש אגדת בראשית:

מגלביא רצעות ומקלות שבהם מייסרים העוברים על דת:

אבל אתם לאכול כו'. זה ודאי דפרשת נגעים נאמר לישראל כי טומאת הכהנים והטהרה אין להם עסק אלא עם ישראל אך הכוונה הוא כמו שאדם מיירא את בנו עם השבט שבידו כדי שהבן יעשה רצונו. ואם הבן עושה רצונו אין מכת שבט בא עליו. וכל זה שהאב נוטל השבט בידו ומראה לו לייראו בזה אין כוונתו בשום אופן כדי שיכנו בשבט. אלא כוונתו להיפך כדי שלא יצטרך להכותו. כי אם שיראה הבן זאת בידו ויעשה רצון אביו וייראו לעבור על רצונו ולא יצטרך להכותו. נמצא תחילת עשיית השבט ומה שמראה לו. הכל הוא חסד גמור בלי שום תערובות דין כי כל זה נעשה כדי שלא לענוש את בנו. כן ממש רצון הבורא יתברך שברא מדת הדין בעולם כדי שייראו ממנו. וכן יעשו שלא יצטרך להגיע עליה מדת הדין כלל וכלל [סדורו של שבת]:

רבי ור' ישמעאל כו' מייתי הך עובדא. דלא תקשי אדלעיל הא אנו רואים שבאים נגעים אף על הדיקים. שזה הוא כדי להגין על הדור:

מן המנחה ולמעלה דאז דוקא שרי לקרות בכתבי הקדש. ולא קודם לזה משום ביטול בהמ"ד כדתנן בפ' כל כתבי. והיינו דמשכי לבא. ובשבת היו דורשים דרשה לבעלי הבתים שעוסקים במלאכה כל ימות החול. ובתוך הדרשה היו מורין להם הלכות איסור והיתר. וטוב להם לשמוע מלקרות בכתובים. הילכך מן המנחה ולמעלה דאין זמן בהמ"ד אז שרי. וע' ביפ"ת:

רבים מכאובים לרשע. לפי שהיה מדוכא ביסורין י"ג שנה שית מצמירתא ושבע בציפרינא ונוסף לו עכשיו מכת האצבע:

א"ל ר' ישמעאל בירוש' פרק כל כתבי גרסינן א"ל ר' חייא רבה בחבתן מטתך כו' פי' בעונותינו הגיעך כן. וע"ז אמר ר' ישמעאל אילו לא כו' פי' אפילו לא היינו עסוקים בפסוק רוח אפינו משיח ה' וגו' אפילו הכי הייתי אומר שהגיע לך כן בעון הדור שעליו נאמר נלכד בשחיתותם. ועכשיו שעסקנו באמת באותו ענין עאכ"ו שהוא לעד שהאמת כן הוא. ולא בשביל רבים מכאובים לרשע:

ספוג לא שהוא מוצץ כו' כלו' מה שנתן הספוג אינו לפי שהוא מוצץ ומרפא. דא"כ היה אסור. דכל רפואה אסורה במידי דליכא סכנה משום שחיקת סממנים. אלא מפני שהוא משמר את המכה שלא תפגע בשום מקום. או שמא תסרט בבגדו. ובירושלמי גרסינן ספוג אינו מרפא אלא משמר:

ומהבית ר"ל מדנטל הגמי מהבית וא מחוץ ש"מ שבבית מוכן ואינו אסור משום מוקצה:
בכתבי הקדש בגמ' פירשו דהיינו כתובים דוקא:
אלא מן המנחה ולמעלה מדלא ישב לעסוק במגילות קינות אלא עם חשיכה. דאי הוה שרי לעסוק בהו קודם מנחה. הוה ליה לאתחולי מקמי הכי כדי שיוכל לגמרה בו ביום ולא יצטרך לשייר אלפא ביתר למחר:
שונין בעל פה [מת"כ] ופרש"י בפ' כל כתבי כגון מדרש שיר השירים וקהלת:
אם צריך לדבר לבדוק. כלו' אם צריך לראות פסוק אחד מתוך הכתב לדרשתו נוטל ורואה. דכולי האי לא גזור:
ושמואל אמר חרס כו'. נראה דהיינו דגרסינן בפ' כל הכלים א"ר נחמן אמר שמואל חרס קטנה מותר לטלטל בחצר. אבל בכרמלית לא. ופרש"י בחצר דשכיחי בה כלים שהחרס הזה ראוי להם לכסוי ותורת כלי עליו. ומשום דקאמר הכא דקשר עליה גמי מהבית מפני שהוא מוכן מייתי הא דאמר שמואל נמי חרס כל שהוא פי' שאם הוא בחצר כל חרס מותר לטלטלו ואפילו היא קטנה משום דחזו לכסוי כלי. וכן גמי בכל מין שיהיה בין לח ובין יבש דלא חזי למאכל בהמה מותר לטלטל כיון דהוא מוכן בחצר להשתמש בו. ואיידי דמייתי להא מייתי נמי הא דמגופת החבית ושבריה דטעמא נמי משום הכי משום הכי וכדתני התם מגופה שנכתתה היא ושבריה מותר לטלטל בשבת. ופרש"י מגופה של חבית שנכתתה החבית היא המגופה ושבריה של חבית ניטלין בשבת דחזו לכסויי מנא:
ואם זרקן לאשפה פי' ואם זרק למגופה זו מבעוד יום לאשפה בטלה מתורת כלי:
הקב"ה מקבלו קשה פשיטא שהקב"ה מקבל שבים. ועוד דמהאי קרא ליכא הוכחה. אלא ה"ג אפילו רשע ובוטח בי"י חסד יסובבנו. וכן הוא לקמן בבמד"ר. ופירושו דהבוטח בה' קאי ארשע הנזכר דאפי' הוא רשע מאחר שבוטח בה' דלא חציף לגמרי אלא עודנו מחזיק קצת בה' ע"ד בכל דרכיך דעהו אפילו לדבר עבירה יטה אליו חסד:

פסקה ה

וכי מה ענין דאע"ג דתרוייהו דיני טומאה וטהרה. כיון דזו טומאה קלה וזו טומאה חמורה. וזו נוהגת וזו מקרית. היה ראוי שלא יסמכו זה לזה:
משל לחמורה כו' מפני שצרעת הבן מפני הנדה אפשר אם כדרך טבע שבהתהוות העובר מאותו דם המטונף מצטרע. ואם בדרך עונש שנושא הבן בעון הוריו. קאמר ר' תנחום שהוא בדרך טבע. ולזה אמר משל לחמורה שרעתה פי' ל' שכיב מרע. וענינו שהיתה מעוברת ונעשית חולה ונכוית ע"י רפואתה. וכשנכוית נרשם העובר מכוייתה.

וכן רובם הנדות נמצא בעובר בטבע. ולפ"ז א"ר אבין משל לגינת ירק כי כמו שרבוי המים מעפשים הירק כן בהיות האם מלא דם בזמן נדותה מעפש הולד. והוסיף ר' אבין לומר כי זה ג"כ בדרך עונש. לכן קרא עליה אבות אכלו בוסר כו':

כריכין קשרים כמין אבעבועות ממותר השרף שבקרבו [מת"כ] או פי' כמו סדורות כרוכות דפ' אלו טרפות. דהיינו קליפה על קליפה. וכן ע"י רבוי הדם מעלה הולד צמחים והוא הצרעת. וגי' הילקוט היא עשויה ביצין. והוא מענין גומא בלא ביצה [יפ"ת]:

קרא עליה אבות יאכלו בוסר. כי הבועל נדה הוא כדמות זה. שאינו ממתין על טהרתה. כאיש הממהר לאכול פרי טרם שנגמרה. ועי"ז יקהו שיני הבנים. שבאמת הבנים לא חטאו ונדבק בהם החולאת ההיא אשר בטבעה להתדבק מזה:

פסקה 1

אני אמרתי לך כו' חייך כו'. ולכאורה הקרבן על האשה. מה הבעל חייב בזה אך לפי שהבעל מביא קרבן עשיר על אשתו. כדאי' בב"מ פ' המקבל דף ק"ד ע"א. א"כ אם אין הבעל חפץ. מוכרחת להביא קרבן עני. וזהו אם לא תמצא ידה די שה. שהבעל אינו רוצה להביא קרבן עשיר. ולזה העונש עליו מדה כנגד מדה שבקש להרויח כבש בחילוף בן יונה ולזה נעשה מצורע שאפילו עני לא סגי לו בלא כבש לאשם כמפורש בפרשה שאחריה [מלא העומר]:

המקיים מצות חלה כו'. שטעם מצות חלה להפריש לי"י שהוא סיבה ראשונה ראשית העיסה להורות ההשתעבדות אל הסבה הראשונה. ולפי שהמקצר בזה צרעת המינות פרחה בנפשו לזה אמר שהוא כעובד ע"ז שמכחיש אלוה ממעל:

מי גרם לו כו' וה"פ דקרא כי בעד אשה זונה וכו' כלו' להכשל בה. בכל עבירה מספיק ואפילו עד ככר לחם שנראה שהיא קלה אפילו זה מספיק להכשילו. וע' ביפ"ת:

שאינו מעושר כלו' שאוכל אצל אשה ככר שאינו מעושר גורם לו להכשל בה אח"כ. ואפשר ככרו גרסינן ובשביל שמזלזל במעשרות סופו להכשל בזונה [ע' בסוטה ד'] [רד"ל]:

וכי מה ענין הא אין שום דמיון בין דיני אישות לדיני תרומה וקדשים. אלא דאתא לדרשא [הרא"מ]:

ולא עשית כן וזה נרמז באומר ואיש את קדשיו לו יהיו ר"ל והאיש אשר קדשיו לו יהיו שלא יתנם לכהן והביא אותו האיש את אשתו אל הכהן:

פסקה ז

ברכות מברכות כו'. כלו' היושר סבת הברכה. והגזל סבת הקללה. וקרי ליושר וגזל ברכה וקללה לפי שזה מבורך מה' ומהבריות וזה בהפך:

אם עשית כן יש לך כו'. מיתורא קדריש דלא יהיה לך תרי זימני למה לי. אלא ע"כ חד לקללה אתא. וכן יהיה לך תרי זימני חד לברכה:

מה לישא ומה ליתן. היינו לסחורה:

ומה ליקח ומה למכור. היינו לתשמישו שלוקח חפץ הצריך לו ומוכר חפץ שאינו נאות לו כדי ליקח טוב ממנו:

בקטנה אינו מספיק דלא יהיה לך אתרוייהו קאי. ופי' אינו מספיק שלא תהיה לו אפילו איפה קטנה שדמיה מועטים מגדולה מפני עונותיו:

לא תעשון אתי כו'. יתורא דריש דבתר לא תעשון אתי לא תעשו לכם למה לי. אלא לקללה שלא יספיק בידו לעשות כלל אפי' של עץ ואבן. דבלא תעשו לכם לא כתיב זהב וכסף:

שאפי' של עץ כו'. אין להקשות מרבים שעשו ע"ז והצליחו. שאפשר היה להם זכות ומשלם לשונאיו אל פניו או לכמה סבות אחרות האמורות בענין רשע וטוב לו:

פסקה ח

כיצד ראיית נגעים אל כל מראה עיני הכהן קאי. דמיניה ילפינן שטהר הכתוב בית הסתרים וכדאי' בתורת כהנים. ואיידי דמייתי הא מתני' מייתי נמי משנת כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו וכו' השנויה אחריה בפ"ב דנגעים. כיון דשייכי לפ' דידן. ומייתי נמי תוספתא דתני עלה מי ראה נגע מרים כו':

האיש נראה כעודר וכמוסק זתים. כעודר בבית הסתרים. וכמוסק בבית השחי. האשה כעורכת וכמניקה את בנה. כעורכת בבית הסתרים. וכמניקה את בנה תחת הדד כאורגת בעומרים לשתי ליד סימנית. ר"י אומר אף כטוה פשתן לשמאלית. וכשם שהוא נראה. כצ"ל וכן הוא במשנה פ"ג דנגעים. ובת"כ. והכי פירושו כעודר בבית הסתרים כחופר הוא לענין בית הסתרים והוא בית הערוה. שהחופר בקרקע דרכו לפשוט רגליו. ולזה אמר שכל מה שיתגלה מבית הערוה בהיותו במצב אשר יהיה החופר בקרקע יטמא בנגעים. ומה שאין יראה בהיותו בזה המצב אינו מטמא וכמוסק פי' מלקט זתים ובוצר אותם. בבית השחי כלו' לענין בית השחי. שהמלקט זתים דרכו להגביה זרועותיו וכל מה שיתגלה בבית השחי בהיותו במצב אשר הוא המוסק זתים טמא. ומה שלא יראה לא באשה כעורכת פת בבית הסתרים שהעורכת מפשקת את רגליה. וכמניקה את בנה לענין

מה שיהיה לה מהנגע תחת הדד דמה שנראה בהיותה מניקה את בנה אינו בית הסתרים. וכאורגת בעומרים בצמר לשחי. שמרימה ידה הימנית לארוג ומגלה בית השחי. כטווה פשתן שדרך הטווה להגביה ידה השמאלית:

לתגלחתו כשמטהר שצריך לגלח את כל שערו דמה שאין מטמא בנגעים אינו צריך גילוח:

ר"מ אומר כו' טעמיה תניא בפ' אד"מ כל ריב וכל נגע מקיש ריבים לנגעים ונגעים לריבים. מה נגעים ביום אף ריבים ביום. ומה ריבים שלא בקרובים אף נגעים שלא בקרובים. ורבנן לא מקשי. סברי דיני ממונות בלילה:

זר אינו רואה ניחא ליה למימר טעמא דאתי לכ"ע. אבל טעם קרוב ליתא אלא לר"מ. וע' בצאן קדשים:

זר אינו כו' ולא קשה מהכא למ"ד לעיל פ' י"א דכל מ' שנה לא נמנע משה מכהונה גדולה. דהא מתרצי בפרק טבול יום שאני מראות נגעים דאהרן ובניו כתובים בפרשה:

אנא כהנא דהקב"ה כהן הוא כדאמר בסנהדרין אלהיכם כהן הוא דכתיב ויקחו לי תרומה:

אנא מסגירה שהסגרה ע"י שכינה היה מכיון דהעם לא נסע וזה מפני כבוד השכינה כדמפרש ואזיל:

העם היה עם השכינה. דס"ל שהטעם שהעם לא נסע הוא מפני שהיה עם השכינה שלא יכלו לנסוע אא כשהשכינה הולכת לפניהם כאומר וה' הולך לפניהם יומם וגו'. ומה שהשכינה לא נסעה היינו מפני שהיתה ממתנת לה. שה' הוא המסגירה והמטהרה. ולא ס"ל שטעם עכוב העם עד האסף מרים כדי לחלוק לה כבוד בעלמא על שהמתינה למשה כשהושלך ליאור. כמ"ש רש"י בחומש:

כ"ד מתנות פרשתיו לעיל פ' י' סי' ג':

במתלא אמרי במשל אומרים:

דאכל בהדי קירא פי' הערוך מי שאוכל קור של דקל הרך ואינו שומרו כראוי. לוקה בקורתו של דקל. או פירושו מי שאוכל עם עוף שקורין אותו קורא יפול עליו הפת שצדין בו העופות יהי שלחנם לפניהם לפח מתרגמינן רומיהון לקלא:

פסקה ט

מדוד דינרין ומתנות:

מדהבת לשון דאבון:

ששך עושר כנחש צ"ל ששף עמה כנחש. או צ"ל שנושך ועושה כנחש [יפ"ת בויק"ר פ' י"ג סי' ה']:

על שום על גחונך כו'. פי' שנקרא ספחת ע"ש הדבק הנחש לעפר שהולך על גחון. וספחת לשון דבוק וחבור. והרד"ל פי' דהיינו שסוחף מעיו כמ"ש בפרד"א פי' י"ד ודרש ספחת כמו סחפת:

שהיתה מבהרת פי' לשון בהרת ר"ל שתהיה ישראל עושה רושם שאין להם חלק בי"י כבהרת שהוא רושם בגוף. ולכן גזרה כתבו על קרן השור:

על קרן השור מי שיש לו שור יחקה על קרנו. וע' ביאורו בב"ר פ"א:

מכחה של זקן יצחק אבינו ע"ה שבירך אותו על חרבך תחיה ועל זה סמכת אדום. וזו היא העומדת להם בזמן הזה:

על שום והיה בעור בשרו. דריש בשרו לשון שר. והוא יצחק. והכוונה באומרו בעור בשרו שהוא מעור בשרו כלו' שהוא נתלה ונשמח בברכת השר זקנו. א"נ דריש בשרו לשון בשורה כלו' שבא מכח בשורת הזקן שבשרוהו בברכתו:

לפי שבעוה"ז כו' דרך המדרש לסיים בעניינא דלעתיד לסיים בדבר טוב:

רואה את הנגעים לפיכך כתיב והובא אל אהרן הכהן:

וזרקתי עליכם מים טהורים. קשה טהרת נגעים מאן דכר שמיה גבי וזרקתי עליכם מים טהורים. דפשיטא דטומאותיכם וגילוליכם דכתיב התם היינו טומאות עונות כדכתיב בתריה ונתתי לכם לב חדש וגו' ואת רוחי אתן בקרבכם וגו'. אמנם הכוונה בזה משום שהנגעים בישראל אינם טבעיים. רק בתוכחת על עון. על כן אין רפואתם כי אם על פי הכהן המורה לצדקה והוא המישר אותו אל תשובה בהודיעו עצם חטאתו והתעוררת המצורע אל התשובה ע"י הסגירו באותן הימים. ובשנוי מראה נגעו. ולכן לעתיד שי"י יהיה מטהר את ישראל ומכין לבם ליראה את שמו תהיה הישרתם יותר נכונה בלתי צריכה להישרת הכהן [יפ"ת]:

פרק טז

פסקה א

הה"ד שש הנה שנא ה' משום דבעי לפרש המצורע המוציא שם רע כדלקמן ויקשה מ"ש דרמיז אהא טפי משאר מילי שהצרעת בא עליהם כדבסמוך. להכי מייתי האי קרא. ופלוגת' דר"מ ורבנן. דלרבנן דאמרו שהשביעית דהיינו משלח מדנים בין אחים קשה

כנגד כולם ניחא דלהכי אזהר טפי אמוציא שם רע מפני שקשה ששקול כנגד ששה תועבות. ומוציא שם רע היינו משלח מדנים כמובן:

שש ושבע הרי י"ג הנה ז' מפורשים הם. והששה הם מה שהזכיר לעיל מיניה הולך עיקשות פה קורץ בעיניו וכו':

ומה מקיימין רבנן ושבע. כצ"ל ופי' למה חלק הכתוב למיכתב הכי. לימא שבע הנה שנא ה' או תועבת נפשו:

שקשה כנגד כולם כדאיתא בפ' יש בערכין שמגדיל עונות כנגד ע"ז וג"ע וש"ד גם אמרו חז"ל שהורג ג' נפשות וכאילו כופר בעיקר:

יפיח כזבים עד שקר. חדא היא שפירושו הרגיל לכזב אפילו בדבר שאינו מעלה ומוריד סופו להעיד על שקר. אחר שהורגל לשונו על השקר:

וכולן לקו בצרעת אפשר בא לדרוש זה בלשון תועבת נפשו שתועבה הוא מצורע שהוא נתעב ומרוחק מן הבריות וכמד"א (איוב ל') תעבוני רחקו מני [רד"ל]:

עינים רמות מבנות ציון היינו ג"ע כדלקמן פי"ז. ומשום דסיבתו העין. דעין רואה ולב חומד תלה ליה בעינים:

דהוויין שייפין כרומחין. שהיו מגביהות קומתן בזקיפה כרומח שהוא ישר שאין בו כפיפות. ושייפין נראה שהוא מלשון שפוי כובע שפירושו גובה. והיינו גבהו דקרא. ומה שאמר ומהלכין בגסות הרוח נמי מגבהו יליף לה דתרווייהו ענין גאות:

בקלוריא אדומה כחול אדום ודומה לאחד ממיני דם ומפסיק הדמע [ערוך]:

כשהיתה אחת מהן ארוכה דריש טפוף לשון העדפות ויתרון כמו לטפויי קאתי כלומר כמגדילות עצמן:

קונדירייקון מנעל שקורין גאפין בלע"ז:

צורת דרקון דריש תעכסנה לשון עכנא. ודרקון היינו עכנא. וזה אסור משום ע"ז כמו המוצא צורת דרקון כו':

רופסת דורסת:

כארס של עכנא בפ' במה אשה גרסינן כארס נחש כעוס ופירש"י שם תעכסנה כמו וכעכס אל מוסר אויל. והוא ארס של נחש וקרי ליה עכס על שם שאינו מעלה אלא ע"י כעס:

והיה ישעיה בילקוט ובאיכה רבתי גרס והיה ירמיהו:

אפרכוס שר:

אסטרטליטוס יועץ:

לא קיימא דילי בתמי':

וקיימא דילהון פי' ושלהם מקיימין:
ושפח לשון ספחת:
הלקן בצרעת והא דתליא ליה בקדקד. אפשר מפני שהוא מקום יותר מוכן להעלות חטטין. או הכוונה מקדקוד עד רגל:
כדכתיב ולשאת ולספחת והא דנקט ספחת טפי משאר. משום דספחת אינו שם נגע. אלא תולדה דשאת ודבהרת כדאי' בריש שבועות וכייל שני המינים:
משפחות כו' דרש ושפח לשון משפחה. ומדכתיב קדקד משמע דכנים היו דשכיחי בקדקד [מת"כ]:
עשאן שפחות ופי' ושפח לשון שפחה. וענין הקדקד לפי זה דרך משל אל החשובות שבהן שהן כראש וקדקד לאחרות. והיינו דלא נחמדו כמחשבתן אדרבה כבשום לשפחה משועבדות כשפחות הפחותות:
אמהן משעבדן הוא פי' של שפחות מכודנות. וכן גי' איכה רבתי מהו מכודנות אמהן משעבדין:
כדי לשמור השתא נמי דריש ושפח ל' משפחה. וקדקד לשון ראשיות וחשיבות. וה"ק כדי להפריש חשיבות ומשפחות ויחס בנות ציון פתהן יערה. וכן גרס בילקוט ושפח כתיב שמר משפחותיהם שלא יתערב זרע קדש כו'. אבל באיכה רבתי גריס מהו ושפח ושפע. ולפי זה פירושו השפע דמן. ומ"מ פי' קדקד בנות ציון שמירת יחסן. וע"ש מה שכתבתי:
אמר הקב"ה ברוך כו' כו'. סיומא דמילתא דלעיל שלא הלקה אותם בצרעת לדברי ר' יוסי ברב חנינא ולר' אליעזר צ"ל שאחר שהלקן בצרעת אמר הקב"ה כן:
סירון סירון לשון יוני הוא סחוב והשלך [מוסף הערוך] או פי' לשון סרחון ומיאוס כמו תבנא סריא גבבא סריא:
ותדבר מרים והיינו שפירש מן האשה מעצמו. והיה שקר כי במצות ה' עשה כמשז"ל:
יחולו על ראש יואב כו' ומדקללו בצרעת ש"מ שכן הוא הדין שילקה בצרעת. דאל"כ לא היה מקללו בצרעת:
מעוזיה שכתוב בו (ד"ה ב' כ"ו) כי גבה לבו עד להשחית [רד"ל]:
לבוז פי' לחטוף ולגזול [והוא מלשון לבוז בז] שמחמת גסות הרוח שהיה בו עלה בדעתו שהוא הגון לדבר להקטיר קטורת:
ויאמר גחזי נער אלישע וגו' חי י"י כי אם רצתי אחריו ולקחתי מאתו מאומה. וירדוף גחזי אחרי נעמן וגו'. ומדאכפל קרא לאשמועינן שאמר חי י"י כי אם רצתי אחריו ולא סגי ליה באומר וירדוף גחזי וגו'. ש"מ דאתי לאשמועינן דעיקר חטאו בריצתו כי לולא

זה היה מתיישב בדבר וידע כי רע ומר. כי חזקה על כל חכם שיכוף את יצרו כשיתבונן בדעתו. אמנם ההורס מיד לעשות כמחשבתו הראשונה יחטא ואשם. וגם ריצתו גרמה חילול השם ושבועת שוא. כי אילו נשתהה ואח"כ הלך היה מאמין נעמן למה שאמר שבאו שני נערים מבני הנביאים. אבל עכשיו שראוהו הולך מיד היה רחוק בעיניו כי בתוך רגע נתחדשה ביאת הנערים. לכן חשב נעמן שאין זה אלא שאלישע חמד ממונו ובא בתואנה זו. ונמצא ש"ש מתחלל. וג"כ זו היתה סבה לשבועת שוא כי מפני זה לא האמין נעמן לדברי גחזי בלא שבועה כדאי' בפ' יש בעירכין ע"ש:

ומשלח מדנים והא דלא מייתי ראיה נמי ליפיח כזבים עד שקר משום דכיון דמייתי ראיה ללשון שקר דלא חמיר כולי האי כעדות שקר. מכ"ש דעדות שקר:

ששלח מדנים כלו' שהפריד ביניהם:

וינגע ה' את פרעה וגו' על דבר שרי אשת אברם. דר"ל על הפרידתה מאברם. אבל לא על ג"ע. דאל"כ אשת אברם למה לי:

בעלי ראתן שרץ יש לו במוחו [רש"י בפרק המדיר] וע' מ"ש בב"ר פ' מ"א סי' ב':

ובו לקה פרעה דייק מדכתיב וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים [רש"א]:

המוציא שם רע טעם דרשה זו מדה"ל למכתב תורת הצרעת כמ"ש סוף הפרשה שהמכוון אל הצרעת לא אל הנושא אותה. להכי דרשו המוציא שם רע. וקשה הא בריש סימן אמר שעל עשרה דברים נגעים באים. ובגמרא אמרו על ז' דברים. וא"כ למה פרט התורה דוקא חטא לשה"ר יותר מעל שאר עבירות שצרעת בא עליהם. ותירץ המהרש"א שעל שאר עבירות שנגעים באים עליהם מהני שיהיה נענש שיהיה מצורע מוסגר. אבל על עבירה של לשה"ר הוא מצורע מוחלט ובעי טהרתו תגלחת וצפרים ע"ש:

הזהרו מזבובי בעלי ראתן. זבובים השוכנים עליו קשות להביא אותו חולי על איש אחר [רש"י]:

לא הוי יתיב בגוי'. שנשמר מלישב עמהם:

לא עייל באהליה של בעלי ראתן:

לא הוי אכלין בעיתא. לא היו אוכלים בצים מבית של בעלי ראתן:

פסקה ב

הה"ד מי האיש כו' גם טעם אגדה זו משום דבעי לפרש המצורע המוציא שם רע ויקשה מאי שנא דנקט זו משאר מילי שבא על ידם הצרעת. לכן מייתי לקרא זה דתלי החיים בלשון משמע שהוא עיקר וחמור מכולם. ומכיון דמייתי ליה מפרש ליה:

מעשה ברוכל אחד כו' ע' ביאורו באריכות בענף וכאן לא באתי אלא לקצר:

בעי למזבן רוצה לקנות:
אודקין דוחקין עליו הבריות לקנות ממנו. או פירושו הביטו אחריו. וישקף ת"י ואדיק:
יתיב ופשט ישב ועסק בתורה. היינו שעסק בפשוטי המקרא וחוזר עליהן:
בתורקליניה בטרקלין שלו:
שמעיה כו' שמעו לאותו רוכל שהכריז כו':
תא סק כו' בא ועלה אלי לכאן ומכור לי:
אטרח עליה היה מטריח עליו והפציר כו':
סלק כו' עלה אצלו:
א"ר ינאי כל ימי הייתי קורא הפסוק הזה כו'. קשה מה חידש לו הרוכל שר' ינאי לא ידע האם נעלם ממנו הפסוק. ועוד כי הרוכל לא חידש לו דבר בפסוק כי אם שהראה לו אותו. ואדרבה אמר לו שהוא אין צריך לזה. וי"ל שהיה קשה לו כי ראה שפסוק מי האיש החפץ חיים שלא לנכח ופסוק נצור לשונך לנכח. על כן בראות המעשה הזה שהיה מכריז מאן בעי חיי ומדבר אל הבא לשאול ואומר לו נצור לשונך וגו'. הבין כי כן עשה דוד שהיה משמיע ואומר מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב שלא לנוכח. ובבא האיש לפניו והיה אומר לו שהוא חפץ בחיים. היה מדבר בו לנוכח ואומר לו נצור לשונך מרע [אלשיך תהלים ל"ה]:

פסקה ג

הה"ד אם יעלה לשמים שיאו כו'. משום דיקשה על מה שמפרש המצורע המוציא שם רע מאי שנא דרמיז אהאי משאר עבירות שהצרעת בא עליהם. בא לתרוצי הכא דמשום דעונש המצורע צודק יותר במוציא שם רע משארא. דהיינו מה שיושב בדד. כי כשם שהוא הבדיל בין איש לרעהו כן הבדילו ה' לרעה. להכי רמיז טפי המוציא שם רע. ומשום דענין ישיבתו בדד מתבאר יותר בהאי קרא דקאמר שאפילו בעת לכתו בשוק יתרחקו ממנו שעל זה נאמר רואיו יאמרו אין להכי מייתי לה. ומסכים לזה מייתי להא דר' יוחנן וריב"ל ושאר אמוראי דמזהרי על ההרחקה ממנו טפי. והיינו דמסיים על שום זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע. כלו' כל אלה לו מפני שהוציא שם רע ונדון מדה כנגד מדה:
שיאו לרומא כו'. מפרש ליה להאי קרא במצורע שמצטרע מפני גסות הרוח שהוא א' מהדברים שהצרעת בא עליהם וכדלקמן. שכנגד גאותו אף שיעלה לשמים שמעלתו יושפל ויתבזה כגללים ומשום דקשה ליה בהאי קרא כיון דקאמר לשמים מאי לעב דקאמר בתר הכי שפוחת הרבה ממ"ש תחלה. לכך קאמר שפי' לשמים אינו שמים ממש

אלא לשון רום וגובה. כמו שמי קורה. ולעב פירושו לעננא כפשוטו. ובא לאפוקי שלא יפרש לשמים שמים ממש. ועב פירושו המלאכים כדמפרש בשוח"ט ובמכילתא עביו עברו. אבל לעיל בב"ר פ' כ"א סי' ג' מפרש לה להאי קרא באדה"ר שהיה גבהו עד השמים ממש. וא"כ ליכא לפרש שם לעב עד המלאכים שהרי לא היה גבהו עד המלאכים וגם אין לפרש לעב לענן גם כן יקשה הא העננים ברקיע האוירי הקרוב לנו הם ואדם היה מגיע לשמים ממש כפי פשט הדברים. לכן צריכין לדחוק ולתרץ שם דקרא מיירי לפי הנדמה לאנשים שהעננים סמוכים לשמים כמו שכתבתי שם:

אף היא מזוהם פי' אף המצורע מזוהם מצרעתו:

חמין ליה כו' רואין אותו ואין מכירין אותו. ור"ל שאפילו בחייו בעודשם רואים אותו יאמרו איו כי לא יכירוהו כמו באיוב. וזה מפני השתנותו קצת בנגעים שבאו עליו. ועוד שלא יראוהו אלא מרחוק שייראו מגשת אליו כדלקמן:

אסור לילך במזרחו של מצורע וז"ל המעריך דע כי רוח מערבי מצויה ביותר וכשהמצורע מהלך הרוח מוליך הבלו למזרח. לכן אסור לילך למזרחו. ועל דרך זה אסרו במס' כלה לישן בצד מזרח של גורן הקצח. כי דברו חכמים בהווה. אבל הוא הדין לצד מערב כשרוח מזרחית מנשבת. וע' במדרש איכה פסוק טובים היו חללי חרב עכ"ל:

מבואה פי' רחוב ושכונה:

ר' אמי ור' אסי כו' ולעיל סי' א' אי' ר' אמי ור' אסי לא הוו אכלי כו'. ואפשר תרווייהו איתנהו:

כד הוה חמי כו' כשהיה רואה אחד מבעלי ראתן:

במדינתא פי' בעיר כדאי' ברות רבה כל מקום שנא' מדינה הוא עיר:

מרגם להו כו' לשון רגום ירגמוהו. פי' היה זורק בהם אבנים ואמר להם צאו למקומכם חוץ לעיר:

לא תזהם כו' תטנף ותטמא הבריות:

לבדו ישב דרש בדד לשון בד בדד [מת"כ] שלא יהיו טמאים אחרים יושבים עמו כדאיתא בפ' אלו דברים בפסחים. ופירושו שלא יהיו טמאים אחרים כגון זבין וטמאי מתים:

מיטמר מחבא ומסתתר:

פסקה ד

על שום כו' כלו' כל אלה לו מפני שהוציא שם רע ונדון מדה כנגד מדה. כמ"ש בעירכין דף ט"ו הוא הפריד בין איש לאשתו כו' לכן בדד ישב ויתרחקו הבריות ממנו:

ולרשע אמר אלהים כו' גם טעם אגדה זו לתרץ למה נרמז מוציא שם רע טפי משאר עבירות שצרעת בא עליהם. וקאמר משום חומר לה"ר. ולכן מייתי האי קרא דבסיפיה כתיב פיך שלחת ברעה וקראו רשע כמו גנב ונואף. ואגב קשה ליה דה"ל למימר לדבר או ללמוד. לכן פי' לשון ספיר. ר"ל אף שיודע לחרוז התורה כספיר ומרגליות כמו בן עזאי אין הקב"ה חפץ בתורתו. ולר' לוי קאי על ספור שבחי ה' דאתא שפיר לשון ספור. ואפשר דגרסי' הא דבן עזאי בתר דר' לוי. וע"ז מייתי דבן עזאי והבן:

אמרו לו כו' לא אותם ששמעוהו כשהיה דורש. כי הם ודאי שמעו במה היה עוסק. אלא אחרים. ובחזית אמרו בהדיא שכשהוגד הדבר לר' עקיבא שאל לו שאלה זו:

מחריז פי' מקשה ומדבק זה בזה כחורז מרגליות זו עם זו:

ודברי תורה שמחים כו' משום שאפי' האותיות הקדושות הם נמצאים חיים וקיימים כאחד מצבא המרום. לכן קאמר לשון זה וד"ת שמחים:

ועל שפם יעטה ודרשו במ"ק ד' ט"ו שיהיו שפתותיו מדובקים זו בזו. והמצורע רשע הוא שהנגעים באים על עון כדלקמן פ' י"ז. ובמ"ק שם מסקינן דמותר בד"ת [רק אפשר אינו שונה לרבים] וכאן משמע שאסור. וע' בפתיחתא דאיכה דדרש על שפם יעטה שלא היה אחד מהם יכול להוציא ד"ת מפיו. [רד"ל]:

ודילמא לאחורי תרעא כו' כלומר שמא איתרמי מילתא שלאחורי הדלת היתה עומדת האשה עם בנה שמיד שהתחיל גחזי המאורע היו באים שניהם לפניו שנא' זאת האשה וזה בנה. זה ודאי אינו. לכן אמרי רבנן שאפילו היה בסוף העולם ה' הסיטה פי' הפריחה [וכדא"א אליהו בד' טיסות] והביאה באותה שעה כדי שלא יספר גחזי הרשע בשבחו של מקום. והמלך שאל את פיה בעצמה איך היה המעשה כמ"ש וישאל המלך לאשה:

ואמת המים עוברת הוא המאכל והמשתה העובר דרך שם לגוף. וכל המיאוס הזה עובר תחתיו ואינו נכנע:

כמה כפולות הוא מ"ש בפ' יש בעירכין אמר הקב"ה ללשון כו' ולא עוד אלא שהקפתי לך ב' חומות אחד של עצים ואחד של בשר:

פסקה ה

הה"ד אל תתן כו' גם טעם אגדה זו לומר דמאי דרמיז קרא במצורע למוציא שם רע טפי משאר עבירות המביאים צרעת משום דהך חמירא טפי. ולהכי מייתי אל תתן את פיך דמזהיר על לה"ר מפני הצרעת טפי משאר עבירות ואין זה אלא לחומרתו. ולהכי מפרש ליה בלה"ר ובמרים. ואיידי דמייתי ליה דריש ליה נמי בשאר אנפי:

כדאיתא במדרש קהלת פר' ה' סי' ג':

רבנן פתרי קרא במרים ודאי קרא אזהרה ללה"ר הוא אלא דרמיז בזה ענייני מרים. כמזהיר שלא יקרה כמו שקרה לה. ואתא לאשמועינן שמי שאינו נזהר יכשל שידבר אפי' באחיו כמרים. ועוד אתא לאשמועינן שלא יסמוך בהיות המדבר בו אחיו שלא יקפיד עליו או ימחול לו. וכ"ש אם הוא ענותן. וכ"ש אם יוכל להתנצל ולומר לו שוגג הייתי או לא כוונתי רק לטובה. שעל כל זה יש ליזהר כי ה' יתבע עלבונו ולא יועילו התנצלותו. וכענין מרים שדברה באחיה הקטן ממנה. ולא הקפיד כמ"ש והאיש משה עניו מאד. והתנצלו לו לומר אשר נואלנו ואשר חטאנו. ולא היה הדבור לגנות אלא לשבח ולהפרות פריה ורביה. ועכ"ז היה קצף מאת ה' ולקתה בגופו. ולכן כנה כאן את משה בשם מלאך לומר שהיה חסיד ואינו מקפיד וכ"ש שיש ליזהר מלדבר באחרים:

על אותה הקול שהוציאה כשדברה עם אהרן על משה:

וכל האיברים לקו ופי' וחבל את מעשה ידיך שיתבטל כל גופה ואינה יכולה לעשות מעשה כלל. ונקט מעשה ידים שהם עיקר. ובשוח"ט וחבל את מעשה ידיך אלו התופים שנא' ותקח מרים הנביאה את התוף בידה:

מלה בסלע כו' פי' שאע"פ שהדיבור יהיה שוה סלע. השתיקה טוב ממנה ושוה שתים. ולא ישלול בזה השתיקה בדברים בטלים ודברי לה"ר וכיוצא. שאלו אין הדיבור טוב בהם כלל כדי שנאמר שהשתיקה טובה מהדיבור ואין בהם שווי סלעים. כי אדרבה הם פוגמים. אלא שולל בזה אותו דיבור שאינו לה"ר ודברים בטלים. ששוה סלע. אך כיון שאינו בד"ת השתיקה טובה ממנה ושוה שתי סלעים. שהשתיקה היא כאבן טוב שדמיו יקרים [ראשית חכמה]:

לגוף טוב משתיקה פי' לעניני הגוף הוא טוב השתיקה. אבל לד"ת צריך לדבר [שם]:

פסקה ו

אריב"ל ה' תורות כו' גם טעם אגדה זו לומר דהוצאת שם רע חמיר משאר עבירות המביאות הצרעת. ולהכי רמיז ליה קרא טפי משארא כטעם האגדות הקודמות. ולה"ק דחמשה תורות כתובות בו ללמד שעובר על ה' חומשי תורה:

עובר על ה' ח"ת כלו' שהוא כעובר על כל התורה:

איליין צפריא כו' כתב הרא"מ שאין זאת האגדה נותנת טעם על אותן הצפרים ממש שהביא המצורע לטהרתו. אלא על הצפרים בכלל למה קרבנו מן הצפרים ולא מן הבהמות. ואמר לפי שהנגעים באים על לה"ר הוא מעשה פטפוטי דברים לפיכך הוזקק לטהרתו צפרים ולא בהמות. מפני שהפטפוט נמצא במין הצפרים ולא במין הבהמות עכ"ל. וע' מה שטען עליו היפ"ת:

קולנין משמיעין קול וצפצוף:
ויכפר על הקול דהיינו לה"ר שע"י בא הצרעת. ואע"ג דעל כמה דברים אחרים ג"כ בא החמור והיותר נמצא שבהם הוא לה"ר כדלעיל. ולכן קבע הכפרה עליו. ולאו דוקא כפרה ממש. שהרי כבר נתכפר בנגעים שבאו עליו מאחר שכבר נתרפא וכאומר הסולח לכל עוניכי הרופא וגו' אלא הכוונה גמר כפרה. או אפשר כפרה זו לשון נקיות וטהרה:
צפור דרור כלומר הצפור הזה מצותו להיות צפור דרור כדאי' בת"כ: ונקראת דרור על שם שהיא דרה היכן שתרצה ואין מוחה כמו שדרשו חז"ל. ואין לומר צפור דרור כמשמעו שהרי היו צריכין להיות עופות וטהורות כמו שפירש"י ז"ל בפרשה זו [מת"כ]:
שאוכלת מפתו שע"י שהיא דרה בבית. שלכך נקראת דרור:
מכפרים עליו אע"פ שמתים ע"י כך. כהן שנהנה מישראל עאכ"ו שראוי ליזקק לכפרתם אע"פ שצער הוא לו:

פסקה ז

במתלא אמר כבר פרשתיו לעיל פ' ט"ו. ור"ל מי הוא מקבל הנאות ומתנות יכפר בעדם תמורת זה:

פסקה ח

מאדם יהא שלא כו' אעץ ארז ואזוב קאי. ומפרש ליה לענין עין הרע. כי כשיגביה עצמו ילקה לפי שנותנים הכל עין בו. אבל כשמשפיל עצמו ואינו מראה הצלחותיו אין עין שולטת בו. על זה קאמר מאדם יהא שלא כו' ור"ל שלפי כל חולי היינו יצה"ר או עין הרע או צינה כדלקמן נמצא שביד האדם להנצל מהם. כי יצה"ר בידו לכבשו. ובידו להנצל מן העין בהסתרו מן העין. ומן הצינה ע"י כסות. וזהו שאמר מאדם יהא פי' ממנו הוא ובו תלוי שלא יבואו חליים עליו. מ"ט דא"ר אחא והסיר ה' ממך כל חולי ממך הוא שלא יבואו חוליים עליך והקב"ה יעזור לך לכבוש את יצרך. וכן יצילך מהעין או מהצינה אף שלא תשמור עצמך כראוי. ולהכי מייתי הכא פי' כל חולי למר ולמר. ורד"ל פי' וז"ל נראה דבא לדרוש הא דכתיב כאן והנה נרפא נגע הצרעת מן הצרוע. לומר שמן האדם הצרוע תלוי הדבר רפואתו שאם שב ורפא לו ואם ישמע בקול ה' כל המחלה לא ישים עליו עכ"ל:
שתחלתו מתוק דריש כל חולי לשון מתיקות. מלשון מחלייא ליה שפירושו ממתיק. וכמו דדריש לעיל ס' כי תשא ויחל משה. וסוף בא לידי חולי כמשמעו:
ר' תנחומא בשם ר' אלעזר ור' מנחמא בשם רב אמר והסיר ה' ממך כל חולי זה מיתה על דעתיה דר"א צ"ט מתו במיתה וא' בידי שמים. כן הוא הנוסחא הישנה שנדפס עם

היפ"ת. וכתב היפ"ת שצ"ל ר' תנחומא בש"ר אלעזר ור' מנחמא אמרו והסיר ה' ממך כל חולי זו מרה. על דעתיה דר' אלעזר תשעים ותשע מתים במרה וא' בידי שמים. וה"פ דכל חולי היינו דבר שכל החלאים תלוין בו. וס"ל שזו היא מרה. והכי אי' בפ' המקבל כל חולי ר' אלעזר אמר זו מרה. תניא נמי הכי מחלה זו מרה ולמה נקרא שמה מחלה שהיא מחלה כל גופו של אדם. ד"א מחלה שפ"ג חלאים תלוים במרה כו'. ופרש"י זו מרה שהמרירה שבה גדולה ונובעת ומתפשטת בגידין ובעצמות עכ"ל היפ"ת. אבל המת"כ גרס במקום זה מיתה זו עין. וכתב שכן הוא בב"מ דף ק"ז והכי מוכח לקמן עכ"ל. הנה מה שכתב שכן הוא בב"מ אמת הוא שכן אמר רב שם. וכן לקמן נמי אי' רב כדעתיה דאמר תשעים ותשעה בעין. אבל ר' אלעזר אומר שם במרה. לכן נראה דגי' היפ"ת עיקר:

רב ור' חנינא פליגי בפירוש כל חולי. רב ס"ל שהפי' הוא כל חולי זה העין כדעתיה דאמר וכו' ור' חנינא ס"ל שהפי' כל חולי זה צינה כדעתיה וכו':

עינא בישא שכיחא פי' שהיה עין הרע שכיח להכי אמר זו עין הרע:

צינתא שהיה שם צינה. והכי אי' בירושלמי פ' שמנה שרצים:

א"ל כו' יהי רצון שתנצל מן הצנה ומן הקור:

א"ל אנטונינוס כו' מה תפלה היא זו אם קר לך עשה לך כסות אחד יותר והצנה הולכת לה. וחזר ואמר יהי רצון שתנצל מן השרב והחום:

א"ל הא כדו כו' הרי כזה תתפלל עלי דכתיב כו' ועי' בפרק אלו נערות:

בפשיעה שאינם נזהרים מהקור והחום ורבוי המאכלות והמשגל וכיוצא מהדברים הצריכים זהירות בהנהגת הבריאות:

פסקה ט

למה שוחט א' ומניח אחת. בתנחומא אי' למה שוחט אחת ומשלח אחת אלא אם עשה תשובה אין הצרעת חוזר עליו. ולפ"ז יש לפרש שהשאלה למה משלח האחת. ומשני לומר שכשם שזו משולחת ואינה חוזרת כן הצרעת אינו חוזר. וט"ס יש כאן וצ"ל כשם שאי אפשר למשולחת לחזור. ואע"פ שאפשר שתחזור. מ"מ אין בידו להחזירה:

באותה שעה כו' פי' כשנתרפא קורא הקב"ה חיילותיו פמליא של מעלה ואומר לא על חנם הכתי אותו אלא בעון בצעו. אלא שעתה עשה תשובה לכן רפאתיו:

קורא הקב"ה לגיונות שלו מדכתיב התם כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון דייק שמדבר עם העליונים:

לא על חנם הכתי קשה וכי חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא. וי"ל ששמא יחשבו שהיו ממקרי הטבע ברבוי הדם וכיוצא מהסבות הטבעיות. ולפי שכל הדברים השי"ת להם סבה ראשונה אמר הכתי:

בעון בצעו אע"פ שעל עשרה דברים נגעים באים כדלקמן. נקט עון הגזל טפי מכולהו מפני שזה נפקד יותר מכולם כמ"ש ז"ל גבי ובצעם בראש כלם:

חזר תובי' כו' סיפיה דקרא וילך שובב ועל זה קאי ואמר חזר תובי' פי' המקיא לקיאו. ופי' אף ששנה באולתו והוא כי אין הקב"ה פוגע בנפשות תחלה ושולח נגעים על ביתו ובגדיו ולא נתן לבו לשוב אעפ"כ מקבלו בתשובה אח"כ:

ככלב שב על קיאו ומתרגמינן איך כלבא דהפיך על תובי':

הדר שטיא כו' פי' חזר השוטה לדרך שטות:

אלו אבריו כו' שמלבד חולי הנגע אשר בגופו יש רעה בקצת אבריו ביחוד כאזנים והחוטם שהם נופלים מהמצורע ופעמים ידיהם. ועל צער זה הוו להו כאבלים המתאבלים בצערן:

אם הניבו כו' פי' שהתפלה שגורה בפיו סימן טוב הוא לו. ומשו' דמצורע מסתמא ע"י תפלה מתרפא מזכיר התפלה בכאן. ואגב אורחיה אשמועינן שאם התפלה שגורה בפיו סימן טוב הוא לו:

מ"ט בורא ניב כו' כשהניב בריא על האדם אז מובטח לו על השלום:

אם כיון לבו כו' לפי שרחוק שיכוין אדם מאד בתפלתו שאפי' גדולי החכמים היו אומרים אנא מנינא אפרוחייא כו' כדאי' בירושלמי פ' היה קורא סימן י' הילכך מן השמים הוא שיסייעוהו להיות לו בשורה לקבלת תפלתו [יפ"מ]:

תכין לבם כו' וה"פ תסיר מלבם טרדת העולם ואז תעזרם להכין לבם אליך בכוונה ואז תקשיר עיניך לתפלתם כפי' הרד"ק:

כבר שלמייה מיניה זכייה כן הוא הנוסחא הישנה. ופי' היפ"ת כבר נפרע ממנו חטאתו וזוכה בדינו מעתה:

אם לרחוק תיבת אם מיותר [א"א]. ומתיבת לרחוק הוא התחלת המאמר:

שהיה רחוק ונתקרב פי' שהיה רחוק מאנשים כדכתיב בדד ישב. ונתקרב:

ואסיניה ליה לגרמיה פי' שה' בעצמו היה מרפאו. ודייק לה מאמר ה':

שנא' רפאני ה' זה לראיה כי פעמים ה' בעצמו המרפא ולא ע"י מלאך והא ראיה מסיפיה דכתיב כי תהלתי אתה דמשמע ליה תהלתי ברפואתי הוא שאתה בעצמך הוא המרפא:

פרק יז

פסקה א

אך טוב לישראל כו' משום דקשה ליה דמשמע דבשורה טובה ענין הנגעים שיבא בארצם. מדקאמר הכא כי תבואו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם. לכן בעי לפרש שהנגעים הם באמת לטובתם שעי"ז יחזרו בתשובה ולכפר עונותיהם. ולפי שהפסוק אך טוב לישראל כפי פשוטו שמשמע שה' מטיב תמיד לישראל לכאורה הוא סותר זה [ולא רצה לפרש דאך טוב לעוה"ב כתיב] להכי מפרש דלא קאמר אלא לברי לבב דהיינו הצדיקים הגמורים שלבם ברי במצות. ולא שאין לבם ברי. כי אלו יהיו מתיסרים. וכ"ש סתם ההמון שיש בהם חטא מה. שהם מדוכאים ביסורים לנקותם לעוה"ב. ופי' שלבן ברי במצות היינו שאין עושים המצות אלא לש"ש ולא לאיזה פניה או תקות שכר. ומביא דוגמא לזה מה' דברים אחרים שאין ה' מבטיח אלא למי שכוונתו שלימה אבל מי שאין כוונתו שלימה פעמים שלא יועיל לו וכדמסיק והולך אחת לאחת:

אשרי אדם עוז לו בך ר"ל שפירושו אשרי לאדם שיש בידו עוז דהיינו התורה דנקראת עוז. וקאמר יכול לכל ר"ל יכול שכל מי שעוסק בתורה הרבה הוא מאושר. אע"פ שלא יהיה בקי בעיון הלב בה. ת"ל מסילות בלבבם כו' ר"ל שאינו מאושר לגמרי אלא מי ששבילי התורה גנוזים בלבו והוא היודע דרכי משא ומתן לאמת הדין. ואפשר שהשבילין היינו שיודע דרכים וסימנים להיותם על פיו תמיד ע"ד אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו:

הטיבה ה' לטובים זה מיירי בענין ג"ח והנהגת המדינה יכול כל מי שדרכו להטיב לרבים ראוי שיהיה ה' מצליח בידו לתועלת הכלל. ואף שהוא לא יכוין לשם שמים רק לתועלתו שישמור סדר המדינות ויעזר גם הוא בעת צרכו ע"ד שלי שלך ושלך שלי. וזהו שאמר יכול לכל. ת"ל ולישרים בלבותם שלא יהיה בטוח העזר האלהי אלא שכוונתו לש"ש וזהו ישרים בלבותם שיהיו ישרותם בלבותם. שישרותם תהיה מכוונת הלב ולא לשמירות סדר המדינות לבד:

טוב ה' למעוז זה הקרא מיירי מפרסום כבוד ה'. וקאמר יכול לכל פי' כי כאשר יתפרסם כבוד ה' בעשותו נסים היה ראוי שיעשה מעוז אפילו שלא יהיה מי שיעשה הנס על ידו כדאי כענין נבוכדנצר וכענין מנשה שענהו ה' כדי שיודע שיכול להציל ולא יאמר כל אפין שוין כדאי' בפ' חלק וזולתם. וקאמר ת"ל ויודע חוסי בו. ר"ל שלא תהיה הבטחה אלא לחוסי בו שכוונתו לש"ש. אבל מי שאין כוונתו לש"ש אע"פ שע"י הצלתו תודע תגבורת המופת. מ"מ אינו מובטח מהצלה מהצרה:

לקוויו יכול לכל פי' יכול כל אדם מי ששם בטחונו בהקב"ה ה' טוב לו. ואפילו גנב דאמרו חז"ל גנב על פום מחתרתיה רחמנא קריה. ת"ל לנפש תדרשנו פי' שכוונתו לדרוש את השם. ולא לעבירה למלאות רצונו ותאותו:

קרוב ה' לכל קוראיו יכול לכל. זה מיירי מתפלה כי מהנראה שראוי שתועיל התפלה אפילו למי שאינו הגון כמ"ש ז"ל גדולה תפלה ממע"ט כמה שנאמר וגם אל הנכרי וגו' ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת שלא יהיה בטוח בעזר האלהי אלא שכוונתו לש"ש:

אסף בן קרח היה שאע"ג שבן קרח אביאסף שמו היה ברוב המקומות. מ"מ ניחא ליה למימר שהוא בן קרח שיתכן שקיצר כאן וקראו אסף. והוכרח לזה משום שאמר ואני כמעט נטיו רגלי וגו' שר"ל שכבר הייתי משרה עם אבי בגיהנם כדמסיק בסמוך. כלו' כמעט הייתי נופל לגיהנם אצל אבי. הרי שהיה בן קרח. דאי אחר היה מ"ט לו שפיכת אשוריו לגיהנם טפי מעונשים אחרים:

אסף אחר היה שבן קרח אביאסף שמו. ומה שאמר ואני כמעט נטיו רגלי הוא דרך משל על נפילתו בטעות המינות:

כבר הייתי כו' וזהו כמעט אם לא הרהרתי בתשובה בשעת הבליעה כמו שדרשו חז"ל במדרש שוח"ט:

כי קנאתי בהוללים קנאתי להיות כמותם:

הוללות רעות מחשבות רעות:

קרי להון דהותא הוא לשון שמחה כמו דחותא מענין ודחין לא הנעל קדמוהי. ור"ל ששמחים בכל עת במשתה יין ומביאין יללה לעולם. אבל בערוך ובילקוט גרסו ר' לוי קרי להון זהוניא והוא לשון שמחה. ולקמן פ"ך גרס ר' לוי צווח להון אלליה. וע"ש מ"ש:

שמביאין אללי לעולם ולהכי קרי להו הוללים כי אל"ף מתחלף בה"א שהם ממוצא הגרון:

כתיב אין שלום כו' כי ע"י שלבם מלא מחשבות רעות להכי לא יחסר מהם דאגה ויגון מאיזה דבר שהם הומים תמיד להרע ולחטוא וכשלא ישיגו תאותם הם בצער ויגון. ואת אמרת שלום רשעים אראה דמשמע שיש להם שלום אמיתי בעוה"ז [יפ"ע הארוך באסתר רבה פסוק כטוב לב המלך]:

בשלומים בפרעון ותשלומי מעשיהם. כלשון הכתוב (תהלים צ"א) ושלומת רשעים תראה:

לא חרחרתים כצ"ל ודריש חרצובות בשני מלות ענין חרחור וצבות. וחרחור מענין בחרחור ובחרב. או חרחור ריב. וצביתים מענין בטנך צבה [יפ"ת]. ולפי גירסתנו לא הרהרתים יש לפרש לא הכיתים בחלאים שיבואו מפאת זה לידי הרהורי תשובה בלבם:
ולא צביתים בעונות הערוך פירש עונות חוטין וכדלקמן. ופי' צבותים לא אסרתים יחד. ויש לפרש עונות חטאים ופי' לא צביתים לא חשבתי עליהם לכרוך יחד עונותיהם עליהם [רד"ל]:
פתחו של אולם כו' מכאן שהכתלים הם ג"כ גבוהות וחזקים:
מלתראות של מילא פי' קורות של עצי מילא:
האשה הזאת כו' גרסת הערוך האשה הזאת טוה מעה אחת דקה ומעה אחת עבה. וכתב שלפי הענין פירושו חוט ומטוה. כן הוא בערוך ערך מע. אבל היפ"ת כתב שגירסת הערוך האשה הזאת טוה במטוה מפה אחת עבה ומפה אחת דקה. ובשוח"ט גרס האשה הזאת טווה במטוה אחת מקוטפה ואחת מעובה ואין כל הטווי כלן שוה. אבל הרשעים אינם כן אלא כי אין חרצובות למותם אין בהם מום אלא בריאים כאולם לכך בריא אולם. ולכל הגירסאות הכוונה בזה למדרש חרצובות כפשוטו כמו חרצובות רשע. וירצה שאינם כאשה בטווייתה משנה ענינה שפעמים טווייתה עבה ופעמים דקה ואלו שלוותם תמיד באופן אחד בלי שום חרצובות כחרצובות שבמטווה כלו' שאין בהם מום אלא תמיד בריא אולם:
אלו הציבום לעונות ואלו לאספליטון. פי' הציבום לשון עגלות צב ור"ל שהרבו עונות עגלות מלאות. ודריש חרצובות לשני מילות שאין מחרחר ומונע מהם רבוי עונותיהם. והעורות קרי מותם. וקאמר ואלו לאספליטון פי' היכלי מלך כמו אספלידא דפ"ק דב"ב. והטי"ת והדל"ת נתחלפו. וזהו ובריא אולם שהם בריאים ונשמרים עונותיהם לעת פקודתם בבואם בהיכל מלך לעוה"ב. אי נמי פירושו שאף שהם חוטאים הם חזקים כפלטין. וכדאמר לעיל עשיתים בריאים כאולם:
אין להם צובים של עונות. בתמיה וכי אין להם הרבה עונות כדי שימותו בהם אלא שהם שמורים ליום הדין ופי' צובים מענין בטנך צבה. או עגלות צב כדלעיל. ומפרש אולם לשון דין כדכתיב ואולם הכסא אשר ישפוט וגו':
אפילו אותם שכתוב כו' פי' דלא מבעיא או"ה שהם בריאים אלא אפי' ישראל לא ינוגעו כדרכם להיות מדוכאים בנגעים:
אדם אתם אלו ישראל:

פסקה ב

יגל יבול ביתו כו' דבעי למדרש מ"ש ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם לפי שהם אוחזים בארץ להם שאינם רוצים ליהנות לזולתם. ולפי שדרכם להכחיש במה שנשאלין מהם לומר אין לו. לכן מביא נגעים על ביתם גם כדי שיוציאו מה שבתוכו ויראו שקרותם. ולהכי מייתי סמך מהאי קרא יגל יבול ביתו דמידרש בהכי:

יהו גוררים ומוציאין יבול ביתו התבואה שהיה לו בביתו וכפר בה לשכניו כדכתיב וצוה הכהן ופנו את הבית:

הבריות רואות כו' והיינו יגל יבול ביתו שגלה מה שבתוכו:

לווט ביתא מקולל הבית וראוי לקללות הללו:

שקע ביתא שקעררית דרש נוטריקון מן שקע ומן ארירה בחסרון האל"ף. שקע ארורות. כלו' בקללות:

פסקה ג

על עשרה דברים כו' גם פה טעמו למדרש אחוזתכם שאינם רוצים להנות לאחרים וכדפירשתי באגדה הקודמת. ולהכי מייתי הך ברייתא דעל עשרה דברים נגעים באים דחדא מינייהו עין הרע ולהכי מסיים בה שהוא המכוון לענייננו פה:

על ע"ז ועל ג"ע וש"ד מיירי במזיד ולא אתרי ביה. בשוגג ולא אתידע ליה. ואע"ג דלעיל פ"י סי' ו' אי' שיש כפרה לאלו בבגדי כהונה י"ל דהתם מיירי שמכפר על הציבור שלא יענשו עליו. והכא מיירי בו בעצמו שנגעים באים עליו לכפר. וע' ביפ"ת שם בארוכה:

שפרחה בהם צרעת כד"א וראשו יהיה פרוע:

כי גבהו בנות ציון דכולהו קראי התם בזנותם קמיירי. שגבהות קומתן ונטיית גרונם וכל הדברים הנזכרים שם בכתוב תכליתם לזנות היתה שהיו מכוונים להתיפות להרגיל לערוה:

ושפח לשון ספחת כדלעיל בריש הפרשה:

יחולו על ראש יואב ובתרי' כתיב ואל יכרת מבית יואב זב ומצורע:

מהו מאומה קשה ליה שלא מצינו לשון מאומה על מציאות דבר אלא על העדרו. לא תתן לו מאומה. ולא ידע אתו מאומה. כי לא מצאתם בידי מאומה. להכי קאמר דה"ל כאילו כתיב מומה שרמיז שיקח מומו של נעמן דהיינו הצרעת. ונבא ולא ידע מה ניבא. וע' מ"ש בתנחומא. וע' במנחת שי:

ואין הסגרה כו' ופי' יסגרך י"י בידי שע"י תפלתי תצטרע:

גוזל את הרבים דלאו בני מחילה נינהו כדאמר בב"ב מאן יודע דמחיל:

נהנה מן ההקדשות דגזבר הוה כדלעיל פ"ה:

שאינו שלו אין זה גזל ממון. אלא שנוטל שררה שאינה שלו כעוזיהו שרצה להשתמש בכהונה גדולה:

עד יום מותו וסיפא דקרא וישב בבית החפשית וגו' שפירושו שאף מלכותו ניטל ממנו וכדאיתא בפ"ק דסוטה מה שביקש לא ניתן לו ומה שבידו ניטל ממנו. הרי מזה מוכח שהצרעת בא לו בשביל שגזל שאינה שלו. ומדאיכפל קרא לאשמועינן בחזקתו גבה לבו וגו' ש"מ דגם על גסות הרוח בא הצרעת:

פסקה ד

אין בעל הרחמים כו' משום דכתיב ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזותכם ולא קאמר הכא בנגעי הגוף והבגד. לכן משמע ליה דתחלת נתינת הנגעים הוי בבית:

מעין עוה"ב פי' שהטעימו הקב"ה טעם עוה"ב שלאחר חרישת הבקר היו האתונות אוכלות חזיז מן התלם מיד:

ונגש חורש בקוצר והוא הבטחה לעתיד:

מכפר קריינוס הכי גמיר לה שמקום זה שבו הוכו הנערים היה כפר קריינוס ולא מתו שם אלא הלכו מוכים כל האבולין והם מקומות שבנתים [והוא מלשון אבל השיטים] עד מגדל צבעיא ושם מתו:

רק מיעוט וקממעט בהמלטה שלא היתה שלימה. או ממעט בגופו:

לבדי ועל לבדי דקשה ליה דבתר דכתיב רק אני הוה ליה תיבת לבדי מיותר. לכן דריש ליה לתיבת לבדי מל' לבדין והוא מין כסות. ור"ל שנשאר מושכב על כסותו כדרך המוכים. וזהו שאמר ועל לבדי פי' שנשארתי על לבדי וכסותי מושכב להגיד לך. וע' מ"ש ברות רבה:

כיון ששמע איוב בשורתו מיד מת כי לא היה לו חיות רק בכדי להגיד בשורתו. וז"ש בתריה עוד זה מדבר כלומר עודנו חי ומדבר מכלל שמת מיד. וא"ת רק אני לבדי דדרשינן אף הוא מושבר ומולקה למה לי הא מלהגיד לך נפקא. וי"ל דאפשר מחמת בעתותו הוא שמת. אבל רק אני משמע שהיה מוכה בידם:

זה העם לא היה וכדמסיק ברות רבה הלואי לא היה. ופרש"י בישעיה אשר לא כדאי הוא להקרא עם כו' עד שהקב"ה מתחרט עליהם על שבראם כדאי' במס' סוכה:

קל מן שמיא נפל מאן יכולה לעשות. זה אינו ברות רבה. ואפשר שתפס לשון המקרא דכתיב בנבוכדנצר. ורצונו לומר כיון שהיא גזירה מן שמים מה אני יכול לעשות:

לקח לו חרס כו' כלו' ולבסוף נגע בנפשות עד שלקח לו חרס להתגרר בו:

אף מחלון וכליון כן כו' דוקא מחלון וכליון ולא אלימלך. כי הוא מת תחלה. שפגעה בו מדת הדין תיכף ומיד יען כי הוא העיקר בחטא שהיה גדול הדור ויצא ח"ל. שכשם שצדקה תציל ממות כך מי שמעלים עיניו מן הצדקה מיתה מזומנת לו. ולפיכך מת אלימלך תחלה קודם שלקה בממונו. מה שאין כן מחלון וכליון שהיו תלוים באביהם ולא היו ברשות עצמם. שבצאת אביהם הוכרחו גם הם לצאת. אך כשראו שמת אביהם היה להם לחזור לא"י. ולפיכך לקו בממונם תחלה כדי שירגישו בחטאם. וכשלא הרגישו כתיב וימותו גם שניהם וזהו גם לרבות את ממונם שתחלה נשארו בלי ממון שגם זה נקרא מיתה כמ"ש כי מתו כל האנשים כו' ופירשו חז"ל שירדו מנכסיהן. ואח"כ מתו גם הם [גבול בנימין] גם י"ל דלפיכך מת אלימלך קודם שלקה בממונו לפי שהיה גדול הדור ולא הוצרך להתרות בו תחלה דת"ח אינן צריכין התראה [יפ"ת]:

ואם לאו טעון שריפה במדרש רות גרס מקמי הכי חזר בו טעונין קריעה. ומדרשינו קיצר בזה:

פסקה ה

וכנען ילד את צידון כו' ומהם הם השבעה עממים אלא שנתחלפו שמות קצתם כמ"ש הרמב"ן:

אליעזר הוא כנען כו' כוונתו כמ"ש בזוהר טעם הנגעים לפי שהם בנו בשם ע"ז. לכן ינתצו ויבנו בשם ה'. ולזה הזכיר כנען שהוא אליעזר שמארור בא לכלל ברוך. וגם כן הבתים יבואו מכלל קללות ע"ז לברכת ה':

נטילת רשות כשנפטר מאכסנאי והיה רוצה ליטול רשות ממנו והיה המנהג לפטור בדברי תורה שבו נכלל ברכה לאכסנאי. כהאי עובדא דאמרו חז"ל באושא בחזית פסוק הביאני וגו':

עאכ"ו שיהיה להם עוד ברכה יתירה:

פסקה ו

לפיכך משה מזהיר כו' אדלעיל קאי שהקשה והלא ז' עממים הם ותירצו ר"א ורבנן ור"י:

וכי בשורה היא דאל"כ מאי ונתתי נגע צרעת. נגע צרעת כי תהיה מבעי ליה. כמו שכתוב בנגעי אדם נגע צרעת כי תהיה באדם:

תני רשב"י כו' ופליגא אהא דאמר לעיל אין בעל הרחמים נוגע בנפשות תחלה שלפ"ז הם לעונש: **מלאים כל טוב** והרי היא חסרה שטמנו כל ממונם:

סימא אוצר:

פרוזדוגמאות פירוש איגרות:

שלח יהושע הנה מלשון דב"ר פ"ה משמע ודאי לאחר שנכנסו לארץ כשהיה הולך לכבוש לשום אחת מערי ישראל היה שולח שם האיגרות. אבל בירושלמי פ"ו דשביעית איתא ג' פרוזדגמאות שלח יהושע עד שלא יכנסו לארץ. וצ"ל דתרי אמוראי אליבא דרשב"נ:

לפיכך נתנו לו ארץ יפה כארצו זו אפריק כצ"ל וכן הוא בדב"ר פ"ה. ולפ"ז שפיר מסיים המד' הה"ד ולקחתי כו' זו אפריקי. ר"ל שהיא טובה כא"י. אבל בסדר שלח לך פ' י"ז איתא שהכנעני פנה והלך לו ע"ש:

זו אפריקי אפשר היא קרטגינא שבאפריקא שהסכימו החכמים שניבנית מבני כנען. ונראה שלכן באו בני אפריקא לדון עם ישראל על א"י כדאי' בסנהדרין דף צ"א מפני שהם מזרע הגרגשי והכנעני [רד"ל]:

פסקה ז

זה בהמ"ק דריש ג"כ ונתתי לשון בשורה שכלה חמתו על עצים ואבנים. והנגע היינו סימני חורבן כדאיתא בפ"ד דיומא ארבעים שנה קודם החורבן עלה הגורל בשמאל. וכן כשהכניס מנשה צלם בהיכל יבשו פרחי זהב. ואמנם גבי כנגע נראה לי הוצרך לדורשו על טנופת ע"ז. כי על הנגע הנתון מי"י לא יצדק לומר כנגע נראה לי דמשמע דמחודש מאחרים:

מהו בביאה משום דלמאי דמפרש ליה בצלם מנשה קשה אומרו בביאה שהרי מנשה בהיכל העמידו. כמ"ש ז"ל וא"כ אינו במבוא הפתח. לכך הוצרך לפרש בביאה לשון בייא. ופירושו עול ועוות הדין שהגר תושב מפנה ומשליך לבעל הבית מביתו:

אין המטה יכולה כו' דרך משל שכמו שאין המטה סובלת שיהיה עם האשה בעלה וחשוקה. כן בהמ"ק לא יוכל לסבול צלם ע"ז עם השכינה. ודריש מהשתרע כמ"ש בפ"ק דיומא מהשתרר עליו ב' רעים כאחד ופרש"י דרש נוטריקון בב' תיבות ב' רעים שהעמיד מנשה צלם בהיכל:

אלא והמסכה כו' פי' לא די שאין המטה יכולה לקבל ב' רעים אלא דהכא איכא עוד קשה מזאת שעשיתם צרה למי שכונס כנד מי הים. והזכיר את ה' בכאן בהיותו כנד מי הים. ולא הזכיר שבח אחר של הקב"ה. הוא להגדיל התימא כי איך ישוו המסכה שאין בה ממש לכונס כנד מי הים שהוא נס גדול מפורסם. עי"ל לפי שהכל מודים שהקב"ה יחיד על נסים שבימים כדאיתא במס' ע"ז לכן הזכיר כאן כונס כנד מי הים:

וצוח הכהן ופנו אע"פ שבגזירת ה' היתה זאת. תלה הדבר בירמיה שעל ידי נבואתו סמך נבוכדנצר על ישראל כדאיתא באיכה רבתי פתיחתא ל"ד:

ויקח את אוצרות בית ה' לא גרסינן דמקרא זה בימי רחבעם כתיב. אלא ה"ג ויוצא משם את כל אוצרות בית ה' [יפ"ת]:
וביתה דנה סתרי וגו' ועמא הגלה לבבל האי קרא בעזרא ה' י"ב:
מוסד מוסד שיהי' יסוד עולם לא ימוט:

פרק יח

פסקה א

וזכור את בוראך כו' משום דבעי לאתויי וישוב העפר אל הארץ כשהיה דדרשינן ביה אימתי הרוח תשוב אל האלהים כשישוב העפר אל הארץ כשהיה ואם לאו ואת נפש אויביך יקלענה וכל זה בימי זקנותו אבל בימי בחרותו אם חטא לוקה בזיבות ובצרעת. ומסיים על זה שפיר לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם איש כי יהיה זב מבשרו. ור"ל דלכאורה מבשרו יתירה הוא. דהוה סגי ליה דלכתוב כי יהיה זב. בעי למדרש שבחטאו מלקהו ה' בדבר שיוצא מגופו. שלא יצטרך להביא עליו מכה מבחוץ כדרך ב"ו. ודרך אגב מייתי המדרש כל הני קראי דסמיכי לקרא וזכור את בוראך ומפרש להו. כדרך המד':
הסתכל בשלשה דברים כי כל התנצלותו של אדם שאינו יכול להכניע ליצה"ר להנצל ממנו. לכך אמר הסתכל באלו שלשה דברים ותכניע את יצרך ותנצל ממנו:
מטפה סרוחה ואף אם הטפה מתחלתה אינה סרוחה. בהיות כי היא מעותדת להסריח אם תעמוד שעה אחת חוץ לרחם. כי כן טבעה להסריח מיד כשהאויר מקיף בה. כמו שזכרו זה חכמי התולדה:
ולאן אתה הולך לא אמר ואנה תלך. להודיענו שבכל שעה ובכל רגע אדם הולך לבית עולמו ומתקרב אל המיתה. כי יום המות מיום הולדו. שמיום שנולד הוא מתקרב והולך אל המיתה. ועל כן נקט לשון הווה ולא נקט לשון עתיד:
רמה ותולעה רמה רומזת לשקצים שיבואו מבחוץ. ותולעה רומזת לתולעים שיצא מגוף האדם כמו וירום תולעים. וע"כ זכר רמה ותולעה. שהם שני ענינים:
ליתן דין וחשבון הקדים דין לחשבון. לפי שהאדם כשהולך לבית עולמו קודם שיתן חשבון. מודיעים לו כל דיני התורה. ואח"כ שואלין אותו הבא על אשת חבירו מה דינו. העושה מלאכה בשבת מה דינו. והוא משיב על הן הן. ועל לאו לאו. וכן שואלין אותו על כל עבירות שעשה אחת לאחת והוא משיב כדינו. ואח"כ מזכירין אותו כי הוא אשר

עשה כן העבירות אשר שאלו ממנו ואומרים לו אתה האיש. באופן כי מתחלה הוא נותן דין ואח"כ חשבון והוא נותן את שתיהן:

דרש ר' עקיבא מתוך תיבה אחד. כצ"ל וכן הוא בקהלת רבה [יפ"ת] ואפשר שצ"ל עקביא במקום עקיבא:

וזכור את בוראך ר"ל מדכתיב בוראיך ביו"ד יתירה דריש דלרבויי אתא דדרשינן ביה כל דאפשר:

בארך זו ליחה סרוחה דבאר בכל מקום יש בו מים ולא ירמוז אל מקור הטיפה סרוחה:

בורך זה רמה ותולעה דבור יוצדק על חפירה בלי מים כמו כי יכרה איש בור. כי שמו אותי בבור. ולכן ירמז על הקבר אשר בו רמה ותולעה:

בוראך זה מלך כו' שברא העולם בדין כדלעיל בב"ר ריש פ' י"ד:

ביומי טליותך נערותיך דהיינו ימי הבחרות. וכוונת הכתוב שבעודו יכול לעסוק בתורה ובמצות יעסוק בהם קודם שיבואו ימי הרעה אלו ימי הזקנה שיהיו עליו לטורח. ולכן אמר עד דחילך עלך פי' שכחך עליך. וזהו כשהוא עדיין בחור בשנים:

אלו ימי המשיח ר"ל שקרא תרתי קאמר. חדא ימי הבחרות כפשוטו ואידך העוה"ז דהוה כימי הבחרות שיש בהם כח לעשות לגבי עוה"ב. וה"ק קרא תן צדקה בימי בחורותיך דהיינו בעוה"ז שמצוי לך עניים לעשות בהם צדקה. שמא למחר יבא משיחנו ולא תמצא עניים לזכות בהם כי כולם יהיו עשירים. וזהו שאמר המדרש שאין בה לא זכות פי' לא דבר לזכות בו שכולם יהיו עשירים. ולא חובה לאמץ ולקפוץ יד:

קלסתר פנים דזולת המצח והחוטם איכא קלסתר פנים בפנים לחודייהו:

זו המצח שהוא חלק ומצהיב:

זה החוטם שהוא תואר בני אדם:

לסתות לחיים. ובפרש"י דקהלת פי' אלו הלסתות רומני דאפי שקורין פומי"ש [והוא פאה. ובל"א דער אבערטהייל דער באקע] של לחיים שמצהיבים. הרי המצח הוא העיקר המיפה. והחוטם ג"כ מיפה אבל בערך הירח נגד השמש. וכן הראשי לסתות ג"כ מייפים אבל בערך הכוכבים שהם קטנים:

חדא לחבריא כו' פי' אחד לחכמים ואחד לטפשין. ומפרש חדא לחבריא בא לבכות כו' כי הם ידעו ויחושו לענין זה. אבל הטפשין לא יבינו זאת ולכן פירש להם בהטלת הגללים שהוא דבר מפורסם ומצער יותר בזקנים ולכן יחושו לו:

בא לבכות כו' כלו' לעת הזקנה ירך לבבו ובוכה במהרה שאינו יכול להתאפק וע"י הבכי בא לתשות כח וצרות רבות באות עליו ובא לחשכות עינים:

הגללים מקדימין ע"י חולשתו והתר קשריו כשיבא להטיל מים ימהר צואה להפתח ויהיה נתרז בגללים. וקמפרש העבים על הגללים שהם עבים. והגשם על מי רגלים. אבל לפי פי' על חבריא קמפרש העבים על חשכת העינים שבא לו אחר הגשם היינו אחר הבכי:

שומרי הבית אלו ארכובותיו כו' לכאורה נראה שצריך להיות להיפך שומרי הבית אלו צלעותיו. והתעותו אנשי החיל אלו ארכובותיו. שהצלעות שומרים לבני המעים. והאנשי החיל הם ארכובותיו שכחו של אדם נסמך עליהם. מיהו המתרגם תרגם ביומא די יזעון ארכבתך ויתנקשון אדרעך [יפ"ת]. ולפי גירסא דכאן מפרש שיזועו שומרי הבית אלו ארכובותיו שזעין ומתפרקין ממקומן ואינו יכול להלוך כראוי:

אלו זרועותיו שהם עושי חיל:

זה המסס שהוא טוחן המאכל:

אלו השינים שלעת זקנה נושרות רוב שיניו. ואע"ג דכי מעטו אטוחנות קאי. שינים נמי טוחנות מיקרו. ובשני מיני טוחנות מיירי קרא. והוזקק לומר כן דאל"כ בתר שקאמר בטלו מאי כי מעטו. לכן דרשו כי מעטו אלו השינים. וה"ק קרא ובטלו הטוחנות זה המסס משום כי מעטו אלו השינים מקודם. דתחלת עכול הוא בשיניו כדאי' במס' עירובין. הילכך ע"י שנתמעטה לעיסת השינים סבה לבטל טחינת המסס. והרד"ל כתב י"ל כמ"ש בנדה ס"ה כיון שנתקו שיניו של אדם נתמעטו מזונותיו. לכן כי מעטו השינים בטל המסס לטחון המזונות:

אלו העינים ופירש בארובות כמדתרגמינן דמסתכלין בחרכי רישך:

אלו כנפי הריאה דריש הרואות לשון ריאה. וענין חשכתם הוא עמיות הקול היוצא מהם. ופי' בארובות הן חלל הסמפונות שבתוכן שהם פתוחים בארובות. ועל ידי הזקנה מתמלאים ליחות ונוחר קולו. והוזקק לפרש כן ולא פירש הרואות עינים כפשוטו. משום דכבר נאמר ושבו העבים דהיינו כהות עינים כדלעיל:

בשביל שאין המסס טוחן פי' סוגרו דלתים דהיינו עצור נקביו מפני שאין מאכלו נטחן כהוגן בהמסס. וזהו בשפל קול הטחנה קול רחים הטוחנין מאכל שבמעים והוא ההמסס:

כד שמע קל צפרין כו' פי' כששומע צפרין צועקים אומר לסטים באים עליו לגוזלו:

אלו שפחותיו פי' שימנעו מהשירות וכדמתרגמינן ויתרפסון שפוותך מלמימר שירתא:

הכליות שהן חושבות כו' מפרש בנות לשון בינה. ומפרש השיר לשון אשורנו ולא קרוב. ומפרש ליה על המחשבה שמעיינת מרחוק בדברים. והרד"ל כתב וז"ל הרואות בארובות

כו' אלו כנפי הריאה כו' בנות השיר כו' אלו הכליות שהן חושבות והלב גומר. נראה דהני ב' מימרות צ"ל בהיפך. הרואות בארובות דריש אלו הכליות שמחשבות. וזהו רואות לשון ראיתי אני בלבי. וזהו שמסיים והלב גומר ראיית המחשבה. ובארובות דרך משל על השקפת החכמה אולי מפני שהם טמונים בכיס קראן בארובות. ועל בנות השיר דרש אלו כנפי הריאה שמשם הקול יוצא עכ"ל:

הדין סבא כו' הזקן הזה כשקוראין אותו לך למקום פלוני הוא ששואל ואומר יש שם מעלות יש שם מורדות שהוא מפחד מהם שהוא נלאה לעלות ולירד:

חיתותא מורא ופחד:

מתווה תוואים פי' משים סמנים [כמו תתאו לכם] ואומר עד מקום פלוני יכולני לילך ועד מקום פלוני יותר מעט לא יכולני לילך:

וינאץ השקד זה לוז של שדרה כצ"ל וכן הוא בקהל' רבה והיא חוליא קטנה שבסוף החוליות וכל החוליות מתכחשו' ומושפלות ע"י הזקנה. וזו בולטות כשקד לפי שהיא יותר חזקה מכולן ואינה מתכחשת בזקנה. ומייתי לראיה עובדא דאדרינוס לומר שלוז זה קשה מכל האיברים. ויתכן דס"ל דוינאץ השקד רמיז אגב אורחי' שממנו מציץ האדם לעתיד לבא ולהכי מייתי הכא מילתא דאדרינוס:

ויסתבל החגב אלו קרסולות כצ"ל ואף לפי גירסתינו לא שייכא כאן אלא בתר עובדא דאדרינוס גרסינן ויסתבל החגב אלו קרסולות. וכן הוא בקה"ר ופירושו שמפני שהן סובלות הגוף קאמר ויסתבל שיהיו נלאות מלסובלו [ופי' המלה הפך הענין כמו ודשנו את המזבח] וטעם קריאת הקרסול חגב נראה מפני שיש לו קרסולים מלבד הכרעים כדאיתא בפ' אלו טריפות:

שחיק עצמות ישחקו ויטחנו עצמותיו. והוא לשון קללה:

מציץ לשון ויצץ ציץ. מניצו מן העפר לעתיד דכתיב ויציצו מעיר:

מן הן מהיכן אתה מודיעני שאותו עצם לוז קיים עד אותו זמן ואינו נרקב כשאר עצמות:

אייתי כו' ר' יהושע הביא עצם לוז לפני אדריאנוס:

זו התאוה תאות נשים שאינו נזקק לתשמיש. ודרש אביונה לשון תאוה. ולפי שהתאוה מכמה פנים שאפשר תאות המאכל או תאות שררה וכיוצא. לכן הוסיף ואומר שהיא מטילה שלום בין איש לאשתו. לומר דאביונה נדרש לשון חבה ואהבה נמי. ולזה ע"כ נדרש בתאות נשים שהיא סבת אהבה ושלום בבית. משא"כ שאר התאות:

בכל ירח וירח בכל חדש וחדש כמו שאחז"ל [ר"ה י"ז] שחייב אדם להקביל פני רבו בר"ח שנא' לא חדש היום [מת"כ]. ואפשר הוה מהדר תלמודא כל תלתין יומין [רד"ל]:

כיון דסב כיון שהזקין:**יתב ביה כו'** ישב לו בביתו ולא היה יכול לעלות אליו:
יומא חד סליק כו' יום אחד עלה ר"ש לרבי א"ל מה עסקך כלו' ענינך ומה טעם יש בו שאין אתה בא אלי כמקדם:
ומטיל שלום בבית בטל. אע"פ שאין זה מעלה ומוריד להמנע מקבלת פני רבו. הזכיר זה לומר שקפצה עליו הזקנה מאד ולכן לא יוכל לצאת ולבא:
אילין עינ"א כו' אלו הן העינים שהיו רואות מרחוק:
כדו כו' פירוש עתה אפילו מקרוב אינם רואות:
אלין אודניא כו' אלו האזנים שהיו שומעין בפעם אחד או בשני פעמים. ועתה אפילו במאה פעמים אינן שומעות:
חוטרא מטה שהוא נשען עליו:
עולם בפני עצמו מדלא כתיב אל בית העולם ש"מ כל אחד יש לו עולם בפני עצמו. ולפי זה כי הולך האדם אל בית עולמו דבוק למה שאמר וזכור את בוראיך. שאחר שהזהירו שלא ימתין לזמן הזקנה שאין יכולת בידו לעשות. הזכיר התועלת שיגיענו בזכירת בוראו וקיום מצותיו דהיינו שיזכה למדרגה כפי צדקתו:
דוכסין ואפרכין כו' שמות מיני שררה הם:
בפילון בשער:
שרוי נח ולן בבית אושפיזא לפי כבודו:
אלו התולעים לא מצאתי טעם להמשיל התולעים לסופדים. ושמא הכי פירושו שסבוב הסופדים הוא על התולעים. שאע"פ שהולך האדם למנוחתו יסבבו הסופדים אותו מפני כליון הגוף שנעשה רמה ותולעה והוא צער למת כי קשה רמה למת כמחט בבשר החי:
זה חוט השדרה בפירוש קהלת פרש"י שהוא לבן ככסף ובמותו חסר מוחו ומתרוקן ויבש ומתעקם בתוך החליות ונעשה כשלשלת:
גולגולת דרש גולת כמו גלגלת. ולפי שהיא הדבר היותר חשוב שבאדם קראה זהב:
שמגלה את הזהב כצ"ל וכן הוא בקהלת רבה. ודרש גולת לשון גלות. ודרש ותרוץ הרצאת מעות והכוונה שהגרגרת סבת הוצאת המעות ואבדתם ע"י שאוכל ושותה תמיד:
זו כרם פרש"י שהיא עבה ונבקעת במותו:
לאחר ג' ימים כריסו כו' הוא ע"ד המליצה דרך מוסר לפי שאחר ג' ימים מתחיל עיכול הבשר ומגיע סרחונה לפה ה"ל כאילו אומרת איך לא התבוננת מה שיהיה אחריתך כי מה ישאר לך ממה שהשבעתני בגזל ובחמס:
ואפילו פרש חגיכם כן הוא הנוסחא במד' שעם פי' היפ"ת. וכתב היפ"ת ביאורו וז"ל משום דקרא ודאי במבזי הקרבנות מיירי שיענשו בכמה מילי כדכתיב התם. וא"כ קשה

מאי טעמא אל בקיעת הכרס אחר המות הנוהג בכל אדם. ולכן אמר ואפי' פרש חגיכם. ולפ"ז קרא ה"ק כשם שזריתי פרש על פניכם לאחר מיתה לומר הילך מה שגזלת. כן אזרה על פניכם אפי' פרש חגיכם עכשיו. שאלו הקרבנות שאתם מביאין בבזיון אזרה פרשם על פניכם לומר הילך מה שאתם מבזים אותי בהם בהביאכם לי הפסח והחולה. ומדכתיב פרש ב' זימני דריש דתרתי קאמר עכ"ל. אבל המת"כ לא גרס תיבת ואפילו. וכן בקהלת רבה ליתא. וכתב ביאורו כמו שדרשו חז"ל פ' שואל אלו בני אדם שעושים כל ימיהם חגים במאכל ובמשתה:

ר' אבא כו' איידי דקאמר הכא לאחר ג' ימים כריסו של אדם נבקעת מייתי נמי הא דכל תלתא יומין נפשא טייסא וכו' והא דעד ג' ימים תקפו של אבל כו':

טייסה פורחת:

דאשתני כו' היא אזלת לה. מה שאמר אזלת לה לא לגמרי. דהא אי' בפ' השואל כל י"ב חדש נשמה עולה ויורדת. אלא שבג' ימים הראשונים עדיין היא משתוקקת בחשק עצום לגוף. ולכן אינה נפרדת ממנ8ו אלא מתעפרת עמו ובאהבתו תשגה תמיד אבל אחר ג' ימים שנשתנה הפרצוף מתייאשת מהאבידה ולכן עולה ויורדת עד י"ב חדש. ועולה ואינה יורדת [נשמת חיים וע"ש עוד]:

שצורת הפנים קיימת והדבר שהוא במציאות בטבעו לעורר הנפש אף שאינו לעומת פניו. והוה כחי ואין מקבלין תנחומים על החי:

כאילין גלגלין דצפורי פי' גלגלים העשוים על פי הבארות ובהם חבל ארוך שמגלגלין ומושכין בו מים מהבאר. ציפורי יושבת בהר ובארותיהם עמוקות והיו צריכין לאותן גלגלים. ומ"ד זה מפרש הגלגל אל הבור כפשוטו גלגל הדולים בו מים מן הבור. והכוונה בזה ירידת הגוף לקבר כגלגל אל הבור וכדמתרגם וירהט גופך גו קברך. והרד"ל כתב וז"ל נראה שבצפורי היו גוללין אבנים לכסות בור הקבר [ומשמע לפ"ז קצת כפרש"י שגולל הוא כסוי הארון] ובטבריא היו מכסין ברגבי עפר שהיו עגולים ג"כ לכן נקרא גלגל עכ"ל:

כאילין רגביא דטבריא מפרש הגלגל לשון אבן גלל שהיא האבן הקשה הנקרא מרמיר ורגבי טבריא היו כן. וכוונת הכתוב השלכת האבנים לקבר המת:

מתקו לו רגבי נחל שהוא משל אל עמדו במותו בין רגבים כאילו מתוקי' אצלו:

אימתי והרוח תשוב משום דקשה ליה דבתר דכתיב ותשבר כד על המבוע ונרוץ הגלגל אל הבור דמיירי בבקיעת הכרס וירידת הקבר כדלעיל מה צריך לומר תו וישוב העפר על הארץ שהרי יציאת הרוח מהגוף סיבת לכשישוב העפר על הארץ. להה"ק דהכא

מלתא אחריתי אתא לאשמועינן דחזרת הרוח אל האלהים תלוי בהחזרת העפר אל הארץ כשהיה. פי' מנוקה מכל עון ואשמה ופשע כמו שהיה הגוף נקי בעת לידה. ואם לאו שלא ישוב העפר היינו הגוף כשהיה נקי בשעת לידתו אז תקולע הנפש. ואין לנשמה התנצלות לומר הגוף עבר על כל המצות והא ראיה שמיציאתי ממנו שמא חטאתי. וכדאי' כל זה בתנחומא וברבה פ' ויקרא:

ר' ישמעאל בר נחמן נראה דצ"ל ר' שמואל בר נחמן. וכן אי' בקהלת רבה. אבל בפ' המפלת אי' תנא דבי ר' ישמעאל אומר משל לכהן כו' ע"ש:

הריני טורפה לפניך זהו כדמות מאמרם זקני ע"ה כל זמן שמזקינים דעתם מטורפת. כי הנפש אף שחזקה בשכלה על כל זה מרוב ההרגל וההשתקעות ברעה ובתאוות. בבואה ברוב ימים אשר אין לו עוד חפץ התאוה. ובחכמה וביראה לא הרגיל נפשו. אז הוא כמטורף בדעתו תמיד. וזהו הריני טורפה לפניך. כאילו משליך אני אותה לפניך וראי מה תעשו בה. כי אין לה מה לעשות. ולכן מסיים שכל זה בימי הזקנה. אבל בימי ילדותו אם יחטא ילקה בצרעת כדי שיזכור עונו וישוב לה'. והרי זה טובה לו לזכור מזה וישוב לה':

אבל בימי בחרותו כו' לוקה בזיבות. וז"ש זכור את בוראך בימי בחורותיך כשמלקה אותך בנגעי הבחרות זיבה או צרעת וכיוצא בהן [רמז לדבר ז"ב ר"ת זכור בוראיך] עד אשר לא יבואו ימי הזקנה שאז עונשין אחרים יורד והולך כדלעיל [רד"ל]:

לפיכך משה מזהיר את ישראל כו' ע' מ"ש בריש הסימן. וגם מרומז בל' איש כי יהיה כו' שלשון איש מורה על שהוא בכחו וגבורתו ובילדותו כמאמרם אשרי האיש. אשרי כשהוא עושה תשובה כשהוא איש:

פסקה ב

זש"ה איום ונורא הוא משום דדרש מבשרו שמלקהו בדבר היוצא מגופו כדלעיל ריש סי' א'. מייתי סמך לזה ממנו משפטו ושאתו יצא וכדמסיים בסוף סי' זה שלקו בזיבות ובצרעת. ואיידי דמייתי קרא דריש ליה בריא בכמה אנפי כדרך המדרש:

אחור וקדם צרתני דקדם הוא רוח מזרחית כדכתיב קדמה מזרחה. ומדמזרח קרוי קדם מכלל דמערב קרוי אחור. ומן הצפון לדרום שנא' ולמקצה השמים כו' דדרום וצפון נקראו קצוות בפי התוכנים. שגופו של אדם ממלא העולם מכל הצדדים ממזרח למערב מצפון לדרום. וכן קומתו ממלא החלל מהארץ עד לרקיע. וע' בב"ר פ' ס' מה שכתבתי שם:

ותשת עלי כפך וזהו עד השמים כד"א וימיני טפחה שמים:

זו חוה שהיתה מצלעותיו. שחוה נתכוונה שימות אדם. שכשהיא אכלה מיד הרגישה שתמות ורצתה שימות גם הוא והכריחתו לאכול דאמרי' בב"ר פ' י"ט התחילה מיללת

עליו בקולה. וה"ל כאילו המיתה אותו בידים. וזהו שאמר ממנו משפטו ושאתו יצא פי' ממנו יצא ענשו ומכתו. ושאתו לשון שאת או ספחת או לשון כויה מגזירת וישאם דוד. וכן בכל הני דבסמוך:

הה"ד כו' החמודות ודרשינן לעיל בב"ר שחמדן מנמרוד והרגו. הרי שהיה גבור איום ונורא. ומיהו בתנחומא מייתי ראיה מדכתיב ביה דחילא ואימתני ותקיפא:

גר אדומי היה אין זה נודע אלא בקבלה כמ"ש ר"י אברבנאל. והא דאמרו חז"ל אין השכינה שורה אלא על משפחות מיוחסות בישראל. היינו בקבע. אבל הכא אקראי בעלמא הוא שלא נתנבא אלא נבואה קטנה זו לצורך השעה שלא נמצא כמוהו מובן לנבואה וכדי שינבא פורעניות עשו יוצאי יריכו:

חירם בעל אמו של נ"נ היה. פי' נ"נ היה בן אשתו של חירם:

היא אכלתך ד"א איום כו' זה נ"נ. כצ"ל:

ואתה אמרת בלבבך אע"פ שלא נתקיימה מחשבתו. מ"מ ילפינן מיניה שהיה איום ונורא שעל כן גבה לבו לחשוב כזאת:

כל אותן ז' שנים כו' בס"ע רבה יליף לה מדכתיב ויהי בל"ז שנה לגלות המלך יהויהין בי"ב לחדש בכ"ה לחדש (ירמיה נ"ב) וכתוב אחד אומר (מלכים ב' כ"ה) בכ"ז מה ת"ל בכ"ה ומה ת"ל בכ"ז. אלא בכ"ה מת שטנו נ"נ ונקבר. ועכ"ז הוציאו אויל מרודך מקברו וגררו כו':

והיה בא ודוקרו אפשר שמאויל מרודך היה שדקרוהו כדי לראות אם מת באמת. ובטענה זו היו דוקרים אותו כל אויביו:

דכתיב אני אמרתי ודרשינן ליה בישראל כדלעיל ש"ר פ' ל"ב:

שלקו בזיבות ובצרעת כשעשו את העגל כדלקמן. ונדרש ממנו שהן עצמן גרמו להן בחטאן וכמ"ש לעיל ס"פ ט"ז מאדם יהא שלא יבואו עליו. ודרש שאת על צרעת כד"א לשאת ולספחת [רד"ל]:

פסקה ג

זש"ה ביום נטעך כו' גם טעם אגדה זו לפרש זב מבשרו שהזיבה לעונש לישראל כטעם האגדות. ולהכי מייתי מהאי קרא דמשמע שבעון העגל נתחדש להם מכה זו כדמפרש ואזיל:

ביום שנטעתי אתכם היינו ביום נתינת הלוחות למשה כי אז עשו פסולת דהיינו העגל כדכתיב ויתן אל משה ככלותו וגו' וירא העם וגו'. וקרי ליה יום נטעך מפני שע"י הלוחות

היו קיומם בעולם כנטיעה בל יסע לעולם. שאילו לא חטאו בעגל. אז היה מדריגתם גדולה לעולם:

סיגים כסף היו ופי' תשגשגי לשון סיג בחלוף השי"ן בסמו"ך:

שגישתון אורחא גם לפי פי' זה מפרש יום נטעך היינו יום נתינת הלוחות. אלא שמקודם פי' תשגשגי לשון סיג. והשתא מפרש תשגשגי מלשון נסיגה כלו' שמעוות הדרך. וכן כסף סיגים מצופה על חרש דמייתי משמע ליה לשון נסיגה ועוות. וענינו שבהיותו מצופה על חרש הוא שלא כדרכו. ומשום שלפי הב' הפירושים ליכא חילוק בפירוש יום נטעך. להכי לא קאמר ד"א תשגשגי שגישתון אורחא:

ד"א תשגשגי שגישתון בי. כן הוא הנוסחא בהמדרש שנדפס עם היפ"ת והוא לשון הטעאה ואונאה. ולפי פי' זה יום הנטיעה הוא יום מעמד הר סיני כי אז פתוהו בפיהם כדר"מ לעיל ש"ר פ' מ"ב. ולפי שאז סלק השי"ת מלאך המות מעליהם כדלקמן קרי ליה יום נטיעה. וע' בענף. והרד"ל גרס שגישתון אורחא [וע"ז אין צריך ראיה שהוא פשט המקרא] ד"א תשגשגי שגשתון בי כד"א כסף סיגים מצופה על חרס שפתים דולקים ולב רע הה"ד ויפתוהו כו' ע"כ:

ערוגת ירק מלאה כלו' כבר נגמר בשולה. ולכן כשהניחה לבקר מיד הוריקה ונפסדה. ופי' תפריחי שנגמר צמיחתה שאע"פ שזה טוב היה לרעה מצד שנפסדת מהר כשלא נלקטה:

נדנדתם עליכם כו' ר"ל שמכל אלו הג' היינו מלכות ויסורין ומלאך המות הייתם בני חורין מהם וניצולים מהם כדמפרש מחרות על הלוחות. אבל במעשה העגל נדנדתם עליכם פי' הבאתם עליכם אלו הג'. ומכנה לג' דברים אלו בלשון קציר ע"ש ששלש אלו מקצרים ימיו של אדם. ויתכן שהוא לשון ענף כמו תשלח קציריה. על שם שהם מתפשטים בעולם כו' או ע"ש לשון ממשלה כמו שדרשו בערכין ל"ג מפסוק גם יהודה שת קציר ע"ש:

קוזמוקטר פי' הערוך שליט ומושל תופס העולם:

ונהורא עמיה שרא ס"ל כדאי' במכילתא שהרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהם מן השמים. ומכיון שנגלה להם כבוד ה' על ההר ההכרח כי לילה כיום יאיר ולא יראה הענן והחשך כיון דנהורא עמיה שריה:

שקרוי חשך בתנחומא סדר וישב וחשך על פני תהום זה מלאך המות שמחשיך פניהם של בריות. וכשמעכם את הקול מתוך החשך לומר שגם החשך לא יחשיך מהם קול הדבור שהיו חיים לעולם [רד"ל]:

אל תקרי חרות משום שקשה מאי חרות על הלוחות. כי מהראוי יאמר חרות בלוחות. כי על הלוחות אויר עולם ומי נתן חריתה באויר. לכך אמר אל תקרי חרות אלא חירות. וכמו שמפרש ליה ר' יהודה ור' נחמן ורבנן כל אחד לפי שיטתו. שהוא על הלוחות כלו' על דבר הלוחות ע"ד על דבר שרי (בראשית י"ב) על חלומותיו ועל דבריו (שם ל"ז) שבזכות תורת הלוחות אם היו בלא מכשול העגל היה חירות [אלשיך]:

חירות מן היסורים הבאים לגוף מחלאים ועניות וכיוצא:

ביום שהנחלתי כו' ר"ל שביום ההוא נתעוררו האויבים לבוא עליהם כי סר פחדם מהם:

מכה מגרת. פי' מפלת מגזרת וכסאו לארץ מגרת. ומתשת פי' הודסת מגזירת ותותש בחימה. ודריש אנוש מענין נטישה. ואע"פ ששרשם מתחלף אין דרכם לדקדק כן בדרשות:

גברתנית הם דרשו אנוש לשון אנושות ולכן אמרו גברתנית מענין גבר:

זו זיבה וצרעת שכיון שחטאו באו עליהם כדאמר בסמוך. ולהכי מייתי הא דרשב"י ומהיכן נתחייבו ישראל בזיבות וכו' משום רבנן דאמרי מן העגל. ואגדה זו ס"ל כוותיה:

לא היה בהם זב כו' מפני שאין כבודה של תורה להנתן לדור בעלי מומין כדמפרש לקמן בבמד"ר פ"ז והתם יליף כולהו מקראי. והרמ"ע כתב שהטעם לפי שמי שיפקד ממנו חוש מחושיו תפקד ממנו ידיעה מידיעותיו. לכן היו שלמי החושים להיות שלמי הידיעה:

פסקה ד

עד שנמצאו בהם זבים ומצורעים כו' וה"ה חגרין וסומין וכל הנזכר. דכיון משום קבלת התורה נסתלקו כשחטאו ראוי שיחזרו למומן. כי בסור הסבה יסור המסובב. וכמו שנסתלק מהם מיד חזרו:

מהיכן נתחייבו כו' ר"ל כיון דזיבה וצרעת היזק לכולם שהטהורים מטמאים בהם מסתבר שאין לחזור מום זה מכיון דנתרפאו אלא א"כ יתחדש להם חטא מחייב עונש זה:

גדוליהם משה ומרים. ואהרן ג"כ לקה שנא' ויחר אף ה' בם. אלא שנתרפא מיד [מת"כ] שהיו מגנין אותם שהיו מצורעים תחלה:

ללמדך כלו' מכאן אתה למד:

מן העגל שאפי' לא היו מצורעים מתחלה ראוים עתה לכך בעון העגל:

שפרחה בהם צרעת. שמאותם שהיו ראוים למות בעגל לקו בצרעת ולא מתו דמצורע חשוב כמת:

ממתאוננים שקצתם היה להם השליו סבת צרעת והיה במקום מיתה:

לזרנא ולבוטנא לזרנא ענין הרחקה כדמתרגם סורה אלי זר לותי [ערוך ערך זר] בוטנא מין שחין נפוח. והמעריך פי' לזרנא ובוטנא קיא ושלשול:
לאסכרה ונקרא זרא לפי שהיא חולי זר ומשונה כמ"ש בפ"ק דברכות קשה מכל אסכרה:
לאזהרה הוא לשון זיהרה פי' ארס [מת"כ] ובבמד"ר מפרש שמכאן ואילך יזהרו להם:
לקדרא מין תולעים הנושכים בבשר וקשה להפרידן [א"א]. או ענינו רעי ומיאוס. כמו נפישי קטילי קדר דפ' במה מדליקין. וענינו שישוב הבשר הזה להם למיאוס ורעי. ופי' לזרע ענין זרות וסרחון. אבל הערוך גרס לדרריא. וכתב המוסיף הערוך פי' בלשון יוני ורומי חולי המשלשל:
מרחקין ביותר מפרש לזרא לשון רחוק שיהיה ההרחקה יותר ממה שהיה הקירוב קודם החטא. ומדלא כתב לזר משמע ליה שיהיה הריחוק גדול [ידי משה]:
מכאן פי' מן אותו זמן שנא' להם והיה לכם לזרא. ודרש ג"כ לשון הרחקה [ידי משה]:
לאוהל מועד והא דנקט אוהל מועד הא זבים וזבות משולחים אפילו ממחנה לויה ומצורעים משולחים אפילו ממחנה ישראל. י"ל משום דתליא מלתא בנטיית אוהל מועד כדאר בפ' סדר תעניות שכל זמן שאהל מועד נטוי אמרה תורה וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב. הוגללו הפרוכת הותרו זבים ומצורעים ליכנס לשם. לה"ק זרים לאהל מועד:

פסקה ה

אכסיריה פי' נדוי ונזיפה ושילוח:
טירודא נטרד מבני אדם לישב בדד. אפי' לא עם שארי טמאים:
קטרפרס עונש ותוכחה של מכות:
קטירקי עונש ממון:
דונטיבא מנות פרס מזון מבית המלך:
פרוקופי כבוד:
אנונס חק פרנסה:
ב"ו מכה על ידי עדים. צ"ל ע"י עבדיו היינו על ידי סרדיוט שהוא שר הטבחים. וענינו כי מלך ב"ו לא יוכל לנקום נקמתו בעצמו אלא ע"י עבדיו שיסייעוהו אבל הקב"ה אינו כן כי אינו צריך לבריה שהוא בעצמו ינקם כשירצה ואם יהיה על ידי אחרים לפעמים הוא בשליחותו שאינו רוצה ליטפל בעצמו. ומייתי ראיה ממחצתי ואני ארפא שעניינו אני בעצמי מחצתי דאאני אני הוא ואין אלהים עמדי קאי. והרד"ל כתב וז"ל וכמדומה שיש כאן חסרון וכצ"ל מכה ע"י סרדיוט ומרפא ע"י רופא. והקב"ה מכה ע"י עצמו ומרפא ע"י עצמו שנא' מחצתי ואני ארפא עכ"ל:

פרק יט

פסקה א

זש"ה ראש כתם פז כו' משום דק"ל אמאי לא נאמר פרשה זב וזבה כאחד. ובעי לאתויי דר' שמואל דקאמר שזה להורות שהן ערבות לפני ה' כדלקמן אהאי קרא. מייתי לה הכא. ואגב אורחיה דריש ביה תחלה כמו אנפי כדרך המד':

זו תורה ופי' ראשו מה שהיה ראשית לו. והכינוי מורה על הפועל:

אצלו אמון וגו' שעשועים יום יום:

הנחמדים מזהב ומפז. ואפ"ה לא קשה דאמר הכא רק כתם פז. משום דבעי רמיז נמי למה שאמר שחרותים בכתם פז. ואי להההיא. ה"ל למימר בכתם פז. להכי כתיב כתם פז לפרש בו מכתם פז ובכתם פז. שפעמים תחסר הבי"ת כמו אשר הובאו בית יוסף. ופעמים תחסר המ"ם כמו עלות בהר:

שנבראו מבראשית חרותים. היינו הלוחות שהיו חרותים בו הדברות ונבראו מבראשית כדלעיל ומכתם פז היו כמו שאחז"ל שהיו של סנפרינון:

קווצותיו תלתלים זה הסירגול. פי' השירטוט ור"ל שע"י השירטוט אין השורות מבולבלות כמו הקווצות שהן תלתלים פי' עשויות קשורים כל אחת לעצמה ואין השערות מבולבלות:

שחורות כעורב אלו האותיות. כצ"ל [יפ"ת] ופי' אלו גוף האותיות שצריכות להיות כתובים בדיו שחור. ואתא לאשמועינן שהתורה צריכה להיות משורטט ושתהיה כתובה בדיו שחור. ויש גורסין שחורות כעורב זה הכתב. והר"ן בפ"ב דמגילה גרס אלו השיטות. ועכ"פ כוונה אחת לכל אלו ג' גירסות אלו. ודע שדעת ר"ת שאינו צריך שירטוט רק בשיטה ראשונה אבל הר"ן בפ"ב דמגילה הוכיח מכאן שכל השיטות צריכין שירטוט מדקאמר קווצותיו תלתלים זה הסירגול דהיינו סירגול כל שיטה ושיטה שהן עשויות תלתלים:

פסקה ב

במי הן מתקיימות. לפי גירסא זו נראה דדרש תלתלים לשון קיום מגזרת עומדת על תלם. ומפרש קווצותיו על סתם דברי תורה. אמנם בחזית גרסינן רבי עזריה אומר אפילו דברים שאתה רואה אותם קוצים בתורה תילים תילים הם במי הן מתקיימות שחורות כעורב במי שהוא משכים ומעריב כו' וקרוב שכן צ}"ל כאן והלשון קצרה. ודרש קווצותיו לשון קוצים. ותלתלים לשון תילי תילים. וכן אמרו בפ"ב דעירובין קווצותיו תלתלים מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות. ופי' הדבר שאפילו דברים שנראה

לכאורה שהן שלא לצורך והן במדרגת הקוצים והברקנים שאין בהם צורך. והיינו קוצי האותיות וכדומה. יש בהם תילי תילים של חכמה והלכות. ומ"ש במי הן מתקיימות. מלתא אחריתי הוא דדריש משחורות כעורב לחוד ואסתם דברי תורה קאי:

שנא' מי יכין לעורב כו' נראה דצ"ל כדאי' באגדת שמואל פ"ה א"ר שמואל בר אימי ד"ת צריכין השחרה והערבה. פרנסה מנין. מי הכין לעורב צידו. תדע לך שהוא כן שהרי אליהו ע"י שהשחיר כו'. וכן גרס כאן המעריך. ופירושו שהתורה אין מתקיימת אלא במי שעוסק בה יום ולילה ומשכים קודם אור היום ויושב גם בערב ועוסק בתורה. וכ"ת א"כ מנין יהיה לו פרנסה. ע"ז משנה מי יכין לעורב צידו הא גם העורב כשהוא קטן אין לו פרנסה שאביו ואמו מתאכזרים עליו. והקב"ה מזמין לו פרנסה כדלקמן בסי' זה. כך הקב"ה יזמין לך פרנסה. ומביא ראיה מאליהו שהזמין לו הקב"ה פרנסתו:

משולחנו של יהושפט שהיה בשר טהור. ולא כדאמר בפ"ק דחולין שהיו מביאין לו מבי טבחא דאחאב שהיה מומר לע"ז. ושם תירצו ע"פ הדבור שאני. ומדרשינו לא ס"ל הכי דא"כ יקשה מה הבטחון הזה אשר בטח שיזדמן לו פרנסתו כאליהו מאחר שהוצרך לאכול דבר טמא ע"י דחקו. לכן אמר דמיהושפט הוה:

א"ר שמואל בר אמי לפי גי' זו צ"ל שר"ש בר אמי אמר ב' דברים. אבל באגדת שמואל איתא א"ר אמי ד"ת כו' שלפי דרש זה ה"ק פרנסה מנין. ואמר מי יכין לעורב צידו ר"ל שיתאכזר על גופו ועל בניו ובנותיו ויסתפק במועט כמו העורב שהוא אכזר על בניו והם מתפרנסים כדאמרינן בפ"ק דב"ב פרנסני כעורב וככלב. וע"ש ברש"י. וע' בעירובין פ"ג:

כעורב הזה מפרש בתנחומא שעורב מוליד לבניו לבנים ואומר הזכר לנקבה עוף אחר בא עליך. ומואסים אותם ומניחים אותם. מה הקב"ה עושה מביא מצואה שלהם יתושים ופורחים עליהם ואוכלים. והיינו דרב אסי בסמוך:

ר' אסי הוה עסקן בעל עסק לדרוש ולחקור ולנסות כל מה שהיה יכול לנסותו. ורצה לנסות זה שאמר הכתוב מי יכין לעורב צידו שהקב"ה מפרנס ילדיו בזולת אבותיהם שלא כשאר ב"ח:

חמא כו' ראה עורב אחד שעשה בצים וישב עליהם עד שנעשו אפרוחים:

נסבינן כו' לקח את האפרוחים ונתן אותם בקדרה חדשה שלא נדבק בו מאומה מן האוכל [מת"כ] שאילו היתה ישנה אפשר שיזנו קצת מריח המאכל הנבלע בתוכה או שיהיה פולט ממנה קצת [יפ"ת]:

ואשע הטיח בפניהם פני קדרה בטיט:

פתח באפיהון כו' פי' פתח בפניהם לידע מה הם עושים. ומצא אותם שעשו צואה ומאותו צואה נעשו היתושים והיו היתושים פורחים למעלה מהם והיו אוכלים אותם:
ר"י וריש לקיש משום שזה שדרש לעיל שמשכים ומעריב אתיא כר"ל דיום ולילה שוים לעיון התורה מייתי הכא פלוגתייהו:
אין רינה של תורה. פי' שעיקר למודה בלילה שבני אדם פנוים. ומפרש והגית בו יומם ולילה מצות קביעות הלימוד אבל עיקרו בלילה שפנוי לעיין בה. ועיקר הלימוד קרי רינה ע"ד חכמות בחוץ תרונה שהוא ענין הפרסום הנשמה מידיעתה. ובחזית גרסינן גרנה של תורה. והכי אי' בסמ"ג עשין י"ב:
הוה פשיט קראי היה עוסק בפשוטי המקרא וחזר עליהם [וע' סוף פ' כי תשא] וכשהיה מגיע לאותן פסוקים כו' היה אומר יפה למדני ר' יוחנן דעיקר העיון הוא בלילה שבזה גם אני מודה לו. אלא שבזה שהוא ס"ל דאין מקום עיון כלל ביום אני חולק עליו וס"ל דאפילו ביום הוא זמן עיון קצת כדכתיב והגית בו יומם ולילה דמשמע לי לשון עיון ודקדוק כמו והגיון לבי. ולכן בעי לאזדהורי נמי בעיון היום ומביא ראיה לדבריו ואמר לית אתון חמין כו' אין אתם רואים לימודי כמה היא מאיר בפני. מפני שהוא מן הלילה ומן היום ר"ל שעסקתי בתורה ביום ג"כ. משום דלא סגי בלילות לבד. אלא גם עיון היום מסייע:
נהיר באפי ע"ד חכמת אדם תאיר פניו. וע' בשה"ש רבה:
ר"ח דציפורין פתר קריא דקווצותיו תלתלים. בתלולית [פי' תל גדול] של עפר לומר שדברי תורה דומים לה שיוכלו לקצצן מעט מעט אע"פ שהן רבות. ודרש קווצותיו לשון קציצה:
לקצות פירוש לחתכו לפנות מקומו:
משפלות פי' בערוך קופות שמוציאין בהם זבלים. ובלשון ישמעאל נקראת אלמשפט:
נזיקין ל' פרקים היינו תלתא בבא שהן חדא מסכתא וחלקום לג' בבות של י' י' פרקים. וכן כלים ל' פרקים חלוקה בתוספתא דכלים לג' בבי. [וכן ס"ע רבה ל' פרקים חלוק לג' בבי] רד"ל:
א"ר אמי כו' איידי דמייתי הכא דר' חנין מייתי נמי דר' אמי ודר' לוי דשייכין אהדדי:
ומספקן קושרן זה בזה עד שזה יספיק ומשלים לזה עד שמי הקורה:
לטרסקל פי' סל:
למלאותו מים:

קוצין כגון קוצו של יו"ד ותגי האותיות שנראים בעיניך שאין בהם צורך אלא כקוצין בעלמא. יש בהם סודות גדולות שהם יכולים להחריב את העולם שבשנויים נפיק חורבא בהשגות ענין הסודות הרמוזין בהם. ודוגמא לזה מייתי שמע ישראל וכל הני דבסמוך שבהשנות הרי"ש לדל"ת והכ"ף לבי"ת מחריב העולם. אע"פ שאין הפרש רק בנקודה אחת והוא קוץ הדל"ת שבהסרתו נעשה רי"ש. וכן בכל הקוצין שבתורה יש לדעת שבהשתנת הדבר מהמקובל וניתן בסיני יש שינוי גדול בסודות הרמוזים בהם. והא דמייתי בסמוך שמע ישראל כו' עד אין לבלותך גרסינן לה הכא מקמי מילתא דר' אלכסנדרי. וה"ג לה בחזית:

בשם ר' אלכסנדרי קריביה. כצ"ל וכן הוא בשה"ש רבה. ור"ל שכך הוא שמו אלכסנדרי קריביה [מת"כ] או פי' קריביה קרובו שהיה קרובו של ר' אלכסנדרי הראשון [יפ"ת] והא"א כתב שהיה ש"ץ האומר פיוטים וקרובות:

יו"ד של ירבה קטרגו זהו דרך משל כאילו האות צועקת על עשקה. וחכמי האמת כתבו שהאותיות שבתורה הם נמצאים חיים ועומדים בעצמם:

יו"ד של ירבה קשה מ"ט התלונה ליו"ד שבירבה מהשאר. יותר יאות התרעומות בלמ"ד אל"ף דלא ירבה כי על הלאו עבר וי"ל דרבותא נקט אות יו"ד שהיא הקטנה לומר שאפילו היא אי אפשר להתבטל וכ"ש הגדולות. וע' מ"ש עוד בש"ר פ"ו ובשה"ש רבה:

פלסתר זיוף וכזב ושקר [רש"י פרק הישן]:

דייתיקי שטר צוואה:

ששנים ושלשה דברים לאו דוקא דאפילו בחדא. כדאי' בפ' מי שמת בש"מ שנתן כל נכסיו וחזר במקצתו דמסקינן חזרה במקצת הויא חזרה בכולהו. והכי אמר בחזית דייתיקי שבטלה מקצתה בטלה כולה:

ויו"ד ממך אינה בטילה והיינו שה' יגלה נבלות דעתו בזה במה שיראו הכל שיכשול בדעתו כמו שהיה באמת שנשיו הטו את לבבו וידעו העם כולו שכל המשנה תורה הוא דברי ה' ותמידית בכל זמן והרהור בלי הרהור וחילוק:

יו"ד שנטל כו' משום דבעי למימר יו"ד של שרי עלתה כו' דדמי למ"ש יו"ד של ירבה כו' מייתי הא דרב הונא דלפי דבריו לא היה לה צורך להתרעם מאחר שנחלקה ואינה בטילה:

חלקו לשנים עיין מ"ש בב"ר ריש פ' מ"ז:

עכשיו אני נותנך כו' טעמו ע' בזהר לך לך דף צ"ו:

כולה בלה כל הנבראים עשוים ועומדים לבלות. ואת הקב"ה אין אתה בלה. ואגב דמייתי קרא דאין קדוש כה' מייתי נמי סיפיה [מת"כ]:

אין לבלותך כדגרסינן בפ"ק דברכות אל תקרי כי אין בלתך אלא כי אין לבלותך שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת ב"ו מעשה ידיו מבלין אותו והקב"ה מבלה מעשה ידיו:

פסקה ג

פתר קרא בת"ח דקרי להו קווצותיו תלתלים שה' מתפאר בהם כהמסלסל בקווצותיו הסדורות לו תלתלים:

מראה כלבנון שמפרש שוקיו עמודי שש על הצדיקים שהם יסוד העולם כשוקים כתרגומו. ועליהו קאמר מראהו כלבנון כלו' מראה כל אחד ואחד מהצדיקים הנזכר:

וכתיב מראיהן כלפידים לא גרסינן ליה. דהאי בגבורי או"ה הבאים על ננוה מיירי. ונמשך הטעות מדמסיים אבל לעתיד לבא מראיהן כלפידים סבור מיניה דדריש קרא בהכי וכתבוהו ג"כ ברומיא דקראי. וליתא דלישנא דקרא נקט בסיפיה משום דקושטא דמלתא היא שכן יאירו פני הצדיקים לעתיד לבא כדלקמן פ' ל"ו. והא דלא מסיים במראהו כלבנון כדפתח. משום דמראהו כלבנון אפשר דלאו על גוון הלובן והיופי מיירי אלא על גובה הקומה כארזי לבנון. להכי מייתי מדידעינן שלעתיד מראיהן כלפידים וברקים בענין היופי וה"ה מראהו כלבנון יתפרש בלובן ויופי הפנים:

נראין כעורים ע"י טרחם בתורה. וכ"ש ע"י הסיגופים כאז"ל כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו'. והא דכתיב חכמת אדם תאיר פניו. ההוא לאו ביופי הפנים מיירי אלא בשמחת האדם לשעה שהוא מבין שום דבר מחודש שישמח ויגל כאילו פניו מאירים:

בפרשיותיה של תורה. ואומר קווצותיו תלתלים שכשם שהקצוות סדורות שורות שורות כן דברי תורה סדורות פרשיות פרשיות:

עריבות כעורב דרש לשון עריבות כד"א וערבה לה' וגו' [מת"כ] ור"ל דניחא ליה להקב"ה שיהיו נאמרות ברבים כדי ללמד דיניהם שיזהרו בהם. ואדרבה אלו צריכים להתפרש יותר מדינים אחרים שמפני שאין מקריהם נמצאים תמיד לא בקיאי בהו אינשי כולי האי. ועוד צריכים דקדוק רב בחלופי הדמים והזמנים וכיוצא. והסכנה בטעותם מרובה דשייכי לאיסור עריות ואיסור טומאת מקדש וקדשיו:

לא נאמר כאחת. ר"ל שדין זב וזבה דינם שוה בטומאת מגען מרכבן ומושבן וקרבנן. ולכן ה"ל להזכיר דין הזב והזבה ביחד והיה מקצר מאד. ולא היה צריך לומר רק מציאות

זיבת הזב וזיבת הזבה ויפרש דין אחד לשניהם. אלא שמחבתם לפני ה' פלגינהו בתרתי להאריך בהן:

פסקה ד

ע"י שנתעצלו כו' וטעם הכתוב משום דקאמר אשריך ארץ וגו' בגבורה ולא בשתי קאמר שהחולשא ושפלות ידים טובים. דהיינו בענין המחלוקת:

ע"י שנתעצלו כו' משום שסבת המחלוקת היה בחנייתם בבקשת מקום תחנותם כדרך הרבים כשהולכי דרכים שכל אחד יבקש לחנות במקום היותר נאות ולהיות ראשון בחניה ובמעבר הגשרים וכיוצא. לפיכך תלה בעל העדר המחלוקת בעצלה שלא בקשו למהר חנייתם כדרכם אלא כל אחד נתעצל ולא הקפיד בקדימת חבירו. וג"כ תלה בשפלות. והוא שלא בקשו המקום הנאות. אלא כל אחד השפיל עצמו ונתפייס במקום שנזדמן לו:

מלחנות במחלוקת לפני הר סיני. וכמ"ש בפסיקתא דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום בקש הקב"ה ליתן תורה לישראל בשעה שיצאו ממצרים והיו חלוקים אלו על אלו והיו אומרים בכל שעה [על ידי כעסם שהיו מריבים זה עם זה על המקומות כנ"ל] נתנה ראש ונשובה מצרימה מה כתיב ויסעו מסוכות ויחנו באיתם היו נוסעים במריבה וחונים במריבה כשבאו לסיני הושוו כולם אגודה אחת ויחנו שם ישראל אין כתיב כאן אלא ויחן שם ישראל נעשו הומניא אחת. אמר הקב"ה התורה כולה שלום ולמי אני נותנה לאומה שהיא אוהבת שלום הוי וכל נתיבותיה שלום:

ימך המקרה וירד כו' והמקרה היינו הקב"ה כדאמרי' במגילה דף י"א המקרה במים עליותיו כו' ופי' ימך שירד למקום נמוך:

ויט שמים וירד וכמו שדרשו חז"ל שהרכין השמים על ההר וירד. והמקרה היינו שמים שהן כקרוי על העולם:

ידלף הבית גם עבים נטפו מים. דבמ"ת מיירי כדלקמן בבמד"ר פ"א. ופי' הבית המקום. שפעמים נאמר בית על מקום כמו בית נתיבות. ונראה דמפרש דהנך מים היינו טל שהוריד ה' להחיותכם כדאי' בפ' ר"ע. וזה היה לפי שנמנעו מהמחלוקת:

גלי דכסי הערוך באות דלי"ת גרס כאן גלי דוכסיה. ומפרש כלו' גלו השרים והעשירים [והוא מלשון דוכוס] ולפ"ז מפרש ויגל את מסך יהודה על גלות השרים שהיו מסך ומגן לעם. וכמו כן ימך המקרה מפרש על גלות השרים שזה כסתירת התקרה המכסה הבית. וע' בענף:

הבית הגדול זו מלכות אפרים שהיא גדולה ממלכות יהודה כי בהם יש עשרת שבטים:

רסיסים ענין רציצה וכתיתה. ומעוך וכתות (ויקרא כ"ב) תרגום אונקלוס ודמריס ודרסיס. ובדרז"ל ואם היה עב או מרוסס (שבת ד' פ') ור"ל שישברנה לבקעיות מרובות ותכופות שאין לתקנם כי אם לאחר זמן רב. שהם לא ישובו לארצם עד הגאולה העתידה:

והבית הקטן זו מלכות יהודה שהיא קטנה ממלכות אפרים:

בקיעים לבקעים יחידים שאפשר לתקנם מהר. ר"ל שהם ישובו לארצם בזמן בית שני. וכדמפרש והולך מה הדין רסיסה כו' פי' דבר המרוסס ורצוץ לגמרי אית מיניה אליסין פי' יש ממנו עצים דקים מאד שכל כך הוא נשבר עד שלא נשאר ממנו דבר ראוי. לכן קשה להעמידה עד זמן רב. משא"כ זה הכלי הבקוע שאין ממנה חתיכות דקות וקטנות רק גדולות בקל הוא להעמידה. לא דמי להדדי דבר הנבקע לדבר המרוסס. ולכן ידלוף הבית שכל בית שהיא משוברת דלף טורד בתוכה. ע' במת"כ דפי' רסיסים על רסיסי לילה ע"ש ולפירושו שנעשו בקיעין שמהם נוטפים רסיסי לילה וזהו ידלף הבית:

דאומטיקוס הוא מי שהוא חולה וחושש בעינו [מעריך המערכות] וגירסת הערוך ריומתקוס והוא בעל חולי הנזילה בלשון יוני [מוסף הערוך] והבאה מקרירות. ופי' ימך המקרה היינו הראש או המוח שהוא על הגוף כתקרה שימך ויתקרה ויזול:

יעלה גופו חטטין ופי' ידלוף הבית היינו הגוף שהוא משכן הנפש ונוזל ליחה מהחטטים שבו:

ע"י שהאשה כו' מסתכלין בה בני אדם ונכשלים בה. והיינו ימך המקרה דהיינו כינוי לערוה מלשון מקורה הערה. ואפשר רומז לחולי נפילת המקור כלשון ימך המקרה [רד"ל]:

משתפלת ידיה. והיינו ענין הצלה:

בעונתה פי' בעת שראויה לה לבדוק. הרי היא מתרבה בדמים פי' שמתרבים ימי איסור דמיה. וקמפרש ידלוף הבית דחשיב כאילו שופעת דם. כגון נדה שסופרת שבעה וטובלת בליל שמונה צריך שתבדוק עצמה ביום שבעה שפסקה בטהרה. וכן זבה סופרת שבעה נקיים צריך שתבדוק עצמה ותמצא טהורה ואז תתחיל למנות שבעה נקיים מיום המחרת. אבל לא בדקה עצמה ביום שפסקה מלראות ובדקה לאחר ג' או ד' ימים ומצאה טהורה הרי זו בחזקת טמאה עד שפסקה בטהרה. וכן זבה שפעמים שאינה רואה ג' ימים רצופים בתוך י"א יום שבין נדה לנדה שהם ימי הזיבה אלא יום אחד או שנים ואילו בדקה עצמה לא היה לה דין זבה אלא שומרת יום כנגד יום. והשתא דלא בדקה עצמה חיישינן שמא ראתה ג' ימים ומוקמינן לה בחזקת זבה להצריכה שבעה נקיים. וענין זה ג"כ למפרע שאשה שאין לה וסת ונתעסקה בטהרות ולא בדקה עצמה ושוב בדקה

עצמה ומצאה טמאה חיישינן שמא היתה טמאה מיום שבדקה עצמה והיתה טהורה. וכל הטהרות שנתעסקה בהם בינתים טמאות. ואפי' היו ימים רבים לדעת הלל. ולרבנן דהלכתא כוותייהו מעת לעת או מפקידה לפקידה שבתוך מעת לעת כדאית' בריש נדה. ומעין זה מייתי עובדא משפחת רבן גמליאל כי לולי שבדקה עצמה בכל חבית וחבית היינו מטמאין כולן מספק אע"פ שלא הרגישה אלא אח"כ:

הה"ד ואשה כי יזוב זוב דמה. יתורא דזוב קדריש דהוה סגי ליה כי יזוב דמה. אלא דאתא למימר שפעמים היא מרבה בזובה כדפירשתי:

טוביתא כך היה שם שפחתו. לשון טובה לסימן טוב וכן היה קורא שם עבדו טבי לשון טוב [מת"כ]:

היתה בודקת בחבית אם היין טוב. כיון שהרגישה שפירסה נדה ישבה לה ולא נגעה בחביות שלא יטמאו:

אמר לה הא קהיתין. פי' ר"ג אמר לה ודאי החמיץ היין שעמדת מלבדוק עוד [מת"כ] או פירושו שאמר לה נלאית. שחשב שנלאית ביגיעתה ולזה ישבה. והחולשות מכונה בקהוי מענין אם קהה הברזל הוא הסרת כח חדודו [יפ"ת]:

א"ל לא לא מפני שהחמיצו ישבתי לי או לא מפני שנלאתי ישבתי. ואז הבין שמשום טומאה ישבה לה. ואמר אוי שנטמאו כל החביות והלך לו היין לאבדון כי הוא היה אוכל חולין בטהרה [ע' נדה דף ו' שהיו יין של תרומה ע"ש רד"ל]:

תתיהב ליך כו' תתן לך נפשך כמו שנתת לי נפשי. שנפשי נבהלה מאד ועכשיו חזרה עלי. והוא ע"ד תנוח דעתך כמו שהנחת את דעתי:

פסקה ה

זש"ה וימים רבים לישראל כו' משום דזוב דמה ימים רבים היינו שלשה כדלקמן וקשה אמאי קרי להו רבים ובעי למימר משום דהוו ימים של צער. מייתי האי קרא דומים רבים דהיינו משום דהן של צער כדמפרש בסמוך ומכיון דמייתי קרא מפרש כוליה כדרך המדרש:

עזריה בן עידו הנביא אע"ג דכתיב התם ועזריהו בן עודד היתה עליו רוח ה'. קים להו שעודד היינו עידו הנביא שנתנבא בימי ירבעם ונתן אות שנקרע המזבח וכן היה. וכדאי' בס"ע פ"ך שעידו הנביא נתנבא על המזבח שבבית אל. וע' ביפ"ת:

עתידים ימים אע"ג דהאי קרא לשעבר מיירי אין תימא שדברי הנביא ידברו בעבר וירמזו בעתיד. ודייק זה מדכתיב התם ואתם חזקו ואל ירפו ידיכם משמע ליה דלעתיד נמי מיירי מכיון דאשכחן חזקו ידים רפות דמיירי לעתיד:

שאין מדת הדין נעשית. ופי' אלהי אמת דין אמת מגזרת אלהים לא תקלל:
שעתידין סנהדרין שהן מלמדי התורה:
חזקו ידים רפות אע"ג דלא כתיב הכא. מכיון דכתיב הכא חזקו אל ירפו ידיכם דרמיז ליה קאמר כי כאן משמע האי ענינא. ואע"ג דלעתיד מיירי בישעיה. מ"מ ס"ל שנא' ג"כ הכא:
נראין כאילו רפות. משום דקאמר שנא' זה גבי אסא והתם לא יצדק רפות וכושלות שהרי לא היו בגולה. להכי מפרש נראין כאילו רפות נראין כאלו כושלות. והרד"ל כתב וז"ל נראה שדורש כלפי הקב"ה לר' יודן וכמ"ש צור ילדך תשי. ואמר לישראל חזקו במע"ט שלכם כח ידים וברכים שלמעלה כביכול שנראין כאילו רפין שאין כח הנהגתם מתגלה בעולם בזמן שאין ישראל עושין רצונו עכ"ל:
למפגרי לבא פי' למשברי לב:
ימהרו חומתה ת"י יכבשון שורא פי' שישברו החומה:
שהן דוחקין את הקץ. בתפלה ובתחנונים. וע' ביפ"ת:
נקם יבוא גמול אלהים מי שהוא עתיד כו' הוא יבא ויושיעכם. כצ"ל [רד"ל]:
וכי ימים רבים היו משום דפשטיה דקרא במה שעבר מיירי [כדכתבתי לעיל] דהיינו מה שחטאו בימי ירבעם ואביה ולהכי פריך וכי ימים רבים היו כי לא היה כל ימי מלכותם רק עשרים שנה. ומכיון דאשכחן שישראל חטאו ימים רבים טפי מהנך כגון בימי השופטים לא היה ראוי לקרותם ימים רבים:
ימים של צער כדכתיב והעתים ההם אין שלום ליוצא ולבא וגו':
של צער והמצטערים מרגישים הרבה בהמשך הזמן. וזה שאנו מבקשים (תהלים צ') שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה:
ג"ח בראשונה כו' ובתנחומא סדר זו אי' חדש מן הראשונה וכל אותה השנייה וחדש מן השלישית. [וכדפליגו ר"י ור"ע במתני' דב"ב גבי חזקה ע"ש רד"ל]. וכן הוא באסתר רבה. וכיון שלא עברו אפילו החצי לגירסת התנחומא ואסתר רבתי. ולפי גירסתנו לא עבר עכ"פ יותר מהחצי איך קורא אותה ימים רבים. אלא ע"י שהיו של צער דבשני אליהו לא היה תבואה כלל כדאי' בפ' המקבל להכי קורא אותה ימים רבים:
וכי ימים רבים היו קשה הא באמת ימים רבים היו לישראל. וי"ל שהוקשה להם כיון שכבר נגזרה גזירה ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. ולא עבדו כי אם רד"ו שנה. ובתוך אותו זמן אמר ויהי בימים הרבים ההם. וכי רבים הם. ולכן קאמרו ע"י שהיו ימים של צער שגם בלילה לא שכב לבם מעוני ומרוב עבודה והיו מעמידים אותם בקרות הגבר למלאכתן כנודע. לכן קראם ימים רבים שהקב"ה חשב להם לילות וימים [גבול בנימין]:

שמונים ומאת יום וכי רבים היו. שאם לענין הסעודה היה רבים. לענין להראות כבוד עשרו הגדול מועטים הם. עד שנצטרכו במדרש אסתר לומר ששה תסבריות [פי' אוצרות] היה מראה להם בכל יום. או שמיני יציאות הראה להם. אך מפני שהיו ימים של צער לישראל בהראות עשרו שהיה שם כלי בהמ"ק ובגדי כהונה גדולה נחשב להם לימים רבים גם לגבי הראות עשרו:

ימים שנים רבים שלשה. ומסיים בת"כ יכול שנים ושלשה והרי ה'. וכי נאמר ימים ורבים. והלא לא נאמר אלא ימים רבים הא כיצד ימים האלו יהיו מרובים על הב' וכמה הן הוי אומר ג' וע' שם בקה"ע:

מכאן ואילך משעברו ג' ימי הזיבה הרצופים ויכנסו ז' נקיים אע"פ שהיא טמאה לבעלה אין דינה כנדה כאשר היתה בג' ימי הזיבה שמטמאה משכב ומושב וכלים כטומאת הנדה כדכתיב כימי נדתה תהיה. אלא דוה שמה ואינה מטמאה כנדה. וכדי שלא יקשה א"כ למאי הילכתא מקיש לה לנדה כדכתיב שם והדוה בנדתה. מייתי דר' שמלאי דקאמר והתורה קוראה אותה נדה כו'. והרד"ל גריס והתורה קורא אותה דוה ועי' שלהי איכה רבה:

ומשמרת ז' ימי נדה. ז' נקיים שהיא טמאה לבעלה כשבעת ימי הנדה. וזהו צער גדול שאין ימי הזוב עולים לה כלל למנין השבעה כמו בז' ימי הנדה שימי שפע הנדות מצטרפים למנין הז':

ע"י שפירשה מבעלה קורא אותה נדה. שהוא לשון נדוי וריחוק שתרגום נדה רחיקה:

ומה אם האשה כו' משום דקשה ליה לר"א בנו של ריה"ג ג"כ מה שקשה ליה לר' שמלאי היכי מקיש לה לנדה ומתרץ לה ר"א דלא מקיש רק ימי הזוב ממש לא כל הי"א ימים. ולמאי דקשה לן א"כ מאי קמ"ל הא כבר כתב לה. להה"ק דקרא אשמועינן לשום לב לפרישתינו מבהמ"ק כל כך שנים כי רע הדבר ובעי למבעי רחמי מכיון דדוה בג' ימי הזוב מיקריא נדה מפני שפירשה ג' ימים אנו שפירשנו מבית חיינו כו':

פסקה ו

יכניה בן יהויקים וכדמפרש לקמן:

להחריב את ירושלים אע"פ שלא החריבה בפעם ההיא ולא בקש רק נפש יהויקים. היינו ע"י שהסנהדרין שחרו פניו והודו לבקשתו נתפייס אז. אבל לעיל בב"ר פ' צ"ד גרסינן שעלה לכבוש את יהויקים:

בדפני של אנטוכיא שפם הרבלה תרגם יונתן דפני אנטוכי. והמוסף הערוך כתב שם מגרש עיר אנטוכיא. וגם מקומות אחרים נקראים על שם אילנות דפני הנטועות שם:

הגיע זמנו כו' דרך שאלה וקובלנא ברוח נשברה אמרו לו אם דעתו להחריב את בהמ"ק ולפי שכבר ידעו מהנביאים שהיה עתיד ליחרב ולכן אמרו לנ"נ האם הגיע זמנו כלו' אם ה' שם בלבו להחריבה:

דוחין נפש מפני נפש שאתם מוסרין נפשי להנצל נפשיכם:

לא תסגיר עבד שאע"פ שלא יהרגני נ"נ רק שיחבשני בבבל מ"מ אין לכם למסריני משום לא תסגיר. דלא גרע אני מעבד של נכרי שברח שאין מוסרים אותו להיות עוד עבד. וכן אני שמרדתי במלך בבל אין להסגירני שיכבישׁ אותי לעבודתו ולהוציאני ח"ל:

זקנתך צ"ל עשו אבותיך. או צ"ל עשה זקנך. והוא דוד שביקש שיתנהו לו שבע בן בכרי. וכן עשו מפני שהדין כך למסור מי שייחדוהו בשם. ואע"ג דההוא בדין הוה שמרד במלכות. הא גם יהויקים מרד בנבוכדנצר. וע' מ"ש בב"ר פ' צ"ד:

שלשלוהו פי' מע"ג החומה כמ"ש בירמי' סחוב והשלך להלאה משערי ירושלים [רד"ל]:

ויתנוהו בסוגר בחחים. דביהויקים מיירי כמו שאמרו המפרשים. ולא כפירוש רי"א:

בחיים כתיב אין תימה מה שאין כן בספרים שלנו. שכמה פעמים התלמוד חולק על המסורת שלנו כמ"ש התוס' בפרק במה בהמה גבי מעבירים כתיב. והרד"ל כתב וז"ל בחחיים כתיב כצ"ל בשני יודי"ן לכן דרש בחיים וע' מנחת שי שם עכ"ל:

למען לא ישמע קולו עוד דמשמע דתיכף כשנתן בסוגר לא היה קולו עוד נשמע. ורבי שמעון לא חייש למאי דכתיב בחיים כיון דקרינן בחחים. ור' אליעזר מתרץ למען לא ישמע קולו דהיינו פחדו ומוראו שהיה מתחלה בארץ כמ"ש ותשם ארץ ומלואה מקול שאגתו:

ומת בידם מצרתו. וקשה להני דס"ל דמת שלשלוהו סוגר וחחים ומצודות למה ועוד דבד"ה כתיב ויאסרוהו בנחשתים להוליכו בבלה. וי"ל דבעודו חי אסרוהו סנהדרין על פיו של נבוכדנצר ופי' ויאסרוהו בצוויו ואז היתה כוונתו להוליכו בבלה ולא עלתה לו שמת קודם שבא לידו. ולר' שמעון מת בידם של סנהדרין ומ"מ שלשלוהו אותו בהיותו אסור בהם להראות לנ"נ שעשו צוויו שבחייו אסרוהו. ולריב"ל בשעת מסירתו היה חי ומיד היה מת:

מה עשה לו נ"נ אליביה דר"א דאמר חי שלשלוהו קאמר. ואין זה לשון שאלה דאפשר שהרגו מיד. אלא קמפרש דלר"י ור"נ לא הרגו מיד אלא תחלה החזירו בכל ערי ישראל. והכי גמירי לה. או דס"ל שפי' סחוב והשלך היינו בהיותו חי שהיו מחזירים אותו ממקום למקום:

בפרדימוס פי' דין קשה ויותר מדאי. ולשון יוני הוא [מערכ] או הוא שם כלי זיין שהרגו בו נבוכדנצר בידו [יפ"ת] ובילקוט ירמיהו גרס החזירו בכל ערי ישראל בפרדימס. ומצאתי פירושו חמור של עץ [מת"כ]. ומ"ע פי' חצר שלפני הבית:

והכניסו לתוכו לבזותו. ופי' קבורת חמור שהחמור יהיה לו לקבורה:

הוא שהנביא כו' כלו' כל הרעה הזאת היתה ראויה לו כי הוא מי שנאמר בו ויתר דברי יהויקים וכל אשר עשה דהיינו התועבות דמפרש ואזל:

ויתר דברי יהויקים ותועבותיו והנמצא עליו. כצ"ל והוא המקרא שבד"ה. וה"ג ג"כ בילקוט:

ג' אמוראים מחולקים בפי' והנמצא עליו ח"א שהיה לבוש כלאים וזהו והנמצא עליו משום דלבוש עליו [ודרך רמז י"ל מ"ש ריש צפניה ופקדתי וגו' ועל בני המלך ועל כל הלובשים מלבוש וגו'. דהיינו לבוש כלאים] וח"א שהנמצא עליו היינו שמשך לו ערלה. וח"א דהיינו שנמצא כתובת קעקע על בשרו דהיא עבירה שעל בשרו. ואהא לא גילה ר' יוחנן סברתו. שבוודאי דעתו כמו שאמר בפ' חלק שחקק דמות ע"ז על אמתו או שחקק שם שמים על אמתו:

ר"י אמר ע"י שבא כו' ריב"ל אמר כו' ר"ל ר"י וריב"ל מפרשים מאי תועבותיו. וקאמרו עריות וש"ד דאיקרו תועבות. ומה שהזכיר תחלה פי' והנמצא עליו והדר פירש תועבותיו שלא כסדר הכתוב. מפני שרצה ר' יוחנן להזכיר תחלה דברי האמוראין שקדמוהו בפי' חטאת יהויקים:

א"ר יוחנן כללו כצ"ל וכן הוא בילקוט. ומלתא אחריתי הוא דקאמר שעיקר תועבותיו שבעבור זה נענש כשם שנזכר לעיל הוא מפני שנכנס בפתח שיצא בה דהיינו שבא על אמו. כי אין בזה שום הנאת יצרו ולא עשה אלא להכעיס וכדאמרו בפ' חלק על אמון. וכן בכל הדברים הנזכרים לעיל לא עשה אלא להכעיס כמו לבישת כלאים וכתובת קעקע:

שהושיב בירניות כו' גי' הערוך באות בי"ת ע"י שהושיב יהויקים נשים בירניות בירושלים. מהו בירניות ברין ציירין שהיה הורג בעליהן כו'. וכתב המוסיף הערוך בירן פי' כמו שדה בור שאינו נזרע. צריין פי' צרורות ומעוגנות עכ"ל וכן פי' המת"כ. והמעריך מפרש בירניות גבורים ורוצחים שהורגין אף בעליהן. ולפ"ז אין צריכין להגיה במדרש. וזהו שמפרש המדרש מהו ברניות בייריו פי' אנשים רקים כמו שדה בור. ציירין שמצירים אנשים בכעסן. וגי' הילקוט מלכים. ציידין יותר נכונה שפי' שצדין אנשים והורגים אותם:

לטמיון לאוצר המלך:

וידע אלמנותיו גבי ויתנהו בסוגר כתיב וביהויקים מיירי. ופי' וידע לשון שבירה ואלמנותיו פי' אלמנות ממש. ור"ל שהיה מצערן כנזכר והוא מגזרת ויודע בהם את אנשי סכות. או שהוא מגזרת והאדם ידע והוא מה שהיה מענה אותם. והרד"ל כתב וז"ל הה"ד וידע אלמנותיו לעיל מיניה כתיב אדם אכל ובתריה כתיב ועריהם החריב ותשם ארץ וגו'. ודרש אדם אכל שהרג בעליהם. וידע אלמנותיו שהיה מענה נשיהם. ותשם ארץ שהיה מכניס ממונן לטמיון עכ"ל:

גור כלב קטן. ומשל הוא בפי הבריות אפי' כלב קטן שהוא טוב לא תגדלנו בביתך אם הוא בא מכלב רע. מכ"ש כלב שהוא רע ובא מכלב רע שלא תגדלנו [מת"כ] ויכניה רע היה כדכתיב ביה ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשו אביו ואמו. רע לשמים ולבריות הוה כדלעיל:

הואיל ולא זכינו אמר זה דרך עגמת נפש אולי ירחמו מן השמים. או כמטיח דברים הטוב לו להחריב ביתו מלהאמינו בידם:

עוד לא ירדו שנעשו נס שנשארו שם באויר ושם היו גנוזים. ולמ"ד יד נטלם פי' שניטלו למעלה [כבוד חכמים] וזה היה לרמוז להם כי אין לה' חפץ בעבודתם:

ונופלים מתים שלא היה מתפייס ביכניה לבדו אלא באה העיר במצור והגלה כל ירושלים וכל השרים וכלי חמדת ה':

וגלתה סנהדרי גדולה. היינו החרש והמסגר שהוליך בגלות זה כדאמר לעיל פ' י"ח אלו ת"ח:

העצב נבזה כו' עד שאלתיאל ששאל הקב"ה כו' את נדרו. הנה עיקר דרש זה אי' לעיל פ"י סי' ה' ולא שייך זה כאן אלא מה שנזכר שם אסיר שהיה בבית האסורי' שמזה ראיה שחבשו נבוכדנצר ליכניה בבית האסורים ושם הוליד בן למלוכה כדלקמן. וגם איתא דרשה שם אסיר שאסר הקב"ה עצמו בשבועה וכדכתיב העצב נבזה נפוץ וגם כתיב בתריה כתבו את האיש הזה ערירי. לכן הביא זה לכאן בקיצור וסמך על המעיין שם:

כעצם הזה כו' מפרש עצב כמו עצם. ומפרש נפוץ על מה שמנפצין העצם להוציא המוח ממנו. ור"ל שהקב"ה גזר עליו שלא יהיה לו תקנה עוד כעצם הזה של מוח שבשעה שאתה מנפצו אין יפה למאומה:

לגדלת יש מפרשים אומנת. ויש מפרשים גודלת שער.כמו גדלת דפ' האיש מקדש:

שם אשתו מפני שהטיבה לעשות מזכיר שמה לטובה:

ויכניה אינה מלך בתמיה. ודרך המלכים שלא לחסר די מחסורם של מלכים החבושים בידם:

תפקידך עונת תשמיש:
וכיצד שלשלוה דמכיון דאסיריו לא פתח ביתה נא הכניסוה דרך הפתח. אבל מאכל ומשתה האסורים לא קשה ליה דפשיטא שאפשר דרך חורין וחלונות:
דרך קנקלים פי' דרך החלונות [מעריך המערכות] שהחלונות היו רחבים שתכנס האשה בהם. ומ"מ לא היו פחד שהאסורים יצאו משם שהיו בגובה הכותל ולא יכלו לעלות שם בלי סולמות:
המעזיבה פֵּאלא"פ בלע"ז:
הלכה וספרה שבעה נקיים אחר ג' ימי הזיבה. ובי"א ימי זיבה הוה קאי. וזהו שקאמר לעיל ומי קיים מצות זיבה ולא קאמר ומי קיים מצות נדה:
אותו הדם שנזכר בסיני שמפרש בדם בריתך על דם הברית שע"י כרת ה' עמם ברית כדכתיב (שמות כ"ד) הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם. וקאמר שנזכרתם אותו הדם שנכרת בו ברית על כל התורה ותבקשו עכשיו לקיימה:
בשביל כן שלחתי אסיריך דהיינו גאולת ישראל דבהכי משתעי קרא. ונקט לה הכא לפי שנתקיים הדבר ביכניה שנזכר דם שבסיני ובזכות זה זכה לצאת ממאסרו שאויל מרודך הוציאו כשמת נבוכדנצר:
שמחל לו הקב"ה משום דאיתא בילקוט שנעשה לו נס ונתעברה אשתו מעומד. ולכן אלולי שנמחל עונו לא זכה לנס. וצורך הנס הזה נראה שבית האסורים היה מקום צר ולא יכולו ליזקק אלא מעומד. וענין הנס דגמירי אין אשה מתעברת מעומד כדאי' בגמרא בענין חלקיהו אבי ירמיהו:
על אותה שעה כו' תחת אשר תחלה נאמר עליו ככלי אין חפץ בו. חזר ואמר עליו שאח"כ מצא חן בעיני ה' כלך יפה ומום אין בך. [או י"ל מפני שלעיל פ' י"ח אמר ממקרא זה דכלך יפה כו' שלא היה בהם זבים ומצורעים וכשחטאו נמצאו בהן זבין וכו' לכך כאן שאמרו שיכניה קיים מצות זיבה לכן אומר שעל אותה שעה נאמר כלך יפה כו' [רד"ל]:
יצאת ב"ק ואמרה להם לישראל שובו בנים שובבים שימחול להם כמו שמחל ליכניה:

פרק כ

פסקה א

ר"ש פתח הכל כו'. כוונתו על מה שדרש בסוף הסי' מקרא אחד אלו בני אהרן כו' ואגב דמייתי ליה לקרא מפרש ליה גם בדרושים אחרים כדרך המדרש:

הכישו הארי כו'. ע' מ"ש בתנחומא ס' נח סי' ט' בענף. ודייק זה מדכתיב וישאר אך נח. ואך מיעוט הוא. ואין כאן שום דבר למעט אלא נח עצמו היה ממועט מברייתו:

והקריב שם בנו תחתיו. דהיה כ"ג כדאיתא בב"ר פ' כ"ו. ומ"מ לולי שנפסל נח לא הקריב שם. שלא ישמש בכהונה לפני אביו:

שבקש לישב כו' על כסאו של שלמה. שלקחו כשמת שלמה בכתובת בתו. והכישו הארי לפי שהיו עשויין בערמנות שהו מתגלגלים ופושטין ידיהם: והמלך שלמה היה נשען עליהם כשהיה עולה על הכסא. וזה לא ידע סדר העליה וכשנתגלגל הארי הכהו על יריכו ונצלע. ולזה נקרא פרעה נכה:

שנולד מהול. שעיקר סבת המילה תקון המדות. והיותו נולד מהול יורה כי בבטן אמו היה מתוקן במדותיו:

אלו המרגלים. לפי שהוציאו דבה רעה איקרו טמא שהגנות והדבה הרעה אקרו טומאה כמ"ש טמאת שפתים מוציאי דבה. והפסול פוסל:

אלו אמרו שבחו. משה ואהרן אמרו שבחה של א"י:

וירם יאשיהו לבני העם צאן כבשים וגו'. כדכתיב בד"ה שנתן לעם כדי לעשות פסחיהם:

לרוב לו זבח ולא קרבנות. כצ"ל קשה הא קרא זה ביהושפט כתיב דזבח לו אחאב צאן ובקר. וקרבנות מאן דכר שמייהו התם לדיוקי מדכתיב לו. ובמדרש קהלת לא מייתי קרא לראיה דממילא ידעינן שלא זבח קרבנות לי"י מכיון דעובד ע"ז היה:

זה מת בחצים. ונשפך דמו כמ"ש עליו באיכה רבה תשתפכנה אבני קדש. ולא הגין דם זבחים עבורו בזה [רד"ל]:

טוב רואי בהלכה. דאם לא כן בתר אדמוני עם יפה עינים טוב רואי למה לי ואין טוב אלא תורה:

כל הרואהו נזכר תלמודו. כענין עיניך רואות את מוריך. וכמ"ש הא דמחדדנא דחזיתיה לר"מ כו'. ומ"ש היד"מ שרואהו בחלום ליתא שבברכות נ"ז אמרו עליו שזוכה לחסידות [רד"ל]:

בנה בהמ"ק. שבנה היסודות. וגם מפני שהכין כל צרכי בנין בהמ"ק מעלה עליו כאילו הוא בנה אותו:

וזה מלך ארבעים שנה. אע"ג דנבוכדנצר מלך מ"ה שנה כדיליף בפ"ק דמגילה מקראי. לא קאמר אלא ארבעים משום דדוד לא מלך אלא ארבעים. כלומר שזכה למלכות כ"כ כדוד. וכ"ש כיון שיקשה אם היותו יותר ממנו:

זה צדקיהו. ומ"מ לא קאמר שנשבע לשקר. דבהיתר עבד. שע"י שהיה נשאל על שבועתו כדאי' בנדרים. ומ"מ נחשב לו לחטא דמגניא מילתא. או משום חילול השם:
שנאמר ויאמר להם שמשון כו'. ואם לא היתה שבועה חמורה בעיניו היה חושד באחרים ולא יסתכן בידם. אלא דלא ס"ד שיהיו עוברים על השבועה:
אלו בני אהרן. ר' שמעון בעל המאמר הזה ס"ל שלא מתו בני אהרן רק מפני בהקריבם אש זרה. ופליג על המ"ד דלקמן. וכיון שהיו גדולים ממשה ואהרן כדלעיל לא יצאו מפני חטא אחד מכלל צדיקים [יפ"ת]:
בשלום ובמישור. וסיפיה דקרא ורבים השיב מעון. וכיון דהצדיק אחרים מכ"ש שהצדיק את בניו:

פסקה ב

פתח אמרתי להוללים כו'. משום דק"ל בתר אחרי מות שני בני אהרן תו למה בקרבתם לפני ה'. להכי בעי לפרש בקרבתם לפני ה' שלהיותם צדיקים וקרובים לה' מתו. כי כן דרך העוה"ז שאין הצדיקים שמחים בו. וזה לאות לבני מרי שילמדו ק"ו אם לעושי רצונו כך ק"ו לעוברי רצונו. ולהכי מייתי דרשת אמרתי להוללים אל תהולו דמזהר הכי כדמפרש ואזיל:
למערבביא. מפרש הוללים ל' ערוב כמו מהול במים. ור"ל שע"י רוע מחשבתם מעורבבים הם תמיד בדעתם ופי' חלחליות מחשבות כדפי' הערוך. אבל המעריך פי' חלחליות רעות מלשון מחול. ור"ל שע"י שהם עוסקים תמיד בשמחה הם מעורבבים ויוצאים מדרך הישר:
הוה צווח להון אלליא. פי' היה קורא אותן אלליא על שמביאים אללי לעולם. אבל בערוך ובמעריך גרסו קרא להו זהיינא אלו שמביאים אללי לעולם. ומפרשים זהיינא שמחים בכל עת [והכי משמע מדגרס לעיל פ' י"ז סי' א' קרא להון דהותא ע"ש] ומ"מ הוללים לשון אללי. ולפ"ז פי' הוה צווח להון ר"ל שקורא באזניהם ואומר להם דעו שהשמחים מביאין אללי בעולם. וע"ש נאמר אמרתי להוללים אל תהולו:
תפוח עקבו. העגול שבעקב שדומה לתפוח הי' כל כך יפה שהיה מכהה גלגל חמה שהיתה החמה נראית לגביה אפל. שלהיותו יציר כפיו יתברך נתן בו כח זה. ויש מפרשים תפוח עקבו כו' סוף השגתו למעלה מגלגל חמה. וע' בענף:
דיסקרי. קערות [ערוך]. והמעריך פי' תיבה קטנה יפה איסקריני בלע"ז:
לתשמישן של בריות. דכתיב ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ ואע"פ שהשמש מקלס להקב"ה כמ"ש בתנחומא פ' זו. מ"מ לא נברא לתכלית זה:

שנאמר בעדן גן אלהים היית. אע"ג דקרא בחירם מלך צור מיירי. ילפינן מיניה לאדם. דה"פ וכי סבור אתה להיות כאדם הראשון שהיה בג"ע והיה לו כל החופות. אבל קשה לפי זה מאי פריך ר' חמא גופיה לעיל בב"ר פ"ט סי' ו' וכי בג"ע היה חירם:

י"ג חופות. בפ' הספינה א"ר חמא בר חנינא עשר חופות. וי"ל אמוראי נינהו אליבא דרב חמא:

ולא פליגי. צ"ל דכיון דפליגי בפי' דקרא הא פליגי:

עביד כל אבן כו'. עושה מהן ג' חופות. ע' תוס' כתובות דף ח' שלשון כל אינו נופל על פחות מג':

מאן דעביד להו חד סר כו'. מי שעשה מהם י"א חופות עושה מאלו כל אבן יקרה חופה אחת:

לא עביד חד מנהון. דס"ל דכל אבן יקרה כלל. והדר מפרש מאי כל אבן יקרה אודם פטדה וגו':

ובסוף א"ל הקב"ה קח נא. אין לפרש שזה היה ערבוב שמחתו שנא' לו קח נא. וכי נצטער מזה. דא"כ ליתא נמי כל הנסיונות שנתנסה. כי בכולם הוה מצטער. אלא כל הנהו לא חשב להו העדר שמחה כיון דלטובתו הוה שנתנסה ונמצא שלם והגון. א"כ מהאי טעמא נמי ליכא לאתויי קח נא את בנך לראיה כיון דלנסיון הוה. אלא מה שלא שמח דקאמר היינו משום מיתת שרה לחוד דצער זה קיים לעולם דכל שמתה אשתו ראשונה כאילו נחרב בהמ"ק בימיו כדאי' בסנהדרין. ומאי דקאמר ובסוף א"ל קח נא את בנך כו' היינו לענין שמחתו כי שמח שנתנסה בבנו ונמצא שלם בנסיונו. ולבסוף נתערבה לו השמחה שמתה שרה:

ראה ענן קשור. שממנו הכיר כי הוא ההר חמד אלהים לשבתו ופי' שראה ענן עב מאד כאילו קשור ואחוז בהר שלא כדרך שאר עננים שנראים נשואים באויר. ומתוך שינוי זה הכיר כי ענן כבוד ה' הוא:

וחמור זה אינו רואה כו'. דאל"כ למה הקישם לחמור ה"ל למימר שמרו פה החמור:

והורידהו בקעות. כן גרס הילקוט. וכן לקמן גרס והורידני בקעות:

אך הוית ברי. אנא הייתי בני:

ווי על ברא דרויתא. אוי על בן השיכורה. ועל עצמה אמרה כן. שכורת ולא מיין. כלומר האשה העלופה והמטורפת:

כנגד ששה תקיעות. כלומר שכנגד זה נצטוינו בששה תקיעות בר"ה שלפי ששופר בר"ה כדי להזכיר עקידת יצחק כדאיתא במס' ר"ה. לכן היו ששה תקיעות כנגד ששה קולות דשרה שהיו ע"י העקידה:

ששה תקיעות. דמדאורייתא עבדין שלש של שלש שלש. דהיינו ג' תרועות ובכל תרועה פשוטה לפניה ופשוטה לאחריה נמצא שמנין הפשוטות ששה. והנך הוא דקרי תקיעה. ובפדר"א אמר ג' בכיות שבכתה שרה כנגד ג' תקיעות. ג' יללות כנגד ג' יבבות:

הה"ד ויבא אברהם כו'. פי' ומכיון דבעי לפרש מהר המוריה בא. שמעינן דמשמועת העקידה מתה שרה. דאל"כ מאי אתא קרא לאשמועינן דמאי נפקא מינה. אלא הא קמ"ל שע"י העקידה שהיתה עכשיו בהר המוריה מתה. ונפקא מינה לתקיעות שופר דר"ה שהן כנגד קולותיה כדאי' הכא ובפדר"א:

והיה אברהם מהרהר כו'. מבואר דענין זה היה בהר המוריה. והא דקאמר לה השתא בתר ויבא אברהם. משום דענין זה מייתי לה בקהלת רבה על פסוק לך אכול בשמחה לחמך ושם שביק לה לסיפא כדרך המדרש דשביק מילתא דקרא דעסיק בה לסיפא. לכן איידי דנקיט התם הך מילתא בסיפיא נקטיה נמי הכא בסיפא:

והיה אברהם מהרהר. דלא אס"ד דאברהם שהדבר היה לנסיון. שה' חוקר לב ומה צריך נסיון. ולכן חשב אברהם שה' היה חפץ בו לקרבן ממש. ולא מסתבר ששוב חזר בו. כי לא אדם הוא להנחם:

במעשיו של הקב"ה. בגאולה ובבנין בהמ"ק שבעניינים כאלו לא שמחו עדיין שמחה גמורה:

במעשים של צדיקים. מפני שהצדיקים דוויים וסחופים בעוה"ז אין שמחת ה' גמורה. ולעתיד שיהל אורם ישמח. וקרי למעשיהם של צדיקים מעשיו מפני שחביבים לו כחבת אדם למעשיו:

ביום אחד. ביום שהוקם המשכן כדאית' בסדר עולם:

אחיה. נחשון בן עמינדב:

שני בניה סגני כהנים. היינו נדב ואביהוא. וא"ת מ"ט ב' סגני כהונה דבכל דוכתי לא אשכחן אלא חד סגן דהיינו הממונה תחת כ"ג לשמש תחתיו אם יארע בו פסול. אבל בזבחים פ' טבול יום לא גרס אלא בנה סגן:

פנחס בן בנה משוח מלחמה. בקהלת רבה לא מני לפנחס ולא מני שם אלא ד' שמחות:

פסקה ג

פתח לשחוק אמרתי מהולל כו'. גם הוא דעתו לומר שאין שמחה לצדיקים בעוה"ז לתרוצי בקרבתם לפני י"י כדפירשתי בטעם אגדה הקודמת. ולהכי מייתי האי קרא ומייתי עובדא דאחד מגדולי כבול:

אם הדין דחוכא מעורב. דריש מהולל לשון ערבוביא כמו אמרתי להוללים דלעיל באגדתין:

מאי חדותא מהני. זהו פירוש ולשמחה מה זו עושה כלו' מה תועלת עושה כיון דאחריתה תוגה:

כיון שעלה כו'. ואע"ג דשלוחי מצוה אינן נזוקין. י"ל דהכא קביע הזיקא הוה שבמקום החבית שכיחי ביה נחשים. ועוד דחתן צריך שימור דשטן מקטרגו ולהכי חשיב קביע הזיקא:

אלא ברכו עליו ברכת אבלים. לאו דוקא קאמר דהא לא חיילא אבילות קודם הקבורה. אלא למרר בבכי קאמר הכי:

הפטיר עליו לשחוק אמרת מהולל. לפי שנתערבה שמחתו:

פסקה ד

ר' יודן גלייא פתח. ק"ל ג"כ בקרבתם. ומפרש שבא להורות שמיתתם בפנים היתה במקום שקרבו בו לפני ה':

יגביה נשר וכי ירום קנו אמר הקב"ה לאיוב אם על מימר פומך הייתי משרה שכינתי על גבי הארון כשם שעשיתי על ידי אהרן. כצ"ל שמשום שהיה איוב מהרהר אחר מדותיו של יתברך מפני היסורין שהגיעוהו קאמר ליה הקב"ה האם הגעת למעלת אהרן. כדאיתא בפסיקתא וז"ל אמר הקב"ה לאיוב וכי גדול אתה מאהרן כו' שכבודי היה מלא הבית ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת כי מלא כבוד ה'. ובזמן שהוא נכנס הייתי חולק לו כבוד ומסלק את כבודי בין שני הכרובים הוא שאמר איוב [ר"ל ספר איוב או צ"ל לאיוב] אם על פיך וגומר אם על פיך היה הקדוש ברוך הוא מגביה את כבודו בין שני הכרובים בכניסתו של אהרן. יגביה נשר זה הקדוש ברוך הוא שנאמר כנשר יעיר קנו כו' ומשהיה יוצא היה חוזר וממלא את הבית עד כאן לשונו. ולפי זה כוונת המדרש במה שאמר הייתי משרה שכינתי על גבי הארון היינו שהיה הקב"ה מצמצם שכינתו בין שני הכרובים שעל הארון בכניסתו של אהרן. וענין יגביה לפי שהארון גבוה מן הארץ עשרה טפחים. ונשר זה הקב"ה כנ"ל. ומה שאמר הייתי מסלק שכינתי מעל גבי הארון פירושו שלאחר שיצא אהרן חזרה ונתפשטה השכינה בכל הבית. ודרש וכי ירום קנו

מלשון הרמה וסילוק. וקאמר ליה הקב"ה לאיוב כל אלו המעלות היה לאהרן ואחר כל השבח הזה ראה בניו חללים במקום שכינה ועל כל זה לא הרהר אחרי אלא שתק. ואתה מהרהר אחרי:

סלע ישכון מקדש ראשון לינות הרבה. ויתלונן לינה אחת מקדש שני על שן סלע ומצודה. דתנינן כו'. כצ"ל ור"ל משום דקשה דבתר ישכון יתלונן למה לי. וגם למה כתיב מקודם סלע סתם ואח"כ כתיב שן סלע לכן מפרש סלע ישכון במקדש ראשון וסלע היינו הר המוריה שבו בהמ"ק. והיה הארון ושכינה על גביו כשוכן בתוך הבית וכאדם השוכן על דבר הראוי לשכון בתדירות. אבל ויתלונן על שן סלע ומצודה קאי על מקדש שני שלא היה שם ארון. אלא באבן שתיה שהיתה שם היה נותן המחתה תמורת בין שני בדי ארון שהיה נותנה בבית ראשון. ועל שן סלע אין דרך לשכון בתדירות רק ע"י הדחק לינה אחת. וזה שאמר המדרש ויתלונן לינה אחת מקדש שני על שן סלע ומצודה. ר"ל מדכתיב ויתלונן משמע רק לינה אחת ע"כ קאי על מקדש שני שלא היה שם רק אבן שתיה שהיתה בולטת כשן מסלע שאין דרך לשכון עליו בתדירות רק ע"י הדחק לינת עראי כאורח נטה ללון. והרד"ל גרס כגירסתנו ומפרש משום שמקדש שני עמד עשר שנים יותר מהראשון קרי ליה לינות הרבה:

דתנינן תמן. בא לפרש מצודה על היות אבן זה חזקו ויסודו של עולם כמצודה ומגדל חזק:

משניטל הארון. בגמ' דייק משניטל ולא תני משנגנז שגלה לבבל. דלא כמ"ד ארון במקומו נגנז:

אבן שתיה. מלת שתיה פי' יסוד שבה יסד הקב"ה עולמו. וזהו שאמר שממנה הושתת העולם:

שממנה הושתת העולם. מפרש בגמרא דהא כמ"ד מציון נברא העולם. והנה נקודה אמצעיית הלזו שממנה הושתת העולם שהוא מקום אשר תחת כנפי הכרובים בקדש הקדשים הוא הוא אשר אמר עליה יעקב אבינו ע"ה מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים כי כל החיות של כל העוה"ז וכל הברכות והשפעות הטוב והמטיב לכל הכל יורד תחלה לשם. ומשם מתחלק לכל יושב הארץ כי שם נקרא לב הארץ בסוד הכתוב דברו על לב ירושלים. וכמו שבאדם כל הכח מן המאכלים בא תחלה אל הלב שהוא מלך בכל האברים שבגוף. והלב לוקח לעצמו הזך והנקי. ואח"כ שולח מאתו כח לכל האיברים דרך מעביר הווירידין כנודע בספרי החכמה. כן כל השפעות החיות היורד מן השמים לארץ יורד תחלה אל נקודה אמצעיית הלזו הנקראת לב הארץ ומשם יתחלק השפע לכל האיברים. ועל כן נקרא שער השמים כי שם הוא שער הראשון

לקבלת ההשפעה הבאה משמים. ושם נקרא נשקי ארעא ורקיע אהדדי כי תחלה עולים דרך שם כל התפלות ותחנונים ושבחי השי"ת ויחודי שמותיו יתברך מתתא לעילא ועי"ז מתעורר כנגדו לעילא לעילא להיות יורד כל שפע טוב וברכה ורחמים וחיים ממקור מחיה מתים לנוה אפריון למכון בית אלהינו [במ"ח]:

כיצד היתה תפלתו של כ"ג. משום דבעי לפרש משם חפר אוכל משם היה מרגל ומחפש אוכל. אקדים לאודיע תפלתו שעיקר על הפרנסה. ומהשתא ידעינן דחפר אוכל דקאמר היינו על מה שהיה מתפלל שם על הפרנסה. והרד"ל גרס מקודם משם חפר אוכל כו' עד כל ימות השנה. ואח"ז כיצד היתה תפלתו עד בתיהם קבריהם ואח"ז מתחיל למרחוק עיניו. וכ"ה בפסיקתא:

שחונה. בגמרא פריך וכי שחונה מעליותא היא. ומשני גשומה אם שחונה פי' אם נגזר שתהא שחונה יהי רצון מלפניך שתהא גשומה. ופי' גשומה שיהיה גשמים לפי הצורך. שחונה פי' חמה. טלולה פי' שיהיה טל לפי הצורך:

ואל יצטרכו בה. בשנה זו:

לתפילת עוברי דרכים. שמתפללים תמיד שלא ירדו גשמים:

על אחינו שבקסרין. לפי גירסא זו נראה שאנשי קסרין היו חשובים ובעלי שררה ולזה היה צריך לבקש עליהם שלא יתגאו זה על זה:

על אחינו שבשרון. מהרי"ב פי' שם מקום ע"ד דאיתא במשנה סוטה מ"ג הבונה בית לבנים בשרון לא היה חוזר. ופי' רש"י מקום הוא ששמו שרון ורש"י שבת דף ע"ז ד"ה מן כתב שרון שם מדינה הוא ואין קרקע שלה יפה ללבנים ולא הוה דבר קיימא כו'. ובגמרא דסוטה דף מ"ד הבונה בית לבנים בשרון לא היה חוזר תנא מפני שמחדשים אותו פעמים בשבוע. ובב"ב דף ל"ג קנקנים בשרון פי' הרשב"ם כדים באותו המלכות כו'. ומפני כך שלא היה בתיהם של קיימא והיו מעותדים ליפול היה כ"ג מתפלל יה"ר כו':

משם היה מיליל. כן הוא בפסיקתא ויחפרו לנו את הארץ מתרגמינן ויאללון:

מר"ה היה יודע. לאו דוקא ר"ה דביה"כ עסקינן. אלא משום דהוי בקרוב לתחלת השנה קאמר מראש השנה. ובספר א"א כתב דבערכין אמרינן דיוה"כ נקרא ראש השנה. והבחיי לא גרס ר"ה:

עולה לדרום. ר"ל דהיינו כשיוצא מבהמ"ק למעלה באויר שהיתה הרוח מנשבת ומטה אותו וכשהיתה רוח צפונית מנשבת ומטה אותו לצד דרום:

ואחר כל השבח הזה. אע"ג דלא היה כן עדיין לאהרן. שהרי ביום שהוקם המשכן אירע ענין נדב ואביהוא. ועדיין לא בא יוה"כ שנכנס בו אהרן אל המשכן להיות לו כל

העניינים הנזכרים. מ"מ מכיון שנעשה כ"ג והוכן אל כל השבח הזה ה"ל כאלו היה כבר בפועל [יפ"ת]:

מגעגעין באדמה. המעריך המערכות מפרש באדמה בדם. ובתנחומא אי' בהדיא בדם. וכן גרס הבחיי. כי איעלעו דם קאי. ואע"ג דלא משמע דנפיק מינייהו דם. כיון דלא היה רק שריפת נשמה וגוף קיים כמו שאחז"ל. מ"מ קאמר כדרך המומתים כדרך דקרי לה ג"כ חללים. ופי' מגעגעין ענין צעקה. מיגעה שור. וקמפרש יעלעו לשון דיבור כדפי' הרד"ק ילע קודש. וילעו נמי שרשו לוע כמ"ש הרד"ק:

ושתק. משמע דמפרש דם מוידום אהרן. וקשה הא קודם זה מפרש דם דם ממש. ויש לומר דתרתי דריש דמדלא קאמר בדם משמע לשון דממה. ומ"מ אין מקרא יוצא מידי פשוטו דהוה דם ממש:

ושתק ולא עוד אלא ובאשר חללים. כצ"ל [יפ"ת]. ופירושו שאף שהיתה השכינה שם וה"ל לאהרן להטיח דברים איך לא עמדה השכינה להם שהיתה שם ולא הצילתם. עכ"ז שתק. ובלאו ההגהה ג"כ פירושו אלא כמו ולא עוד אלא. אבל באות אמת הגיה ושתק ואעפ"כ לא סלקתי שכינתי ממנו אלא ובאשר חללים נדב ואביהוא שם הוא השכינה עכ"ל. וכן הוא בפסיקתא:

שם הוא השכינה. ותיבת הוא קאי אנשר הנזכר דרמיז על השכינה. והכוונה בזה שבפנים מתו:

מאת פני הקדש מאת הקדש אינו אומר. כצ"ל דכל המשכן הוא קודש. ואמר פני להורות שבפנים במקום השכינה מתו. והכוונה לומר שיעבירם מיד מפניו כמעביר המת מלפני האבל לסלק צערו. שהקב"ה כביכול מצטער במיתתן כאב לבנים:

הה"ד אחרי מות שני בני אהרן וגו'. בקרבתם לפני ה' וימותו. לרמוז על זה דאמר לעיל ולא עוד אלא ובאשר חללים כו' לפי גירסת היפ"ת. וזהו בקרבתם לפני ה' ואעפ"כ וימותו. וגם לפי נוסחת האות אמת הנ"ל ג"כ יש רמז כאן:

פסקה ה

פתח אף לזאת. גם דעתם כדלעיל שמתו בפנים. וקמפרש ממקומו אקדשי קדשים פי' ממה שנעשה במקומו של הקב"ה חרד וקפץ לבו. דאל"כ ממקומו מיותר דוודאי דבר הקופץ יוצא ממקומו. וכתב הרד"ל וז"ל אפשר קרא דלקמי' יגיד עליו ריעו מקנה אף על עולה דרש על בני אהרן שזכו לעלות אל ה' כמ"ש (שמות כ"ד). עלה אתה כו' ואהרן נדב ואביהוא והתקנא באף עליהם ויגיד עליו ריעו הוא מטה אהרן או טיטוס שהיה להם רעים במעשה זו שנכנס לפנים ויצאו:

אמר אליהו לא יהיו. כצ"ל וכן גרס הבחיי:

לא יהיו בניו של אהרן כו'. ר"ל שתמיהתו הוא שאף שיהיו בניו של אהרן חייבי מיתה מחמת איזה דבר כדאי' לקמן. מ"מ לא ה"ל להמיתן שם הוא מקום החיים. מאחר שהעץ היבש חי ופרח. ואיך ראוי שתבוא מיתה ממקום החיים. אלא בצאתם החוץ ימותו ע"י סיבה אחרת. וכן משמע הלשון דמייתי הבחיי:

טיטוס הרשע כו'. הגם שלפי האמת אין כאן קושיא. כי זה היה בעון ישראל שנסתלקה שכינה ונתן מקום שטיטוס יוכל לעשות כרצונו כדאי' באי"ר. מ"מ לפי הנראה לעינים הדבר תמוה שטיטוס הרשע שנכנס למרות עיני כבודו יצליח. ואלו שכוונתם לעבודת השם ימותו בחטאם. וע' בענף:

מלאה דם. מהיכן היה הדם ע' בב"ר פ"י:

פסקה 1

רבי ברכיה פתח כו'. ר"ל שהיה קשה לר' ברכיה בפסוק אחרי מות שני בני אהרן וגו' דלמה הזכיר שני פעמים מיתתן דמה היה מקרא חסר אלו אמר אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' ושתק. וימותו למה לי. גם קשה למה לא היה אחרי מות נדב ואביהוא. למה תולה מיתתן מחמת שהם בני אהרן. גם קשה מנינא למה לי. לכתוב אחרי מות בני אהרן. שזה כבר ידעינן שלא מתו רק שנים. אך הכוונה כך דאי' לעיל פ"י ובפסיקתא פ' מ"ד ובתנחומא סדר זו סי' ח' שארבעתן היו ראוין למות מחמת חטא אהרן שעשה את העגל אלא שהתפלל משה עליהם ועשאת תפלתו מחצה ומתו שנים ונשארו שנים. ומסיים בפסיקתא ובתנחומא שם מנין ממה שקרינו בענין אחרי מות שני בני אהרן. הרי שמתורץ בזה שני קושיות האחרונות. וכדי לתרץ קושיא הראשונה דלמה הזכיר ב' פעמים מיתתן קאמר ר' ברכיה שכוונת הכתוב כך הוא שאעפ"י שמתו שני בני אהרן מחמת שנגזר על אהרן כלוי בנים וכנ"ל מ"מ מחמת זה לבד לא טוב הדבר שימותו. שהיה ראוי להעביר על עונו. ועוד שאין כדאי שילקו הבנים בשביל האב. אך עוד גרס היה בקרבתם לפני ה' שהיו צדיקים גמורים קרובים לי"י וימותו כדי שיתקדש ש"ש על ידם בעולם וכדאי' בתנחומא סדר שמיני אמר משה לאהרן בעת שאמר לי הקב"ה בקרובי אקדש חשבתי בי או בך יפגע מדת הדין ועכשיו אני רואה כי הם גדולים ממני וממך ע"כ. והביא ר' ברכיה סמוכים לזה הדרש מפסוק גם ענוש לצדיק לא טוב אמר הקב"ה אעפ"י שענשתי את אהרן ולקחתי שני בניו ממנו לא טוב הדבר שהיה ראוי להעביר על עונו ועוד שאין טוב שילקו הבנים בשביל האב. אלא עוד היה כוונה להכות נדיבים עלי

יושר. פי' שיתקדש ש"ש על ידיהם בעולם ויתישרו הכל מעשיהם וכנ"ל ונדיבים היינו נדב ואביהו. ולפ"ז ב' בקרבתם הוא ב' הסיבה שבעבור קרבתם לפני ה' מתו עכ"ל:

לא מתו בניו כו'. כדכתיב (ויקרא י'). ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אותם. ובגמרא אי' מאי דרוש ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח אעפ"י שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט. ועיין בחדא"ג שם. ולפ"ז בקרבתם לפני ה' פירושו שנתקרבו הם לפני ה' בלי ממוצע. ר"ל בלי שאלת משה רבם:

מוציא שבתו. כן הוא בירושלמי פ"ו דשביעית. אבל בתנחומא ובפ"ק דיומא גרסו מוציא שנתו:

פסקה ז

וכמה הם י"ב מיל. דהכי הוה מבית הישימון עד אבל השיטים וכמה שאמר בגמרא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי ההוא אתרא והיה שלשה פרסאות:

בחפר. שם מקום:

היו שיילין ביה. היו שואלים אותו הוראת תורה:

לא כן כו'. פי' וכי לא כן למדנו בבית המדרש:

יתיב בציפורי. יושב בציפורי. והוא בתוך תחום י"ב מחפר:

יתי עלי כו'. תבא עלי ח"ו רעה אם שמעתי שהוא יושב שם:

מן ההוא ענתה כו'. מן אותו עת. כלומר מאותה שעה לא הורה:

פסקה ח

בשביל ד' דברים מתו כו'. והד' דברים אלו נרמזו בכתוב. והוא אומרו איש מחתתו שהוא כל אחד בפ"ע. כלו' כי לא נטלו עצה זה מזה. ויתנו וגו' ויקריבו וגו' היא ההקרבה. ואמר לפני ה' היא הקריבה לפני ולפנים. אש זרה כמשמעו [אלשיך]:

אש מבית הכירים הכניסו. כלו' מן החולין ולא נטלו גחלי אש מעל המזבח:

איש מחתתו איש מעצמו עשו. והוא כי אין ספק כי במחתות היו נותנים האש. וא"כ מה ת"ל איש מחתתו. אלא לרמוז שהיה כל איש בפני עצמו בלתי נמלך בחבירו [אלשיך]. וחטאו בזה. שאלו נטלו עצה זה מזה היו נותנין אל לבם כי רע ומר מעשיהם כי תשועה ברוב יועץ:

בארבע מקומות מזכיר כו'. אחד בפ' שמיני באמרו וימותו. ב' בפרשה זו באומרו אחרי מות שני בני אהרן וגו'. ג' וימת נדב ואביהו בהקריבם אש זרה לפני ה'. ד' וימת נדב ואביהוא וגו' ובנים לא היו להם:

בא וראה כמה כו'. כוונתו כי להיות עונש המיתה רב מאד יכול הטועה לחשוב כי רבו עונותיהם. וחטאתם כי כבדה מאד. לכן נלכדו בפח העונש הגדול והנורא ההוא. ולכן הוצרך להזכיר סרחונן להודיע לבני האדם שאינו כן. אלא שנעשה על סרחון מועט כפי מה שראתה חכמתו יתברך ע"ד בקרובי אקדש לפי שהיו קרובים אל ה' ביותר וכנ"ל ע"כ דקדק עמהם לדונם אפי' על חטא קל כמ"ש וסביביו נשערה מאד:

מעשים מקולקלים היו בידם בסתר. כן הוא בכל הדפוסים. וכן הוא בתנחומא סדר זו ובמדבר רבה פ"ב. ובהמדרש שנדפס עם היפ"ת הנוסחא כאן היו בידם בסיני. וכתב דמשום דכתיב (במדבר ג') וימת נדב ואביהוא וגו' בהקריבם אש זרה וגו' במדבר סיני משמע שמסיני נגזרה מיתה עליהם כדר"מ דלקמן. להכי קאמר בסיני דסד"א שמאז היה בידם חטא כגון הא דויחזו את האלהים דאמר בסמוך:

פסקה ט

שתויי יין. כי היין מוליד גסות שנא' ואף כי היין בוגד גבר יהיר ולא ינוה. וכתיב התם אל נוה קדשך רצה בזה שגבר יהיר אינו ראוי לבא אל הקדש נוה קדשו יתברך בלב גס. והא דאמר שהיו שתויי יין דייק לה פ' י"ב מדכתיב בתר מיתתן יין ושכר אל תשת. ואע"ג שלא נצטוו נדב ואביהוא על היין. י"ל מכיון דודאי גנאי הדבר ליכנס במקום אש להבות שלהבת בקלות ראש סגי להמיתם. שבעומד אצל השכינה חטא כל דהוא סגי. וע' בתשובת הרא"ש כלל י"ג סי' כ"א שמתרץ בדוחק:

מחוסרי בגדים וכתב בהו מיתה כו' שכתב בו מיתה. ר"ל מדכתיב במעיל שני פעמים מיתה. א' נכלל אזהרתו במיתה בין כל הבגדים, ופעם ב' הכתיב בו מיתה במעיל בפני עצמו ע"כ משום זה מתו שעל כן נכתב כאן בפרשה אחרי ב"פ מיתה שפסוק אחד, ופעם ב' הכתיב בו מיתה במעיל בפני עצמו ע"כ משום זה מתו שעל כן נכתב כאן בפרשה אחרי ב"פ מיתה שפסוק אחד אחרי מות וגו' וימותו לרמוז על זה בחטא:אחרי מות וגו' וימותו לרמוז על זה בחטא:

חסרו מעיל. י"ל משום דכתיב וישאום בכתנותם דרש בכתנות כהנים הדיוטים שהיו לבושין בהם ולא היה להם ע"ג מעיל [רד"ל]:

מעיל. אע"ג שהיו הדיוטים והדיוט אינו משתמש במעיל. כבר נשאל על זה רבינו הרא"ש והשיב בתשובותיו שלפי טעותם שהחזיקו את עצמם בכהנים גדולים שהרי נכנסו לפני ולפנים עברו על ונשמע קולו בבואו אל הקדש. וע' מ"ש בתנחומא:

וכתיב בבואם אל א"מ כו'. מביא שני כתובים לומר מדכתיב ברחיצה ב"פ מיתה וכאן כתיב ב"פ מיתה בפסוק אחד מסתמא מחמת זה מתו. ואע"ג דאמר לעיל דאתי לרמוז

שמתו על שהיו מחוסרי מעיל. י"ל דתרתי נפקי מינה דהי מינייהו מפקת. אבל בתנחומא לא גריס זה הפסוק בבואם אל אה"מ:

הה"ד וימת נדב ואביהוא וגו' ובנים לא היה להם. דמשמע שע"י כן מתו. ואע"ג דבשביל ביטול פ"ו לחוד ליכא חיוב מיתה מ"מ כיון דהוה בהו חטאות אחרות אהני נמי חטא זה לקרב מיתתן. ועוד שהעומד לפני ה' בחטא כל דהו מדת הדין פוגעת בו. וכן צריך לומר להא דאמר בסמוך שחצים היו. ולזה שאמרו מתי ימותו שני זקנים הללו. דוודאי משום זה לחוד לא היו חייבים מיתה:

שלא היו להם נשים. כדילפינן בסמוך מבחוריו אכלה אש:

ביתו זו אשתו. מה שגרם מיתה מפני שחסרו כפרה לנשים נראה משום דבפרשה בזאת יבא אהרן כתיב ואל יבא בכל עת ולא ימות שמעינן שכל שלא יעשה כסדר הזה הוה בלא יבא וחייב מיתה. ואי לא יכפר בעד אשתו נמצא שאינו מקיים מה שכתוב בסדר הזה. ואע"ג דעדיין לא הוזהרו בדבר זה לפי הנראה מפשט הכתובים. אפשר לומר דאין מוקדם ומאוחר בתורה:

פסקה י

שחצים. גאים וגדולים בדעתם:

אבינו כ"ג ואני ב' סגני כהונה. קשה הא לא הוי אהרן כ"ג ובניו סגני כהונה אלא ביום ההוא וא"כ לא אפשר שיאמרו כן אלא ביום ההוא. ובשביל יום אחד קאמר הרבה נשים יושבות עגונות ושמא עיקרה משום אחי אבינו מלך אחי אמנו נשיא. ואגב אורחיה קאמר נמי אבינו כ"ג ואנו ב' סגני כהונה אע"ג דלא שייך אלא בההוא יומא:

משום בתולותיו לא הוללו. שפי' שלא נכנסו לחופה שנקראת בית הלולא לפי שמהללים בשירים החתן והכלה. ואע"ג דהאי קרא במלחמת פלשתים כשנשבה הארון מיירי כמבואר בכתובים ומה ענין נדב ואביהוא התם. יש לומר דהכי קאמר קרא שם דרך קינה דכיון דבנדב ואביהוא נשרפו בסבת בתולות שלא הוללו א"כ היה ראוי שלא ימותו כהניו מפני נשותיהם שלא יהיו אלמנות. ולא היה כן אלא שכהניו בחרב נפלו ואיך אלמנותיו לא תבכנה על הרעה הגדולה הזאת:

מלמד שהיו משה ואהרן. דייק מדלא קאמר ונדב ואביהוא שהיה משמע שהם טפלים למשה ולאהרן. אלא אמר נדב ואביהוא מוכח שהיו גאים ומבקשים לעמוד במקום משה ואהרן בחשבם עצמם חשובים כמשה ואהרן ולא טפלים להם:

מתי ב' זקנים הללו מתים. ר"ל שאמרו שמשה ואהרן אינם ראוים להיות מנהיגים כי אם מצד שהם זקנים ולא מצד מעלתם [כלי יקר]:

סייחין כו'. הוא מליצה שגורה שלא יתהלל הילד מול הזקן ולא הבן מול האב שהוא יחיה יותר ממנו. סייחין פי' בהמות וסוסים קטנים:

מכאן שהיו ראוין להשלחת יד. רק שחסדו גבר עליהם מבלי ישלח יד עליהם. והמתין להם שלא לערבב שמחת התורה:

קילורין. בלשון רומי ויוני עוגה ומין פת [מוסף הערוך]:

ויחזו. סיפיה דקרא ויאכלו וישתו:

שזנו עיניהם מן השכינה כו' ר' יוחנן אמר אכילה ודאי כו'. אין ביניהם אלא דלר' יהושע פי' ויאכלו וישתו שהיה לבם גס כמתוך אכילה ושתיה. כי ראיית המחזה הוא רק מתוך שמחה הנפשית ולא יצורף אליו שום שמחה גופנית מאומה. וראייה כזה היא שמחה מעורבת ביראה. אבל שמחה הגופנית הבאה מתוך מאכל הוא שמחה לבד בלי יראה והכנעה. וזה היה מתאר הכתוב שהיה חזיונם כמתוך מאכל ומשתה. ולר' יוחנן הסתכלות בשכינה גופה מקרי אכילה ושתיה שזה מזון הצדיקים:

שפרעו את ראשיהן. הוא ענין ביטול החוש שהראש זקופה למעלה מרוב התבודדת והראש נעשה פרוע:

וגיסו. והגדילו:

לא זן. כי מצא בלבו הכנעה והסתרת פנים למאד. וע"כ בסוף נהנה כי שרתה עליו למאוד עד שקרן עור פניו. והם להיפך שזנו ע"כ לא נהנו ומתו:

ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. וזה היה לו ע"י שדבר ה' עמו פנים בפנים:

וכי לפני ה' מתו. ס"ל שלא מתו בני אהרן אלא בחוץ מקום שהלוים מותרים ליכנס מדכתיב ויקרבו וישאום בכתנותם אך קשה יהיה איך שיהיה הן אם מתו בפנים והן בחוץ אמאי לא אמר משה אל אלעזר ואיתמר. הא לקרובים מצוה וחובה לטמא. ותירץ בזית רענן מפני שהיתה מוטלת עבודת היום על אהרן ובניו. ואהרן לבדו לא היה יכול לעבוד עבודת כל היום ואם יטמאו את עצמם אז בע"כ ידחה עבודת היום או לעשות בטומאה. לכן לא היו רשאים לטמא את עצמם עכ"ד:

לפני ה' שני פעמים. היינו חד בפרשה שמיני דכתיב וימותו לפני ה'. וחד בהאי קרא וימת נדב ואביהוא לפני ה'. ולהלן בדברי הימים כתיב לפני אביהם זימנא חדא לחוד. ובדוכתי אחריתי לא אשכחן שהזכיר גבי מיתתן שהיתה לפני אביהם. דסגי במאי דכתב לה בחד דוכתא וה"נ לפני ה' סגי דלכתוב רק חדא זימנא. אלא לרבויי אתא לומר שהוכפל הקושי. אחד על נדב ואביהוא עצמן ע"ד יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. והשני על צער אהרן שמתו בניו בחייו:

וכי במדבר סיני מתו. שאע"פ שהקמת המשכן במדבר סיני היה. מ"מ מכיון דמתו באהל מועד ה"ל למימר שמתו שם ולא להזכיר שם כלל המקום שהיה בו אהל מועד:
אלא מלמד שמהר סיני נטלו כו'. ופי' במדבר בדבור גזרת סיני. והוא מלשון ומדברך נאוה:
משל למלך. כי היכי דלא תקשי כיון דבסיני נגזר עליהם מיתה אמאי שביק לה להשתא אי כדי שלא לערבב שמחת מ"ת השתא נמי איכא שמחת הקמת המשכן. לה"ק דהאי דמי לשמחת בתו והאי דמי לשמחת עצמו וניחא ליה לערבב שמחתו ולא של בתו:
אם אני הורגן עכשיו הריני מערבב שמחת בתי. דמ"ת חשיב כנשוי בת כדאמר בש"ר פ' ל"ג משל למלך שהיה לו בת יחידה כו'. כי הוא בת מלכו של עולם החכמה העליונה:
הריני מערבב שמחת בתי. כי אילו נתעצבו ביום ההוא לא היתה התורה נכנסת בלבם כל כך שאין הנבואה שורה מתוך עצבות. וכן לדבר הלכה. וכל אחד קבל ביום ההוא מסיני כל מה שעתיד ללמוד כדלעיל ש"ר פ' כ"ח. וע' מ"ש לעיל בענף:
זה הר סיני. ששם נתחתן לישראל ע"י התורה שהיא כבת שנישאת להם כדאי' ברבה סדר תרומה:
זה אהל מועד. וקרי ליה שמחת לבו כי בו שרתה שכינה על ישראל והיתה שמחה גדולה לפני ה' ולפני ישראל:

פסקה יא

היו קודמין. לאו דוקא דהא אילו היו קטנים או שאינם ראוים כאביהם לא היו קודמים. אלא כלו' היה אפשר שיהיו קודמין:
במותו. פי' אבל בחייו לא שמשו בכהונה גדולה רק בכהן הדיוט:
ניתזא צינורא. פי' שמטה רוק. וטמאתו שרוקם מטמא כזב. וע' יומא דף ט"ז:
ואמרת חלוקי. שפת החלוק הפנימי הפונות לקרקע כשהוא לבוש היא נקראת אמרת חלוקו וכשפושטו מלמטה למעלה נמצא קורות הבית רואות אותן שהן פונות לצד מעלה ואין זה דרך צניעות שאז לא יוכל להתכסות בסדינו שלא ראה בשרו קצת. אבל כשהוא פושטו דרך ראשו כמו שהוא דרך לבישתו אז יוכל להתכסות בסדינו מתחת ויכנוס במטתו כשהוא פושטו ולא יראה בשרו וכדרך זה אין קורות הבית רואות אמרי חלוקו מכיון דאינו פושטו באופן שיתהפכו כלפי מעלה:
כל קמחייא כו'. פי' קמח של כל בני העולם קמח. וקמח של קמחית זאת היא סולת. ועל שם שנקראת שמה קמחית דרשו כן:

כל כבודה בת מלך פנימה וגו' ממשבצות זהב לבושה. פי' אם תכבד עצמה בתוך הבית. תזכה להעמיד בנים כהנים גדולים שנאמר בהם ושבצת כתנות שש. ועשית משבצות זהב:

פסקה יב

מיתת אהרן לשבירת הלוחות. דבתר בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים וגו' כתיב ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן:

באחד בניסן. כשיטת תורת כהנים שפירשו ששמיני למלואים היה ר"ח ניסן. דלא כשטת הספרי דס"ל דשמיני למלואים היה ח' ניסן ומה שיקשה על שיטה זו ע' ברא"מ בפרשה קח את אהרן ובפרשה ויהי ביום השמיני שמתרץ הכל:

ולמה מזכיר מיתתן ביה"כ. כלומר שבא להזהיר על מעשה יוה"כ:

ומנין שיה"כ מכפר. ר"ל מנין שיה"כ עצמו מכפר אפילו בלא קרבנות הנעשים בו:

ומנין שמיתתן של צדיקים מכפרת. אע"ג שכבר למד לעיל מהיקש שמיתתן מכפרת. בא לומר היכן מצינו שכיפרה. ומייתי משאול [זית רענן]:

פרק כא

פסקה א

הה"ד ה' אורי וכו'. משום דבעי למדרש בזאת יבא אהרן במצות דאיקרי זאת כדלקמן מייתי סמך מהאי קרא דכתיב ביה בזאת אני בוטח. והיינו בהבטחת בזאת יבא אהרן לפום מאי דדריש ליה בסמוך בר"ה ויוה"כ. ומכיון דמייתי הכא האי קרא דריש ליה בכמה אנפי ברישא כדרך המדרש:

ממי אירא עזי וזמרת יה. אין טעם לגירסא זו. ובשוח"ט גרסינן ממי אירא ויאמר משה אל העם אל תיראו וגו'. ה' מעוז חיי עזי וזמרת יה. ממי אפחד תפול עליהם אימתה ופחד:

אין הרשע כו'. משום דמפרש בשרי ממוני והראיה מאחלק שלל. ואית מאן דמפרש במכילתא אחלק שלל שפרעה יחלק שלל לחיילותיו מאוצרותיו. מביא מזה ראיה לפי' דלא כמכילתא:

איפופסין. פי' גזר דין:

מתוך פיו. וזה מפלאי ה' שיכריחנו שבפיו יזכיר רעתו ויכיר בה אם ישים לב. או שעל ידי זה יתקיים הדבר שמסגולת דבור האדם לעשות רושם ע"ד פי כסיל מחיתה לו:

אלא תורישמו. לא הבנותי דקדוק זה שכנוי הרבים מעולם מצאנוהו במ"ם וי"ו כמו תביאמו ותטעמו וכאלה רבים. ולמה תתחלף ההבנה בין זה לזה. וע' ביפ"ת:

מורישׁ אני כו'. דרשו תורישמו לשון ירושה וכדמפרש ואזיל כאילו כתיב תוריש למו:
צרי ואויבי לי וגו'. המה כשלו ונפלו:
בזאת שהבטחתנו ה' ילחם לכם. בשוח"ט גרסינן בזאת אני בוטח ואין זאת אלא תורה שנא' וזאת התורה. ונראה שפירושו בזאת שהבטחתנו בתורה ה' ילחם לכם. וכדגרסינן בילקוט. ואע"פ שהבטחה זו מפי משה היתה קודם נתינת התורה. מכיון דכתיב בתורה קרי ליה בתורה. ותני במכילתא שה' ילחם לכם הוא לדורות. דאי לאותה שעה הא כבר אמר התיצבו וגו' וזהו כוונת המדרש מכאן ואילך אמרו ישראל כו':

פסקה ב

פתר קרא בפלשתים בקרוב כו'. והא דלא חש ר' שמואל ב"נ לפרש לפי שיטתו מאי אורי וישעי כדפירש רבי אליעזר לפי שיטתו. יש לומר דפשיט ליה לפרש ה' אורי וישעי בענין זה שפירושו שבטח בה' שיאיר לו ויושיענו ולכן לא ייירא משום אדם וכמו שכתב ואני בא אליך בשם ה' צבאות. ומה שכתב ה' מעוז חיי ממי אפחד היינו שעל ידי שהגביר ה' להצילו מהארי והדוב בטח ולא יפחד וכמ"ש ה' אשר הצילני מיד הארי וגו'. ופירש אורי היא היציאה מהצרה שהיא כאפילה. ולא הוצרך לפרש רק בקרוב עלי מרעים דדייק בגלית מדכתיב ביה לשון הגשה ויגש הפלשתי השכם והערב. וכתיב שם הולך וקרב אל דוד. וכן לאכול את בשרי דאשכחן התם ואתנה את בשרך וגו':
הארץ אוחזתו. דלכאורה קשה איך אמר לאכול את בשרי על גלית הא נתן הבחירה לדוד באומרו לכה אלי. ואם לא ירצה לא ילך. להכי אמר שהארץ אוחזתו. ורבנן אמרי שע"י חולי הצרעת לא היה יכול לילך:
הארץ אוחזתו. לאו דוקא. דהא בתר הכי כתיב והיה כי קם הפלשתי וילך ויקרב לקראת דוד אלא כלומר כי השיג בשעת מעשה כבידות גדול כאלו הארץ אוחזתו ולא יכול להלוך כדרכו אלא בכבידות ומתון. והיה זה כדי שלא יתקרב אל דוד כי אז לא יוכל להכותו באבן הקלע שדרכה לקלע ברחוק מקום:
אנא אמינא טעמא. טעם וראיה לזה:
קפליות. פי' בערוך מנעולים ובאגדת שמואל גרסינן כבלים. והיינו הך כלומר שנכבדו כל רמ"ח איבריו כאילו הם אסורים בברזל ולא יכול לזוז:
על רמ"ח אברים שהיו בו. כצ"ל [יפ"ת]:
לא תרפי ליה. כי אחר שנסגר בזממו מבלי יוכל להלוך לא תרפי ליה שלא ירפו קשרי כבליו להוציאם מעליו. ובאגדת שמואל גרסינן לא תשרינן פי' לשון התרה. והיינו הא:

חזק כתפוי. צ"ל רומם כפתוי. וכן באגדת שמואל [א"א ויפ"ת]. ופי' כפתוי קשרו. מלשון כפיתו בסרבליהון. וירומו קאי אזממו. דהיינו הקשרים והכבלים שנתן עליו. וקאמר שיתרוממו ויגדלו מאד עליו שלא יוכל לנתקן:

מתאוה בדוד. פי' גלית היה מתאוה בדוד ליקח לו לקלון מפני שהיה אדמוני וכו'. וצריך לומר שגילה רוע כוונתו זאת לדוד. דאל"כ מנא ידע דקאמר אל תתן ה' מאויי רשע:

אבל ותאות צדיקים יתן. ר"ל שכתיב תאות לשון יחיד תאוה אחת. ובגלית אמר מאויי לשון רבים מוכח שמלבד תאות הנצוח ה"ל עוד תאוה לדוד:

אבל ותאות צדיקים יתן. כי כל תאותם לדבר טוב וראוי. לא להנאה גופנית ושום דבר איסור:

הלקוהו בצרעת. ועי"כ לא היה יכול להתנועע כדרכו והוצרך לומר לכה אלי:

צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו ותטבע האבן במצחו ויפול. כצ"ל [יפ"ת]:

בסקווטורים. לפי ענינו פי' הבטחה או מתנה ובערוך גרס בסקבטרין ופי' ספר שכותבין בו דיני המלכות ונימוסיו:

ואמר להם לזקנים. בילקוט תלים ושמואל לא גרסי ליה:

וזאת ליהודה. כדאי' בספרי מלמד שהתפלל משה על דוד אמר לפניו רבש"ע בשעה שדוד מלך ישראל שרוי בצער ומתפלל לפניך אתה מעלה אותו מתוכה. ואל עמו תביאנו שתחזירו לאחיו בשלום. ידיו רב לו בשעה שהרג את גלית ע"כ:

פסקה ג

ריב"ל פתר קרא בעמלקים בקרוב כו'. והא דלא מפרש מאי אורי וישעי. משום דפשיטא דה' אורי היינו מה שהאיר לו ה' בזיקים וברקים כדמסיים למילתיה. וישעי היא התשועה שהצילו בניהם ונשותיהם כדמפורש במקרא:

ושתי נשי דוד נשבו. ונשיו כבשרו ע"ד והיו לבשר אחד. ובילקוט תהלים מסיק בשרי זו אשתו:

ואויבי. המה כשלו ונפלו:

מהו למחרתם. מפני שהמשמעות מהנשף ועד הערב מתחלת הלילה עד הערב של יום המחרת כתרגומו. בעי מהו למחרתם דלמחרתו מבעי ליה. ולהכי משני ב' לילות ויום אחד דהשתא פי' מערב יום זה ועד ערב יום שני וכל אותו הערב עד הבוקר שהוא המחרת. ומ"ם למחרתם מחרת שני הנשפים שעברו. ומלת עד עומדת במקום שנים כאילו אמר ועד למחרתם וכפירוש הרד"ק ועיין בריש ברכות וצ"ע:

בסקווטריס. ובשו"ט מז' פ"ד וק"ב הגי' אגוסטריין ופי' במ"ע שהוא צוואה שמצוה הנפטר מחבירו והיא ברכת משה קודם מותו ליהודה ועזר מצריו תהיה. ע"ש בספרי [רד"ל]:

פסקה ד

אורי בראש השנה. שמוציא לאור משפטינו כדאמר לקמן פ' כ"ט שהופך מדת הדין לרחמים לישראל:

וישעי ביוה"כ. שמוחל עונותינו והיא תשועת הנפש:

עזי וזמרת יה. מיותר [א"א]. וכן בשוח"ט ובילקוט ליתא. או אפשר דהכי גרסינן ה' מעוז חיי עזי וזמרת יה. וקא מפרש מעוז חיי על התורה שבזכותה נחיה. ומייתי דוגמא מעזי וזמרת יה לפרש מעוז על התורה דהכי שניא במכילתא אין עזי אלא תורה [יפ"ת]:

ואלו אינן יורדים. היינו רובם שאע"פ שחוטאים רובם זכיות ונפרע מהן הקב"ה בעוה"ז ביסורין. וקטרוג או"ה היינו דכיון דהא אית בהו חטא למה אינם יורדים לגיהנם:

השטן בגימטריא שס"ד כו'. קשה הא ה' דמלת השטן הוא רק משמש לפעולת ה' הידיעה. אבל עיקר שמו שט"ן. וכי שמו השטן. וא"כ עדיין חסרו ה' ימים. ותירץ ביערת הדבש דהארבעה ימים שבין יוה"כ עד סוכות ויום ראשון דסוכות ג"כ ליית ליה רשות לקטרג ולהשטין ע"ש מלתא בטעמיה. ועיין עוד בענף:

ביוה"כ אינו מקטרג. שאין לו רשות לקטרג ביוה"כ כדאי' בשלהי פ"ק דיומא. ופליגא אדפרדר"א דאמר שבכל השנה אין לו רשות לקטרג על ישראל אלא ביוה"כ יש לו רשות ולפיכך היו נותנין לו שוחד גורל אחד לעזאזל וכשרואה שאין להם חטא ביוה"כ מעיד על צדקתם לפני ה':

אם תחנה עלי מחנה של סמאל. והא"א והיפ"ת גרסו מחנה של שרי או"ה. וכן הוא בשוח"ט:

שהבטחתנו בזאת כו'. כלו' שבקיום מצות אהרן ביוה"כ יכפר על ישראל ולכן אין מקום ביום ההוא לשטן לקטרג ולכן לא אירא בקטרוג שרי או"ה:

פסקה ה

זש"ה כי בתחבולות כו'. דק"ל מאי בזאת יבא אהרן. דבזה או באלה מבעי ליה כדמקשי בפ"ק דיומא. ולהכי בעי למימר דרמיז אכל הנך מצות דכתיב בהו זאת כדלקמן. ומייתי סמך מכי בתחבולות תעשה לך מלחמה דדריש ליה לשון חבילה דרך אסמכתא. ובריש דריש המלחמה שנעשית ע"י חבילות של מצות בסתמא דאינשי דהיינו בעלי תשובה והדר דריש ליה בכ"ג ביום הכפורים:

אם עשית חבילות של עבירות. ותרצה לעשות תשובה. תעשה תמיד היפך ההרגל שלך שבאותו אבר שחטאת תעשה בו מצות תמיד עד שההרגל תעשה טבע ולא תחזור לסורך:
עינים רמות. אם חטאת בעינים רמות עשה כנגדו מדה טובה נגד מדה רעה. וכן כולם:
אחר מילה שהיא בין ברכים. פי' להיות מוהל. ואפשר הוה סנדיקוס כמ"ש בתהלים מז' ל"ה בילקוט ברכי בהן אני עושה סנדיקוס לילדים בשעת מילה ופריעה ואפשר לזה נתכוין ג"כ בת"י ס"פ ויחי שתרגם ילדו על ברכי יוסף כד אתילידו גזרינון יוסף. כי בימיהם היה המוהל עצמו סנדיקוס [רד"ל]:
פתר קרא בקברניטין המד"א. ויקרא אליו רב החובל. כן גירסת הערוך. ופי' קברניטין מנהיגי הספינות. ודעת רבי יוחנן דהאי קרא אתי לאשמועינן כשיצה"ר מתגבר באדם לבטלו מהמצוה צריך לבקש תחבולות שונות לנצחו. וזו היא המלחמה הנזכרת בכתוב. ודומה זה לקברניט המתחכם להנהיג הספינה בכל הרוחות הנושבות בתחבולות פרישת הנס כפי הרוח הנושב:
פתר קרייה במשניות כו' צריך אדם לשקע עצמו במשניות שאם ירחיק כו'. כן הוא גירסת הערוך ור"ל שדעת ר' בנאה קרא אתא לאשמועינן שאע"פ שאחז"ל שאין לך מדה טובה מהתלמוד היינו גמרא לפי שאין פוסקין הלכה ממשנה. מ"מ ראוי שיעשה האדם יותר עיקר מלימוד המשניות יותר מהפלפול. משום דצריך ליגמר איניש והדר ליסבר שאם ירתיק [מלשון עשה הרתוק פי' שלשלת] כלומר אם יקשור משנה במשנה אז יפתחו לו להבין האמת ושוב יתעסק במה שירצה אם לתלמוד לתלמוד אם להגדה להגדה. או פי' ירתיק מלשון מרתיק עלי דשמות רבה פ' ל"ג שפירושו דופק. וירצה שהדופק בשערי המשנה יפתחו לו לתלמוד ולהגדה. שאחר קדימת הידיעה במשנה הפתח פתוח אל כל אשר יחפוץ אח"כ. ופי' כי בתחבולות שבחבילות וחבור המשניות תעשה מלחמתה של תורה שהיא התלמוד והפלפול:

פסקה ו

בזכות התורה כו'. פי' תורה שבעל פה [ש"ך על התורה]:
זאת בריתי. פי' סמך זאת אל הברית:
אשרי אנוש יעשה זאת. פי' לכלה הכלולה [ש"ך]:
בזכות ירושלים. פי' ירושלים של מעלה [ש"ך]:
וזאת אשר דבר להם אביהם. פי' השכין עליהם המדה הזאת [ש"ך]:
בזכות יהודה. פי' אלופי המלחמה שנאמר ללמד את בני יהודה קשת [ש"ך]:
דמתה לתמר. פי' כי התמר כלול זכר ונקבה [ש"ך]:

וזאת התרומה. אע"ג דאין זה תרומת דגן שהוא זכות תרומה דקאמר. רמז בעלמא מייתי ללשון תרומה [יפ"ת]:

בזאת יבא אהרן. אע"ג דדרשינן ביה כל הני דכתיב בהו זאת. עיקריה בסדר הקרבנות של יום הכפורים. דאין מקרא יוצא מידי פשוטו:

פסקה ז

מה כתיב למעלה כו'. משום דקשה ליה לרבי אבין ג"כ מלת בזאת כדלעיל. לכן מתרץ רבי אבין דע"י דקאמר לך ונחמו קאמר בזאת שאחר שיהיה מנוחם יבא אל הקדש ולא בעצבון. וזאת ירמוז אל הנחמה:

לך נחמו בדברים. וענין הנחמה יש לומר מה שיבשרו על מנין בזאת שהוא חי ת"י שנה כדלקמן. או מה שנמחל לו עונו במיתת בניו כמו שנגזר עליו כלוי בנים כדלעיל פ"י:

כמד"א דברו על לב ירושלים. אע"ג דדבר אל אהרן אחיך דבק עם ואל יבא בכל עת. מפרש ליה נמי בענין נחמה משום דק"ל דה"ל לכתוב אל יבא ומדכתיב ואל יבא משמע דמילתא אחריתי הוא. להכי דריש דבר אל אהרן מילתא באנפי נפשה דהיינו ענין הנחמה. והדר דבור אחר דהיינו ואל יבא וגו':

ואל יבא בכל עת א"ר יהודה כו'. ורבי יהודה מתרץ הא דכתיב בזאת הוא כלפי מה שאמר משה אוי לי כו' והשיבו הקב"ה לא כשם שאתם סבור אלא בכל שעה שהוא רוצה ליכנס יכנס רק שיכנוס בסדר זה:

יש עת לשעה ואל יבא בכל עת. וסבר משה שכך פירושו שאל יבא בכל שעה ושעה רק שאם בא בשעה אחת צריך להפסיק שעה אחת ואל יבא עד שעה ג':

ומים במשורה תשתה. וסיפיה דקרא מעת עד עת תשתה. והיינו ליום. כדלעיל מיניה עשרים שקל ליום מעת עד עת תאכלנו. והא דלא מייתי ההוא קרא אפשר דניחא ליה מהכא דהוי פסוק שני וא"כ תרי זימני אשכחן עת ליום:

ויהי לתשובת השנה. וסיפיה דקרא לעת צאת המלכים:

עד עת בא דברו. שגזר ה' על יוסף שיהיה אסור בסוהר י"ב שנה שבן י"ז שנה היה כשפירש מאביו. ושנה אחת היה בבית פוטיפר ושלשים היה בעמדו לפני פרעה. הרי שהיה בבית האסורים י"ב שנה:

יש עת לע' שנה שנאמר. (ירמיה כט):

לפני מלאת לבבל שבעים שנה. כצ"ל [יפ"ת]. וכן הוא בשוח"ט:

מעת דגנם כו'. וקרא בהצלחת רשעים מיירי והצלחתם כל ימי חייהם בעוה"ז:

לא עת לשעה כו'. לא דק בלישנא דאיפכא ה"ל למימר לא עת לעולם כו'. ובשוח"ט לא גרס ליה:

אלא בכל שעה שהוא רוצה לכנוס יכנוס. שכך פי' האמיתי ואל יבא בכל עת אך אם יבא בסדר הזה יוכל לבא בכל עת ובכל שעה. וכדאיתא בש"ר סוף פרשה ל"ח אהרן היה נכנס בכל שעה לבית קדשי הקדשים. משום דבאמת שאף ששאר כהנים גדולים אסורים ליכנס לק"ק אלא ביום הכפורים ורק ד' פעמים שהיה נכנס לצורך העבודה. אבל אהרן היה מותר לכנוס בכל יום ובכל שעה ושעה רק שיכנוס בסדר העבודה שנאמר בפרשה זו. והא דכתיב בפרשת תצוה וכפר אהרן אחת בשנה צ"ל דר"ל אחת בשנה מחויב לכפר. ועיין בחכמת אדם בסופו בשם הגר"א באריכות:

ר"י ברבי אלעאי אומר בל"ו זגין כו'. קבלה היתה בידם שהיו שלשים ושש זוגין ושלשים ושש רמונים. אלא שבהא קמפלגי דר"י סבר כלן שלשים ושש ח"י בצד זה וח"י בצד זה. ורבנן סברי ששה ושלשים מכל צד. ועיין בשלהי המזבח מקדש. אך לכאורה תמוה דהן היו במעיל והוא לא נכנס שם אלא בד' בגדי לבן הכתובים בפרשה. ואולי משום דאילו ואיל העם ואימורי חטאת היה מקריב בשמונה בגדים:

בל"ו זגין כו'. ורמז לדבר בפר בן בקר לחטאת ר"ת עולה ל"ו. וכן ואיל לעולה ר"ת ל"ו [רד"ל]:

פסקה ח

ר' חנינא כו'. איידי דקאמר הכא בל"ו זגים כו' דהיינו משום ונשמע קולו. מייתי הך עובדא דהוה סכנה משום דנכנס לביתו פתאום. וכן הא דרשב"י ורב ורבי יוחנן דאמר דאין ליכנס לבית פתאום משום ד"א כמו שאכתוב לומר דמאי טעמא קאמר הכא ונשמע קולו וכו' כדי שינהוג בכניסתו לפני ה' כדרך העולם שאין ליכנס פתאום:

היה משלח כו'. תמיד היה שולח לתוך ביתו לידע כל ענייניהם:

בא והשיאה. ורבי חנינא לא גילה הדבר לר"ע:

ואעפ"כ. כלומר אעפ"כ ששלחה לו אשתו כך. לא הניח למודו. עד שצפה ר"ע ברוח הקדש ואמר כך. ואז קם והלך במצותו:

ידע מהו אומר. רבי חנינא ידע והבין דעליו הוא אומר כן:

קם נסבי רשותא. לקח רשות מר"ע והלך לו:

בעי לעייל כו'. היה רוצה ליכנס בתוך ביתו ומצא שפינו הבית לזוית אחרת בעיר:

אזל כו'. הלך וישב לו על מלויתיהון דנשיא אל שפת הבור ששם ממלאין הנשים כדיהן מים:

דטליותא כו'. שמע קול הנערות שאמרו בת חנינא מלא כדך ועלה לך. והבין שהוא בתו:
עד שיצתה נשמתה. שהשמחה הפתאומית תפתח הלב והחום הטבעי יוצא ומתפזר בחצוני הגוף ויתקרר הלב:
ד' דברים הקב"ה שונאן. ואע"ג דכל דבר עבירה שונא ה'. לא מייתי הכא מילי דאיסורא אלא מילי דחוצפא בעלמא. והיינו דקאמר אף אני איני אוהבן כלומר דמילי דדרך ארץ נינהו ומסברא דדעתא דאינשי מאיסי:
האוחז באמה. מיירי בנשוי. א"נ באוחז מעטרה ולמטה דשרי. מ"מ אין זה דרך צנועים:
והמשמש מטתו ערום. שיש לו להיות צנועה בשעת תשמיש כדאמרינן בנדרים (תוס' פרק כל היד). ואע"ג דאמרינן בכתובות שארה זו קירוב בשר שלא ינהוג בה מנהג פרסיים שמשמשין מטותיהן בלבושיהן. יש לומר דעכ"פ הכתונת ילבש ומ"מ מקרי קירוב בשר [ז"ר]:
לבית פתאום. דילמא עבדי מילי דצניעותא:
אל תכנס לעיר פתאום. טעמא משום סכנתא שאם יתבשרו בני ביתו פתאום שהוא בא יתעלפו מרוב שמחתם כענין רבי חנינא דלעיל. אלא קודם בואו יודיע את בני ביתו ע"י עוברים ושבים שהוא מוכן לבוא:
ואל תכנס לבית פתאום. היינו אפילו כשהוא בעיר וטעמא דילמא עבדי מילי דצניעותא:
שחרר עבדך ותן לה. ואע"ג דהמשחרר עבדו עובר בעשה. מצוה רבה שאני כמ"ש תוס' בגיטין [ז"ר]. דאם ישהנה בבית תבוא לידי זנות:
הוה מבעבע. ומיירי שלא היה בא פתאום שכבר ידעו בבואו. ומ"מ הוה מבעבע בקולו משום כבוד בעלמא כמי שנוטל רשות תחלה. וכן ונשמע קולו דכהן גדול אינו אלא משום כבוד. דהתם לא הוי משום צניעותא. אלא דכיון דדרך ארץ הוא שלא ליכנס לבית חבירו פתאום עביד הכי כ"ג בבהמ"ק. מבעבע ענינו השמעת קול:

פסקה ט

בזאת הכתוב מבשרו. משום דק"ל דבזה או באלה מבעי ליה כדכתבתי לעיל. דריש בזאת לגימטריא דידיה דהיינו ת"י:
וכי עלתה על דעתך. והלא בהר ההר מת בשנת הארבעים:
אלא מקדש ראשון כו'. ר"ל כיון דהיו הכהנים גדולים צדיקים ה"ל כאילו היה אהרן חי כל הת"י שנה שעמד המקדש ראשון. דכל שמניח בן כשר כאילו לא מת:
י"ח כהנים. עיין בתוס' פ"ק דיומא:
כיון שחזרו. מימות שמעון הצדיק ואילך [מת"כ]:

בדמים. שהיו נותנין למלך:
ומחוקיהן. שה"ל להביאן גדושות וכדי שלא יפלו המעות הביאן מחוקות ומה שחסר מפני שהיו מחוקות הביא בעד זה המחוקות של כסף. והוא כמין עץ שבו מוחקין המדות:
כפה סיח את המנורה. כלומר שהמרבה בשוחד נוצח לאחר. ומפני שאירע כן בענין בהמה ומנורה כדאי' בפ' כל כתבי אתא חמרא ובטש לשרגא. פי' החמור דחה המנורה. היה למשל בכל כיוצא בזה:

פסקה י

מפני מה כ"ג כו'. טעמיה לפרש בזאת בזכות המילה דאיקרי זאת כדרבי יודן דלעיל. ומייתי סייעתא לזה ממה שהיו הבגדים שמונה לזכר זכות זה. והיה צריך זכות שלא יוזק מהמלאכים העומדים שם. והיינו דמייתי בריתי היתה אתו החיים והשלום כלומר שע"י זכות בריתי היה לו חיים ושלום ולא יוזק:
שאין קטיגור כו'. פי' בתוס' פרק השותפין שכל דבר הבא לכפרה לא היה בא בדרך שיהא בו קטיגוריא. ובגדי כ"ג לכפרה בא כדאמרינן לעיל פ"י:
לחוס על ממונם. שאילו שמש בבגדי זהב היו צריכין הוצאה מרובה שצריכין לעשות לו חדשים ביום הכפורים. שאותן שמשמש ביום הכפורים אינן ראויים עוד שטעונין גניזה. ואפילו לרבי דוסא דאמר ראויים הם לכהן הדיוט היינו השתא דהוו דבוץ כבגדי כהן הדיוט. אבל אלו היה של זהב לא יועילו לכהן הדיוט דאינו יכול לשמש בבגדי זהב:
גאוה. שלא יתגאה כהן גדול במקום שיש שם עיקר השכינה היינו ק"ק:

פסקה יא

זה אברהם. בזכותו:
טובים לך כו'. דאל"כ מה צריך לומר טובים דפשיטא שיקח לכבוד אביו היותר טובים. לכך דריש טובים לך ולבניך. דאי טוב לך לחוד דהיינו לקבל הברכות. הא כבר כתיב בתריה להדיא בעבור אשר יברכך לפני מותו. אלא צריך לומר נמי טובים לבניך כלומר בהיותם טובים לך יהיו טובים ג"כ לבניך. כי אתה סימן לבניך לדורות שיזכו בכפרת השני גדיים ביוה"כ [נזה"ק]:
ת"ל בד בבד יהיה. ת"ל מצאתי בפסיקתא פ"מ וז"ל ומנין שאף בזכות האמהות שנאמר (ויקרא ט"ז) כתונת בד קדש ילבש. ומכנסי בד. ובאבנט בד. ובמצנפת בד. הרי ארבע אמהות עכ"ל ונראה שכוונת המדרש כאן ג"כ כן מדכתיב ד"פ בד רמז לד' אמהות. והרמז דבד ידרוש לשון משקל כמו בד בבד יהיה דמתרגמינן מתקל במתקל. ולהכי מייתי בד

בבד יהיה. וירצה שד' אלו משקל במשקל והיינו ד' אמהות ששקולות זו כזו שארבעתן צדקניות ונביאות היו:

כשירות של מעלן כו'. כן הוא במדרש שנדפס עם היפ"ת. וכן הוא בילקוט. והוא מלשון שרת כמו ושרת את אחיו. ועניינו כי הכהן הגדול פועל במעשיו דוגמת העניינים אשר למעלה. כי בית המקדש של מטה מכוון למקדש של מעלה שחביבה לפני ה' עבודת כ"ג כעבודת העליונים:

פסקה יב

תני רבי חייא מלמד שטעונין גניזה. רבי דוסא אומר כשרין הן לכהן הדיוט ואין כשרים ליום הכפורים אחר. כצ"ל. ופי' שטעונין גניזה. מסיפא דוהניחם שם דריש. וממילא שס"ל שאינן כשרים ליום הכפורים אחר וה"ה לכהן הדיוט בשאר ימות השנה. דאל"כ אמאי טעונין גניזה דקאמר. ורבי דוסא ס"ל דכשרים הם לכהן הדיוט כדלמד בפ"ק דיומא מדכתיב גבי תרומת הדשן ולבש הכהן מדו בד ומכנסי בד ילבש על בשרו. וילבש יתירא הוא דהא כתיב ברישא דקרא ולבש. ולא היה צריך לומר אלא ומכנסי בד על בשרו. אלא לג"ש אתא דילבש ילבש. למימר דבגדי כ"ג ביוה"כ דכתיב בהו כתונת בד קדש ילבש. כשרים להדיוט כל השנה. דלא תימא והניחם שם כתיב בהו לומר שטעונים גניזה. אלא שלא ישתמש בהם כ"ג ליוה"כ אחר. כן פרש"י שם:

ומי יאמר כו'. יש כאן חסרון לשון והכי אי' בירושלמי בעון קומי רבי אבהו והא כתיב וכל אדם לא יהיה באהל מועד אפילו אותם שכתוב בהם ודמות פניהם פני אדם לא יהיו באהל מועד. אמר לון מאן אמר לי דהוה בר נש אני אומר הקב"ה היה. וכתב עליו בעל עין יעקב. אין פירוש בר נש אדם ממש שהרי פסוק ודמות פניהם פני אדם הוא על אחד מד' חיות המרכבה הדומה לאדם. אני אומר שהזקן ההוא היה דמות העולה למעלה מכל חיות המרכבה והוא דמות הקב"ה:

וכה"ג לא אדם היה. שר' אבהו ס"ל וכל אדם לא יהיה כפשוטו אדם ממש. והא דקאמר ר' אבהו לעיל הקב"ה בכבודו היה. הוא לתרץ אפי' אליבא דהני דמפרשים אפילו אותם שכתיב בהם ודמות פניהם פני אדם. אבל הוא ס"ל כפשוטו. לכן מקשה וכ"ג לאו אדם הוא כלומר שאין לשון הכתוב מתוקן שכולל כל אדם וזה נראה הפך האמת כיון דכ"ג היה שם. ולא היה לו לומר אלא וכל אדם מבלעדו. או וכל אדם אחר:

אלא כההיא דא"ר סימון פנחס כו'. כצ"ל. וכן הוא לעיל פ"א ע"ש. והכוונה שבזמן בואו אל הקודש היה צריך התפשטות הגשמיות ונעתק ממדריגת אדם. ומלאך ה' צבאות הוא.

ולכן בבית שני רוב הכהנים לא הוציאו שנתם לסיבת שלא הגיעו למדרגה זו להתפשטות הגשמיות ולא נתקיים בהם וכל אדם לא יהיה באהל מועד [מלא העומר]:

שהיה רוח הקדש כו'. וסתם כ"ג היתה רוח הקדש שורה עליו כי אינו נשאל באו"ת אם אינו מדבר ברוח הקודש ושכינה שורה עליו כדתניא בס"פ בא לו כהן גדול. והיה לו אז התפשטות הגשמיות כמו שכתבתי לעיל:

פרק כב

פסקה א

הה"ד ויתרון ארץ כו'. מייתי ליה סמך למ"ש ריב"ז בסמוך שע"י שהיו מקריבים באיסור במה היה הפורעניות באות עליהם. ומפרש ליה הכי ויתרון ארץ בכל היא שע"י הכל עושה הקב"ה שליחותו ליפרע מהחוטאים כדלקמן וכן היה במדבר שהיו פורעניות באות עליהם ע"י נחשים או רוחות או שאר מזיקין. וזה היה לפי שמלך לשדה נעבד כלו' שהיה מלך מלכי המלכים נעבד מהם בשדה שהיו מקריבין לו הקרבנות בבמות והיינו בשדה כדכתיב אשר הם זובחים על פני השדה. והואיל דמייתי קרא דריש ליה בכל אנפי כדרך המדרש:

סיבא. כצ"ל וכן הוא בקהלת רבה. והוא סיב הגדל סביב לדקל שעושין ממנו חבלים:

סיבא למסוך גיניא. גירסת הערוך סיגא למיסג גנין. ומפרש למיסג לשון סייג. ויראה א"כ דסיגא מין קוצים שעושין מהן גדר לגנים ולכרמים וגירסת הילקוט סיכא לממסך ביה גופנא. פי' סיכה יתד:

אפילו הוא מלך כו'. לפ"ז כך פי' הכתוב ויתרון ארץ בכל הוא שכר עבודת אדמה חשוב הוא על הכל שאפילו מלך צריך הוא להיות נעבד לשדה אם עשתה הארץ פירות יש לו מה יאכל ואם לאו מת ברעב. וע' ברש"י על קהלת. ואע"ג שר' יהודה דרש אפילו דברים שאתה רואה אותם כו' אפשר דס"ל דקרא תרתי קאמר:

עבדית ארעא עביד כו'. פי' אם עשתה הארץ. עושה חיל. ואם לאו לא יועיל כלום כל מלכותו מאחר שאין לו מה יאכל. וזה שעבודו לארץ. ועיין הגירסא בקהלת רבה ומה שפירשתי שם:

אוהב ממון לא ישבע ממון. פי' שלא יאכל ממון. וכך צ"ל לא ישבע ממון [שם] ומי אהב בהמון לא תבואה גם זה הבל שכל מי שהומה ומהמה כו'. פירשו בהמון מגזרת המה. בפלס שאון גאון מן שאה גאה. או פירשו מל' המיה והוא כדכתיב (עמוס ה'). הסר מעלי המון שיריך. וכן משמע סוף הפסוק וזמרת נבליך לא אשמע:

ויש לו קרקע על הארץ יעמוד. ואע"ג דהאי קרא בקללות צור כתובה. הזכיר זה לומר שכל סחורותיהם יאבדו עד שלא תהיה להם שום תקומה כן בקרקעותיהם. אי נמי ע"ד שאמרו בב"ר פ"ך אף קללת הקב"ה יש בה ברכה:

על הארץ יעמוד. יש לו עדיין עמידה וקיום:

יתרון למ"ת. וקרי לתורה ארץ ע"ש ארוכה מארץ מדה כדאיתא בהדיא בב"ר פ' צ"ח וע"ש מ"ש:

כגון הלכות ציצית כו'. שלכאורה נראה שהחכמים מוסיפים על ד"ת קמ"ל שכל תורה שבעל פה מסיני נאמרה:

כתובים באצבע אלהים ועליהם ככל הדברים וכתיב [דברים ח'] **כל הדברים אשר אנכי מצוה וגו'**. **ריב"ל אמר עליהם ועליהם כל ככל דברים הדברים המצוה כל המצוה**. כצ"ל והכי אי' במדרש קהלת פ"ה סימן ז'. ופי' דמדה"ל למימר עליהם כל דברים אשר דבר ה' וכתב ועליהם ככל הדברים אית לן ג' רבויא. ומדכתיב נמי כל המצוה ולא המצוה איכא תו חד רבויא הרי כנגד משנה תלמוד תוספות אגדות לומר שכולן נאמרו למשה מסיני בעל פה כשנתן לו הלוחות. ומקרא דנקט הכא לאו משום רבויא. אלא משום דמשנה בנויה על המקרא נקטיה הכא [יפ"ת]:

תלמוד. היינו תירוצי סתירת המשניות:

תוספות של בית רבי ורבי נתן ור' חייא ור' אושעיא. שהן ביאור למשניות ותוספת דינין שקצרו בהם בעלי המשנה:

אגדות. דרשיות דלא נפקא מיניה לענין דינא:

ומה שתלמיד ותיק כו'. היינו קצת דינים שמבין דבר מתוך דבר. ודרשות שעל ידן יסמוך דיני המשנה על המקראות כגון י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן. כי כל העניינים שיתכן שיפול בלב איש הכל מרומז בתורה האלהית ונכללת בה. וכל העניינים שבה המה עקרים כוללים:

חבירו משיב עליו כו'. כלומר שהכתוב בעצמו אומר יש דבר שידמה כי הוא דבר חדש. אבל חבירו משיב לא כן כבר היה לפנינו:

ר' יהודה ורבי נחמיה. אע"ג דהא פירש רבי יהודה קראי הכא מלך לשדה נעבד אפילו הוא מלך כו' כדלעיל. הכא אליבא דרבי נחמיה קאמר דכיון דמפרש קראי בתורה ניחא לפרושי מלך בבעל תלמוד:

זה בעל תלמוד. כלומר שאע"פ שהכל ניתן בסיני ויש שכר טוב בעמלם. מ"מ צריך לשלמות אדם משנה ותלמוד. אלא דלר' יהודה בעל התלמוד עדיף שהוא היכול לדון

ולהורות. משא"כ בעל משנה. ולהכי מיקרי דרך משל הבעל תלמוד מלך. וקאמר דמ"מ הוא נכנע לבעל המשנה שע"י שרגיל במשניות יזכירהו אם שכח איזה משנה. ואחר שיזכיר לו כל המשניות ישא ויתן בעל התלמוד בתירוציהם ויוציא את הדין לאמתו. ופי' אוהב כסף לא ישבע כסף שבתלמודו לבדו לא יהנה. ומי אוהב בהמון כלומר מה בצע בתלמוד אם אין לו תבואה דהיינו עיקר המשניות ע"ד הכל צריכין למארי חטייא. ורבי נחמיה ס"ל דבעל משנה עדיף שכבר אפשר להורות קצת בזולת תלמוד. אבל בעל תלמוד בלי משנה לא מהני ליה מידי. ומ"מ צריך שיהיה נכנע לבעל תלמוד שילמדו הוראת הדין מתוך משניותיו. כי בזולתו לא ישבע ויהנה ממשניותיו. ומי אוהב במשניות בלא תבואה דהינו הוראת הדינים שהוא פרי הלימוד. וז"ש ותלמוד אין לו מה הנאה יש לו. ופי' שהוא סודר ההלכה לפניו שבעל התלמוד מלמד ומסדר ההלכה היינו הדינים לפני בעל המשנה. והוא לא יוכל ללמוד מפי משנתו. ופי' שהוא מקבל ההלכה לפניו [שבדברי רבי נחמיה] שבעל משנה מקבל ההוראה ולומדה לפני בעל התלמוד:

ותלמוד אין לו. שהתלמוד הוא פרי תבואת צדיק [רד"ל]:

למד ולא לימד כו'. קמפרש מי אוהב בהמון לא תבואה שלמד תורה הרבה ולא העמיד תלמידים שחשובים זרע נשאר אחריו. אין לך הבל גדול מזה. ומיירי במי שהיה ספק בידו ללמוד והיתה עינו רעה באחרים שלא ללמד. אבל מי שלא הספיק ללמוד כתב רש"י ששכר למודו אינו מפסיד:

פסקה ב

ורבנין אמרין כו'. רבנן באו להוסיף על ר' יהודה. שלר' יהודה ליכא בדברים המזיקים תועלת לעולם כצל אדרבה הם להזיקו. ואע"ג דודאי לא איברו לבטלה. לאו בכלל ברייתו של עולם חשיבי אלא דוקא מילי דהנאה דלית בהון נזקא כגון סיבא לחבלא. ורבנן סברי דאף זבובים ופרעושים שהם מאוסים ומזיקים זימנא דאית בהו תועלת לעולם ורפואה ולכך ברייתו של עולם נינהו. ועוד דאפילו בצד שהם מזיקים לעולם הם בכלל ברייתו של עולם. ובתרתי פליגי. וזהו שאמר אח"כ דבר אחר ויתרון ארץ כו' שאפילו דברים המזיקים יש צורך בבריאתן להפרע מן הרשעים. ובתרתי פליגי:

ויכולו כו'. משמע שנשתכלל העולם עם כל צבאיו שיש בקרבו:

מלך כו' לשדה נעבד זו ציון. ר"ל כיון דאפילו דברים קלים זבובים ויתושים חשובים לפני ה' והם בכלל ברייתו של עולם שבראם בהשגחתו וזן אותם. כ"ש שהשגחתו על ציון לתת שכר לבוניה וליפרע מן מחריבה:

לפיכך אוהב כסף כו'. ר"ל השתא דאמרינן שעיני ה' משוטטות בעולם ונותן שכר ועונש ראוי להרבות במצות כי נאמן הוא בעל מלאכתנו שישלם. ואין לשבוע מן המצות אלא להרבות בהם תמיד. ואגב אורחיה אשמועינן תו שצריך לעשות מצוה קבוע לדורות דבלאו הכי אין הנאה. והיינו מי אוהב בהמון לא תבואה. ומה שאמר שכל מי שהומה כו' אינו מקושר לדברים הראשונים אלא אקרא דמי אוהב בהמון קאי. ור"ל שפירושו שכל מי שהומה כו'. וגירסת הילקוט וכל מי שהומה כו':

מה הנאה יש לו. כיון שאין לו מצוה שיזכה בה לדורות שאחריו. כגון בונה בית הכנסת או כותב ספר תורה. והיינו לא תבואה דקאמר שלא תעשה המצות פירות תמיד כשאינו קבוע:

ויש לו מצוה קבוע כו'. ואע"פ שמשה זיכה לכל הדורות במצות. הינו במה שלמדם. אבל במעשה מצות שעשה לא זכה אלא בהבדל ערי מקלט שיצילו תמיד הרוצחים ע"י:

אז יבדיל כו'. דכיון דלא קלטו שלש שבעבר הירדן עד שנבחרו ג' שבארץ כנען למה היה טרח משה להבדילם אם לא מפני שהיא מצוה קבוע ויזכה בה לאחר זמן:

פסקה ג

אפילו ע"י נחש. שאינו בר דעת. ואפילו ע"י צפרדע שאין דרכה לנשוך ולהזיק כלל. שלפעמים יסייע בשליחות כהך עובדא דמייתי לקמן. ואפילו ע"י עקרב שאינו גדול כנחש. ואפילו ע"י יתוש שהוא בריה קלה ונשיכתן קלה:

מאן דאמר. כמו איכא מאן דאמר:

מדם הקרבנות. היינו פר העלם דבר של ציבור ושעירי עבודה זרה שהיו מזין מדמן בהיכל נגד הפרוכת ופעמים היו נוגעים בפרוכת ודרך נס אע"פ דודאי יבשה היתה נתלחלח הדם ובצבץ ונדבק בחרבו. וטעם הנס כתבו בתוספות שהיה להודיע שקשה לפני הקב"ה חורבן בית המקדש. או כדי להטעותו שיסבור שהרג את עצמו כדאי' במס' גיטין:

מן דם פר ושעיר של יוה"כ. הנעשות בהיכל נגד הפרוכת שכנגד הארון מבחוץ ופעמים נגעו בפרוכת וניכר היה בפרוכת הזאות דפר ושעיר של יוה"כ. והזאות דפר העלם דבר של ציבור ושעיר ע"ז. כי אלו היו כסדרן מלמעלה למטה כמצליף ולא אלו. כדאי' בפ' הוציאו לו. והאומרים מדם הקרבנות ר"ל שראו הפרוכת חתוך במקום ההזאות שלא כסדרן וא"כ דם החרב שחתכו היה מדם הקרבנות. והאומר מדם פר ושעיר של יוה"כ ר"ל שראוהו חתוך במקום הזאות אלו. והנה ר' אליעזר העיד על ראותה כדאי' בפרק הנזכר:

התחיל מחרף כו'. שסבר שהרג את עצמו:

לא דמי כו'. אינו דומה מי שעושה מלחמה עם המלך במדבר ומנצח אותו. למי שעושה עמו מלחמה בעיר מלכותו ומנצחו:

גרגותני. פי' סל:

מחא נחשולא בימא. הכה נחשול בים. וזה היה ע"י שר של ים:

אמר דומה לי כו'. כלפי מעלה אמר כן נדמה בעיני שאין כו'. וא"כ מנליה שלא היה הרוח מקרה מהים. ויש לומר שהיו כל האניות עוברים בשלום ואניתו לבדו בסערה:

אלא במים. כדאי' בירושלמי מסכת ע"ז שכל האומות מודים שהקב"ה שליט במים [נזה"ק ומדר"א]:

א"ל הקב"ה כו'. מפורש בגיטין שבת קול יצתה ואמרה לו כן:

בבריה פחותה. נקרא כן לפי דמעלנא אית לה ומפקנא לית לה. ונפרע ממנו בבריה זו לרמז לו שמעלנא אית ליה שנכנס לעירו בכבוד. ומפקנא לית ליה שלא יצא עד שנפגר. ועוד מעלנא אית לה ליכנס בחוטמו. ומפקנא לית ליה לצאת ממנו [גבול בנימין]. וע' מ"ש בקהלת רבה:

נקיטא ברברייא. עם לועז ת"י ברברייא. ור"ל שקלסוהו שנצח לישראל. וקראו להם ברברייא בלשון בזוי:

ונכנס ורחץ. הודיענו זאת. משום שע"י המרחץ היתה הסיבה להכנסת היתוש במוחו. שמרוב תאותו אל השתיה לא עיין בכוסו. וכשהיה שותה נכנס היתוש אשר בו במותו:

קראו לרופאים. וכן הוא בב"ר פ"י ובקהלת רבה. ופליגי אדגיטין דהתם אמר שלא הוציאוהו אלא כשמת והכא קאמר שבעודו חי הוציאוהו שלא יכול לסבול הצער עוד. ועי' מ"ש בקהלת רבה:

תמן הוינא כו'. שם הייתי והיו נותנין הגוזל מן זה הצד של מאזנים ושני ליטרות בצד השני והיה שוקל אחד כנגד אחד בשוה:

כל מאן. כמו כל מה:

דהוה הדין שני כו'. וכן הוא בב"ר פ"י. ופי' היפ"ת דשני מענין כמישה. כמו זרעים שנצמחו ושני דסדר תעניות. ופי' מיד כשהוציאוהו היה כגוזל ואח"כ היה הולך והקטין עד שעמד כיתוש דעלמא. וזהו שאמר כל מה שהיתוש היה נחלש ונקטן גם טיטוס מתנונה ונחלש והולך. עד שעמד היתוש על שיעורו הראשון ואז פרח כדרכו ואז גם טיטוס מת. ואף שאמר לעיל שפצעו את מוחו. עכ"ז היה עדיין חי. כי אפשר לקחת הגולגולת בלא ניקב הקרום. ובלא הכי היה הכל על דרך נס:

פסקה ד

עובדא הוה בחד גבר. הך עובדא אינה מענין מ"ש שע"י הכל הקב"ה עושה שליחותו. אלא מענין מ"ש שאין דבר בעולם שאין בו צורך ותועלת:

עובדא הוה כו'. מעשה היה באיש אחד שהיה עומד על שפת הנהר וראה צפרדע אחת שהיתה טוען ונושא עליה עקרב אחד ומעבירה את הנהר. אמר זו מוכנת לעשות שליחותה:

ומגזתיה. פי' ומעבירו:

אגיזתה נהרא כו'. העבירה והלך העקרב ועשה שליחותה שנשתלחה מן השמים לנשוך אחד. ואח"כ החזירה הצפרדע למקומו:

דהוה קאים כו'. שהיה עומד וקוצר באותו בקעה של בית שופרי [ובקהלת רבה גרס בית טופת] ראה עשב אחד ולקט אותו:

אתא חד חבר. בא אחד שהיה יודע לחבר נחשים והיה מכיר ובקי בטבעם ועניינם:

סקר. הביט ומסתכל בההוא חויא ואמר מתמיה אני על מי שהרג אותו נחש:

תלה אפוי כו'. הרים עניו ותלה פניו למעלה וראה אותו עשב שעשה ממנו עטרה על ראשו מתוך שהביט בו הרגיש אותו האיש שהוא תמה עליו. וא"ל קושטא כו' באמת אנכי הרגתיו:

את יכול מרים כו'. בלשון שאלה א"ל יכול את להרים ולהסיר עשב זה מן ראשך:

את יכול קריב כו'. יכול אתה לנגוע באותו נחש במטה זה:

נשלו איבריו. פי' נפלו ונתפרקו. מלשון ונשל: **מתני**. היה שונה על שער העיר:

מרתיע ובא. פי' בא ברוגז ובריתחא:

והוה מרדף ליה כו'. פי' ר' ינאי היה רודף את הנחש מצד זה. והיה הנחש חוזר ובא מצד אחר:

הברה. קול הברה:

ומטייל. פי' מטייל לשון נקי ודרך כינוי לעשות צרכיו. ועיין בענף:

חד רומי. איש אחד מאנשי רומי:

ומקים יתיה ויתיב. פי' הקימו והעמידו וישב הוא:

הדא לא על מגן. פי' דבר זה לא על חנם באת לידי שמצערני כל כך:

ואתן אדם תחתיך. דרשו כמו ואתן אדום כי רומי הוא אדום. וכן הוא בהדיא בב"ר פ"י:

קוליא. עצם של רגל המת:

והוה מצנע לה כו'. כל עוד שהיה מצניע אותה היתה חוזרת ומתגלגלת באמצע הדרך:

בלדר. פי' בלשון רומי רץ וציר נקרא ברדר. ובמלות נכריות אותיות למ"ד ורי"ש מתחלפות [מוסף הערוך]. והבלדר היה שר וחשוב. וכי גזרי גזירתא ומת חד מינייהו מבטלין לגזרתייהו כדאי' בתענית דף כ"ט ע"א:

ופשפשוניה. חפשוהו בשקו ומצאוהו אצלו שהיה נושא כתבים רעים על היהודים מעיר קסרין:

הוה עסקן בדברים. פי' היה עוסק לראות ולנסות הכל כל מה דאפשר:

חד סדן. פי' אילן עב כד"א סדן של שקמה. ובאות אמת מקיים גירסת הספר חד סכן ופי' סכן הוא ענף כמו סוכת עצים. וכתב היפ"ת שאפשר שהוא אילן גדול כמו אילן המסך על הארץ דאי' בנזיר פ"ג:

וסתריה. שבר וקלקל הקן:

ויהבא באפוי כו'. היה נותן הדף לפני הקן ונתן חד מסמר בדף ובסדן כדי לסתור הקן:

טוב למגנז. פי' טוב שאגנוז העשב הזה שלא ילמדו הגנבים לעשות כן שיכירו העשב הזה ויפתחו לו כל המסגרות ויגנבו כל אשר בבית ויחריבו הבריות:

ואסתמית. נעשית סומא:

ואכלת. עשב אחר וחזרה ונפתחה עיניה:

עובדא כו'. מעשה היה בשני אנשים שהיו נכנסין באותן שבילין של טבריא אחד היה סומא ואחד היה פתח. כלומר רואה בטוב והיה אותו פתח גדיש פי' מנהיג ותומך:

יתבין למקרטא. ישבו לנוח ולפוש:

וארעת שעתא. ויקר מקרה השעה שאכלו מין עשב אחד. וזה שהיה סומא נעשה פתח וזה שהיה פתח נעשה סומא. ולא הלכו משם עד שהנהיג אותו שהיה סומא מקודם לאותו שהיה פתח מקודם. שכן היתה הסגולה של אותו העשב:

דהוה סליק כו'. שהיה עולה מבבל לעלות לא"י וראה שני צפרין שהיו מריבים זה עם זה. והמית אחת מהן את חברתה. והלכה אותו אחרת שנשארה חי והביאה עשב ונתנה עליה והחיה אותה:

אמר כו'. אותו האיש אמר טוב הוא שאקח מאותו עשב ואחיה בו מתים של ארץ ישראל:

כי פרי. כאשר רץ ראה שועל אחד מת. מקלק פי' מושלך בדרך:

טב לי כו'. פי' טוב לי שאנסנו בזה השועל אם הוא מועיל להחיות את הכל:

סולמי צור. נקרא כן על שעולין אליה בגובה מרום הרים כזה שעולה על הסולם:

חמא כו'. ראה אריה שנהרג ומושלך בדרך:

טב לי מנסייא בהדין אריא. אז יהיה חזקה משלשה מינים. ויהיה מומחה ומוחזק לכל [רד"ל]:

וקם כו'. האריה קם ואכל לאותו האיש:
הוא דברייתא כו'. זהו שהבריות אומרים אם עשית טוב לאיש רע. רע עשית. טוב לאיש רע לא תעשה ורעה לא ימטי פי' לא יגיע לך:
וארעת שעתא כו'. ויקר לו מקרה השעה וטפת פי' והציף לו בארה של מרים. וכך צ"ל וטפת לו בארה של מרים. פי' שצפתה ובאה הבאר על פני המים עד מקום שבו טבל האיש ההוא. שמסגולת בארה של מרים לרפאות השחין. ולפי שרצה ה' לרפאות האיש ההוא אז גזר שיצופו מי הבאר לשם **ואסחי**. ורחץ בה ונתרפא:
שעורתה רבנן. פי' שיערו אותה. והוא לשון קצר:
כל קבל כו'. היא מכוונת נגד שער אמצעי של בית המדרש הישן שבטבריא:

פסקה ה

מקריבין במדבר משהוקם המשכן דתנינן. כצ"ל [יפ"ת]:
והיו ישראל נוהגין באיסור הבמה. ופי' שהיו נוהגים היתר בבמה שלא כדין. שהרי משהוקם המשכן היה להם לידע מדעת עצמן שלא יקריבו בבמות. שאל"כ מאי רבותיה דמשכן ולפיכך נענשו והיה חילול שם שמים בדבר [מת"כ]. מתרץ בזה מה שקשה למה היה הפורעניות באות עליהם כיון שלא הוזהרו. ואי מתחלה הוזהרו ועברו ונענשו מאי אולמי דהך אזהרה מהראשונה לשימנעו מהעבירה:
והוא הורגן. בתמיה:
לפיכך אמר הקב"ה כו'. ר"ל כדי להצילן מן העבירה וביותר מפני חילול השם. לפיכך אמר הקב"ה כו':

פסקה ו

הה"ד שוחט השור כו'. קמפרש מי שמקריב שור חוץ מאהל מועד כמכה איש כאלו נפש שוחט שנאמר דם יחשב לאיש ההוא כדמפרש בתנחומא וקצר ולא פירש שהוא מובן במעט עיון. ואיידי דמייתי קרא מייתי נמי עליה דר"י וריש לקיש כדרך המדרש להביא כמה פירושים דלא שייכי לענינו רק להההוא קרא דמייתי:
ואית ליה קריין סגין. פי' ויש לו ראיה מהרבה פסוקים:
שוחט השור כו'. מי שהוא שוחט שור של חבירו כאלו הורג איש:
וילמד לטרף טרף כו'. פירש שגזלתו נחשבה לו כשפיכות דמים. דלא כדאמרינן לעיל פ' י"ט שהרג האנשים ומענה נשיהם:
כן ארחות כל בוצע כו'. כן דהכי משמע כן דרך כל בוצע ומלסטם את הבריות שהוא נוטל נפשו של נגזל והורגו:

מחמס בני יהודה כו'. וחמס היינו גזל כמו ותמלא הארץ חמס. עד חמס. ואמר מחמס בני יהודה שהוא כאילו אשר שפכו דם נקי בארצם:

מסרס קרא. ר"ל שמהפך הקרא. ולפ"ז הכי פירושו שמכה האיש כאלו שוחט השור כי לא יקשה בעיניו הכאת האיש יותר משחיטת השור. ולא עריפת הכלב לאכילה או לקרבן כזביחת שה. ולא העלאת דם חזיר כמעלה מנחה טהורה. ולא מברך און ממזכיר לבונה. כי לא יבדילו בין זה לזה. כי יאמרו זה בעל חי וזה בעל חי ונתמעטה דמות האדם בעיניהם ולא יבדילו בין טהור לטמא. אי נמי הכי פירושו מכה איש וגוזל ממונו הוא ששוחט השור לקרבן לה' להתכפר. וכן עורף כלב זובח השה לקרבן בחשבו שזה יכפר על זה. וכן דם חזיר מעלה לע"ז או על שולחנו מעלה מנחה לה' לכפר זה על זה. ע"ד את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים:

ואפשר כן. פירוש הספר מתמה על איכא דאמרי שאיך אפשר שר' חנינא ישאל מרבי אלעזר תלמידו. ומשני לא שאל ממנו אלא לבדקו אם יודע להשיב אם לאו. לא שהיה צריך לו:

מהו דין. מהו זה:

איזו קשה הראשונה או השניה א"ל השניה א"ל ולמה א"ל מצינו. כצ"ל טעם השאלה דמשמע דפן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה' קשה טפי שהוא כופר בעיקר מפן אורש וגנבתי וגו' שנשבע על שקר. ונמצא א"כ שהשניה דהיינו העושר קשה מן הראשונה דהיינו ריש וא"כ ה"ל לומר עושר וריש אל תתן לי שבתחילה יש לו לבקש על הקשה ושוב יבקש אפי' על הקלה. ומשני דראשונה קשה טפי משום חילול ה' שיש בה שהגונב ונשבע על שקר כשתמצא בידו הגניבה או יבואו עדים נמצא שם שמים מתחלל על ידו. וחילול השם קשה מע"ז:

שויתר הקב"ה על ע"ז. לגבי חילול ה'. דניחא ליה בע"ז משיתחלל ש"ש בהם:

והורגם. זהו חילול שם שמים:

פסקה ז

רבי ישמעאל ור"ע כו'. כ"ז במסכת חולין דף ט"ז וי"ז. וקאי על פסוק כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך אשר דבר לך ואמרת אוכלה בשר (דברים י"ב). ומאי דמייתי הך דר' ישמעאל הכא. משום דממלתיה שמעינן דאל אהל מועד לא הביאו אפילו בבשר תאוה מיירי וכדפרש"י שם בחולין. והיינו דרבי ישמעאל דבסמוך. וכן הוא בהדיא לקמן סדר ראה וז"ל שם אסר הקב"ה לשחוט ולאכול לישראל עד שיביאנו פתח אהל מועד מנין שנאמר ואל פתח אהל מועד לא יביאנו כו'. ואגב מייתי לר"ע בר פלוגתא:

אסורין בשר תאוה. אם לא שיקריבו שלמים. ואם היו שוחטים בלא קרבן היו ענושים כרת כדכתיב ואל פתח אהל מועד לא הביאו וגו' נכנסו לארץ ונתרחקו מן המזב הותר להם מן המקרא הזה שיזבחו בשר לתאותם ויאכלו:

לפי שהיו ישראל נוחרין כו'. ר"ל ס"ל לר"ע שכשהיו ישראל במדבר הותר להם בשר נחירה. ונפקא לה מהאי קרא דכתיב כי ירחק וגו' וזבחת מכלל דעד השתא לא נצטוו על הזביחה. אבל משנכנסו לארץ נאסר להם בשר נחירה כדכתיב בההוא קרא דכי ירחק ממך המקום וגו' וזבחת מבקרך ומצאנך וגו':

נוחרין ואוכלין. והאי דכתיב ושחט את בן הבקר. מתרץ בגמרא קדשים שאני. והא דכתיב הצאן ובקר ישחט להם מתרץ בגמרא נחירה שלהן זו היא שחיטתן:

והכהן שוחט ומקבל כו'. ס"ל שטעם איסור בשר תאוה מפני שהיו מחשבים בשחיטתן לע"ז והבשר אסור דהוה תקרובת ע"ז. אבל כשיביאו לעזרה יהיה הכהן שוחט ומקבל לשם שמים. ואע"פ שהבעלים יחשבו מחשבה רעה אין הבשר נאסר דבתר מחשבת שוחט אזלינן והיינו דכתיב ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים. כי מחשבת השוחט לא תהיה לשעירים. ואע"פ שאין מחיוב הקרבן שישחטנו הכהן דשחיטה כשרה בזר. מ"מ אורחא דמילתא שהכהן היה שוחט הזבח:

אלא לאחר השוחט. כסתם מתני' דס"פ ב"ש בזבחים:

פסקה ח

ומה ת"ל אשר ישחט. ב"פ דלא היה צריך לומר רק אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה או מחוץ למחנה:

משל לבן מלך כו'. משום דס"ל דבשר תאוה נאסר לישראל במדבר כדרבי ישמעאל דלעיל. וקשה מ"ט לאיסור הזה. וקאמר ב' טעמים. א' משום שהיו להוטים אחר ע"ז והיינו ולא יזבחו עוד את זבחיהם. ב' משום דהיו מקריבים באיסור במה ופורעניות באות עליהם כו' וכדר' חמא דלעיל. לכן גזר הקב"ה שאפילו חולין שלהם יקריבו לקרבן שלמים באהל מועד. וזהו שמסיים בסמוך אמר הקב"ה יהיו מקריבין לפני בכל עת כו'. ר"ל אפילו חולין שגזר ה' שיקריבו אותם לקרבן שלמים. ומפני שיקשה דמ"מ מה הועיל לשלא יזבחו לשעירים אחר שיחזור להתיר להם בשר תאוה כשיכנסו לארץ. שאז יחזרו לסורם. לכן אמר משל לבן מלך כו' שע"י שהוא תדיר לאכול על שלחן המלך יקנה לב טהור ומעצמו יפרד מנבלות וטרפות אשר אכלם מפני גסות לבו והתבזות כבודו וכן ישראל אחר שיהיה מאכלם מהשלמים הנחלקים למזבח ולכהנים ולבעלים הרי הם כסמוכים על שלחן ה' ותיקר נפשם בעיניהם לבלתי השתחוות והכנע להבלי ע"ז שיכירו

כבודם וגדלם להיות דבקים בה' ויבוזו כל מיני ע"ז. ואחר שיאבד מהם ההרגל הראשון אשר הורגלו במצרים ויקנו ההרגל הטוב משולחן גבוה לא ישובו לכסלה אף שיחזור להתיר להם בשר תאוה בכניסתן לארץ:

ומעצמו הוא נדור. גירסת הילקוט גדור. והוא מלשון גדר או מענין הגדלה כמו להתגדר בו. ויתכן דנזור גרסינן כלומר פרוש:

ויזבחו לשדים. דבלא זה מי הוכרחנו שלא לפרש כפשוטו שזבחו לשעירים ממש. ומ"מ אי לא דאשכחן דשדים אקרו שעירים לא היינו מפקי קרא ממשמעותיה והוה אמינא דזבחו לשניהם: **ושעירים ירקדו שם**. ובמקום השמם והחרוב לא תעבור בו רגל בהמה אלא שדים נינהו:

ופורעניות באות עליהם. והוא חילול ה':

פסקה ט

אין הבמה מותרת כו'. ס"ל לר' יוסי בר' חנינא שאין הבמה מותרת כלל משנאסרה כשהוקם המשכן אלא לפי שעה ע"י נביא שאז מותרת אפילו בזמן שבית המקדש קיים כענין אליהו. והא דמייתי לה הכא יתכן דדריש איש איש מבית ישראל דרמיז דוקא איש דעלמא. אבל נביא מקריב בבמה אע"פ שנאסרו הבמות לדרשא זו:

בדבורך עשיתי. רבים מקשים אם מאת ה' נהיה הדבר למה הוצרך אליהו לבא בתפלה ובתחנונים שיענהו ה'. וי"ל שכך היה הדיבור מהקב"ה שיתפלל לפניו על הדבר כי הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. וגם שיראה כבודו שנעתר ה' תיכף לתפלתו:

ר' יוחנן בר מרי כו'. הנה לשון האגדה זו הועתק מהירושלמי דפ"ק דמגילה והשמיט הסופר מכאן פיסקא דמתני' דתנן התם קדושת שילה יש אחריה היתר. שמשום דבבבלי פרק פרת חטאת תני ליה ג"כ זה דקדושת שילה יש אחריה היתר. וכן תני שם באו לגלגל הותרו הבמות. פי' כשעברו את הירדן והוקבע המשכן בגלגל בז' שנים שכבשו ובז' שחלקו הותרו הבמות. על כן אמר דרבי יוחנן בר מרי שמע ליה מיהושע דהתם אחרי בואם לגלגל הוה והותר לבנות שם מזבח אלמא הותרו הבמות משבאו לגלגל:

אין לי אלא בגלגל בגבעון מנין כו'. זה הוא נדפס בטעות. וכך צ"ל אין לי אלא בגלגל שילה מנין [ר"ל מנין דקדושת שילה יש אחריה היתר] שנאמר (שמואל א' ז'). ויקח שמואל טלה חלב א' [ר"ל וזה הוה בתר חורבן שילה] א"ר אבא בר כהנא ג' עבירות נעשו בעולה של שמואל היא ועורה ומחוסר זמן ולוי היה. א"ר יוסי אין מן הדא לית את שמע מיניה כלום דא"ר אבא בר כהנא ז' עבירות כו'. וה"פ אי מדשמאל הנזכר באת ללמוד דשילה יש אחריה היתר כדלעיל. אינך יכול ללמוד כלום דהא א"ר אבא בר כהנא ז'

עבירות וכו' וכי היכי דהתם הוה היתר במה לפי שעה ע"פ הדבור דהא בזמן איסור במה הוה דאז משכן שילה הוה ולכ"ע משבאו לשילה נאסרו הבמות. ה"נ טלה חלב דשמואל לפי שעה ע"פ הדבור הוה. ולא משום דאז הותרו הבמות. אך קשה דלמה לו משום הא דרבי אבא תיפוק ליה הא דקאמר ג' עבירות הותרו בשיו של שמואל גופיה דכי היכי דאותן ג' הותרו לפי שעה ע"פ הדבור הכי נמי אימא דהוה היתר במה. הא לא קשיא דמצי סבר ר"י בר מרי דלא הוה עבירה מהנך דאין פי' כליל הוא ועורו אלא כליל לאישים בהפשט וניתוח ולא היה מחוסר זמן. ולא הקריבו שמואל בעצמו אלא בצויו ע"י כהן. אבל בגדעון הו ודאי עבירות [יפ"ת]:

ז' **עבירות נעשו כו'**. וכן הוא בירושלמי פ"ק דמגילה ובבמדבר רבה ובתנחומא. אך חילוקים בגירסאות אבל בילקוט שופטים גרס שמונה. וכן במס' תמורה. ואגדת שמואל גרס ז':

ואבנים פסולות. מפני שהיו אבני מזבח הבעל. א"נ שהיו פגומים שכשהרס מזבח הבעל מסתמא נפגמו כחגירת צפורן ופסילי בהכי [יפ"מ]:

ומוקצה. שהוקצה לתקרובת ע"ז כדכתיב ופר השני ז' שנים ומפרש בפרק כל האסורים שהוקצה לע"ז ז' שנה [שם]:

ופר הנעבד. לא ידעתי מהיכן נפקא [רש"י]:

ולילה. שהקרבן בכל מקום פסול בלילה והכא כתיב ויעש לילה. וא"ת אי הקב"ה א"ל לעשותו בלילה מאי קאמר ויהי כי ירא מעשות יומם ויעש לילה הרי כך מצותו. ואי לא קאמר ליה היכי מצי עביד עבירה. וי"ל דקאמר ליה אי בעית עביד בלילה ואלמלא פחדו היה עושה ביום כעיקר המצוה [יפ"מ]:

ומחוסר זמן. וכן הוא באגדת שמואל. אבל בירושלמי במקום מחוסר זמן גרס באיסור במה:

ג' עבירות. אבל איסור במה לא הוה התם דמשחרבה שילה הותרו הבמות עד בנין בהמ"ק [יפ"ת]. ופליג על ר' יוסי בר חנינא:

היא ועורה. דכתיב ויעלה עולה כליל. משמע כלו בלא הפשט וניתוח. ועולה טעונה הפשט כדכתיב והפשיט את העולה. וה"ה לעולות הצאן ולעולת הצבור כדשנו בת"כ:

ומחוסר זמן. דכתיב טלה חלב מפרש קטן יונק. ודייק דהיה קטן כ"כ דהוה מחוסר זמן משום דאל"כ מאי נפקא מינה לאשמועינן דהוה יונק [יפ"מ]:

אתיא הדא דר' שמואל כו'. ופי' ובאת אתה בהכרח להביא ראיה דקדושת שילה יש אחריה היתר מדברי רבי שמואל שדייק מזה דכתיב ותשובתו הרמתה כי שם ביתו וגו'

ויבן שם מזבח לה' ואיך בנה שם ברמה מזבח בקביעות אע"כ דבמות מותרות לאחר שחרבה שילה:

פסקה י

הה"ד עושה משפט לעשוקים. דעת אגדה זו כר"י לעיל שנאסר בשר תאוה במדב' והותר כשנכנס לארץ. ובעי לאתויי סמך מה' מתיר אסורים דהיינו בשר תאוה שאסרו ושוב התירו וכדדריש ליה לקמן דברים רבה פ"ד. ומעין זה מייתי נמי היתר דוגמת איסורין. חלב חיה כנגד חלב בהמה. והיתר גיד הנשה בעוף כנגד איסורו בבהמה כו' שגם זה נכלל בפירוש ה' מתיר איסורים. ואיידי דדריש הכא ה' מתיר אסורים דריש נמי הכא עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים:

מה שאסרתי לך התרתי לך. שכדי להראות שאין למצות טעם מצד עצמן זולת הרצון אלקי לכן הפליא ה' להתיר בדברים שמעין האיסור כי זו הוכחה גדולה שאין הדבר מתרחק מצד עצמו שא"כ היה ראוי להרחיק כל הדומה לו. אלא שאין כאן רק מצותו יתברך היכא דגלי גלי:

בדגים. וה"ה חגבים. ולא איצטריך למימר אלא דגים דדמו לעוף שנבראו כולם מן המים:

יותר ממה שאסרתי התרתי לך. פי' חידוש יותר שממה שאסרתי לך. מדבר זה עצמו התרתי לך כנגדו. או פי' יותר ממש ממה שאסרתי לך התרתי לך. וכדמפרש והולך אסרתי לך דם נדה כו' ור"ל דמשום דאשה הזאת שלא בשעת נדתה שריא ושריא נמי דם בתולים נמצא שאיסור הנדה ההיתר רב מהאיסור:

אסרתי לך א"א כו'. ר"ל כיון דפנויה שריא ואיכא נמי שבויה דהויא אשת איש דשריא נמצא שאע"פ שאסר אשת איש ההיתר יותר מהאיסור. וכן י"ל באשת אח ואשה ואחותה כי נשים אחרות מותרות. וכן בכלאים כי כל צמר ופשתים כשהן לבדן כל אחד שרו. וכן בשר בחלב. וכן י"ל בחזיר דאיכא חיות רבות שמנות דשרי. ובחלב פשיטא דההיתר יותר. דמדאורייתא לא נאסר אלא קרום ונקלף והוא מעט לגבי השומן. ובדם י"ל דכיון דמדאורייתא לא אסור אלא דם שפירש אבל שאר דם האברים שלא פירש שרי ושרי נמי דם טחול נמצא ההיתר רב מהאיסור:

סדין בציצית. שאע"פ שהסדין של פשתן ותכלת דציצית הוא צמר שרי. דאתי עשה דציצית ודחי ל"ת דשעטנז:

דג ששמו שבוטא. שטעם מוחו כטעם חזיר:

את השומן. לא קאמר חלב חיה כדלעיל. דהא עדיף ליה דאפילו בבהמה גופה איכא היתרא. ועוד דההיתר זה יותר מרובה כדכתיבנא:

התרתי לך טחול. הא דלא קאמר דם דגים וחגבים ודם מהלכי שתים. אפשר דעדיפא מינה קאמר דאפילו בבהמה איכא שריותא. מיהו בתנחומא איתא אסר בעוף הדם התיר אותו בדג:

ר' מנחמא כו'. **בשם רבי יונתן אמרי תחת מה שאסרתי לך התרתי לך**. אפשר שצ"ל הותרתי לך פי' השארתי לך מתן שכר שמור לבעליו. וגם יש לתרץ הנוסחא שלפנינו התרתי לך שאע"ג שלויתן וזיז טהורים נינהו כדמפרש. מ"מ קאמר התרתי לך שכפי גדולתם לא היו יכולים לאכלם. אלא שה' מתיר כחם ומוסרם לישראל לעתיד בשכר שפירשו מדגים ועופות טמאים:

תחת איסור דגים טמאים. מאכילן לויתן לע"ל שהוא ראש דגי הים ויש בו טעם דגים חשובים. ואע"פ שיש רמז ענינים נסתרים בדבריהם ז"ל בענין בהמות ולויתן. מ"מ הדברים כפשוטן כי ה' יאכילנו לעתיד מהם. אשרי שיזכה לכך. וכן ראוי לומר כן בענין זיז שדי. אלא שאין זה דוגמת האכילה בעוה"ז שהוא רק שביעת הגוף. כי אם הוא מזון הנפש כמו שהיתה אכילת אדה"ר בג"ע וכמו המן שאמרו לחם שמלה"ש אוכלים אותה:

זיז עוף טהור הוא. מדכתיב עמדי וכדרך שאחז"ל אין דבר טמא יורד מלמעלה. ומה"ט נמי ילפינן דבהמות טהורה היא דכתיב כי לי כל חיתו יער:

מכהה. מפרש נץ לשון ניצוץ השמש שבאברתו יסך ניצוץ השמש. שכפי גדלו מכסה בכנפיו לפני השמש ומסתיר אור מהעולם. ואין קושיא ממה שלא נראה לעולם התכסות השמש בכנפיו. כי אולי עמידתו באופק אחר זולת האופק אשר אנו בו. והעומדים באופק ההוא ירגישו בזה:

זיז שיש בו כו'. דרש זיז נוטריקון מזה ומזה:

כמה מיני טעם. שכל מאכל שירצה מוצאים בו טעמו:

בהמה אחת היא. ושמה בהמות. ולא בהמות רבות. וראיה מאיוב מ' הנה נא בהמות וגו' חציר כבקר יאכל הנה נא כחו וגו' הכל בלשון יחיד. ששמה העצם הוא בהמות. ולר' יוחנן בהמות הוא יחיד לבד. אבל לריש לקיש יש לו בן זוג כדלעיל בב"ר פ"ז סימן ה'. ומ"מ לא קאמר קרא אלא אחת משום דס"ל לריש לקיש דאיש ואשתו שניהם כאיש אחד בלבד:

ורבוצה על אלף הרים. פי' שרועה ומרבץ כולם. פעם בזה ופעם בזה שצריכה למזונותיה כל גדוליהם:

כי בול הרים ישאו לו. שפי' שההרים נושאים ומפריחים צמחים לו. ואע"ג שלא פירש מניינן. סמך אהררי אלף דכתיב התם:

מאכל לאכילתן של צדיקים לע"ל. היפ"ת מגיה כאכילתן של צדיקים. ופי' כמו שלעתיד יצמחו מיני מאכלים למאכלן של צדיקים הן מיני תבואות הן מתבשילי בשר כדאיתא בפ"ב דשבת. כן ההרים מגדלים למאכלה. ודריש לה מדכתיב כי בול הרים ישאו לו וכל חית השדה ישחקו שם. ומפרש דה"ק קרא כל מיני מאכל הן מתבואות דהיינו בול הרים. הן מתבשילי בשר והיינו וכל חית השדה. ומייתי ראיה למאכלן של צדיקים מן והיה השרון כו' ופירש הפסוק כמו שהשרון לנוה צאן ורבץ בקר שמגדל צמחים למזונותיהם. כך יהיה לעמי אשר דרשוני שיגדיל להם מיני מאכליהם. ויש ליישב הגירסא שלפנינו לאכילתן של צדיקים משום שבהמה זו מוכן לסעודה גדולה של צדיקים כדאי' בפדר"א פ' י"א לכן הקב"ה מצמיח לה על האלף הרים בכל לילה כל מיני עשבים כדאי' בפדר"א שם. כדי שינתן בו בבהמה טעם וריח טוב שיהנו הצדיקים באכלם מבשרה:

מיני בהמות והיא אוכלת. אבל לא מעשבים. ומ"ש כי בול הרים ישאו לו. היינו שיצמחו צמחים למזון החיות אשר שם שהן בעבורו. ומה שאמר חציר כבקר יאכל אפשר בתמיה קאמר האם יאכל חציר כבקר. הא ליתא. אלא בעלי חי אוכל. וזה מכלל הנפלאות כדלקמן:

אית בעיר. אכיל בעיר. וכי יש בהמה שאוכלת בהמה כדרך החיות אלא מהצמחים הם ניזונות:

ולא יחפוז. דריש ו' של ולא. ורשב"ל דרש י' ב' של יבטח [מת"כ]:

ויש בה לכלוך פה. בתמיה והלא לפי גדלו אינו מספיק לכלוך פיו [מת"כ]. ולפי פירושו צריך להיות רב הונא בשם כו'. גם יש לפרש בניחותא ויש בה כדי לכלוך פה בעלמא כלומר הדחת פה לבד מפני גדלו. וע"ז שייך שפיר ורב הונא בשם רבי יוסי אמר אין בהם כו' ר"ל שאפילו לכלוך פה אין בהם:

ונהר יוצא מעדן. והוא גדול מאד וממנו ישתה לשבעה:

ועל יובל כו'. ומדקרא ליה יובל ש"מ שהוא יובל מימיו להר זה שישתה הבהמה ממנו. דאל"כ מ"ט קריאתו יובל:

זה בהמות כו' זה זיז שדי כו'. שאלו מפני גדולתן שבח הבורא יתברך ניכר יותר בהן:

זה גן עדן. שהוא גדול מכל העולם הרבה כמ"ש בפ"ק דתעניות עולם אחד מששים בג"ע:

זה לויתן. וקאמר דגי הים משום שיש בו טעם מכמה מיני דגים כדאי' לעיל:

פרק כג

פסקה א

הה"ד כשושנה בין החוחים כו'. משום דבעי לאתויי אכמעשה ארץ הא דרבי ברכיה דאמר כשהייתם במצרים הייתם דומים לשושנה וכו' כדלקמן מייתי האי קרא. וברישא דריש ליה בכמה אנפי כדרך המדרש:

פתר קרא ברבקה. ואע"ג דודאי קראי בשבחה דכנסת ישראל מיירי. מ"מ רמיז ג"כ לשבחה דרבקה לומר שישראל דומים אליה. ע"ד זרוק חוטרא לאוירא אעיקריה קאי:

אם ללמד שהיא מפדן ארם מת"ל אחות כו'. כן הוא בחזית. אבל כאן ושם קיצר המדרש בלשון. והעיקר כדגרסינן בב"ר פ' ס"ג סימן ד' ע"ש:

וצדקת הזאת יוצאת מבנתים כו'. כלומר שתולדתה יצאה מביניהם ולא נמשכה אחר שרשה הרע. והיא דומה לשושנה בין החוחים כלומר שמעלת השושנה היא מצד גדולתה בין החוחים שטבע המקום אינו ראוי לגדל שושנה ואעפ"כ נתגדלה שם בהשגחה נפלאה. וכן רבקה כי אע"פ שהיתה מוכנת לרע גם מצד טבע אנשי מקומה. מ"מ התגברה בבחירתה למוטב:

כללן כולן ברמאות. ובשבח יעקב הוא דאתא שלא למד ממעשיהם הרעים:

פסקה ב

כך היתה גאולתן של ישראל קשה לפני הקב"ה כו'. דאע"ג דהוו בהם קצת צדיקים כמו שבט לוי ומשה ואהרן ושאר צדיקים הדומים לשושנה בין החוחים. מ"מ לא היתה מדת הדין נותנת שיגאלו משום שהעולם נידון אחר רובו:

אלו ואלו ערלים כו'. בחזית דייק מדלא קאמר גוי מקרב עם או עם מקרב גוי. וע"ש מ"ש:

אלו ואלו כו'. וזה גנאי להם שכבר נצטוו על המילה מאברהם. ולא שכולם היו אטומים ומגדלי בלורית כו' אלא ברובה קאמר:

ואלו מגדלי בלורית. וזה הוא מילתא דע"ז כדאמרינן הגיע לבלורתו שומט את ידיו כו':

ואלו לובשי כלאים. ואף שלא הוזהרו עדיין בכך. אך כבר כתב הרב בחלק ג' פרק ל"ז שהכלאים מסעיפי ע"ז הוא:

אלולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה כו'. שהקב"ה בזכות הצדיקים שביניהם הקדים לישבע למצוא עילה כנגד מדת הדין. וג"כ שתף שמו עמהם. שאם לא זה לא היו נגאלים. ובמה שכתבתי לא יחלוק רבי אלעזר על האומר לעיל בש"ר שבזכות משה ואהרן נגאלו. ועל האומר בזכות נשים צדקניות. אבל פליג אהא דאמר לקמן פ' ל"ב בזכות ארבע דברים נגאלו שלא שינו את שמם כו' דהנהו בכל המון ישראל היו. וגם פליג נמי על הא דאמר

בדברים רבה פ"ב שנגאלו מתוך ה' דברים וכו' דאי ס"ל שעשו תשובה הרי שוב אינן דומים למצרים דלימא בהו גוי מקרב גוי. וההיא דש"ר פ"א סי' מ"ב אתיא כרבי אליעזר דהכא [יפ"ת]:

שאסר. פי' שקשר כד"א לאסור איסר:

בטרוניא. בעלילה ואלמות. שבא הקב"ה בעלילה כנגד מדת הדין בטענת השבועה:

אמר ר' יודן כו'. מייתי להו הכא לומר שלמען שמו הוא שגאלם אע"פ שלא היו כדאין שיגאלו. והיינו ע"ב אותיות כנגד שם ע"ב שנגאלו בו:

שאינו עולה מן המנין. לפי שהשני נאמר על מצרים הגוי המר לא ימנה בכלל קדוש השם:

ששמו של הקב"ה ע"ב אותיות. וכן הוא בב"ר פרשה מ"ד סימן כ"ב. אבל בחזית אי' ששמו של הקב"ה ע"ב שמות הן. וע"ש מ"ש:

פסקה ג

נטוע שורה של תאנים כו'. הנמשל בנטיעת השורות הוא מה שברא ה' העולם בצביונו וקומתו. שכל סדרי בראשית היו בתיקונם. ומ"ש ומסר לאריס היינו שהקב"ה סלק השגחתו מהעולם ומסרו ביד שרו של עולם שבימי אדם נסתלקה השכינה לרקיע הראשון כדאי' בב"ר פ' י"ט. ומ"מ היה משגיח בכלל העולם ליפרע מהם כשרובן חוטאים. ולכן נפרע מהם בדור אנוש ובדור המבול. ומ"ש לאחר ימים בא המלך כו' היינו שלאחר כ"ו דורות בא להשגיח בעולם בהשגחה פרטית שאז ירדה שכינה לארץ כדאי' בב"ר פ' הנ"ל. ומ"ש ומצא מלא חוחים ודרדרים ר"ל הם החוטאים שבאנשים. שכמו החוחים משחיתים הפרדס. כן ע"י חטאם נתלקלו סדרי בראשית כדאי' בב"ר פי"ג ד' דברים נשתנו בימי אנוש כו'. ואין צריך לומר במבול שנשחתו הדברים וכדאי' בב"ר פ' כ"ח. ומה שאמר והביא קוצצים כו' ר"ל שכשראתה השכינה שהדורות החוטאים היו מקלקלים העולם בחטאם רצה לאבד העולם לולא מפני ישראל שקבלו את התורה:

ושבת נפשו עליו. כצ"ל [א"א]:

בשביל שושנה ינצל כו'. ומיירי שהחוחים היו סמוכים זה בזה ואלו קצץ שאר החוחים הוה נקצץ ג"כ החוח שהשושנה בו. ולכן שלא תקצץ השושנה הניח את כולן. וכן בנמשל לפי שישראל צריכין להמון העולם לעבודת הארץ ולישובו של עולם. שאם יאבדו לא יהיה להם קיום. ע"ד פן תהיה הארץ שממה וגו'. לכן יחיה המון כל העולם בעבורם:

אלא בשביל תורה. ר"ל מה שבתחלה היו הדברים נאותים כמו שכתבתי לעיל שכל סדרי בראשית היו בתיקונן ושוב נשחתו. היינו משום דבשביל התורה נברא העולם

וכשהפרו אותה נתקלקל. ואע"פ שעדיין לא ניתנה תורה מ"מ ניתן להם ז' מצות ב"נ שהם חלק מהתורה:

לאחר כ"ו דורות. משנברא העולם:

ומצאו מלא מים במים. היינו קלקול העולם ע"י שנשטף העולם במים בחטאתם:

דור אנוש מים במים. שעלה הים והציף את העולם:

דור הפלגה מים במים. כדאיתא בב"ר פ' ל"ח רבנין אמרין אין ויפץ אלא ויצף הציף עליהם הים והציף שלשים משפחות מהם:

והביא קוצצים לקוצצו. היינו כשבא ליתן התורה. שהיה העולם תלוי בדין שאם לא יהיו ישראל מקבלים התורה היה מחזיק העולם לתוהו ובוהו כדאי' בפ' ר"ע ובב"ר פ' ס"ו ובריש רות רבה ובכמה דוכתי:

שנאמר ה' למבול ישב. פי' שבקש ה' להשחית העולם כמו שעשה בדור המבול. לולי התורה שישראל קבלו. וז"ש ה' עוז לעמו יתן דהיינו מתן תורה כמ"ש ז"ל:

והריחה בשעה שנתן כו'. ס"ל שפירש ואל משה אמר עלה אל ה' היה אחר מתן תורה כר"י ב"ר יהודה דמכילתא וא"כ מאמר נעשה ונשמע מדמה לישוב נפש אשר אחר הריח. כי במאמר זה שנתחייבו בכל מה שישמעו עשו נחת רוח לגמרי. ואע"ג דמקמי מתן תורה אמרו כל אשר דבר ה' נעשה. אפשר על קבלת עשרת הדברות לבד. ועוד שבקדימת נעשה לנשמע כמה מעלות טובות שאחז"ל שהורו על תמימות לבם ושנדמו למלאכי השרת:

בזכות תורה וישראל. ובשה"ש רבה איתא בזכות התורה ולומדיה:

פסקה ד

ומברך דומה כשושנה. בחזית גרס תו בנוהג שבעולם עשרה בעני אדם נכנסים לבית המשתה וכו'. והכא חסורי מחסרא:

פרוס על שמע. וז"ל הש"ע בסי' ס"ט אם יש ב"א שהתפללו כל אחד בפ"ע ביחיד ולא שמעו לא קדיש ולא קדושה. עומד אחד מהם ואומר קדיש וברכו וברכה ראשונה יוצר אור ולא יותר וזה נקרא פורס על שמע לשון חתיכה פרוסה. ע"ש:

לינא חכים. אין אני חכים ובקי:

מתגלגלין ביה. מתפארים בו. מלשון גלוג לאמך דלעיל פ"ה:

על מגן. על חנם:

נתכרכמו פניו. נעשו פניו ירוקים ככרכום:

חולנית. לשון חולי:

תני ליה עובדא כו'. סיפר לו המעשה. אמר ליה ר"ע אם תרצה אדוני שיליף לך. א"ל הן. או פי' שרבי אלעזר א"ל לר"ע רוצה אתה אדוני ללמדני. א"ל הן. וכתב המת"כ שכן עיקר

לפי גירסא שלפנינו. אבל לפי גירסת היוחסין דגרס א"ל ובעית מילף א"כ ודאי פירושו שר"ע אמר כן לר"א:

אלפיה. למדו:

לבתר יומין כו'. לאחר ימים הלך ר"א לאותו העיר:

אמרין איתחסם כו' חסמא. יש מפרשים מלשון לא תחסום שור. וקשה איך יקרא חסמא שם גנאי. וכן נראה כאן במדרש שקראו חסמא אחר שידע לפרוס על שמע וירד לפני התיבה אלא פירושו איתחסם אתחזק. מלשון מפני שצריך לחסמן דפרק המביא כדי יין. וכפי' המת"כ והיפ"ת:

מליף לתלמידוי ברכת אבלים. ובחזית גרס מליף לתלמידוי ברכת חתנים וברכת אבלים. וכן צ"ל כאן:

יהוין גוברין בכל מלה. פי' יהיו אנשי חיל בכל דבר:

פסקה ה

פתר קרייה במלכיות. שנקראת נשיאות ג"כ:

אוננויות ואנגריות. מיני מסים הם:

לבן מכוון כו'. ולא יסורו ממנו וגם לא יהרהרו אחר מדותיו. וגם אין תולין הדבר במקרה. אלא מבקשים מה' שיעזרם:

עיני תמיד כו'. ואע"פ שהמזמור בשם דוד נכתב. תפלה הוא כנגד כל ישראל. והראיה דמסיים ביה פדה אלהים את ישראל:

בגאולת מחר. בגאולה העתידה במהרה קורא כן כדאי' בפ' חלק אימתי קאתי מר א"ל למחר:

כגון חלמיש כו'. כל אלה שמות מקומות ובהם היו דרים רשעי עמון ומואב כדאי' ביבמות דף ט"ו ובקדושין דף ע"ב ובאיכה רבתי:

הה"ד זאת ירושלים כו'. ואע"ג דהיינו בזמן שהיו ישראל במקומות ההם ועתה מפוזרים בין אומות. מ"מ ילפינן מיניה שה' מסבב את ישראל בצריהם. ונפקא מינה שכן יהיו בכל מקום עד שיגאלם:

ומה כתיב בהו. ר"ל בישראל:

ה' בדד ינחנו. וכדמפרש בספרי אמר להם המקום לישראל כדרך שישבתם יחידים בעוה"ז ולא נהניתם מן האומות כלום. כך אני עתיד להושיבכם לע"ל ואין אחד מהאומות נהנים מכם כלום:

הרי הוא כמושה. ודבר זה מיוחד בשושנים משאר צמחים. שהם יותר רכים מכל הצמחים. ולכן השרב ירשום בהם יותר. וכן הפרחתה בטל הוא יותר משאר צמחים. שכל עליה מוסגרות בגבעול שלה הנקרא קיטג"ה וכשירד הטל עליה תפתח ויתפשטו עליה בתוך כ"ד שעות. וכן ישראל גלותם כבד מכל גלות האומות כמ"ש במדרש איכה גבי גלתה יהודה מעוני. והצלחתם בגאולה תהיה גדולה ותהיה בפתע פתאום בלי הדרגה כהצלחת האומות:

היא כמושה. והא דכתיב בין החוחים אתא לומר שע"י שהיא בין החוחים שאין להם ענפים ופרחים שיגינו עליה. לכן השרב מכה אותה הרבה:

שצלו של עשיו קיים. היינו מערכת מזלם. ע"ד סר צלם מעליהם:

מה שושנה אינה בטילה כו'. וכן הוא בשה"ש רבה. וכלומר שלעולם נשאר ריחה בה ואינה בטילה מזה שאפילו כשהיא יבשה ובאיזה אופן שתהיה עמד ריחה בה. וכן ישראל אין ריח מצות ומע"ט בטל מהם שאפילו שהם בצרות לעולם מקיימים מצות ומע"ט. ואפשר שהגירסא מה שושנה אינה נטלת אלא ע"ג ריחה כך ישראל אינן נטלין כו' ופי' שהשושנה אינה נלקטת אלא בשביל ריחה:

פסקה ו

כך לא נבראו הצדיקים אלא לגאותלן כו'. אף דעיקר בריאתן בשביל עצמן אפשר לפרש במה שמחלקן בכל דור כדאי' בפרק הממונה עמד ושתלן בכל דור ודור. שזה כדי להגין על הדורות:

תחלה וסוף. כלומר שמתחלה ועד סוף שע"י שהיא לריח אינה נאכלת ועומדת לפניהם בכל הסעודה:

והן הן לעוה"ב. שהם קיימים לעולם. ע"ד ולא דבר ה' למחות את שם ישראל. כן יעמוד זרעכם וגו'. וכאלה רבים. וג"כ הם לפני ה' תמיד שאין מחליפן באומה אחרת כמ"ש גבי ה' האמירך היום כו':

לגאולת מחר. שהיא עונג ושמחה ומנוחה כשבתות וי"ט:

פסקה ז

כשהייתם במצרים הייתם דומין כו'. משום דקשה ליה כיון דמעשה ארץ מצרים וארץ כנען דמזהר עלייהו הינו עריות מה צורך לומר כן מכיון דהא מפרש ואזיל קרא כל העריות בהדיא ומה בצע להודיענו שכן היה מעשה המצריים והכנעניים. להכי קאמר דאתא לומר שכמו שבמצרים שמרו יחוסיהם שנזהרו מהזנות ולכן היו בין המצרים

בשבתם ביניהם כשושנה בין החוחים להיות המצרים כולם מנאפים והם היו קדושים ביחוסיהם. כן יהיו בבואם לארץ כנען. שאחר שהתחילו בטהרה קרוב להם יותר ליזהר:
הייתם דומין לשושנה כו'. אע"ג דאמר לעיל גוי מקרב גוי אלו ואלו ערלים כו' מ"מ היו גדורים מן הערוה כדלקמן פ' ל"ב. ובהא מילתא הוא דהוו כשושנה בין החוחים:
רבי יצחק פתר קרייה כו'. אין ספק שהסופר השמיט מדברי רבי יצחק עיקר כוונתו. ומדרך אומדן דעת יש לומר דמעשה ארץ מצרים וארץ כנען תרווייהו ענין זנות. דלא כהראב"ע שפירש דמעשה ארץ מצרים ר"ל השעירים הנזכר. ולכן אמר שהם כב' בנות מאם אחת דדמיין להדדי. וא"כ מכיון דמצרים וכנען בני חם מסתמא דומים במעשיהם [יפ"ת]:
משל למלך כו'. משום דק"ל מה צורך להזכיר מעשה מצרים וכנען ואשר ישבתם בה. אתא לתרוצי שמפני שע"י הרגלם ביניהם קרוב לטעות שיעשו כמעשיהם. לכן צריך להזהיר מלכת בדרכיהם. כבת היחידה במבוי הזונים שקרוב להטעותה ללמוד מהם לכן צריכה להזהירה שלא תטעה. כך ישראל צריכין להזהירם:
היו מצרים בעלי זנות. ולא הצרך להביא ראיה על המצריים על הכשפים משום שהוא מפורסם בתורה מחרטומי פרעה. אבל ענין הזנות צריך להביא ראיה. שאינו פשוט כל כך:
אשר בשר חמורם בשרם. ובזנות קמיירי. והבשר כינוי לערוה כמו זב מבשרו:
היו הכנענים בעלי זנות. ואע"פ שהקב"ה צוה לכנען לא תחיה כל נשמה. ידע ה' כי ישאירו ממנו ככתוב בספר יהושע. ולזה הוצרך להזהיר שלא ילמדו ממעשיהם:
שנאמר מרוב זנוני זונה כו'. זה משתעי בנינוה והוא מבני שם. רק יליף מזה דדרך הזונה להיות בעלת כשפים. והואיל דזנות ידעינן לה דכתיב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ש"מ נמי דהות בעלי כשפים:

פסקה ח

ועתה לא ראו אור כו'. בעי לפרש כמעשה ארץ מצרים דלאו דוקא מעשה הזנות אלא אפי' שחוק וקלות ראש שמביאים למעשה זנות כי היכי דמפרש רבי ברכיה כמעשה לבנת הספיר היא וכל ארגלייא שלה כו'. ומשום דבר קפרא ורב הונא נחלקו בפי' דועתה לא ראו אור. דרב הונא מפרש לה בברכת חמה בתקופתה. ובר קפרא מפרש ליה במעשה לבנת הספיר מייתי כולה מילתא הכא:
ובלבד לאחר שלשה ימים. כצ"ל וכן הוא בירושלמי. ור"ל בימות הגשמים שעברו ג' ימים מעוננים ולא נראית חמה בהם ולא כוכבים. בעת שיתראו צריך לברך עליהם.

ומייתי סמך מועתה לא ראו אור כו' דה"ק כשעברו ימים מעוננים ולא ראו ושוב יש בהירות בשחקים ראוי לשבח לשמו יתברך דהיינו היסופר לו כי אדבר דכתיב התם דמיירי בסיפור שבחו יתברך כדאי' בפ' אין דורשין. אך זהו שיטת ירושלמי אבל לענין דינא אין לנו אלא כפי תלמודא דידן (ברכות דף נ"ט). וכ"כ כל הפוסקים:

זה עד שלא נגאלו. פי' זה שאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר היינו קודם שנגאלו שהיו משתעבדים בהם בחומר ובלבנים והיה תחת רגליו כמעשה לבנת זכר לצורתם ע"ש עמו אנכי בצרה. אבל משנגאלו שוב לא היתה שם לבנה אלא הושלכה למקום שדרכה לינתן. ובמקומה שתחת רגליו היה כעצם השמים לטוהר. ואע"פ שויראו את אלהי ישראל משנגאלו הוה. יש לומר דה"ק ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו שמתחלה היה לבנת הספיר עכשיו ראו כעצם השמים לטוהר. לא שעכשיו ראו לבנת הספיר:

היא וכל ארגלייא. פי' שהכ"ף מרבה כל כלי מעשה הלבנים דהיינו הסל שבו היו מביאים החמר. והמגרפה שבה גורפין הטיט שהכל היה לפני ה'. וארגלייא הערוך פי' כלים אלו המרגילים אותה. והמוסף הערוך כתב ארגלייא בלשון יוני כלי אומנות ופעולה:

נתנה. פירש תחת רגליו:

היתה רשומה ברקיע. ומ"מ לא היה נראית לגמרי לכל כאשר היא. רק רושם כל דהו. ואלו שראו את אלהי ישראל הם ראו כולה. דאל"כ מאי רבותא דהני שראו אותה:

כד אינון נקיים מן עננין. כצ"ל וכן הוא בירושלמי. ופי' שנראה השמים כמו שהם בטהרתן כשהם נקיים מהעננין. וקמפרש ועתה לא ראו אור שעתה במקום הרושם שלא היה אור ברקיע. הנה הוא בהיר בשחקים כמו שהוא כשהרוח עברה ותטהרם מהעננים:

פסקה ט

תני רבי ישמעאל כו'. בא ג"כ לתרץ הזכרת מצרים וכנען לומר שאם יעשו כמעשיהם יענשו כמותם וכדר"ח אני הוא כו' ולא הזכיר הכתוב כאן דור המבול וסדום מפני שלא ראו בעיניהם. אבל מצרים וכנען ראו בעיניהם לכן מזכירם:

למה אני ה' כתיב שני פעמים. קאי אאני ה' אלהיכם שכתוב ב"פ שם. וכן הגירסא בילקוט. דאאני ה' לא קשה דבכל מקום פירושו חד לשכר וחד לעונש. ומשני דחד אני הוא שנפרעתי מהם. וחד לומר אני עתיד ליפרע כו' ואי לא הוי כתיב אלא חד ה"א דאיחידים לא יחמיר כל כך כמו שנפרע מדור המבול ואידך דשאני התם דהוו רובם רשעים קמ"ל דאין חילוק. והדר דריש אני ה' אני הוא שנפרעתי משמשון וכאן אין צריך ב"פ דמהיכי תיתי לחלק יחיד מיחיד. ואני ה' השני דריש לשכר:

אנדרולומוסיא. בלשון יוני הרג ומגפת אנשים [מוסף הערוך]:
גומסיות. פי' כתובות [ערוך]. והמוסף כתב פי' בלשון יוני נשואים:
לזכר ולנקבה. וגירסת הערוך לזכר ולבהמה:
לזכר. פי' למשכב זכור:
ויאמר ה' אמחה את האדם כו'. שהוא מכה כללית:
מי לך פה. כלומר קרי ביה פֶּה בסגול. כלומר כלום יש לך עוד פה להשיב ללמוד סנגוריא על רשעים אלו:
אלא חתן כו'. המדרש מוסיף תיבת אלא לומר שהכתוב נחלק לשני דבורים שעוד מי לך פה הוא דבור אחד. וחתן ובניך וגו' הוא דבור אחר. ועיין מ"ש בב"ר פ' כ"ו סי' י':
שכר למי שעושה כמעשיהם. פי' שבא לידי עבירה ופירש ממנה שנותנים לו שכר כעושה מצוה:
יוסף מנין. קשה הא המדרש אמר אני הוא ששלמתי ליוסף וליעל ולפלטי ואינו מפרש אלא שנתנו שכר ליוסף. ומה שכר נתנו ליעל ולפלטי. וי"ל לפי האמת מתן שכרן היה שתוף שמו יתברך שבהם ע"ד כי שם ה' נקרא עליך וכדמסיק. אך כיון דביוסף נוכל לפרש כדאי' בסוטה שגבריאל למדו ע' לשון ולא היה גמיר עד שהוסיף לו אות אחד משמו של הקב"ה. וא"כ אין כאן שכר שיתוף שמו. לכן הביא ראיה לשכרו פי' שנדע מה שכר שהוא בעד מצוה זו מדה כנגד מדה:
יוסף משלו כו'. פי' שנשתלם מדה כנגד מדה נגד מעשיו הטובים:
צוארו שלא הרכין. פי' שלא נטהו וכפפו. ולפי שתחלת תנועות חוליות השדרה שהיא עיקר הגוף בצואר. נקט צואר להרכנה ובכלל זה הראש והברכים וכל המתנועעים לדבר:
ידיו שלא משמשו בעבירה. שלפעמים דרך הפריצים להתעלס במשמוש הידים לחוד לכן נקט כל דבר ודבר בפני עצמו:
גופו שלא נגע בעבירה. היינו קירוב בשר לחוד בלי מעשה. שמזה ג"כ נזהר כדאי' בב"ר פ' פ"ז סימן ח':
שלא הלכו בעבירה. שכשהיתה תובעתו מסתמא היתה אומרת לו לבוא אחריה חדר לפנים מן החדר ולא רצה ללכת:
מחשבה שלא חשב בעבירה. ס"ל כמ"ד בב"ר פ' פ"ז ויבא הביתה לעשות מלאכתו לחשוב חשבונות של רבו. דאי למ"ד לעשות צרכיו נכנס ושוב פירש הרי חשב בעבירה:
ותקרא חכמה. הפך המחשבה לעבירה דאין אדם עובר עבירה אלא א"כ נכנס בו רוח שטות. וכ"ש זנות דנואף אשה חסר לב:

ויקראו לפניו אברך. וב"ר פ"צ מסיים אב בחכמה ורך בשנים. ור"ל שאע"פ שהיה רך בשנים אעפ"כ היה גדול בחכמה:

פסקה י

שלשה הם שברחו כו'. מייתי ליה הכא משום דמפרש אני ה' ששמו משותף עם הבורח מן העבירה:

ושתף שמו עמהם. והא דלא שתף ג"כ שמו בבועז שברח ג"כ מן העבירה יש לומר דבועז לא חשיב כל כך בורח מן העבירה דהא אפשר ה"ל בהיתר שהוא פנוי והיא פנויה ויכול לכנסה בהיתר לאשה. וה"ל כמי שיש לו פת בסלו שאין יצרו תוקפהו. עוד יש לומר דאין כחו כ"כ דלא הוה אלא פעם אחד משא"כ ג' אלו דהוה ימים רבים:

יה מעיד עליו. ולא ס"ל כדאמר בסוטה דבא גבריאל ולמדו ע' לשון ולא הוה גמיר עד שהוסיף לו אות אחת משמו של הקב"ה:

במשיכלא. לפי ענינו כאן הוא מכסה כלי משי:

שמו מעיד עליה. וה"ק ותכסהו ובכל זאת שמי מעיד עליה שלא נגע בה אע"פ שקרבה אצלו וכסתהו. ועיין מ"ש בתנחומא סדר בראשית סי' י"ב בענף:

שמי כה. כמו פה וכאן:

מי נסיב כו'. שבנשואיה כתיב פלטי ובנתינתה לדוד כתיב ויקחיה מעם פלטיאל:

שלא נגע באשת דוד. שנתקדשה לו בערלות פלשתים. ושאול שנתנה לפלטי טועה היה דסבור שאין ממש בקדושיו כדאמר בסנהדרין פכ"ג ע"ש ופלטי ידע דהוו קדושין ונזהר. ומ"מ נשאה במצות המלך. אי נמי דואג הטעה את שאול להתיר אשת דוד כדלעיל בב"ר פ' ל"ב:

פסקה יא

שלשה הם שתקפן כו'. איידי דמייתי לעיל ג' שברחו מן העבירה מייתי נמי ג' שנזדמנו בשבועה דיוסף חד מנהון:

יוסף דוד ובועז. מה שהקדים דוד לבועז כתב בעל שורש ישי מפני שסדר זה תורה נביאים כתובים:

כלום המקרא חסר וחטאתי לה' כו'. ר"ל דאין לפרש וחטאתי לאלהים הוא לשון אדנות כלומר וחטאתי לאדני. דא"כ מאי מקרא חסר שלא יכתוב כלל הך תיבה לאלהים הלא בלאו הך תיבה נמי יהיה מובן שקאי וחטאתי על האדון שנכתב ברישא הן אדוני לא ידע וגו'. אלא ע"כ צ"ל דפירושו לאלהים יתברך. א"כ היה לו לומר וחטאתי להוי"ה שזה לשון ברור שקאי על הקב"ה. שבשם זה לא יכונה ע"ז. אבל השם אלהים יכונה גם בע"ז. וא"כ

איך יאמר סתם לאלהים בדברו עם אדנותו כאלו מוסכם ביניהם מי הוא אלהים. והלא היא מכחשת ואומרת ואיננו. ואין פניה רק בע"ז. אלא ודאי לא אמר לה אלא וחטאתי ומלת לאלהים באנפי נפשה שישבע ליצרו באלהים. ואמר לאלהים אני נשבע שאיני חוטא [שכן הוא הנוסחא האמיתי לאלהים איני חוטא] ואיני עושה הרעה הגדולה כו'. שעל לשון שבועה אין צריך רק רמז שבועה והדבר מובן. כמו חי דדוד ובועז אע"ג דלא מפרש למילתא סגי. שהוא מובן מן הענין שעוסקים בו. דלא גרע מידות נדרים:

למי נשבע. מה שדרשו חי ה' דדוד לשון שבועה בלתי דבק עם כי י"י יגפנו כו' הוא מיתורא דקרא דכיון דדוד הוא המדבר מתחלה ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתהו. ולא ענהו עוד. א"כ ויאמר דוד תו למה לי. על כן אמר כי יש פה מדבר אשר אליו ישוב דבר ויאמר דוד. ועל כן אמר שזה כנגד היצר או כנגד אבישי ששנה באולתו [שורש ישי]:

ר' יודן ור' חמא כו'. איכא בינייהו דלרבי יודן נשבע אחר שכבר קטרגו יצרו. ולרבי חמא נתחכם וראה את הנולד וירא שמא יקטרגנו היצה"ר וקדם ונשבע. ומלבד כחו על יצרו מצד צדקתו אמצו וחזקו עוד בשבועה [יפ"ת]. מזה נראה שטעות נפל בספרים לקמן א"ר חנינא גבר כו' אלא צ"ל א"ר חמא גבר כו'. או דכאן צ"ל ר' יודן ור' חנינא:

את פנוי כו'. קשה כיון דהיצה"ר מפתהו שיקדש אותה בביאה. ומכיון דהיא פנויה מה לו אם הוא פנוי ומבקש אשה או לאו. וי"ל משום גואל קרוב ממנו סד"א דאית הכא שמץ עון שנוגע בחלק חברו. לזה אמר לו יצרו דבנדון כזה הוא הקודם מכיון דהוא אין לו אשה וטוב יש לו אשה ובנים. וטוב לרות להגאל ע"י בועז משתגאל ע"י טוב:

פסקה יב

הה"ד ועין נואף כו'. אני ה' דכתיב בתר כמעשה ארץ מצרים קאי ובעי למדרש אני ה' המפרסמו. ולהכי מייתי האי קרא דדריש ביה שי"י צר צורת העובר כצורת הנואף בשביל לפרסמו. ואיידי דמייתי ליה מפרש קרא כולה כדרך המדרש:

נואף בעיניו כו'. פי' אלא אפילו נואף בעיניו שהוא מסתכל בעריות וזן עיניו ממנו נקרא ג"כ נואף:

שנא' ועין נואף. דאל"כ עין למה לי. ונואף שמרה נשף מבעי ליה:

אימתי ערב בא. הוצרך לפרש דנשף דהכא היינו ערב דומיא דבנשף בערב יום. משום דזימנין דנשף הוה צפרא כדאי' בריש ברכות:

זה הקב"ה. והיינו וסתר פנים ישים שר"ל היושב בסתר יצייר הפני' לעובר בדמות הנואף:

קטורין. קשרים [רד"ק] והערוך פי' מלשון ציורים וצורות:

בדמותו. בצלמו:

לפרסמו. שהכל יראו שזה זנה עמה:
זה זן ומפרנס. שהבעל מפרנסה בימי עיבורה ועם היות העובר מזרעו וכל מ' יום נתעסק בצורתו. וכשבא עליה הנואף אחר מ' יום חוזר ומהפך הצורה בדמות הנואף כדלקמן. וזהו עושק שמכיון שהבעל הוא שמפרנסה ראוי לחוש לזרעו ולא לזרע הנואף:
אלא כי תמאס. כלומר ולא עוד אלא כי תמאס כו'. וכן אלא על עצת כלומר ולא עוד אלא ועל עצת רשעים הופעת. וכמוהו רבים במדרש:
ראוי אתה לפייס. פייס פירושו חתיכי אדמה וצרורות וטיט יבש שנעשה כאבן [ערוך]. וכלומר שא"ל הקב"ה ראוי אתה להיות מוכה באבנים וצרורות על מאמרך זה אלא מה דעתך שיהיה אומר כאשר אמרת העיני בשר לך לכפור בהשגחתי. ולכן ראוי לעמוד אפילו בדבר פחות זה לפרסם השגחתי. שפירש העיני בשר לך טענה על סילוק הידיעה האלהית מהעולם. באומר שאין ידיעה בפרטים אלא ע"י חושים היולאניים והי"ת הנקי מזה איך ידע בענייני פרטי המציאות. ואם תאמר איוב היכי קאמר תרתי דסתרין. דבאומרו הטוב לך כי תעשוק קורא תגר על פרטיות ההשגחה בדברים ובאומר העיני בשר לך הוא כופר בהשגחה. הא לא קשה דלדברי חביריו הוא דהוה אמר הטוב לך כי תעשוק:
יוצר. אומן כלי חרס:
ביצת כו'. עגולים של טיט שעושים ממנו כלים:
ועשאו כלי. אותו ביצה שמצא אצלו:
בפניו. על פניו:
כך אמר הקב"ה. כצ"ל:
כחו של יוצר. דרש צור כמו צייר:
נתחלף. פי' חלף הלך לו מן העולם כלומר מת. וכן הוא בסדר נשא בהדיא:
אצור. אצייר:
יו"ד זערא כו'. יו"ד של תשי ואין דוגמתה במקרא. גם זה רמז לתשות כח ה' כביכול שהיו"ד תחלת שמו לרמוז כי כביכול נותן חולשא בשמו יתברך אשר בו יצר עולמו:
כל עוברי עבירות. במה שבין אדם לחבירו קמיירי. כגון גזלות וחבלות וכיוצא:
ברם. אבל אמנם:
מי מפסיד הקב"ה. והיינו צור ילדך תשי כלומר הוא לבדו נעשה תש:
הוא מאבד סמניו. שנפסל הזרע שי"י מצייר ממנו הולד כסימני היוצר. שנתרחק מקהל ה':

פסקה יג

רבי מנשיה כו'. קאי ג"כ אאני ה' דכתיב בתר כמעשה ארץ מצרים. למימר שהנזהר מהעבירות זוכה לקבל פני שכינה כדאשכחן שכל מי שרואה כו':

ואינו זן עיניו כו'. הכוונה כי העין הוא מהחושים שאינן ברשותו של אדם שרואה מה שאינו רוצה. לכן אמר כל מי שרואה דבר ערוה שאינו יכול לעכב עצמו מלראות בעיניו הדבר ערוה אבל אינו זן עיניו ממנה שתכף עוצם עיניו מלהסתכל ולהתבונן בה. זוכה לקבל פני שכינה לפי שהוא יתברך קדוש ושונא זימה. לכן הנזהר ומתקדש ואינו זן אפילו עיניו מדבר ערוה. יהנה מזיו השכינה. וזש"ה ועוצם עיניו מראות ברע שאע"פ שהתחיל לראות עוצם עיניו שלא להתמיד הסתכלותו בה יזכה לראות פני השכינה [גבול בנימין]:

פרק כד

פסקה א

הה"ד ויגבה ה' צבאות כו'. משום דבעי לאתויי דר' ברכיה דמייתי ואתה מרום לעולם י"י משום הא דמסיים רוממות אתה נוהג כו' נתת קדושה לישראל לעולם וברישא מפרש ליה באנפא אחרינא כדרך המדרש. מייתי ויגבה י"י צבאות לומר דהאי קרא נמי מפרשינן ליה כדמפרש ר' ברכיה ואתה מרום לעולם ה' לעולם ידך על העליונה. והכי אי' בשוח"ט מזמור ק"א אם במשפט ויגבה ה' צבאות ואם בצדקה האל הקדוש נקדש בצדקה. ואיידי דמייתי ליה מייתי דרשב"י דמפרש ליה על מה ששמו יתברך מתגדל בעולם כשעושה דין:

אימתי שמו של הקב"ה מתגדל בעולמו בשעה כו'. לפי שיעלה על הדעת שאין ה' מתגדל גבי פורעניות בריותיו כי מעשיו הם ואין ה' שמח במפלתן של רשעים כנודע. ואדרבה יראה חסרון בגדולתו בחסרון מעשה ידיו. שמגדולת שמו להפרות ולהרבות מעשיו בטוב מדותיו. לכן אמר שאינו כן שמאחר שע"י פורעניות יראה כבוד ה' בעולם והנשארים ישמעו ויראו יתגדל כבוד שמו בזה:

קריין סגיין. מקראות הרבה לראיה. שבכולם כתיב משפט הרשעים. דגבי והגדלתי כתיב ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגו' וגבי הנני מודיעם בפעם הזאת כתיב ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם כו'. וגבי למען דעת צדקות ה' כתיב ועשיתי באף ובחמה נקם וגו' (מיכה סוף סי' ה'). ודע שכך צ"ל בפנים המדרש (ירמיה ט"ז). בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה' (מיכה ו') למען דעת צדקת ה':

פסקה ב

הה"ד ואתה מרום כו'. משום הא דמסיים רוממות אתה נוהג בעולמך כו' נקט ליה ודרש ליה ג"כ באנפי אחרינא כדרך המדרש וכמו שכתבתי לעיל:

לעולם ידך בעליונה. שדינך דין אמת וכשיבואו להתוכח עמך תענה בך צדקתך ותהיה ידך על העליונה. לכן יברכוך על יושר דינך:

דימוס. בלשון רומי נמחל ונסלח [מוסף הערוך]. ור"ל כשנותן להם פסק דין של הצלה ומחילה וחסד:

ספיקלא. בלשון רומי יסורים ועונשי הגוף [מוסף הערוך]. ור"ל כשנותן להם פסק דין של עונש:

שטף. ענין מהירות שאינו מדקדק אלא דן ברהיטא. אי נמי מענין אכזריות ושטף אף. והמליצה באה מלשון המקרא (ישעיה כ'). שוט שוטף כי יעבור והייתם לו למרמס [יפ"ת]:

אם חסד אתה עושה עמי ואם משפט אתה עושה עמי אשירה בין כך בין כך לך ה' אזמרה. כצ"ל. וכן הוא בירושלמי. והא דדייק מסיפיה דקרא דהיינו מן לך ה' אזמרה ולא סגי מחסד ומשפט אשירה. משום דאפשר לומר דוקא כשהחסד ומשפט יחדיו דהיינו שאין הדין גמור אלא שיש עמו קצת רחמים. אבל בדין הגמור לא. להכי קאמר תו לך ה' אזמרה לומר על כל אחד אזמרה:

כתיב באלהים אהלל כו'. דרשינן באלהים מדת הדין. ובה' מדת הרחמים. ומ"מ הוצרך להביא מהכתוב האחר דכתיב באלהים אהלל דברו. דאי לאו האי קרא הוה מפרשינן באלהים אהלל דבר על דין שעושה ה' באויביו שזכר שם. ובה' אהלל דבר היינו על מה שהטיב עמו. אבל השתא דקרא אחרינא כתיב באלהים אהלל דברו. וא"כ חד מינייהו יתירא. ש"מ דלגלויי אתא שפירש באלהים אהלל דבר שאפילו על מדת הדין יהלל. וע"כ על הדין שעושה עמו. דאי באחרים מאי קמ"ל:

בין שנטל ברחמים נטל. לכפר על עונותיו ונפרע ממנו למטה מעונותיו וכמ"ש בצדוק הדין של אבל (ברכות דף י"ט). הרבה חטאתי לפניך ולא נפרעת ממנו אלא וכו' [רד"ל]:

שאתה מוצא וה' הוא ובית דינו. ובמדרש שעם היפ"ת הגירסא שאתה מוצא ה' וה' הוא ובית דינו. וכתב היפ"ת פי' כל מקום דה"ל למימר ה' והוסיף וא"ו וכתיב וה' דרשינן הוא ובית דינו. ומכ"ש היכא דכל השם יתירא. וע' מ"ש בב"ר פ' נ"א:

ובנין אב שבכולם כו'. משום דכתיב התם ברישא דקרא נתן ה' רוח שקר וגו' מהו שוב וה' דבר דלא ה"ל למימר אלא והוא דבר וגו' אלא לרבות בית דינו. שמייעץ עמהם:

רוממות שאתה נוהג בעולמך לעולם. כצ"ל וכן הוא בילקוט. וטעם מאמר זה כלפי מ"ש ברשעים להשמדם עדי עד קאמר בצדיקים שמעלתם לעד לעולם [יפ"ת]:

נתן ממלכה וגו'. לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח:

שנא' קדושים תהיה. שאע"פ שהוא אזהרה על הפרישות כדאי' בת"כ. מ"מ מדלא קאמר היו קדושים כמו היו נכונים לשלשת ימים בלשון צווי. משמע שהוא לשון בשורה שנותן להם הקדושה. ומדתלי לה בהקב"ה שנא' כי קדוש אני. ש"מ למימר שכשם שקדושתו לעדי עד. כך קדושת ישראל לעדי עד. או דרש תהיו בהוייתכם שתהיו לעד:

פסקה ג

הה"ד ישלח עזרך מקודש. משום דקשה דהיו מבעי ליה בעי למדרש שע"י קדושתם תהיה להם הוי"ה בעולם. ולהכי מייתי ישלח עזרך מקודש דמפרשינן ביה מקדושת מעשים שיש בידך. ומכיון דמייתי ליה דריש לה בשאר אנפי כדרך המדרש:

מעשה בקרתני. פי' מעשה בעיר שלנו. וכתב היפ"ת לא ירחק היות זה כפשוטו אחר שמצינו היות חכמים מספרים עם השדים והרוחות ומשתמשים בה. ולפי דעת האפלטונים ברוחות אוירות שהם נגד רוחות הקדושות הפורחות ומתדבקים בעולם. ומדרך הקדושה להתדבק יותר בנפש האדם. שהיא קדושה בעצמה והם נבראו לסיוע לעורר את בני האדם לטוב. ולהיפך הרוחות האויריות לא נבראו לסיוע לבני אדם כי הם נגד דעות הנפש וציוריו הטובים. ואף שלא נבראו לסיוע עכ"ז הם צריכים סיוע מבני אדם. ופעמים בני אדם צריכים להם לבלי יתנזקו. ומכ"ש האדם הצריך סיוע מלמעלה. וזהו ישלח עזרך מקודש. היפך מרוחות הבלתי קדושות. וזהו קדושים תהיו נבדלים במעלה כי קדוש אני. ואתם צריכים לעזר מקודש:

ציתור. שם מקום:

איתגלי עלויה כו'. נגלה עליו אותו רוח. ורוח רעה היה. וא"ל אתם ידעם כמה שנים שאני שורה ושוכן פה:

ואתין ונפקין כו'. פי' באתם ויצאתם אתם ונשיכם בערב ובצהרים ואין אתם נזוקין:

וכדון כו'. ומעתה תהיו יודעים שהרי רוח רעה רוצה לשכון פה במקומו והוא יזיק הבריות. וא"ל ומה נעשה שלא יבא. א"ל לך והתרה באנשי העיר ואמור להם כל מי שיש לו מכוש פי' כלי מפיץ שמכין בו. ולקמן פ' כ"ה משמע שהוא מרא או חצובה שחוצבין בקרקע ליטע נטיעות. ומי שיש לו פס כלי שחופרין בו באשפה:

יפקון כו'. יצאו כלום לכאן למחר כשצומח היום ומתחיל להאיר. ויהיו מסתכלין על פני המים:

יהיו מקשין כו'. יהיו מכין בברזלי הכלים זה אל זה להשמיע קול ויאמר שלנו נצח. ובשוח"ט שם מפרש וישמע [הרוח] אתכם והוא סבור שעל סיועי אתם באים ויפחד ואוכל להרגו ע"ש:

ולא יפקון כו'. ולא יצאו מכאן עד שיראו חרדה של דם על פני המים שהוא סימן לנפילת הרוח והריגתו. חרדא דדמא פי' טפה של דם. ואע"פ שהם מיסוד האש והאויר וא"כ מאין מקום לצאת דם מגופם. אולי אינו דם ממש אלא רושם בעלמא שעשה הרוח הנשאר לאות על הריגת חבירו:

אזל ואסהיד כו'. הלך ר' יוסי להעיד והתרה בבני העיר ואמר להם כל המאורע. וכן עשו. ומי שהיה לו מכוש כו':

ולא עלון. וללא נכנסו לעיר:

שלא נבראו לשום סיוע. פי' שאין דרכם בסיוע זה מזה. מ"מ צריכין סיוע מבני אדם כמעשה זו שע"י שהראו את עצמם כמסייעים לאחד מהם נצח. אנו שדרכנו בסיוע זה לזה עאכ"ו. ובא לתרץ דק"ל מאחר שאמר ישגבך שם אלהי יעקב מה צריך לומר עוד ישלח עזרך מקודש דמשמע שישלח ליה מירושלים אנשים שיהיו בעזריו. ומשני מאחר שדרכו של אדם בעזר אנשים אע"פ שה' בעזרו מ"מ צריך לשלוח לו עזר ע"י אנשים שיחזיקו לבבו ולהפחיד אויביו:

פסקה ד

ד"א ישלח עזרך א"ר לוי כו'. ב"א ג"כ לתרץ קושיא הנ"ל בתר ישגבך שם אלהי יעקב. ישלח עזרך למה לי. אתא לתרוצי לאשמועינן שהעזר יבואהו מציון ולא ממקום אחר כדרך כל הטובות שהם נתונות לישראל משם כדמפרש ואזיל. והטעם מפני ששפע ההשגחה האלהית דביק בה מזולתה כמו ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד מפני שהיא מכוונת כנגד בהמ"ק של מעלה:

מקדוש מעשים. הוא ד"א ואתה נמי לתרוצי הא דק"ל בתר ישגבך וגו' ישלח עזרך מקודש למה לי. וקאמר דאתא למימר שבזכות קדושת מעשיו הוא שיהיה ה' בעזרו:

מקדוש מעשים. הוא פעולת מעשים טובים:

מציון מעשים. פי' מצות שרשומן ניכר לעולם כמצוה קבוע לדורות דאמר לעיל (פ' כ"ב). ודרש מציון מלשון הציבי לך ציונים:

אמר הקב"ה כו'. קאי אקדושים תהיו כי קדוש אני. ונראה שהכא גרסינן כשם שאני קדוש כו' והדר כשם שאני פרוש כו'. וכן הוא בת"כ. וברישא אמר כלשון הכתוב. והדר מפרש שלא מבעי כו' והיינו שתפרוש מן המותר לך:

פסקה ה

פרשה זו נאמרה בהקהל. דייק מדכתיב הכא דבר אל כל עדת בני ישראל דומיא דויקהל משה את כל עדת בני ישראל. ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל. שאמר להם בהיות כולם עדה אחת. וע' במזרחי וביפ"ת:

מפני שרוב גופי תורה תלויין בה. לכן נהג באמירתה כבוד יותר מהשאר להזהיר עליה בהקהל:

מפני שיו"ד הדברות כו'. ומפני כן נהג כבוד באמירתה כדלעיל. א"נ לפי שבסיני שמעו י' הדברות בהקהל. נאמרה להם כמו כן עכשיו בהקהל:

וכתיב הכא לא תלך רכיל. ס"ל כמאן דאמר בפרק נערה דמכאן אזהרה למוציא שם רע. דאי רכיל כפשוטו אין לו ענין לעדות שקר:

לא תחמוד וגו' וכל אשר לרעך וכתיב הכא ואהבת לרעך כמוך. כצ"ל שאם תאהבנו כמוך לא תחמוד את אשר לו וכמ"ש דהוא כללא דאורייתא דעלך סני כו' [רד"ל]:

ג' פרשיות. מפני שכולן נאמרו בהקהל דכתיב בהו ג"כ כל עדת כו' אמר הטעם מפני שיש בם רבוי מצות:

מס' ס'. מצות לא יכולתי להולמו שבפ' פסחים לא מצינו רק עשרים מצות. ובפרשת משפטים אפילו שנמנה עד סוף כל הסדר ליכא אלא נ"א וצ"ע וע' ביאור על זה במחזור רעדלהיים במערבית של ליל ראשון של פסח ד"ה אזכרה שנות עולמים כו' ותמצא נחת:

פסקה ו

מפני מה נסמכה כו'. משום דפרשת עריות נאמרה לישראל בזמן המתאוננים דכתיב וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו ואמר במס' שבת על עסקי משפחותיו. להכי הקשה למה נכתבה פה פרשה עריות. לגבי מתאוננים ה"ל לכותבה וע' בענף:

כי איש אלהים קדוש הוא. וכדמפרש לקמן ר' איבון. ומאי דמייתי הה"ד ויגש גחזי כו' דברי הספר הם. אבל האשה לא בשביל כך ידעה עתה שאינו קדוש. כי לא ידעה עדיין שתצטרך לבא אליו ויגש להדפה [מת"כ]:

ואין משרתיו קדושים. ובברכות פ"ק גרס הוא קדוש ומשרתו אינו קדוש:

שדחפה בהוד יפיה. כצ"ל משום דלפי פשוטו מלשון דחיפה לכתוב לדחפה. ומדכתיב להדפה. לכן דרשו בהוד יפיה נוטריקון. וגם אינו יוצא מידי פשוטו שדחפה. ולכן אמר שדחפו בהוד יפיה. ואפשר שדייק גם ממלת הגשה. מפני שלשון הגשה מורה על דבר שהוא בלתי ראוי או מפני יראת הכבוד כמו ויגש אליו יהודה. או מפני שהדבר בעצמו

אינו ראוי. ולכן דרשו ממלת הגשה שהיה במקום הבלתי ראוי. כי כל כוונתו היה לנגוע בה. ועשה עצמו כאילו דוחפה ובברכות פ"ק אי' שאחזה בהוד יפיה:

שלא הביט בה. וזהו גדר ערוה שעינא ולבא תרי סרסורי דעבירה הם:

על סדין שלו. וזה לשון הגמרא סדין של פשתן הציעה לו על מטתו ולא ראתה קרי עליו:

אמתיה. שפחה שלו אמה עבריה:

אנא הוינא כו'. אני הייתי פורש ומציע המטה של אדוני ומימי לא ראיתי דבר רע. ר"ל קרי על כליו של אדוני. ובירושלמי דפרק חלק גרס הוינא משזגע ופירושו מכבסת:

למנוי. לכליו של אדוני. ר"ל סדיניו ומצעיו:

שאתה מוצא גדר ערוה כו'. כי עיקר החומריות נובע מחטא זה הבאה מחומר ותאוותו. והוא היפך הקדושה הנפשית הנטהרת מעניינו החומר ותאוותיו:

פסקה ז

משל למלך כו'. דק"ל מאי קדושים תהיו כי קדוש אני כי מי יוכל להיות קדוש כמוהו. והתשובה לזה כפי המשל הראשון דענין הקדושה רמז אל הקיום והנצחיות ע"ד שאמרו גבי קדוש יאמר לו מה קדוש לעולם כו'. והכוונה שע"י דביקת ישראל לה' יהיו חיים וקיימים כמוהו. וזהו משל הפרקסין שישראל דבקים בה' ולכן יהיו חיים וקיימים כמוהו יתברך. וכפי המשל השני התשובה לזה שעניינו שילכו בדרכיו וכדלעיל מה אני פרוש כו' וכמשאחז"ל אחרי ה' תלכו וכי אפשר כו'. והמשיל לכהן גדול שהוא במעלה נגד החלוני מ"מ כשהולכים בדרך אחד הם דומים יחד. כן הדמיון בין ישראל לה':

איפקרסין. לבוש שהוא פתוח על כתפו וכשהוא לובשו קושרו [ערוך]. וע' לעיל פ"ב:

חלוני. פי' זר. וזר לא יאכל ת"א וחלוני לא כו'. כן הוא גירסת המת"כ והמעריך. אבל גירסת היפ"ת חנוני. וכן גירסת הילקוט:

מהו להצילך. דאי הצלה ממש מאי אתא למימר הא עדיפא מינה קאמר לתת אויביך בידיך ופשיטא שינצל. ומשני להגן עליך להיות צל כו' פי' שיגן עליך מן היסורים שלא ינוכה מזכיותיך בנצוח האויבים וילקה במקום אחר אלא ה' מגן לך: והיינו לפנים משורת הדין בשביל שתהיה פרוש ביותר כדמסיק ערות דבור:

כד"א ונצלתם. ויהיה להצילך כמו להציל לך. כמו שאל אביך ויגדך שפירושו ויגד לך:

ערות דבר. שאי אפשר לפרש דבר ערוה ממש מכיון דכתיב והיה מחנך קדוש כי אין הקדושה פרישת ערוה לחוד אלא בהרחקה יתירה דהיינו אפילו נבלות הפה ולשון הרע. ע' ספרי תצא פיסקא רנ"ד וע' שבת דף ל"ג דדרשו על קרא דעל בחוריו [שהן עיקר בעלי

הכח והגבורה למלחמה] לא ישמח ה' וגו' שמסלק השכינה. וע' בירושלמי פ"ק דתרומות ובבלי ב"מ דף קי"ד:

פסקה ח

ר' אבון אמר כו'. דק"ל יתורא דבפ' אחת כתיב קדושים תהיו והייתם קדושים. ובשלמא והתקדשתם לגופי' להכנת הקדושה וכדאיתא ביומא אדם מקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה:

שכורים. שאינם נזירים ושותין ומשתכרין:

לפיכך אני נותן כו'. על שעמדו נגד יצרם ולא שתו:

הה"ד דבר אל עדת בני ישראל וגו' ואמרת אליהם קדושים תהיו. ובילקוט גרס הלואי בשתי קדושות יעמדו הה"ד והתקדשתם כו' ופסוק דבר אל כל כו' שבינתים מיותר:

הלואי בשתי קדושות. אפשר קדושה השניה רומזת לקדש עצמך במותר לך כמ"ש הרמב"ן בתורה והלואי ע"י גדר זה יעמדו להתקיים בקדושתן [רד"ל]:

אוחרי. משל אחר:

והייתם קדושים. כי קדוש אני ה'. שלא ייחד לעצמו אלא קדושה אחת:

פסקה ט

אר"ש בן לקיש כו'. משום דק' ליה ג"כ מאי קדושים תהיו כי קדוש אני הלא אין קדוש כה'. ומפרש דאתא למימר קדושתי למעלה מקדושתכם. דומיא דאני פרעה. ואגב זה מייתי מאי דילפינן נמי מפרעה לענין והיית רק למעלה. וע' ביאור המאמר בב"ר פ"צ סי' ב':

מאני של ב"ו כו'. פי' שאמר פרעה אני פרעה שפירשו רק הכסא אגדל ממך ושוב היה ליוסף כל הכבוד כמו פרעה עאכ"ו אם נפרש כן אני של הקב"ה כביכול מה כבוד יהיה להם [ידי משה]:

פרק כה

פסקה א

הה"ד עץ חיים כו'. משום דבעי למדרש ונטעתם כל עץ מאכל הערה אל לימוד התורה וקיום מצותיה שהם נטעי נעמנים מיתורא דונטעתם. דאל"כ כי תבואו אל הארץ וערלתם ערלת פרי כל עץ מאכל מבעי ליה. ומדכתיב ונטעתם משמע דבנטיעה עצמה מצוה איכא. והיינו נטיעת התורה. ועל זה מייתי קרא דעץ חיים לזכר לומר דתורה איקריא עץ חיים. ומכיון דמייתי ליה דרש ליה כדרך המדרש:

שלא יהו דברי תורה כו'. משום דקשה ליה יתורא דעץ חיים. דלעיל מיניה כתיב אורך ימים בימינה. והא תו למה לי. לה"ק ר' אחא שלא יהו ד"ת כו' והכוונה בזה שלא יחשוב החושב מאחר שאין בעליונים מי שיוכל לקיים מעשה המצוה כפשוטן. וגם בתחתונים לא רצו לקבלה אלא ישראל נמצא שישראל עשו נחת רוח ליוצרם בקבלת התורה כי לולי הם היתה נשארת כבת בוגרת שאביה מבקש להשיאה ואינו מוצא ונשארת בירכתי ביתו עגומה. לכן אמר שאינו כן. כי עיקר מה שנתנה התורה לתחתונים לישראל אינו אלא לזכותם. שאין המצות לתועלתו יתברך רק שחפץ להצדיק את ישראל. כי אם צדקת מה תתן לו. רק להצדיקם ולהחיותם בה. וזה שאמר עץ חיים היא לטוב המקבלים אותה היינו לטוב המחזיקיה בה ניתנה לא לתועלת הנותן ח"ו. ולא תקח אמרי אלא א"כ יש לך זכות היינו אם תהיה ירא כדכתי' ירא את ה' בני וגו' ופי' אם תהיה ירא את ה' תזכה לתורה שע"י תהיה נקרא מלך כדכתיב בי מלכים ימלוכו. וזהו שאמר בני אם תקח אמרי ור"ל שאם תקח אמרי הוא סימן שאתה בני ר"ל ירא שמים. שבלא זכות לא תקח אמרי כמו שאמרו אם אין יראה אין חכמה:

והוא רוצה להשיאה. למי שמוצא. כן הוא בדב"ר פ"ז ותנחומא סדר עקב וכצ"ל וכמ"ש לעיל פ' כ"א בתך בגרה כו' [רד"ל]:

אם יש לך זכות קח אמרי. אפשר מסרס המקרא אם תצפון מצותי אתך אז תקח אמרי [רד"ל]:

אפירטון. פי' בלשון יוני ורומי שודדי אניות בים [מוסיף הערוך]:

לא היה תקומה. לרוב העולם שאינם בעלי לימוד:

יקים. שעוזר ומקים ללומדיה. מדברי הרב המאירי סוטה כ"ב נראה שמפרש מחזיק ומקים הן מקיימים המצות בפשטו. ועמלים הן שטורחים להשיג אור התורה וחכמתה ע"ש [רד"ל]:

כי בצל החכמה. סיומא דרב הונא הוא לראיה שנוכל לפרש למחזיקים מחזיקי לומדי תורה כי זה הפסוק השווה יחד ג"כ:

ולא היתה ספק בידו להחזיק. אע"פ שהחזקתו לא היתה כדי סיפוק. ומ"מ החזיק קצת במעט האפשר בידו. ולא למחות ומיחה אף שלא ישמעו בקולו:

פסקה ב

צל וחופות כו'. דהיינו מחזיקים ביד ת"ח אצל ת"ח. כלומר ששכרם שוה או קרובים זה לזה כמסובים בסעודה זה אצל זה. ונקט צל וחופות על דרך משל כדכתיב ועל מקראיה ענן יומם וגו' כי על כבוד חופה וסוכה תהיה לצל יומם:

ואית ליה ג' קריין. ויש לו ג' פסוקים לראיה:
אשרי אנוש יעשה זאת. הוא הלומד התורה שנקראת זאת שנאמר זאת התורה וגו'. ובן אדם יחזיק בה זה שמחזיק ידי לומדי תורה:
שמעון אחי עזריה אומר משמו. לא שהלכה היתה נאמרה בשם עזריה כדמשמע מאגדה זו. שתיבת משמו הוא ט"ס כי שמעון אחי עזריה נזכר במשנה בפ"ק דזבחים ובפ"ה דטהרות ולא קאמר משמו. אלא כוונת המדרש מדיחס לשמעון על עזריה אחיו הקטן ממנו ש"מ גדול שכר המחזיק כמו שמסיים שנקראת הלכה על שמו פי' שאומר הלכה דהיינו שמעון נקרא על שמו של עזריה. ונמצא שמו של המחזיק נזכר בהלכה:
לפיכך נקרא הפסוק על שמו. בעל אות אמת הגיה נקדם בפסוק. ואין צורך דה"פ דבמה שאמר ולזבולן אמר ולא קאמר ולזבולן וישששכר נקרא הפסוק על שמו שתלה הכל בזבולן כאילו הוא לבדו המתהלל כאן. ופי' הכתוב שמח זבולן ממה שישששכר באהליך כדלעיל בב"ר פ' צ"ט:
יוצאין למלחמה ונוצחין. ואין זה אלא בזכות שמחזיק ביד ישששכר שיעסוק בתורה כדכתיב התם ומבני יששכר יודעי בינה לעתים. והזכיר זה כאן סייעתא למה שאמר עץ חיים היא למחזיקים בה לומר שאפילו בענין המלחמה בלי כוונה נותנת חיים ותציל ממות:
דרש ר' יהודה בן פדיי. כצ"ל וכן הוא בתנחומא שמיני סי' ח'. שלכן א"ל בר קפרא להלן רבי יהודה בן אחותי כדאי' בכ"מ שהיה בן אחותו של ב"ק:
מי יגלה עפר כו'. דרש סיומא דקרא שאמר יהיו לכם ערלים. מלת לכם דייקא לכם ולא לאדם הראשון שלא המתין אפילו שעה א' מלאכול מעץ הדעת. והוא צווה שלא לאכול. ואתם תהיו ממתינים ג' שנים מבלי לאכלה:

פסקה ג

פתח אחרי ה' אלהיכם כו'. משום דק"ל יתורא דונטעתם כדכתבתי בסי' א' ס"ל ר' יהודה בר סימון דמילתא אגב אורחיה קמ"ל דמצוה לעסוק במטע אילנות כשיכנסו לארץ מיד כמו שעשה ה' בתחלת ברייתו של עולם. ולהכי מייתי מאחרי ה' תלכו דהיינו שילמדו ממעשיו כדמפרש ואזיל. וענין זה משום ישובו של עולם דלשבת יצרה:

פסקה ד

פתח הגדלתי מעשי כו'. דק"ל יתורא דעץ מאכל. ובעי למימר דאשמועינן דאפי' פלפלין לא חסרה א"י וכדתניא בפ' כיצד מברכין ממשמע שנאמר ונטעתם איני יודע שעץ מאכל הוא. אלא מה ת"ל עץ מאכל הוא לומר לך עץ שטעם עצו ופריו שוה. הוי אומר זה פלפלין

ללמדך שהפלפלין חייבים בערלה ואין א"י חסרה כלום כדכתיב לא תחסר כל בה. ולהכי מייתי מהני קראי דמדכתיב נטעתי בהם עץ כל פרי משמע ליה הכי וכדאי' בתנחומא:

אמר הקב"ה למשה לך אמור כו'. אע"ג דאין רמז לזה בכאן. מכיון דמדכתיב זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה דרשינן שאמר הקב"ה למשה לך אמור להם לאברהם ליצחק וליעקב שבועה שנשבעתי להם כבר קיימתיה לבניכם כדאי' בפ' מי שמתו. לכן מפרש דהא דמשתבח שהגדיל לעשות עם ישראל שבנה להם בתים ונטע כרמים כו' היינו כדי שילך משה ויאמר לאבות. דאל"כ מאי קמ"ל הרי נראין היו הדברים לעין:

הגדלתי לעשות עם בניכם כו'. קשה דע"כ קרא בשלמה כתיב דדברי קהלת ניהו ושהיה מספר מה שהגדיל לעשות בימי גדלותו. ומה ענין לפרש הכתוב על דברי ה'. וצריך לומר דאסמכתא בעלמא היא:

קנה חצים. הם עצים דקים כקנים שעושים מהם חצים ואינן גדלין אלא באיים הרחוקים. ומיער צומח עצים דריש שכל מיני עצים גדלים בה. דאי סתם עצים מאי רבותא. והרד"ל כתב דדרש כמו צומח חצים שה' נבלע בקריאת ב' התיבות יחד וכדכתיב (ש"א י"ז). חץ חניתו וקרינן עץ חניתו:

עשיתי לי גנות. נקט האי קרא בתר עשיתי לי ברכות שלא כסדר הכתובים. משום דמסיים נטעתי לי כו' הה"ד כי תבואו אל הארץ ונטעתם. ואורחיה דמדרש לסיומי בקרא דענינא דפ' דידן:

פסקה ה

מי שת בטוחות חכמה. משום דק"ל ג"כ דונטעתם. בעי השתא למימר דלמד התורה דרך ארץ שמעתה שהן נכנסין לארץ ישראל ראוי להם לעסוק בפרנסתם ולעסוק בנטיעה. כי לא כימים הראשונים שהיו מתפרנסים בלי טורח ע"י המן והשליו שהיו במדריגת קטנים. ולהכי מייתי האי קרא שמדעת התרנגולת שכשנעשו בניה גדולים דוחה אותה מעליה שילכו לבקש פרנסתם ולא יסמכו על אמן:

בטויא. פי' שדרך לצלותן. וכן מוכח בנשא רבה פ"י [מעריך]. אבל בערוך גרס בטיטויא. ותרגום ולחם סתרים ינעם. ולחמא דטיטויא בסימא עכ"ל. ולפ"ז פי' בטוחות בכליות שהם בסתר:

הדא תרנגולתא. זאת התרנגולת:

צווחין. קורין:

כד אפרוחיה כו'. כשאפרוחים דקים וקטנים היא מאספת אותם תחת כנפיה ומחממת אותם:

ומעדרנא כו'. היא עודרת ומנקרת לפניהם באשפה. וכשהם גדולים אחד מהם שרוצה לקרב אליה והיא מנקרת בחרטומה בתוך ראשו ואומרת לו לך ועדור באשפה:

כך כשהיו ישראל במדבר כו'. שאז היו ישראל כקטנים שלא יוכלו לעסוק בפרנסתם כי המדבר לא מקום זרע. ועוד שהשנים ההם היו עסוקים בתורה מאד. שמטעם זה לא הכניסם לארץ מיד. אלא עד שתהיה התורה שגורה בהם בארבעים שנה אלו כדאי' בתנחומא ובמכילתא סדר בשלח:

מכושיה. ישא על כתיפו מרא חצובה שחופרין בו לנטוע נטיעות:

ויפוק וינצוב. ויצא ויצב ויטע לו נטיעות:

שחיק טמיא. כלומר ישחקו ויטחנו עצמותיו. ונקט לשון קללה תחשב לו:

הוה עבר כו'. היה עובר באותו שבילין ודרכים של טבריא. וראה איש זקן אחד עומד והיה חוצב חצובות בקרקע לנטוע נטיעות. והביא מעשה זה לפרש דונטעתם כל עץ מאכל אזהרה שיעסוק בישוב עולם לנטוע ולזרוע כדלעיל. והא ראיה דאותו זקן שהיה רחוק שיהנה מנטיעותיו לא מנע עצמו הן להיות לו או לבאים אחריו. וע' בתנחומא ששם יותר מבואר:

וא"ל סבא כו'. ואמר לו אדרינוס זקן אי קרצת כו' אם יגעת ועמלת בבקר בימי נעוריך כדי שיהיה לך מה לאכול לעת הזקנה. לא תשכח אל תייגע עצמך בימי החושך לעת הזקנה שלא תזכה לאכול ממנו. והמעריך פי' שה"ק ליה אם תגיע לאור הבוקר לא תגיע לערב כי זקנת מאד ולמה לך לטרוח עכ"ל:

א"ל קריצת כו'. יגעתי בבוקר וגם בערב אייגע. ומה שהיא הנאה וטוב בעיני המקום יעשה בי:

בחייך. לשון שבועה. משביע אני אותך בחיים. אמור לי בן כמה שנים אתה יום זה:

ואתה בר מאה שנה כו' בתמיה וכו'. וסבור אתה לאכול מהם:

אין זכיתי. שאאריך ימים כל כך אאכול מהם ויפה עשיתי שנטעתי. ואם לא כו':

אם זכית כו'. אם תזכה לאכול מהם תהא מודיע לי:

לסוף כו'. לסוף ימים אותן אילנות עשו תאנים:

הא ענתה כו'. הרי העת הגיע שאודיע למלך:

מה עביד מלא קרטיל. פי' הערוך סל מאותן תאנים ועלה והעמיד עצמו על פתח הפלטרין. פי' מבצר משגב למלך:

עלון. הכניסוני לפני המלך:

כיון דעל א"ל מה עסקך. כיון שנכנס א"ל המלך מה עסקך. וא"ל אני הזקן שעברת עלי כו':

ואילין כו'. ואלו התאנים מן פריהון:

קלוונין. גוזר ומצוה אני שתתנו כסא של זהב וישב לו עליו. ושוב אמר גוזר ומצוה אני שתפנו זה הסל מן אותן התאנים ותמלאון דנרי זהב:

א"ל עבדוהו כו'. אמרו לו עבדיו לאנדריאנוס כל זה היקר תייקר ותכבד לזה זקן היהודי. ואמר להם בוראו מכבדו ואני לא אייקר אותו ואכבדנו:

אנתתיה כו'. אשת שכנו של אותו הזקן היתה בת פחותה וגרוע כלומר אשה רעה. ואמרה לבעלה בר קבלוי פי' בן אונן וסכל ראה שזה המלך אוהב תאנים ומחליף אותם בדנרים:

מדעליה. שק גדול שמשימין על החמורים:

שמעית. שמעתי:

קלוונים אנא כו'. גוזר ומצוה אני שתעמידו אותו על פתח הפלטין וכל מי שיצא או יכנוס יהא משליך התאנים על פניו:

באפתי רמשא כו'. לפני הערב קרוב אל הלילה פינו אותו ופטרוהו והלך לביתו. ואמר לאשתו כל היקר הזה אני אשלם לך שגרמת לי בעצתך. ודרך קנטור וכעס אמר כן:

אמרה אזיל כו'. פי' לך והשתבח וספר לאמך דרך שבח שהיו תאנים ולא אתרוגים. שאילו היו אתרוגים היו ממיתים אותך בהם. ושהיו תאנים מבושלים שהם רכים ולא פגין שאינן מבושלים כל צרכן וקשים הם. שאילו כן היו הורגים אותך בהם. והיא אמריה תשיב דרך קנטור ולעג:

פסקה ו

רב הונא ב"ק. צריך להיות רב הונא בשם ב"ק. וכן הוא בב"ר סדר לך לך [סדר הדורות]:

ישב א"א. משום דקשה לו ערלתו למה לי. דוערלתם את פריו הוה סגי. מייתי הא דיליף אברהם ג"ש מערלת אילן לערלת האדם. דהשתא איצטריך ערלתו להיות מופנה לג"ש ואיידי דמייתי דרב הונא מייתי נמי דרב חנין ושאר החולקים אדרב הונא וילפי מקום מילה משאר דוכתי. ואיידי דבעי למימר דר' ישמעאל דקאמר אברהם כ"ג מייתי נמי הכא הא דתני בקש הקב"ה להוציא כהונה משם ושוב חזר ביה והוציאה מאברהם:

וכי כבר היה אברהם כו'. לשון וכי כבר מכוון למה דאי' בזהר שאברהם לא למד ולא קיים כל התורה אלא אחר שנמול ולא קודם שנמול. לכך דקדק לומר וכי כבר היה אברהם אבינו יודע ק"ו וג"ש באשר אז עדין לא נימול ולא השיג ולא ידע כל זה אלא לאחר המילה [נזה"ק]:

מלך שלם. והוא כהן לאל עליון:
כיון שהקדים כו'. אף שהיה צדיק עכ"ז אחר שראינו בו מדה שאחר שנתפעל מצדקת אברהם שכח והזכיר לאברהם קודם. א"כ זה חסרון בחוקו ששוכח בכבוד ה'. וע' בענף:
הוציאה הקב"ה ממנו. כלומר הוציאה שלא יהיה לו כהונת עולם לזרעו אחריו. אבל משם גופיה לא ניטלה. והכי אמר בגמ' והוא כהן ואין זרעו כהן:
ונתנה לאברהם. אע"פ שאברהם מזרע של שם. לא זכה בכהונה מחמת שם אלא מחמת עצמו [רש"י]:
נאם ה' לאדוני בפ' חלק איתא אליעזר אמר כן לשם אייתי הקב"ה לאדוני לאברהם ואתביה לימיניה כו' שנאמר נאם ה' לאדוני ופרש"י שם אליעזר אמר זה נאום ה' לאדני אברהם שב כו'. ובנדרים דף ל"ב פרש"י דוד הוא דקא' דנאום ה' היה לאדוני היינו אברהם שב לימיני כו' וכתוב בההוא מזמור אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק:
ד' ערלות כו'. כלומר שמהכתוב עצמו מוכרע. אחרי שהכתוב אומר התהלך לפני והיה תמים ואתנה בריתי מכלל שבאותו מקום הוא. דאם בשאר איברים הנקראים לפעמים ערלה לא יהיה תמים בחיתוכו. והענין כי מלת ערלה הנאמר עליהם. הוא להורות על חסרונם. אם אזנם לא ישמע דבר הראוי. או הפה אשר לא יוכל לדבר. והלב שאינו שומע דבר הראוי. וא"כ בחיתוכם לא יוכל לתקן חסרונם אדרבא יוסיפו חסרון על חסרון. אבל באותו מקום החיתוך הוא התיקון שמסיר התאוה שהוא החסרון כנודע:
נאמרה בלב שנאמר כו' ערלי לב. ונאמרה ערלה בגוף וערל זכר. כצ"ל וכן הוא לעיל בסדר לך לך:
אם ימול מן הפה עדיין אינו תמים. מן הלב אינו תמים. כצ"ל וכן הוא שם. ויש מתמיהים היכי הוה אפשר למול מן הלב. כי הלב לא יסבול פירוק חיבור שבפירוקו מת. ולפחות מידי סכנה גדולה לא יצא ואיך יתכן שיצוה ה' לסכנות נפשות לו ולדורותיו. ושמא מן הלב לא מלבו ממש אלא מכנגד לבו. או מאיזה עורק המחובר עליו [יפ"ת]:
מסתברא דנגדא. לפי גירסא זו ר' תנחומא מסייע לנגדא מסברא בעלמא. והדר מייתי המדרש וערל זכר לומר דמהכא ילפינן לה רבי ור' יוסי. אבל גירסת ב"ר פ' מ"ו יותר מתיישב:
וכי יש ערל נקבה. גירסא זו קשה להלמו. אבל בספרים המדוייקים הכי גרסינן וכי לא יש ערל נקבה. וה"פ אי אמרת דהמילה היא בשאר איברים כמו באוזן ולב ופה. וכי לא יש ערלה זו גם בנקבה ומדוע לא ציוה ה' אלא על הזכר הרי ראוי לבטל חלאת זוהמא גם

בנקבה. אלא ודאי דה"ק ממקום שהוא ניכר אם הוא זכר אם נקבה משם מוהלים אותו. וממילא לא שייך כלל הך ערלה בנקבה [נזה"ק בב"ר פ' מ"ו]:

פסקה ז

דרש ר' לוי כו'. מייתי ליה הכא לומר דמהכא ילפינן מקום מילה. דילפינן מה בשר דהתם היינו ערלת הגוף שהוא מקום הזנות הכי נמי בשר ערלתו דהכא:

וכי יש לזה כו'. כלו' האם הראשונים שהזכיר שם שזנתה עמהם היו בעלי רגל אחד ולכן קרא המצרים שהיו בעלי שני רגלים גדלי בשר לגבייהו. או האם היו למצרים ג' רגלים ועל כן נקראו גדלי בשר לגבי האחרים שהיו בעלי ב' רגלים:

אלא שהיו ערלים. ולפ"ז גדלי בשר נאמר על מותר הערלה:

בעלי גברין היו. ובילקוט גרס בעלי גבורים היו. וירצה שאפילו אבר תשמיש שלהם היה גדול. וכדרך שאמר בפרק הפועלים בתשובת המטרנותא כי כאיש גבורתו ופרש"י אבר תשמיש. ודומה כמו בעל גבר בבכורות דף מ"ד ע"ב במשנה ופר"י גידו גדול. ובגמרא שם תניא כו' ובעל גבר בגיד. וע' רש"י ורד"ק שם ביחזקאל. וע' בערוך ערך בעל:

שהוא געה בערלה. והיא ראש הגויה שהערלה שלו כמו גבעה משא"כ בשאר איברים:

פסקה ח

שוקיו זה העולם. דריש שוקיו לשון שווקים ורחובות. ולפי שהעולם עשוי שווקים ודרכים קראו כך. אבל בבמדבר רבה פ"י מפ' שנשתוקק הקב"ה לבראתו:

שהוא מיוסד על ששת ימי בראשית ואומר עמודי שעומד ומיוסד בהם. והכוונה כי כמו שהאדם נסמך ע"י שוקיו. כן העולם הוא המעמיד לכל הברואים שיתקיימו עליו. והיא מיוסדת שהולכת כפי טבעה המיוסד בששת ימי בראשית סדר עמידתה וטבעה. עכ"ז אין לה קיום כי אם ע"י אדני התורה שהוא אדני פז. וכאומר שהעולם הוא קיום האדם. אך קיום העולם ע"י התורה וא"כ כולם מקויימים בתורה. והדרש השייך להכא מסיים להלן:

אלו פרשיותיה כו'. ולמה נקראים אדנים שהם בסיס ויסוד לבנין כאדני המשכן. למה שהן לו כעמוד שיש לו בסיס מלמטה כו' כדמפרש ואזיל:

בסיס. רגל ומושב ומצוייר יפה:

וקיפילוס. בלשון יוני כותרת העמוד [מוסף הערוך]. וזה לשון התנחומא העמוד הזה אם אין לו כותרת מלמעלה ובסיס מלמטה אינו נראה יפה. ולפ"ז נראה שבעמוד שעומד לנוי בעלמא מיירי:

משהוא מנכש עמיה כו'. פי' על ידי שהוא מנכש ומעדר עמו בנטיעותיו נעשה כבן בית:

על שפחתו. ר"ל שפחה חרופה כדמסיים לא אשם אני חייב:
לא חטאת אני חייב ולא אשם. כן הוא לעיל פ"ט. אבל לקמן בבמדבר רבה פ"ט ליכא הני תיבות לא חטאת אני חייב. והיינו משום דמיירי בשפחה חרופה וליכא חטאת בה:
דא"ר יודן בשם ר' לוי. לעיל פ"ט אי' א"ר יודן. ולקמן בבמדבר רבה פ"י הכי אי' ומתוך שהוא יוצא ונכנס בתוך ביתו נחשד על שפחתו וכשם שאדם פורש את עצמו מן פירות ערלה כך המקלקלין בשפחות פרושין מן הכשרים ליום הדין דא"ר יודן כו'. אבל לשון דכאן דאמר ר' יודן לא ניחא:
שהם נוהגים היתר בשפחות. ר"ל בשפחה חרופה על סמך שיביא אשם. וע' ביאור המאמר לעיל פ"ט:
לערלה אתה ממתין. דאין יצרו תקפו ע"ז כמו באינך:
ולאשתך אינך ממתין. קמפרש דלא תאכל על הדם אזהרה נמי על הנדה ופי' לא תאכל כנוי לתשמיש כמו אכלה ומחתה פיה [יפ"ת]. וכמו אוכלת עמו מלילי שבת ללילי שבת: ספ"ו דכתובות:
שימצה. לשון מיץ אפים:
עד שימצה דמה. פשטי' היינו עד שתצא נפשה [בדמה כי הדם הוא הנפש] וכדדרשינן אזהרתו מלא תאכלו על הדם סנהדרין ס"ב וכן יתפרש כפשוטו הא דשאול דחוטאים העם לאכול על הדם [רד"ל]:
ומי קיים מצות הדם. מייתי להא הכא להוכיח שנוכל לפרש לא תאכלו על הדם קודם מצוי הדם מדאשכחן לשאול שקיים מצוה זה כלומר שהזהיר העם שהיו עוברים ע"ז כמ"ש הנה העם חוטאים לה' לאכול על הדם. שמעינן דלא תאכלו על הדם פירושו קודם מצוי הדם. ואיידי דמייתי ענין שאול מפרש הכא ושחטתם בזה ויבן שאול מזבח דכתיב התם:
סכין בת י"ד אצבעות. כצ"ל וכן אי' לקמן בבמד"ר פ"י והיינו שיעור ב' צוארי בהמה. ואע"ג דאי שחט בהולכה והובאה אפילו בסכין כל שהוא סגי. זימנין דשחטי בהולכה או הובאה לחוד. לכן בעינן סכין בת י"ד אצבעות שהוא שיעור מלא צואר וחוץ לצואר כדאי' בפ' השוחט:
בת י"ד אצבעות. ע' בהגר"א י"ד סי' ח' ס"ק ד'. ומדשני לכתוב בזה ולא כתיב ושחטתם פה דרש דלרמוז על הסכין קאתי [רד"ל]:
כסדר זה. כלומר בסכין כזו. ואע"ג דלהפרישם מלאכול על הדם נתעורר לו. איידי דאזהרינהו מהא הזהירם נמי בשיעור דסכין משום דרסה:

ולא נמצא ואת אמרת ותמצא. פי' ברישא אמרת ולא נמצא חרב וחנית בכל ישראל. והדר אמר ותמצא לשאול:

מלאך המציאה לו כו'. הקב"ה המציאה וזה היה לו פרעון על ושחטתם בזה. ואע"ג דושחטתם בזה היה בלילה אחר המלחמה. יש לומר מגיד מראשית אחרית הקדים לו שכרו. ועל דרך מי הקדימני ואשלם:

נח אחד. ואע"ג דאחז"ל דאדה"ר הקריב נמי פר. וכן הבל הקריב מבכורות צאנו. מ"מ אין מפורש שבנו מזבחות. שאולי בלא מזבח הקריבו:

החל להיות ראש במלכים. כלומר הוא היה ראשון למלכים שבנו מזבח. אבל משה עיקר גדולתו מפני נבואתו ויהושע אקרי שופט:

ראש במלכים. ובשבחיה דבר הכתוב לפי שדרך המלכים שלא ליזהר כ"כ בעבודת ה' ע"ד ורם לבבך וגו' אמר ששאול בחסידותו לא עזב את ה' במלכותו. אבל היה ראשון למלכים שנזהרו בעבודתו:

שנתן נפשו על הדבר. פי' שנתן נפשו על השחיטה שהוא צורך מזבח לפיכך מעלה עליו הכתוב כאילו אותו החל לבנות מזבח. וכן הוא מסיים בבמד"ר בהדיא:

לפי שבעה"ז כו'. כדרך המדרש לסיומי במילתא דנחמתא בכמה דוכתי עין הפרשה מסיים הכא בהך מילתא מעין ונטעתם כל עץ דעסקינן ביה או אפשר סמיכות לא תאכלו על הדם קדריש שלעתיד לא יהיה אכילתם כמו בעוה"ז שהמות מקדמת ומניחו לאחרים. אבל לא יאונה להם מות ודם ועי"כ שיהיו חיים וקיימים נודע בגוים זרעם:

פרק כו

פסקה א

פתח אמרות ה' כו'. משום דק"ל באמור אל הכהנים ואמרת אליהם ב' אמירות למה לי לכן דרשו על ב' פרשיות כדמסיק בסי' ג' ומכיון דמייתי ליה מפרש ליה ברישא בשאר אנפי כדרך המדרש:

אמרות ה' אמרות אמרות ב"ו אינן אמרות בנוהג שבעולם. כצ"ל וכן הוא בפסיקתא דפרה ובילקוט וה"פ מדאכפל למימר אמרות ב' זימני תרתי אשמועינן. חדא דאמרות ה' אמרות נאמנות שלא כמאמרות ב"ו שאינן בטוחות ועל זה אמר בנוהג שבעולם כו'. שניה שהן טהורות ועל זה אמר מצינו שעיקם הקב"ה ח' אותיות:

למה הוא אמת כו'. כלו' למה דבריו בטוחים מפני שהוא חי לעולם וקיים לעולם ואינו כב"ו שימות ואבד דבורו. ובירוש' ריש סנהדרין פ' המפרש שאמת ר"ת אלהים מלך תמיד:

שעיקם. ר"ל שמלבד שהאריך הכתוב עיקם לכתוב שלא כדרך. דהיינו אשר איננה טהורה הוא השלילה. דה"ל לומר מן הבהמה הטמאה כי אורחיה בכתוב [רש"א]:

שתים ושלש תיבות כו' הה"ד ומן ההמה כו'. הנה בכאן יש ג' תיבות מיותרים דה"ל לומר ומן הבהמה הטמאה וכתיב מן הבהמה אשר לא טהורה היא. א"כ קשה אמאי קאמר שתים. אפשר שסמך על הפסוק שהביא לעיל ומן הבהמה אשר איננה טהורה דשם מיותרים ב' תיבות. והכי קאמר בעל המאמר ובמקום אחר [היינו בב"ר פ' ל"ב סימן ד'] אמרו בשם ריב"ל מצינו שעיקם ב' וג' תיבות בתורה. ונקט ב' וג' למכלל ב' הפסוקים כמו שכתבתי התם. ואמר פעם בלשון זה ופעם בלשון זה. להורות שאין הקפדה באותיות או בתיבות. וספר אות אמת מוחק כאן מלת שתים רק גורס ובמקום אחר מצינו שעיקם שלש תיבות בתורה:

ומן הבהמה אשר לא טהורה היא. הטמאה אינו אומר. כצ"ל [יפ"ת]:

פסקה ב

מצינו תינוקות כו'. משום דהא דתורה נדרשת מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא נדרש מדכתיב מזוקק שבעתים והכא עסקינן בהאי קרא. מייתי ליה הכא. ואגב זה מייתי ענין התינוקות. ודרש בעליל מלשון עוללים. ומזוקק שבעתים על התורה שנדרשת במ"ט פנים כנ"ל. ואעפ"כ כשסביב רשעים יתהלכון היינו הולכי רכיל. כרום נתרוממו האויבים. והיה זולות לישראל:

תשמרם נטר כו'. זהו תורה שבע"פ שצריך לחוקקה בלוח לב ולשומרה שלא תשכח לחזור עליה תמיד וזהו שדרשו (קידושין ל"ז). ובכ"מ בספרי ושמרתם זו משנה [רד"ל]:

נטר אורייתהון בלבהון. פי' שמור תורה בלבם. דאי שמירת גופם הרי הוא אומר תנצרנו מן הדור:

מן הדור ההוא שהוא חייב. שלא ילכדו בעונם. ור"ל מן הדור ההוא שביאר שם למעלה במז' כי גמר גו' כי פסו גו' שוא ידברו גו' אשר אמרו ללשוננו גו' והן בעלי לה"ר כדמפרש כאן. והכריתם דוד ברוה"ק יכרת ה' גו' וזה חיוב כליה דקאמר [רד"ל]:

יוצאין למלחמה ונופלין. לא יקשה בעיניך שבימי דוד בכל מלחמותם היו נוצחים. דהכא בימי שאול מיירי כדאמר בהדיא בדברים רבה פ"ה:

דלטורין בעלי לשון הרע ורכילות:

לבאים זה אבנר ועמשא כו' אחר לה"ר. עמשא אף שהיה חשוב בימי שאול וכדדרש לקמן ושני אנשים עמו זה אבנר ועמשא מ"מ לא היה מספר לה"ר על דוד שהיה נשוי לבת ישי אחותו אלא שאח"ז בימי אבשלום היה עם אבשלום [רד"ל]:

אלו אנשי קעילה. אע"ג דמסירתם את דוד ביד שאול נראה שמתוך האונס היה ששאול קבץ העם למלחמה לרדת קעילה לצור את דוד. מ"מ קרי בהם שניהם חנית וחצים מפני שמן הדין אפילו שהם בסכנה לא היו יכולים למסרו מכיון דאינו חייב מיתה. וע' בב"ר פ' צ"ד סי' ט':

מה השכינה עושה בארץ. שלה"ר מסלק השכינה כדאי' בדברים רבה פ"ה:

ונוצחין. שהרי אחאב מלך בכיפה כדאיתא בפ"ק דמגילה:

למה מים. דלעולם אומרים הקל תחלה ואח"כ הקשה. או כך פירושו דכיון דהיה מפרנסם באכילה ודאי שישקום מים דלא יחיו בזולתם:

שהיו המים קשים כו'. משום שבימי אחאב נעצרו הגשמים. וקאמר לה הכא לומר דכון דמים קשים יותר. מסתמא מפרסמא מילתא כשיבקשם לכל כך נביאים וירגישו בדבר. וילפינן דכ"ע ידעי ולא מפרסמא למלתא:

שפרצתי גדרו של עולם. שהביא מיתה לעולם:

ספקלטור. שר הטבחים ההורג המחוייבים מיתה:

לכל פורצי גדרות דכתיב ופורץ גדר ישכנו נחש:

אמר לו למה כו'. לישנא דאמרו לו לאו דוקא. דהך מילתא לעתיד הוא כדגרסינן בפ"ק דתעניות:

ארי דורס ואוכל. פי' שאוכלה מחיים. זאב טורף ואוכל שהורג ואח"כ אוכל [רש"י בפ' יש בעירכין]:

ואת נושך וממית. שאין לך בו הנאה:

מן עליותא. מן העלייה. כלומר מן השמים מלמעלה:

דיתיב ברומי וקטיל בסוריא. שאומר לשון הרע על מי שעומד בסוריא ועל ידי זה נהרג:

ולמה קורא שלישי. שדרכם היה לקרוא ללה"ר שלישי:

עובדא כו'. מעשה היה באיש אחד שהיה לו כלה רעה והיתה צמודה פי' אדוקה [לשון צמיד פתיל] לספר לה"ר והיה מפייס ומרצה אותה שני פעמים בכל יום:

חד ברמשא כו'. חד בערב ופעם אחת בבקר. ואמר לה אני מבקש ממך שלא תאמר לשון הרע:

מה עבדה כו'. מה עשתה כלתו הלכה אצל בעלה ואמרה לו אביך הזה רוצה לשמש עמי בזנות. ואם אין אתה מאמין לי בא לערב ואתה תמצא מפייס אותי לשמוע אליו:

אזל ורצד עליו. פי' אזל וארב עליו. וכן כתב רש"י בפסוק למה תרצדון הרים גבנונים (תהלים סח). בשם ר' משה הדרשן רצד הוא מארב בלשון הערבי וכן פי' הר"ן:

וחמא יתיה כו'. וראה אותו כפוף ושוחה והיה מפייס אותה שלא תדבר עוד לה"ר. והיה הבן אומר כבר הדברים אמת הוא. מה עשה לאביו הכה לאביו והמית אותו. והביאו אותו לב"ד ונתחייב מיתה. ולאותה אשה הביאו ג"כ שאמרה על אביו לה"ר ואתחייבה מיתה ג"כ [ואע"ג דבעל לה"ר אין ב"ד ממיתין. ואף אם עשה שליח להרוג את חבירו קי"ל דהמשלח פטור. יש לומר שהוראת שעה היתה שב"ד היה להם רשות להכות ולהעניש שלא מן התורה כדי לעשות סייג לתורה [וע' ביבמות דף צ' ע"ב וסנהדרין דף מ"ו ע"ב ומגילת תענית פ"ו. ותנחומא סדר משפטים סי' ה'] ונמצא שהלשון הרג שלשה:

דואג שאמרו. כדאי' בילקוט סימן קל"א כיון שראו תלמידיו שהוא מטמא את הטהור ומטהר את הטמא נתנו חבלים ברגליו וגררוהו שנאמר גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל. ובפסיקתא אי' שהמגיד לדוד על הריגת שאול ואמר לו דמך על ראשך היה דואג בעצמו. ובחלק אי' שמת ולא נהרג אך אי' התם שנצטרע. וזה חשיב נהרג דמצורע חשיב כמת וה"ל כנהרג בלא עתו:

ובימי שאול הרג ד'. שאבנר הוא הרביעי אליבא דיש אומרים. ומשום דבעי לאתויי דעת יש אומרים מייתי נמי דעתייהו דריב"ל ורשב"ל הכא:

ואבנר למה נהרג. דכיון דצדיק הוה כמו שאמר עליו דוד כי שר וגדול נפל היום בישראל וגם צורך הצבור ביה ודוד חפץ בו. בודאי היה ה' נצב עליו לשמרו שלא יהרגנו יואב. לולי שחטאו גרס. ולהכי בעי מה חטא היה בידו:

על שהקדים שמו כו'. אבל מיקימו הנערים וישחקו לא ס"ל שנתחייב. כי מצי סבר שלא נתכוין אבנר אלא לשחוק בעלמא כדרך המתאבקים להראות גבורתם. ושוב נמשך מהשחוק שהרגו זה את זה והיתה מלחמה:

מאבנר לדוד. והיינו דכתיב אל דוד תחתיו שהזכיר שמו אחריו:

מה את בעי. מה אתה רוצה:

מן גלגוי דידך המעריך גרס מן גלגוי דדין. וכתב שהוא מענין זיל גלוג לאמך שפי' השתבח. אף כאן אמר אבנר לשאול מה אתה רוצה ומאמין במה שדוד מתהלל ומשתבח בשקר. אין הדבר כן אלא הכנף בסירים נאחזה ונקרעה עכ"ל. ולפי הגירסא שלפנינו מן גלגוי דידך פירושו שאבנר אמר כן לדוד מה אתה רוצה בשבח שלך שאתה משבח עצמך בשקר אין הדבר כן אלא הכנף בסירים נאחזה ונקרעה. והערוך פי' גלגוי ציצית. ור"ל שאבנר אמר לדוד מה אתה משבח את עצמך שהיה שאול בידך שהרי הכנף של ציצית

בידך ולא הרגת אותו. הציצית בסירה הועדת פי' בקוץ הוסרה. וכן אי' בהדיא בשוח"ט תהלים מזמור ז' שנכרתו הכנף עם הציצית. וכגירסא דידן אי' בשוח"ט אמר לו לאבנר היכן הוא כנף מעילי אמר לו בסירות בקוצים עברת ונכרת. ואבנר אמר זה לשאול מה אתה רוצה מן הציצית שלך בסירה הועדת:

כדאתון למעגל. כשבאו למעגל ונטלו הצפחת והחנית מעל ראשו:

חנית וצפחת בסירה הועדה. כלומר וכי יכול אתה כאן גם כן לומר כך. הלא ע"כ להודות שהלכתי ולקחתי אותם והייתי ג"כ יכול להרגו. ומ"מ לא חש אבנר בטענתו ואמר לשאול שמא אחד מבני הצבא נתנם לו:

ולא מיחה. אבל ר' יהושע בן לוי ורשב"ל ורבנן מצי סברי שמיחה ולא שמעו לו:

ולא מיחה. שנתיירא מפני שאול שלא יכעוס עליו. או שיחשוב שידו עמהם אך מ"מ לא היה לו למנוע משום זה מלמחול ש"ד. וזהו הרביעי שנהרג בלה"ר:

פסקה ג

שני פרשיות הכתיב לנו כו' כלומר שפי' אמרות טהורות היינו ששתי פרשיות שבתורה שמדברות בדיני טהרה דהיינו פרשת פרה שהיא לטהרת הטמאים. ופרשת המת שהוא להפריש מהטומאה ניתנו לכהנים בני לוי דאיקרו כסף צרוף שאזהרת הטומאה לכהנים וכן מעשה הפרה ע"י כהן. ומייתי לה רב תנחום באמור אל הכהנים לומר דב' אמירות דרמיז הכא רמיז אשתי פרשיות אלו. וע' בשוח"ט שהגירסא נשתנה שם ומ"ש שם:

פסקה ד

זש"ה יום ליום יביע אומר. דריש כפל אמור ואמרת דק"ל כדלעיל דאתא למימר שיאמר להם האזהרה ויחזור לאמור [כדרך שדרשו גבי דבר ואמרת] ויום ליום יביע אומר מפרש ליה נמי בהכי שיהיה חוזר מאמר התורה יום אחר יום תמיד [שפסוק זה קאי על התורה כדאי' בילקוט] ומכיון דמייתי ליה דריש ליה ג"כ באנפי אחריני כדרך המדרש:

הוי יום ליום יביע אומר. פי' יום זה פורע מה שלוה זה. וכן לילה זה פורע מה שלוה זה. וכאילו מדברים זה בעד זה להשלים ולפרוע מה שחזר זה. ואין אומר ואין דברים ביניהם שפורעין זה לזה בלי מחלוקת ודברים. אבל למטה בבני אדם בהלואתן כמה שטרות ופסקי דינים הם צריכין:

משל לאחד שנטל כו'. קמפרש אין אומר ואין דברים שכשצבא השמים נפטרים מלפני שכינה שמשתחוים לה [כדאי' בפ' לא יחפור ובפרק חלק] אז הם כפופים ואינם משמיעים קול ודברים כמי שנטל הגמוניא פי' שררה שהולך עד שלא הגיע למותרון פי' לממשלה שלו. כפגין פי' כהדיוט. וכיון שהגיע למותרין פי' לממשלה שלו הוא הולך

כקאלמון פי' כחשוב. כן הצבא השמים כשיוצאים ונראין בעולם שניתן להם שם ממשלה למשול ביום ובליל' אז משמיעים קולם ושררתם כמושל שהגיע למקום ממשלתו. והיינו בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם. והשמעת קולם לפי הפשט הוא מ"ש בב"ר שקול חמה מנסרת ברקיע כו':

כיון שיצאו לעולם בכל הארץ יצא קום. כצ"ל [יפ"ת]:

נמסר להם רופא כו'. ה"ג בילקוט ומסר להם הרופא קמיע מומחה והיה מצוה את ישראל ומניח את הכהן. א"ל אותו כהן אדונינו לא לשנינו מסרת כאחד ומפני מה אתה מצוה את ישראל ומניח אותי. ולפי זה מובן ענין המצוה הזאת שהוא שישמור הקמיע מהטומאה שלא יאבד סגולתה. ובעת מסירתה מסתמא הזהיר את שתיהם. וזו היא האמירה הא' שבנמשל. אלא שלא הספיק לו בזה אלא לכהן שכבר הוא מוזהר מהטומאה: אבל לא לישראל שדרכו ללכת בבית הקברות. ולכן הוצרך לו ריבוי האזהרות. וגירסתנו יש לפרש שלא נתן להם קמיע אלא שריפא בשארי רפואות וצוה להם שלא ילכו בבית הקברות שזהו מסגולת הנכפה. ולכהן לא צוה רק פעם אחד. ולישראל צוה פעם אחר פעם:

אמירה אחת דיה להם. לעשות כל אשר יצום עשות בעולם שלא ישנו את תפקידם והיינו בגזרת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאלתא פי' בגזרת ה' על המלאכים היה הדבר ההוא וכן במאמר שאמר ה' להם שאלתא ר"ל ששאלו מהקב"ה מה לעשות ואמר ה' להם לעשות כן. והיינו העונש ההוא שנתן ה' לנבוכדנצר שטרדו מן המלכות שהיה ע"י מלאכים שהם שלוחי ההשגחה:

הה"ד ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים. דאל"כ אמור ואמרת למה לי כדלעיל. אלא שאתא לומר שצריכין לכפול בהם האזהרה כדי שיקיימוה. אך קשה למה הכפיל האזהרה במצוה זו דוקא. וי"ל דלרבותא נקטה הכא דאע"ג דכהנים זריזין הם וגם אין במצוה הזאת טורח או חסרון כיס. אלא כבוד והדר. צריכין לכפול האזהרות משום כי יצר לב האדם רע. וכ"ש בשאר מצות שהן לכל ישראל ויש בהם טורח או חסרון כיס:

פסקה ה

הה"ד יראת ה' טהורה כו'. אתא לתרוצי הא דק"ל אמור ואמרת למה לי. ובעי למימר דמעלה זו ניתנה לאהרן לו ולכל בניו אחריו. והיינו ואמרת אליהם לרמוז לכל הבאים אחריו. ולהכי מייתי הא דדרשינן מיראת ה' טהורה שבזכותו ניתנה לו הפרשה זו שקיימת לעולם:

פסקה ו

מורא שנתיירא אהרן מלפני הקב"ה. כדכתיב ביה ואתנם לו מורא ויראני כדלעיל פ"ג. וזהו לשון ונתנה לו. וע' בענף:

שאינה זזה ממנה כו'. שאף כשחרב בהמ"ק ובטלה טהרה וקדושת העבודה מכהנים קדושה וטהרה זו של איסור טומאת מת לא בטלה [רד"ל]:

פסקה ז

מה כתיב למעלה מן הענין כו'. כלו' מה ענין זה אצל זה:

ואיש זה שאול. לאו דוקא. אלא רמז כאן לשאול שהיה איש שדרש באוב מדאסמכיה לפרשת אמור אל הכהנים. שרצה לסמוך שתי חטאותיו דהיינו שאלת אוב והריגת הכהנים שפי' אמור אל הכהנים שהם מקטריגים עליו כדלקמן:

כתיב והיית רק למעלה. אע"ג דקרא בברכה מיירי. מ"מ נקטינן דבכל מילי טוב להיות למעלה מלמטה. ולכן טוב היה לשאול לשאול באורים ותומים שהוראתם מלמעלה. מלשאול באוב שהיא ממתים אשר למטה. ור"ל שאפי' לא היה מצד החטא שיש באוב. מ"מ הענין בעצמו טוב לשאול מלמעלה ולא מלמטה. וז"ש ברישיה דקרא ונתנך ה' לראש ולא לזנב לראש הוא כהן הראש השואל באו"ת ונשפע בשכל רוה"ק להשיב ולא לזנב המעלה בזכורו [רד"ל]:

הוא שאמר לעבדיו כו'. השתא מייתי ראיה למ"ש ששאל שאול באוב. ואגב אורחיה מפרש ואזיל כולהו קראי דענינא:

תרנגול שיקרא. לידע כמה שעות הוא בלילה:

נעשה חפשי. דרש ויתחפש כאילו השי"ן בימין. ודרשו כן מדהוי סגי דלכתוב וילבש בגדים אחרים שהמובן שזה להשתנות. וכתיב ויתחפש ע"כ לרמוז גם שנעשה חפשי למלכות. כלומר אבד המלכות. ולפי שהמלכות כעבדות קרי הסרתו חפשיות. שמחמת חטא אוב נתמלא סאתו והוסרה המלכות ממנו מיד. אבל לולא חטא זה אע"פ שבענין עמלק נקרעת המלכות ממנו. אפשר שהיה עומד עוד כמה שנים במלכותו:

מאנין פניקא. נוסח אחר פגנקו. וכן עיקר. ופירושו בגדי הדיוט כדאמרינן הפגן הדיוט הוא [מערי"ך]. והיפ"ת מקיים הנוסחא שלפנינו מאני פניקא ופירש בגדים פחותים שאין מצמר טוב אלא מצמר שאינו נעשה כתקונו וכענין עירין ופנקין דסוף ב"ק:

זה אבנר ועמשא. שכל מקום שנאמר אנשים משמע חשובים. דה"ל למימר ושני עבדים כדכתיב ברישא ויאמר שאול לעבדיו. ומכיון דלא פירש מאן נינהו נקטינן דהיינו אבנר ועמשא שהם היותר חשובים שבעם. ונקראו אנשים במלכים א' ך' ל"ב:

למדתך תורה ד"א כו'. ע' מ"ש בב"ר פ' נ"ה. ובתנחומא סדר זה. ואגדה זו לא ס"ל ההוא דבלעם משום דרך ארץ. דדלמא לא ה"ל יותר משני נערים ובגנותו דבר הכתוב כמו שאמר הלא אנכי אתונך כו' להודיע פחיתתו שלא היה לו סוס ורכב כאיתא בפ"ק דברכות:

נעשה עבד לעבדו. פי' אולי יחלה העבד ויצטרך שמוש והוא ישמשנו בעל כרחו [יפ"ת]. וע' בבמד"ר פ"ך:

משל לאשה כו'. כוונת ריש לקיש לומר שלא יפלא היותו נשבע בה' עם היותו דורש באוב. כי לעולם יראת ה' על פניו ולא חטא אלא במעשה זה כאשה המנאפת שעדיין אהבת בעלה עליה כמו שכתב הבדרשי וז"ל אשת האיש כשתכשול עם אחר לא משנאת בעלה על הרוב ולא מבזה אותו אלא למלאות תאותה ורע תכונתה. וכן שלמה חכמינו ומלכנו לא סלקו מהאמנתם לעולם יחוד ה' ומציאותו והשגחתו וכל האמונות התוריות. אלא היו נכשלים בעבודות הנכריות מצער הזמן ובהלה תקופה ובקשת הצלה הכרחית. או לחוזק תשוקה להצלחות הזמניות מנצוח האויבים וקבץ הממונות:

מאותו שאמרו מי ה'. כלו' מהאומות שכופרים בה' כפרעה שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו. או מאותן שאמרו מי כמוך דהיינו ישראל. וה"ל כאילו כתיב מי תרי זימני שפי' מי מהאומרים מי:

עבדת מה דעבד. פי' עשה מה שעשתה ואמרה מה שאמרה והעלתהו. כיון שראתה היתה מתייראת:

פניו למטה. ורגליו למעלה:

פניו למעלה. ורגליו למטה כדאי' בפ' ד"מ:

כיון דשמע אלהים. כיון ששמע שאול שאמרה אלהים ראיתי עולים שהוא לשון רבים נתיירא שקרא לאחד ועלו שנים: ומי היו שמואל ומשה כדאי' לקמן בסמוך ובפ"ק דחגיגה:

ויש אומרים צדיקים עלו עמו ללותו. ובזוהר איתא תאני רבי חייא רבה שמיכאל ומלאכי השרת השומרים שערי הצדק יוצאים לקראת הצדיק ומקדימין לו שלום לנשמת הצדיק בשעה שהיא יוצאה מהגוף ומובילין אותו לאוהל חופתו ע"כ. ואי' במפרשים וז"ל ודע שלא המלאכים משרתי עליון לבד יוצאים לקראת נשמתו של הצדיק אלא אף גם נשמות ונפשות הצדיקים שכבר מתו והם הקרובים. ובפרט אביו ואמו כולם הולכים לקבל נשמתו בחדוה ורינה שכולם פוצחים רינה ע"כ. עוד יש לפרש שהצדיקים שהעלה עמו שקראו לעזרתם מפחד יום הדין כענין קריאתו למשה כדלקמן בסמוך:

מה תארו. של אחד מהם:

וכי לא היה מכירו בתמיה. כלו' וכי לא היה רואה אותו. דקס"ד ששאול ראהו. ומשני שהצריך לו שומע קולו ואינו רואהו:

שמעלה המת בזכורו. הוא שם מכשפות. תרגומו דאוב וידעוני בידין וזכורין [תוס']:

על שום ומעיל קטן כו'. ולפי שכן היה לו לבושו עלה כך שכשם שאדם הולך לבוש כך הוא בא לבוש כדלעיל בב"ר פ' צ"ה. וצריך לומר שנקבר במעיל. וכן אי' בתנחומא בהדיא:

הוה פשיט קרייה. היה לומד את המקרא בפשטיה [מת"כ]:

מהו מגיד לאדם. צ"ל מי הוא מגיד לאדם. וכמו מי כותבן דבסמוך [א"א]. ולפי גירסא שלו כך ביאור המאמר. דיוצר הרים ובורא רוח הם כוללים הגוף והנשמה. שהגוף נוצר מאמצעיתו של עולם מהר הבית. והנשמה נבראת מרוח ה' כמ"ש ויפח באפיו נשמת חיים. ושיחו של אדם שהוא הדבור יוצא מבין שניהם שהם כלי הדבור מהגוף ומן הרוח כמ"ש לרוח ממללא. וז"ש מי הוא מגיד לאדם מה שיחו ר"ל אפילו שיחו של מה [שמלת מה מורה על דבר קטן כמו ואנחנו מה] שבין איש לאשתו כדלקמן. ואמר רב הונא בשם ר' יעבץ יוצר הרים ובורא רוח. ר"ל כיון שהוא יצר וברא אותם א"כ יודע מה שיחו. וכיון שהוא המגיד כלום תקנה יש לו לאדם לכן בכה רבי. ועוד אמר רב הונא בשם ר' יעבץ שיטה אחרת מסיפא דקרא עושה שחר עיפה וגו' ה' אלהי צבאות שמו. שמדסמך מה שיחו לעושה שחר עיפה רמז דאפילו שיחה של עיפה דהיינו תהו חשך ואפלה כלומ' דברים שאין בהם ממש ואפילו שיחה קלה כו' הן נכתבים על פנקסו. ר"ל הם נאמרים לו. ומשום דכל דברים שיענש עליהם נכתבים כדתנן וכל מעשיך בספר נכתבים. הזכיר הכתיבה. ולכן אמר ומי כותבן במקום מי מגידן. וקאמר עושה שחר עיפה וגו' ה' אלהי צבאות. וכיון דהוא המגיד כלום תקנה יש לו. ולכן בכה רבי. ולפי גירסא שלנו כך פירושו מהו מגיד לאדם מהו הדברים שמגיד לאדם משיחו וקאמר יוצר הרים ובורא רוח פי' מדסמך מה שיחו לבורא רוח רמז דאפילו שיחה של רוח מגיד לו. ולשיטה האחרת קאמר תהו חשך ואפלה פירוש מדסמך מה שיחו לעושה שחר עיפה רמז דאפילו שיחה של עיפה דהיינו תהו חשך ואפלה כלומר דברים שאין בהם ממש מגיד לו. וקאמר מי כותבן כלומר מי מגידן. וקאמר עושה שחר עיפה ה' אלהי צבאות:

אפילו שיחה קלה. כתב המנחת שי שבספרים שלנו נכתב שחו בצירי ובלא יו"ד אך חז"ל דרשוהו מלשון שיחה לפי ששינה הכתוב לכתוב כלשון הזה ולא כתב לשון אחר היותר מובן על ענין האדם ומעשיו עכ"ל:

בשעת מיתתו. שמאז מתחיל העונש על המת:

וחבריה. חבירו של פסוק שלמעלה. כשהגיע בו היה בוכה. וכן כולם:
בקשו את ה' כל ענוי ארץ. סיפיה דקרא בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום חרון אף ה'. ולהכי בכי כולי האי ואולי:
יתן בעפר פיהו. ר"ל דכתיב שם יתן למכהו לחי ישבע בחרפה יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה. ע"ז אמר כולי האי ואולי פי' כולי האי יסורים לקבל ועודנו בספק אם תהיה לו תקוה:
כי את כל מעשה האלהים. יביא אלהים במשפט על כל נעלם. ואי' שם בחגיגה מאי על כל נעלם אמר רב זה ההורג כינה בפני חברו ונמאס בה. שזה דבר מועט ונענש עליו ושמואל אמר זה הרק בפני חברו ונמאס בה נענש עליו:
לא היה לך להרגיז בוראך. אלא בי שעשיתני ע"ז. כן הוא הנוסחא בתנחומא ובירושלמי דחגיגה:
כשם שנפרעין כו'. ואפשר שטעם הפרעון מן הנעבדין אע"פ שלא חטאו לפי שהקב"ה יצטרך להראות שאין ממש בהנעבדין על דרך ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים:
שהוא יום הדין. לא כיוונו על הדין הגדול לעתיד לבא וכמו שכתבתי בענף בשם ספר נשמת חיים וכן כתב ספר ישועות משיחו:
והעלה למשה עמו. בפ"ק דחגיגה מפרש אמר שמא ח"ו לדינא קא מתבעינא קום בהדאי דליכא מילתא דכתיבא באורייתא ולא קיימתיה. ועיין שם בתוס':
למה לא אמר ליה באורים ותומים. שהרי גם בהם שאל ולא ענהו ה' כדכתיב וישאל שאול בה' ולא ענהו ה' גם בחלומות גם באורים. וצ"ל שאף שאביתר הוליכם בידו כאשר הלך אצל דוד. שלח שם שאול אנשים לדרוש ממנו:
אתה הוא שגרמת כו'. ולכן לא הזכירם שנתבייש ממנו שלא יאמר לו כן כדאי' בפ"ק דברכות:
שהכית נוב עיר הכהנים. ובעונש זה לא נענית בכהן:
ולמה תשאלני. וסיפא דקרא והיה ערך ופי' שנאך. ונראה דצ"ל הידא לי גבי שונאך הידא לי גבי חברך. וכן הוא באגדת שמואל. שכן כתיב שם והיה ערך וגו' ויתנה לרעך לדוד. או צ"ל הידא לי גבי שנאך הידא לי גבי רעך. שטעות זה שכיח שיתחלף האותיות וכאן נתחלף רעך בערך. ותיבת הידא מצינו בתרגום על פסוק יעשו עץ גבוה חמשים אמה והידא מיתה תתעבד ליה. פי' אי זה. ומלה זו מורכבת הי דא כמו שכתב הערוך. וזהו שאמר ליה שמואל לשאול ולמה תשאלני אי זה לי גבי שנאך פי' איזה שאלה תשאל לי הרי המלוכה היא גבי שנאך דוד. אבל היפ"ת גרס הידא ליה. וכן הוא באגדת שמואל.

ופי' הלך ליה אצל שנאך. והרד"ל כתב וז"ל הידא ליה כ"ה לקמן ולפ"ז קאי על הקב"ה שעליו אמר ויהי עם ערך כפי' ת"י והמפרשים שם עכ"ל:

גבי שנאך גבי ערך. צ"ל תחלה ערך כלשון המקרא ואח"כ חוזר ומפרש לשון ערך שהוא שנאך וע' במדרש שמואל א' [רד"ל]:

ויעש ה' לו כאשר דבר. מביא זה לראיה על פי' ויהי ערך שפירושו ויהי עם ערך וכן הרד"ק על ישעיה הביאו זה לראיה [רד"ל]:

ולית הללו כו'. הלא אין אלו הדברים שאמרת לי כשהיית אצלי בעוה"ז כו':

וכדון כו' ועתה אמרת לי כו' גבי שנאך. וזה דוד. ודוד לא הוה טוב ממנו שהיה שאול צדיק מדוד:

כד הוינא כו'. כצ"ל וכ"ה במדרש שמואל. פי' כשהייתי אצלך הייתי בעולם השקר והיית שומע ממני דבר שקר מפני שהייתי מתיירא ממך שלא תמיתני:

וכדון כו'. ועתה אנכי בעולם האמת לא תשמע ממני אלא דברי אמת שאינני מתיירא ממך. וע' בענף:

ואת מיעריק. צ"ל ואית מיעריק. ופי' האם יש מקום לברוח. ובאגדת שמואל גרס לית למערק ולפ"ז פי' האם אין מקום לברוח. והינו הא [יפ"ת]. והמת"כ גרס כאן ואין מיערק ופי' ואם אברח אנצל או לא. וא"ל אם תברח תנצל:

עמי במחיצתי. שאם לא יברח יתכפר עונו במיתתו ויזכה למחיצת שמואל בזכיותיו. ודייק דעמי פירושו עמי במחיצתי דאי למימר שיהיו מתים כמוהו. במה שאמר ויתן ה' גם את ישראל עמך ובניך היה הדבר מובן:

א"ל למחר את כו' שלא רצה לגלות להם פן ירך לבבם ויסתכנו יותר במלחמה:

נחית כו'. אתה יורד למלחמה ותנצח:

מתמנין רברבין. יהיו ממונים שרים וחשובים. והא דנפל מלא קומתו ארצה. מסתמא אמר להם שהיה דרך השתחויה. ומ"מ לא הוציא שקר מפיו כי כוונתו היה על מלחמת היצר. שבודאי היצר א"ל ערוק ואת ניצול גם מה שאמר שבניו יעלו לגדולה אמת שאין לך גדולה מזו שיהיו במחיצת שמואל. ובפרט שיכול להיות שמינה אותם לרברבין על החיל במלחמה זו באמת:

מלמד שהראוהו כו'. ר"ל כיון דמאמור אל הכהנים ילפינן שהראהו שאול ובניו נופלים בחרב שמעינן שהראהו כל הדורות וגדוליהם. כי אין טעם שיראה לו ענין שאול לבד:

ומשניו. שונים משניות:

דור דור וחומסיו. היינו קצת מהמלכים שהיו חומסין וגוזלים כענין אחאב ויהויקים. שמאחר שהראה לו המלכיות הראהו אפילו רשעיהם. אבל שאר גזלנים וחמסנין מה טעם להראותו:

וחומסיו. חמסן יהיב דמי. וגזלן לא יהיב דמי כדאי' בב"ק:

מלך ראשון שיעמוד כו'. ס"ל דאי משום על שלא עשה חרון אף ה' בעמלק. העונש על זה העון אינו רק הסרת המלכות ממנו לאמר כדכתיב קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך. א"ל הקב"ה ולי אתה אומר אמור אל הכהנים שהרג אותם בחרב ולכך עונשי שיהרג הוא ג"כ בחרב. וע' בענף:

שנא' ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים. דמדמסך לאיש או אשה כי יהיה בהם אוב דרשינן דרמיז חטאתו של שאול כדלעיל וא"כ דרשינן אמור אל הכהנים בכהני נוב:

על ה' חטאים כו'. משום דדרשינן אמור אל הכהנים שהם מקטרגים וסד"א דמשום הא לחוד נהרג. להכי מייתי הא דתניא דעל ה' חטאים נהרג. וצ"ל שעל כולם היה הקב"ה מוותר לו לולי קטרוג של נוב. דש"ד חמיר טפי. או על שחטא נוב הוא בין אדם לחברו. וכמ"ש בענף:

על שהרג נוב עיר הכהנים. [כצ"ל על ולא ועל]:

ולא דרש את ה' וימיתהו (**שמואל א' י"ד**) **ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך**. כצ"ל כדאי' באגדת שמואל. ר"ל דמדכתיב במעלו אשר מעל בה' הרי תרי מעילות. והוא אחד שהרג נוב עיר הכהנים. וזהו במעלו והשני שחמל על אגג. וזהו אשר מעל בה' שאין השם שלם ואין הכסא שלם כ"ז שזרעו של עמלק קיים וכתיב על דבר ה' אשר לא שמר וזהו אשר לא שמע לשמואל שא"ל בשם ה' שימתין ז' ימים עד בואו. וכתיב בתריה וגם לשאול באוב לדרוש הרי ד' כמשמעו. וכתיב אח"ז ולא דרש בה' וימיתהו היינו מה שאמר לכהן אסוף ידך ולא המתין עד שידרוש באו"ת. והגר"א (בד"ה א' י'). גרס על ששה חטאות נהרג. וחשב מעשה אוב לשתים א' לשאול בבעלת אוב להעלות המת. ב' מה שדורש ענינו מן המת. וזה שאמר הכתוב וגם לשאול באוב הרי אחד. לדרוש הרי ב'. והרד"ל כתב וז"ל חושב אוב וידעוני לשנים כן משמע במדרש שמואל שם. ואף שלא נתבאר בשאול רק מעשה אוב וכן בד"ה כתיב לשאול באוב לדרוש. אפשר ממ"ש ברישיה דענינא הסיר את האובות ואת הידעונים משמע ליה שאח"כ שאל לשניהם יחד עכ"ל:

פסקה ח

ואם לאו אמרי שהוא הוא. שהיה מבקש עילה להמיתו שנתקנא בו שזמנתו אסתר למשתה כדאי' בפ"ק דמגילה:

ומשהכיר בה שהיא יהודית. ומזרע המלוכה:
התחיל הוא מספר עמה. ויאמר קמא הכי קאמר מתחילה היה אומר ע"י תורגמן. אבל השתא ויאמר לאסתר ממש:
לא תחמול עליו. וזה נכלל במאמר ונתתי את כל ההמון הגדול הזה בידך. שהוא בתנאי שלא יחמול עליהם:
כמה מצודות וחרמים. ששם בלבם שיתקבצו למלחמה ואח"כ הפיל החומה על כ"ז אלף איש:
והמלאך לכרוב. וה"פ דקרא ויאמר ה' אל האיש לבוש הבדים. והאיש אמר לכרוב. והדר מפרש שמאמר ה' למלאך היה בא אל בינות לגלגל:
שלא אכוה. אע"פ שגבריאל שרו של אש. אש של מעלה שאני:
הפשירן. לשון פושרים שלא היו חמים כל כך. ודייק מדכתיב וישא ויתן ולא אמר ויקח ויתן דריש ליה ע"ד שאהו בחיקך לומר שתחלה נתנם בחיקו להפשירן ושוב נתנם לו:
ששה שנים. שהרי נבואה זו היתה בשנה ששית והעיר לא חרבה עד שנת י"א:
עמומות. דוממות והולכות ומצטננים:
ולקעקע ביצתן. פי' לשרש שרשיהם:
יש ב"א שעושין צדקה. ולכן אין לו לזורקן בחימה אלא בנחת:
שנא' וירא לכרובים תבנית יד אדם. אע"ג דיד כרובים נינהו. בהראותם לו רמז שזכות ידי אדם בצדקה העומדת:
הה"ד צדקתך אלהים עד מרום. וה"פ הצדקה שנותנים מקיימת העולם עד העליונים אשר עשית בהם גדולתך. וכינה צדקתך. מפני שהיה במצותו:

פסקה ט

ובשנים. ובתורת כהנים מפיק בשנים ועייל במקומו במראה. וכתב בספר גבול בנימין שהוא משום שלא מצינו היות הכ"ג זקן מכולם. כי הנה בניו קודמין לכל אדם כשממלאין את מקומו של אביו וא"כ אפילו יהיו אחרים זקנים ממנו הוא מוקדם לכולם [ובפ"ק דחולין תנן כשר בכהנים פסול בלוים ופי' בברייתא כהנים במומין פסולים בשנים כשרים ובלוים להפך] לכן גרס בת"כ ובמראה. ופירושו בנוי הוא בסדר האברים. ומראה הוא בלובן ואודם משוער. וכן פי' בעל קרבן אהרן. ודרשו שהוא גדול בה' דברים משום דהו"ל לכתוב והכהן גדול או וכהן הגדול מאחיו. לכן דרשו והכהן ה' גדול עכ"ל. ורבינו הגר"א ז"ל בהגהותיו על הת"כ כ"י מוחקו. ונדחק לפרש מנין ה' עם הכהונה. וכתב הרד"ל וז"ל וגי' דהכא אפשר הנכונה [והן ה' דברים שמנו ספ"ב דעדיות שהאב זוכה

לבנו] ואף שמצאנו שלא הקפידו בבחירת כה"ג על שנים וכההיא דשלהי מנחות ק"ט בשני בני שמעון הצדיק. היינו מפני שמעלות האחרות הכריעו בקטן. אבל לכתחלה יש לבחור גם בשנים וכלשון גדול כפשוטו. אך קצת משמע שמאמר דכאן בא לסיים שכשנמשח לכ"ג מתהווין בו מעלות אלו בשלמות. וזה קשה לומר על שנים אם לא דהדרו ליה דרי חוורתא כר"א בן עזריה עכ"ל:

הסתת. מסתת אבנים לבנין:

הגדול מאחיו. הדרש שנתגדל מאחיו:

א"ל שאול מי אמר לך שאתה יכול להרגו. ר"ל שאין מאן ראיה שתוכל להרוג את הפלשתי. דשאני גברא דאית ליה מזלא וערמה ותחבולה בהיותו מלומד לקרב. ודוד בחכמתו הבין ספק דבריו והשיבו שאין למד מזה לענין גבורה טבעית. אבל מה שלמד מכאן כי מה' היתה לו להיות לו לסי' שיהיה בעזרו. אבל קשה מנין שהיה ויכוח יותר ממה שמפורש בקרא. וי"ל מדכתיב ויאמר דוד אל שאול רועה הייתי וגו' ויאמר דוד ה' אשר הצילני וגו' שקשה ויאמר ויאמר למה לי. ע"כ צ"ל דבין מאמר למאמר נכנסו דברי שאול שאמר ליה מי אמר לך כו'. וע' מ"ש בתנחומא:

משכמו ומעלה גבוה מכל העם. וא"ת ושאול מאי הוה דעתיה להלבישו אותו מדיו מאחר שהם ארוכים ודוד קצר הקומה. וי"ל דדרך חבה וכבוד הלבישן לו לשעה כדרך המלך שלכבוד אדם ילבישנו לבושיו. וחשב שמיד יפשיטנו מעליו ועל שכמו ישאנו לביתו מאחר שאינו עשוי למדתו:

שעשויין לו. פי' שהיו כמדתו. מיד הכניס בו שאול עין צרה לפי שהרגיש שיצליח למלוכה ויליף לה שהיו עשויין לו מדכתיב מדיו דרש שהיו כמדתו כדשמע בפ' הערל:

שבשעה שנמשח בשמן המשחה נעשה משובח מכל אחיו. והא דאמר לעיל כיון שהלבישו בגדיו וראה שעשויין לו כו' דמשמע דאז נתארך ולא כשנמשח. י"ל לעולם אימא לך שמאז בשעה שנמשח נתארך אלא ששאול לא נתפעל אלא ע"י שבאו לו בכיון כאילו עשויים לו. ולזה נתן עיניו בו. וזהו קרוב לפשוטו [כלי יקר]:

בו אני שמח כו' שמח לבי. אפשר דרש ליה ישמח לב על שמן המשחה כד"א (משלי כ"ז). שמן וקטורת ישמח לב [רד"ל]:

לכן שמח לבי כו'. י"ל שבפסוק זה נרמז החמשה דברים. לכן שמח לבי זהו כנגד החכמה שהוא בלב כדכתיב (קהלת א'). ולבי ראה הרבה חכמה. וכתיב (משלי ב') כי תבוא חכמה בלבך. ויגל כבודי זהו כנגד העושר שכבודו של אדם זהו עשרו. אף בשרי זהו כנגד הנוי והמראה. ישכון לבטח כנגד הכח שמי שהוא גבור שוכן בטח ואינו ירא מכלום:

פרק כז

פסקה א

הה"ד צדקתך כהררי אל. משום דבעי למימר אמיום השמיני והלאה ירצה שמשפטו כאדם דכתיב ביה וביום השמיני ימול. מייתי האי קרא למדרש במ"ש אדם ובהמה שמשפט אדם ומשפט בהמה שוין כדלקמן ומכיון דמייתי ליה דריש כוליה כדרך המדרש:

ההרים מעלים עשבים כו' ד"א צדקתך כהררי אל מה ההרים ראוים להזרע כו'. לפי אלו ב' הדרשות כוונת הכתוב שצדקת ה' ומשפטו כפי רבוי הצדיקים או הרשעים בעולם. וה"ק צדקתך לעולם כפי מציאות הררי אל בעולם דהיינו צדיקים דאיקרו הרים כדיליף בתנחומא משמעו הרים את ריב ה'. ומשפטיך ועונשך כפי מציאות תהום רבה דהיינו רשעים דאיקרו תהום כדיליף בתנחומא מתהומות יכסיומו. אלא דלפי' קמא מיירי בצדקת ורשע שבין אדם למקום. ולהכי יהיב טעמיה למה שנקראו הצדיקים הרים לפי שמעלים עשבים כי זה תפארת להם ואין תועלת לאנשים. וכן מעשים הטובים לתועלת העושים. ואין ה"נ שנקראו הרשעים תהום לפי שאינו מעלה עשבים כדאי' בתנחומא. ולפי' שני מיירי בצדקת ורשע שבין אדם לחבירו ולהכי יהיב טעמא למה שנקראו הצדיקים הרים לפי שנזרעים ועושין פירות שיש תועלת להם בהיותם יפים בזריעתם ותועלת לעולם בפירותיהם. ותהום איפכא:

והגיל. והזוג המקשקש בתוכו. והוא משל לקרן שכרו הצפון לעוה"ב כמו הגיל שהוא טמון ואין נראה רק קולו נשמע. והוא משל פירותיו שאוכל בעוה"ז ומטיב בהן לאחרים ג"כ אבל עיקרו הצפון לעוה"ב לו לעצמו ואין לזרים אתו [רד"ל]:

ואין עושין פירות. אפשר ר"ל שאין לעבירה שלהם פירות וכדדרשינן בספרי האזינו פיסקא שכ"ד ובירושלמי ספ"ק דקידושין ודפיאה ממקרא זה אבל איננו כ"כ מענין המאמר [רד"ל]:

אמרו צדיק כי טוב. וכמו שאמרו בילקוט צדיק למקום. כי טוב לבריות:

ורע לאחרים. דאל"כ רע למה לי. אין לך רשע טוב:

סרס המקרא כו'. ע' כ"ז בב"ר פ' ל"ג ושם פירשתי:

משל את הצדיקים בדירתם. פי' המשיל ודימה את שכר הצדיקים לדירתן. שכמו שדירתן בהרי ישראל הטובים כענין שנאמר במרעה טוב ארעה אותם ובהרי מרום ישראל יהיה נויהם כי בהרים הוא אויר טוב ויפה. כן רמז הפלגת הצדקה הנעשית להם כהררי אל:

ומשל את הרשעים בדירתן. פי' והמשיל הפלגת עונש הרשעים לעומק התהום כדמיון דירתן בגיהנם המכוסה בתהום שהוא חשך. וע' בב"ר פ' ל"ג:

בטפטיאות. הוא מין בגד טוב:

יפקעו. יתבקעו:

יקרשו. שלא יהיו נקרשים מחוזק הקור:

אן דאת יהיב כו'. היכן שאתה נותן טובה אתה נותן בשפע ובמלוי:

אן דאת מחי כו' היכן שאתה מכה אתה מכה בכח ובדקדוק גדול:

כולה דנשי. כל הנמצאים שם היו נשים. והאנשים אלו החביאו את עצמם כדי שיצילו הנשים המדינה בערמה זו [מת"כ]:

נפקין כו'. יצאו לקראתו ואמרו לו אם אתה עושה עמנו מלחמה ותנצח אותנו. שמך יצא בעולם שמדינה של נשים נצחת במלחמה:

ותו כו' ושוב אין אתה יכול לקום מפני שום מלך. שיאמרו מלך חלש הוא. ושמע להם והלך לו:

כי נפיק כו'. כשיצא כתב על שער המדינה:

שטי הוינא כו'. שוטה הייתי עד שבאתי בקרטיגנא המדינה ולמדתי עצה מן הנשים:

נפקין קדמוניה כו' יצאו לקראתו במתנה ובמנחה בתפוחים של זהב כו'. ורמזו לו בזה כי הוא נבהל להון בבואו עד אחורי הרי חשך לצבור בר כסף וזהב לבלוע ולאכול כל כסף וזהב שבעולם כפרי הנאכל בקנוח סעודה:

ומה זה דהבא כו'. וכי זהב נאכל בארצכם אמרו לו ולא היה כן לחם ומזון בארצך. ולמה באת לכאן. ואמר לא מעשיכם באתי לראות. או פי' לא עבידתכון מלשון ועבודה רבה וכן בתנחומא הגי' עותריכון:

דינכון. דין שלכם היאך אתם דנין דין. והטעם כי בעון עינוי הדין ועיות הדין מתרבים הצרות בעולם וכדמפורש בפ"ק דשבת ובאשר שמעתי על יושבי אחורי הרי חשך כי הם יושבים בהשקט ובטח ובשלוה יתירה בהיותם מחזיקים בעמוד הדין הישר והצדק. לפיכך באתי הנה לשמוע יושר דינם וצידוק משפטם (נזה"ק):

עד דאינון כו'. בעוד שהם יושבים ומדברים באו שני אנשים לדון לפני המלך. האחד אמר אדוני המלך חורבה קניתי מאיש הזה וחפרתי ומצאתי בו אוצר. ואמרתי לו קח אוצרך כי החורבה קניתי והאוצר לא קניתי. והאחר שכנגדו אמר כשם שאתה מתיירא מעונש גזל כך מתיירא אנכי. ולא היה שום אחד רוצה האוצר אפי' במתנה משום שונא מתנות יחיה:

א"ל זילון כו'. לכן ויקחו זא"ז. הבן יקח את הבת. ויאכלו האוצר יחדיו:

שרי. התחיל:
טבית. טוב ונאה:
אילו היה כו' אילו היה דין זה בארצכם מה הייתם עושים:
מרים כו'. מרימים ראשו של זה כלומר היו הורגים אותו:
וסימא כו'. והאוצר היה עולה לבית המלך. כי כן הדין עוד היום בארץ אדום שכל האוצרות הטמונות בקרקע הרי הן למלך. ואילו היו מבקשים לעכבם חייבים הריגה:
ושמשא כו'. שאל לו הגד לי אם השמש זורח בארצכם:
נחית. יורד:
בעיר דקיק. פירוש בהמות קטנות וכצ"ל בעיר דקיק: א"ל הן א"ל תיפח רוחיה:
אמטו. בשביל בהמה דקה אתם נצולים:
אדם. בזכות בהמה דאל"כ לא הו"ל למנקט אדם ובהמה בחדא מחתא. והאי הה"ד המדרש קאמר לה:
אמרו ישראל כו'. השתא דריש אדם ובהמה תושיע ה' כאדם אנחנו כבהמה תושיענו. ופי' שאע"פ שאנו חוטאים בדעת כאדם. תושיענו מהעונש כבהמה שאינה נענשת לפי שאין בה דעת. ופי' שהטעם שלא ישפטנו כחטאתינו בדעת הוא מפני שאנו נמשכין אחריו כבהמה בלי הרהור אחריו. ולפי שהמשכה זו אחר ה' היא סיבת הצלחתינו להדבק בו לגן עדן. לכן אמר עוד הביאני המלך חדריו וגו' וז"ש להיכן אנו נמשכין אחריך לג"ע כלו' שמסבת המשכינו אחריך נבוא לג"ע. והזכיר זה כאן משום דבענין זה דריש מה שנאמר בתר אדם ובהמה תושיע ה' מה יקר חסדך אלהים וגו' ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם דמשמע ג"ע. וכדי שלא יקשה אי בג"ע מאי נחל עדניך לשון רבים שהרי התענוג הוא רוחני ופשוט לא יצדק בו מינים שונים כתענוגי עוה"ז שהיא מכמה מינים אם באכילה אם במשגל אם בכבוד וכיוצא. לכן אמר שהרבוי בבחינת הצדיקים שכל אחד יש לו עדן בפני עצמו. אבל כל אחד אין הנאתו אלא הנאה אחד פשוטה:
אנו נמשכין לג"ע הה"ד ירויון. משום שרוב משיכת בהמה אחריו הוא לטבח לכן מפרש כאן כדכתיב בתריה ירויון [רד"ל]:
יש לו עדן בתחלה נכנסין כולם לגן. ושוב נכנס כל אחד לעדן שלו. וזהו שאמרו לעיל פ' י"ח שכל צדיק יש לו עולם בפני עצמו:
משפט אדם ומשפט בהמה שוין. כלומר והיינו דכתיב אדם ובהמה תושיע ה' שכשם שרחמיו על האדם שלא ימול עד יום השמיני. כן היה רחמיו על הבהמה שאע"פ שידעינן

בודאי שכלו לו חדשיו הצריך הקב"ה להמתין להקרבה עד ח' ימים. וכדאמר לקמן בדברים רבה פרשה תצא ע"ש:

פסקה ב

פתח מי הקדימני כו'. דק"ל מאי שור או כשב. וכי שור נולד והא עגל נולד כדלקמן. להכי מתרץ הכא דה"ק אפי' כשיקריב שור או כשב אין להתפאר בו כי מתחלה נולד לו והקב"ה הוא המקדימו. ולהכי מייתי מי הקדימני ואשלם דדרשינן ביה מי קלס כו' עד מי מקריב לפני קרבן עד שלא נתתי לו בהמה. ומכיון דמייתי ליה מפרש ליה נמי בענין אחר כדרך המדרש:

זה רווק. בבמד"ר הגי' מי שאין לו בנים וצ"ל כאן ג"כ רווק הנותן שכר ותיבות הדר במדינה נשתבשו להוסיף מלשון הש"ס בפסחים קי"ג רווק הדר במדינה ואינו חוטא [רד"ל]:

ומשנים. השונים לתינוקות שבעיר:

אמר הקב"ה עלי לשלם כו'. ולדידיה כך פי' מי הקדימני שהקדים יבא ויטול שכרו כגון זה רווק. ואע"פ שאי אפשר לעשות המצוה אם לא יקדים לו ה' המעות. קרי ליה ר' תנחום מקדים המצוה כיון דעביד לה קודם שהוצרך לעשותה:

גמולו ושכרו. משום דמלבד שכרו העיקרי שבעה"ב נגמל בעוה"ז בבן זכר. לכן כפל לומר גמולו ושכרו:

מפוצץ'. כלומר מצפצף:

שפעל עם אל. כלו' עשה צדקה ומצות לשם ה':

כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל. ומפרש מה פעל כמו מי פעל עם אל. וכבר מצינו מה במקום מי:

ורוח הקדש אומרת מי הקדימני כו'. ולר' ירמיה כך פירושו מי הקדימני אין בעולם מי שהקדימני ועל כן איני חייב לתת לו שכר שהרי חייב לעשות המצוה בשביל מה שהקדמתי לו מהטובה. מ"מ אשלם לו שכרו מאחר שקיים מצותי:

מלל. מל בנו:

פסקה ג

פתח ולא יהיה עוד כו'. משום דבעי לתרוצי דהא דכתיב שור או כשב ולא קאמר עגל היינו משום עשו להם עגל מסכה כלומר שלא להזכיר עונם כדלקמן מייתי האי קרא דקאמר שאין ה' רוצה בהזכרת עון. ומעין זה מייתי משרפים והשופר והסוטה והבהמה דכולהו מחד טעמא:

לקילוס. פי' שבעופפותם מקלסים את ה' כדאי' בפדר"א ובפ' אין דורשין:
מפני שהוא קרן של עגל. ע' בפ"ג דר"ה:
לפיכך קראו הכתוב שור ולא עגל. והא דכתיב קח לך עגל. ועגל וכבש. שאני התם דאי הוי כתיב שור אתי למעוטי בשור ממש והמצוה בעגל. אבל הכא ליכא למעוטי דהא כתיב כי יולד והיה ז' ימים וגו':
הה"ד שור או כשב או עז. דאיידי דבעי למכתב שור כתב נמי כשב ועז ולא כתב טלה וגדי:

פסקה ד

הה"ד מה שהיה כו'. משום דכתיב בסיפיה והאלהים יבקש את נרדף מייתי ליה לתת טעם לבחירת הג' מינים אלו מהבהמה לקרבן ולא בקש מהחיות שהטעם מפני שהם נרדפים כדלקמן. ואיידי דמייתי ליה דריש כוליה קרא הכא כדרך המדרש:
ר' יהודה ור' נחמיה. ר"י אומר אם. אומר לך אדם אפשר שהיה העולם כלו מים במים. אמור לו כבר הוא אוקיינוס כלו מים במים. ואשר להיות כבר היה אם יאמר לך אדם אפשר שהקב"ה עתיד לעשות ים יבשה. אמור לו כבר היה לא כך עשה ע"י משה שנא' ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. וכתיב ואתה הרם את מטך וגו' וכתיב ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה. ר' נחמיה אומר אם יאמר לך אדם אפשר שאילו לא חטא אדם כו'. כצ"ל (יפ"ת). וכן הוא בקהלת רבה:
שאילו לא חטא אדם כו' משום שכפי הסברא אי אפשר לאדם המורכב מהפכים שתתקיים הרכבת לעולם. לכן יקשה הדבר בעינים. ויאמרו כי מה שאמר הכתוב כי ביום אכלך ממנו מות תמות פירושו שע"י חטאו קרב קיצו למות ביום אכלו ואילו לא חטא היה מאריך ימים יותר. אבל מ"מ סוף אדם למות אמנם ממה שידענו בענין אליהו שלא מת ונכנס חי לג"ע. ע"כ להודות בפשט הכתוב באדם שאילו לא חטא לא מת:
עתיד להחיות לנו מתים. בתמיה. משום שענין תחיית המתים קשה אצל הסברא. לכן יפרשו הכתובים המורים עליה. בתחיית הנפש והשארותם. ומה שנא' יחיו מתיך וכדומה יפרשו שהוא משל לתגבורת אומתינו השפלה בימות המשיח עם היותינו חשובים בגלות כמתים. אמנם מענין תחיית בן השונמית ובן הצרפית שהית' תחיה ממש יודו בתחייה כפשט הכתובים:
שאני עתיד לעשות ים יבשה. דכתיב הן בגערתי אחריב ים. והחרים ה' את לשון ים מצרים:
שעתיד לפקוד עקרות. כדדרשינן בפ' חלק ועלהו לתרופה להתיר פה עקרות:
אני פוקח עורים לע"ל. כדכתיב אז תפקחנה עיני עורים:

שנאמר ויפקח ה' את עיני הנער. ואע"ג דאין זה רפואות עורון ממש רק פקוחת עינים לראות דברים רוחנים. כ"ש הוא שיותר קלה רפואות העין לראות כשאר אנשים מפקיחתה מה' לראות מראות מלאכים. ויתכן דפוקח עורים דלעתיד נמי דקאמר היינו לראות מראות אלהים:

פסקה ה

לעולם והאלהים יבקש את נרדף. דמדסתם ולא פירש אם צדיק אם רשע משמע דכל נרדף בין צדיק בין רשע יבקש עלבונו בין שיהיה רודפו צדיק בין שיהיה רשע:

אפי' צדיק רודף רשע. לא שרודפו על רשעתו דא"כ מצוה קעביד. אלא מיירי שרודפו להנאתו:

שור נרדף כו' עז נרדף כו'. כמ"ש ישעי' י"אוגר זאב עם כבש ונמר עם גדי גו' ועגל וכפיר גו' ואריה כבקר גו' [רד"ל]:

מפני ארי. ולא מפני נמר וזאב שהם קטנים ממנו. אבל עז נרדף אפילו מפני נמר אבל לא מזאב. וכבש אפילו מזאב נרדף:

אלא מן הנרדפים. שזה טיבותא היא לגבייהו שיהיו נקרבים לגבוה:

פסקה ו

הה"ד עמי מה עשיתי לך. בעי למימר שטעם בחירת שור וכשב ועז לקרבן טפי מחיות טהורות לפי שאלו מצוים כדי שלא להטריח את ישראל. ומשום דהך מלתא בכלל מה הלאתיך כדרבי סימון דלקמן. מייתי ליה הכא. ואיידי דמייתי ליה מפרש ליה כולה הכא כדרך המדרש. ומשום דהאי קרא חד מהויכוחים שבא השם להתוכח עם ישראל מייתי דלרשב"נ נמי הכא:

ענה בה כלומר שאין ענה בי דבק אל מה הלאתיך כפשוטו שיגיד מה שהרע לו. דא"כ מ"ט ללשון ענה בי דהיינו עדות. כי אין ענין עדות אצל תרעומת. הגד או אמור או ספר מיבעי ליה. אלא דבק לכי העליתיך מארץ מצרים דבתריה. וקרא תרתי קאמר חדא מה הלאתיך שאין לך שום תרעומות. ולא עוד שיש לך להעיד על צדקתי שעשיתי עמך כי העליתיך מארץ מצרים:

וקבל שכר. על עדות זה במה שאתה מודיע חסדי ה' לרבים. והרד"ל כתב וז"ל וקבל שכר במצות שהן עניות עדות ואפשר רומז על ק"ש כדסיים לא אמרתי שתהיו קורין ק"ש כו' והיא עדות כמ"ש בכורות י"ד כאילו מעיד עדות עכ"ל:

לכו נא ונוכחה כו'. משום דונוכחה משמע להוכיחם בחטאתם שיברר אותם בפניהם ותכלית זה להפרע מהם. דאל"כ מ"ט דהתוכחה. והדר קאמר אם יהיו חטאיכם כשנים

כשלג ילבינו ונמצא שמוותר על הראשונות כשמעכשיו יאבו וישמעו. וא"כ תוכחה למה. לכן א"ר שמואל בר נחמן דאין ה"נ שהתוכחה היתה להפרע. ומפני שהאו"ה שמחו בה הפכה לטובה:

ששמחו או"ה. וצ"ל שהתוכחה היתה מפורסמת לכל:

הפכה להם לטובה. דכך היא המדה כדתנן באבות בנפול אויבך אל תשמח כו' פן יראה השם ורע בעיניו והשיב מעליו אפו. חרון אפו לא נאמר אלא אפו. מלמד שמוחלין לו על כל עונותיו. אך קשה השם היודע שישמחו או"ה למה בא להוכיחם. וי"ל למצוא מקום למחול עונותיהם:

זו תשובה. בתמיה. כלומר וכי זהו שהשיב ה' בויכוחו. וזו היא התוכחה שאמר להוכיח בהם:

לאתפגגא. להשתעשע:

שמעו הרים את ריב ה'. דלפי פשוטו קשה מה דכתיב בתר הכי עמי מה עשיתי לך וגו' שאין בזה תוכחה אלא התנצלות ה' שלא הרע להם ושהטיבם וראוי להחזיק לו טובה. לכן אמר רשב"נ דאין ה"נ שהתוכחה היתה להפרע. ומפני ששמחו או"ה הפכה לטובה:

שמחו או"ה. שאע"ג שראו שבפעם הראשון נהפכה לטובה. סברו שמא השתא לא יהיה כן דלאו בכל שעתא ושעתא מתרחש ניסא:

וריב לה' עם יהודה כו'. דלפי פשוטו קשה דבתריה דכתיב בבטן עקב את אחיו וגו' מאי טעמיה לריב על זה. להכי אמר רשב"נ דאדין ה"נ שהריב היה להפרע מהם. אך מפני ששמחו האו"ה הפכה לטובה:

שקיבלת. לשון קובלנא:

דחמת כו'. כיון שראתה את הדיין שהיה יושב ודן באור ובזפת ובמקלות. כל אחד ואחד לפי דינו. אמרה אם אני מודיע סרחון וחטא בני הזה לדיין זה. עכשיו הוא ממית אותו:

דרכת. המתינה והרד"ל גרס תרחת:

דחסיל. דסיים:

כד הוה במעי כו'. כשהיה במעים שלי היה בעט ודורס ברגליו:

א"ל כדון כו' פי' בעת הזאת עכשיו הוא עושה לך כלום:

זיל ליך כו'. לכי לך שאין בדבר הזה סרחון וחטא של כלום:

א"ר ברכיה משל למלך כו'. משום שקשה מאי קאמר ומה הלאתיך. הא הכביד ה' עלינו עול תרי"ג מצות. להכי מתרץ ר' ברכיה דהכא בענין השלוחים ששלח לטובתינו קמיירי. שלא הטריח עלינו לפרנסתם ולשמשם במורא ופחד כדרך שלוחי ב"ו ואדרבה הם היו

מפרנסים אותו. והענין דבק למה שנאמר בתריה ואשלח לפניך משה אהרן ומרים. אבל טורח המצות לא חשיב טורח כי לטובתינו הוא ולחיותינו:

המן בזכות משה כו'. מדאשכחן שכשמת' מרים נסתלק הבאר. אלא שחזרה בזכות משה ואהרן. וכשמת אהרן נסתלקו ענני כבוד. אלא שחזרו בזכות משה. וכשמת משה נסתלקו שלשתן כדאי' בפ"ק דתעניות ולקמן בבמד"ר פ"א. שמעינן שהמן היה בזכות משה. והבאר בזכות מרים. וענני כבוד בזכות אהרן:

הבאר כו'. בבמדבר רבה פ"א מפרש היאך עשוי ושמתגלגל עמהם במדבר. וכתב רש"י בפ"ק דתעניות שהיא הסלע שהכה משה שלא רצה ליתן מימיו לפי שמתה מרים:

א"ר יצחק משל כו'. רבי יצחק מתרץ קושיא הנ"ל שמה שאמר ומה הלאיתיך בענין ק"ש מיירי שלא הטריח עלינו קריאתה באימה ויראה כקריאת גזרת מלכים. והענין דבק למה שאמר ענה בי שפירושו שנעיד בטובת ה' ונקבל שכר כדלעיל. וק"ש עדות לישראל הוא על יחוד ה' ויכלתו והשגחתו. ובענין זה הוא דקאמר שלא הלאנו:

פרוזדוגמא. בלשון יוני דת וגזרה [מוסף הערוך]:

לא עומדין כו'. אע"פ שהיא כמו עדות כמש"ל ועדות צריכה עמידה וגם משום כבוד קבלת מ"ש היה ראוי לעמוד אבל לא הטרחתי דקי"ל כב"ה דאמר בין עומד ובין יושב [רד"ל]:

ולא פורעין את ראשיהן. לכאורה משמע דה"ה בלא אימה ויראה וברתת ובזיע. ולא האריך להזכיר עוד כל הנ"ל. אמנם הטור בסי' ס"א הביא מדרש זה וכתב דלא הקל אלא בעמידה ופריעת הראש [שזה לאות] אבל באימה ויראה ורתת וזיע מיהא צריך [שאין זה לאות אלא כיון דעת]:

א"ר יהודה בר ר' סימון כו'. ריב"ס מתרץ קושיא הנ"ל דמה הלאתיך מדבר בענין הקרבנות שאע"פ שמסר לנו עשרה מיני בהמה. הקל ממנו טורח הקרבנות. וה"ק ראה מה טובה עשיתי לך שמסרתי לך עשרה מיני בהמה ומהם לא הלאתיך להביא רק קלי הטורח:

לא הטרחתי עליכם כו'. ואע"ג דאם אפי' היה מכשיר כל החיות לקרבן לא היה מיגע את ישראל כל שהיה מכשיר ג"כ שור או כשב או עז כיון שבידו להביא מה שירצה. י"ל שלהורות שאין ה' חפץ ביגיעתינו פסל אותם שיש יגיעה בהבאתם כאילו הם מאוסים לפניו מכיון דמייתי לידי טרחא:

פסקה ז

ר' לוי פתח כו'. משום דק"ל מה ראה לעשות שור ראש לקרבנות כדבסמוך בעי הכא לתרוצי מפני שחטאו בו להכי מייתי האי קרא דדריש תועבה יבחר בכם בהאי ענינא. ואגב דמייתי ליה מפרש ליה בענין אחר כדרך המדרש:

מאין מלא כלום מליחה סרוחה. כצ"ל. (יפ"ת):

ממאה פעיות. דריש מאפע מאה פעיות. ודריש נמי מא' פעיה. כלו' אחד מהפעיות הוא לחיים כי רובן למיתה. וצ"ע דבש"ר פ' כ"ה קאמר תשעה חלקים למיתה ואחד לחיים משמע דאינה מסוכנת כל כך כדאמר הכא:

וביותר כשהוא זכר. נכתב כאן משום שטפת המאמר דר"פ תזריע שמסיים שם כן ע"ש [רד"ל]:

אומה אחת אתם לי כו'. אע"ג דקראי דמקמי האי קרא באו"ה משתעי. האי קרא לאו בדידהו משתעי אלא חוזר לישראל שהזכיר לעיל וקאמר להו הן אתם מאין. אומה אחת אתם לי כו' כלומר מכל האומות אין לי אלא אומה אחת כי כל האומות כאין ואין בעולם אלא אתם. וע' בענף:

שהקב"ה עתיד לעשות. פי' פעלכם פועל הנעשה לכם:

אינם אלא בשביל פועה אחת כו'. פי' בשכר שקבלו התורה. כי לולי הם היה העולם חרב כדאי' בריש רות רבה ולכן יספיק זכות זה לכל מה שיאכלו בעוה"ז. ושכר מצות שמור להם לעוה"ב:

אותה תועבה שכתוב כו'. ר"ל לפי שיראה שבמעשה העגל הפסידו שכר נעשה. לכן אמר שהקב"ה צוה שמאותה תועבה יקריבו קרבן שמשם ראיה שלא חטאו ישראל בזה. וכדא"ר לוי גופיה בסמוך:

פסקה ח

ברעתם ישמחו מלך. אע"ג דקרא כתיב גבי תלונת י"י על חטאת ישראל. מצי מפרש דה"ק שזה שעושים עכשיו מהע"ז הוא הפך דרכם הראשון. כי ברעתם היו משמחים ממ"ה דהיינו ע"י העגל שנחשב להם לחטא היו מכפרים פניו בהקריבם אותו לקרבן לאות שהם לא חטאו בו. ומ"מ לפי שלא מיחו ביד הערב רב שעשאוהו נחשב להם לחטא. ולזה אמר רעתם. ואומר ובכחשיהם שרים על שרי מעלה שהם שמחים בו כשישראל עושים רצונו של מקום. שהעולם כתיקונו:

מה ראה לעשות שור ראש לכל הקרבנות. מאחר שחטאו בשור לא ה"ל להקדימו. ומשני דאדרבה היינו טעמא כדי להראות שלא חטאו בו ישראל:

עם אחד מגדולי מלכות. ובנמשל הוא מה ששמעו פני השור שבמרכבה כדאי' בש"ר פ"ג ופ' מ"ב ופ' מ"ג. ודב"ר פ"ג:

ולא מצא בהם ממש. שלא היו ישראל העושים אלא הערב רב כדרשב"ן דבסמוך. א"נ שלא נתכוונו בעגל לע"ז ממש כדפירשתי לעיל בש"ר פ' מ"ב סי' י':

אלא הגרים. ומ"מ טעו אחריו מעטים מישראל והם ג' אלף איש שהרגו בני לוי. ומ"ש כאן דדוקא הגרים. היינו העושים אותם בתחילה שהם שאמרו אלה אלהיך ישראל. ומ"מ עשה שור ראש לקרבנות כיון דרוב ישראל לא טעו אחריו ואין לחוש על המעט שכבר מתו. ומה שנענשו כלל ישראל כאומר וביום פקדי ופקדתי. היינו שלא מיחו:

מונים לישראל. מבזים אותם באמרם כי לא כאשר היו מתפארים כי ה' המוציא אותם מארץ מצרים שאינו כן אלא אלה אלהיך ישראל:

אלא שדשו בעקב. פי' שנענשו על שלא מיחו בערב רב ועשו עצמם כלא ידעו. תרגום בוססו נחלתי דוששו ית אחסנתי. [זש"ה עמי לא התבונן אף שידעו לא התבוננו בה וכן במקרא דירמיה דאותי לא ידעו כתיב אח"כ סכלים המה ולא נבונים חכמים כו' ולהטיב לא ידעו. רד"ל]:

פסקה ט

שור בזכות אברהם כו'. משום דק"ל מה ראה לעשות שור ראש לקרבנות כדלעיל. קאמר שבזכות האבות נתן לו י"י כפרה בקרבנות. ורמזו בשור וכשב ועז. ולפ"ז אתא שפיר דאקדים שור שהוא כנגד האב הראשון:

מהו טובים. מייתי לה הכא לראיה שקרבן עז הוא בזכות יעקב מדקאמר התם טובים לבניך שעל ידיהם מתכפר ביוה"כ. וע' בב"ר פ' ס"ה סי' ט':

פסקה י

ולמה ז' ימים. דכיון דהיכא דקים לן שכלו לו חדשיו כשר לאכילה קשה מה צריך להמתין ז' ימים לקרבן:

כדי שיבדק. אבל כשהוא תוך ז' ע"י קטנותו אין מומו ניכר כל כך. וג"כ אין נגיחת אמו נכרת. שאף שאינו עומד על רגליו יחשב שמפני קטנותו הוא. אבל כשהוא בן ח' דרכו לעמוד על רגליו כשלא דרסתו אמו:

שאם נגחתו אמו או שנמצא בו מום. עמ"כ ואפשר הכל דבר אחד וצ"ל שאם נגחתו אמו ונמצא בו מום שע"י הנגיחה רגיל ליפול מום כדאמרינן (בכורות כ"ה) דשכיחי מומא אגב דמנגחו. אך מה היא הבדיקה ע"י ז' ימים לא נתבאר. ודרך הגה"ה רבה אולי צ"ל כדי שיבדק תחת אמו שאם מתה אמו או שיצא דרך דופן ה"ז פסול כו' דתנינן תמן כו'.

[ולגי' שלנו גם הא דתנינן תמן תמוה שמ"ש המ"כ שנתרסקו איבריו כיוצא דרך דופן דמי אין לו ביאור כלל] ולפ"ז האי כדי שיבדוק היינו אם הוא נפל כההיא דשבת קל"ד אף שבאמת לקרבן אפי' קים לן שאינו נפל פסול קודם ז' ימים כמ"ש המל"מ פ"ג מאסורי מזבח [רד"ל]:

ולא יהיה כשר לקרבן. לכאורה הלשון מיותר. ובילקוט לא גרסינן ליה:

דתנינן תמן. נראה דה"ג כי יולד פרט ליוצא דופן דתנינן תמן כו' רש"א הרי זה כילוד. ומסיק גם בגמרא (נדה דף מ'). דמודה ר"ש בקדשים. ויליף ליה התם מכי יולד מופנה לג"ש [יפ"ת]:

אין יושבין עליו. בריש פ' יוצא דופן מפרש טעמיה דרבנן ור' שמעון:

פני המטרונה. טעם קריאת שבת מטרונה מבואר שהוא ע"ד שקראוה כלה כאומר שבתא מלכתא בואי כלה:

משפט אדם כו'. זה טעם אחר להמתנת ז' ימים לקרבן ולמילה והיינו לרחמים כדפירשתי לעיל פרקין. ואין זה סותר המשנה שארו שהאומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינם אלא גזירות. כי בתפלה אינו ראוי לומר כן כי מתוך ההתפעלות הגדולה דומה ממש כפשוטו שהוא מרחם מתוך המיית הלב כאילו מתפעל וחומל עליהם. אבל באמת כי מדותיו רחמים במדה פשוטה בלי שום המיה ח"ו:

כלו' אם הבאתם כו'. מילתא באנפי נפשה היא דדריש מה דכתיב ירצה לקרבן. דמדנקט לשון ריצוי רמז שאם יהיה ברצון ובטובה נקרא קרבן. ואם באונס אינו אלא אשה לה' כלומר שנשרף באש בחנם:

ואם באונס כו'. וצריכי הני תרי קראי על זה. כדמתרצינא בפ"ק דר"ה דף ו' ע"א איקריב אותו ע"ש ודו"ק. ופירש באונס הינו שכפוהו עד שאמר רוצה אני. שאף שמתכפר לו מ"מ הרי הוא לאישים ואינו קרבן שלם:

מהו לאשי. דהא לאישי מיותר דהא ידעינן דהקרבן ניתן לאשים:

ואינו לאשם. ונוסחת היפ"ת ואינו שלם:

פסקה יא

כתיב יודע צדיק כו'. משום דס"ל שטעם אותו ואת בנו וכן שלוח הקן משום רחמים. לכן סמך ליה איודע צדיק נפש בהמתו דמשמע שרחמי ה' על נפש הבהמה. הפך ורחמי רשעים אכזרי. ולהכי דריש ליה בסנחריב והמן שעשו הפך מי"י שצוה י"י לרחם על הבהמה. וע' מ"ש לעיל ובדב"ר פ"ו:

לא תקח האם על הבנים. אין קושיא ממ"ש בהמתו. דזמנין נמי דעוף נמי בכלל בהמה דמרבינן ליה מבהמתך דשבת:

שכתוב בו אם על בנים רטשה. דהאי קרא בגלות עשרת השבטים מיירי וע"י סנחריב הוה:

שכתוב בתורתו שור או כשב או עז ורחמי כו' זה המן דכתיב כו'. לגי' זו אין מכוון יפה אכזריות המן נגד רחמי התורה שיהיה ז' ימים תחת אמו [והיה נכון לגרוס זה פרעה שאמר וראיתם על האבנים. כדמפרש להלן תחות כרסי אמהון אנא מחנק כו'] ובילקוט משלי הגי' שכתוב בתורתו ושור או שה או"ב לא תשחטו ביום אחד ומכוון נגד זה גזירת המן להשמיד וגו' טף ונשים ביום אחד [רד"ל]:

שור או כשב או עז וגו'. והיה שבעת ימים תחת אמו. וזהו מצד רחמים של הקב"ה על הבהמה. או אפשר דסמך על שור ושה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד דכתיב בתריה:

אוי להם לרשעים כו'. מייתי ליה הכא משום ורחמי רשעים אכזרי דקאימנא ביה:

עד דאינון דקיקין כו'. עד שהם דקים וקטנים תחת כסא המשבר של אמם אני חונק אותם:

שהבנות נשאות לאנשים כו'. שאף שלא יהיה זכרים מישראל ינשאו לנכרים. ונכרי הבא על בת ישראל בין למ"ד ממזר הוא ובין למ"ד כשר תרוייהו מודו דישראל הוא. לכן גזר על כולן אף על הנקבות [של"ה]:

בתחילה אני מזדווג כו'. אין כוונת המאמר כפשוטו שבודאי לא שוטים המה לחשוב ללחום בהקב"ה. אך הכוונה שגוג ומגוג ירצה להפסיק הדבוק אשר לו יתברך עם ישראל על ידי שיבטלם מן המצות. ובזה הם נלחמים בה' למרות במצותיו שלא תהיה אהבה ודבוק ישראל עם הקב"ה והקב"ה בהם וזהו שאמר שם ננתקה את מוסרותימו דהיינו תפילין כו' כדאי' בשוח"ט. ולזה יצא ה' ונלחם בעצמו עמו. מאחר שעיקר המלחמה עמו:

שאני עושה עמך מלחמה. שלא תהיה מפלתם על ידי מלחמת ישראל כענין יהושע וברק ודומיהם. או ע"י מלאך כמפלת סנחריב. אלא בהשגחה פרטית מן השמים כאומר ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגבישׁ. כלו' כביכול אני בעצמי וכן הוא שוח"ט מז' ב' אע"פ שיש לי כמה גדודין אני עושה עמך כו':

פסקה יב

לעתיד לבא. אתזבחו השני קאי שהוא לפרש"י בחומש מיותר וע"ש שרש"י מתרץ בענין אחר. וע' לעיל פ"ט:

וקרבן תודה כו'. כי כל הקרבנות באים לכפר ולע"ל לא יהיה חטא בעולם. אבל התודה יהיה לעולם. כי גם לע"ל יודו רק לי"י:
אלו ההודיות כלו' שיודו בפה. ומביאים תודה היא הקרבן ממש:

פרק כח

פסקה א

הה"ד מה יתרון כו'. כוונתם בזה לתת טעם למצות העומר שהוא שיכיר האדם בטובת י"י שמידו הכל. ולזה יקריבו עומר מקצירם כנותנים קצת שכר על חסדו יתברך בגדול התבואה שמשיב רוחות ומעלה עננים כו' כדלקמן. להכי מייתי מה יתרון לאדם וגו' דדריש ליה בסמוך על נתינת העומר לי"י שכר גדול הצמחים ודישון הפירות. ומכיון דמייתי ליה מפרש ליה כוליה כדרך המדרש:
יכול אף בעמלה של תורה. מפני שהתורה ג"כ בכלל עמל האדם. אבל אחר העיון ראו מדלא אמר בכל עמל דהוה כייל כל מיני עמל. אלא אמר בכל עמלו משמע דוקא המיוחד לו. והיינו עמל הגופני המיוחד לו מצד מה שהוא אדם שנברא מאדמה. לא עמל התורה המיוחד לו מצד היותו מלאך בשכלו:
א"ר יודן תחת כו'. ר"ל דלר' יודן תחת השמש קאי אעמלו. וירצה שבעמל של תחת השמש דהיינו מילי דעלמא אין לו יתרון. אבל במילי דשמיא שהן למעלה מן השמש יש יתרון בעולם. וע' בפ"ב דשבת:
ר' לוי ורבנן. לפרש תחת השמש קאתו. ור' לוי הכי מפרש קרא מה יתרון יקוה האדם בכל עמלו. מאחר שכל עמלו שיעמול היא תמורת השמש שהקב"ה מזריח לו. שכבר הוא חייב לעשותן חלף מה שהקדימו הקב"ה בהזרחת השמש. והכוונה כי כל מה שיזכה האדם בשכר המצות חסד הוא שעושה ה' להם כי שכרן כבר אכלוהו במה שהזריח להם אורה ומייתי ר' לוי ראיה לפירושו מדכתיב בתריה וזרח השמש וגו' דמשמע שהוא דבק למ"ש מה יתרון לאדם וגו' ואתא למימר דמ"ש תחת השמש היינו מה שהשמש זורח תמיד לכל דור ודור. ורבנין אמרי דתחת השמש אתי למימר שהיה די בשכר המצות מה שיזריח פניהם כגלגל חמה והיינו תחת השמש דקרא. ומה שיוסיף י"י בשכרן יותר מזה חסד הוא שיעשה להם. ולא ס"ל דדי במה שמזריח להם אורה. כי כפי מעלת המצות ראוי לשכר גדול מזה. וקרא דוזרח השמש ובא השמש לרבנן נדרש באנפי נפשיה בכמה מילי דמייתי בקהלת רבה. ואינו דבק לרבנן לפסוק מה יתרון לאדם. ועיין עוד בענף:
שהקב"ה מחדש פניהם. לע"ל כדלקמן בפרשה למ"ד:

א"ר ינאי בנוהג שבעולם כו'. קמפרש מה יתרון לאדם מה יתרון ושכר לאדם. כלו' מה שכר הוא נותן בכל עמלו וקרבנות שמביא לפני י"י בשכר השמש שמוציא לבשל הפירות. כי אינו נותן לו רק העומר [שמקיימים בו מצות קלי מדה כנגד מדה נגד חום השמש] שהוא מעט מזער:

פסקה ב

א"ר פנחס כו'. משום דר' ינאי קאמר דעומר הוי שכר בישול הפירות ומפרש בה קרא דמה יתרון לאדם כדלעיל. אתא רבי פנחס למימר דלא הוי אלא שכר הרוח שזורה בה ומפרש בהכי קרא דמה יתרון לו שיעמול לרוח כדאכתוב לקמן:

עד שלא ינגבה. פי' קודם שינגבה:

א"ר אבין כו'. מייתי דר' אבין לומר שאף במה שאתה נותן לי שכר היינו העמל בעומר אין יכול אתה לעשותו בשלימות אם איני שולח הרוח לנשב בעזרה [אסיפת אמרים]:

מצירין. צער ויגיעה רבה הגיע להם:

והיו מהבהבין. בשבלים:

וחכ"א בקנים כו'. ס"ל שבתחלה חובטין אותו. אך לא כדרך תבואה יבשה שחובטין אותו במקל שקורין פלייי"ל. אלא בקנים לחים ובקולחות בקלח של כרוב כדי שלא יתמעך. ואח"כ מקיימים בו מצות קלי. שנותנין אותו באבובי כלי של נחשת ואבוב היה מנוקב כו':

של גרוסות. שלא היו טוחנות דק אלא עבה שכן דרך הסולת. שאם יטחנו יפה יעבור כל הקליפה בנפה עם הסלת. ועל שם כך נקרא גרש וכרמל:

בי"ג נפה. ע' פ' אלו מנחות:

הוי אין אתם נותנין לי. העומר:

הוי מה יתרון לו שיעמול לרוח. מפרש קרא הכי שאין לאדם שום שכר שמור לו אחרי מותו על מצותיו. כי אין לו שום יתרון במצות שיש בה עמל גדול כמצות העומר שאינה אלא שכר הרוח. ומכ"ש ששאר המצות שאין בהם כל כך עמל שיצאו בשכר כמה חסדים שהשם עושה לאדם. ואם כן מה נשאר לו לאחר מותו. ואע"ג דבודאי אין להכחיש בשכר מצות ח"ו. חסד הוא שעושה השם עם האדם לפרוע לו שכר בעוה"ב. ולקצת גם בעוה"ז:

ר"ש ברבי נסיב כו'. מייתי הכא הך עובדא משום דהאי קרא דמה יתרון מייתי בר קפרא למלתיה וכדגרסינן בקה"ר בתר אלא דלא צווחת לי עם חבירי לא כן אמר שלמה מה יתרון לאדם כו' מאחר שדור הולך ודור בא ע"כ. ופי' מכיון דהכל למיתה הם עומדין כי דור הולך ודור בא מה יתרון לאדם בעמלו בשמחת עוה"ז:

נסב. פי' לקח:
צווח קרא:
תרע. פי' שער:
אתה מאית. אתה מת. וכתב לו זה כדי לצערו בהזכיר לו המות על ראש שמחתו:
מאן כו'. מי הוא זה שלא קראנוהו דכתב אלו הדברים:
ארסטוון בגופיה. סעודה לעצמו שבשבילו לבד יעשה עוד סעודה גדולה ויקרא כל הקראים:
כיון דעלון כו' כיון שנכנסו האורחים וישימו לאכול. כיון שהיה התבשיל נכנס היה בר קפרא אומר עליו ג' מאות משלים על השועל [לפי שהשועל פקח שבחיות מושלים עליו משלים הרבה. והנמשל היה יראת שמים ומדות טובות]:
והוה צנין כו'. והיו התבשילין צוננים ולא היו טועמים האורחים כלום ממנו. אמר רבי לעבדיו למה התבשילין יוצאין ולא נאכל מהם כלום. אמרו לו יש שם איש זקן וכיון שהתבשיל כו':
סלק כו'. עלה רבי אצלו ואמר ליה בשביל מה אין אתה מניח האורחים שיאכלו. אמר כדי שלא תאמר לאכול באתי ובשביל זה כעסתי. רק כעסתי על שלא קראתני עם חברי:
אריסיא. אורחים. על שם האריסטון נקרא כן:

פסקה ג

כתיב ולא אמרו בלבבם כו'. גם זה לתת טעם למצות העומר. ולהכי מייתי הא דקאמרשיש לבקש מי"י על ז' שבועות אלו של ספירת העומר שישמור לנו התבואה מרוחות וטללים רעים שע"י זה אתא שפיר מה שנתן לנו המצוה הזאת לזכות בה כיון דתמימות שבתות אלו תליא בעשיית רצונו של מקום:
את ה' אלהינו. הנותן גשם ויורה ומלקוש בעתו יהב לכון כולא ולית אתון צריכין ליה מן כדון. כצ"ל [יפ"ת]. בתמיה. ומפרש קרא הנותן גשם ויורה ומלקוש בעתו שבועות חקות קציר ישמר לנו הכי שאף שלא נירא את ה' מאחר שכבר נתן כל מה שצריך מגשם ויורה ומלקוש בעתו ומעכשיו אין צורך לגשמים. מ"מ צריך לירא מפניו כדי שישמור שבועות חקות קציר. והיינו ז' שבועות אלו שהן זמן הקציר שישמרם מרוחות רעות וטללים רעים דאל"כ תפסד התבואה ומה בצע בגשמים שירדו בעתם. וזה מהפלגת המוסר שאפילו יצוייר שלא לירא מפניו מפני הגשמים יש לירא מפני שבועות חקות קציר. כ"ש השתא דיש לירא על הכל. שאף שכבר נתן הגשמים בשנה זו. יש לירא אותו מפני השנים הבאות:

בזמן שישראל עושים רצונו של מקום. דהיינו כשמקיימים מצות העומר והספירה אז יהיו אלו השבועות תמימות ונקיות מרוחות רעות וטללים רעים:
סנטרך. שומר שלך. סנטור הוא הממונה על השדות וגבוליהם:
מגרסך. בלשון יון קורין למבשל מגרוס. ור"ל שכשם שהמבשל צריך לטעום מהתבשיל לידע צרכיו. כן צריך שיטעמו מהפירות לה' ר"ל לעבודת השם ולהקריב העומר כדי שיהיה ה' נזקק לברכה ולהשגיח בהם אם צריכין מטר או יספיק בטל. כמו שכיוצא בזה יטעימו למבשל כדי שיעשה בשולו כראוי. והנהיג ה' מנהג דרך ארץ:
הוא שדוד אומר גשם כו'. מייתי ראיה שהשם משגיח במטר וטל מה שצריך:
גשם נדבות תניף אלהים. שקשה רישא דקרא אסיפיה שמתחלה קאמר גשם נדבות דמשמע שהגשם בנדבה. ואח"כ מסיים תניף אלהים ואלהים הוא דין. אלא ע"כ דתניף אלהים אטל קאי. וה"ק קרא אם גשם היא צריכה נדבות פי' בנדבה ורצון ואתו יתברך. אבל לטל אין צריך נדבה שטל אין נעצר לעולם כדאי' בפ"ק דתענית. ולזה אמר תניף אלהים כי במדת הדין יבא. אך שאינו מוכרח ה' ליתן טל של ברכה כדאי' בפ"ק דתענית. לכן קאמר המדרש בריש סימן זה ישמר לנו מטלטלים רעים:
תניף אלהים. פי' תניף ענין הזלה כד"א נופת תטופנה והוא נופל על הטל כד"א תזל כטל אמרתי [רד"ל]:
א"ר ברכיה אמר הקב"ה כו'. בא לתרץ לשון הפסוק. דה"ל למימר והבאתם מראשית קצירכם עומר. דמלשון הפסוק משמע שכבר היה לנו עומר ידוע מהקציר וצוה עכשיו להביאו לזה אמר שבא לרמוז על עומר המן. ושלא הטריח עליהם להדר בזמן פסח ולחפש אולי נתבשל באיזה מקום חטים. רק הקב"ה הקל להביא מן שעורים שהוא ראשית הקציר קודם החטים. וגם הקל בעומר אחד לכל ישראל לא כמו שהוא נתן להם במדבר עומר מן לכל אחד ואחד:

פסקה ד

אשר קצירו כו'. מייתי קרא זה משום דדריש ליה בסוף סימן זה בל"א מלכים ומסיים באיזה זכות זכו ישראל לירש את הארץ הוי אומר בזכות העומר. ואגב דמייתי ליה דריש ליה בכמה ענינים כדרך המדרש:
ואל מצינים יקחהו לא בזיין כו'. מתחילה פי' ואל האל"ף בפת"ח ואל מצינים. ושוב דרש ואל כמו ועם פי' ועם התפלה שטובה מצינים יקחהו. ובאסתר רבה נראה דדריש מצינים לשון תפלה:
הה"ד וישמע אברם כו'. ואמרפל היינו נמרוד כדלעיל בב"ר:

אליעזר לבדו היה. וא"כ ע"כ לא בחרבו ובקשתו נצח אלא בתפלה וירק את חניכיו שהעמידו עמו בתפלה הנקראת זיין ע"ד אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. ולפי שאליעזר היה צדיק כדלעיל בב"ר העמידו עמו בתפלה:

המצומתין. המחוברים ונאגדים באגודתו:

ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי. ועיקר שללם היה בים כמ"ש ז"ל גדולה ביזת הים מביזת מצרים:

מי דחק. דרש ושאף כמו ושף שפי' ענין דחיקה:

אל תירא אותו. כי אינך צריך למגן וצנה להלחם אתו:

בזכות מצות העומר דכתיב כו' וקצרתם את קצירה. ואפשר מתכוון לדרוש את קצירה על קציר ל"א מלכים דדרש בסמוך אשר קצירו אלו ל"א מלכים. ובזכות והבאתם את העומר: וזהו שייכות ענין דרשת אשר קצירו לכאן [רד"ל]:

פסקה ה

מוליך ומביא למי שהעולם כו'. בפרק לולב הגזול גרסינן למי שד' רוחות שלו. ופרש"י מצוה זו אנו עושים לשמו כך מראה בהנפתו:

מוליך ומביא כדי לבטל כו'. בפ' כל המנחות באות מצה פרש"י מוליך ומביא לצפון ולדרום מזרח ומערב כדי לעצור רוחות רעות הבאות מד' רוחות. מעלה ומוריד לעצור טללים רעים הבאים מלמעלה ומלמטה ע"כ:

פסקה ו

ר' יוחנן ורשב"ל הוא. כלו' הם דרשו מעלת מצות העומר [מת"כ]:

לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך. שלהיות שלכאורה ענין העומר מתמיה להטריח הצבור (כדאיתא לעיל סי' ב'). בכמה יגיעות במצוה זו. וכפי איכות וכמות העומר יראה דבר קל להטריח כל כך עליו. כי בטוב העיון יש בו טעם לשבח שבזכות העומר זכה אברהם לירש את הארץ כנען:

ואיזה זה מצות העומר. דהכא כתיב תשמור ובעומר דרשינן לעיל סי' ג' שבועות חקות קציר ישמר לנו. וגם משום דכתיב התם באברהם לדורותם ובעומר כתיב לדורותיכם [יפ"ת]:

שע"י מצות העומר עשה הקב"ה שלום. ריש לקיש ס"ל טעם העומר מטעם התאחדות השכינה בישראל כמ"ש בספר הזוהר שהעומר בא להתאחדות השכינה וקב"ה ע"י ישראל והרחקת רוח הטומאה. ולזה היה קמח שעורים במנחות קנאות שהיה לקרב

האשה הכשרה ולהרחיק הסוטה ע"ש. ועל זה אמר שע"י מצות העומר עשה הקב"ה שלום כו':

מהו צליל שעורים. דהל"ל עוגת שעורים. עוד קשה לו דכתיב צלול בוי"ו וקרינן צליל. ולמה לא קרינן צלול כמו שכתוב. וזהו שאמר מהו צליל ר"ל ולא צלול. ומשיב ואומר שאמר לשון צליל כדי להרכיב בו קרי וכתיב. צלול על שהיה הדור צלול [פי' נטבע. כמו צללו כעופרת] מצדיקים. ובזכות מה ניצולו בזכות העומר. ועל זה מרמז הקרי צליל לשון הצלה שינצלו בזכות לחם שעורים הוא העומר שבא משעורים שהקריב גדעון [כלי יקר]:

וכי יש מלחמת תנופה כו'. דבמפלת סנחריב מיירי ושם לא היה מלחמת תנופות ותנועות בהולכה והבאה ועליה וירידה כדרך מלחמה. שבהיות ישראל במנוחה בליל פסח יצא מלאך ה' ויך במחנה אשור. ע"כ צ"ל שפי' מלחמת תנופה תנופת העומר דכתיב ביה והניף את העומר שבזכות זו נלחם ה' בהם ושלח מלאך והכם:

הה"ד ואתה קח לך חטים כו'. דייקו לה מדכתיב התם בתר הכי ועוגת שעורים תאכלנה וגו' וקשה אחר שמינים הרבה היו בה למה יחדה אח"כ בשם שעורים. לכן דרשו שעוגת שעורים רמז על העומר שהוא מן שעורים. שבשכר עומר שעורים הוא שנתן להם הצלה פורתא. אמנם ר' חמא דוחה ראיה זו ומתרץ הקושיא באומר רבה שעורים. ירצה שהמרובה שבמינים היו שעורים ולזה נתייחסה העוגה להם. וזה ג"כ דעת ר' שמואל בר נחמן. ומפרש למה רבה בהם שעורים ואמר לפי שמריצין כלומר שמשלשלין כי כן דרך לחם השעורים כדאמרינן בשבת דף ק"ח אכלין נהמא דשערא כי היכי דלישתלשל. ולולי זה מפני כובדה להתעכל לא היתה יוצאה מבני מעיים. ולזה ג"כ אמר שמואל עושים ממנה לכלבים ואינן טועמים אותה שזה יורה רובו שעורים שהם פחותים. שאילו היו חטים שוים לשעורים כבר יאכלוהו הכלבים. ולפי שלפ"ז נמצא מאכל יחזקאל מגואל ביותר הביא שאלת המטרונה להודיע הסכנה שהוא להצטער בעמל ישראל:

והיו מפסלין. פי' מתקנים כמו מזרדין מפסלין דפ"ב משנה ג' דשביעית. ור"ל כיון דאדם גדול כזה מאכלו נקיה ומתוקנת מסתמא על ידי כמה עבדים ושפחות. ואיך יצטער עכשיו לאכול לחם מגואל זה הפך מנהגו. ויש גורסין והן מבזבזין. ולפ"ז ירצה לפרש שאדם עשיר כזה שעבדיו מבזבזין במאכלו ומשקהו לאכול לשבעה מאכל בריאה איך יצטער עכשיו לאכול לחם צר ומגואל הפך מנהגו [יפ"ת]. כי למען היות להם יחזקאל למופת לא היה ראוי לצערו כל כך. וקאמר רבי יוסי דעוד אחת יש שיש לצדיקים להצטער בצער המון ישראל. וגם זה בכלל ככה יאכלו בני ישאל את לחמם טמא. ואפשר

דגרסינן כמה עבדים ושפחות יש לי והן מפסלין באוכלין ומשקין שלי. ועל עצמה אמרה כן שאפילו עבדים ושפחות שלה היו מתפסלין מלאכול זאת:

כיון שראה כו'. כל זה גמרא גמיר לה:

תלמידוי כו'. תלמידיו של מרדכי היו יושבין ושונין לפניו:

תכוו בגחלתי. כלו' תהיו נהרגין בשבילי:

בין לקטול כו' בין למיתה בין לחיים אנו עמך ודבוקים בך ולא נעזבך:

במקדש ביום הזה שאותו היום היה ט"ז בניסן כדאיתא באסתר רבה פ"ה. ולהכי עסקי ביה בעומר גם עכשיו בביטול בהמ"ק כדאמרינן בזמן שאין בהמ"ק מה תהא עליהן. א"ל בזמן שקורין לפני סדר קרבנות מעלה אני עליהם כאילו הקריבום [רש"א]. וע' באסתר רבה מ"ש שם כי שם מקומו:

וכמה הות טימי דידיה כו'. כמה היה ערכו ואוצר דמי שוויו שמא בעשרה קנטרין. משקלות גדולים שקורין צענטרין בלשון אשכנז:

סגיין בעשרה מנין. פי' על הרוב אינו אלא עשרה מנין. או פי' די בעשרה מנין:

קומו. עמדו מתפלתכם ושק ואפר:

י' מנכון עשרה מנה שלכם לעשרת אלפים כו'. ואע"ג דהשתא לא היו מקריבין עומר י"ל דידע המן שעסוקם בתורת העומר חשיבא כהבאתו:

כיון דשמעת אסתר כן. שצוה המלך להמן שירכיב את מרדכי על הסוס. הוציאה כרוז בכל העיר שלא יפתח שום איש את חנותו למשא ומתן. אלא כולם יהיו בטלים וכולם יצאו להם לראות:

פרטי יהודאי. פי' שלטון היהודים רוצים להעלותו ולהראות כבודו בעיר [יפ"ת]. וכוונתה היה כדי שתהיה פתח תקוה לישראל השרוים בצער. וג"כ שהאומות יפחדו משלוח יד ביהודים כשיראו במעלת מרדכי:

כיון דחסל כו'. כיון שסיים מרדכי מלהתפלל:

פורפירה. לבוש מלכות:

והב הדין כלילא כו'. ותן זאת הכתר על ראשך. וע' מ"ש ע"ז באסתר רבה:

וסק רכוב כו'. ועלה ורכוב על הסוס הזה:

א"ל שוטה שבעולם. הנה מרדכי ביזה אותו וקראו שוטה. וכן רכב על צוארו כדלקמן. כי רצה מרדכי להכעיסו שממרירות נפשו על בזיונו יפגע במרדכי ויחייב ראשו למלך ובמותו תבטל גזרתו אשר גזר על היהודים [יפ"ת]:

לית את ידע כו'. וכי אין אתה יודע שאני קם מן השק ואפר. וכי יש בן אדם לובש לבוש מלכות ולא רחץ מן הזוהמא. מה אתה רוצה לבזות המלך. והיה המן מתיירא פן יקצוף המלך על זה:

ואזיל כו'. והלך בשביל בלנאי אומן המרחץ כדי שירחץ מרדכי ולא אשכחיה. שאסתר צותה שישבתו כולם ממלאכה ויצאו לראות כשיעבור מרדכי:

מה עבד אסר מטו כו'. מה עשה קשר מטי מסותי פי' בגד מזוהם. ונכנס והסיק המרחץ למזוג מים חמים ופושרים. וקנחיה פי' היה מקנח בית המרחץ. ונכנס והרחיץ אותו:

כיון דחסיל. כיון שהשלים:

ולא מספר. ואינו מגלח קודם:

אזל בגין ספרא. הלך לבקש אומן המגלח:

אפיק כו'. הוציא כלי מספרים וישב ומספר אותו. ובעוד שישב וגילח אותו התחיל מתאנח. אמר לו מרדכי מה לך שאתה מתאנח. אמר אוי לאותו איש כו' ועיין מ"ש באסתר רבה:

מה אתא. מה מכה באתה עליו:

מאן עביד כו'. פי' קומוס שלטון. ובגרון וקלטור כו' מיני שלטונים הן. ור"ל מי שהיה ממנה שלטונים עכשיו נעשה בלן וספר:

ולית אנא גבר סב. הכוונה שמרדכי בקש ממנו שיכרע לפניו כדי שיעלה עליו לרכוב על הסוס לפי שאינו יכול לרכוב בזולת זה מפני זקנתו. והשיב המן כי גם הוא זקן ואיך יתרפס לפניו. לזה השיב מרדכי כי הוא שגרם לעצמו זה שבקש כן מן המלך. ואז הוצרך המן להודות שידרוך עליו ויתקיים בו ואתה על במותימו תדרוך:

התחיל מקלס להקב"ה ארוממך כו'. כי מרדכי מענותנותו תלה הצלתו בחסד ה'. ולזה אמר שועתי אליך ותרפאני דהיינו סליחת עונו על דרך רפאה נפשי. אמנם תלמידיו היודעים בחסידותו תלו הצלתו בזכותו. לזה אמרו זמרו לה' חסידיו שיהיו בטוחים שלא יעזוב את חסידיו לעולם כמו שעשה למרדכי. ואם יקרה להם צרה לא יתמיד. שיצילם ה' כמרדכי. וזהו שאמרו כי רגע באפו וגו'. והמן היה אומר ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם ולא זכרתי יד ה' המשפיל גאים. ועכשיו אני רואה ומודה בע"כ שמשפיל גאים [ור"ל שהמשורר אמר זאת בשם המן כאלו היה המן ראוי לומר ככה]. ואסתר אמרה אליך ה' אקרא וגו' שעדיין לא היתה בטוחה מפחד המלך שדמא יטור לה מה שנכנס' שלא ברשות. וכ"ש אם יצטרך מה שחשב עליה מה שהיא זימנה להמן לבדו. וכ"ש מה שהעיזה פניה במלך שהוא הצורך כמ"ש בגמרא שבאומרה איש צר ואויב היתה מכוונת

אליו. או שמא יכעוס המלך שבאתה לבטל גזירתו. וישראל אמרו שמע ה' וחנני שעדיין לא היו בטוחים בהצלתם כל שלא הוחזרו ספרי האף והקצף. ורה"ק אומרת למען יזמרך כבוד כו' כדסיים באסתר רבה. ור"ל שרה"ק מעידה על מרדכי שהיה עוסק בק"ש [כדא"ר פנחס] ולא הפסיק. והיינו למען יזמרך כבוד ולא ידום. כלו' ראה חבה של מרדכי למען שהיה מזמרך כבוד דהיינו ק"ש שהוא כבוד ה'. ולא ידום להפסיק אלא היה אומר ה' אלהי לעולם אודך [יפ"ת]:

בק"ש היה עסוק כו'. כי היה עומד בדביקות במחשבת קבלת מלכות שמים. וזהו נקרא כבוד אמתי כי מרגיש כבוד ה' בלבו:

ולא הפסיק שנא' למען יזמרך כבוד ולא ידום. שהיה ראוי מרדכי שהוא עיקר הנס היה הוא הפותח והוא החותם לגמור פסוק השירה אך שהיה עסוק בק"ש דמם ושתק ולא ענה. לכן נאמר מקרא זה מישראל כמדברים בעדו על ענין זה שאח"כ כשיגמור קריאתו יזמר לה' בכבוד ולא ידום. ועתה אני כנסת ישראל לעולם אודך [רד"ל]:

פרק כט

פסקה א

הה"ד לעולם ה' דברך נצב בשמים. בא לתרץ טעם אל היות יום תרועה דהיינו יום הדין בחדש השביעי. שלכאורה נראה שאין לקבוע דין ביום מיוחד מזולתו. אלא שיהיה הדין בכל יום ובכל שעה. ואמר שהטעם משום דבתשרי נברא האדם וביום זה עמד אדם בדין ויצא בזכות רצה הקב"ה שיהיה סימן לבניו. ולזה הוקבע דינם תמיד ביום זה כדמפרש ואזיל. ומייתי סמך מלעולם ה' דברך וגו' לדור וגו' למשפטיך וגו' דמשמע דה"ק שלעולם משפט ה' ודברו נצב בשמים שגוזר בכל שנה מה שיהיה בעולם והיה זה ביום הבריאה והיינו לדור ודור אמונתך כוננת ארץ ותעמוד למשפטיך עמדו היום ירצה ביום שכוננת הארץ תעמיד יצוריך במשפטיך לפי שהם עבדיך וכוונתך לזכותם כמו שזכית לאדה"ר ביום זה:

בכ"ה באלול נברא העולם. זה היה תחלת הבריאה וברי"ה דהיינו יום ששי לבריאה נברא האדם:

כההיא דתני ר"א דאי לר' יהושע דאמר בניסן נברא העולם אין זה היום תחלת המעשים:

בתקיעתא דרב. פי' בברכות שסידר שתוקעין על סדרן דהיינו מלכיות זכרונות שופרות:

ועל המדינות בו יאמר. בא להוציא מדעת ר' יוסי דאמר אדם נידון בכל יום. וכן מדעת ר' נתן שאמר בכל שעה כדאי' בפ"ק דר"ה. דלדידהו לא אתיא הא דקאמר הכא ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות:

נמצאת אתה דורש. כלו' מכיון דבכ"ה באלול נברא העולם נמצא שבר"ה הוא שנברא אדם. ואגב אורחי' קאמר סדר בריאתו שבשעה א' עלה במחשבה כו' לומר דבי"א נידון ובי"ב יצא בדימוס שהוא המכוון לענייננו:

בשעה ראשונה עלה במחשבה כו' נתייעץ כו'. המחשבה אצלו יתברך כינוי לרצון העליון לאצילות ראשונה הבלתי נתגלה גם למלאכי מעלה שידעו מזה עודנה. כי אם הוא במחשבה. והתייעצות הוא כינוי להודעה למלאכי מעלה שידעו מזה ויסכימו ג"כ לזה שיבינו כי כן ראוי להיות:

כנס עפרו. שמכל העולם הוצבר עפרו. גופו מבבל וראשו מא"י ואבריו משאר ארצות כדאי' בפ' אד"מ. ונראה דגבלו דקאמר היינו עפר ראשו לחוד ועפר גופו לחוד:

רקמו. שעשה בו צורת הפנים וחתוך אברים ע' נדה דף כ"ה:

עשאו גולם. שאע"פ שהיה בו חתוך אברים מקרי כל זמן שלא נזרקה בו נשמה גולם. ומה שחידש בששית היינו שאף שהיה מרוקם לא היה אלא עפר מגובל. ושוב עשאו גוף בשר ודם (יפ"ת). וע' בכל המקומות שציינתי ביד יוסף שהגירסות נשתנות:

בדימוס. בלשון רומי למחילה ולסליחה קורין דימוס (מוסף הערוך). שאע"פ שנטרד מג"ע נהג עמו מדת רחמים שלא מת מיד אלא נתן לו יום אחד משלו כדאי' בב"ר פ' כ"ב:

בא' לחודש גו' זכרון תרועה. כצ"ל והיינו זכרון ליום ראשון כן יעלה זכרון ישראל לפניו לטובה ע"י תרועה שהיא עצמה לשון ריעות ורצון ג"כ (רד"ל):

פסקה ב

פתח ואתה אל תירא כו'. עכשיו בא לתת טעם שיום זה מיוחד ליום הדין מפני שסמוך לזכותם באסיפת הדגן במצות לקט שכחה פאה. להכי מייתי סמך מקרא לא אעשה כלה וגו' כדמסיים סי' זה. ומכיון דמייתי האי קרא דריש ליה כולה קרא כדרך המדרש:

מדבר ביעקב. פי' ביעקב גופיה. ואין תימא ממ"ש כי הנני מושיעך מרחוק וגו' שכבר אמרו בפ"ק דתענית יעקב אבינו לא מת מדכתיב הכא כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים דמקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים. ואפשר דמהאי טעמא דריש הכא קרא ביעקב גופיה:

אלו שרי או"ה. דייק זה מדלא קאמר יורדים ועולים:

עולה ע' עווקים. הערוך הביא הנוסחא חווקים ופי' מעלות. והמוסיף כתב בנוסחאות דידן כתוב עווקים:

ע' עווקים. רמז לשבעים שנה שפשטה בבל על ישראל. וכן של מדי נ"ב. ושל יון ק"פ. ובתנחומא גרס של יון מאה:

ולא ידע כמה. רמז על גלות קץ האחרון שלא נודע לו:

א"ל הקב"ה ואתה לא תירא. ונרמז במ"ש במראה הסולם אני ה' אלהי אברהם אביך וגו' שעיקר הבשורה להצלחה העתידה:

אפי' הוא עולה ויושב אצלי. רמז להפלגת הצלחתו וצמח מזלו. וירמוז ג"כ על עמידתה על ה' ועל משיחו להשניא זמנין ודת. וע' מ"ש בתנחומא סדר ויצא בענף:

שמא ח"ו כשם כו'. שסבר יעקב דאין הבטחה לצדיקים בעוה"ז שמא יגרום החטא. כי מן הסתם הבטחת ה' כשאינה ע"י נביא היא על התנאי שלא יחטא המובטח. ומכיון דהבטחה זו היתה מפי הקב"ה ליעקב פחד שא יגרום החטא. ומ"ש לא האמין ר"ל לא האמין בעצמו ע"ד אל תאמין בעצמך עד יום מותך (יפ"ת וזב"ש):

אם אתה עולה אין לך ירידה. שאע"פ שיחטאו לא ירדו מגדולתם. אבל יקחו מיד ה' עונשם ביסורים אחרים ע"ד ופקדתי בשבט פשעם וגו':

ועכשיו שלא האמנת כו'. ולא בטחת בחסד ה' שיקיים הבטחתו אע"פ שיחטאו לו. מאחר שסתם ואמר לו ואתה אל תירא. וכמ"ש באברהם והאמין בה' וגו' ופירש הרמב"ן שהאמין שהבטחה זו בצדקת ה' ובחסדו ולא בשכרו. ולכן לא ירא אברהם פן יגרום החטא. אבל יעקב כיון שלא האמין שה' ישמור לו חסדו אפילו כשיחטאו וחשב דודאי על התנאי שלא יחטאו קאמר. לכן נענש שנשתעבדו בניו בחטאתם ולא זכו להפקד עונם ביד ה' בלבד:

כמד"א מארץ רחוקה באו כו'. פי' דמושיעך מרחוק מיירי על הגאולה של בית שני שעלו מבבל. ואת זרעך מארץ שבים מיירי בגאולה העתידה שהיא קיבוץ גליות מכמה מקומות. ולכן אמר מארץ שבים שכולל גליא ואספמיא וכל המקומות. ומ"ש ושב יעקב מבבל פי' בעודם בבבל שיהיה להם חנינה. ופי' ושב מלשון שובה ונחת. וכן ושקט ממדי כו':

מגליא ומאספמיא. שמות מדינות שגלו ישראל לשם בגלות שני:

או"ה שהם מכלים את שדותיהם. דרש סמוכים לא תכלה וגו' בחדש השביעי:

שאין מכלין את שדותיהם. שאין עושין שדותיהם כלה ומפקירין מהפירות לעניים ראוי שירוחמו בדין אפי' אם יהיה עליהם משפט מות. ולכן סמך הכתוב ראש השנה ללקט

ופאה לומר שזמן הדין סמוך לאסיפת הדגן והוא בחדש תשרי שאז זכותן נכון לפניהם עמם ויגן בעדם שבבוא למשפט ודינם ביסורין תמורת המות. והרד"ל גרס הכא כל המאמר דר' ברכי' דלקמן סי' ד' וכצ"ל לנקותך מעוונותיך לע"ל ר' ברכי' כו' עד סוף הסי' פאת שדך ואימתי בחודש השביעי:

פסקה ג

פתח עלה אלהים בתרועה כו'. משום דק"ל מ"ט לקביעות יום דין בא' בתשרי כדכתבתי לעיל. בא לתת טעם מפני שע"י השופר מזכיר הקב"ה עקידת יצחק ועומד מכסא דין לרחמים. לכן יאות יום זה מזולתו לפי שעקידת יצחק היתה בימים ההם כדאי' לקמן סי' ח'. ולהכי פתח האי קרא דדריש שבקול שופר השם יושב בכסא רחמים. וגם זה טעמו של ר' יהושע דפתח אשרי העם יודעי תרועה:

בשעה שהקב"ה יושב כו'. דהיינו ביום הדין:

מ"ט עלה אלהים בתרועה. ואלהים הוא דיין ופי' בתרועה לאו תרועת שופר. אלא רמז לעמידתו לדין כמלך במסיבו ומקבץ שריו אצלו ע"ד ותרועת מלך בו. או הוא רמז אל מדה"ד כענין תרועת מלחמה שבא להלחם עם הרשעים. או נדרש לשון שבירה כד"א תרועם בשבט ברזל. כן נראה לפרש ע"פ נוסחתינו. וע' מ"ש בשוח"ט לפי גירסא דשם:

ה' בקול שופר. והוי"ה היא מדת רחמים. ושופר הוא לרחמים לזכרון טוב לישראל כמ"ש במכילתא יתרו שכ"מ שנ' שופר סי' יפה לישראל:

פסקה ד

סנקליטין. פי' בלשון יוני סנקליטין ב"ד (מוסף הערוך). אבל קשה דהא דלא כמאן. דאי כר"מ עיבור השנה בשלשה. ואי כרשב"ג אין גומרין אלא בשבעה כדתנן בריש סנהדרין. וי"ל דבכמה דוכתין מצינו דהתלמוד בבלי שלנו פליגי אתלמוד ירושלמי והמדרש רבה הוא מאגדת של תלמוד ירושלמי. וע' בש"ר פ' ט"ו סימן כ':

הקב"ה מאיר פניהם. ר"ל שאם טעו בחשבונם מ"מ הקב"ה מסכים על ידיהם ומשנה סדר הדברים בעבורם שיבואו הכל על נכון ועל הסדר כפי חשבונן. וזהו אשרי העם יודעי תרועה פי' זמן התרועה. שהש"י משנה זמן התרועה לאותו יום שקבעו הם:

קרנות כו' בוקיניס כו' סלפירגסי. פי' בלשון יוני ובלשון רומי קרנות וחצוצרות ושופרות (מוסף הערוך):

לפתות את בוראן בתרועה. שמכוונים בה לתשובה וחרדת הלב וקבלת עול מלכות שמים הנרמז בתרועת השופר ויתר דברים טובים הנרמז בזה. וביחוד הזכרת עקידת יצחק שהשופר זכר לאילו של יצחק:

והופך להם מדה"ד לרחמים. והיינו באור פריך יהלכון כי יאר ה' פניו במדת רחמיו כהוראת שם הוי"ה ב"ה:

פסקה ה

פתח בשם רבי ירמיה אורח חיים כו'. (ע' מ"ש לעיל סוף סי' ב' בשם הרד"ל). דעתו בטעם קביעות הדין באחד בתשרי מפני זכות לקט שכחה ופאה שקיימו תמול שלשום. ודריש סמוכים שלעיל כתיב לא תכלה פאת שדך כההיא דלעיל סי' ב'. ומייתי סמך מאורח חיים למעלה למשכיל דדריש למסתכל למה שכתוב למעלה כדלקמן. ומכיון דמייתי ליה דריש כוליה קרא הכא כדרך המדרש:

למשכיל למי שמסתכל למצותיה של תורה. קאי על דרש הראשון אין אורח חיים אלא תורה. וה"ק אורח חיים דהיינו תורה כלו' השגת סודות התורה וטעמיה הוא למי שמסתכל למצותיה של תורה כלו' שמסתכל בסדר כתיבת המצות לדקדק לדרוש סמיכות זו עם שלמעלה ממנה. שמזה נלמוד טעמיה כדילפינן הכא טעם יום הדין בא' בתשרי מדכתיב לעיל מיניה לא תכלה. ואגב אמר הכתוב שבזכות התורה יסור משאול מטה. ולמ"ד אייסורין מפרש שהייסורין הם למעלה גדולה להמשכיל היינו להצדיקים בשביל להסירם משאול מטה:

פסקה ו

פתח תקעו בחדש שופר כו'. ס"ל לר' ברכיה שטעם קביעות הדין בתשרי מפני דברים רבים א' מפני לקט שכחה פאה. ב' מצד היותם יותר פנויים מכל מלאכת השדה שכבר אספו מגרנם ומיקבם והם נכונים לעסוק בתורה. ואם מצד התעסקם בכמה מצות בחדש הזה סוכה לולב מצות מעשר מהתבואות שהכניס לבית. ואצ"ל בזמן השמיטה והיובל. ולכן פתח בהאי קרא דמפרש ביה בחודש הזה תחדשו מעשיכם כו'. ומכיון דמייתי קרא דריש ליה כוליה הכא:

וכי כל החדשים אינן חדש. והיכי קאמר תקעו בחדש שופר סתם על ר"ה ה"ל לקראו בשם או בתואר שיורה על ר"ה שהוא יום התקיעה:

אלא בכסה כו'. ר' ברכיה קאמר לה וה"ק אלא מה תשיבני דבאומרו בכסה ייחד היום הזה. הא נמי ליתא דכל החדשים נמי נכסים:

אלא ליום חגינו כו'. ר"ל ואלא מה תאמר שבאומרו ליום חגינו ייחד אותו. הא נמי ליתא דבניסן נמי אית ביה חג:

ויש לו חג בפני עצמו. גירסת הערוך יותר נכונה שגרס והלא ניסן חדש ונכסה ויש בו חג. אלא שחגו בפני עצמו ואין לך חדש שהוא נכסה ויש בו חג וחגו בו ביום אלא תשרי

עכ"ל ולפ"ז תשובת השאלה היא דקאמר דלא דמי חג דניסן דהוה בפני עצמו ולא ביום ר"ח. וקרא בכסה שיש בו חג קאמר כלו' שכסוי החדש הוא ביום החג גופיה ופי' ליום חגינו כמו ביום חגינו:

תחדשו מעשיכם. לרבות מצות:

תשפרו מעשיכם. לשוב מעבירות שבידכם. כי זמן זה הוקבע לתשובה:

מה שופר זה מכניס בזו ומוציא בזו. מכניס מן המצר ומוציא לרחבה (רד"ל):

פסקה ז

פתח כה אמר ה'. טעמו לומר שהקביעות הדין ביום ר"ה לפי שאנו באים בזכות אבות ובזמן הזה מועיל ביותר מפני שעקידת יצחק היתה בימים ההם כדלקמן סי' ח'. וכ"ש למ"ד בתשרי נולדו אבות. ולהכי פתח בהאי קרא דדרשינן ביה שי"ל מודיענו שנבוא לפניו בזכות אבות כדלקמן. ואיידי דמייתי ליה דריש ליה לכוליה:

מסקיר לך. יש נוסחאות כתוב בהם בריי"ש ויש נוסחאות כתוב בהם בדלי"ת מסקד. ותרגום כי כאשר ייסר איש את בנו היכמה דמסקר גבר ית בריה (מוסף הערוך):

כמה דהדין מסאסא מסקר להדא פרתא. פי' כמו מלמד הבקר דהיינו מרדע שמנהיג את הפרה (ערוך). ודריש מלמדך מלשון מלמד הבקר. תרגום כי כאשר ייסר איש את בנו היכמה דמסקיר גבר ית בריה. וזה מחסדי ה' לפי שהאדם אינו מכיר תועלתו ונוטה מעליו. וי"י מנהיגו ע"י יסורין ודוחקו עד כמעט שיהיה מוכרח ללכת בתועלתו:

מרדע. לא נמצא במקרא אלא בלשון חכמים בפ' לא יחפור כמלוא המרדע. ובכמה דוכתי:

נקולוגוס. פי' מליץ:

תהיו מזכירין זכות אבות כו'. ולפ"ז מדריכך בדרך תלך פי' כשיהיה לך דין מדריכך אני באיזה דרך תלך כדי שתנצח לפני:

שנא' שמע אלי יעקב וישראל מקוראי. והיינו יעקב ממש כדאי' בשוח"ט מזמור י"ד כשתבא השמחה לישראל יעקב שמח מכל האבות לפי שהוא מזומן לסעודה שנא' וישראל מקוראי מהו מקוראי מזומני כמד"א ויתן להם מקום בראש הקרואים:

פסקה ח

פתח אך הבל כו'. ס"ל טעם קביעות הדין בר"ה בזכות אברהם לחודיה. ולהכי מייתי האי קרא דמפרש בני אדם באברהם ומפרש במאזנים לעלות בחדש שמזלו מאזנים. ואיידי דמייתי ליה דריש ליה ברישא בענין אחר. ואגב אורחיה קאמר נמי ששם החדש אות על הכפרה דתשרי משמע תשרי ותשבוק כו':

איש פלוני כו'. משום שעל הרוב אחד משניהם מרוצה מאד ואחד מהם במוכרח שלא מדעתו. לכן כנגד האחד אמר איש פלוני נושא פלונית שהוא המכריח אותה שתנשא לו שלא מדעתה. וכנגד הב' אמר פלונית תנשא לפלוני:

עד שהן עשוין הבל בתוך מעי אמן. שהן נזרעין ועדיין לא נוצרו. הם יחד נגזר עליהם איך יהיו יחד כל אחד עם בן זוגו. שארבעים יום קודם יצירת הולד ב"ק יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני. ופי' במאזנים לעלות שגזרה זו על פי המזל וכאילו נשקלים זה לעומת זה במאזנים כי לפי הדמותם במזלם הם מזדווגים זה לזה:

כל הבלים וכזבים נראה שבטול מצות עשה קרי הבלים שמתבטלים מן המעשה ויוצא זמנם בהבל. ובטול מצות לא תעשה קרי כזבים שהם מכזיבים דברי ה' האומר שמעשה זה רע. והם עושים אותו כאילו טוב הוא:

הה"ד האדם הגדול בענקים. דהיינו אברהם כדלעיל בב"ר פ' י"ד הוא מכריע את כולם בזכותו כשיעלה בכף מאזנים של זכות מטה כלפי חסד. והא דכתיב תו בני איש הכא היינו כי היכי דנייתר לך בני אדם למדרש בני אדם בני אברהם:

תשרי ותשבוק ותכפר. פי' תנוח ותעזוב ותכפר:

שהוא משובע בכל לשון שובע. ודרש השביעי לשון שביעה. וס"ל שטעם הדין בחדש זה להיותו מוכן לזכות. אם מצד היותם פנוים לעשות מצות שכבר אספו מגרנם ומיקבם. גם מצד מצות צדקה ומעשרות שיעשו בתבואותיהם. ועל זה אמר גתות בתוכו ברכות בתוכו. ואם מצד מצות סוכה ולולב. ועל זה אמר סוכה בתוכו כו' וכ"ש בזמן היובל שהוא ביום הכפורים ועל זה אמר כיפור בתוכו. והרד"ל כתב וז"ל גתות בתוכו ברכות בתוכו דחוק לפרשו על ברכות תפלת ר"ה ונראה דגרסינן בדות בתוכו כדנקטינן בכל דוכתא גתות ובדות בהדדי עכ"ל:

פסקה ט

הוה קרי ליה. שהיות יום הדין בחדש הזה הוא כדי שיזכו בו ישראל בזכות אבות מפני זכות העקידה שהיה בו. להכי קרי חדש השביעי על שם שבועת אברהם רמז לענין זה:

ירחא דשבועתא. חדש של השבועה:

מה צורך היה לשבועה. כי הבטחה לבד די. ומפרש לפי שהיה אברהם אבינו ירא מאד פן יחטאו הרבה ולא יהיה להם זכות מאומה. ועל זה השבועה מועילה. שתהיה נגד מדת הדין החזקה. כי אי אפשר לבטל השבועה. אך בלא זכות אי אפשר. ולזה מצא זכותו הגדול שכבש יצרו אף שהיה מה להשיב כן לא יהיה פתחון פה למדה"ד אף שיהיה לו מה לקטרג. וזהו זכרון תרועה לזכור עקידתו של יצחק ואילו:

פסקה י

מלמד שהראה הקב"ה את האיל ניתש כו'. כי היו כל הפעולות והעניינים מהעקידה דוגמת בניו מה שיהיה באחרית. ועל יד זה היה ההתגלות והסימן לו מה שיהיה עמהם:

ניתש. נעתק:

מחורש מיער. ת"א יער חורשא. ודרש איל אחר אחר שנתש מחורש שהיה בו. וע' בב"ר פ' נ"ו ומ"ש שם:

ויצא כברק חצו. וסיפא דקרא אלהים בשופר יתקע. שהוא זכרון שופר של איל וקרניו:

במלאכתן. כלו' בעבירות:

פסקה יא

כל השביעין חביבין. משום דק"ל מ"ט להיות יום הדין בחדש הזה דוקא. יהיב השתא טעמא משום דכל השביעין חביבין. ואין ספק שיש סוד בדבר למה השביעים חביבים. ואנכי לא ידעתי. ואולי הוא למה שהוא רמז לעוה"ב שהוא באלף השביעי (יפ"ת). וחשב פה כמה עניינים. הן במדריגות הברואים. הן למעלה בשמים והן למטה בארץ. והן בבני אדם. הן בדורות. והן בבנים. והן במספר הימים והחדשים והשנים. לכן כתיב חדש השביעי בה' הידיעה לפי שהשביעי הוא עיקרי ומיוחד והנודע (ע"פ הסוד) בסגולותיו:

שמים ושמי שמים כו'. הנה בפ"ב דחגיגה מני ג"כ שבעה רקיעים. ויש שינוי בשמותם ע"ש:

בארצות שביעית חביבה. זו ארץ ישראל:

שבעה שמות הן ארץ אדמה. כצ"ל ופי' שבכלל הארצות יש להן ז' שמות דהיינו ארץ אדמה כו' ומכיון דתבל חביבה מכלן נמצא שא"י שהיא שביעית חביבה. דתבל היינו א"י כדשנו בספרי משחקת בתבל ארצו זו א"י שהיא מתובלת מכל הארצות. שכל הארצות מה שיש בזו אין בזו. אבל א"י אינה חסרה כלום. ד"א למה נקרא שמה תבל ע"ש תבלין שבתוכה ואיזה זה תורה שנא' בגוים אין תורה מכאן שהתורה בא"י:

בארצות שביעית חביבה כו'. הא פליגי אהא דבב"ר פ' י"ג סימן י"ב דקאמר שם ד' שמות נקראו לארץ כנגד תקופותיה. דלא ס"ל רק ד' שמות. ופליגי נמי אההיא דספרי דתני י' שמות יש לארץ:

גיא. אולי הא דכתיב גם כי אלך בגי צלמות. דמשמע ליה שהוא שם אקלים שהוא צלמות כמו אחרי הרי חשך. דומיה דארץ ציה וצלמות דמשמע כלל מקום שהוא ציה והוא חלק המדבר השמם כמו והדחתיו אל ארץ ציה. ישושום מדבר וציה. גם ארץ נשיה משמע שם חלק מהמדבר השמם:

ויתהלך חנוך את האלהים. ס"ל דפי' ואיננו כי לקח אותו אלהים היינו שהכניסו אותו אלהים חי בג"ע כדאמר במדרש. וא"כ בחר בו מכל הראשונים. ודלא כדאמר בב"ר פ' כ"ה שחנף היה וסילקו הקב"ה קודם זמנו:

באבות. לאו דוקא דהא אין קורין אבות אלא לשלשה כדאי' בפ"ק דברכות. אלא כלו' חשובים וראשים בצדקות מהצדיקים שהתחיל ה' לתת להם תורה ומצות. ואע"ג דאדם ונח נצטוו על ז' מצות ב"נ. אין זו תורה מיוחדת. אלא היא לכלל העולם. אבל תורת אברהם ובניו היא מיוחדת:

בבנים. פי' בבני ישי:

איש בושת בתנחומא לא חשיב ליה מפני שמיד פסקה מלכותו והרי היא כלא היה:

וכתיב ויקרא אסא אל ה'. ובמה שענהו שם נמצא שחביב מכל הראשונים. שאסא לא היה לו כח להרוג אלא לרדוף והוא היה רודף והקב"ה מפילם (כדאי' באיכה רבתי פסוק לא האמינו) ונתן בידו כל הכושים עם היותם רבים מאד וחיל אסא מעט בערכם:

וקדשתם את שנת החמשים שנה. קשה דשנת החמשים היא אחר שנת השמיטה וא"כ מה היא חבת השמיטה השביעי. וי"ל דמשום דשנת השמיטה השביעית סמוך ליובל הוא חביב שנמצאו ב' שנים קדושות סמוכות. ובחבורת השלמים יוסיף כל אחד בשלמות:

פסקה יב

מתקשין. מקשין קשיא על משנה זו דתנינן במס' ר"ה דף כ"ט:

אבל לא במדינה. פרש"י ותוס' לא בירושלים ולא בגבולין. אבל הרמב"ם פי' מקדש תקרא ירושלים כולה. ומדינה שאר העיירות שבכל א"י. ולפרש"י הא דקאמר בסמוך אם ד"ת הוא ידחה בגבולין פי' אף בגבולין. ורבותא קאמר דאצ"ל בירושלים אלא אפי' בגבולין ראוי לדחות:

אם דבר תורה הוא. לדחיית שבת מפני תקיעת שופר:

עד דאינון כו'. בעוד שהיו יושבין ומקשין:

מרא דשמעתא. שהוא כהן ותוקע במקדש (אסיפת אמרים). או פי' עבר כהנא ר"ל רב כהנא שהיה גברא רבה. וכן אי' בירושלמי בהדיא:

אמר לון כו'. פי שאמר להם על שני מקראות אלו סמכו חכמים לאסור בגבולין. והתירא דמקדש מפרש בסמוך:

הא כיצד בזמן כו' אבל לא תוקעין. ובירושלמי גרס כאן מעתה אף במקדש לא ידחה. ומשני תנא באחד לחדש. ופי' היפ"מ וז"ל פי' דכתיב באחז לחדש יהיה לכם שבתון זכרון

תרועה מקרא קודש כל מלאכת עבודה לא תעשו והקרבתם וגו' ובחומש הפקודים כתיב באחד לחדש מקרא קודש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו יום תרועה יהיה לכם ועשיתם עולה וגו' וקס"ד דה"ק באחד לחדש יהיה לכם שבתון אבל לגבוה אינה שבתון דהא לפניו גלוי אימתי יום ראשון. וה"ה במקדש דידעינן אימתי ר"ה תוקעין אפילו בשבת. ואחר זה פריך שם מעתה אפילו במקום שהן יודעין שהוא באחד לחדש ידחה. פי' מעתה בכל מקום שיודעין שהוא ר"ה יהיו תוקעין ר"ל בכל סביבות ירושלים שמודיעים השלוחים באיזה יום יהיה ר"ה ידחה שבת. ואנן תנן שלא היו תוקעים במדינה אפילו במקום שיודעין. ומשני תני רשב"י יום תרועה יהיה לכם ועשיתם במקום שהקרבנות קריבין עכ"ל. ועתה נחזור לפרש דברי המדרש שלפנינו:

זכרון תרועה מזכירין. מקראות של תרועה כדפרש"י במסכת ר"ה:

שאין יודעין בזמנו כו'. עד שמודיעים השלוחים באיזה יום קבעו ר"ה:

וכאן כתיב ועשיתם. מייתי לה הכא משום דלפי דרשא זו דרשינן נמי סמיכות ועשיתם אל יום תרועה יהיה לכם דהוי כאילו קאמר ביום זה עשיתם לכם. כדקאמר היום נעשיתם לפני כו':

כאילו היום נעשיתם לפני. שע"י התרועה והתשובה שביום זה אתם זוכים כאילו היום נעשיתם לפני. פי' כאילו עשו את עצמן. וכדאמר לקמן פ' ל"ה גבי ועשיתם אותם הריני מעלה עליכם כאילו עשיתם עצמכם:

ברית חדשה. פי' כאילו היום כאותה בריה שהבטחתי אתכם לעתיד כדכתיב כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה עומדים לפני כן יעמוד זרעכם ושמכם. אבל בנוסחת הילקוט משמע שעל ידי שניצולו ביום הדין חשוב כאילו היום נולדו. כי מלת עשיה הונח על דבר הנעשה כמעט מאין ליש וכאילו נבראתם בריה חדשה. כי באמת אחר כפרת עוונות הרי זה כבריה חדשה ונפש חדשה:

פרק ל

פסקה א

פתח קחו מוסרי ואל כסף. משום דמפרש ולקחתם לכם להנאתכם והיינו עושר שישיגו בשכר מצוה זו וכדאמר בסמוך משכר לקיחה אתה למד שכר לולב. לכן סמך לזה פסוק קחו מוסרי ואל כסף שפי' שלא יצטרכו ליקח כסף בהשתדלותם כי בקיום המצות ימצא להם. ומכיון דמייתי ליה מפרש ליה ברישא באנפי אחרינו כדרך המדרש:

קחו מוסרה של תורה כו'. השתא מפרש כשתקחו מוסרי לא תאבדו כספכם ע"י אומ"ה שזה יקרה מפני ביטול תורה. וזה קחו מוסרה של תורה ואל כסף פי' ולא תאבדו ממונכם:

על שלא שבעתם כו'. דהמקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות:

מיינה של תורה כו'. שהתורה נקראת יין כדכתיב ושתו ביין מסכתי:

ר' ברכיה ור"ח כו'. השתא מפרש קחו מוסרי וגו' שכשלומדים התורה היא לעולם בלא כסף ששכר סופרים ומשנים אינו אלא שכר בטלה אבל שכר דבר אחד מן התורה אין מי שיכול ליתן. ולהכי מייתי הא דר' יוסי בן נהוראי:

אפי' על גבאי צדקה. כשדוחקין למי שאינו אמוד וממשכנין עליה:

חוץ משכר סופרים ומשנים. דבהנך שרי למשכן למי שאינו פורע ואפי' שאינו עשיר. שמכיון דאינן נוטלין שכר אלא פורתא דהיינו שכר בטילה. דאילו שכר כל דבר אין לו סוף. לכן ראוי לבלתי קפח שכרם ולמשכן עליו שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות:

אלא שכר בטלה. משום משנים קאמר לה. דאילו שכר סופרים שהם מלמדי מקרא לתינוקות בלאו הכי איכא טעמא ליטול שכר דהיינו שכר שימור ושכר פיסוק טעמים כדאי' בפ' אין בין המודר:

תני מר"ח כו'. השתא מפרש קחו מוסרי וגו' שהוצאת לימוד התינוקות אין לחוש לה מאחר שאם מוסיף מוסיפין לו. וה"ק קחו מוסרי ולא תחושו להוצאת הכסף. ולהכי מייתי הא דתניא מר"ה נקצצים כו':

מר"ה נקצצין כו'. במסכ' ביצה פרק יו"ט יליף לה מדכתיב תקעו בחדש וגו' כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב. והאי חק לישנא דמזוני הוא כו':

מזונותיו של אדם. כל מה שעתיד להשתכר בשנה שיהא ניזוק מזה משם קצוב לו כך וכך ישתכר בשנה זו. לכן יש לו ליזהר מלעשות הוצאה מרובה שלא יוסיפו לו שכר מזונות אלא מה שפסקו לו [רש"י פ' הנ"ל]:

חוץ ממה שמוציאין בשבתות כו'. שזה לא פסקו לו מה ישתכר לצרכן ומהיכן תבואהו. אלא לפי מה שרגיל ממציאין לו לשעה או אחר שעה (רש"י):

פוחתין לו. כלומר ממציאין לו שכר מועט:

ר' יוחנן הוה מטייל כו'. השתא מפרש שלא יחוש אדם בהוצאת כל ממונו כדי ללמוד תורה. ולהכי מייתי מילתיה דר' יוחנן שמכר כל נכסיו:

מסמך ליה. היה סומכו תחת כתפיו ור"י היה נסמך עליו:

מטון כו' הגיעו לבית שדה. אמר ר"י זה בית שדה היה שלי ומכרתיו בשביל ללמוד לזכות בתור':

שרי. התחיל לבכות:
מה את. כמו למה:
על דלא כו'. על שלא הנחת לזקנותך כלום:
קלה הוא כו' לשון תימא:
דבר שנברא לו' ימים. ואע"פ שלא היו ו' ימים אלא לכל הנבראים יחד אבל לארץ לא הוצרך אלא יום אחד שנא' בו יקוו המים וגו' ותראה היבשה. ואפילו תימא שנבראת ביום א' ונגלית ביום אחר. מ"מ ליכא אלא ב' ימים. י"ל שאע"פ שכל חלק נברא ביומו אך כיון דכל העולם כאיש אחד מקושר קצתו בקצתו וכל חלק צריך לאחרים. שהארץ צריכה למאורות להצמיח דשאיה. וכן לגשמים הבאים ע"י הרקיע. וההקש אל זה בכל הדברים לכן אמר על כל דברים הנמצאים עכשיו שנבראו בו' ימים:
דמך. פי' מת:
היה דורו קורא עליו אם כו'. אם יוציא אדם כל ממונו לעסוק בתורה כמו שעשה ר' יוחנן בוז יבוזו לו פי' ביזת גוג ומגוג תהיה לו כמ"ש המתרגם:
ראו מטתו שפרחה באויר. כשהיו נושאין אותה היתה מסולקת מעל האנשים ופורחת באויר שהמלאכים היו נושאים אותה. או אחר שנקבר היתה פורחת באויר שהיו מוליכין אותו לג"ע (יפ"ת). ועיין מ"ש באוי אריאל כוונה בזה המאמר:
שאהב הקב"ה לאבא הושעיא. שכבדו בכבוד הזה. ואתא למימר דלא מיבעיא מפני עיקר השכר אשר לצדיקים. אלא אפי' כבוד זה לא יערכנו כל ממון שבעולם:
דהוה קריי כו'. פי' שהיה בעל מקרא ומשנה ופייטן ודרשן. והיינו מכל אבקת רוכל שהיה בו מכל מיני בשמים. ועי' בחזית ומ"ש שם:
משכר לקיחה אתה למד כו'. דריש לה אולקחתם לכם כלומר תקחו לכם למוד משכר לקיחה אחרת ללקיחה זו:
טימי אוצרו ודמי שויו:
בד' מיני. צ"ל בד' מנה. ובתמיה קאמר וכי ערכו ארבעה מנה דזכו כולי האי על ידו:

פסקה ב

הה"ד תודיעני אורח חיים כו'. רצה לפרש ולקחתם לכם שהלקיחה להורות שהנצוח שלכם. שהלולב מורה על זה. ולהכי מייתי האי קרא דדריש נעימות בימינך נצח שהמצוה הזו הוראה על הניצוח כדלקמן. ואיידי דמייתי קרא מפרש כוליה קרא:
תודיעני באיזה פילון. (פי' אורח) מפולש לחיי העה"ב. ר"ל ששאלת דוד היה כיצד יזכה האדם ליכנס לעוה"ב מיד בלי שום הפסק עונש תחלה כאותן שנדונין בי"ב חדשים ושוב

זוכים לעוה"ב. והיינו שער מפולש שנכנסין בו בהדיא מבלי שום הפסק. ולזה אמר בייסורים שממרקין עונות בעוה"ז ונשאר נקי לעוה"ב:

שבענו בה' שמחות. משום דשמחות ה' אותיות דריש ה' שמחות. ולפ"ז תרתי בעי. חדא שיודיעהו באיזה פילון מפולש. ועוד שיזכהו בתורה:

שמחות מקרא משנה כו'. דפקודי ה' ישרים משמחי לב:

אלו ז' כתות השתא דריש שובע לשון שבע:

והמשכילים. שיעסקו בתורה ובמצות יזהירו כזוהר הרקיע (רש"י). ואלעתיד קאי דהא כתיב לעיל מיניה ורבים מישני אדמת עפר יקיצו:

כברקים ירוצצו. קשה הא האי קרא בגבורי או"ה מיירי. וע' בב"ר פ' ע"ז. וי"ל שאין מהמקרא אלא כאסמכתא שכמו שהגבורים ההם ילהיבו פניהם ע"י המרוצה כן יאירו פני הצדיקים ע"י השתדלות' והתנועעם במהלך השלימות:

למנצח על שושנים. קמפרש דשושנים היינו צדיקים דאקרו שושנים כדמפרש בשוח"ט מזמור מ"ה. ומשמע ליה שעל דמות פניהם לשושנים איקרו הכי. וזה לשון רש"י על שושנים לכבוד ת"ח יסדו השיר הזה שהם רכים כשושנים ונאים כשושנים ומרטיבים מצות כשושנים:

ואומר ראיתי והנה מנורת זהב כולה. וכתיב התם זה דבר ה' אל זרובבל אלו צדיקים נדמו למנורה:

נעימות כו'. משמע אותו הכת הנעימה והטובה בעיני הקב"ה:

מכחה של תורה ומכחן של מצות. ר"ל שאינן באים בתחנונים כי אם בזכותם. ע"ד שדרשו גבי הרחוקים מצדקה שבאים בזרוע:

שמלמדין תינוקות באמתן. שהם סיבה להגדיל התורה בעולם לכן שכרן מרובה ויזכו לעמוד בימינו של הקב"ה:

לעמוד בימינו של הקב"ה. בשוח"ט שם מסיים שנא' שויתי ה' לנגדי תמיד מימיני בל אמוט ואפשר ר"ל מפני שהם צריכין להשים נגד עיניהם ה' תמיד לעשות מלאכתן בלא רמיה וכדרב שמואל בר שילת פ"ק דב"ב דף ח' [רד"ל]:

אלו שבע מצות שבחג. ולפ"ז פי' תודיעני אורח חיים מיירי בר"ה ויוה"כ שאח"כ תיכף מתחילין לעסוק בז' מצות אלו. וכל ז' מצות אלו איקרו שמחה. דבארבעה מינים שבלולב כתיב ושמחתם לפני ה'. ומדכתיב בתריה בסכות חשבו משמע דשייכא נמי בשמחה. וכן בחגיגה דהתם נמי כתיב וחגותם אותו:

חגיגה. היינו שלמי חגיגה שנתחייבו להקריב לכבוד הרגל כדאיתא בפ"ק דחגיגה:

ושמחה. היינו שלמי שמחה שנתחייבו להביא מדכתיב ושמחת בחגיך:

אם שמחה למה חגיגה כו'. פי' כיון דתרוייהו שלמים שהבשר נאכל לבעלים תרתי ל"ל. והתירוץ חסר כאן והוא בירושלמי פ"ק דחגיגה ע"ש. והרד"ל כתב וז"ל וכמדומה דגרסינן כאן נציחה במקום חגיגה ודייק על לשון שובע שמחות כו' נצח יש נצוח הוא במלחמה ואינו שעת שמחה ודרש ואזיל שהשמחה בלולב הוא סימן הנצחון כששב כבר מהמלחמה עכ"ל:

משל כו'. קאי אנעימות בימינך נצח. וה"פ תודיעני שנצחתי ביה"כ. וע"י מה. ע"י שבע שמחות ומכללן ד' מינים שעליהם נאמר נעימו' בימינך נצח וכדדרש לקמן אם קיימתם כו':

באין ומקטרגין. פי' שרי או"ה אומרים הללו עובדי ע"ז והללו ועי' בענף:

בידו אנו יודעין שישראל אינון נצוחייא. בדין ונמחלו עונותיהם והן אומרים נצחו ישראל שנא' (שמואל א' ט"ו). וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם. הוא שדוד אומר לישראל אם קיימתם מצות לולב שנקרא נעים שנא' נעימות בימינך נצח הרי אתה מבושר שנצחת לאו"ה שנא' וגם נצח ישראל. לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון ד"א ולקחתם לכם ביום הראשון הה"ד פנה אל תפלת הערער א"ר אבין אין אנו יכולים לעמוד על אפו. כצ"ל (יפ"ת):

פסקה ג

שנא' וגם נצח ישראל. לפי דרש זה קרי ליה להקב"ה נצח ישראל על שנותן הנצוח לישראל. וה"ק ליה שמואל לשאול שמפני שה' חפץ בנצחון ישראל לעולם לכן יקרע הממלכה ממך ויתננו לדוד שהוא מיהודה שנתן לו הנצחון כאומרו ידך בעורף אויבך:

שנקרא נעים ע"י פרי עץ הדר שעמו:

א"ר אבין פנה כו'. כבר כתבתי למעלה שסימן זה צריך להתחיל ד"א ולקחתם לכם ביום הראשון הה"ד פנה אל תפלת הערער אמר רבי אבין אין אנו יכולין לעמוד כו':

על אפו. והערוך גרס על אופו. ופי' מנהגו ועקרו ודעתו:

שנא' אלהים משפטיך למלך תן. ומזמור זה דוד אמרו שכתיב בסופו כלו תפלות דוד. ומה שאמר לשלמה פי' שחבר אותו על שלמה או על מלך המשיח:

יושב ומשמר כו'. שכשמעיין שביטל קצת ממלאכתו שוהה שעה בלילה כדי להשלימה בסוף שלא תחסר מלאכתו שצריך לעשות ביומו. וכן דוד אמר בענין התפלה שאף שפעמים לא התפלל בזמנו מחמת איזה טרדה משלים אותה אח"כ. ולהכי קרא לנפשו עני בענין זה כי כן דרך העני שע"י שהוא צריך להשלים מלאכתו לכדי חייו נותן לב להשלימה בסוף אם אירע שהפסיק ממנה לפעמים. והרד"ל כתב בפועל שסתמו עני

וכיוצא בו פי' הרמב"ם בפי' המשניות פט"ז דכלים גנוניות העני שהוא הפועל ע"ש ופירש לכשיפליג כו' וילקישנה כלו' שמאחר תפלתו יותר משאר ב"א לאחר שיפליג ממלאכתו. ודרש כי יעטוף כי יאחר כמפורש:

תפלתו של מנשה. מפרש בשוח"ט שהיה ערער ממעשים טובים:

תפלתו ותפלת אבותיו. פי' תפלת מנשה ותפלת אבותיו שבצרוף תפלת אבותיו נתקבל' תפלתו:

צווחין. קורין:

לחתירתא עתירתא שהקב"ה עשה לו מחתרת תחת כסא הכבוד לקבל תפלתו שלא מדעת המלאכים כדאי' בפ' חלק. ומייתי לה הכא דניחא מה שקראו ערער שאף בשעת תפלתו לבו לא נכון עם ה' ולכן היו מלאכי השרת רוצים לדחותו כדאי' ברות רבה פ"ה:

משיב הרוח. וישבהו קדרשי לשון משיב הרוח:

בדורות הללו. דרש הערער לשון ערו ערו והיינו חורבן בהמ"ק:

תפלה זו של ר"ה ויוה"כ. ודריש תפלתם של כל יחיד ויחיד:

מכאן שהקב"ה כו'. פי' תכתב זאת לדור אחרון שילמדו מכאן שהקב"ה מקבל שבים [כמ"ד בגמרא דאף גז"ד דיחיד נקרע בתפלה. דאל"כ בלא זה ידעינן מן התורה] והראיה מדקרי אותם בריה חדשה:

של חזקיה. שהיה נטוי למיתה. שאם לא היו שומעים לסנחריב היה משחית בהם אם היה נוצח בהם:

שבראן ברי' חדשה. שאחר שהיו כמתים וחיו. הו"ל כנבראו מחדש:

ומה עלינו לעשות. השתא חזר לענין ראשון שפירש הכתוב בקבלת שבים בר"ה ויוה"כ. וקאמר אחר שה' בורא השבים בריה חדשה. עלינו ליקח לולב לקלסו שנא' ועם נברא יהלל יה:

ואומר ולקחתם לכם. ופי' לכם עליכם מוטל הדבר לעשותו:

פסקה ד

הה"ד יעלוז כו' בתנחומא מייתי המשל מהנצוח דלעיל וסיים לפיכך אמר דוד יעלוז. וכן כאן הכי פירושו שראוי שיעלוז העולם בנציח ישראל ועל זה ירננו ישראל להקב"ה בעצי היער היינו ד' מינים מהם עושים פירות ומהם אין עושים:

ויהי בהיותם בשדה. ס"ל כמ"ד בב"ר פרשה כ"ב שהיו מדיינים על חלוקת העולם:

ומלואה. ולא נכלל מלואה באמרו הארץ. וכן כאן אף דכתיב שדי כתיב בפרטות וכל אשר בו:

ומלואה (**תהלים צו**) **אז ירננו כל עצי יער**. א"ר אחא יער וכל עצי יער יער אלו אילנות שעושים פירות. וכל עצי יער אלו אילנות שאינן עושין פירות. כצ"ל ור"ל שבסוף פסוק יעלוז שדי וכל אשר בו כתיב אז ירננו כל עצי יער. ודייק ר' אחא מדלא קאמר אז ירננו עצי יער כדכתיב בד"ה א' ט"ז כל ל"ל. ש"מ שתיבת כל בא לרבויא אילנות שאינן עושין פירות:

שעושין פירות כו' שאין עושין. הן ד' שבלולב שב' מהן עושין פירות וב' אין עושין כדאי' (מנחות כ"ח). ובכולם יחד ירונו ויהללו לה' בסוכות כדמפרש [רד"ל]:

לפני מי. לפי שפשט הכתוב מדבר בגאולה העתידה וא"כ פי' ירננו לפני ישראל ג"כ כמ"ש ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה. לזה אמר שהשתא פי' לפני ה' לפני ה' לבד כי ישראל עצמם הם המרננים לפני ה'. ומקשה למה ירננו כשבא לשפוט הלא אין לשמוח ברעת שום נברא. לזה אמר כי בא בר"ה לשפוט במישרים. כלומר שאין הכוונה להרע. אלא לשפוט במישרים דהיינו לזכותם. וכדדרשינן בירושלמי דר"ה מהאי קרא. ולהכי נקט האי קרא שהוא בתהלים צ"ח ולא נקט קרא דעמים אמונתו שהוא בתהלים צ"ו:

פסקה ה

הה"ד ארחץ בנקיון כפי. משום דבעי לפרש ולקחתם לכם משלכם ולא מן הגזל. מייתי הא דדרשינן ארחץ בנקיון כפי על הלולב שיהא נקי מן החמס ומן הגזל ואז יסובבו בו המזבח כדרכם להקיף בו המזבח:

במקח. שיקח הלולב במעותיו ולא שיגזול. ולאו מולקחתם דריש. אלא מלכם הוא דממעטינן גזל כדבסמוך:

והיבש פסול. פרש"י דבעינן מצותו מהודרת דכתיב ואנוהו. וע' שם בתוס':

של אשרה ושל עיר הנדחת פסול. משום דלשרפה קיימי ולולב בעי שיעור והני כיון דלשרפה קיימי כשרופים דמי וליכא שיעורא:

הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא. כצ"ל וכן הוא בסוכה במשנה:

אני והו הושיעה נא. במתני' פרש"י אני והו בגימטריא אנא ה'. ועוד מע"ב שמות הן ע"כ. וכתב הא"ר שלפ"ז צריך להיות וה"ו בלא א' שהשתי שמות משם של ע"ב היוצא מהפסוקי' של ויסע ויבא ויט וה"ו בלא א'. וכן לפי טעם אני וה"ו בגימטריא אנא ה' מוכח כן. אבל הלבוש כתב עוד מדכתיב והוא אסור בזיקים. וכ"כ התוס' יו"ט. וזה באל"ף בירמיה ואבודרהם כתב דהרמב"ם היה גורס והוא באל"ף. ופי' שרומז לפסוק אני אני הוא כו' שהבטיחנו בזה לישועה ע"כ:

אותו היום שביעי של סוכות הוא הושענא רבה:

אלו הקרבנות. דבדידהו נמי קאמר ואסובבה את מזבחך. וקאמר ארחץ בנקיון כפי דלא יקריב מן הגזל:

זה הלל שהיו אומרים אותו על הקרבן:

שיש בו לשעבר ויש בו כו'. ולהכי קאמר ואספר כל נפלאותך שפירש כל נפלאותך שעתיד ותעשה לנו. דאל"כ קשה מי מצי מספר כל נפלאותיו מי ימלל גבורות ה':

ויש בו לע"ל. פי' לעולם הנשמות. וע' בפסחים קי"ח. ותפס שני הקצוות יחד שקודם הכל ושאחר הכל. ואח"כ האמצעים. ואח"כ מפרש להו כסדרן:

לא לנו ה' לדורות הללו. שהם בצרה ומבקשים מה' שיצילם למען שמו ולא למענם. וזהו לא לנו שאין לנו זכות:

אהבתי כי ישמע ה' לימות המשיח. דכתיב התם אפפוני חבלי מות כו' והיינו חבלי משיח:

כל גוים סבבוני לימות גוג ומגוג. שיעלו עמו כל הגוים לירושלים למלחמה וכתיב התם בשם ה' כי אמילם וגו':

פסקה 1

במקח ולא בגזל. כבר כתבתי בסי' הקודם דמלכם נפקא וכדמסיק:

לכל אחד ואחד מכם. שכל אחד מישראל חייב בנטילת ד' מינים. ור' חייא דתרתי דריש מלכם. לכם ולא מן הגזל. לכם לכאו"א מכם:

למדה"ד כו'. בא לפרש לכם משלכם ובשבילכם:

לגיון. שלטון לגבו' מס קצובים של אותה מדינה:

קם כו'. עמד והקדים לפניו הדרך וגזלו ולקח כל מה שהיה בידו:

בתר כו' לאחר ימים נצוד ונתפס אותו גזלן ונחבש בבית הסוהר:

הב לי כו'. תן לי מה שגזלתני ואני אלמוד עליך זכות שתנצל:

דקפחית. שגזלתני:

דנסבית שלקחת:

טפיטא. פי' בלשון יוני ורומי מכסה מרוקם ויש לו גוונין שונים עשוי לכסות הכתלים או למכסה סוסים [מוסף הערוך]:

דתחותי. שתחתי:

תהוי ידע כו'. תהי יודע שאתה נכנס למחר כו':

מליף עליך כו' שילמד עליך זכות. ואתה תאמר יש לגיון פלוני שילמוד עלי זכות:

והוא כו' והמלך ישמח ויקראני ואנא אבא ואלמד עליך זכות לפניו:

אוקמתיה העמידוהו:

חכם את כו'. מכיר ויודע אתה על זה האיש זכות:
חכם אנא. יודע ומכיר אני:
מסהיד כו'. מעיד עליו שאמר לקחתיו ממנו:
צווח לפני הקב"ה כו'. כמ"ש החמס קם למטה רשע. ע' ב"ר ר"פ ל"א:

פסקה ז

זה ט"ו ואתה אומר ביום הראשון. דליכא למימר דביום הראשון של חג הסוכות קאמר. דלמה תלה יותר מצות נטילת לולב ביום הראשון של חג. ובמצות עשיית סוכה וחגיגה תלה אותם במנין ט"ו בחדש. על זה תירץ דאתא לדרשה לאורויי דיום ט"ו הוא ראשון בחדש לחשבון עונות. דקודם ט"ו בחדש לא היו נחשבים. דמער"ה הניח להם שליש כו'. ומיהו הדרא קושיא לדוכתיה למה תלה הכתוב דרשא זו בלולב יותר מבסוכה ומבחגיגה. ועיין ב"ח מה שתירץ ע"ז. ולי נראה שמתורץ בזה דאמר לעיל פרשה זו סוף סי' ב' שהלולב הוא סימן שנצחו ישראל בדין ע"ש. ולכן עשה הקב"ה בתורתו הרמז על מחילת עונות עד ט"ו יום בחדש. ע"י הלולב:
משל למדינה. פי' ענין ר"ה ויוה"כ:
התיר. לשון ויתור:
מדמוסא. מהמס:
מה דאזיל כו' מה שהלך ועבר עבר ואין אני אזכרנו מעתה. מן הכא פי' מן השתא נתחיל לחשוב כו':
נחל. פי' נתחיל:
בער"ה גדולי הדור מתענין כו'. עיין בענף ותמצא נחת:
וביה"כ הכל מתענין כו' מן הכא ולהלן חושבנא. ואע"ג דתחלת החשבון לפי האמת מראשון של חג כדאמרי' בסמוך. מ"מ משום דהא דעוסקים במצות מיוה"כ עד החג לאו מלתא פסיקתא היא שהרי אפשר שיתעצלו מהמצות ויחטאו בהם לכן אמר ביוה"כ כי כפי מצבם דהשתא מכאן ואילך חושבנא שהראשונים ודאי נמחלו. ואם עומדים לחטא. מעתה תחלת החשבון. ואחר שעברו ג"כ הימים שבין יוה"כ לחג וראה ה' שעסקו במצות חוזר ואומר להם מן הכא נחל חושבנא כי זה חלילה לומר להיות ד' ימים מקודשים אלו הפקר איש כל הישר בעיניו יעשה אלא ביאורו כמו שכתבתי לעיל:
לפיכך משה מזהיר לישראל ולקחתם לכם ביום הראשון. פי' שר"ל שהוא ראשון לחשבון עונות כדאמרי' בתנחומא בהדיא:

מר"ה הסליחה ממתנת. מדהו"ל למימר לך הסליחה וכתיב עמך הסליחה דריש שהיא ממתנת אצלו. פירוש שהסליחה היא שמורה אצלך יתברך מר"ה שמתחיל לסלוח להם מר"ה ואינך קובעה עד יוה"כ כדי שאותן מקצתן שלא שבו עדיין יתנו עוד לב לשוב בח' ימי תשובה וביוה"כ. ומייתי לזה דר' אחא הכא לסייעתא למ"ש לעיל שבער"ה הגדולים באים ומוחל להם שליש ושוב חוזר ומוחל. ובילקוט תהלים מסיים בהדיא על בריותיך ביה"כ. ובקה"ר גרס הא דעמך הסליחה על הא דבתענית ער"ה מתיר שליש:

פסקה ח

אלא יום הראשון. דה"א של הראשון מיעוטא הוא כלומר בראשון לחודיה הוא דאמינא לך ואפי' בשבת [רש"י]:

פרי עץ הדר תני ר' חייא עץ כו'. ובת"כ גרס ביום ראשון תני ר"ח ביום ולא כו' פרי עץ הדר עץ שטעם כו':

עץ שטעם עצו כו'. פרש"י פרי עץ שהעץ כפרי בטעם שוה:

הדר באילנו. שאף שחונטין של שנה זו עדיין דאשתקד קיימים בו:

תרגום עקילס הדר אידור שהוא דר על כל מים. כ"ה בסוכה דף ל"ט:

שהוא דר על המים. ומפני זה נשאר תמיד בהידורו. ועיין בסוכה דף ל"ה:

יכפפנו. פירוש יקשרנו:

שענפיו חופין את עצו. פרש"י ענף עץ שכולו ענף שהעץ מחופה בעלין על ידי שהן עשויין בקליעה ושוכבין על אפיהן:

ת"ל וערבי נחל. פרש"י מרבי לשון רבים:

אבא שאול אומר כו'. פרש"י אבא שאול אומר ערבי דאמר קרא לא להכשיר של בעל בא. אלא ללמדך שצריך שני מצות של ערבה האחת לערבה של לולב ואחת למקדש להקיף את המזבח:

וכפות תמרים אחד פרש"י דכפת כתיב:

וענף עץ אבות ג'. פרש"י ענף חד עץ חד עבות חד וע"ש בתוספות:

שתים דליות. פי' אפילו שתים קטומות כיון דאחד אינו קטום כשר. ואהדסים קאי. ויש חסרון בפנים המדרש וכצ"ל וערבי נחל שתים ואפי' שנים דליות כו':

פסקה ט

זה הקב"ה. דרש הרמז והזכרון שיהיה לאדם על ידי מצוה זו שיזכור את ה' הנכבד והנורא המכונה בדמותים הללו דוגמת פעולותיו עם העולם ודוגמת תואריו יתברך. ובקצרה ארמוז מעט מן המעט. אף שלוטה בה סודות נסתרות. כנוי הבריאה מיוחד לו יתברך

כלבוש הדר אשר ממנו יוכר מעט מכבודו. כמלך הניכר ונבדל מתוך מלבושו. ונמשל כביכול לתמר ע"ד הדוגמא כמו שאנו מכנים הצדיקים בשם תמר. וכמו שהביא המדרש הדמויים כולם בשם תמר לענינו. וערבי נחל זכר לערבות שהוא השמים העליונה שבעליונים ושמשם השפע יוצא לכל העולם כי היא הזכה שבכולם [מצאתי]:

פסקה י

זה אברהם כו'. כלו' שיזכרו ישראל זכותם המגין עליהם וידבקו במעשיהם עי"ז. וכלל זה המאמר שרמז האבות והאמהות בד' מינים אלו שלהיותינו באים לרצות במינים אלו על המים נבוא בזכר האבות והאמהות והסנהדרין. ומחמת שבזכות הד' מינים אלו יפרע ה' מעשו הזכיר עמהם את יוסף שטנו של עשו כדאי' בב"ר פ' ס"ג:

זה אברהם כו'. המשילו זה הפרי שהוא יחיד. לאברהם. כי כן באברהם כתיב אחד היה אברהם. עץ כשם שהעץ יבש בהעדר המים וחוזר ועושה פירות. כן אברהם לאחר שנתייאש הוליד בן למאה שנה. הדר שהדרו הקב"ה בזקנה וכמ"ש ז"ל עד אברהם לא היה זקנה ולא היו מפרישין בין אב לבנו. אברהם נתן לו זקנה שנא' ואברהם זקן בא בימים וכתיב והדרת פני זקן [עמק ברכה]:

כפות תמרים זה יצחק שהיה כפות כו'. ותמרים הוא מלשון ותמרות עשן שהיה עולה תמימה. וכתיב מי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן [ספר הנ"ל]:

רחוש. מנענע ורוחש ומרעיש מפני שהוא מסורבל וממולא בעלין. ור"ל שיעקב לא מלבד מדריגתו שנעלה על הכל עוד זאת שזכה לזרע אמת שבטי יה כולם נבחרי' וזכים. ובערוך גרס מה הדס זה דחוס בעלים אף כו' דחוס בבנים. ומפרש דחוס דחוק. וכ' ע"ז הרד"ל וז"ל אמת שכתב כן מפני שהיה לפניו הגי' דחוש בדלי"ת אבל גי' שלפנינו רחוש בריי"ש נכונה ועיקר הפי' מרובה בגידולין כמו חרש שהוא יער וע' ערוך ע' רחש ג' שגורס רחישת קנים במקום חרישת קנים שהוזכר במדרש בכ"מ עכ"ל:

וערב נחל זה יוסף כו'. שהיה עומד בצדקתו אפי' בין המצרים והיותו מלך ושליט:

כמושה ממהרת לכמוש יותר משלשת המינים האלו:

פסקה יא

אלו ת"ח. לאו היינו ג' השורות שלפני סנהדרין דמ"ט לרמוז זה פעמים. אלא ת"ח דעלמא. שהואיל שהזכיר סנהדרין ודבקיהם הזכיר עמהם שאר ת"ח דחשיבי נמי:

שכופין את עצמן. פי' שאם צריכים ללמוד דבר זה מזה שואלים ולומדים ולא יתבוששו. א"נ שכופין עצמן שמכתתין רגליהם ללכת ממקום למקום ללמוד תורה:

ג' שורות של ת"ח. כצ"ל והכי תנן בפרק אד"מ. ושם פרש"י צורך הג' שורות וישיבתם ע"ש:

פסקה יב

אלו ישראל. טעם הרמז הזה ביום הזה הוא משום שביום הזה יבאו לפני השם לרצות על המים וכפי רוב ההמון השולים מתורה ומעשים טובים יקשה איך יבואו לראות את פני ה' לבקש מלפניו ואין להם זכות על מה שיסמכו. לכן רמז כי מן התחברות אלו עם אלו יכפרו אלו על אלו. ולכן יעמדו יחד זה עם זה שבבחינת התקבצם יהיה תועלת אפי' בהמונים ויצליחו:

שיש בהם תורה ואין בהם מעש"ט. עם שכפי דקות התורה ורוחניותה יאות יותר להמשילה אל הריח. לא עשה כן. לרמוז דתלמוד גדול ממעשה. ולכן המשיל התורה אל הטעם שהוא עיקר תכלית הפרי ותועלתו. והמעשים אל הריח שהוא טפל בתועלת הפרי:

שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. רק שאין פורשים מדרכי הצבור ומכנין את עצמם בשם ישראל. וגם יש להם שכר וכמ"ש כל הכופר בע"ז כמודה בכל התורה כולה ולכן כולם אחודים זה בזה [אדרת אליהו סדר וזאת הברכה]:

יוקשרו כלם אגודה אחת. ואע"ג דאתרוג אינו נאגד עם שאר המינים לכ"ע כדילפינן בת"כ ובסוכה שם. מ"מ מכיון דעולים כל המינים יחד הו"ל כאגד. וכן בנמשל אין הת"ח הדומה לאתרוג ראוי להתקשר תמיד באגודה אחת עמהן. ודיו שיתקרב אליהם [רד"ל]:

אני מתעלה. שבהצמדם יחד ילמדו לקח זה מזה לכן יתעלה ויתכבד ה' מהם. ועוד שעל ידי השלום למטה מתרבה השלום למעלה. שיחדיו ידובקו יחד להשפיע שפע טובה בעולם. וזהו הבונה בשמים מעלותיו ששם למעלה מעלות מעלות ומדריגות זו ע"ג זו. להשפיע למטה. אך יסדה באופן אם אגודתו בארץ שהם מתאחדים יחד באהבה:

לפיכך משה מזהיר כו'. דריש לכם דומה לכם. שלקיחה זו לדמיון לכם שתהיו נאגדים יחדיו:

פסקה יג

פתח שמע בני כו'. השתא דריש ולקחתם לכם להנאתכם ולטובתכם. והיינו דמסיים לפיכך משה מזהיר כו' ולהכי פתח בהאי קרא שמע בני דדריש ביה הרבה קיחות כו' שאע"פ שהקיחות הם הוצאות ממון מהם מ"מ אין זה חסרון כיס כי הכל להנאתן והכי דריש קרא שמע בני שאף שמאמרי קח ר"ל שאני מצוה אותך מצות קיחה כגון פרה

ותרומה כו' מ"מ שמע בני זה שירבו לך שנות חיים ונמצאת מרויח ולא מפסיד. והזקיקו לפרש כן מיתורא דשמע וקחו. דהוה סגי דלכתוב שמע בני אמרי:

בשביל לזכותכם במה שתקיימו מצותי. ובש"ר פ' ל"ה קאמר כדי להעלותכם בפני האומות:

ונהורא עמיה שרא אלא בשביל לזכותכם. כי ע"י נר המנורה ישפיע בכם שפע ואור החכמה בנפשיכם שהיא כנר המוכנת להאיר אם יאירו בה מלמעלה:

כדי שאוריד מטה. שארבעה מינים אלו גדלים על כל מים וירצו עליהם:

פסקה יד

פתח כל עצמותי כו'. השתא מפרש ולקחתם לכם דוגמתכם. שד' מינים הללו דוגמת אבריו של אדם. ולהכי מייתי הא דדרשינן כל עצמותי בלולב:

לא נאמר פסוק זה כו'. מפני שפשוטו של מקרא שתוכן אבריו של אדם מעידים על חכמת בוראו א"כ קשה מאי כל עצמותי כל האברים מבעי ליה. לכן אמר שפסוק זה לא נאמר אלא על הלולב. וניחא שנקט עצמותי על האברים אלו שהם עצמותו ועיקרו של אדם:

אלא בשביל לולב. וענינו שע"י הלולב שהוא דוגמת אברי האדם ישבחו לה'. וע' בענף:

ההדס דומה לעין. שדומה בתבניתה רחבה באמצע ומתקצרת בצדו כעין ממש. ועוד בזה דומה לעין מפני שהבד מכוסה בעלין עד שאין רואין אותו כל עיקר כמו שאין העין ניכר בשעה שהוא עצום:

גדול. פי' חשוב:

פסקה טו

אחר כל אותה החכמה כו'. השתא דריש ולקחתם לכם שהדבר מסור לכם. וענינו שמציאות הד' המינין לא נתפרש בתורה אלא נאמר לישראל בקבלה כשאר תורה שבע"פ. ולהכי מייתי מה ששלמה בחכמתו לא יכול להשיג אמתת מציאותן והודה שהחכמים הם שפירשום לישראל. וזה מפי השמועה אשר למדו הלכה למשה מסיני:

ג' המה פסח כו'. בתנחומא ל"ג ליה ולדבריו דרש ג' וד' היינו ועוד א' שעמו הן ד' שזהו ג' מינין שבלולב הנאגדין עם הד' האתרוג שאינו נאגד עמהם [רד"ל]:

מי יאמר שהוא אתרוג כו'. אע"ג דבגמ' יליף להו מקראי אפשר דאסמכתא בעלמא הוא למה שהוא מקובל בידם. אבל בזולת הקבלה לא הוה ילפי' מהנהו טעמי:

התורה אמרה. פי' הנראה מפשט התורה שיטול ב' כפות תמרים דהיינו ב' קבוצות תמרים עצמם שדרכם להיות הרבה תלויין ביחד במכבדות שלהם שיותר ראוי להלל בפרי מבלולב:

לולב לבה של תמרה. מכאן סמך למה שכתב ריא"ז בש"ג רפ"ג דסוכה שלולב הוא מענפים הפנימים שבתוך לבו של דקל ולא מן החיצונים שנקראים חריות [אף שמלשון הש"ס משמע שחריות נקראין הלולבין עצמן כשמתקשין. רד"ל]. והעיקר ר"ל שהמצוה לקחת מן הענפים האמצעים כי הם מהודרים [קונטרס דברים עתיקים]:

והביאו עלי זית. סיפיה דקרא ועלי הדס וגו' ועלי עץ עבות. אלמא עץ עבות לאו הדס הוא. ומיהו בתר דגמרינן הלכה למשה מסיני דעץ עבות היינו הדס מתרצים כדאמר בפ"ק דסוכה הדס שוטה לסוכה עץ עבות ללולב:

כל האילנות גדלים במים. פי' גדלים ג"כ לפעמים על המים. ומנלן דהיינו ערבה. דליכא למימר משום דזו גדלה במים ולא במקום אחר. דהא איכא נמי גדלה בהרים:

ג' המה מיטיבי צעד כו'. הם פסח מצה ומרור כדלעיל. וסיפיה דקרא וד' מטיבי לכת אלו ד' מינין:

והם נראים קטנים. וז"ש ארבעה המה קטני ארץ. ר"ל שהם נראין קטנים שלא ישיגו בהם רק טעמים פשוטים. וגדולים הם לפני הקב"ה שיסודותם בהררי יסודות טעמים עמוקים:

חכמים. פירוש בקבלה המסורה להם כדפרישית:

פסקה טז

בזכות ולקחתם לכם ביום הראשון כו'. השתא דריש ולקחתם לכם להנאתכם ולטובתכם כדלעיל סי' י"ב. אלא דמפרש השתא שההנאה הוא בזה שיגלה לנו ראשון כו' ואגב גררא ניחא ליה נמי מ"ש ביום הראשון ולא קאמר ביום חמשה עשר. להורות שהוא הראשון במעלה ובחשיבות. ועי"ז יזכו שיפרע מן הראשון. ויהיו הם במעלה ראשונה ויבנה המקדש שהוא העיקרי הראשי. ומביא לנו משיח שהוא הראשון במעלה. והן המה הענינים העקרים שהוא השלימות המיועד לנו ב"ב:

פרק לא

פסקה א

הה"ד וצדקתך אלהים עד מרום. טעמו לומר שמצות המאיר לפני ה' מאחר שלא לאורה הוא צריך אינו אלא לזכותינו. ולהכי מייתי האי קרא דלפום מה דדריש ביה יראה שמכלל צדקתו יתברך לצוותינו להאיר לפניו:

כך העליונים צריכין צדקה כו'. ופי' צדקתך מדת צדקתך שאתה נוהג ומצוה לעולם ישנה בכל העולם ואפי' במרום שצריכין להתנהג בצדקה אלו עם אלו:
מי כמוך בעליונים מי כמוך בתחתונים. משום דהדר כתיב אלהים פעם ב' ודרש שמי ככוך נמשך גם למעלה שבמרום אין כמוך וכן בתחתונים [רד"ל]:
אתה מאיר לכל באי עולם. משום דעליונים ותחתונים דקאמר אפשר דוקא לשעבר. קאמר לכל באי עולם. לכלול כל העתידים לבא:
ואתה מתאוה לאורן של ישראל. כדדרש להלן תכסוף חמדת [רד"ל]. אלא ע"כ כדי לזכותם הה"ד צו את בני ישראל ויקחו אליך. כלומר אליך ולא לי כדאמרי' בפ' כל הקרבנות. ופרש"י אליך לרצותם ולהראותם חבתם לפני. ולא בשבילי שלא לאורה אני צריך:

פסקה ב

כך פרשה זו נאמרת ונשנית ונתלשת. שהיה משה שונא להם לישראל הפרשה ג' פעמים עד שילמדוה כהוגן. ולהכי מדמה לה לצורף שע"י חזרת הלימוד יוסר מהם כל ספק וטעות שהיה בלימוד הראשון והשני שלא יבינו הדברים כהוגן. ועוד שכל פרשה שנשנית הוא לחדש איזה דבר ולהורות כמה ענינים כמוסים. וזהו ענין הזיקוק והצירוף:

פסקה ג

הה"ד תקרא ואנכי אענך. בא לתת טעם למצות המאור שאינה אלא לזכות ישראל. ולהכי מייתי מהאי קרא:
כמד"א אז תקרא וה' יענה. למעשה ידיך תכסוף תתחמד כו' כצ"ל. וכוונת המדרש לומר שאין פירוש תקרא ואנכי אענך ענין ויכוח זה עם זה. שאין זה מענין מ"ש למעשה ידיך תכסוף. אלא פי' אהיה נשמע לעשות רצונך כמו אז תקרא וה' יענה. וה"ק במה שאתה מבקש שתקרא ואעשה רצונך אתמה מה בצע אצלך אשר למעשה ידיך תכסוף ותחמוד. שמאחר שהכל מעשה ידיך בודאי שאין לך צורך מהם כי הכל ממך. אע"כ הוא רק כדי שתשגיח במעשה ידיך לזכותם. וע' ש"ר פרשה ל"ו:

פסקה ד

פתח כי אתה תאיר נרי. משום דק' מ"ט מצות המאור. שאחר שה' יאיר נרי איך יבקש מהאדם שיאיר לפניו. להכי פתח בהאי קרא ומשני דאמר הקב"ה נרך בידי כו' כלומר שהכוונה לזכותינו ולכפר על נפשותינו. ולזה נתן לנו מצוה בנר דוגמת הנפש שקרויה נר כדי שע"י זה נזכה להשלים נפשותינו. וכאילו נר ה' בידינו ובשכר הארתינו נרו יאיר נרנו. והרד"ל כתב וז"ל אפשר דרש שמן למאור להעלות נר תמיד. שע"י מצות שמן

למאור תזכה שיעלה הקב"ה אור נר נשמתך תמיד כד"א (ישעיה נ"ח). ונחך ה' תמיד והשביע גו' ושמן על ראשך לא יחסר עכ"ל:

הה"ד ראשך עליך כו'. משום דבעי למימר שטעם צו את בני ישראל שיהא גוזר על ישראל כמלך כדלקמן. ולא אשכחן בהדיא דמשה איקרי מלך. דמה שנא' ויהי בישורון מלך אפשר דבהקב"ה מיירי. להכי מייתי סמך ממלך אסור ברהטים דמדריש במשה כדלקמן. ומשום דאין דרשה זו מוכרחת דאפשר למדרשיה בהקב"ה או באברהם או ביעקב. מייתי עליה סמך מויהי בישורון מלך. דכיון דאיכא תרי קראי דאתי שפיר למדרשינהו במשה ניחא ליה דקרינן ליה למשה מלך. ואיידי דמייתי האי קרא דריש ליה כוליה הכא כדרך המדרש:

הרשים שבכם כו'. הכוונה שלכאורה יחשב היות העני רחוק משתקובל שועתו אל האלהים. כי במה יקדם ה'. כי אין לאל ידו לקדם בעולה וזבחים ומעשה הצדקה וכיוצאא. ולא עוד אלא שנראה כי נסתרה דרכו מה' בעונו אחר שאין ה' נותן לו די מחסורו. אבל לפי האמת זו אינה ראיה שפעמים הצדיק בצער בעוה"ז לסבות ידועות. ותעל שועתם אל האלהים להטיב לאחריני כמ"ש ז"ל צדיקים לאחריני מהנו לדידהו לא מהנו. לכן אמר שהרשים חביבים לפני ה' כאליהו שאף שהיה מצטער במזונותיו שפעם הוצרך לאשה אלמנה לכלכלו ופעם לעורבים. עכ"ז היה מועיל להשביע כל העולם בתפלתו ע"י הגשמים. וכדי שלא יחשוב היותו אליהו בלתי חביב מאד מאחר שהוצרך לשום פניו בין ברכיו שמזה נראה שהוצרך להצטער בתפלתו. וזה יורה על היותו בלתי נאהב למעלה. לכן אמר כי זה לא היה משום צער אלא לרמוז לזכות הברית מילה:

הדלים שבכם חביבין כו'. דלים הם אלו שמלבד עניותם הם נכנעים ביד אחרים ומשועבדים כעבדים. ואלה יחשב שהם רחוקים מה' שאינם שליטים בעצמם לקיים המצות. לכן אמר הדלים שבכם חביבים עלי כדוד שאע"פ שהיה מגורש אחרי הצאן כעבד נמכר. עכ"ז בטוב לבבו קרבו ה' והשליטו. וכן ענין דניאל שהיה סריס ועבד בהיכל מלך עד שהיה צריך להתגאל במאכלות אסורות להתפרנס. ועם כל זה בתם לבבו ניצול ועלה לגדולה. ופי' והיה הנכשל בהם לפ"ז החלש והעני. על דרך והנכשלים אזרו חיל:

כדוד שנא' כו'. ר"ל כדוד שהיה אדמוני ודומה קצת לארגמן. וגם היה לבוש לבוש ארגמן לבוש מלכות:

שאסר הקב"ה עצמו בשבועה שהוא משרה שכינתו כו' בא לומר שלא די שהקב"ה מקבל תפלתם. אלא שאף לפעמים משרה שכינתו עליהם. שאף שאין השכינה שורה אלא על חכם גבור עשיר. זהו על הרוב. אבל לפעמים וצורך שעה תשרה בזולת תנאים

אלו. ולכן אמר כאן כי מאחר שה' נשבע להשרות שכינה בישראל לכן אף שלא יהיו עשירים תשרה שכינה עליהם כשלא ימצאו יותר ראוים מהם:

בתוך רהיטין. ר"ל ישראל ההולכים לרגל [מת"כ]. והמעריך כתב פי' לזרעו קורא כן לפי שהוא רץ כחץ. והרד"ל כתב כמו רהיטנו ברותים שדרשוהו על בהמ"ק והוא כמו באהלי יעקב. וחוזר ודורש רהיטים לשון ריצה עכ"ל:

דכתיב ואל הבקר רץ. בתנחומא קאמר בזכות ב' ריצות שנא' ואל הבקר רץ. וירא וירץ לקראתם:

זה משה. מעין מ"ש כי לא בזה ולא שקץ ענות עני בתפלתו. אמר עוד כי העשיר לא תהיה תפארתו בתפלתו להענות בה. שפעמים תדחה ולא יועילנו כל עשרו. שהרי משה שהיה מלך ועם כל זה נגזר עליו עונש ולא יכול כפרה בתפלתו:

בשביל רהטים של מי מריבה. פי' מדכתיב שם וישקו אותם ואת בעירם. ושייך לשון רהטים דכתיב וימלא את הרהטים [ידי משה]:

ר' יהודה משלו משל כו' ר' שמעון משלו משל כו'. הביא דבריהם כאן כי היכי דלא תקשה על מה שפי' מלך אסור ברהטים על משה שנענש בחטא מי מריבה. וכי יזכיר הכתוב את משה על ענין חטאו וענשו. דלפי דברי ר' יהודה ור"ש ניחא. כמו שמפורש והולך:

משל למה"ד. פי' מה שנכתב חטא מרע"ה כמה פעמים בתורה. דלולי זה לא היה ראוי להזכירו רק פעם אחד. שאין להזכיר גנות הצדיק כל שאפשר להעלימו:

קמפון. פי' שדה ששוחקים המלכים שמו בלון יון קמפון [ערוך]. והמוסף כתב בלשון רומי שדה מרווח הן לטייל הן לצחוק נקרא קמפון:

מפירות שביעית. בספרי ובפרק יוה"כ ובבמדב"ר פ' י"ט גרסי' פגי שביעית ופרש"י תאנים שלא בשלו כל צרכן ורחמנא אמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה. ולא להפסד. וא"כ הא דקאמר הכא פירות שביעית דמשמע כתקנן. צריך לומר דלאו דוקא. וע' בשו"ת הריב"ש סי' פ"ז:

דבר של ערוה כו'. שדרך האשה החוטאת סתם בערוה או כשפים. ולכן הרואה אותה שמחזירין אותה בקמפון יתלה בחטא המצוי בנשים. וכן הרואה הנביא לוקה יחשוב שחטא בשליחותו דהיינו שזייף בתורה כו' דהויא מילתא דשייכא בדידיה:

או אמר דבר שלא נצטווה. בתורה שמסר בעל פה. וזייף בתורה דקאמר היינו בתורה שבכתב דהוי סתם תורה. א"נ אמר דבר שלא נצטווה דקאמר. היינו במילי דלא שייכי

למצות התורה קאמר. שאמר דבר שלא נצטווה כענין מסעותיהם וחניותיהם והמלחמות וכיוצא בזה:

ר"ש משלו משל כו'. לר"ש הזכרת מיתתו של מרע"ה כמה פעמים הוא דרך התאוננות כמלך שמזכיר צערו כשמגיע במקום שנזוק בנו:

קרובים. והערוך גרס קרוכין. וכתב המוסיף פי' בלשון רומי מין עגלה:

ג' פעמים מי מריבה. חדא גבי מיתת אהרן. ותרתי במיתת משה היינו חדא בסדר פנחס וחדא בסדר האזינו. אבל מ"ש המה מי מריבה בדוכתיה. לא חשיב. דההוא לגופיה אצטריך להודיע סורחנו:

הה"ד נשמטו בידי סלע שופטיהם. שפירושו שע"י הסלע שנצטוו להוציא ממנו מים מתו ונשמטו שופטי ישראל דהיינו משה ואהרן ומרים שגם היא רועה את ישראל וכמ"ש ואכחיד את ג' הרועים. ומסיים ושמעו אמרי כי נעמו ר"ל הסכימו לגזרתי כמ"ש ויעל אהרן כו' וכן משה. או הכתוב נדרש מסיפיה לרישיה אף שמשה ואהרן שמעו אמרי אל וינעמו למו. מ"מ בדבר הסלע נשמטו ונענשו:

ר"נ אמר מלך זה משה דכתיב כו'. אע"פ שאינו מחדש בזה על דברי ר' ברכיה כלום. איידי דבעי למימר אמר הקב"ה למשה כו'. נקט לה. כלו' שפיר דרשינן מלך במשה מכיון דאמר לו הקב"ה שיגזור כמלך:

כך תהא גוזר כו'. נראה דלאו בענין מצות ה' קאמר. דמה גזרה איתא במה שיצוה לעשות מצות השם כל נביא וחכם יגזור כזאת מבלי היותו מלך. אלא לדברי הרשות קאמר בענין המלחמות ומנוי שרים ושופטים כטוב בעיניו וכיוצא. ואע"ג דמצו את בני ישראל דכתיב בענין מצות ה' דרשי' ליה. מ"מ אם אינו ענין למצות ה' כי מ"ט לומר כאן לשון צואה מזולתן דריש דרמיז שיגזור על בני ישראל בדברי הרשות. וע' בענף:

פסקה ה

אמר עיר גבורים כו'. משום דבעו למימר דצו את בני ישראל אתא למימר שיגזור משה על ישראל. אלא דלא ס"ל דטעם משום דהוה מלך אלא מפני שעסק בתורה וה"ה לכל מי שעוסק בתורה להכי מייתי האי קרא דקאמר שכל מי שעוסק בתורה בטוח שגוזר ואחרים מקיימים לשיטת דרבנן. ואיידי דמייתי דרבנן מייתי נמי דר' יהודה ודר' נחמיה:

גברים כתיב. חסר ו' לשון גבר זכר שכל המלאכים זכרים. ור"ל שאינם בעלי החומר שהחומר מכונה בנקבה והצורה בזכר כמ"ש בספר המורה. וע' בענף:

זו תורה. שנא' ה' עוז לעמו יתן (ילקוט):

ולא תמצא בארץ החיים. מקרא הוא איוב כ"ח בפרשת החכמה מאין תמצא שדרשוה על זה ששאלו תורה היכן היא כו' ודרש כאן לא תמצא אצל המלאכים שהם חיים לעולם. וכתיב בה בתורה אדם כי ימות באהל:

שבטחונה בה ומתן שכרן בצדה. כד"א בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר. והיפ"ת כתב שבטחונה בה כו' כלו' שבטחונה בה ע"י שמתן שכרה בצדה. שאין התורה כרוב המצות שלא נתפרש בהם שכרם העיקרי. אבל תלמוד תורה כתיב בה כי היא חייך ואורך ימיך:

שגוזר ואחרים מקיימים. פי' שעושה סייגים וגזרות למשמרת התורה כתקנות חכמים וכולם יקיימו כן. ודרש עוז מבטחה אין עוז אלא מלכות ושררה כמלך שגוזר ואחרים מקיימין וכדאי' (תהלים ל"ז) ובטח עליו והוא יעשה (רד"ל):

הרבה יגעת בתורה כו'. כלו' הרבה יגעת בתורה ואין חידוש מה ששמעו תורה מפיך אלא עוד תזכה שתאמר לישראל גזרות ותקנות ויקבלו ממך:

פסקה ו

כתוב אחד אומר. איידי דבעי לאתויי ועל מי לא יקום אורהו. לומר מי בא בכל באי עולם כו'. דריש רישא דקרא היש מספר לגדודיו. ומתרץ דלא תקשי אקרא אחרינא:

הרי זה מספר גדוד אחד. כלו' כל גדוד וגדוד כך מנינו. וקרא לא מיירי אלא בגדוד אחד שהוא המשמש לפני ה' לבדו בפעם אחד. ושוב גדוד אחר. כי לא ישמשו כל גדודיו יחדיו. וא"ת מ"מ היכי מתרצי קראי דאלף אלפים ישמשוניה ורכב אלהים וגו'. וי"ל דאלף אלפים ורבוא רבוון היינו רבותים אלפי שנאן דהינו ב' רבבות וב' אלפים. ופי' אלף אלפים אלף זוגות דהוו להו אלפים וכן רבוא רבוון פי' רבוא זוגות דהוו להו ב' רבוון. ונקט כה"ג משום דמלאכים ב' מינים. מהם ממונים לטובה. ומהם ממונים לרעה. כאומר עומדים עליו מימינו ומשמאלו ואז"ל אלו מיימינים לטובה ואלו משמאילים לרעה. ולכן יהיו זוגות זוגות זה לעומת זה. אבל לגדודיו אין מספר כלו' שיש בם מינים חלוקים וכל מין הוא גדוד בפני עצמו. ויש מינים רבים עד שאין מספר להם מרוב רבויים:

כיון שחרב בהמ"ק. שבימי דניאל כבר נחרב הבית:

כביכול. אף כלפי צבא השכינה הוזקקנו לאמר כך כמו ב"ו שאתה יכול לומר בו מיעוט (רש"י פ' אין דורשין):

ולכל באי עולם. כלומר העתידים לבא לעולם תמיד:

ואתה מתאוה לאורן. קמפרש ומה יצדק אנוש עם אל דכתיב בתר ועל מי לא יקום אורהו דהכי קאמר מכיון דהוא מאיר לכל איך יהיה האיש מועיל ועושה צדקה עם אל שיאיר לפניו:

הה"ד צו את בני ישראל. ויקחו אליך. כלומר אליך ולא לי כדאמרינן בפ' כל הקרבנות. ופרש"י אליך לרצותם ולהראות חבתם לפני. ולא לי ולא בשבילי שלא לאורה אני צריך:

פסקה ז

היו מקטינות מבפנים כו'. שפירוש שקופים רחבים. ופירוש אטומים קצרים. וקמפרש שקופים לצד חוץ ואטומים מצד פנים. וצ"ע מנ"ל לפרש הכי דילמא איפכא וכדרך החלונות. וי"ל דא"כ למה ליה למימר כלל שקופים אטומים לא לכתוב רק ויעש לבית חלונות ואנא ידענא שמן הסתם היו כדרך כל החלונות. אלא ש"מ דאתא להורות שהיה היפך מכל החלונות דעלמא (רש"א):

מקטינות מבפנים דרך כותל אבנים כשעושין חלון מרחיבין אותם מבפנים שמשפעים את עובי הכותל מכל צד כדי שלא יסתום ויעכב לפני הכותל את האור מלבא לצדדים. אבל ההיכל קצר מבפנים ומרחיב והולך לצד חוץ כדי שתצא אורה מן ההיכל ומאיר לעולם (רש"י בפ' כל הקרבנות): **מהיכן אורה יוצא לעולם**. לפי אמר כאן שמבהמ"ק היה אור יוצא לעולם. לכן בעי לאתויי והארץ האירה מכבודו דדרשינן בבהמ"ק. ומייתי דר' שמעון בן יהוצדק ור' שמואל בר נחמן משום הא דקאמר בתר מליהון מן קמי כן מה היו אומרין א"ר ברכיה מקום בהמ"ק כו':

מהיכן אורה יוצא לעולם. ר"ל מהיכן נבראת האורה כדאי' בב"ר פ"ג. משום שדעת ר' שמעון בן יהוצדק כהסכמת רוב חז"ל שכל מה שנבראת בששת ימי בראשית נברא בהבראת שמים וארץ. וכל מה שנברא אחרי כן היו בכח בהם. אלא שהיו יוצאים כל דבר ודבר מן הכח אל הפועל. והאור הזה אינה אור המאורות הנזכר ברביעי. אלא אור הנברא תחלה לכל הדברים כדאי' בב"ר פ"ג סי' א'. והוא האור הגנוז לצדיקים כדאי' בב"ר פ' י"א. ע"כ שאל ר' שמעון לר' שמואל מהיכן יצא ונבראת אותה האורה. כלו' על שאר דברים איני שואל כי משמים וארץ נבראו ויצאו כנ"ל. רק שאלתי היא על האורה שהיא נבראת תחלה לשמים וארץ ולכל הדברים. דליכא למימר דהיא האור העליון. דאיך יאמר יהי אור שיורה על הויה חדשה. הא אינה רק התפשטות מאור העליון. ואיך יאמר יהי אור:

א"ל נתעטף הקב"ה כשלמה כו'. צריך להיות בשלמה. וכן גרס בעקידה. וה"ג בשוח"ט כיצד ברא הקב"ה את האורה א"ל נתעטף בטלית לבנה והבהיק את העולם באורו. ור"ל שהושיבו שאורה זו אינה נתפסת בחמר אלא מושפעת מאתו יתברך ולפי שלרבוי זיוה והדרה לא יוכל העולם לסובלה ואנן מצינו שאותה אורה שימשה ד' פעמים בעולם. אחת במצרים בלילה שיצאו ממצרים. ואחת במ"ת. ואחת בשבעת ימי אבלו של משותלח

קודם המבול שסבלו אותו כל גויי הארץ כדאי' בב"ר. ואחת בשעה שהראה הקב"ה למשה כל העולם מגלעד ועד דן. לכן נתעטף השי"ת בשלמה ומתוכה הבהיק זיוו כדי שיסבלוה. כמו שחלושי הראות יביטו באור החמה ע"י מסך מבדיל שמחליש זיו האור לעיניהם. והיתה השמלה לבנה שבלבניות תתפלש האורה מתוכה בבהירות. משא"כ בשאר צבעונים. וע"י שלא היה אותה האורה כעצמיות אור העליון. כי אם כדבר מתהוה מחדש כתיב יהי אור. שזה יתייחס בצד מה להויה:

א"ל בלחישה. שאין לדבר במעשה בראשית בפרסום. ועוד לפי שזה המאמר יראה מגונה שנראה המצא למעלה שמלה ח"ו. לכן אמרה בלחישה כדי שלא ישמעו ההמוניים ויבינו הדברים כפשוטן:

א"ל מקרא מלא הוא. ולא חשש הכתוב אלא יטעה שוב אדם לחשוב דברים כפשטן. כמו שהוא דרך הכתוב בתוארים ושאר הענינים:

מקרא מלא הוא ומתחלה לא אס"ד דהאי קרא אתא לאשמועינן הך מילתא. אבל כשידע הענין הבין שזה הענין הכתוב בבאור:

עוטה אור כשלמה. פי' כאור כשלמה ששניהם סביבו יתברך:

אלולי שדרשה ר' יצחק ברבים. האי דרשה דר' שמואל בר נחמן. לא היה אפשר לן לאומרה ברבים. אלא לאומרה בלחישה כדעבד ר' שמואל בר נחמן מהטעם שזכרנו. אלא שכבר הורה זקן יצחק. והשתא בעי מקודם שבאו ר"י ורשב"נ שחדשו ענין זה מה היו אומרים העולם בדרוש הלז. וא"ר ברכיה בשם ר"י שהיו אומרים שממקום בהמ"ק כו'. והוו סברי שהעולם נברא תחלה כדעת ר' נחמיה בב"ר. ולא אס"ד דעוטה אור כשלמה בבריאת האור קמיירי. אלא שפירושו שהשי"ת מעוטף באור כמו שמעוטף בשלמה ע"ד ונהורא עמיה שרא (יפ"ת וע' באלשיך):

ואין כבודו אלא בהמ"ק. שמבהמ"ק אורה יוצא. לכן הוי אמרי דאפילו מתחלת בריאה משם יצא האורה:

פסקה ח

רבי אבינא אמר תרתי. ב' טענות להוכיח שי"י אינו צריך לאורינו (וע' ביפ"ת) וכן ר' ברכיה. וכן רבנן:

הה"ד נהר דינור כו'. שפי' נהר דינור הוא השמש שנמשך כנהר על כל העולם ומאיר לו. או אחד משאר גלגלים המאירים. ומייתי לה לראיה שהחמה אחד ממשמשיו יתברך מכתיב נהר די נור נגד ונפק מן קדמוהי אלף אלפים ישמשוניה שפירושו אלף אלפים גלגלי אורה שהם כנהר די נור משמשין לפני ה'. וע' בפ' אין דורשין (יפ"ת). אבל הא"א

והמת"כ מחקו הני תיבות הה"ד נהר די נור נגד ונפק מן קדמוהי. והרד"ל כתב וז"ל ואפשר לפרש כמ"ש בפדר"א פ' ל"א שכשהשמש יוצא להאיר על הארץ מדליק אורו בנהר של אש. והוא נהר די נור כמבואר בס' רזיאל אך העיקר נראה שמקרא זה כתוב כאן בטעות ומקומו להלן באידך דר' אבינא הברק הזה מתולדות אש שלמעלן הוא הה"ד נר די נור גו' שמביא ראיה ע"ז שיסוד האש נמשך מלמעלן עכ"ל:

ה' חפץ למען צדקו. לפרש דברי ר' אבינא. לומר מאחר שי"י אינו צריך לאורך א"כ מה טעם מצוה זו. אין זה אלא לזכות את ישראל כמו שהיה הענין בשאר מצות התורה:

לא צויתי אלא לזכותך. כצ"ל (יפ"ת):

היאך דקדמויא. פי' כדרך שאמר בתחלה לא צויתי אלא לזכותך:

מה כתיב בתריה ויאמר אלהים כו'. ס"ל שפי' בראשית ברא אלהים את השמים וגו' כמשמעו שבתחלה ברא את השמים ואת הארץ. והארץ בתחלת בריאתה היתה תהו ובהו ושוב אמר אלהים יהי אור:

אני הייתי מאיר לך. כדכתיב בהלו נרו עלי ראשי וכדאי' בפ' המפלת:

פסקה ט

נכנסין ליטול רשות. היינו בשחרית בעת הזרחה כשרוצים לצאת למזרח להאיר לעולם התם נכנסין לזבול. שאף שמקומן ברקיע. בשעה זו נכנסים לזבול שהוא רקיע הרביעי כדי ליטול רשות מן הקב"ה. ואע"פ שכסא הכבוד בערבות. אינן יכולין ליכנס שם. ובזבול מיהו קרובים לפני י"י מפני ששם ג"כ מקום משכן כבוד ה' כי שם ירושלים ובהמ"ק ומזבח בנוי ומיכאל שר הגדול מקריב כו':

עיניהם כהות. לאו דוקא שהרי אינן בעלי חיים ואיברים. אלא ענינו שאורם כהה לגבי זיו השכינה:

מורה. לשון יורה בחצים ויורו המורים. וכלו' ששולח ניצוצי אורה להאיר לפניהם. ולפי שהם יורה כחץ קרי להו חצים:

וכתיב שמש וירח קדרו. מפני השכינה דאיתא הם וי"י נתן קולו לפני חילו. והוא ששמש וירח קדרו:

כמין חררה של דם. פי' עגולה כמו עני המהפך בחררה (מעריך). נוסח אחר חרדל. פי' יאור מהלך מים כד"א חרדלת של גשמים עוברת ביניהם (בחגיגה סוף פרק אין דורשין). והערוך פי' חררה חתיכה. ומדרש זה רמז למ"ש בשוח"ט מזמור י"ט שנכנס לעולם טהור ויוצא טמא ממעשה הבריות. וזהו כמו חרדל של דם כטומאת הנדה:

מקטרגים לנו. שאומרים שאנו אלהות וזה לנו לקטרוג שכשם שנפרעים מן העובדים כן נפרעים מן הנעבדים:
יושב עליהם בדין כו'. שבשביל שוטים שקלקלו אין לאבד העולם:
לא בהתין. אינן מתביישין. ודריש ולא ידע עול בושת שעובדי כוכבים ומזלות לא יבושו ממעשיהם אע"פ שרואין חמה ולבנה לוקין. ויש להם לדעת מזה שלוקים כי לא אלהים המה. כי אם את עצמן לא יועילו איך יצילו עובדיהם. והיה להם להתבייש על סכלותם בחשבם שיש בהם ממש:
הה"ד ויקחו אליך. אעיקר מילתא דאגדתין קאי. דהיינו שהקב"ה אינו צריך לאורה ודריש ויקחו אליך בשבילך ולא בשבילי כדכתבתי לעיל:

פסקה י

ולא שמן שומשמין כו'. קשיא הוא. כלומר למה דוקא שמן זית בחר בו ה' ולא שמן שומשמין ולא כל שאר השמנים. אטו בכלהו ליכא דחשיב כשמן זית. ומשני אלא שמן זית מזיתו (כן צ"ל וכן הוא בת"כ ובמנחות פ"ו) כלומר מפני שאילן זית הוא שבחר י"י בשמנו מפני שהזית הביא אורה לעולם. כלו' שהיה סימן טוב לעולם. ופי' מזיתו ע"ד שאמרו במנחות דף הנ"ל דתניא שמן זית (פרש"י דכתיב (שמות כ"ז) שמן זית זך) מזיתו (פרש"י שיהיו הזיתים באילן עד שיהיה בהן שמן) וזהו כוונת המדרש ג"כ:
משל למלך כו'. ס"ל דהזית לא נשחת במי המבול ולכן נמצא ממנו להביא עלה זית. וס"ל שאר האילנות לפי שקלקלו טבעם לקו ונתקלקלו אבל הזית לא קלקל טבעו (ואפשר רמז למ"ש בירושלמי ספ"א דכלאים ובשוח"ט מזמור קכ"ח שהזית אינו מקבל הרכבה. וזהו לא מרד בדור המבול שהרכיבו ושינו סדרי הבריאה בבעלי חיים וצומחים. והזית שאינו מקבל הרכבה נשאר בהוויתו כרצון וסדר הבריאה תחלה. (רד"ל). היה שכרו שעל ידו באה אורה לעולם בימי נח ובבית המקדש:
ולגיון אחד משלו. פי' מהמיוחדים שהם שומרים לראשו. והנמשל בזה הזית שהוא מהפירות המיוחדות לי"י. שהוא משבעת המינים שנשתבחה בהם א"י ומביאין בכורים מהם:
דוכסין ואפרכין כו'. מיני ממשלות הם:
קטיל הרגו'. פי' שברו. וכלו' שאילן מחובר היה והומת עכשיו:
אילו לא קטלתיה כו'. פי' אילו לא הרגתיו אילן גדול היה נעשה:
מהיכן הביאתו כו'. איידי דמייתי הך סברא שאילן מחובר היה ושלא נתקלקל בעבור שלא קלקל טבעו מייתי נמי דברי האומר מא"י או מג"ע. ופי' דבריהם כתבתי בס' נח ע"ש:

מהר המשחה. ששם היו זתים הרבה:
משבטוטי. פי' מזמורות. ויש נוסחאות משבשושי. והענין אחד הוא (מוסף הערוך):
הדא דאינון כו'. זהו שהבריות אומרים א"י לא נלקה במי המבול:
אסטרובלין. רחים התחתונה הקבוע בקרקע. ויש מי שאמר אמת הרחים והוא מקום בית קיבול (ערוך). והמוסיף כתב בלשון יוני אבן הדורכת או טוחנת בגת או ברחים נקרא אסטרבולין. וכוונת ר' יוחנן לומר מכיון דאפילו אסטרבולין נמחה במים ע"כ הביאתו ממקום שלא היה מבול. והרד"ל כתב וז"ל ואולי יתפרש לפ"ד הרמב"ן ע"פ הפדר"א שמ"מ נתגלגלו המים משאר ארצות וירדו לא"י רק שהגשמים לא ירדו עליה. דלכן קאתי לדחות דברי ר' לוי שאמר משבשושי א"י היו שגם אלו ודאי נמחו במי המבול כיון שהיו המים אדירים כ"כ עד שנמחו בהן אבני רחים אלא מג"ע הביאה עכ"ל:
אלא רמז כו'. צריך לומר דר' ברכיה השיב כן. ואולי שצ"ל א"ל רמז כו':
מרי נח. אדוני נח:
מר מזה. טוב ונוח לי להתפרנס פרנסה שהיא מרה מזה. רק שתהא מתחת ידו של הקב"ה. כי גם ב"ח טבען ורצונם להיות חפשי אף שיזונו במזון הפחות. ולא להיות נכנעין תחת אחרים אף שיזונו במזון טוב:

פסקה יא

בזכות יערוך. משום דקשה ליה אמאי שני לישנא דברישא קאמר להעלות נר תמיד והדר קאמר יערוך. לימא תרוייהו לשון עליה או לשון עריכה. להכי קאמר ר' אלעזר דרמיז אל ההצלה מן כי ערוך מאתמול. וזהו מהגיהנם שנברא קודם שנברא העולם. ור' חנין אמר דבזכות להעלות נר תמיד זוכין להקביל נרו של משיח. והשתא אתי שפיר דנקט לשון עריכה דומיא דערכתי נר למשיחי דכתיב התם:
ואומר שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. משום דמלהעלות נר תמיד אין כל כך ראי' לזכות המשיח. דאפשר הטעם לנר מצוה או לנשמה שנקראת נר. מייתי עוד סייעתא מדאשכחן שמחה במלכות בית דוד דכתיב התם כסאות לבית דוד. ומכיון דאורה ושמחה כי הדדי נינהו דלשון שמחה נופל על האור ע"ד אור צדיקים ישמח. ליהודים היתה אורה ושמחה. ניחא דבזכות המאור יזכה לנרו של בית דוד. והרד"ל כתב וז"ל תנחומא מסיים במקרא דאור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. וכאן נמי הכוונה שלע"ל כשיבנה בהמ"ק יערוך נרו של משיח ויחזור האור שנגנז להאיר וישמחו בו אבל עתה אמרו בבמד"ר פט"ו נמנעה השמחה מרשעים והוצרך הקב"ה כביכול לישב עם הצדיקים בנר ור"ל כמד"א

וימנע מרשעים אורם שהיא השמחה ולכן שמחתי באומרים לי בית ה' נלך ורומז למקרא (ישעי' ב') בית יעקב לכו ונלכה באור ה' דכתיב שם לכו ונעלה גו' אל בית גו' עכ"ל:

פרק לב

פסקה א

הה"ד סביב רשעים. משום דמפרש ויצא בן אשה ישראלית שנתפרסם ממזרותו כדמפרש בסמוך בסוף סי' זה. להכי מייתי האי קרא דכרום זולות דקדריש שי"י מפרסם הממזרים. ואגב אורחיה דריש הכא כוליה קרא:

לכשירומם הקב"ה כרם בזוי. מלת כרם כתיב חסר וא"ו. והמדרש דריש ליה לשון רוממות כמו הקרי ולשון כרם כמו הכתיב (מנחת שי):

אתה עוקף. פי' אתה מעקם ומעוות את המקרא שלפי פירושך צ"ל פסוק הטעם במלת רשעים (מנחת שי):

נפשם מתמעטת כו'. ס"ל לר' נחמי' דלא די בזה שהצדיקים יראו ביסורי הרשעים וישמחו כדר"י אלא הרשעים יראו בשלות הצדיקים ויצטערו וכדאי' בתדא"ז פ' כ"א ואותיות דר"ע אות כ' שאמר גבריאל וכנ"י לפני הקב"ה שיראו ויבושו כמד"א ותרא אויבתי ותכסה בושה (רד"ל):

לכשירומם. כלו' יתעלו:

מה לך יוצא ליסקל כו'. משום דהוה הכי בגזירות שהיו סוקלין על המילה ושורפין על השבת כו' נקט הכי:

בפרגול. פי' בלשון יוני שוט ורצועה לרדות:

מכות האלו גרמו לי להאהב כו'. משום שקשה בכתוב אומרו אשר הוכתי בית מאהבי וכי מכות באים מאוהבים. דה"ל למימר אשר הוכתי בית שונאי. לכן אמרו שפי' שהם גרמו לי להאהב לאבי שבשמים. ולכן אמר בית מאהבי ולא אמר בית אוהבי משום שפירושו בית מאהבי בית האויבים המכים אותי ועל ידי כן מאהבים אותי לפני ה'. ומכיון דמכות אלו שהוכה על קיום המצות גורמת ליאהב ליי נמצא שהמצות שהיו בזויות בעיני בני אדם מכיון דנהרגין עליהם. הן מתעלות שמתכבד לפני ה' על שקיימן:

כרמן של ממזרים. כלו' משפחתם ותולדותם. ודריש כרום לשון כרם ולשון רוממות כדלעיל. ור"ל שיתרומו פי' שיתפרסמו לעתיד וכמאן דאמר בשלהי מס' קדושין ובפ"ה דעדיות דלעתיד ה' מבדיל את הממזרים. ומביא ראיה למ"ד זה ואמר והלא כבר פרסמן עלידי משה. לומר דכי היכי דפרסם ממזר זה שנא' הוצא את המקלל ולא כתיב רגום

אותו באבנים ע"כ פירושו הוצא שיפרסם ממזרותו. כן יפרסם לעתיד ע"י אליהו. והרד"ל כתב וז"ל אפשר עיקר הגי' לכשיפריש כו' וכבר הפריש כו'. ודרש כרום לשון הרומו מתוך העדה ודרש זלות על הממזר הזה שזלזל בכבודו של מקום עכ"ל:

פסקה ב

גם במדעך כו'. קמפרש ע"ד הדרש שקללת המקלל היתה למשה שעל ידי שיצא מבית דינו מתחייב כדלקמן יצא וקלל אותו בי"י. והקב"ה לכבוד נביאו חייבו סקילה כמברך את השם. שהחולק על רבו כחולק על השכינה ואף שמפורש כפשוטו שבברכת ה' קמיירי. נוכל לומר שעל ידי שקלל את משה לסוף יצא קללה שבירך את השם. ויצא שמו לקללה שנסקל ונתפרסם ממזרותו. ומייתי סמך לדבריו מהאי קרא גם במדעך וגו' דמפרש ליה במשה כדלקמן. ומכיון דמייתי ליה דריש ליה ג"כ באנפי אחריני כדרך המדרש:

לא במדע כו'. מפני שהאדם על ידי הדעת שניתנה לו יש בידו לעשות כרצונו להטיב ולהרע. מה שאין כן הבעלי חיים שאין בהם דעת לחטוא. ולכך אמר שאינו ראוי שמפני הדעת שחננו ה' לטובתו. יהיה חוטא כנגדו. משא"כ הבעלי חיים עושים. והכי פירוש דקרא גם במדעך כו' עם היותך בן דעת ויכול לעשות כרצונך לא בשביל זה תשכח כבוד יוצרך כי הכל צפוי לפניו. וזה שאמרו כי עוף השמים יוליך את הקול כדר' אבין דבסמוך ואגב זה הזכיר מטובת ה' לאדם על הבהמה שעם היותו דומה אליה במתכונת האיברים ידים ורגלים כו' עם כל זה הם חסרו הדבור שבזה נמצא האדם מתעלה מהם. וזה שאמר שתקתים מפניך. ולכן ראוי לו שיכיר חסדי ה' עמו ולא יכפור בהשגחת י"י ויחרף ויגדף כדרך המינים:

שנא' אדם ביקר ולא יבין. כצ"ל ופי' אדם בכבוד שעשה לו הקב"ה ולא יבין בדבר. ומהו כבודו. הוא שעם היות נמשל כבהמות באבריו. עם כל זה נשתתקו לפניו:

מלך שלפניך. פי' הגם שהוא כבר מת. מ"מ אל תקלל אותו וכן עשיר שלפניך ג"כ פירושו אף שכבר מת. וכ"ש מלך ועשיר שבדורך שהם בחיים. ודרש במדעך לשון ידיעה שאפילו לא היה בדור שלך רק שהיה לך ידיעה ממנו אפ"ה לא תקלל. והדבר אחר גם במדעך מלך שבדורך כו' פליג. וס"ל שפי' במדעך שיש לך ידיעה והכר מש ממנו. וס"ל כר' יוחנן בירושלמי פ"ק דמגילה גבי נבוכדנצר (ידי משה) ולפ"ז הגי' שבקה"ר פרשה י' סימן כ"ג כ"ד מסורסת. אבל ביפ"ת עשה עיקר לגירסת קה"ר וסירס הגירסא שבכאן. ועיין בקה"ר ביאורו לפי הגי' דשם:

זה העורב וחכמת טייארין. כתב הערוך בלשון ישמעאל קורין לעוף טייר והוא יוליך את הקול כמעשה דרב עיליש בגיטין דף מ"ה. וכן על ידי קרקור העורב משיגים דברים:
אזנים לדרך כו'. הוא משל בעלמא כדאמרי אינשי אזנים לדרך אזנים לכותל. ור"ל שיש ליזהר מלדבר רע אפילו במקום שאין שם אנשים. שפעמים ימצא איש שומע והוא אינו מכיר בו. והוא יגלה הדבר. ולזה יש לפחד כאילו הדרך והכותל יש להם אזנים שומעות. וכן בעל כנפים משל שיש ליפחד שהעוף בעל כנפים יגיד הדבר:
כך היית צריך לומר כו'. בתמיה וכי כך ראוי היה לך לומר כו' שקללת את שאול בבושה ובהלה דהוא משנה שברון כמ"ש בשוח"ט מז' ק':
לא כך כתיב כו'. ומדאקיש שאול לאויביו משמע דמאויביו חשיב ליה. והא דפרטיה לחודיה משום דשקול ככל אויביו:
אלא שגגות דהדר ביה וגדולה תשובה שזדונות נעשות כשגגות. אבל מנוסחת קהלת רבה משמע דמדינא קאמר שאין ראוי לחשוב לו זה זדונות כי לא היה רק כשוגג בדבר:
הה"ד שגיון לדוד וגו'. על אשר שר לה' על דברי כוש. וכוש היינו שאול. ונקרא כוש מה כוש משונה בעורו אף שאול משונה במעשיו כדאמר בפ"ק דמ"ק:
ד"א גם במדעך כו'. השתא מפרש במדעך במחשבתך כפשוטו. ועיין בענף:
בדברכם אלי וגו' הטיבו כל אשר דברו. ואגב דמייתי האי קרא מפרש ליה כדרך המדרש:
להם הוא קצפון. בעיניהם הוא קצף אבל בעיני אינו קצף שהם לא היו יודעים זה הפתח של חרטה שיש לי סבורים הם שקצפתי קצף ממש. אבל לי אין זה קצף שיש לי פ"פ לשבועתי וכדמסיק והולך דקרא דאשר נשבעתי באפי. וע' בענף:
ונשבעתי באפי וחוזר אני בי. כי השבועה יש לה היתר בנשבע מתוך הכעס. וקרא זה בדור המדבר מיירי. דלעיל מיניה כתיב ארבעים שנה אקוט בדור. והיינו דור המדבר שהניעם ה' ארבעים שנה במדבר:
וחוזר אני בי. היינו שיתיר שבועתו ככל הנשבע בכעסו ושוב חוזר בו בשכך כעסו ונשאל על שבועתו. וע' מ"ש בבמד"ר פי"ד:
אם יבואון אל מנוחתי כו'. הך דרשא דלא כמ"ד נשבעתי באפי וחוזר אני בו דלפ"ז אע"פ שהשבועה כוללת. מתבטלת ע"י התרה. וצריך להיות ד"א אם יבואון אל מנוחתי. והיא שיטה אחרת דאשכח לה התרה ממקום אחר:
למנוחה זו אינן באין. פי' דמנוחה היינו ירושלים בבנינה כדמפרש בפ' פרת חטאת אל דמנוחה זו ירושלים ודייק שיבואו לעתיד. דמנוחתי משמע המנוחה הנמצאת אז. לא בנין העתיד. והיינו דא"ר לוי משל למלך כו' שאע"פ שהשבועה של מלך היה סתם

שלא יכנוס לפלטין לא כלל כל הפלטרים אלא הנמצא אז. וכשנהרס ונבנה אחר הותר. שמשמעות השבועה אינה על הפלטין הבנויה בעת ההוא:

הגוף אומר לנשמה כו'. ענין המאמר שעם בכל מקום עיני ה' משוטטים. מיושר דיני ה' שהחוטא בעצמו יודיע דרכיו ויודה לפני ה' להודות כי צדק דינו. ולפי שאינו כדאי לעמוד לפני ה' כל אחד אומר למי שגדול ממנו שיודיע הדברים לפני ה'. ולכן הגוף אומר לנשמה כו' והמלאך והכרוב ובעל כנפים הם מלאכים גדולים זה מזה. ובקהלת רבה מסיים ובעל כנפים מי הוא. זהו השרף. והשרף יוליך דבר ויגיד לפני מי שאמר והיה העולם עכ"ל. ודייק שבעל כנפיים הוא השרף מדכתיב שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים שש כנפים לאחד. הרי שבעלי כנפים הם השרפים העומדים לפני ה':

הגוף כלומר הנפש הצומחת. שלהיותה יותר נראית בגוף שהוא צומח על ידה קרי לה גוף:

לנשמה. הוא הנפש המרגשת והמתנועעת. וקראה נשמה על שעל ידה יתנשב החי:

לנפש. היא נפש המשכלת:

אל תקלל זה משה. ע' מ"ש ריש סי' זה:

ומהיכן העשיר משה. הא לא לקח כלום ממצרים שהכל עסקו ושאלו כסף וזהב ושמלות והוא עסק בעצמות יוסף:

סנפרינון. הוא אבן טוב. שממנו חצב את הלוחות כדאמרינן בעלמא הלוחות של סנפרינון היה:

הפסולת. פי' מה שתכרות סביב כדי לרבע ולהעמידן על ששה טפחים. יהיה שלך. שלהיות עיקר שרשו של משה בתורה שבלוחות. לכן נמשך לו ממנה ג"כ עושר ממון כי אפי' בשמאלה עושר וכבוד וכ"ש בימינה:

ברכת ה' היא תעשיר וגו'. ולא יוסיף עצב עמה. שבתוך ביתו נברא לו זה העושר. ולא היה לו עצב כלל כמו שהיה לכל ישראל לשאול כסף וזהב ושמלות ממצרים ולהטעינן עליהם או על חמוריהם:

שטס כעוף. ר"ל שמשה רבינו ע"ה שהיה עולה למעלה השמימה כעוף יעופף על פני רקיע השמים. הוא הגיד דבר פי' שפרסם והכריז על ממזרותו שנודע לו בנבואתו:

ובעל כנפים יגיד דבר שהוגד כו'. ר"ל קרא להקב"ה המגיד משפטו למשה ובעל כנפים יגיד דבר. כי ה' בעל הכנפים ע"ד ותחת כנפיו תחסה. בצל כנפיך יחסיון. לחסות תחת כנפיו:

פסקה ג

יצא מעולמו. דרש זה מדסמך חק עולם ויצא בן (רבינו בחיי) לומר שיצא מעולמו שהיא שכינת עוזו של הקב"ה המתעלס ומתכסה בלבושי העולמות שברא [רד"ל]. וי"ל שנטרד ג"כ מהעוה"ב כמ"ש במגדף הכרת תכרת ואחז"ל הכרת בעוה"ז ותכרת בעוה"ב. והא דאשמועינן הכא שנטרד מעולמו הוא לפי שמת בלא תשובה:

המד"א ויצא איש הבינים שפי' שיצא מעולמו. ואומרו ממחנות פלשתים דבק עם איש הבינים כלו' שהיה ממחנות פלשתים:

מפרשה של מעלה יצא. כלו' משם נולד ונמשך ענין זה שבן אשה הישראלית לגלג וגדף. וכן למ"ש מפרשה יוחסין יצא פי' נולד:

מתשעה. ט' ימים עברו עליו:

חל להיות י"ט. ע"ש לפי שאינה דוחה לא את השבת ולא את י"ט. לפיכך הוא נאכל לעשרה. כי אינה נאכלת אלא לשבת הבאה ונמצא כשנאפת ביום ה' קודם י"ט הוא נאכל לעשרה. וכשנאפה ביום ה' דהיינו ע"פ הכרח כשיהיה ר"ה ביום ה' וביום ו' נאכלת לי"א. ודוקא בר"ה והיינו כשבאו עדים ממנחה ולמעלה אבל שארי ימים טובים לא היה אלא יום אחד בירושלים. וכן בכ"מ שהשלוחים מגיעים:

פסקה ד

רבנן ור' לוי. קשה להו מאי בן איש מצרי והלא לא התחתנו עמהם. ומפרש שממזר היה:

הוא היה ממזר. אע"פ שנכרי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר ישראל גמור. מ"מ היה נחשב בעיניהם לממזר מפני שאמו לבדה זנתה. ור' לוי אמר ממזר ברור היה ר"ל שמפרש והוא בן איש מצרי. כלו' נודע ומפורסם בזה [קרבן אהרן]. ובת"כ גרס הוא היה כממזר וזה עולה יותר יפה לפי פי' הנ"ל. אך בזה י"ל דר' לוי פליג על רבנן וס"ל דממזר ברור היה ור"ל דפלוגתייהו תליא בפלוגתא [דיבמות דף מ"ה]. אם הולד ממזר או מזוהם. וע' רמב"ן כאן [רד"ל]:

נמצא נוגש ממונה על ק' **בני אדם**. אבל במדרשים שעם היפ"ת הגירסא על ק"י בני אדם. וכן הוא בתנחומא:

שחקה לו אשתו אמר דהדין גברא הוא. לעיל בש"ר ובתנחומא ליתא להך גירסא. ולייישבה יש לומר שהשכים לבא בלא עתו הקבוע דהיינו בקרות הגבר. ולכן כשנכנס שחקה אשתו עליו ואמרה לו וכי הדין גברא הוא כלומר הזה עת קרוי הגבר הוא. ולזה יצא לחוץ כממתין עד בא עתו [יפ"ת]. ולפ"ז צ"ל בפנים המדרש אמרה דהדין. אבל יותר נראה לפרש שחקה לו אשתו פי' לו למצרי הראתה פנים שוחקות ודברה עמו דבר שחוק

לכן הסכים בלבו ואמר דהדין גברא היא כלומר על עצמו אמר שיפתה וגם יוכל לה לזנות [אף ששארי נשי הדור צנועות היו] ולכן הטמין עצמו המצרי אחורי הסלם שכשיצא בעלה למלאכתו יהיה מזומן לחזור לביתו לקלקל עמה. אבל מה' היתה נסבה שבעלה בדרכו הפך פניו לאחוריו וראהו יוצא מביתו והבין שקלקל עמה [רד"ל]:

וחמתיה נפיק מגוי כו'. ראהו בעלה שיוצא מן תוך הבית:

כיון כו'. כיון שידע שראהו היה יוצא אליו והיה מכה אותו כל היום והיה אומר לו יגע הטיב יגע הטיב:

בעי למקטליה. רצה להרגו שלא יודע הדבר פן יהיה לו לבוז. או שמא מצות מלך היתה עליהם שלא יתנהגו הפקר בנשותיהם של ישראל. וזאת מאת ה' יצאת להפרישנו מזרע מצרים:

שאין מי יעמוד כו'. וזה כי אין איש בעולם שיקנא שמו הגדול. ולכן מסר א"ע לעשות זאת:

ר"נ אומר ראה שאין מי יעמוד ויזכיר כו'. מה שלא אמר ג"כ ראה שאין מי שיקנא ויזכיר שמו עליו. י"ל דלא שייך לשון קנא אלא כשהורג בידים ומעמיד עצמו בסכנה שלא יהרגנו. משא"כ בהזכרת השם שאינו ניכר ואינו מסכן עצמו [ידי משה]:

שאין תוחלת כו'. שאין זה במדריגת איש ואף הדור היוצא ממנו לא טובים יהיו. וזהו ויפן כה וכה כי ראה כל הדורות היוצאים ממנו:

במסתורן של ישראל. כוונתו על שם המפורש שהוא המסתורין של ישראל כדאי' בש"ר רבנן אמרי הזכיר עליו השם והרגו. או פי' ויטמנהו בחול שהניח הדבר בסוד בתוך בני ישראל כדאמר לעיל בש"ר. ולפ"ז צ"ל טמנו במקום הרגו:

פסקה ה

הה"ד גל נעול כו' הכוונה לפרש ויצא בן אשה ישראלית שזה יצא מכלל ישראל להיות בן פרוצה בערוה כי כל ישראל היו גדורים ולא נמצא פרוץ בערוה זולתה כדלקמן. ולהכי מייתי דרשת האי קרא דמיירי בגדר ערותן של ישראל. דקרא בשבח כנסת ישראל שחביבין ככלה קמיירי:

גל נעול אלו הבתולות כו'. הא"א גרס איפכא גן נעול אלו הבתולות גל נעול אלו הבעולות. וכן הוא בבמד"ר פ"ג. ובשה"ש רבה פ"ד. והכי משמע לפום ריהטא. דבקרא גן נעול כתיב ברישא וראוי להקדים שבח הבתולות ואח"כ הבעולות דהוי רבותא טפי דעביד לזנות טפי מבתולות. וע' בענף שכתבתי ליישב גירסתינו. ולפי גירסת הא"א קמפרש גן

שאין בו פתח כלל ונעול לגמרי. וגל נעול פי' שער ופתח נעול היינו הבעולות שפתחן פתוח אלא שנעול:

מעין חתום. אלו הזכרים. שזרעם מושך כמעין. אבל בבמדב"ר פ"ג גרס מעין חתום אלו הפנויות. [וכן תקנו במטבע ברכת בתולים לבל ישלט זר במעין חתום] וע' מ"ש שם:

מתוך כך שלחיך. הא לאו הכי לא היו שלוחים מאז עד בא קץ ת' שנה:

מתוך כך שלחיך וגו' פרדס רמונים. ופי' פרדס רמונים היינו דהוי דמיא לפרדס רמונים ברבוי אנשיהם וחכמתם כדאי' בש"ר פ"ה:

שרה אמנו כו'. דריש גן נעול כו' שבזכות גן נעול דהיינו שרה או יוסף היה גל נעול דהיינו אנשי ישראל או נשותיהם:

וגדרה עצמה. שכשלקחה פרעה פירשה ממנו והיתה אומרת למלאך שיכה בו כדאי' בב"ר:

ונגדרו כל הנשים בזכותה. הכוונה ע"ד שאמרו מעשה אבות סימן לבנים. ור"ל שהאב כשמושך הקדושה גורם לזרעו שיוכלו בקל להתדבק במדה ההוא לפי שכבר פתחו האבות פתח. אף כאן כי לולא שרה שירדה למצרים ושברה שם כח התאוה לזנות שרבה שם. לא היו יכולים הנשים הפשוטות לעמוד נגד יצרם. וכן יוסף לזכרים. שלעולם ע"פ הרוב טבע האב והבן שוים. הן בעניני הגוף הן במעלות הנפש וחסרונה. וע' מ"ש עוד בשה"ש רבה:

כדאי היה גדור ערוה כו'. הוא ס"ל כבר קפרא דארבעה דברים טובים היו בישראל אלא שבזה פליג עליו דבר קפרא ס"ל דבזכות כל הארבעה דברים נגאלו קודם זמנם. והוא ס"ל דכדאי היה גדור ערוה בעצמו שיגאלו קודם זמנם אף שלא היו שאר דברים טובים בהם. אלא דאיתרמי מלתא שנמצאו ג"כ בהם הזכיות האחרות. אבל האחרות לבדנה לא היו מספיקות:

בשביל ד' דברים נגאלו קודם לזמנם. וראיתי מדרשות חלוקות הרבה בזה. שיש אומרים ד'. וי"א ג' וי"א ב'. וי"א א'. וע' בש"ר פ"ח סי' מ"ב ביפ"ת:

ולא שינו את לשונם. ע' מ"ש בשהש"ר:

נחתין. יורדין לשם:

סלקין. עולים משם:

ליהודה רופא כו'. צ"ל ליהודה ליאני ולראובן רופא. ורופא הוא קיצור השם מראובן. או על שם אבנו אודם הנקרא רובינ"ו והוא אדום בלשון רומי רופוס. וליאוני הוא אריה

הוא אריה בלשון רומי על שם גור אריה יהודה כמובא בדברי הראשונים ז"ל ליאון כנוי ליהודה [רד"ל]:

ליוסף לסטים אפשר צ"ל אדעטיש. והוא יוסף בל' רומי [רד"ל]:

ויגד לאברהם העברי. ופי' שהוא משיח בלשון עברי כרבנן דלעיל בב"ר. ומשום דאפשר פירושו שהוא מבני עבר או מעבר הנהר כדאמר התם מייתי סמך מפי המדבר אליכם דמשמע שהוא לשון מיוחד לבית אברהם והוא לשון עברי:

מופקד אצלם כל י"ב חדש. דאע"ג דדבר נא באזני העם נאמר לבסוף כשהודיעו מכות בכורות. מ"מ בתחילת שליחות משרע"ה נאמר לו ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה. והודיע הדבר לישראל ומה שאמר אח"כ דבר נא באזני העם הוא לומר שאז הגיע עת מעשה. והא דנקט הכא דבר נא באזני העם לאשמועינן דאע"פ דזה נאמר לבסוף מ"מ הדבר הזה היה ידוע אצלם מתחלה:

ולא הלשין אחד על חבירו. לומר עליו שהוא רשע ויכפור בפקדונו ולכן יזהר מלהשאילו:

אחת היתה ופרסמה הכתוב. נראה דהא פליגא אדאמר לעיל חד זמן קדם נוגש גבי שוטר כו' דלפ"ז לא היתה פרוצה אלא אנוסה או מוטעת ומהכא משמע שהיתה פרוצה בעריות. ודלא כהרא"מ. וע' ביפ"ת:

שנא' ושם אמו שלומית. דאל"כ מה צריך להשמיענו שם אמו אלא לומר זו בלבד היתה פרוצה:

דהות פטטא בשלמא. דברנית ושואלת בשלום כל אדם. ואין כך דרך נשים [וזו היא מדברת עם כל אדם דכתובות דף ע"ב] ומזה נמשך המעשה הזאת כי היתה דוברת הרבה עם כל אדם. ודרכן של חז"ל למדרש השמות כפי הענין דקי"ל שמא גרים:

למטה דן גנאי. לאמו גנאי לאביה גנאי למשפחתה ולשבט שיצתה ממנו. כיוצא בו עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח למטה יהודה גנאי לו גנאי לאביו ולמשפחתו ולשבט שיצא ממנו. כצ"ל [יפ"ת]. וכן הוא בש"ר מ"ח. והכוונה להודיענו שאדם רשע מה שעושה לא ימשך הגנאי אליו לבדו אלא גנאי הוא לו ולכל משפחתו שיצא מהם רשע זה:

לשבטו שיצא ממנו. אמר ר"ל מדכרין כו' מדכרין ומשחקים ושם אמו שלומית בת דברי. אמר רב לעולם אין ממזר כו' שלא יתפרסמו החטאים ר' זירא כד סלק להכא. כצ"ל [רד"ל]. וע' בירושלמי יבמות וקדושין:

פסקה ו

אמר רב לעולם כו'. משום דק"ל כיון דעיקר גנאי הרשע לעצמו אמאי לא פירש הכתוב שמו של מגדף כמו שפירש שם אמו ואביה ומשפחתה. לכן הביא דר' חונאי שהקב"ה אינו מפרסם החוטאים [והטעם דכשמקבל עונשו חס על כבודם] ואגב מייתי דרב בר פלוגתיה:

אין ממזר חי כו'. כדי שלא יטמעו בו כשרים. דבאינו מפורסם מיירי כדלקמן:

אחת לע' שנה. צריך לומר דלרבי חונאי מכלם אף בתוך ע' מעט מעט קודם שיבאו לידי נשואין. ומ"מ ישארו מדור לדור קצתם ועודם בקטנותם. אבל בשנת הע' מכלם כלן שלא ישאר בהן אחד. ולפ"ז יבא על נכון המדרש דבמדבר רבה פ"ט:

לא היה. צ"ל אלא ויבא טוב. שלהטיב יתואר בחכמה לא להרע. ומשני שבסלוק הממזרים מיירי. שאף שמביא דבר לעולם בחכמה מביאה דהיינו לסלק הממזרים ונוטל עמהם כשרים שלא לפרסמם:

את דברו לא הסיר. כלו' קרי ביה דברו. ודריש ליה לשון דבר:

כ"כ למה כדי שלא יתפרסמו החטאים. ואע"ג דעולה נמי על חטא באה כדאמר לעיל פ"ז שבאה על הרהור הלב. מ"מ אין בו גנות החטא שיש בו מעשה. וע' בפרק אלו נאמרין וע' בענף:

מדכרין ומניחין. יש שמזכירין אותם ומברכין אותם ואומרים עליו ינוח על משכבו:

מדכרין ומשחקין. ויש שמקללים אותם ואומרים עליו ימח שמו וישחקו עצמותיו כד"א שחיק טמיא:

פסקה ז

כד סליק להכא כו'. כשעלה לכאן לא"י שמע קולם של הבריות קורין זה לזה ממזר וממזרת. א"ר זירא הא אזיל הרי הלך לו דבריו של ר' הונא כלו' נפסד דברו כי שקר דבר:

זכי עמי. קנה לך זכות עמי ותן לי צדקה:

זיל כו'. לך לך עתה ולמחר אתה תבא ואני אעשה לך פסיקא כו' שיפסקו לך צדקה בנדבה ברבים:

יתיב. יושב ודורש:

אמתין המתין לו עד שסיים הדרשה. כיון שסיים מן הדרש הלך אצלו:

אחינן זכוון כו'. אחינו היו זוכין בזה האיש והוא ממזר. ובירוש' גרס דהוא ממזר:

עבדין כו'. עשו פסיקות נדבה:

כיון דנפקין כו'. כשיצאו משם אמר אותו עני לר' ברכיה רבי חיי שעה באתי לבקש ממך ופסקת חיי במה שגלית שאני ממזר. שאהיה נבזה ונמאס בעיני העם:

א"ל חייך כו'. הוא דרך שבועה. חיים נתתי לך:
בזמן שאינו מפורסם. כי אחר שאינו מפורסם אם יחיה ויתערב בין הכשרים ירבו עי"ז ממזרים בעולם:

פסקה ח

הה"ד ושבתי אני כו'. נראה שרוצה לפרש ויצא בן אשה ישראלית שיצא מכלל שאר ממזרים שזוכים לעתיד. וזה על ידי שחרף וגדף נטרד גם מעוה"ב. ולהכי מייתי הא דדרשינן בהאי שלעתיד ה' מנחם הממזרים כדלקמן:
אבותם של אלו. הממזרים. עוברי עבירות. ר"ל שבאו על איסור ערוה במזיד:
עלוביא הנעלבים מה להם בכך ומה יכולים לזה. ומ"מ הם פסולין:
כך אביו של זה כו'. השתא מיירי בממזרים שנהיו משוגג. כמי שהלך בעלה למדינת הים ואמרו לה שמת ונשאת וילדה בן ממזר. לזה אמר זה בא על הערוה ולא קאמר עובר עבירה. משום שלא עבר במתכוין אלא בשוגג בא על הערוה. ומ"ש וזה מה חטא דמשמע דאביו מיהו חטא. היינו משום דמ"מ חטא דהו"ל למידק טפי. ככל חוטא בשוגג. ומשום דבכה"ג הוי עושק טפי שמאחר שאפי' האב לא עבר במתכוין לא הו"ל להרחיק את בנו. מדוייק קרא והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם בהכי:
אלא מיד עושקיהם כח. כלו' אלא הם עשוקים מיד עושקיהם אלו סנהדרי גדולה כו' שהם מלמדים אותנו שאין חילוק בין מזיד לשוגג. וכח הוראתם מדסתם התורה ואמר לא יבא ממזר ולא חילק. אבל אי לאו פי' חז"ל וקבלתם האמיתית היה אפשר לפרש שלא הרחיקה התורה אלא הנולדים באיסור מזיד בעון אביהם:
עלי לנחמן. שיהיו כשרים לעתיד וכדמפרש ואזיל לעתיד לבא כולה זהב טהור. ודייק שאמר הקב"ה כך מדכתיב ואין להם מנחם. וכ"מ שנא' אין לה הוה לה כדאיתא בב"ר פ' ל"ח. [ואתיא כמ"ד שלהי קדושין עתידין ממזרין להטהר ע"ש בר"ן. ובקה"ר משמע שלענין שבאין לעוה"ב הוא דאמר עלי לנחמן ע"ש. רד"ל]:
אנא חמיתיה אולון כרוסון הה"ד. כצ"ל וכן גרס הערוך. ופי' אולון בלשון יוני כולן. וכרוסון פי' בלשון יוני זהב טוב בלי פסולת. ומה שנכתב בפנים כולו דהב נקי זהו פי' על תיבות אולון כרוסון. והיה נכתב על הגליון והכניסהו המדפיסים בפנים המדרש:
הה"ד ראיתי והנה מנורת זהב כולה. ואף שמפורש שם זה דבר ה' אל זרובבל שנראה בבנין בית שני שע"י זרובבל מיירי קרא. כבר פירשו המפרשים שזרובבל נאמר על מלך המשיח העומד מזרעו:

תרין אמורין כו'. משום דמנייהו סייעתא למ"ש שלעתיד אין בישראל פיסול. דכיון דפי' גולה על ראשה לתרוייהו שהקב"ה בראשם משמע דלית בהו פיסול דאין השכינה שורה אלא על משפחות המיוחסות. להכי מייתי לה הכא לפלוגתא דאמוראי:

חד אמר גולה וח"א גואלה. אע"ג דודאי פי' גולה כמו מימין הגולה דכתיב התם. קאמר שרמז הגולה להקב"ה שהוא הגולה עמהם או הגואל:

מ"ד גולה שגלו לבבל כו'. כלו' שפי' גולה השכינה שהיתה בגלות עמהם. ופי' דקרא שהשכינה שהיתה בגלות באה בראשם כי כשהם נגאלין גם השכינה נגאלת עמהם בגאולתן. ואע"ג דהכא בגאולה העתידה קמיירי כדלעיל. קאמר גולה שגלו לבבל וה"ה לאדום כדאי' בש"ר פ' ט"ו:

ומ"ד גואלה כו'. וא"ת מאי בינייהו. וי"ל דלמר סבת הגאולה מפני השכינה שהיא בגלות [וזה שיסדו לנו הכנסת הגדולה בתפלת י"ח כי לישועתך קוינו כל היום] ולמר חסד הוא שעושה הקב"ה לגבול את ישראל. והיינו דמייתי מגואלנו ה' צבאות שמו דמשמע שסבת הגאולה להטיב לישראל מדכתיב התם קדוש ישראל דמשמע שהגאולה להיותו קדוש ישראל ואע"ג דהאי קרא בגאולת בבל מיירי שמעינן מינה לגאולה העתידה:

וכתיב עלה הפורץ כו'. וה"נ גולה על ראשה נדרש על ה' שהוא על ראשם כדאמר הכא וה' בראשם:

פרק לג

פסקה א

הה"ד מות וחיים ביד לשון. משום דבעי לפרש אל תונו איש את אחיו דכתיב הכא באונאת דברים כדאכתוב בסמוך. מייתי האי קרא דמחמיר בלשון הרע. ואיידי דמייתי ליה מפרש ליה ברישא בכמה אנפי אחריני כדרך המדרש:

מיצטרא מזכירין. בערוך גרס מצטרא מכירין. וכתב פי' בלשון יון תרווד מצטרא. סכין מכירין עכ"ל. ויפה גרס שכן מצאתי בתנחומא סדר ויחי סי' ט' מכרותיהם לשון יוני הוא שקורין לחרבות מכירין. ור"ל כף וסכין נתנו. והרד"ל כתב הוא מין כלי שצדו אחד מצטירא תרווד וכף וצדו השני מכירין חרב והיה לתשמיש אנשי החיל שבכף החרב יהיו יכולין לאכול ע"כ. מן הכף בא חיים לאדם. ומן החרב בא מיתה. כן הלשון פעמים יש בו חיים ופעמים יש בו מות וכדאמרו בפרק יש בערכין דבעי חיי בלשונו דבעי מיית בלישניה. ופרש"י דבעי חיי בלישניה שיעסוק בתורה שכתוב בה עץ חיים היא למחזיקים בה. ודבעי מיית בלישניה שיספר לשון הרע:

בר סירא. בן סירא:
וביערה. הרי רעה:
וכבת. הרי טובה. ושניהם באים מן הרוח היוצא מפיו על ידי הלשון:
ככר טבול. שעדיין בטבל שלא עישרו:
כלכלה של תאינים כו'. קשה מה חילוק בין משל הככר טבול לבין משל הכלכלה של תאנים של טבל. וי"ל דקמ"ל אפילו תרומת פירות דרבנן יש ג"כ דין זה באכל שאינו מעושר מות ביד לשון [מלא העומר]. ובשוח"ט מזמור נ"ב אי' כלכלה של תאנים בידו אכל ובירך חיים ביד הלשון. אכל ולא בירך מות ביד הלשון. והרד"ל כתב ואפשר לומר עוד שבא להוסיף כלכלת תאנים שבא חוב המעשר ע"י הלשון כגון שקרא עליו שם לתרומה וכדתנן ספ"ב דמעשרות דכלכלת תאנים שתרמה חייב במעשר ג"כ עכ"ל:
ארשב"ג לטבי עבדיה. נראה דצ"ל ר"ג כדמצינו בכמה מקומות שהיה לו טבי עבד. בר"פ הישן במשנה. ב"ק דף ע"ד ע"ב בגמרא. ולקמן ס"פ בחוקותי. ומת קודם ר"ג רבו כדאי' ס"פ היה קורא במשנה. וע' לעיל בס"פ מצורע טביתא דר"ג ובמת"כ שם [הרש"ש]:
פוק כו'. צא וקנה לי צידה טובה מן השוק. יצא וקנה לו לשון מן הבהמה:
צידו בישא. פי' צידה רעה:
מינה טבתא כו'. ממנה באה הטובה. וממנה באה הרעה. כשהוא טוב אין לך טוב ממנה ולכן כשצוה אותי לקנות צידה טובה קניתי לשון כו'. ואע"פ שאין זה ענין לצדו טבא או בישא דהיינו מאכל. מכיון דלשון איקרי טב וביש הביא לשונות לצדו טבא ובישא בשיתוף השם:
כך יהיה לשונכם רך כו' לפיכך משה כו'. עמ"כ וע' ב"מ דף נ"ח ואפשר לשון את עמיתך דרש שהוא לשון אחוה וריעות שיהיו מדברין בנחת זל"ז [רד"ל]:
לפיכך משה מזהיר את ישראל כו'. פי' דאל תונו איש את אחיו דכתיב בסיפא מיירי באונאת דברים וכדרך שאמרו בפרק הזהב גבי לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הכתוב מדבר. כיצד אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים כו' ע"ש:

פסקה ב

הה"ד והנה ה' נצב כו'. משום דדעת המדרש לפרש אל תונו איש את אחיו באונאת דברים כדפרשתי לעיל מייתי סייעתא מהנך קראי לחומר עון זה. דלא תימא אונאת דברים לאו מילתא היא דליזהר עלה קרא:
על שורא דאוניתא. פי' על חומה של אונאה. כלו' שעון אונאה גדול כחומה וה' עומד ליפרע מזה. ודריש חומת אנך לשון אונאה. ודריש ובידו אנך לשון חובות ושטרות.

והכוונה שתופס שטר חוב בידו. האונאה כתופס שטרו בידו ליפרע מחובו. ומה שדרש אנך תניין שלא כאנך ראשון. מדלא קאמר וכן בידו ולא היה צריך להזכיר עוד אנך:

ודכוותה ויקם מלך חדש. כלומר כי היכי דנצב על חומת אנך דרשינן שנצב לדין ליפרע. הכי נמי ויקם מלך חדש ענין התעוררותו כנגד ישראל. וס"ל כמ"ד לא מלך חדש ממש אלא שנתחדשו גזרותיו. ודריש הכא ויקם על ההתעוררות:

ודכוותיה ויאמר ה' אלי. זה ט"ס וצ"ל כדאי' בילקוט ודכוותיה צלמא דכן רב כבעל חוב שעומד ושטרו בידו. ויאמר ה' אלי כו' וה"פ דמה שנאמר התם קאים לקבלך היינו היותו מתקומם ומתעורר כנגדו. והרמז שהמלכיות הנרמזים בצלם הם מוכנים ליפרע מעונות ישראל. והא דויאמר ה' מה אתה הוא מסיים דרשא דקרא דעמוס:

זו סנהדרי גדולה. כלו' שראה שה' נצב לדין על ישראל כעומד לפני סנהדרין למשפט:

אלא אנאכה כך אמר הקב"ה אנככם אני. פי' השתא מפרש אנך בדיל כפירוש המפרשים. אלא דקאמר דאתא למימר שכמו שקיום היורה ע"י הבדיל שמתיכין ושפין אותה מבפנים כי לולי זה ישחת נחושת באש ובתשמיש היורה. כן ה' מתקן את ישראל ע"י יסורים כבדיל כדי שלא יפסדו בעולם בעונם ויהיו קיימים לעתיד [יפ"ת] והערוך גרס אלא נכה ופירש המוסיף הוא ענין הכאה. וע' במת"כ. והרד"ל כתב וז"ל החומה הזו אינה מעמידה אלא אנכה כצ"ל ועל חומת אנך קאי וכתרגומו שורא דדינא. וכן סיפיה הנני שם אנך בקרב עמי ישראל ומפרש כמו החומה שמעמידין אותה ע"פ אנך שהוא קו חוט המשקולת הבנאים שתהא שוה ואם דבר יוצא בעקום מהאנך חותכין אותו ליישרו והוא סבת עמידתה וקיומה. כן ישראל כל קיומם שילכו בדרך ישר וכשיוצאים ומטים מני דרך ויעקשו דרכם צריכים לעונשין עד שישיבום אל דרך הישרה עכ"ל:

אבל לע"ל לא אוסיף עוד עבור לו. פי' לא אוסיף עוד להיות עובר ומתעבר ולריב עמכם:

פסקה ג

בכל עונות כתיב. פי' בכל עונות שבין אדם למקום כתיב נושא עון שהקב"ה מוחל עון ע"י תשובה. אבל כאן באונאת דברים לא אוסיף עוד עבור לו. ור"ל שבאונאה אין השם מוחל אפילו בתשובה לפי שחטא לחבירו וכדתנן פרק יוה"כ עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר. ורבותא נקט באונאה לא אוסיף עוד עבור לו דאע"ג דלא חטא לחבירו אלא באונאת דברים. לא ניתן למחילה כ"ש אם צערו בגופו ובממונו:

ראיתי את ה' כו'. בעל אגדה זו פליג אדלעיל ומפרש אל תונו איש את אחיו באונאת ממון. ולהכי מייתי קרא מהא דמחמיר בגזל:

עומד על הדור לזבחו. מפרש נצב היותו נצב לדין. ועל המזבח פי' לעשות זבח בדור:

זה יאשיה. שהכפתור הוא המשקוף שהמזוזות נשענות עליו. ולכן הוא משל למלך. והמזוזות הנשענות עליו משל לשרים. ולפי שהמלך הראשון במפלת יהודה ובנימין היה יאשיהו פירש הנבואה עליו:

סנקליטון. שרים:

משל לסאה כו'. מפרש ובצעם כמו בצעם מלשון בוצע בצע:

מי מקטרג. פי' שאף שאין גזל חמור כל כך כשאר עבירות. מ"מ הוא מקטרג מרוב עשוקים יזעקו. ופי' בראש כולם שהוא מקטרג ועולה על כולם כסאה שהיא מלאה דברים ועולה למעלה אחת מהם שהוא ממלא הסאה:

ר"ש בר אבא בשם ר"י משל כו'. ר"י ס"ל הגזל חמור ושקול כנגד הכל. ופי' בראש כלם שהוא עיקר. כמו בשמים ראש:

לפיכך כו'. ממכר. ד"א וכי תמכרו ממכר הה"ד ויעשו כו' כצ"ל [רד"ל]:

פסקה ד

הה"ד ויעשו בני ישראל כו'. דעת אגדה זו לפרש אל תונו איש את אחיו באונאת דברים כדלעיל סי' א'. ולהכי מייתי מהכא שה' הקפיד על אונאת אהרן עד שבעבור זה אקדמיה למשה. אלמא קפיד רחמנא טפי באונאת דברים:

ואהרן היכן היה. דכיון דלמשה ולאהרן נאמר איש על דגלו באותות הו"ל למימר ככל אשר צוה ה' את משה ואהרן:

של פוטיאל. ומפרש באגדה דהיינו יתרו שפיטם עגלים לע"ז. ובתו לאו דוקא אלא כלו' מזרעו. וע' במס' סוטה:

הה"ד פנחס כו'. ואע"פ שהיו מזלזלים באלעזר. לפי שעיקר הזלזול בפנחס שנולד מבנות פוטיאל לכן התחיל לייחסו מפנחס. וע' ביפ"ת:

קנאי בר קנאי. בן לוי שקנא על דינה אחותו שאמר הכזונה יעשה את אחותינו [רש"י פ' הנשרפין]:

בן משיב חמה. אהרן במעשה דקרח דכתיב כי יצא הקצף מלפני ה' וכתיב ויתן את הקטורת [רש"י]:

משה ואהרן אין כתיב כאן. כאורחא דקרא תמיד לאקדומי למשה. רק באמרו הוא אהרן ומשה דאתא למימר דשקולין זה לזה כדאי' בב"ר סוף פרשה א'?:

פסקה ה

הה"ד ויכו בהם אביה כו'. גם דעת אגדה זו לפרש אל תונו איש את אחיו באונאת דברים כדלעיל. ולהכי מייתי האי קרא דויגפהו ה'. וילפינן מיניה חומר עון זה כדאמר לקמן ומה אם המלך ע"י שהונה מלך כו'. ואיידי דמייתי קרא דריש ליה כוליה הכא:

מהו מכה רבה. דמשמע רבה והולכת עוד מזולת החללים שנפלו. והיינו עיגון הנשים כמתות בחייהן:

שהעביר צורת פניהם של ישראל. כדי שלא יעידו עליהם ויתעגנו נשותיהם. כד"א הכרת פניהם ענתה בם הרי שהכרת האדם הוא בפנים לא זולת:

לא ניגף אלא אביה. שהרי ירבעם קבר את אביה ומלך אחריו ב' שנים כדאי' בס"ע פ' ט"ז:

שחסדן. שחרפם ברבים כלו' שבזה וחירף את הרבים. וע' בב"ר פ' ס"ה מ"ש שם:

ויתקבצו עליו כו'. פי' מאחר שאמר ויתקבצו עליו בני בליעל ויתאמצו על רחבעם. ואחיה היה המחזיק את ירבעם ראשונה בדבר ה' הרי שקרא לאחיה בן בליעל:

ע"י שבאת העגל לידו ולא בערה כו'. וכדאי' בס"ע וז"ל וכשלכד את בית אל וראה את עגלי הזהב חמל עליה:

ומה אם המלך על ידי שהונה כו'. פי' מה מלך שהיה לכאורה מהראוי שיענישו הקב"ה והוא בחיים בעונשים זולת המיתה והנגיפה. משום דבמיתתו נפיק חורבה לכל עמו. ומ"מ ענשו הכתוב בעונש מיתה שניגף ולא בעונש זולתו על שהונה מלך שכמותו. הדיוט שהונה את הדיוט עאכ"ו שיענשו עונש של נגיפה ולא יחיש לבניו ובני ביתו. כיון שלא חשש הקב"ה במלך שנגפו ולא חשש אל עמו עם רב [כלי יקר על נ"ר]. ולי אפשר משום דדרך המלכים להזכיר עון שכנגדו כדי להתפס בידו ע"ד והוא מזכיר עון להתפס וע' באיכה רבתי. ובזה מבואר הק"ו ודו"ק:

פסקה ו

עתידים אתם כו'. ס"ל ג"כ דאל תונו איש את אחיו באונאת דברים מדבר. ולפ"ז אינו דבק אל וכי תמכרו ממכר לעמיתך אלא הוא מילתא באנפיה נפשיה. והכי פירושו וכי תמכרו ממכר העבד בגלות. אל תחושו אלא תהיו שותפים להקב"ה שנקרא רעך ורע אביך והיינו לעמיתך. והרד"ל כתב נכון לגרוס תפושין במקום שותפין פי' אחוזים:

אונטים. הערוך גרס אנטום. וכתב המוסיף הערוך פי' בל' יוני אמת ויציב:

לא כן כתיב ופסיליהם כו'. ופי' הכתוב לפ"ז שהיה אמר סנחריב שכמו שמצאה ידו לממלכות האומות עם היות שפסיליהם היו מירושלים ומשומרון שהרשעי' שבירושלים ושומרון היו מוכרים פסילים לשאר המלכיות כן תמצא ידו לירושלים:

טופרין. תרגום צפורן טופרא והוא לחקוקא. ובילקוט דניאל הגירסא טופסין של ע"ז פי' טופס צורת ע"ז:

ושער. י"ל שטובלין בם בצבעים למשוח בששר [רד"ל]:

ועצמות. אפשר שצ"ל וצבעות:

פסקיות פסקיות. פי' כתות כתות וחבורות:

הומניות. קהילות והסכמות של רבים:

שלו בה. ואל אנשים מרב אדם מובאים סבאים קאנוסין דחיין. כצ"ל וכן הוא בילקוט. ופירוש מדות יין חי. ודרש סבאים לשון סבאך מהול:

קדשין. תימא דנזם מתרגמינן קדשא אבל תרגום צמידים שיריא:

קדשין ואומר לבלה. כצ"ל. ותיבות כד"א מיותר. והוא הכל סיומא מענין מקרא זה ביחזקאל שם דאזיל ודרש [יפ"ת]:

פיליא פי' זקנה:

פורני. פי' זונה:

דהיא מבליה גיארא. פי' שהיא זקנה ומזנה:

אינה אלא אולון כרוסא הה"ד. כצ"ל וכן גירסת הערוך. ופי' אולון כולן. וכרוסא פי' זהב. ומה שכתב בפנים כולו דהב נקי הוא פי' שהיה נכתב על הגליון והכניסוהו בפנים [יפ"ת]:

לא למסגד כו'. לא להשתחוות לע"ז אמר לנו הקב"ה אלא לעבדה במסים כו' כולם מיני מסים הם. מס גולגולת מס קרקעות ומטלטלים ובהמה וכדסיים תמן קריין למלכיא אלהייא. פירוש שם קורין למלכים אלהים. כי אלהים לשון שררה והוא שם משותף למלכים ושרים. ופירוש הכתוב כך הוא ועבדתם שם מלכים עובדים מעשה ידי אדם. וכדרך המתרגם שמוסיף פלחו בלשון הכתוב:

או אתם מקיימין רישיה כו'. פי' שצריכין לקיים מאמר נ"נ עליהם כמו שכתוב ברישיה דקרא. ואם לא יקיימם ימיתם כמה שנאמר בסיפיה דקרא בחרב וברעב ובדבר אפקוד על הגוי ההוא:

אני מקיים סיפיה. ולפי זה פי' הצדא הוא כך האם תעשו צדו דברי ירמיה הנביא שתבטלו דבריו:

נ"נ נבח ככלבא. דריש נבוכדנצר נוטריקון נבו כד נצר. ומפרש נבו נבח. וכד קולתא. דכדה על שכמה מתרגמינן וקולתה. ונצר נצר כצרציר. ופירוש שבכעסו נבח ככלב ונפח כקולתא כלו' התמלא חימה ככד הנפוח. וצעק כצרצור שהוא מין עוף כדפירשו קצת:

אני פי מלך שמור. כלו' מ"ש לנ"נ שאין חוששין לדבריו רק למצות המלך למסים היינו משום דכתיב אני פי מלך שמור כו' שפירושו שאף שראוי לשמור את מצות המלך מ"מ יש להשגיח על דברי שבועת אלהים. כלו' שאין לחוש למצות נ"נ במה שהוא נגד דברי ה'. ואגב אורחיה מייתי הכא דר' לוי דמפרש כוליה קרא במצות המלך:

על דברת על שום וידבר אלהים. כצ"ל:

לפי שבעוה"ז כו'. לפי שדרך המדרש כמה זמני לסיים במלתא דנחמתא מעין מילתא דקאי עלה. מסיים הכא כנגד מ"ש לעיל עתידים אתם לימכר לאו"ה כו' אומר לפי שבעוה"ז ישראל משועבדים כו'. וכנגד מה שפי' לא תונו באונאת דברים מסיים במ"ש בעוה"ז או"ה מונין לישראל כו':

פרק לד

פסקה א

הה"ד אשרי משכיל אל דל כו'. משום דקשה ליה מאי ומטה ידו עמך. בעי לפרש דעם עצמך אתה מטיב כשתחזיק בו. מייתי האי קרא דמיירי בשכר חונן דל שהוא מה שי"י יחייהו כמו שהוא מחיה העני. ולפ"ז אתי שפיר עמך שאותה ההטבה עצמה שעושה לעני שמחייהו תעשה לך. והיינו דמסיים לפיכך משה מזהיר לישראל וכי ימוך אחיך. כלו' מ"ש ומטה ידו עמך. ואגב אורחיה מייתי כל הפירושים שנאמר במשכיל אל דל:

שממליך יצ"ט. דאיקרי דל כדדריש בשוח"ט מז' מ"א ובקה"ר שאין הבריות שומעין לו. ועוזריו מעטים כי כל כלי הגוף המה עוזרים ונוטים רק אחרי יצר הרע. ואשרי מי שהוא משכיל להתבונן עליו לילך אחר עצתו:

זה שקובר מ"מ. דאין לך דל מן המת:

זה שמבריח עצמו כו'. שאין לך ממנו שחשוב כמת. ותיבת עצמו מיותר וכן בשוח"ט ליתא. ופירושו שמבריח ומציל ממי שרודפו להמיתו:

שמבקר את החולה. בפ' אין בין המודר מפרש אין דל אלא חולה שנא' מדלה יבצעני. א"נ מהדין קרא מדוע אתה ככה דל בן המלך. וזהו פי' הכתוב ארוממך י"י כי דליתני ר"ל שהחליתני ואח"כ שלחת לי רפואה ולא שמחת אויבי לי. וכמ"ש חז"ל ששה חדשים נצטרע דוד כו':

איתיבון לרב הונא. כצ"ל (א"א):

א"ל ששים ובלבד כו'. הנה בשוח"ט ליתא תיבת ששים. וא"כ כך השיב להם אמת כן רק ובלבד שיהיו אוהבים אותו כנפשו ר"ל שיהיו בני גילו שנולדו במזל של החולה. ואעפ"כ

שאין אוהבים אותו כנפשו מ"מ מרווחין לו קצת מהחולי. ואפשר לפרש ג"כ גירסתינו אמר להם ששים פי' כשיבואו ששים לבקרו יקום החולה רק ובלבד שיהיו אוהבים אותו כו'. או אפשר לפרש א"ל ששים פי' שכל אחד נוטל אחד מששים מן החולי שנשאר לחולה אחר שבקרו אותו שלפניו. וגם זה דוקא שיהיו אוהבים אותו כו' וכנ"ל. וע' בפ' אין בין המודר:

ה' ישמרהו מיצה"ר. כדדרשי' בבמד"ר פ' י"א מדכתיב ושמר רגלך מלכד ע"ש (רד"ל):

מיצר הרע. דאע"ג דממליך יצר הטוב עליו. מ"מ צריך עזר אלהי. שהיצה"ר מבקש להתקומם עליו לעולם ואפילו בסוף ימיו כמ"ש ז"ל בקדושין סוף פ"ק:

דכתיב ויחייהו. שבשכר שמחיה את העני בפרנסתו י"י מאריך ימיו:

דכתיב ואושר בארץ. פי' שינוח על משכבו בהיותו נקבר בארץ:

כ"ב פעמים כתיב. בספר תהלים אשרי. ואע"ג דאשכחן כ"ה י"ל דכל דכתיב בחד מזמור לא מחשיב אלא חד. וכן אשרי יושבי ביתך ואשרי אדם עוז לו בך. וכן אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו. וכן אשרי נשוי פשע ואשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון לא מחשב אלא לחד:

אפוכי. הנחה ושכר טוב:

ביום רעה ימלטהו ה'. ומסיים בערוך ואין לך יום רעה אלא יום דינה של גיהנם שנא' והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך כלו' מוחל להם עונותיהם. וזה לא אשכחן אלא בהאי אשרי:

לפיכך משה כו'. ע' מ"ש בריש סי' זה:

פסקה ב

הה"ד מלוה ה' כו'. גם טעם אגדה זו לפרש ומטה ידו עמך כטעם האגדה הקודמת ולהכי מייתי האי קרא דמיירי בשכר חונן דלים. ואגב אורחיה מפרש ליה הכא:

כתיב נותן לחם לכל בשר כו'. כלו' מלוה לה' מקרי מי שחונן לדל לפי שי"י חייב במזונות העניים. וזה שמפרנסו נמצא כמלוה לי"י:

דרכו של לוה להיות עבד למלוה. והכוונה שיעשה ה' רצונו ובקשתו ויבטל גזרתו מפניו ע"ד שאמרו בפ' אלו מגלחין מי מושל בי צדיק שאני גוזר גזירה והוא מבטלו:

כל מי שנותן פרוטה כו'. אגמולו ישלם קאי. וה"ק כל מי שנותן פרוטה לעני תעלה על דעתך שי"י נותן לו פרוטות. וכי פרוטה נתן לו כדי שיתן לו י"י פרוטות בשכרו והלא נפשו נתן לו:

פסקה ג

הה"ד גומל נפשו כו'. גם טעם אגדה זו לפרש ומטה ידו עמך שעמך אתה מטיב ולהכי מייתי האי קרא שפירושו שעם נפשו מטיב גומל חסד וכדאכתוב בסמוך בדר' נחמן. ואיידי דמייתי ליה מפרש לי' ברישא בפי' אחר כדרך המדרש:

זה הלל הזקן כו'. מבואר שהכוונה לפרש גומל נפשו איש חסד שהמטיב ומהנה את עצמו יחשוב לו לצדקה כעושה חסד לאחרים. ולהכי מייתי מהלל הזקן דחשיב הרחצת גופו ומזונותיו דבר מצוה:

היה מהלך והולך עמם. ר"ל שכשהיה נפטר מתלמידיו היה דרכם ללוותו עד מקצת הדרך כתלמידים לרבם. ואיתרמי מלתא שבהיותו מהלך עמם בעת הפטרתו היה נחפז ללכת לדרכו לפניהם. והיינו מהלך והולך עמם שהיה כמהלך לדרכו עם היותו הולך עמהם שראו פניו מועדות ללכת לדרכו מהרה. ולזה שאלו מה היום מיומים שממהר ללכת כאילו הוא טרוד באיזה צורך גדול. ולז"א שהיה הולך לדבר מצוה. ושאלו ממנו איזה מצוה היא אולי יזכו גם הם בה:

אם איקונין כו' והדין נפשא כו'. ההתבוננות הלזו היא מופלאת בעניינה להיות שלאנשים הקדושים אשר כל מבטם לנפשם המשכלת השוכנת בתוך גופם החומרי והבהמי. והנה יש בני אדם המשליכים אחרי גיום כל צרכי החומר ומאוייו אף העניינים ההכרחיים לקיומה ומתאכזרים על גופם מאד לבלי תת קיומו כי יודעים כי כל כחי הגוף ותאוותיו המה נגדיים לנפש. אבל הלל הזקן מדה אחרת בו שחמל גם על גופו הבהמי לגמול לו חסד כמו שעושה עם אחרים ולהנאותה וליפותה בשביל שהיא איקונים של מלך. כי לא היה כוונתו למען הנאתו כי אם חמל עליה כראוי:

קרקסיאות כו'. מיני שחוק הם. תרגום ונגינות שותי שכר. וזמריהון דאזלין למשתי מרוות בבית קרקסין:

והן מעלין לו מזונות. והערוך הביא הנוסחא והן מעלין לו סלדון. ופי' המוסיף הערוך וז"ל בלשון רומי שכר פועל ואומן:

לגמול חסד עם הדא אכסנאי כו'. והא דלא השיב להם בפירוש שהוא הולך לאכול. כי היה בא להודיע וללמד את תלמידיו כוונת אכילתו של אדם ותענוגיו בעוה"ז שלא יהיה רק כדרך אורח המתאכסן והסוסים קשורים בעגלה ללכת. אותו אורח מקצר בתענוגו חוטף ואוכל ושותה וממהר. כך לא יעשה אדם סדר וישיבה בזה העולם אלא הכל יהיה לו דרך עראי ומהירות כאורח נטה ללון [ספר תורת חיים]:

כל יומך איתי לך אכסנאי. שאירע הדבר שאמר להם כזאת כמה פעמים:

נפשא עלובתא כו'. נשמה העלובה מדרכי הגוף:
ד"א גומל נפשו. אע"ג דר' אלכסנדרי לא מיירי אלא בעוכר שארו אכזרי. קאמר ד"א גומל נפשו. משום דנפק מינה לפרש גומל נפשו. דמכיון דקרא קאמר דבר והפכו שמעינן דמכיון דעוכר שארו מיירי במרחיק קרוביו ידעינן דרישא דקרא במקרבן. וכוונתו כי איש החסד גומל תחלה נפשו דהיינו קרובו שהם כנפשו ושארו ע"ד ענייך ועניי עירך ענייך קודמין [יפ"ת]. אבל בילקוט גרס ד"א גומל נפשו איש חסד דמפלג מצוון [פי' המחלק צדקה והוא גומל בזה טוב לנפשו] ועוכר שארו כו' [ילקוט משלי]:
ואינו מדביק את קרוביו. שהמה שאר בשר וראוי שהם ישמחו בשמחתו והוא מונע את שמחתם מחמת שהוא בוש על שהם עניים:
כתיב כי בגלל כו'. ורמז הכתוב שיזהירו במתנות עניים מאחר שמדה זו מוכנת לבא. ובזכות מתנתו יצילהו ה'. ומייתי ליה הכא דבהכי מידרש משה"כ ומטה ידו עמך שעם עצמו מטיב כשיחונן דלים:
גלגל הוא שחוזר בעולם. פי' העניות חוזר ומתגלגל בעולם כגלגל:

פסקה ד

הה"ד רש ואיש תככים כו'. גם טעם אגדה זו לפרש ומטה ידו עמך כטעם האגדות הקודמות. ולהכי מייתי רש ואיש תככים כו' שפירושו שהנותן לרש זוכה לחיי העולם כדלקמן. ומייתי נמי עשיר ורש כו' שפירושו שכאשר לא יחנן העשיר לעני יבא לידי עניות כדלקמן דבהכי נמי מתפרש עמך. ומכיון דמייתי קרא דריש ליה ברישא בלימוד התורה:
זה ששונה סדר כו'. שאיש תככים פרש"י בינונים שיודע סדר או ב' סדרים:
מאיר עיני שניהם ה'. שאף האיש תככים צריך עדיין תלמוד ומלמדו השם ושניהם זוכים לעוה"ז ולעוה"ב:
מה אנא כו'. מה אני רוצה לישב ולשנות אתך במס' משקין שהוא סוף ששה סדרים או מאימתי קורין את שמע שהוא ריש ששה סדרים:
קרי ותני כו'. פי' היה קורא ושונה עם דוגמתך:
מי שעשה לזה חכם. בפרק שני דתמורה פירש רש"י עושה כולם ה' עכשיו הוא מתחיל לעשותם חדשים לזה חכם ולזה טפש:
זה שהוא עושה בפעולה. שהוא בעל מלאכה ונהנה מיגיעו שאינו לא עשיר ולא עני ולכן נקרא איש תככים שפירושו בינוני כדלעיל:

אמר העשיר לאותו עני. מבואר שיש כאן חסרון לשון וצ"ל כתיב ואבד העושר ההוא בענין רע. בענין רע שהשיב העשיר לעני אמר העשיר כו' ומייתי לה הכא סייעתא למ"ש עושה כולם ה' שע"י שלא נתן העשיר לעני יביאנו לידי עניות דהכי נמי אמר הכא שע"י שהשיב לעני בענין רע לא יניח ממונו לבניו שהכל יאבד מידו:

ומגיס. ואוכל:

חמי. ראה שוקים שיש לך ראה כרעים ראה כרסיון:

קפדון בעל בשר. וכלו' אחר שאתה חזק ובעל בשר למה אינך טורח להתפרנס. ומבקש ממני:

ונסב מומה. דריש מאומה לשון מום וכאילו כתיב ואין בידו רק מום שהוא החטא שנשאר לו ממה שלא חנן דלים:

פסקה ה

פתח ביום טובה כו'. בעי למדרש מטה ידו עמך שהעני נברא עמך שתזכהו זה עם זה. ולהכי מייתי הך דרשא דזה לעומת זה כו':

אם באה רעה כו'. במדרש קהלת איתא הכי ביום טובתו של חבירך שמח עמו. וביום רעה ראה היאך לפרנס את העניים שתקבל עליהם שכר כו' ויראה דה"פ כמו שביום טובתו של חברך אתה שמח עמו ג"כ ראה ביום רעת חבריך להואיל ותהיה ג"כ בטוב שתקבל שכר:

כדי שיהיו זכין אלו באלו. כצ"ל ופירושו שעל ידי שיפרנס העשיר להעני יזכה וינצל מדינה של גיהנם. כי לולי זה היה הקב"ה משוה את כולם כדאיתא בפ"ב דב"ב בשאלת טורנוסרופוס לר' עקיבא. וברבה ובתנחומא סדר משפטים:

פסקה ו

הה"ד פעמים רבות כו'. בעי לתת טעם אמאי כתיב וכי ימוך טפי משאר לישני דעניות. ובעי למימר משום דמך גרוע טפי מכלהו. ולהכי מייתי האי קרא דכתיב ביה וימכו בעונם והינו תכלית הדלות שלא היה בידם להביא אפילו קרבן עני כדמפרש ואזיל. ולהכי נמי מייתי ח' שמות נקראו לעני ומפרש כולהו דמינה ילפינן דמך הוא שפל מכלן דהוה כאסקופה הנדרסת:

עד שדלו מן המצות. הוא בימי גדעון דכתיב וידל ישראל עד מאד. ומשום דק"ל בתר דכתיב התם שלא השאירו ישראל מחיה מה צריך לומר וידל ישראל עד מאד. לכן דרשו שדלותם היתה מהמצות או מנכסים כפשוטו ואשמועינן שהיו בתכלית הדלות עד שלא היה ביד אחד מהם להקריב אפילו קרבן עני. וע' מ"ש בתנחומא סדר זו סי' ב':

ח' **שמות נקראו לעני**. במדרש משלי גרס ז' שמות ולא חשב שם רש ולא הלך אלא חשב שם איש תככים:
עני כמשמעו. שהוא מעונה ביסורי עוני ע"י חסרונו והוא שם העצם:
שמתאב לכל. שע"י חסרונו תמיד הוא מתאווה למלאות נפשו ואיננו. ובערוך גרס אביון שהוא רואה דבר ואינו אוכל רואה דבר ואינו שותה ותאב לכלם:
מסכן שהוא בזוי. לא ידעתי מ"ט לשון מסכן אל הבזיון. ובמדרש משלי גרס מסכן שהוא מסוכן בחייו:
רש מן הנכסים. כלומר שהוא ריקן ומגורש מהם מלשון והורשתם את יושבי הארץ:
דך מדוכדך. ר"ל מדוכדך בגופו רזה וכחוש ושבור:
ורואה דבר כו' ואינו שותה. כל זה לא גרס בערוך:
שהוא מך. שפל ונכנע מלשון ימך המקרה:
כמין אסקופה התחתונה. שהכל דשין עליו ואינו נחשב בעיני בני אדם מפני רוב דלותם. ועל הלך לא מפרש ביה טעמא. ובילקוט מפרש שכל נכסיו הלכו לו:
לפיכך משה מזהיר כו'. פי' הזהיר להם בלשון מך הגרוע מכולם להזהירם שאם ח"ו לא יקיימו המצוה יבואו ח"ו למדריגה זו:

פסקה ז

אפילו שיחתן. פי' דיבורם. וכוונת ר' זעירא לפרש ומטה ידו עמך שעם עצמך אתה מטיב או מריע שבהשגיחו בעני יטיב לעצמו. וההפך בהפך כדלעיל. ולהכי מייתי מה שרמז בדברי בני א"י ענין זה שאומר העני לעשיר זכי בי שיזכה לעצמו. או סכי בי רמז שיסתכל בירידתו ממצבו כי כזה יקרהו לעשיר כשלא ישגיח בו:
או רכי בי. פי' התגדל בי [כמו בר ריכי] להורות שיותר ממה שעושה עמו עושה לעצמו. והיפ"ת גרס דכי בי וכתב שהיינו כמו זכי בי שהדלי"ת והזי"ן מתחלפות. והרד"ל כתב דכי בי לשון טהרה יטהר נפשך מעוניך בצדקה שתתן לי:
ר' חגי אמר סכי בי אסתכל בי סכי בי מה הוינא כו'. כצ"ל ור"ל שר' חגי מוסיף שג"כ פעמים היו אומרים סכי בי. ופירושו הסתכל בי מלשון סוכה ברה"ק ויש בזה רמז שיסתכל במדרגתו עכשיו ואיך מה היה בתחלה. שהיה עשיר ושוב העני. וזה היה לו ע"י שהיתה עינו צרה בעניים כדמייתי ואבד העושר ההוא בענין רע כו'. ור"ל כי גם הוא כמקרה זה יקרני אם לא יפתח ידו לעניים [יפ"ת]:
שהשיב לאותו עני בענין רע. משום דק"ל מאחר שאבד העושר ודאי דענין רע הוא כי איך יאבד העושר בענין טוב. לכך דריש בענין רע לשון עין רע. ור"ל בשביל עין רעה

שנתן בעני דא"ל חמי שקיין כו' על כן נאבד עשרו [יפ"ת]. והמת"כ כתב שמפרש בענין לשון עניה כד"א ועִנו הלוים. ור"ל בשביל עניה שענה לעני עניה רע:

חמי כרסיון. פי' כסאו והוא העגבות שעליהן האדם יושב. אבל המת"כ פי' בעל כרס ובטן גדול. ושבוש הוא [מעריך]:

חמי קפרן. קופרן גרסינן ופי' בשרים כלו' כמה הוא בעל בשר [מעריך]:

פסקה ח

ד' שיטין. ארבע שיטין וסוגיות:

וכי אוכלין היו כו'. פרשתיו בב"ר:

וראשון ראשון מסתלק. פי' וראשון ראשון מן המאכלים נסתלק:

עם מי שאני צריך לחסד. שהמלאכים לא היו צריכין לאכילה ולא אכלו כדאמר המדרש שרק נראין כאוכלים. אבל לפי שיטת תד"א שאכלו שפתח ה' פיהם כו' א"כ לפ"ז כבר היו המלאכים צריכין חסד מאברהם מאחר שנהנו מענין זה:

ר' שמעון בן אלעזר אומר. הוא ר' סימון דלעיל. אלא שבירושלמי הוא נקרא ר' סימון ובבבלי הוא נקרא ר' שמעון. וע"פ הרוב נקרא במדרש ר' סימון סתם:

ר' יהודה ור' נחמיה כו'. מייתי להו הכא לאשמועינן דשכר משה היה ראוי היותו רב מאד ונמצא שעשה עמו מעט מזעיר וק"ו כו':

רבי יהודה אומר דלה לנו ולאבותינו. האלשיך כתב בסדר שמות שהיה לבנות יתרו צאן שלהם חוץ צאן אביהם. ולכבוד אביהם רצו להשקות תחלה צאן אביהם ואח"כ צאנן ע"ש. וזהו ג"כ כוונת ר' יהודה:

ר' נחמיה אמר דלו לנו ולרועים. ואתו רבנן ומפרשי דבריו דלה לנו בזכות אבותינו ור"ל שבזכות אבותיהם הוא שהטיב להן משה לא שהן היו ראויות החסד הזה. ולרועים היינו להטיל שלום ביניהם שלא יתקנאו בהן הרועים. אבל לולי זה לא היה משה נזקק להם אחר שהיו רשעים שצערו בנות יתרו:

וכי עם כל ישראל עשה חסד. דהא לא מצינו זה בשום מקום. ומ"ש רד"ק דהיינו עצת ואתה תחזה. זה לא מיקרי חסד אלא דבורא בעלמא:

כאילו עושה חסד עם כל ישראל. וא"ת והלא מה שעשה עם משה היה במדין ובקרא כתיב בעלותו ממצרים. וי"ל שע"י שמשה העלה ממצרים נחשב החסד שנעשה למשה כאילו נעשה לישראל בעלותם ממצרים. שלולי שהחיה את משה לא עלו ממצרים. ומטעם זה נחשב החסד הנעשה לגדולים כנעשה לכל ישראל לפי שהכל נהנים מתורתם וזכותם:

קרובי להכא. הני תיבות קרובי להכא הוא פי' על גשי הלום. כלו' שבעת האוכל תקרב עצמה אל הקוצרים לאכול עמהם. וע' ברות רבה מ"ש:

מן הלחם של קוצרים. משום שברות רבה שם יש כמה דרשות שדרש לחם בע"א לכן נקט כאן בהך דרשא מתפרש לחם כפשוטו. וכן מצד הקוצרים ודאי כלו' כפשטי' שלא כדדרשינן התם [רד"ל]:

בשעת השרב. בעת החום. מפני שהחומץ הוא משקיט הצמא ומחזיק האצטומכא ועמד כנגד העפושים [אג"ש]:

מצד הקוצרים ודאי. פי' כל הקוצרים הפסיקו בינו לבינה ולא הושיבה בתוכן או אצלו. דבתוכן לא הושיבה משום שמא יכשלו בה שהיתה יפה מאד כדאי' ברות רבה. וגם אצלו לא הושיבה כדי שלא יחשדוהו [ז"ר]. וע' מ"ש עוד ברות רבה:

קליל זעיר. פי' מעט מזעיר:

תרתי. כלו' חדא מתרתי:

אלא מן מה דכתיב ותאכל ותשבע ותותר. ר"ל מדקאמר ותותר ולא אמר ונותר. כי לפי האמת המותר הוא נותר מאליו אחרי שכבר שבע האדם מלאכול ואינו יכול לאכול עוד שאר המאכל נשאר ממילא מותר. ואין שייך לומר שהאוכל הותיר אותו. אמנם להודיענו כי זה המותר לא נותר מאיליו כי לפי האמת לא היה באותו המאכל שעור כדי שתשבע כי לא נתן לה אלא קליל בשתי אצבעותיו. אמנם לפי שסבת זה הנותר היתה היא ששרתה ברכה במעיה על כן אמר ותותר בתי"ו של כנוי הנקבה כאילו היא היתה סיבת מה שנותר. כי בזכותה נותר ששרתה ברכה במעיה. וכן דייק לקמן דקאמר את אשר הותירה משבעה להודיענו האמור שהוא הותירה אותה ע"י ששרתה ברכה במעיה שלה [אג"ש]:

א"ר יצחק למדתך כו'. עיקרה דהך מימרא במדרש רות במילתא דבועז. ומייתי לה הכא משום דבעי למדרש ומטה ידו עמך שעם עצמו עושה המטיב לעני. לכן מייתי לה הכא דמיניה שמעינן גדול שכר המצוה שנכתבת בספר זכרון לפני ה':

שאילו היה ראובן יודע כו'. קשה וכי היו עושים על מנת לקבל פרס וראוי שיענש אם היה יכול לעשות ולא עשה. והר"י אדרבי פי' שכולם עשו כפי מציאות המצוה מה שראוי לעשות. מ"מ אם היו יודעים שהקב"ה מכתיבו ומפרסמו כדי שהבאים אחריהם יראו וישמעו וילמדו ממעשיהם ודאי שהיו עושין יותר ויותר לעורר לב השומעים ולהקיצם מתרדמותם. שאנשים כאלו צריכין לעשות לפנים משורת הדין יותר מדאי כדי שילמדו ממעשיהם כיון שהם עיני העדה:

ואילו היה יודע בועז כו'. יש כאן חסרון. דמקמי הכי צ"ל ואילו היה יודע אהרן שהקב"ה מכתיב עליו הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו בתופים ובמחולות היה יוצא לקראתו. וע' ברות רבה מ"ש שם בביאור מאמרים אלו:

היה אדם עושה מצוה כו'. היינו אותו מצוה שראויה לכותבה ללמד לדורות הבאים. ולהכי בעי עכשיו אם יעשה אדם מצוה שצריכה היות דוגמא לדורות מי כותבה להודיע לדורות. והשיב שאליהו ומלך המשיח שהם חיים וקיימים מזמן הגלות ולעולם. הם כותבים אותה ומהם תתפרסם בעולם. ועוד שהקב"ה חותם על ידיהם ר"ל שגם השי"ת מפרסם לעושי רצונו ומצותיו. כאילו היו נכתבים ונקראים בספר לפני הכל. דאי כפשוטו קשה מה צריך הקב"ה לכתוב הא אין שכחה לפני כסא כבודו. אע"כ ענין הכתיבה הוא הפרסום:

אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו. פי' אליהו עם משיח מדבר כלו' שכותבין אותו. והקב"ה חותם כמשה"כ ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו [ז"א]:

יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני כו'. ביאור דבר זה כי כאשר נותן צדקה אל העני. העני הוא מקבל מן אשר נותן לו. והנותן מקבל מן השי"ת. ודרך המעין כאשר נפתח ומימיו יוצאים ומתפשטים לחוץ אז במעין הזה נכנסים בו המים מן המקור. ולפיכך אמר שיותר עושה העני עם בעל הבית יותר ממה שעושה בעל הבית עם העני. כי דבר זה בעצמו שעושה הבעל הבית עם העני שהוא משפיע ונותן על העני. דבר זה עצמו עושה העני עם בעל הבית שגורם לו שהשי"ת משפיע ונותן לו יותר. כי מי שפותח המעיין להוציא מימיו לכרמו ולשדהו הרי שפותח הזה עושה יותר עם בעל המעיין. ממה שעשה בעל המעין עמו שנותן לו המים לכרמו. כי בשביל שהוציא המים לכך באים המים הזכים למעיין מן המקור עצמו. ובשביל פרוסה שנתן בועז לרות קבל בועז כמה ברכות [ספר נתיבות עולם]. וע' מ"ש ברות רבה:

הרבה פעולות כו'. לא שאמרה זאת כמתגאת. אלא שמחה במה שהביאתו לידי מצוה:

פסקה ט

הוא יען הוא עני. עד השתא דריש עמך שתעשה עם עצמך טובה כדלעיל. והשתא דורש כשלא תחזיקו יהיה העניות עמך. והיינו הב הונך מיניה. פי' ע"י העני תתן הונך ר"ל שתאבד ממונך:

הוא יען הוא עני. ר"ל שאותיות יען הוא אותיות עני. ור"ל דכתיב בפרשה שמיטה יען וביען והוא לשון מיותר. להורות שבעון השמיטה שלא שמרו כדין וגזלו את העניים שמצוה ה' ואכלו אביוני עמך. לכן ירדו גם הם מנכסיהן ויגלו מן הארץ:

דנוהא. פי' ממקום ששמו נוהא:
אהן מסכני כו'. דריש האבון הב הון בנוטריקון. ופי' ענינו שזה העני מסבתו תתן הונך ר"ל שתאבד ממונך כשיצעק עליך אל ה':
להושיע שופטי נפשו. דריש להושיע כאן ולכאן. וה"ק כי יעמוד לימין אביון להושיע חונן אותו. וג"כ להושיע משופטי נפשו פי' שנפרע מהקופץ ידו שהוא אויב העני וממיתו. וע"י נקמתו נושע העני. והיינו שה' עושה לזה עני ולזה עשיר כדלעיל סי' ד':
א"ר איבו כתיב נתן תתן כו'. הכוונה לפרש עמך כדפירשתי מעיקרא שעם עצמו עושה המטיב עם העני. אלא שזה בבחינה אחרת. והוא שהעוזר לעני יסייעוהו ג"כ מן השמים שכשיצטרך. וג"כ הבריות ירחמו עליו לעשות לו כאשר עשה. ודריש כפל לשון נתון תתן ומפרש מי שנתן תנתן לו. והדג"ש שבתי"ו שני לחסרון נו"ן נפעל. והשורש תת כדעת רש"י ז"ל. והרד"ל פי' נתן תתן אם נתן תזכה שתתן עוד. ועל זה אמר הכתוב ואל ירע לבבך בתתך לו שנראה שקללה היא. כי בגלל וכו' וכדר"נ. וע' דוגמתו בשבת דף קנ"א ע"ב ויבואר לך היטיב [אסיפת אמרים]:
אהן עלמא כו'. דרשו בגלל לשון גלגל. ופי' זה העולם דומה לגלגל כו'. וזה לשון הערוך פירוש גלגל שמשימין הבנאין על הבנין כשבונים בגובה ומשליכין על הגלגל חבל ארוך ושני ראשיו למטה. וקושר בשני ראשיו שני כלים ושמם אנטלים. המלא עולה והריקן יורד. וחוזר חלילה. והמוסיף כתב וז"ל פי' בלשון יוני דלי וגם ערמנות להריק מים ממקום עמוק עשוי כוסות כוסות וזה מתמלא וזה נתרוקן וחוזר חלילה. וכן בני העולם אחד עולה ואחד יורד:
תני בשם ר' אלעזר כו'. השתא בעי לפרש ומטה ידו עמך לענין עונש להכי מייתי הא דר' אלעזר שע"י צעקת העניים נענשים העשירים ונמצא שלעצמו מזיק מי שאינו משכיל אל דל:
ביד עניים. פי' אף שהקב"ה מאריך אפו על עבירות שבין אדם למקום. אך ע"י העניים יתעוררו אלו עבירות ג"כ. וזה אמר והיה בך חטא דפירושו והיה בך החטא הקודם ותתן דין עליו עכשיו על ידי צעקת העני. והביא דוגמא לזה מונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל דג"כ פירושו מה שחטאו לי אנקם מהם ע"י ישראל. שע"י יתעורר הדין עליהם על מה שהרעו לישראל יתעורר ג"כ על מה שחטאו לי":

פסקה י

צריכין אנו להחזיק טובה כו'. משום שקשה דעל כל זה ראינו לפעמים שמעלים עיניו מצדקה ואינו נענש כל כך. מביא התנצלות ע"י הרמאים:

מיד נענש. אבל השתא ע"י הרמאין דשכיחי איכא התנצלות כשהוא מחזירו שצריך לדקדק אחריהם:

וקרא עליך. וסיפי' דקרא והיה בך חטא בך דייקא וכתיב כו':

נחתין כו'. ירדו לרחוץ במרחצאות של טבריא:

זכון בי. תזכו בי בצדקה. אמר לו כשנצא מן המרחץ נזכה בך [ומה שלא נזקקו לו מיד אפשר שלא היה בידם ליתן לו עד שילכו לביתם] יצאו ומצאוהו מת. אמרו הואיל ולא זכינו לטפל עמו בחייו. נטפל עמו במותו בקבורתו. ובעוד שהיו רוחצין אותו מצאו כיס אחד ושש מאה דינרין בתוכו תלוי לו בצווארו:

פסקה יא

לעולם אל תהי מצות עני כו'. קשה מהי תיתי שתהיה קלה. וי"ל דמיירי במי שנתן צדקה כפי ערכו ותיכף ומיד נזדמן לו עני אחר. דסד"א שיעלים עיניו בו מאחר שכבר נתן כראוי לו. ולזה אמר שלעולם יש לו להשגיח בעני הבא אצלו. שאף שהדבר קשה אצלו יסתכל ברובי שכר הצדקה ורבוי עונש מניעתה. ולזה יזהר מאד שלא יכשל במניעתה:

כ"ד ברכות. ע' סוף הפרשה:

כל כך למה יען אשר לא זכר כו'. ואע"ג דזה המזמור מיירי בדוד שקלל אויביו על שרדפוהו וצערוהו. מ"מ מדסיים יען אשר לא זכר עשות חסד משמע דכל זאת באתהו מפני מניעות החסד. שאלו עשה חסד היה מגין בעדו. וא"כ שמעינן דהפסדה גורם הקללות האלו:

כתיב הלא פרוס כו'. בסוף פרקין מסיק הרי כאן י"ד ועשרת אחרנייתא דכתיב גבי יעקב. ואיידי דמייתי הכא הני קראי מפרש ואזיל הכא לכולהו:

אלא הלא פרוס. קרי ביה פרוס שכבר פרוס וקצוב:

פרוסה. חלוקה מר"ה:

פסקה יב

כד דמך. ישן:

בלילי ריש שתא כו'. בליל ראש השנה. ראה בחלום שבני אחותו יהיו נתבעים מן המלכות שש מאות דינרין:

אנסינון כו'. אנס אותם ר' שמעון והקימם לפרנסי עניים. וא"ל ממה יהיה ההוצאה לעניים. אמר להם אתם תוציאו משלכם וכתבו הכל בפינקס ובסוף השנה אם תהיו אבודים דבר מה אני משלם לכם. בסוף השנה נאמר עליהם לשון הרע:

כד הוו כו'. היפ"ת גרס דהוו יתבין כו' ופי' שנאמר עליהם לה"ר למלכות שהיו עשירים ונושאים ונותנים במשי. ולזה בקשו מהם שיעשו מלבוש חשוב למלך או שיתנו ת"ר דינרין לצרכו:

מארמאין. מפסידים:

וסבתינון כו'. ולקחם האיש שהיה ממונה של מלך וחבשם בבית הסוהר:

בסלקי. צ"ל בפילקי ופירושו סוהר:

ומה אפקתון. מה הוצאתם לצדקה:

הדא כתבה. הרי הכתב שכתבנו עליו את כל מה שהוצאנו. והיה קורא זה הכתב ומצא כו':

ואנא מפקא כו'. ואני אוציא אתכם מבית האסורים:

אמרו ליה כו'. אמרו לו אתם רואים שאותו הזקן של מלך תובע מהם שש מאה דינרין כו':

אתון כו'. באו ונתנו לו ששה דינרין בקומץ שלו בהצנע והלך ונתן אותם שוחד לאותו זקן שליח המלך שלא ידבר כלום למלך:

מילא. דבר:

ואפקינון. והוציאם משם:

אמרו ליה דלמא הוות ידעת מה אנן מרכסוון. כצ"ל [יפ"ת]. ופי' שמא היית יודע מה שאנו מפסידין בצמצום. ומרכסוון מלשון אבידה:

הוינא ידעין. פי' הייתי יודע:

דאינן מרכסוון. כצ"ל:

לא הוינא יהבין כו'. בתמיה וכי לא היינו נותנין גם אלו ששה דינרין בתוך צדקה. ואמר להם אילו אמרתי לכם לא הייתם מאמינים לי:

אלא יאות הוא דלא חוית לכון למעבד מצוה לשמה. כצ"ל [א"א ויפ"ת] ופי' אלא כמו ולא עוד אלא:

למעבד מצותיה לשמה. שמה שהיו מלוים ממונם לצדקה היה מצוה:

הלא פרוס לרעב לחמך אם זכיתם כו'. כצ"ל דאכתי בהאי קרא דריש ואזיל. והכי אי' בפ"ק דב"ב:

פסקה יג

לרעבו של יעקב. לעניים רעבים מזרע יעקב:

ואם לאו לשבעו של עשו. וזהו שנאמר ועניים מרודים תביא בית אלו הם עניים מרודים מנעוריהם. פי' זו הרשות שצועקים תמיד הבו הבו שאנו צריכין. מרודים כמו אריד בשיחי. ומ"ש מנערותם כלו' שהם תמיד כן מקטנותם:

כהדין סימא דקריין ליה סגי נהורא. שהוא כנוי הפך עניינו. כן קורא לאומות שהם עשירים ומושלים עניים מרודים הפך עניינם:

שירדו כו'. דרש מרודים מלשון ירידה. ועל אלו מצוה ביותר מפני שרגילים בחיים טובים והצער להם יותר גדול [מת"כ]:

ע"י שלא פשטו ידיהם לעניים. הכוונה שאמרו לעיל יותר ממה שבעה"ב עושה עם העני העני עושה עם הבעה"ב. וכתב בגבול בנימין וז"ל דבספר הליקוטים כתוב וז"ל והיה מעשה הצדקה שלום יכוין במלת והיה כי זרוע בעה"ב הנותן צדקה הוא הוי"ו. והיד הוא הה"א. והפרוטה שנותן לעני היא היו"ד. וה"א אחרונה הוא יד העני. ולכן גדול מה שגורם העני לבעה"ב יותר ממה שגורם הבעה"ב לעני עכ"ל. אך זהו אם מתעורר הבעה"ב מעצמו ברצונו הטוב ופושט ידו לעני נמצא הוא גורם הוי"ו ונעשה על ידו רובו של שם. אבל אם הוא אינו רוצה ליתן רק כשהעני פושט ידו אליו ומבקש ומתחנן לפניו הוא נותן לו נמצא לא נשאר אצל בעה"ב רק שני אותיות השם לכן נענש שמקצר באותיות השם:

וע"י שלא עשו רצון אביהם שבשמים. כלו' שהעניות בא אף על שאר דברים שלא עשו בהן רצון ה'. וכדגרסינן בפ' כל הגט אמר רבא בהני תלת מילי נחתי בעלי בתים מנכסיהם. דמפקי עבדייהו לחירותא. ודסיירי נכסייהו בשבתא. ודקבעי סעודתייהו בשבתא בעידן בי מדרשא:

אלו אבלים ומרי נפש. ופי' עניים שהם מעונים בצערם. ופי' מרודים לשון מרירות ואבל ויללה כד"א אריד בשיחי:

ומי משמחן יין. וכדאמרו בפ' הדר לא נברא יין אלא לנחם אבלים. וכן כתוב בהגהות מיימוני פ"ז דמשמע בפ' הנודר דלא סגי שלא ישתה האבל יין בהבראה:

אלו ת"ח. וקרי להו עניים שהם ענוים ושפלים כעניים. ודרש מרודים בנוטריקון מרוים דודים. שהן דברי תורה כד"א כי טובים דודיך מיין:

שמורים לישראל. דריש מרודים נוטריקון מורים דינים. מאיסור והיתר שמבלעדה לא ידעו מאומה ממה להזהר. וכן מלמדים לעשות רצון ה' שיהיו יראים ואוהבים ה' או דרש מרודים מורים ומלמדים:

כאילו הקריב בכורים. דת"ח חשוב כבהמ"ק כמ"ש בפ"ק דברכות כל מי שיש בו דעה כאילו נבנה בהמ"ק בימיו. וגם כי ע"י הבאת הבכורים לירושלים נזכר בכבוד ה' וטובו והשגחתו. וכן הת"ח מזכירים את לב האדם להכרת השם. ועיין כתובות דף ק"ה ותדא"ז פ"ב:

פסקה יד

מדקדקים בכסות כו'. בא עני ואמר ערום אני כסוני בודקין שלא יהיה רמאי. אבל אם בא עני ואמר פרנסוני מפרנסין אותו מיד. ובפ"ק דב"ב מפרש טעמא. אי בעית אימא סברא הכא איכא קיום נשמה. הכא ליכא קיום נשמה. אבע"א קרא הכא כתיב הלא פרוס לרעב לחמיך פרוס לאלתר הכא כתיב כי תראה ערום וכסיתו כי יראה לך. ומייתי התם נמי מ"ד איפכא ויהיב נמי טעמיה. אבע"א סברא האי קא מיבזי. אבע"א מקרא הלא פרוס לרעב לחמיך בשי"ן כתיב פרש והדר הב ליה. והתם כתיב כי תראה ערום וכסיתו כי תראה לאלתר ונראה דסברא זו היתה כתובה באגדתינו והשמיטה הסופר. או אפשר שההיא וחכמים אומרים ט"ס הוא וכצ"ל ר"א בר אהבה אמר רב ור"י [פי' פליגי] חד אמר כו' וחד אמר. וכן הוא בירושלמי פאה פ"ח:

מפני בריתו של אברהם אבינו. כלו' מפני הכבוד. שאינו כבוד שבן בריתו של א"א יהיה מתבזה בהיותו ערום. וע' כתובות דף ח' קורא גומלי חסדים מחזיקים בבריתו של א"א ויש לפרש כאן ג"כ כן:

א"א שנא' ומבשרך כו'. תיבת שנאמר מיותר [א"א ויפ"ת]. וכן בילקוט ליתא. והכי מסתבר דמילתא באנפי נפשה היא דדריש השתא מבשרך לא תתעלם:

הוי רואה כו'. וכמו שלא תתעלם מבשרך ותשתדל לכסותו מיד. כן תעשה לאחיך:

אין לך אדם כו'. כלו' והיינו מבשרך לא תתעלם כלו' לא תתעלם מראות שמדה זו תחסר משארך אלא דע שעכ"פ תבוא עליך או על זרעיך. וטעמא דמילתא משום דגלגל הוא שחוזר בעולם כדאי' בס"פ שואל:

זו גרושתו. שהיתה מאז כבשרו כמ"ש והיו לבשר אחד. וכן דריש לעיל פ' כ"א לאכול את בשרי ושתי נשי דוד נשבו:

ר' יוסי הגלילי כו'. המעשה הוא בב"ר פי"ז ושם פרשתיו:

פרנא. כתובה:

פשטין. פי' לומדין:

דחסלון. פי' דסיימון:

אמכת על אפא. היתה משפלת פניה למטה בפנים זועפים ויצאה לה לחוץ:

צפה בההיא קידרא עלי חפייה. המעריך הביא הנוסחא עלי שפייה. וכתב שפירושו כירה כדתנן לשפות עליהם את הקדירה. וכתיב שפות הסיר. ור"ל שצפה ר' יוסי והסתכל בקדירה שעל הכירה:

פרפריין. מיני לפתן:

פרגיין. תרנגולים מפוטמות או עופות קטנים:

א"ל אנא פסיק לה פרנא. שר' אליעזר בן עזריה היה עשיר כדאי' בפ"ד דברכות:
לסנטירא. לשומר העיר:
נגידה ליה. מחזרת אותו:
חכם קרתא. מכיר ובקי ברחובות העיר:
משבקתיה. גרושתו אני ואין בי כח מפני הבושה לראות הסברת פניו:
קרון. לשון מקרה שקרה מקרא שבאו בשכונתיה דר' יוסי הגלילי. והוא רצה להכניסו לביתו של ר' יוסי הגלילי. והיא לא רצתה. התחיל להכותה והלך הקול בכל העיר:
אודיק כו'. הביט והשקיף ר' יוסי הגלילי אותם מתבזים בתוך השוק. לקח אותם ונתנם בתוך בית אחד משלו כו':
יפלגון מצוה. יחלקו לצדקה:
קם חד גבר כו'. קם איש אחד ולקח כל מה שהיה לו בתוך ביתו ויצא לחלקו לעניים:
משבקתיה. גרושתו. ואמרה ליה זכי כו' כלו' תן צדקה לאותה אשה שמן היום שיצאה מן ביתך לא ראתה שום טובה וע' כ"ז בב"ר פ' ל"ג:
חמיתיה כו'. ראוהו איש אחד ועלה כו':
רבי את הכא כו'. כלו' אתה יושב פה ועבירה גדולה נעשית. וא"ל מה ראית. וא"ל ראיתי איש פלוני שמדבר עם גרושתו. ולא עד אלא שנתן לה פרוטות. ואי לאו דחשוד עליה לא היה נותן לה:
ואיתיתיה. והביאו אותו:
קאי בצערא. עומד בצער שאין גשמים יורדים. והבריות עומדים בצער והלכת ודברת עם גרושתך כו':
הגבי' ר"ת כו'. כי ע"י המעשה הזה נתעורר לבו למאד מאד והתפלל מעומק הלב וממרירות נפש מאד ונענה תיכף:
ומזונותינו עליך. כלו' אין לנו על מי לסמוך רק עליך:

פסקה טו

אז יבקע כשחר אורך וגו'. **וארוכתך מהרה תצמח**. וע"ז א"ר ירמיה אפילו אותה שכתב בה והארכת ימים מהרה תצמח. ודרש אורך וארוכתך מלשון אריכות ימים. ופירושו אפי' ימות המשיח ועוה"ב שבא אחר ימים כמו שדרשו חז"ל למען יאריכון ימיך לעולם שכולו ארוך אע"פ שזמנו לעת קבוע בזכות הצדקה ימהר יחיש הקב"ה שיצמח מהרה וכמו שאמר הכתוב בעתה אחישנה ודרשו חז"ל לא זכו בעתה. זכו אחישנה:
כל מה דאת לעי כו'. כל מה שאתה טורח. לעצמך אתה טורח ור"ל דשאר מצות כשירצה אדם שתעמוד זכותו לבניו אחריו לא יהנה משכרן בעה"ז וכענין האבות דמייתי לקמן

פרשה ל"ו. אבל מצות הצדקה אף שעומדת לבנים זכה העושה אותם גם בעוה"ז לעצמו כאומרו וצדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד:

כמד"א תקרא ואנכי אענך. כצ"ל. ופי' שאין לפרש תקרא וה' יענה שישמע בתפלתו. דהיינו תשוע ויאמר הנני. אלא פי' שיזכה לנבואה או רוה"ק. שכשישאל דבר חכמה מה' יעננו להודיעו. כענין תקרא ואנכי אענך דהיינו לענין מו"מ וויכוח עם השי"ת:

אלו שטרות פרועים. לא גזל ממש דא"כ מאי קמ"ל. אלא שטרות פרועין שאסור להשהותם משום עולה כדאיתא בכתובות דף י"ט:

אם ראית כו'. וה"ק קרא שראוי שתשלח אצבע ותדבר שקר. והיינו אם ראית חבירך בורח מן המלכות אם הולך בדרך זו אמור לרודף שהלך בדרך אחרת. ואם לא הלך בדרך זו אמור שהלך בדרך זו כדי שלא ימצאהו ולהכי קאמר שלח אצבע שעל ידם מראה הדרך:

שאין לי מה ליתן. וזשה"כ ונפש נענה תשביע שתשביעו בדברים שתפייסנו בדברים:

אם עשית כן. ר"ל אף זאת לחוד דהיינו פיוס דברים אם אין לך מה ליתן לו. מ"מ יקויים עליך וזרח בחשך אורך וכו' וכדאמרינן בפ"ק דב"ב והמפייסו מתברך בי"א ברכות:

הרי אתה כבוראך. ופי' והשביע בצחצחות נפשך שתהיה בשובע שמחות בהיות נפשך כמי שהוא צח. וטעם תארו בצחות כאן טפי משאר תארים מפני שהלובן רמז אל הרחמים כמ"ש שנדמה לישראל בסיני כזקן מלא רחמים. וזה שכר זה שנתמלא רחמים על העני:

ישמוט. פי' שישמיטהו מהצרות ר"ל שלא תבאנה הצרות עליו. ע"ד אין בעל הנס מכיר בנסו:

יזיין. יחזק כחו:

ישזיב. אחרי שבאו הצרות או האויבים עליו יצילהו:

ויניח. שינוח מעמל בקשת צרכיו וכיוצא:

מכאן קבעו. כלו' מלשון זה הוא שאומרים רצה והחליצנו שפירושו לשון מנוחה:

זה גן. דכיון דלא פירש. שמעינן דהיינו הגן היותר רוה. ומוצא מים היותר גדול. והיינו גן. ועדן:

זה עדן. שממנו המים יוצאים כאומרו ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. ומהאי קרא שמעינן בפ' אין עומדין דגן לחוד ועדן לחוד:

פסקה טז

ר' טרפון כו'. מייתי הך עובדא הכא למימר שפי' ובנו ממך חרבות עולם וגו' שמה שיפרנס העניים חשוב כבונה חרבות ומקים מוסדי הדורות. כי הכא שבמקום קניות השדה לקיום פרנסתו חלק הממון לעניים:

קונטרין. פי' צענטנר בלע"ז:
זבין לן כו'. קנה לנו שדה אחת שנעסוק בתורה ונתפרנס מן אותו שדה. לקח אותם וחלקם לסופרים ומשנים ולאלו שעוסקים בתורה. לאחר ימים קם עמיה פי' היה עומד ומדבר עמו. ואמר לו קנית לנו אותה שדה שאמרתי לך:
אית בך כו'. יש בידך להראותו לי:
נסאתיה כו'. לקחו והמשיכו והראה לו הסופרים כו'. ור' טרפון היה סבור שמה שהראהו הסופרים והמשנים היינו שקנה מהם השדה או שנתן להם המעות בתורת עיסקא וכיוצא כדי שיתפרנס ר' טרפון מאותו הריוח. ואמר לו כי אין אדם נותן מעות בחנם ר"ל בלי ראיה. ולכן שטר הראיה שעשה על זה היכן הוא. ופי' אפוכי שטר זכרון כמו אפכיות דלקמן בבמדב"ר פ' י"ז שפי' הערוך ספרי זכרון:
גבי דוד מלך ישראל. לפי שביקש שטר ראיה. השיבו דרך צחות היותו אצל מי שיש להאמין בו החוב הנ"ל. כי הוא דוד מלך ישראל אשר הודה בחוב זה:
וצדקתו עומדת לעד. ומינה שיתקיים הממון בידו. שפי' צדקתו עומדת לעד שלעולם יהיה לו ממון כדי לעשות בו צדקה:
הפרצה הזו. העניות עלי היה לגודרה שהשי"ת נותן לחם לכל בשר. וזה חטף לו המצוה כדלעיל:
כאותו שכתוב בו לולי משה בחירו כו'. ר"ל שיחשב כאילו קיים והחיה כל ישראל כמשה שעמד בפרץ לששים רבוא. לפי שהמקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא:
העני הזה כו'. דרש משובב לשון השקט כמו בשובה ונחת. ונתיבות לשבת כמו לשבת נתיבות. כלו' העניים הולכי נתיבות ודרכים נעים ונדים מפני עניותם מניח ומשקיט תרעומות שהיה להם על ה' לומר שפלוני ישן בביתו ואני כאן. או מפרש משובב נתיבות שהוא משיב נתיבות לבו במה שהרהר שלא כדת. וזה עשיית השלום שנעשה נפשו שלימה לאלהיו בלי הרהור נגד מדותיו יתברך:
חייך שאני כו'. זהו דרשא אחרת שמפרש עליו מקרא שמביא אח"כ ואין שייך למעלה [רד"ל]:
הה"ד או יחזק במעוזי. והיינו החונן דלים שמחזיק במי שהקב"ה היה צריך לתת לו משום נותן לחם לכל בשר כדלעיל:
לא יטייל אדם בתוך כרך בשבת. אע"ג דמצי מהלך כל הכרך בשבת. מ"מ מפני שכוונתו כדי להיות מזומן ליכנס כשתחשך מיד למרחץ שחוץ למדינה אסור. וזהו שתשיב מחמת

שבת רגליך לבלי הלוך בטיול לצורך חול. וכן תשיב מעשות חפציך אף לאחר השבת. היינו שאסור לאדם לצאת בתוך שדהו כו' אע"פ שאינו עושה ואינו מדבר רק שמעיין בלבד. דאי תפרש הכתוב כפשוטו שלא יעשה בשבת. הלא אין זה מעלה כל כך כי אם סור מרע ומאיסור לבד. אך למען אחר השבת זהו מדת חסידות כמו שמספר מהחסיד:

נצפה. זה אילן צלף. שהוא אילן גדול ובעל ענפים הרבה וג' מיני אוכל יש בפירותיו. אביונות. קפריסין. ולולבין [רש"י]:

זה שבת בראשית. לפי ששמיטה נקראת ג"כ שבת. לזה אמר על שבת של ימי השבוע שנקראת שבת בראשית:

זה יוה"כ. שאין בו לא אכילה ולא שתיה אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה כדאי' בפ' כל כתבי. ופרש"י דמדכתיב וקראת לשבת עונג מכלל דלקדוש ה' לאו אשבת קאי:

זה יו"ט. דאי יוה"כ הא כתיב ביה מכובד. ובפ' כל כתבי מוקי לה בשבת לאקדומי סעודתיה או לאחר:

זה חולו של מועד. שלא כל המלאכות אסורות בו אלא עובדין דחול. והיינו מעשות דרכך:

אסור לאדם לתבוע צרכיו. מפני שיש בזה טרדת הלב ודאגה. ומכלל עונג שבת שיחשוב כאילו כל מלאכתו עשויה ואין לו שום צרה ויגון:

טופס ברכות. ולא אמרו אלא לתבוע דבר מחודש שאינו רגיל לתבוע. ומה שאין אנו מתפללים כל י"ח בשבת. הא אמרינן בפ' מי שמתו דמשום כבוד שבת לא אטרחוהו:

מותר מילין. דלאו דוקא במילי דסחורה אסור לדבר בשבת אלא אפילו בדברים בטלים וע' בענף:

הרי ארבעה עשר. מאלו ארבעה ועשרים שאמר למעלה. וצריך לומר דחשיב אז תקרא ותשוע לחד. כגן רוה וכמוצא מים לחד וקורא לך ומשובב לחד. ופליג אדרשות דלעיל:

ועשרה כו'. ועשרה אחרים שעדיין חסרים:

דכתיב גבי יעקב. משום דביעקב כתיב שמירת שבת יותר משאר אבות כדאי' בב"ר פ' י"א נקט ברכת יעקב טפי משאר אבות. וא"ת והא איכא ברכות טפי מעשרה ביעקב. וי"ל דנקט אלו ברכות דוקא שניתנו לו ע"י המטעמים דדמי לפרנסה. והא פליגי אדפרק כל כתבי דמפרש נחלת יעקב אביך מה שאמר לו ופרצת ימה וקדמה [יפ"ת]:

פרק לה

פסקה א

הה"ד חשבתי דרכי כו'. משום דקשה ליה לשון הליכה דאמר בחוקים דהול"ל תשמרו. ולהכי בעי לתרוצי דוגמא מה שאמר ואשיבה רגלי אל עדותיך למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. וכמו שאפרש:

בכל יום ויום הייתי מחשב כו'. דקשה להו מה חשבון דרכים הוא שיביא האדם למצות. אדרבה המחשבה בדרכי האדם ישיבנו אחור מדרכי ה'. ולזה פירש ת"ק שבהיותו מחשב בדרכיו. רגליו היו משיבות אותו משם. ומוליכות אותו לבתי כנסיות שלא מדעתו. לרוב הרגלו בהם. ולפ"ז פי' אם בחקותי תלכו שע"י ההרגל תהיו הולכים מעצמכם. מ"מ אני מעלה שכר עליכם כאילו את מצותי תשמרו בכוונה מכוונת. וזהו שאמר ואשיבה רגלי אל עדותיך במקום דהו"ל למימר ושבו רגלי. לרמוז שאמר שיתן לו הקב"ה שכר כאילו אני אשיבה רגלי. והרד"ל כתב וז"ל מפני שהיה רגיל ואוהב לילך שמה תמיד לכן היו רגליו מובילות אותן מעצמן שמה כענין מ"ש הלל (סוכה נ"ג). למקום שאני אוהב לשם רגלי מוליכות אותי עכ"ל:

חשבתי מתן שכרן של מצות כו'. פי' דרכי דרך החיים. דהיינו מתן שכרן של מצות. ודרך המות דהיינו הפסדן של עבירות. ואע"ג דלפ"ז א"כ עשה דוד מיראה ולא מאהבה. כבר כתבו המפרשים שאף השלם אי אפשר שמתחלה יהיה עובד מאהבה. אלא מתוך שלא לשמה בא לשמה. וכך אמר דוד מתחלה חשבתי דרכי. אבל אח"כ אשיבה רגלי פי' סבותי אל עדותיך כי לא כוונתי רק אל עדותיך מצד עצמם. ולפ"ז פי' אם בחקותי תלכו שתהיו הולכים ממדרגה למדרגה בתחלה ע"מ לקבל פרס ואח"כ מאהבה:

חשבתי מה שכתבת לנו בתורה כו'. ולדידיה כוונת הכתוב הוא כך. שפעמים אדם יחשוך מיושר לפי שיראה שמטה ידו וכיוצא. לזה אמר דוד חשבתי דרכי כו' כי אף אם עלה על דעתי לשוב מאחרי ה' להיותי נרדף עכ"ז שבתי וחשבתי שדרכי הם הגורמים. שהרי ה' אמר אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי שלום בארץ. שלא יהיו או"ה מטרידים אותם מעסק התורה. ובקללות כתיב ויספתי ליסרה אתכם. ולזה ואשיבה רגלי אל עדותיך. ולפ"ז פי' אם בחקותי תלכו שהליכתם בהם תסבב ההליכה עוד שה' יצליח בידם:

חשבתי ברכות כו'. לדידיה כוונת דוד ענין ההבטחה בה' והרחקת היאוש. וזה כי ידוע כי רבים חללים הפילה מחשבת היאוש. כי המתיאש מן הרחמים בחושבו שאין מזור לחטאו יוסיף ברעתו. ולכן יש ליזהר מהיאוש לדעת כי חנון ורחום ה' לשבים אליו. ולפי שמהפלגת ה' בתוכחות על עון יראה גודל חרון אפו. ומזה יתיאש האדם כי מי יוכל

ליזהר בכל דרכיו. אבל אם יביטו בברכות היותן מאל"ף ועד תי"ו [שפתח אם בחקותי ומסיים קוממיות. האות הראשונה א' והאחרונה ת'] וקללות מן וי"ו ועד ה"א [שמתחלת ואם לא תשמעו לי. ומסיימת ביד משה. וקללות שבמשנה תורה פותחת והיה אם וגו' ומסיימת ואין קונה] תראו שאין הקב"ה חפץ ברעה אלא לזכותם. שהרי הברכות מא' עד ת' וזה מרמז שיבואו בכל מה שאפשר לבא. שאין דבר יוצא מכלל האותיות שמאל"ף ועד תי"ו. וגם בהיותן בסדר הזה נראה שהן הן המכוונות לה'. אמנם הקללות אותם שבת"כ הן מועטות. ואף אותם שבמשנה תורה שהן מרובות אחר שהן מוי"ו עד ה"א נראה מזה שהכוונה האלהית בלתי נרצית בקללה שבין שתי האותיות מהלך קצר מאד לא ישוער יותר קצר ממנו כמו שמאל"ף ועד תי"ו רב המרחק בתכלית מה דאפשר [והוא ע"ד מפי עליון לא תצא הרעות והטוב. ר"ל שאין רעות רבות ולא טוב אחד לבדו שופעין מלמעלה. אדרבה הטובות שופעים בעצם וברבוי. והרע בא במקרה ועל המעט]. ועוד מדהן הפוכות שאין הה' קודם הו' כסדרן נראה שכוונתו להפך הקללה לברכה כל מה דאפשר וא"כ אין להתיאש מן הרחמים. ופי' חשבתי דרכי הברכות והקללות שהם דרך החיים ודרך המות. וכששמתי אלה נוכח אלה לא נתייאשתי מן הרחמים. ואשיבה רגלי אל עדותיך אשר נזורו אחור לכאורה. ולפ"ז פי' בחקותי תלכו שע"י חקותי תלכו תמיד ותעמדו על עמדכם ולא יתנגפו רגליכם ולא תתייאשו מהטוב:

פסקה ב

הה"ד ועתה בנים שמעו לי. בעי למדרש אם בחקותי תלכו כמ"ש בת"כ מלמד שהמקום מתאוה שיהיו ישראל עמלים בתורה וכה"א לו עמי שומע לי. ור"ל דדריש ליה סמוכים לאני ה' דסוף הפרשה דלעיל. וה"ק אני ה' מצפה ומתאוה אם בחקותי תלכו. ולהכי מייתי האי קרא ועתה בנים שמעו לי:

מדבר ביעקב. ר"ל שה"ק הקב"ה לישראל עתה בנים של יעקב שמעו לי כי ידעתם אשרי דרכי ישמורו ממה שהצליח יעקב בזכותו. והתנה תנאים עם הקב"ה כדמפרש אם יהיה גו' והבטיחו הקב"ה וכן קיים. ולכן גם אתם שמעו לי. וכמו שהתניתי לאביכם וקיימתי כן אקיים לבנים:

על הכל השיבו. מייתי זה הכא. דלא תימא דכל מה שהבטיח ה' ליעקב לא היה בתנאי שמירת דרכי ה' דמתחלה קאמר ליה והנה אנכי עמך וגו' והכא קאמר ואשרי דרכי ישמורו. לה"ק דכל הבטחות אלו היו תשובת שאלתו אם יהיה אלהים עמדי כו' וכל זה על תנאי הוה דכתיב והיה ה' לי לאלהים וגו':

אשרי ילוד אשה. ר"ל יעקב אבינו. ודרש ואשרי סמוך לשמעו לי לומר שאשרי השומע כן:

א"ר חנינא אשרי ואשריכם כשנתקיימו כל התנאין הללו שהתניתי עמכם. כל זה מיותר כאן ולא גרסינן ליה אלא אחר דברי ר' אחא:

א"ר אחא אף לבניו אמר כן. פירוש כמו שאמר ה' הבטחות אלו ליעקב ג"כ אמר לבניו שנא' ועתה בנים שמעו לי שפירושו ועתה בנים של יעקב שמעו לי כי אשרי דרכי ישמורו דהיינו יעקב. שאשריו לפי ששמר דרכי וגם תזכו לכך:

אשרי ואשריכם כו'. כאן צ"ל א"ר חנינא אשרי ואשריכם כו' וכוונת ר' חנינא לומר שמה שאמר אשרי דרכי ישמורו ולא קאמר אשריכם דרכי תשמורו כמה שאמר שמעו לי לנוכח. הוא לרמוז דקרינן נמי אַשְׁרֵי כי כביכול הקב"ה אומר שאשריו כשישראל מקיימין תורתו. כי הוא מתאוה לזה. שעל ידי כן הוא רחמן כמדתו. מה שאין כן כשאינן מקיימין תורתו שיצטרך להתאכזר עליהם ומשנה מדתו. והרד"ל כתב וז"ל משום דאח"כ כתיב אשרי אדם שומע לי דרש ב' אשרי. אשרי אדם הוא אשריכם ואשרי דרכי ישמורו הוא אשרי לי עכ"ל:

כל התנאים הללו כו'. וז"ש שם שמעו מוסר הוא מצות עשה כמ"ש אם בחקותי תלכו. ואל תפרעו מל"ת כמ"ש ואת מצותי תשמרו:

שנא' אם בחקותי. נראה שירמוז ג"כ למ"ש בת"כ אם בחקותי תלכו שהמקום מתאוה שיהיו ישראל עמלים בתורה. ור"ל כמ"ש פ' קמא דע"ז אם לשון תחנונים [רד"ל]:

פסקה ג

בנוהג שבעולם כו'. סמוכות אני ה' לאם בחקותי דריש כדלעיל. והכי דריש ליה לומר אני ה' המקיים תחלה ואח"כ בחקותי תלכו:

סוף שמקיימה ע"י אחרים. כלו' בין כך ובין כך לבסוף מקיימה ע"י אחרים:

אני הוא שקיימתי מצות עמידת זקן תחלה. שהיה אברהם יושב והשכינה עומדת ומכיון דמצוה זו דאית בה ענוה טפי קיים כ"ש שאר מצות:

זקן תחלה. הה"ד אם בחקותי תלכו. ד"א אם בחקותי חקים כו' כצ"ל [רד"ל]:

פסקה ד

חוקים שבהם חקקתי כו'. הא דלא קאמר דחקות היינו מצות שאין להם טעם שהשטן משיב עליהם. י"ל דא"כ ברישא הו"ל למכתב מצותי והדר חקותי דרך לא זו אף זו:

שבהם חקקתי את השמים כו'. דייק מדלא קאמר אם בחוקים. ואמר בחקותי. לכן דרשו חוקים שחקקתי בהם כו' כי התורה היא חק וגבול ומדה שחקק וחצב בה כל

העניים [מגלה עמוקות]. שעל ידי התורה נברא העולם כדאי' ברבה ובתנחומא ריש סדר בראשית:

חוקות ירח וכוכבים. ובשמש נמי איכא חוקה מדכתיב בתריה אם ימושו החוקים האלה. דקאי אכל הנזכר:

חקקתי הים. שלא יעבור גבולו:

חקקתי את החול. שלא יכנוס החול לפנים מגבולו. אלא לעולם התפשטות הים עד גבול החול שהוחק בבריאה. ואע"פ שפעמים המים מתמעטים ויכנס החול לפנים. לא יתמיד. אלא בזמן מועט ישובו המים לגבולם הראשון:

את התהום. מים התחתונים איקרו תהום כאומר תהום אל תהום קורא וגו'. ונתן לו ה' חק שלא יעלה ויציף העולם:

חק וחג לגזירה שוה. מיותר ולא גרסינן ליה [א"א מת"כ ויפ"ת]. והרד"ל כתב וז"ל תהום חוק וחקת לג"ש כצ"ל. ופי' דילפינן האי חוק וחקת הכתובים בשמש וירח וים ותהום מן חקות הנאמר בשמים וארץ ששם כתיב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים כו' וכן בחקותי דהכא לומר שכל אלו החוקות הן בזכות חקת התורה עכ"ל:

חוקים שהם חקוקים על יצה"ר. פי' שע"י התורה נשבר היצה"ר ונדכה. ור"ל שניתנו לשמירה כלפי היצה"ר:

פסקה ה

הה"ד הוי החוקקים חקקי און כו'. קשה להם ז"ל בפסוק שהיה די שיאמר הוי החוקקים און. ע"כ משמע מזה שהכי פירושו שהיה להם חקקי טובים והם חלפו וחקקו און. וזהו שאמר שהיה להם חוקים [היינו כל התורה והמצוה בכללה] שהם חקוקים על יצה"ר פי' לבטל היצה"ר והתאוה והם חלפו ובטלום אלא חקקו חקקי און. והביא המשל לגלות תועלת התורה. ואמר משל למקום אדרימון שהוא היכל מלך מקום חשוב [אבל המעריך והמוסיף הערוך כתבו שצ"ל למקום אירימון. ופי' בלשון יוני נקרא מדבר שממה וחרב אירימי וארמון. ולפ"ז מכנה היצה"ר למקום חרב ושמם]:

משובש בגייסות. [הערוך פי' גייסות חיילות. ובספר אוהב גר כתב שהאמת שהוא לשון סורי וענינו בוזז שודד וליסטים. ורבותינו שמשו בו להורות על גדוד של בוזזים ושודדים. וכן בתרגום נחת גדודיה אשדך גייסהא. וכן גדוד בעברו איננו חיל וצבא רק מספר קטן מאנשים בווזים ושודדים עכ"ל] כי יש פחד פן יכנסו שם. כן האדם הוא היכל נכבד ויש פחד פן יכנס בו היצה"ר כו':

קוסטרינוס. פי' אנשי מערכה [מוסיף הערוך]. והמעריך כתב פי' שומרים במגדלים בלשון טורקי הרסארילי ובלע"ז קסטליאני:

פסקה ו

חוקים שמביאין את האדם כו'. דריש חוקים ענין כתיבה וחקיקה. ומפרש שהכתיבה היא שנכתב האדם לחיי העולם הבא. ולהכי מייתי מכל הכתוב לחיים דמזכיר כתיבה. דאילו לומר שהתורה מביאה לחיי עוה"ב אין צורך ראיה מכאן. שכל התורה מלאה מזה: **הסייף והספר כו' רשב"י הכבר והמקל כו'**. הנה רשב"י עשה המשל בככר שהוא מורה על רוב הטובה. והמקל שהוא העונש ועם העונש הקטן שאינו דבר ממית כדי לכלול השכר שנמשך ממנה האהבה. והעונש אשר עליו תהיה היראה. אמנם ר"א המודעי אמר שלא הוצרך הקב"ה לידעם בשכר. כי אם ביראת העונש. וגם זה מופלג וגדול כסייף לא קטן כמקל:

ויגרש את האדם גו' ואת להט החרב זה הסייף. לשמור את דרך גו' זה הספר כדמפרש: **זו דרך ארץ שקדמה לתורה כ"ו דורות**. ור"ל שהקב"ה צוה שישמרו את הדרך ארץ ואת התורה ואם לא ישמרו יכנסו לגיהנם. וזהו ואת להט החרב המתהפכת וכמו שתרגמו התרגומים:

הכבר והמקל כו' אפשר לשמור את דרך עץ החיים דריש עץ וחיים עץ זה המקל וחיים זה הככר [רד"ל]:

חרובין תאכלו גם זה מדברי ר' שמעון בן יוחאי שמפרש לשון חרובין היינו ירקות תאכלו וזהו מקל היסורים. ואע"ג דאין מקרא יוצא מידי פשוטו י"ל דמשום דחרובין קשים לגוף כחרבות כמ"ש ז"ל להכי קאמר באכילתן חרב תאכלו. ואיידי דמייתי הכא דרשב"י מייתי נמי דר' אהא דקאי אהאי קרא:

צריכין ישראל לחרובא כו'. פי' צריך היהודי לדוחק ועוני עד שאין לו מה לאכול רק חרובין אז עושה תשובה:

יאה כו' נאה ויפה העניות לבת יעקב כרצועה אדומה בראש סוס לבן. ערקא פי' רצועה. ונראה דזה מיירי כשפרנסתו בצמצום. אבל עני מדוקדק ביותר אחז"ל שמעביר על דעת המקום ועל דעת הבריות:

פסקה ז

הריני מעלה כו'. דאל"כ ועשיתם אותם למה לי בתר דקאמר ואת מצותי תשמרו אלא דהכי פי' כאילו עשיתם את דברי תורה עצמן:

כאילו עשיתם עצמכם כוונתם ז"ל לומר דמדכתיב אתם חסר וא"ו קרי ביה אתם. ועיין פי' המאמר בהקדמת קרבן אהרן על הת"כ:

נוח לו שנהפכה שליתו על פניו. כיון שלא נברא אלא להשלים הגוף במעשה. שהשכל משכיל היה מקודם שנברא [קרבן אהרן]:

ואין תשכיל האמור כאן אלא רוח הקודש. דאל"כ בתר תצליח תשכיל למה לי:

פסקה ח

נתנו מתנה לעולם. בב"ר פ"ו פירשתי ע"ש:

אף פרשת הים הגדול. שאלמלא הקב"ה שיכך את הרוחות היה הרוח בא וטובע לכל הפורש בים [רש"י בב"ר פ"ו]:

פסקה ט

ד"א ונתתי הני תיבות ד"א מיותר [א"א] שהשתא לא דריש על תיבת ונתתי. כי אם על תיבת בעתם:

בעתם ברביעית מכנוי בעתם דייקו דרשה זו. שבבחינת הגשמים אין עת קבוע להם. שכל עת וזמן כאשר יזלו העבים גשם על הארן יריקו. ואין עת קבוע להם בבחינתם. וא"כ לא היה לו לכנות העת לגשמים. אלא יאמר ונתתי גשמכם בעת וירצה בעת אשר אתם צריכים לו. ולזה דרשו בעתם דה"ה בעת אשר לא יהיה עת וזמן לד"א אלא להם לבד. והוא לומר שגם בעת אשר הזרעים נצרכים אליהם לא ירדו בעתות אשר אתם צריכים אליהם ללכת בדרכים. אלא בעת שלא יהיה אלא עתם להם לחוד. והוא ברביעית והוא מליל ד' לליל ד' שאין בני אדם הולכים בדרכים אז כדאי' בפ' ערבי פסחים אל יצא אדם יחידי לא בלילי ד' ולא בלילי שבתות מפני שאגרת בת מחלת יוצאה כו' [קרבן אהרן]:

או אינו אלא בערבי שבתות. דנוכל לומר דה"ק דהגשמים ירדו בעתם בעת אשר העולם צריכין אליהם אפי' שיהיו בערבי שבתות שהם מטרידים לאנשים ומונעים מהכנת צרכי שבת [ק"א]:

אמרו אפילו שנים כו'. כלו' זה אי אפשר לפי שהכתובים מדברים בברכה וזה היא סימן קללה שכן אמרו שאע"פ שיהיו שנים כשנות אליהו שהעולם צריכין לגשמים הרבה כמו שהיו צריכין אליהם אז ומתאוים אליהם. אם ירדו בערבי שבתות הוא סימן קללה שהוא מופת על שאינם נשלחים מההשגחה ממנו יתברך אחר שהוא מבטלם מעונג שבת. וא"כ אינו אלא בשעה שאין עיכוב וביטול כלל והוא בלילי רביעית [ק"א]:

פסקה י

בימי הורדוס שסתר בנין דעזרא ובנה אותה בנין יפה כדאי׳ במס׳ ב״ב לא היו יורדים הגשמים אלא בלילות ולמחר היה יבש מה שהיה יורד מפני שהיתה חמה מזרחת לנגב את הארץ כדי שלא יתבטלו ממלאכת הבנין. ובזה ידעו שמעשיהם לש״ש אע״פ שסתרו בנין עזרא ובנו בה בנין אחר והיה נראה לאנשים שעשה זה הורדוס כדי להתגדל [שם]:

ד״א ונתתי גשמיכם בעתם בלילי שבתות. לפי שבלילי ד׳ הן אמת שאין האנשים יוצאין יחידים. אבל הרבה בני אדם יחד אין כאן סכנת מזיקין יותר לצאת. חבל בליל שבת איכא מונע אחר מלצאת מלבד המזיקין שהוא אסור במלאכה ואין בני אדם יוצאין מבתיהם אפילו הרבה יחד. ולזה בלילי ד׳ עדיין איכא ביטול להרבה בני אדם יחד שהוא מונע אותם מלצאת. אבל בלילי שבת ליכא ביטול כלל. ולזה הדר אמר דבעתם הוא בלילי שבתות [ק"א]:

מעשה בימי שמעון כו׳. כלו׳ ואם תספק ותאמר איך יספיקו גשמים מעטים כאלו לברכת השנה. בא וראה שזה נמצא בחוש והברכה היתה רבה להודיעך שאין הגשמים סיבת הברכה אלא ברכת ה׳ היא הסיבה. ובזה היתה הברכה יוצאה מהנהוג יותר ממה שהיה מירידת הגשמים הטבעיים. ולזה צררום החכמים ושמרום למשמרת לאות לדורות הבאים שידעו מה גורמים המעשים הממשיכים השגחת האל יתברך וברכתו [ק״א]:

פסקה יא

ד״א ונתתי גשמיכם בעתם לא גשמי כו׳. דייקו זה מדה״ל לכתוב ונתתי גשמים בעתם ומדכתיב גשמיכם ע״כ באה למעט גשמי כל הארצות:

מה אני מקיים ונברכו בך כל משפחות האדמה. דמשמע שנברכו כל משפחות האדמה באמצעות ישראל ממה שיושגחו בו ותהיה הברכה לכולם:

אלא שיהיה שבע כו׳. כלו׳ שלא תהיה הברכה המגעת להם מברכת א״י. אלא שיהיה שבע תמיד באי״י ויהיה רעב בכל הארצות ויהנו מברכת ישראל במה שימצאו לקנות מהם מה שיצטרכו [ורעב לאו דוקא אלא שלא יהיה להם מה שיספיק להם) וישראל יהנו שיתעשרו [ק״א]:

דובאות כסף פי׳ שממשיכות כספם לא״י. ופי׳ וכימיך דבאך כמ״ש רש״י שם וכימים שהם טובים לך כמנין ימיך כל הימים שאתה עושה רצונו של מקום יהיו דואבך שכל הארצות דואבות כסף פי׳ דבות וזבות כסף:

דובאות כסף ומביאות לא״י. ולפ״ז האי קרא לא מיירי באשר לבדו אלא כנגד כל ישראל כמ״ש רש״י גבי ברזל ונחושת מנעליך:

עד כמה גשמים כו'. פי' עד כמה פעמים גשמים יורדים. ונפקא מינה למבעי רחמים דלמאן דאמר עד ג' צריכין למבעי רחמים אפילו שירדו ב' פעמים. שעדיין אין סיפק בהן. א"נ למסבר קראי כדאמרינן בעלמא:

פסקה יב

עד כמה גשמים כו'. מייתי לה הכא למדרש גשמיכם הצריכות לכם לבד דהיינו ב' למר וג' למר לא פחות ולא יותר. שרבוי הגשמים צער. דיומא דמטרא קשה כיומא דדינא:

יורה ומלקוש וכתיב בתריה ואספת את דגנך [רד"ל]:

וגשמים באמצע דרש מטר ארצכם הוא לבד יורה ומלקוש [רד"ל]. דיורה ומלקוש היינו תחלת זמן הגשמים וסופן. ולעולם איכא גשמים באמצע:

ברי' ינאי אמר חמשה הה"ד כי לשלג כו'. כצ"ל [רד"ל]:

ואלין חמישתא כלו' אלו ה' רמוזים בלשון מטר ארצכם בעתו. ולבד זה יורה ומלקוש. הרי ז'. וקרא דיורה ומלקוש לא נקט אלא תחלתן וסופן כדכתבתי לעיל:

עבר הוינא כו' הייתי עובר לפני בית הכנסת ושמעתי קולו כו':

אחד לעשרה שבמקום שהיה ראוי לעשות אחד עושה עשרה. ומה שלא פירש תעשרנה לשון עושר. דתעשירנה מבעי ליה. ובשה"ש רבה פסוק אני לדודי ועלי תשוקתו הגירסא אם זכיתם תעשרנה. ואם לאו תעשרנה שתעשה לכם אחד מעשרה:

פעמים שעושה בזכות איש אחד כו'. מייתי ליה הכא למדרש קרא דידן בהכי דגשמיכם אתא לומר לכל אחד ואחד מכם. ומדכתיב ונתנה הארן יבולה ולא קאמר יבוליה משמע אפילו מין אחד. ומדכתיב ועץ השדה ולא קאמר ועץ הארץ כדכתיב בקללות משמע אפילו שדה אחת:

בזכות עשב אחד כלו' שצריך אתה בעולם להעשב ההוא לאיזה איש להחיותו בזה לרפואה וכדומה. והנזה"ק כתב שהכוונה שלפעמים יש עשב אחד שכלול בו אור ניצוץ קדוש מאד יותר מבזולתו. ובהגיע עת הניצוץ קדוש לצאת חוצה כדי בחינתו. הגשמים יורדים בזכות אותו אור הקדוש הכלול בו באותו עשב להוציאו מכח אל הפועל ע"י הגשמים עכ"ל:

בזכות שדה אחת פי' בעבור שדה שהוציאו ממנו מעשרותיו כראוי:

דבר שאי אפשר כו'. דבגשמים מיירי דהוא דבר שאי אפשר לומר עליו די. שאף שירדו עתה כדי ספוקן עוד צריכות אחר זמן. ולכן אי אפשר לומר עליהם די סתם. ואפי' על שעת רבויין אין לומר די כדאמר בפ"ג דתעניות דאי אפשר להתפלל על הגשמים שילכו להם. אבל בשאר ברכות אפשר שיאמר אדם די לי בזה כמשה"כ רש ועושר אל תתן לי.

ולאה אמרה די לי בנים כדאי' בפרק הרואה. ולפ"ז פי' בלי די עד שיעור מרובה שתרצו שלא יתברכו עוד ולא תוכלו לומר די:

לפי שבעוה"ז כו' לסימא במילתא דנחמתא כדרך המדרש:

הקב"ה עושה אותן ברכה כו'. שירדו בשעה שאין מצירין לעולם כמ"ש בעתו וכמ"ש לעיל בלילי ד' [רד"ל]:

פרק לו

פסקה א

הה"ד לפנים הארץ יסדת כו'. משום דק"ל למה נזכרו האבות כאן שלא כסדר זכירתן בכל מקום. בעי לתרוצי משום דשקולין הם כדמסיק. מייתי האי קרא דמקדים ארץ לשמים שלא כדרך הכתוב בכמה מקומות. ובעי למימר דהיינו משום דשקולין הם זה כזה כדלקמן. ואגב אורחיה מייתי פלוגתא דרבוותא בסדר בריאתן דמר דייק מהכא ומר מהכא. כדי לאתויי דעתיה דרשב"י דכאחת נבראו וטעם חלוף הכתובים בסדרם משום דשקולין הם זה כזה. וע' בב"ר פ"א ששם פירשתי כל הסימן הזה:

אפיפירון. כסא קטן כשיושבין מלכין בקתדרא מניחין אותו כורסי קטן תחת רגליהם:

מסלקין אותו. דוחין דברי ב"ש:

איך נחלקו אבות העולם. ב"ש וב"ה. קראן אבות העולם משום שבתחילת הבריאה אמר הקב"ה נעשה אדם בצלמנו. תיבת נעש"ה נמלך עם שמאי הילל שהם כלל כל נשמות הצדיקים והן הן ממש אבות העולם שמאי משמאל המרכבה. הלל מימין המרכבה [מגלה עמוקות אופן ע"ד]:

כאלפס וכסוייה. שהאומן עושה אותן בבת אחת:

אם כדעת אבא. ניחא מה שפעמים מקדים זה לזה להגיד ששניהם שקולין כאחד ושניהם כאחד נבראו:

הוא אהרן ומשה מלמד ששניהם שקולים. והא דהודיע זה כאן אצל הוצאת ישראל ממצרים ששניהם שקולים כדכתיב הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל ממצרים. הוא להודיע שזכות ופעולת שניהם שוים בהוצאה וגאולה זו [במ"ח]:

פסקה ב

הה"ד גפן ממצרים תסיע. משום דק"ל סדר זכירת האבות בכאן שלא כסדר זכירתן בכל מקום כדלעיל. בעי לתרוצי דכיון דחדוש הוא שיהא החיים נשענים בזכות המתים. להכי הכא דמיירי בעמידת החיים בזכות האבות המתים. נקט המתים תחלה באחרונה דהוי

רבותא טפי דלא מבעי המתים בזמן קרוב אלא אפילו המתים מזמן רחוק ישענו ישראל בהם. ולהכי מייתי האי דישראל נמשלו לגפן וחד מטעמיה מה גפן נשענת ע"ג עצים יבשים כו' כדלקמן. ואגב אורחיה מייתי נמי כולהו טעמי:

טרשים. אבנים:

בולשין. מחפשין:

מה הגפן הזו כל מה שאתה מפנה מפניה. כצ"ל וכן הוא בילקוט. ופי' שמלבד מה שמפנין האבנים ממקום נטיעתה ממש אלא גם מפנים גם שאר העצים וזרעים שהם מזיקים לה שהם יונקים מן הארץ ותכחיש כח הגפן [יפ"ת]:

ישראל פנית לפניהם. ר"ל ז"ש [שם] פנית לפניה [רד"ל]:

כל מלך. היינו אותם שהיו בח"ל סמוך לא"י גם הם השמידם ה' שלא יהיו צוררים לישראל:

ושולטת בכל אילנות. לפי שעושין לה משענת מכל מיני אילנות [י"מ]:

ומכבש כמה אילנות. זהו מה שאמר למעלה ושולטת בכל מיני אילנות. אלא דלעיל איירי בגוף הגפן והכא אפילו בשרביט אחד ממנה. גם אפשר שכבוש האילנות הוא שמסתבך שרביט הגפן באילנות וקושר אותם:

מכסים על האשכולות. שלא יכם שרב ושמש ורוחות כך ע"ה חורשים וזורעים וקוצרים מה שת"ח אוכלים:

הגדול מחבירו נראה כאילו היא נמוכה. פי' מתוך גודלה ואורך האשכול מגעת עד סמוך לארץ נראה שהיא נמוכה הגם שהעוקץ הוא למעלה אבל גודלה מגעת עד לארץ [י"מ]:

וגדול מחבירו בתורה נראה נמוך מחבירו. שאין ד"ת מתקיימין במי שמגביה דעתו עליו. וכל מי שגדול בתורה עניו ביותר כמו ששנינו ומלבשתו ענוה. ולפיכך זה משה רבינו ע"ה היה ראוי שתנתן התורה על ידו לפי שהיה עניו מכל האדם:

ג' ברכות. דאענבים מברך בורא פרי העץ. ואיין בורא פרי הגפן. ואבוסר בורא פרי האדמה. אבל מה שמברכין על החומץ ועליו ולולבין שהכל לא חשיב משום דלא נטעי גפן אדעתייהו. והרד"ל כתב וז"ל ואפשר ר"ל ברכה מעין ג' לאחריה או ג' ברכות ממש לר' גמליאל לדעת התוספות בברכות עכ"ל:

יש בה צמוקים וכן יין וחומץ. וכדאי' באגדת שמואל:

יש בה יין ויש בה חומץ זה טעון ברכה וזה טעון ברכה. עמ"כ [שפי' כששותה החומץ לרפואה טעון ברכה] ואפשר לפרש כשהחמיץ יינו אומר ברוך דיין האמת וכששותה שינוי יין לטוב אומר ברוך הטוב והמטיב [רד"ל]:

מה הגפן הזו כל מי שאוכל ממנה ושותה מיינה פניו מאירות וכל מי שאינו שותה ממנו שניו קהות. כך חכמת האדם תאיר פניו בשעה שהוא נשאל ומשיב. ועוז פניו ישונה בשעה שהוא נשאל ואינו משיב. מה הגפן הזו כל שהוא אוכל ממנה בוסר שיניו קהות עליו כך ישראל כל מי שבא ומזדווג להם סוף שנוטל את שלו מתחת ידיהם פרעה וסיסרא באו להזדווג להם סוף שנטלו את שלהם ל"א מלכים עשו מלחמה עם ישראל וכולם נפלו. כצ"ל יפ"ת:

מה גפן זו עולה על כל מסע ומסע כך ישראל סוף עולין על כל מלכות. כצ"ל ופי' דעולה על כל מסע ומסע ר"ל שחוזרין ושותלין אותם במקום אחר כדאי' בש"ר פ' מ"ד ובכל מסע שחוזרין ושותלין אותה עולה לשבח. וכן ישראל ע"י גלותן מזו לזו זוכים לעלות [יפ"ת]:

השומר שלה עומד למעלה. שע"י שהיא נמוכה נמצאת סוכת השומר גבוהה ממנה. אבל שאר אילנות שהם גבוהים אין השומר למעלה מהם:

על גבי עצים יבשים. עיין ש"ר פ' מ"ד:

פסקה ג

הה"ד יד ליד לא ינקה רע. משום דק"ל למה הוזכרו האבות בסדר זה כדלעיל ובעי למימר דמשום דזכות יעקב עדיף טפי לזרעו מפני שהוא היה יותר מחוסר הנאות בעוה"ז שבכל ימיו לא שלו ולא שקט. משא"כ יצחק שבא למדריגה שכרת ברית עם מלך פלשתים. וכן אברהם. ולהכי נקט ברישא זכות יעקב והדר יצחק ואברהם דהוי רבותא טפי שאף שנהגו בעוה"ז מ"מ נשמר זכותם לזרעם. ולהכי מייתי האי קרא דדריש ביה שראוי להניח זכות המצוה לבנים כמו שעשו האבות כדבסמוך. והואיל ומייתי קרא דריש נמי הכא סיפא דהיינו וזרע צדיקים נמלט. ולהכי מייתי הא דבר קפרא עד א"ר סימון. והקדים דרשת סיפיה דקרא לדרשת רישיה. משום דרישיה שייך לוזכרתי את בריתי יעקב דקאי עליה. ודרך המדרש למנקט מה דשייך דקרא קאי עליה בסיפא:

אחז וכל מלכי ישראל הרשעים. בר קפרא תנא הוא ופליג אסתם מתני' דפרק חלק דלא מני אלא ג' מלכים דהינו ירבעם אחאב ומנשה:

כל מלכיהם נפלו. היינו בעוה"ב. משום ואין קורא בהם אלי. שנפלו מאמונתם עד כי אין קורא בהם אלי כי נשחתה נפשם לגמרי:

באיפטיא. בחשבון [ערוך]. ור"ל קושיא הוא. והא הרי הוא נמנה בחשבון של מלכים הצדיקים. ומשני מפני שהיה לו בושת פנים. או על ידי שנתייסר בבנו. או בזכות אביו. זכה להמנות בחשבון המלכים. ומ"מ לא יזכה לעוה"ב:

שאין שכינה שורה במקום טומאה. ולכן לא יצא הנביא שם פן תבא שכינה לשרות עליו ותמנע מפני המקום:

שדה כובס. ושדה כובס הוא מקום טומאה שמכבסים שם בגדים טמאים והבגדים המטונפים. ואע"פ שיציאה זו לקראתו לא היתה לקנתרו אלא לבשרו שאל ירך לבבו ממלך ארם ומלך ישראל. מ"מ לפי שכשהיה רואה את הנביא בא היה חושב שבא לקנתרו והיה בורח שם. הוצרך לצאת אליו שם:

אל תהי קורא כובס. מדה"ל למימר כבוס שהיה ראוי לקראות השדה ע"ש המלאכה ולא ע"ש הפועל דרשו כן:

אלא כובש שהיה כובש פניו ובורח ממנו. הא כיצד בשעה שהנביא בא לקנתרו היה בורח למקום טומאה וכובש את פניו במקום טומאה. כן הוא בירושלמי. ולפ"ז כובש פניו דקאמר לאו היינו שמשפיל וכובש פניו למטה כדרך המתביישים כדמשמע בתלמודא דידן. אלא הבריחו למקום טומאה היינו כובש הפנים שפי' שמסתיר פניו מהנביא בברחו במקום שלא יראהו:

בבנו הבכור. ואע"ג דהקובר את בניו מוחלין לו על כל עונותיו כדאי' בפ"ק דברכות. י"ל אחרי זאת שב על קיאו ככתוב בד"ה. ולכן נטרד מעוה"ב. ולא הועיל לו צער בנו רק לימנות בחשבון המלכים הצדיקים:

ר' הושעיה רבה אמר כו'. בירושלמי ה"ג ר' הושעיה רבה אמר מפני שהיה אביו צדיק ומנשה לא היה אביו צדיק. מנשה אביו צדיק ובנו רשע הוא. וחזקיהו אביו רשע ובנו רשע. הוא שחזקיהו אומר הנה לשלום מר לי מר. מר לי מלפני מאחז. מר לי מאחרי ממנשה. אחז אביו צדיק ובנו צדיק הה"ד יד ליד לא ינקה רע וזרע צדיקים נמלט. וזרע צדיק אין כתיב כאן אלא וזרע צדיקים זרע שהוא מוטל בין ב' צדיקים נמלט. וה"פ כיון דאחז נמנה באפטיא של מלכים מפני כבוד אביו ה"ל למימני מנשה בהדייהו שהרי גם בימיו נתנבא ישעיהו. ומשני דלא דמי דמנשה אע"ג דאביו צדיק בנו רשע הוה דהיינו אמון. אבל אחז היה אביו צדיק ובנו צדיק הפך חזקיהו שהיה אביו ובנו רשעים. ולכן זכה אחז לימנות באפטיא של מלכים:

זרע שמושחל מבין שני צדיקים נמלט. ר"ל קצת רשעים נמלטים מן גיהנם ע"י שהם נמשכים מבין שני צדיקים. ומ"מ לא אהני לאחז על שהרבה אשמה. אלא אהני ליה קצת שימנה באפטיא של מלכים. וזהו כבוד גדול שזכה יותר ממנשה שהיה בנו רשע:

רשע הוא. דרש רע כאילו כתיב רשע כד"א אוי לרשע רע:

הא סקא כו'. פי' כזה שאומר הרי לך השק והסלעים והסאה קום ומדוד לך כמו שתרצה כי אינך חסר כלום. וזהו מיד ליד שרוצה ליטול שכרו תיכף ומיד כקונה דבר ונותן מעות מידו ליד המוכר ומקבל דבר הנקנה לידו כאינש דאמר הא סקא כו'. לא ינקה רע רשע הוא שאינו מניח לבניו כלום. וע' בש"ר פ' מ"ד:

קום טול. זהו שבוש וצ"ל קום כל פי' מדוד. כמו וכל בשליש עפר הארץ [מערין]:

פסקה ד

הה"ד ועתה כה אמר כו'. משום דק"ל למה נזכרו האבות אחורנית. וקאמר לרמוז דזכות יעקב עדיף מכולהו שבזכותו נברא העולם:

אמר הקב"ה לעולמו. אע"ג דקרא בהדיא בישראל קמיירי דכתיב אל תירא וגו'. ה"ק לישראל כה אמר ה' לעולם בוראך הוא יעקב. ומכיון דהוא חביב שבשבילו נברא העולם אל תירא כי זכות יעקב תעמוד לבניו. והוזקק לפרש כן דכיון דבהדייהו קמשתעי לא היה צריך לומר יעקב וישראל אלא כה אמר ה' בוראך ויצרך כדכתיב בוראך ויצרך מבטן:

יעקב בוראך. וזהו שנא' אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו ר"ל שהיה שברו שה' יהיה אלהיו כלו' שייחד שמו עליו ויהיה נקרא אלהי יעקב. עושה שמים וארץ ר"ל שיעקב עשה וברא שמים וארץ כמו שאמר כאן יעקב בוראך:

יעקב בוראך וישראל יוצרך. כצ"ל וכן הוא בילקוט. ויראה שהבריאה על תחילת ההויה יש מאין והיצירה על יציאת כל דבר בשלימותו כדאי' בב"ר פ' י"ב שכל אחד הופיע בזמנו:

אשר עשיתי עמך. דריש כעין ג"ש והיקש. דכתיב גבי יעקב והנה אנכי עמך וגו' עד אשר אם עשיתי:

ביעקב. בזכות יעקב:

הה"ד כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם. הוכרחו לדרש זה משום דהיה ראוי להיות הפסוק מסורס כן. ה' אשר פדה את אברהם אמר אל בית יעקב. ומדהפך הסדר לכן דרש שיעקב פדה את אברהם כו'. והענין הוא כי כשנגמר דינו של אברהם לישרף היה הדין נותן שישרף כיון שעתיד לצאת מיוצאי חלציו ישמעאל ועשו. אך שצפה הקב"ה שעתיד לצאת ממנו יעקב שמטתו שלימה שגם כל יוצאי חלציו כולם צדיקים לכך נפדה מן השריפה. שאם ח"ו היה איזה פיסול ביעקב או בזרעו היה נשרף. נמצא הצלת אברהם מן האש בזכות ביתו של יעקב ובניו להיותו שלם. וזהו שדייק בעל המאמר וקאמר הה"ד כה אמר ה' אל בית יעקב וגו' שס"ל שבית יעקב היה לו יד ושם בפדיית אברהם כאמור [כלי פז]. וע' מ"ש בב"ר פ' ס"ג:

פסקה ה

לומר אם אין מעשה ביעקב כו'. ובת"כ אי' לומר אם אין מעשה אברהם כדי מעשה יצחק. ואם אין מעשה יצחק כדי מעשה יעקב. כדי לכל אחד ואחד שיתלה העולם בגינו ע"כ. ופי' הקרבן אהרן וז"ל אילו אמרם כסדרן לא היה מזכיר יצחק עד שקדם לו אברהם. ולא היה אומר ליעקב עד שקדם אברהם ויצחק. ולזה הייתי אומר שיצחק צריך לאברהם ויעקב צריך ליצחק ולאברהם. לזה אמר אחורנית והתחיל ביעקב לומר שמיעקב לבדו יספיק אף אילו לא היה אלא הוא. וגם יצחק לבדו בלא אברהם יספיק. וא"כ באומרו אותו אחורנית הפרידם כל אחד לעצמו. וכפי סדר זה אין לומר שיצחק צריך ליעקב ואברהם צריך ליצחק וליעקב. שיצחק קדם בלא יעקב ואברהם קדם לשניהם. ואין לומר זה מבנים לאבות עכ"ל. אבל הגירסא שלנו קשה להולמה שהרי האבות היו מוסיפים זה על זה במעלה כמ"ש בתנחומא גבי והנה ה' נצב עליו ע"ש ובב"ר פ' ע"ז קראו ליעקב בחיר שבאבות. וי"ל דה"פ שאפי' לא היה יעקב כל כך גדול וכדי. כדי מעשה יצחק. ואם לא היה יצחק כ"כ גדול היה כדי זכותו של אברהם לבד. ומכ"ש שיצחק היה גדול מאברהם ויעקב גדול משניהם:

שהיה בן של יסורים. שנא' ותכהינה עיניו והיה כלוא בבית והיסורים היו ממרקים אותו עד שנחשב כאחד מצבא המרום ולא צריך לכתוב בו זכירה:

כאילו צבור ע"ג המזבח. ולא יאמר זכירה על דבר הנראה תמיד:

ולא נאמר ביעקב אף. זהו טעם אחר ג"כ למה אמרם אחורנית. וזה שהיה בשביל שלא יצטרך לומר אף ביעקב. ועל זה אמר ולמה זכרם בזה הסדר שאמר אף באברהם ויצחק ולא אמרם כסדרן ויאמר אף ביעקב. ודוק בזה שאמרנו. שאלולי זה יקשה דאיך יאמר אף ביעקב ובו התחיל ולא יאמר אף בהתחלה [קרבן אהרן]. וע' בענף:

שהיתה מטתו שלימה. שמלת אף תורה פסול מה. כאומר ואף זה אעפ"י שהיה טעם לשלא אזכור. ועל זה לא יאמר אלא מי שיש לו שום טעם פיסול שנמצא בזרעו. אבל לא על יעקב שאין טעם לשלא יזכר שהיתה מטתו שלימה:

הה"ד כלנו בני איש אחד נחנו. נראה דכלך יפה רעיתי גרסינן דדרשינן ביה בחזית שיעקב מטתו שלימה. דאי מהאי קרא מה ראיה דאינהו הוא דמשתבחי לומר כנים אנחנו [יפ"ת]:

אין אתים אלא אמהות. שמלת את מורה על המחובר וטפל לאחר והאמהות הם מחוברות לאבות:

מזכיר הארץ עמהם. שהארץ גדלתם שדירת א"י עוזרת אל השלימות ואל רוה"ק לזה הזכירה עמהם:

פסקה ו

עד מתי זכות אבות קיימת. הא דמייתי לזה הכא הוא משום דקשה ליה בתר וזכרתי את בריתי וגו' והארץ תעזב מהם. להכי קאמר דהא בזמן ההוא תמה זכות אבות ולכן לא מהני בזמן הזה זכות אבות רק להצלה פורתא. אבל לא לעשות נס או הצלה שלימה בזכותם לבד. שלהצלה שלימה או לנס תמה זכות אבות. אלא א"כ ע"י בקשת רחמים:

עד עתה זכות אבות קיימת. דכתיב ויפן אליהם למען בריתו את אברהם וגו' ולא השליכם מעל פניו עד עתה. ועד עתה משמע דמכאן ואילך השליכם ולא פנה אל ברית אבותם. ולמ"ד מימי אליהו תמה זכות אבות. לא קאי עד עתה אזכות אבות אלא אהשלכתו מעל פניו. ומה שזוכרה זכות אבות בימי יהואחז. תירץ רש"י דע"י רחמים הוזכרה זכות אבות להושיע:

הה"ד ויהי כעלות המנחה וגו' ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע וגו'. ופרש"י היום יודע שאתה זוכר ברית אברהם יצחק וישראל. ומדאמר היום יודע ותו לא מכל דתמה. ושאר אמוראי מצו מפרש היום יודע לענין הנס שימהר לעשותו ביום ההוא ולא יאחר להם ליום אחר:

ואין איש אלא אברהם. דאל"כ פשיטא שאין מידו מציל. אע"כ ע"י זכות קאמר. היינו שכבר תמה זכות אבות. ולמ"ד דמימי אברהם או יהואחז תמה זכות אבות. יש לומר דאיש לא יצילנה מידי היינו זכות איזה צדיק שבדור. שלכובד פשעם לא יגן בעדם זכותו:

כד"א למרבה. סיפא דקרא מעתה ועד עולם קנאת י"י צבאות תעשה זאת. משמע מעתה קנאת ה' צבאות תעשה זאת ולא זכות אבות. ולמ"ד דמעיקרא תמה זכות אבות יפרש דמעתה ועד עולם דבק עם להכין אותה ולסעדה. וקנאת ה' צבאות לא איצטריך למעוטי זכות אבות:

אם ראית כו'. משום דהא סייעתא למ"ד תמה זכות אבות. דלא כר' אחא דקאמר לעולם זכות אבות קיימת מייתי לה הכא:

לך והטפל בג"ח. פי' לבקש מהקב"ה שיעשה למען חסדו. א"נ להתעסק בג"ח. ופי' וחסדי מאתך וגו' החסד שצויתי לעשות:

הרים אלו אבות. וע"ד כי מראש צורים אראנו וגו'. וכן מדלג על ההרים וגו':

ולעולם מזכירין אותה וכה"א כי אל רחום כו'. כצ"ל [יפ"ת]:

ולא ישכח את ברית אבותיך. ולמ"ד תמה זכות אבות יש לומר לפי מה שכתבתי בריש סי' זה דלעולם זכות אבות מועילה קצת. או ע"י בקשת רחמים. א"כ יש לפרש האי קרא בהכי. עי"ל דלמ"ד תמה זכות אבות מפרשינן ברית אבות על הברית שכרת עם ישראל ביציאת מצרים ובמדבר. וע' בתוס' בשבת דף נ"ד:

פרק לז

פסקה א

הה"ד טוב אשר לא תדור כו'. יתורא דנדר בעי למדרש. דהוה סגי דלכתוב כי יפליא בערכך. ובעי למימר דאתא למימר דנדר מאבד נפשות כדרב הונא וכר"ש בר"י דלקמן ואגב מייתי נמי דר' מאיר ור' יהודה דאפי' לידור ולשלם אית דאמר שאינו הגון. ומייתי נמי אגב דמשהה נדרו בא לידי ע"ז וג"ע וש"ד. והדר מייתי דרשב"י דאמר דנדר אתא לאקושי ערכין לנדרים מה נדריך בבל תאחר אף ערכין:

וטוב הנודר ומשלם. כלומר וטוב מזה הנודר ומשלם. והכי מפרש קרא טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם. אבל משתדור ותשלם לא. שהוא טוב מכולם [רש"י]:

וטוב משניהם מי שאינו נודר כל עיקר. פירש"י לעיל מיניה כתיב את אשר תדור שלם. ואפ"ה טוב אשר לא תדור. שמא תדור ולא תשלם. הכי מפרש לה:

וטוב משניהם. פרש"י טוב מנודר ואינו משלם ומנודר ומשלם. שאינו נודר כל עיקר. שהרגיל בנדרים בא לידי לא יחל דברו:

לעזרה ומקדישה. לאו בעזרה ממש שאסור להביא חולין בעזרה. אלא ר"ל בפתח העזרה [ר"ן בפ"ק דנדרים]:

וכי תחדל לנדור כו'. ר"ל וכד"א וכי תחדל לנדור כו'. ולראיה מייתי לה דטוב שאינו נודר כל עיקר. מדכתיב וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא. משמע הא תדור יהיה בך חטא:

ומת בים. וצ"ל שזה היה בזמן שלא היה רוח סערה ולא נסתכן אלא זה. דאל"כ מנלן שבחטאו היה. גם צ"ל שהיה מוחזק שאין לו חטא אחר. דאל"כ מנ"ל דהא גרמה ליה:

סוף שבא לידי ע"ז כו'. אי אפשר לומר שזה על צד העונש שיכשילוהו באלה מפני שחטא ששהה את נדרו. כי חלילה לאל מרשע שמפני שאדם יחטא יזמינו לו שיחטא עוד. אלא הכוונה דמשום דה' רגלי חסידיו ישמור מן החטא ואפי' בני ביתו ישמור. קאמר דמשהה את נדרו לא ישמרוהו מן השמים וסוף בא אפי' לידי עבירות חמורות כאלו. כיון שיצא מן כלל רגלי חסידיו:

הסירו את אלהי הנכר. ואע"ג דלאו ע"ז ממש הוא. כיון דהיה בידם כלים של ע"ז הו"ל ליתא דע"ז:

ותצא דינה. אע"פ שאנוסה היתה. שכיון דע"י שהיתה יציאנית קרה לה. נחשב לה כליתא דג"ע:

ויהי ביום השלישי כו'. אע"פ שמן הדין הותר הם הריגתם. מ"מ כיון שנמולו ליתא דש"ד הוא:

וישמע את דברי בני לבן. אע"ג דיעקב לא סיפר לשון הרע. מ"מ ליתא דלה"ר הוא מה שקבל לה"ר. דמסתמא לא אמרו בני לבן זה לפניו אלא לפני אחרים והגידו ליעקב ויעקב קבל דבריהם:

הה"ד ואני בבואי מפדן כו'. מדקאמר מתה עלי דריש שמתה בשבילו. ופליג אהא דאמרו בב"ר פ' ע"ד דמקללת אשר תמצא את אלהיך לא יחיה מתה רחל. וכן פליג על הא דדרשו ממתה עלי רחל בריש רות רבה ובסנהדרין פ' כ"ג אין אשה מתה אלא לבעלה:

שנא' נדרו ושלמו. והא דאמר בפ' ד' דנדרים הנודר כאילו בנה במה והמקיימו כאילו הקריב עליו קרבן. אתיא כמ"ד טוב משניהם שאינו נודר כל עיקר:

אין מיתה בלא חטא. פי' חטא הוא שוגג. ואין יסורים בלא עון. הוא מזיד. וע' מ"ש בענף:

כשם שבנדרים בל יחל. אם עברו עליו ג' רגלים ולא שלם:

לפיכך משה מזהיר ואומר איש כי יפליא כו'. פי' היינו דאצטריך למכתב נדר להיקשא. כדכתיבנא לעיל:

פסקה ב

הה"ד כי פעל אדם ישלם לו כו'. בעי למדרש איש כי יפליא כדדריש בתורת כהנים איש להוציא את הקטן. יכול שאני מוציא את הקטן שיש לו הפלאה [שיודע להפלות ולפרש לשם מי נדר ולשם מי הקדיש והוא כשהוא בן י"ב שנה ויום אחד] ת"ל כי יפליא [וה"ק קרא איש הוא לענין ערכין כאשר יפליא כשיודע להפלות] ולהכי מייתי קרא כי פעל כו' דדרשינן מיניה לקמן שבשכר שישב משה בסבלות בני ישראל בין גדול לקטן כו' זכה ליישב נדריהם בין גדול לקטן וכו'. ומכיון דמייתי קרא דריש לה ברישא בעובדא דההוא גבר דהוי ליה תרי בנין כו':

מצוח. צדקה:

ואפקנתהון והוציאוהו לצדקה:

פולסין. שקלים [ערוך]. והא"א גרס פולרין:

פוק זבין. צא וקנה:

אמרי. גבאי צדקה הרי בא בעל הצדקה ואמרו ליה תן חלקך בזאת המצוה שאנו קונין קולב פי' תכשיט ליתומה אחת. לקח אותם עשרה שקלים שנתנה לו אשתו ונתנה להם. והמעריך הביא הגירסא חד קולא. ומפרש קולא כמו גולא. ופי' לבוש. וכתב עוד שבספר כתיבת יד גריס קולר והוא תכשיט לצואר ונקרא קטלא עכ"ל. ובערוך ע' קלב גרס קלב ופירושו כתונת. ואית דגרסי חד כילה לחדא יתומא:

חמא תמן כו'. ראה שם מאלו האתרוגים שהתינוקות משליכין ביום הושענא רבה:

שומטין כו'. ואין בו משום גזל מאחר שעושין כן משום שמחה:

נסב כו'. לקח מהם ומלא מהם שקו:

ארעת כו'. נזדמן השעה ויקר מקרה ונמצא המלך חושש וחלה במעיו. ואמרו לו בחלום רפואתך שתאכל מן אלו אתרוגים שהיהודים מתפללים עמהם ביום הושענא רבה ואתה תהיה נתרפא:

פשפשין כו' חפשו באותה שעה לכל הספינות ולכל העיירות ולא מצאו מהם מאותן האתרוגים:

אזלון כו'. הלכו ומצאו לאותו איש יושב על השק. ואמרו לו יש אצלך שום דבר למכור. ואמר להם איש עני אני ואין אצלי כלום למכור. חפשו בשקו ומצאו מאלו האתרוגים:

מן הן. מאין הם:

אטעונין כו'. נשאו השק והעלוהו לפני המלך ואכל מהם המלך ונתרפא. פינוהו השק ומלאוהו בדינרין:

שאיל לך עוד כו' בקש ממני עוד בקשה ואני אעשה. אמר ליה מבקש אני שיחזירו לי נכסי שמכרתי ואני אחזיר להם הדמים. ויצאו כל העם לקראתי. וכתב היפ"ת צריך לומר דהיינו נכסין שלקחו ממנו באלמות. דאי קרקעות שמכר בדעתו איך יבקש שיחזירם לו בע"כ:

עבדין ליה כן כו'. עשו לו כן. כיון שהגיע לאותו מדינה שהוא דר בו יצא הכרוז לפניו שיצאו כל העם לקראתו. ויצאו גם אחיו ובניו לקראתו. משהיו עוברים הנהר נתן עליהם שבולת הנהר ושטף אותם:

ואשתכר. פי' והוא היה נשכר שנכנס לביתו וירש כל עשרו של אחיו. ואולי צ"ל ואשתכח כלו' ונמצא הוא נכנס וירש כל נכסי אחיו:

וישב להם כו'. היה מיישב ומסדר המשאות:

נדריהם בין איש לאשה. שאין ערך הזכר והנקבה שוים. וכן בין גדול לקטן שאין ערך בן חדש ובן ה' שנים ובן עשרים שוין. וכן בין בחור לזקן שאין ערך בן עשרים ובן שלשים ובן יותר מששים שוין:

פסקה ג

ראה ככר אחד כו'. בפ' הדר גרסינן מצא גלוסקין בדרך. א"ל אלעאי טול גלוסקין מן הדרך. מצא גוי אחד א"ל מבגאי כו':

ברכת כו'. נתת לו ברכת שלום שלפיכך מכיר אותך. ובפרק הנזכר גרסינן כלום הכירך:

נטפל. נתקרב אצל הגוי [רש"י]:

מותר לאחר הפסח בהנאה. וה"ה לאכילה למי שאינו נזהר מפת של נכרי. ודייק זה מדנתנו רבן גמליאל הככר להנכרי דאיכא טובת הנאה להנכרי [רש"י]:

מפני כשפים. שמא נעשה בו כישוף למי שיקחנו. ודוקא בשלמין. אבל בפתיתין לעולם אין מעבירין דליכא למיחש בהו לכשפים [גמרא]:

משער את כו'. אם תוכל לשער ששתינו כמו רביעית יין ממקום איטליקי שיין זה משכר ברביעית:

כי רביעית יין משכרת. פי' רביעית יין האיטליקי:

אין מורין שתוי יין. דטעם דלא הפר עד שיפיג יינו משום דדמי להוראה שיהיה צריך לבקש לו פתח כדלקמן:

שאין מפירין נדרים לא שתוי יין. אע"ג דבכלל מה שאמר אין מורים שתויי יין איתא כדכתבתי. הוא כדי לכלול כל מיני דנדרים כחדא:

שידקר בחרב. בפ' הדר פרש"י ראוי לדוקרו דלמא לא מקיים ליה. והיינו פתח דקאמר ליה אילו היית יודע שאסור לנדור וחייב מיתה אתה עליו כלום היית נודר. ואמר לו היאך לא. וע' בירושלמי דנדרים פ' ר' אליעזר. ואנן לא קיי"ל הכי כדאמר בפ"ד דנדרים דלא פתחינן בהא דמתוך פחד יאמר דאדעתא דהא לא נדר אע"ג דמשקר:

ואמר להם איש כי יפליא. דקשה דכי יפליא מיותר הכא. אע"כ פירושו כתרגומו ארי יפריש. ור"ל שמפרש לפני החכם ואומר כן נדרתי ולדעת כן נדרתי אבל לדעת כן לא נדרתי ומתוך כך הוא בא לידי היתר. ולהכי בתר דמייתי הא דר"ג שהוצרך לישוב הדעת לחשב איזה פתח ימצא לו. קאמר דהיינו איש כי יפליא דבעי שיברר להיתר אם נדר לדעת כן:

פסקה ד

ד' פתחו בנדרים כו'. מפרש איש כי יפליא שיברר דבריו דנדרו ולא יוציא מפיו דבריו סתומים כאילו הד' ששאלו שלא כהוגן במה שסתמו ולא פירשו כהוגן ליזהר שלא יכשלו במעניהם:

שנא' והיה הנערה כו'. ר"ל דכתיב ובנות אנשי העיר יוצאות והיה הנערה משמע הנערה היוצאת תחלה מן העיר ויאמר לה השקני. לה היה מנחש:

אילו יצתה שפחה כו'. והא דלא קאמר אילו יצתה חגרית או סומא כדאמרו בגמרא. אפשר שס"ל לבעל המאמר שאם יראה שהיא חגרית או סומא לא יאמר לה הטי נא כדך וכו':

אילו הרגו גוי או ממזר כו'. ר"ל כיון שסתם שאול דבריו והיה האיש אשר יכנו וגו' ולא פירש האיש הכשר אשר יכנו. א"כ יכנו איש שאינו כשר ויהיה צריך ליתן לו בתו. שלא יאה למלך כזביות ולהדר מדבוריה. וביותר בדבר שנתן נפשו עליו ושם נפשו בכפו להלחם עם גלית:

אילו יצא גמל כו'. קשה אמאי לא קאמר יכול אפי' בתו ושאר כל אדם דשלא כהוגן הוא כמו שאמר שהשיבו שלא כהוגן שנזדמנה לו בתו [רש"א]:

ספת כו'. בין זה לזה נספת ההיא הנערה הנעלבה:

נגיד היה עליהם. נגיד עליהם אין כתיב כאן אלא נגיד היה לפנים ה' עמו:

דמים היה חייב. ר"ל שיתן דמיה לבדק הבית:

ר' יוחנן אמר אפי' דמים לא היה חייב. כצ"ל [א"א]:

ולא עוד כו'. חסר כאן וצ"ל כדאיתא בתנחומא אמר להן הקב"ה לישראל אם אתם מביאין לפני ערכין שלכם מעלה אני עליכם כאילו נפשותיכם הקרבתם לפני. לכך נאמר איש כי יפליא נדר בערכך נפשות. ועלה קאמר ולא עוד אלא כל מי שנודר ומשלם כו':

כל מי שנודר ומשלם. עכשיו. זוכה שישלם נדרו בירושלים לימות המשיח:

הה"ד נדרי לה' כו'. מדכתיב ב"פ צ"ל דה"פ כשנדרי אשלם אזכה לשלם נדרי בחצרות בית ה':

היכן בחצרות בית ה'. והוא דבק עם נדרי אשלם. דלא תימא בחצרות בית ה' נמשך למאמר הללויה. יקשה הרי בכל מקום שייטיב ה' ראוי להודות לה' והיינו הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו דמייתי אלמא לעולם כשעושה חסד צריך להודות לו. וא"כ אמאי קאמר בחצרות בית ה' אע"כ לומר דאשתלומי נדריו קאי: